

Міністерство освіти і науки України

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Гріньова Ольга Михайлівна

УДК 371.015.3:159.922.73-053.6

ДИСЕРТАЦІЯ

ПСИХОЛОГІЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

галузь знань 05 - соціальні та поведінкові науки (053 - психологія)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.М.Гріньова

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант: Булах Ірина Сергіївна,
доктор психологічних наук, професор

Київ-2018

АНОТАЦІЯ

Гріньова О.М. «Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку». - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. - педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2018.

Дисертація присвячена дослідженню актуальної проблеми проектування життєвого шляху особистістю в юності. Проаналізовано основні підходи до вивчення життєвого шляху людини та його проектування в гуманітарних науках. Значна увага приділяється дослідженню екзистенційних та суб'єктних стратегій дослідження проектування особистістю життєвого шляху в психології.

Проаналізовано вікову динаміку проектування людиною життєвого шляху на етапах дорослішання. Доведено, що сензитивним віковим періодом проектування особистістю життєвого шляху є юність. Усвідомлення юнаками власної індивідуальності, самовизначення в особистісному, професійному та інших доменах життя, конструювання життєвих цілей у майбутньому та способів їх реалізації вже в теперішньому - усе це сприяє їх життєпроекуванню.

Концептуальне дослідження проектування особистістю юнацького віку життєвого шляху здійснено на засадах екзистенційно-суб'єктного підходу. Розвиток екзистенційного "Я", екзистенційної рефлексії інтенціоє становлення автономних смисложиттєвих орієнтацій юнаків. Проектування молоддю власних екзистенцій у особистісному світі втілюється в більш конкретних ціннісних орієнтаціях, що є регуляторами конструювання інтимно-особистісної, професійної, етнічної та духовної ліній у світі соціальному. Засобами механізмів прийняття життєвого рішення й авторського життєвого вибору вони конструюють такі способи самовизначення й міжособистісної взаємодії, метапроектування, що створюють найбільші можливості для реалізації їх екзистенцій. Механізм

суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності забезпечує подальше авторське реконструювання проекту життєвого шляху юнаків та дівчат.

За результатами емпіричного дослідження структурних компонентів й механізмів досліджуваного утворення було виявлено, в сучасній молоді закономірно переважають сімейні смисли, сенси самореалізації й пізнання. Упродовж пізньої юності зростає значущість альтруїстичних та власне екзистенційних сенсів буття. В інтимно-особистісній лінії життєвого проекту особистість переорієнтовується зі спрямованості на задоволення переважно своїх потреб у стосунках кохання на виявлення емоційної прихильності, довіри до партнера. В професійній лінії молоді люди переорієнтовуються з смислів одержання матеріальних благ, статусу на сенси безкорисливої самореалізації в професійній діяльності. У них відбувається розвиток умінь з суб'єктного управління своєю навчально-професійною діяльністю, проектування подальшої кар'єри. Розгортання етнічної лінії відображає позитивну етнічну самоідентифікацію юнаків, становлення в них толерантного ставлення до представників інших культур та проектування прагнень подальшої самореалізації в своїй країні. У духовній лінії проекту молодих людей відбувається становлення потреби саморозвитку духовного потенціалу, що все більше втілюється в емпатійних та альтруїстичних ставленнях до інших. У метапроекуванні особистості структури життєвих цілей і планів усе більше стають багатовимірними, пролонгованими в часі. Серед стратегій метапроекування юнаки орієнтовані як на проектування свого життя в єдності з іншими людьми, так і на конкурентне самоздійснення.

Якісні надбання розвитку складових проектування особистістю життєвого шляху впродовж пізньої юності відображали зростання кількісних показників цього утворення. Однак у більшості досліджуваних узагальнені показники становлення досліджуваного ноумена відповідали середнім. Одержані результати

дослідження визначили необхідність розробки й впровадження системи психологічних засобів для оптимізації досліджуваного утворення.

Розроблена програма психологічних засобів з оптимізації складових і механізмів проектування життєвого шляху юнаків включала три етапи. На першому етапі впровадження цієї системи використання діалогічних бесід, спеціальних технік логотерапії, екзистенційного аналізу було спрямовано на сприяння розвитку автономних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій юнаків. На другому етапі роботи використано методи тренінгу для розвитку ліній життєвого проекту юнаків та засобів їх метапроектування. Молодими людьми було сконструйовано власні, системні моделі проектів їх життєвого шляху. На третьому етапі реалізація власних проектів учасників формувального експерименту для сприяння життєпроектуванню інших людей сприяла подальшому розвитку їх ціннісних ставлень до авторського реконструювання життєвого проекту. За результатами аналізу кількісних та якісних показників контрольного експерименту було доведено високу ефективність розробленої системи заходів з оптимізації проектування юнаками життєвого шляху.

Ключові слова: проектування життєвого шляху, особистість, особистісний розвиток, юнацький вік, смисложиттєві орієнтації, ціннісні орієнтації, лінії життєвого проекту, метапроектування, суб'єктність, авторство життєвого шляху.

ABSTRACT

Grinova O. M. "Psychology of personalities' life way design in youth age". - Qualifying academic paper as manuscript.

Thesis for degree of Doctor of psychological science, speciality 19.00.07 - Pedagogical and Age Psychology. National Pedagogical Dragomanov University. - Kyiv, 2018.

The thesis deal with currently central problem of psychology of personalities' life way design in youth age. Main scientific approaches in human life way and it's design research in humanitarian sciences are analyzed. Research of existential and subjective strategies of this phenomenon in psychology is highlighted.

Age dynamics of personalities' life way design on stages of childhood and adolescence is analyzed. It is proved, that sensitive period of personalities' life way design is youth age. The main psychological conditions of activization of personalities' life way design in youth are perception by youngsters of their own individuality, self-determination in personal, professional and others fields of life, constructing of life goals in future and tools of its realization in actual life.

Conceptual investigation of personalities' life way design in youth is based on existential and subjective approach. Development of existential "Self", existential reflection make possible development of autonomous sense-of-life orientations of youngsters. Promotion of personalities' youth age existences in his life world takes shape in more certain value orientations. This value orientations regulate increase of privacy and personal, professional, ethnic and spiritual lines in social world. Youngsters use devices of taking decisions and author's life choice for constructing such ways of self-determination and interpersonal relations, wich create the most possibilities for realization of their existences. Device of subjective self-determination of living activity process protect futher authors reconstructing of youngsters' life way design.

Results of empirical research of structural components and devices of this phenomenon educed, that top-priority senses of life of modern youngsters are family senses, senses of self-realization and cognition. During elder youth importance of altruistic and existential senses of life increase. In constructing of privacy and personal line of life-way design, personality redirect his life activity from satisfaction mainly of his own needs in relations of love to exposure of emotional favour, trust to the partner. In a professional line young people develop ability not as to obtain of material benefits, status, as to unselfish self-realization in professional activity. They develop some

competences in subjective management of their educational and professional activity, design of professional career. Development of ethnic line represents positive ethnic self-identification of youths, becoming in them of tolerant attitude toward the representatives of other cultures and planning of further self-realization in their own country. In the spiritual line of their life-way project, youngsters development need in self-development of spiritual potential, which educed in in empathy and altruistical attitudes toward other people. In metadesign, structures of life goals and plans become more multidimensional, long in life time. Among strategies of metadesign, youngsters are oriented as on planning of the life in harmony with other people, as on competition on their own self-realization only.

Thus, quality development of all structural components of personalities' life-way design during elder youth represented increase of quantitative indexes of this phenomenon. However generalized indexes of development of investigated phenomenon of the majority of participants of experimental research are only medium. This results of experimental research cause necessity of creation and introduction of system of special psychological tools for optimization of the investigated phenomenon.

The program of psychological measures for optimization of structural components and devices of youngsters' life way design included three stages. . On the first stage of introduction of this system of the use of dialogic conversations, special technics of logotherapy, existential analysis was directed on an assistance to development of autonomous sense-of-life orientations of youngsters.

On the second stage of work different training methods used for development of lines of life-way design project of youngsters and components of their metadesign. Young people constructed their own, system models of their life-way projects. On the third stage, realization of own projects of youngsters for self-realization of other people increased their own value relations for authors' reconstructing of their life project.

On results the analysis of quantitative data and quality indexes of control experiment it was proved high efficiency of this system of psychological measures in optimization of youngsters' life way design.

Key words: life-way design, personality, personalities' development, youth age, sense-of-life orientations, value orientations, lines of life project, metadesign, subject, authorship of life way.

Список наукових праць, в яких опубліковані основні результати дисертації.

Монографії:

1. Гріньова О.М. Психологія проектування особистістю життєвого шляху: юнацький вік / О.М.Гріньова. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2018. – 461 с.
2. Гринева О.М. Профессиональное саморазвитие личности в юношеском возрасте / О.М.Гринева // Акрамова А.С. Теория и практика обучения в современном образовательном пространстве: коллективная монография / А.С.Акрамова, Б.И.Байгундинова, З.Б.Бейсенбаева, О.М.Гринева и др. – Алматы: Изд-во ун-та «Алматы», 2016. – С. 302–333.

Статті у фахових наукометричних та зарубіжних періодичних виданнях:

1. Гринева О.М. Специфика жизненных целей и планов личности в позднем юношеском возрасте / О.М.Гринева // Вестник Актыбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова. Педагогика и психология. – №4. – Актыбинск: АРГУ им. Жубанова, 2017. – С. 225–235.
2. Гринева О.М. Психологические основы профессионального самопроектирования личности на этапах взросления / О.М.Гринева // Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая. Серия : Психология. – №1. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2017. – С. 6–9.
3. Гринева О.М. Психологические аспекты экзистенциального развития личности в юношеском возрасте / О.М.Гринева // The Unity of science. International scientific periodical journal. – October. – Vienna: Science, 2016. – P. 72–75.

4. Гріньова О.М. Психологічні особливості смислових структур особистості на ранніх етапах онтогенезу / О.М.Гріньова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Психологічні науки». – Вип. 3. – Херсон: Гельветика, 2016. – С. 18–23.
5. Гріньова О.М. Смислові установки особистості юнацького віку / О.М.Гріньова // The Unity of science. International scientific periodical journal. – August. – Vienna: Science, 2015. – P. 109–111.
6. Гріньова О.М. Особистісне самопроекування: сучасний психологічний дискурс / О.М.Гріньова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Психологія. – Вип. 51. – Харків: ХНПУ, 2015. – С. 54–61.
7. Гринева О.М. Исследование проблемы смысловжизненной самореализации в юношеском возрасте / О.М.Гринева // Вестник Казахского национального педагогического университета имени Абая. Серия Педагогика и психология. – №2. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2014. – С. 69–76.
8. Гріньова О.М. Екзистенційні підходи до вивчення проектування життєвого шляху особистості / О.М.Гріньова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Психологічні науки». – Вип. 1. – Херсон: Гельветика, 2014. – С.20–25.
9. Гринева О.М. Психологические особенности смысловжизненных ориентаций в юношеском возрасте / О.М.Гринева // Психология переходов: Слово. Образ. Действие: сб. рецензируемых научных статей. – №28. – Рига: МВШПП, 2013. – С. 34–39.

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Гріньова О.М. Психологічні особливості становлення професійної лінії життєвого проекту особистості юнацького віку / О.М.Гріньова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць ДВНЗ «Запорізький національний університет». – №2(12). – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. – С. 12–17.
2. Гріньова О.М. Психологічні особливості становлення етнічної ідентичності особистості пізнього юнацького віку / О.М.Гріньова // Психологія: реальність і

перспективи: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 9. – Рівне: Рівненський державний університет, 2017. – С. 35–41.

3. Гріньова О.М. Теоретичний аналіз проблеми механізмів проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку / О.М.Гріньова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – Вип. 6 (51). – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2017. – С. 77–83.

4. Екзистенційно-суб'єктний підхід до вивчення проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку / О.М.Гріньова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Психологічні науки: зб. наук. праць. – №1 (17). – Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2017. – С. 62–67.

5. Гріньова О.М. До проблеми вивчення сенсу життя особистості в екзистенційній психології / О.М.Гріньова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка. – Том Х. – Вип. 29. – Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2016. – С. 5–15.

6. Гріньова О.М. Вплив рефлексії на проектування життєвого шляху особистості / О.М.Гріньова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Вип. 4. – Львів: Львівська політехніка, 2016. – С. 98–109.

7. Гріньова О.М. Психологічні особливості екзистенційної рефлексії в майбутніх педагогів на ранніх етапах професійної підготовки онтогенезу / О.М.Гріньова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Психологічні науки». – Вип. 4. – Херсон: Гельветика, 2016. – С. 99–105.

8. Гріньова О.М. Рефлексія як механізм професійного самопроектування особистості юнацького віку в умовах фахової підготовки / О.М.Гріньова // Педагогіка і психологія професійної освіти. – №3. – Львів: Львівська політехніка, 2015. – С. 107–116.

9. Гріньова О.М. Теоретичні засади дослідження ліній життєвого проекту особистості юнацького віку / О.М.Гріньова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія «Психологічні науки». – Вип. 4. – Херсон: Гельветика, 2015. – С. 61–66.

10. Grinova O.M. Psychological features of professional self-design at older youth age / O.M.Grinova // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – Вип. 1(46). – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2015. – С. 89–96.
11. Гріньова О.М. Методологічний аналіз метапроекування особистості у юнацькому віці / О.М.Гріньова // Вісник ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. – Вип. 128. – Чернігів: ЧНПУ, 2015. – С. 67–72.
12. Гріньова О.М. Проектування життєвого шляху особистості у кризовому суспільстві / О.М.Гріньова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка. – Том 11. – Вип. 13. – Київ: ПП «Лисенко М.М.», 2014. – С. 158–165.
13. Гріньова О.М. Проектування життєвого шляху особистості: філософсько-психологічний аспект / О.М.Гріньова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Том X. – Вип. 26. – Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2014. – С. 259–270.
14. Гріньова О.М. Теоретичні засади дослідження життєвого шляху особистості / О.М.Гріньова // Вісник ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. – Вип. 121. – Т.1. – Чернігів: ПП «Лозовий В.М.», 2014. – С. 86–90.
15. Гріньова О.М. Проблема становлення життєвого самовизначення в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Вісник ОНУ імені І.І.Мечнікова. Серія : Психологія. – Том 19. – Вип. 2 (32). – Одеса: Астропринт, 2014. – С. 84–93.
16. Гріньова О.М. Проблема смисложиттєвих орієнтацій в українській та зарубіжній психології / О.М.Гріньова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. – Вип. 21. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – С. 93–106.
17. Гріньова О.М. Смисложиттєві орієнтації як чинник особистісно-професійного зростання в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – Вип. 42(66). – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2013. – С. 155–161.

18. Гріньова О.М. Теоретичні підходи до проблеми смисложиттєвого самовизначення в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – Вип. 39(63). – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2012. – С. 43–53.

Матеріали наукових конференцій:

1. Гріньова О.М. Професійне самопроекування особистості юнацького віку в умовах фахової підготовки: сучасний психологічний дискурс / О.М.Гріньова // Психологічні науки: проблеми та перспективи: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 24-25 березня 2017 р.). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. – С. 50–55.

2. Гріньова О.М. До проблеми самопроекування життєвого шляху як чинника попередження невротичних розладів у юнацькому віці / О.М.Гріньова, Л.А.Терещенко // Integration of the Scientific Community to the Global Challenges of Our Time: compilation of materials of the II international scientific-practical conference (с. Osaka, March 7-9, 2017 у.). – Osaka: Regional Academy of Management, 2017. – Р. 178–185.

3. Гріньова О.М. Психологічні особливості етнічного розвитку особистості на різних етапах онтогенезу / О.М.Гріньова // Актуальні проблеми практичної психології: зб. статей III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Глухів, 10-11 листопада 2016 р.). – Глухів: РВВ ГНПУ ім. О.В.Довженка, 2016. – С. 33–36.

4. Гріньова О.М. Теоретичні аспекти вивчення суб'єктності в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Current issues and problems of social sciences: collection of materials of International scientific conference (с. Kielce, June 28-30 2016 у.) – Kielce: Holy Cross University, 2016. – Р. 135–138.

5. Гріньова О.М. Вплив самопроекування майбутніх фахівців на успішність їх професійної самореалізації / О.М.Гріньова // Driven to discover: International scientific and practical congreс of pedagogues, psychologists and medics (с. Geneva, June 5, 2015 у.) – Geneva: Science, 2015. – Р. 171–175.

6. Гріньова О.М. Самопроектування особистості: сучасний психологічний дискурс / О.М.Гріньова // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: зб. тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27-28 лютого 2015 р). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015. – С. 7–9.
7. Гріньова О.М. Екзистенційні стратегії дослідження смисложиттєвого пошуку особистості / О.М.Гріньова // Scientific genesis: collection of scientific articles and theses according to the results of International scientific and practical conference for pedagogues and psychologists (с. Geneva, August 14, 2014 у.). – Geneva: Science, 2014. – Р. 203–208.
8. Гріньова О.М. Проблема становлення життєвого самовизначення в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Сучасні підходи та технології соціально-психологічної та корекційної роботи з різними віковими групами населення: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20-22 червня 2014 р.). – Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, 2014. – С. 22–27.
9. Гринева О.М. Проблема жизненного пути личности в психологической науке / О.М.Гринева // Science of future: collection of scientific articles and theses according to the results of International scientific and practical conference for teachers and psychologists (с. Prague, May 8, 2014 у.). – Prague: Science, 2014. – Р. 53–60.
10. Гріньова О.М. Психологічні особливості смислу життя в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Педагогіка та психологія: проблеми науки та практики: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 21–22 вересня 2012 р.). – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2012. – С. 5–8.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	27
1.1. Філософсько-психологічні основи вивчення життєвого шляху особистості.....	27
1.2. Основні наукові підходи дослідження осмисленості особистістю життєвого шляху	36
1.3. Екзистенційні й суб'єктні стратегії як провідні у вивченні життєвого шляху особистості.....	45
1.4. Особливості проектування психічного розвитку особистості у гуманітарній парадигмі.....	55
1.5. Проектування життєвого шляху особистості як психологічна проблема.....	65
Висновки до розділу 1.....	76
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	78
2.1. Генеза проектування життєвого шляху особистістю у період дорослішання.....	78
2.2. Екзистенційні витoki проектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	96
2.3. Проектування ліній життєвого шляху особистості в юнацькому віці.....	108
2.4. Генезис метапроектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	118
2.4.1. Метапроектування життєвого шляху в ранньому юнацькому віці...	118
2.4.2. Пізній юнацький вік як сензитивний період метапроектування життєвого шляху особистості.....	122

Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНА ПАРАДИГМА ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	130
3.1. Екзистенційно-суб'єктний підхід до вивчення проектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	130
3.2. Вихідні принципи дослідження проектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	139
3.3. Структура та етапи проектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	157
3.4. Механізми проектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	170
3.5. Модель проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.....	182
Висновки до розділу 3.....	193
РОЗДІЛ 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ПІЗНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	195
4.1. Організація дослідження та психодіагностика експериментального вивчення ліній проектування життєвого шляху в пізньому юнацькому віці.....	195
4.2. Експериментальне вивчення смисложиттєвого базису проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.....	209
4.3. Психологічні особливості становлення структурних компонентів проектування життєвого шляху в пізній юності.....	222
4.3.1. Конструювання життєвих ліній юнаками в особистісному просторі життєвого світу.....	222
4.3.2. Розвиток інтимно-особистісної лінії проектування життєвого шляху юнаків.....	233

4.3.3. Розгортання професійної лінії проектування життєвого шляху юнаків.....	244
4.3.4. Становлення етнічної лінії проектування життєвого шляху юнаків.....	254
4.3.5. Психологічні особливості духовної лінії проектування життєвого шляху юнаків.....	265
4.3.6. Особливості становлення ліній проектування життєвого шляху в пізній юності.....	278
4.4. Результати експериментального дослідження метапроектування життєвого шляху юнаків.....	285
4.5. Вплив психологічних механізмів на розгортання життєвого проекту юнаків.....	326
4.6. Закономірності проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.....	336
Висновки до розділу 4.....	345
РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ.....	347
5.1. Розвивальна програма підвищення ефективності проектування життєвого шляху особистості юнацького віку.....	347
5.2. Результати формувального експерименту з процесу саморегулювання проектування життєвого шляху в юнацькому віці.....	361
5.3. Психолого-педагогічні та методичні рекомендації з розвитку проектування життєвого шляху особистості в пізньому юнацькому віці.....	389
Висновки до розділу 5.....	398
ВИСНОВКИ.....	401
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	406
ДОДАТКИ.....	465

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі євроінтеграції України активізується процес впровадження європейських цінностей у всі сфери життєдіяльності людей. Задається тон спрямованості соціальних інститутів на формування особистості як активного, конкурентоздатного громадянина, що успішно здійснює саморегуляцію своєї життєдіяльності в різних соціально-економічних умовах. Тому викликом часу стає розробка ефективних інноваційних технологій, конструювання власного соціального простору, побудова стратегій самоздійснення засобами суб'єктного управління та проектування кожною особистістю свого життєвого шляху.

При цьому психологічною наукою в соціальній ситуації розвитку сучасної людини все більше виявляються негативні тенденції та труднощі особистісного зростання (П.В.Лушин, Ю.Г.Долинська), що значною мірою ускладнюють проектування нею власного життя, зокрема це прагнення жити лише теперішнім, інфантильність, прокрастинація життєвих виборів, особистісна незрілість, зневіра в можливості самореалізації в наявних суспільних умовах, які значною мірою ускладнюють обмежують можливості процесу проектування нею свого життєвого простору (І.С.Булах, Ж.П.Вірна, Л.В.Помиткіна).

У психології розвитку феномен проектування людиною життєвого шляху вивчається на різних вікових етапах (С.Д.Максименко). Вперше саме в юності особистість вільно від соціальних впливів втілює ідеальний зміст свого життєвого проекту в конкретних формах соціальної активності й несе відповідальність за прийняті рішення та здійснені вибори (І.Д.Бех). У юнаків і дівчат становлення смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій, рефлексії, життєвої трансспективи, саморегуляції життєдіяльності досягає якісно нового рівня, що визначає розвиток у них здатності створювати й реалізовувати проект свого життя (В.М.Чернобровкін).

Юнацький вік найчастіше співпадає з періодом профорієнтації та професійної підготовки особистості (В.В.Волошина). Однією з важливих сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в Україні є спрямованість процесу професійної підготовки студентів не лише на формування в них ряду загальних, професійних компетентностей, але й спеціальних компетентностей саморозвитку ціннісно-смыслових імперативів життєдіяльності, побудови чітких життєвих цілей, щоб бути суб'єктом їх проектування у вимірах просторово-часового континууму свого життя (С.О.Ставицька, В.О.Татенко).

Проектування як вид людської діяльності є міждисциплінарною проблемою, яка висвітлюється в зарубіжній та вітчизняній психології, соціології, педагогіці та інших науках. Дослідження проектувальної діяльності в гуманітарному знанні здійснювались у контексті вивчення життєвого проекту як цілісного утворення людини, яке суб'єктно організовує її власну «життєву історію» (П.Бурдйю), створює складні способи досягнення життєвих цілей (Д.В.Апексімов, Л.Хейвуд), впорядковує життєві «поля», надаючи переваги духовному життю над «споживацьким» (У.Бех). У екзистенціальній психології смисл життя розглядався як найвища екзистенція, що детермінує активність людини як об'єкта соціуму та спрямовує на реалізацію себе як потенційного «проекта» й водночас як суб'єкта проектування власної життєтворчості (Л.Бінсвангер, С.Кьєркегор). У особистісно-діяльнісній та особистісній парадигмі феномен смислу життя людини розглядався крізь призму здійснення нею життєвого вибору у «вузлових моментах життя» (С.Л.Рубінштейн), «подіях поведінки» (Б.Г.Ананьєв), «вузлових життєвих ситуаціях» (А.В.Петровський), які визначають подальший вектор проектування людиною свого життя. У дослідженнях морального розвитку особистості й становлення її моральних цінностей в онтогенезі І.Д.Бехом доведено, що переосмислення людиною наявних у неї цінностей водночас актуалізує процес вироблення власного «вторинного ставлення» до них. Саме таке ставлення посилює подальше автономне конструювання нею свого життєвого світу.

Вивчаючи способи здійснення людиною життєвих виборів, В.А.Роменець виявив, що процес осмислення нею власного «Я» та життєвої ситуації є важливою умовою успішності вибору життєвого шляху. У дослідженнях життєвого світу людини та його структури, проведених Т.М.Титаренко, зазначено, що активізація розвитку смисложиттєвих орієнтацій забезпечує її здатність до «оволодіння обставинами» й перетворення власного психологічного простору.

Екстраполоючись у життєвий світ особистості, смисложиттєві утворення визначають способи самоздійснення нею свого життєвого задуму, що конкретизуються в її «вторинному ставленні» до власних цінностей (І.Д.Бех), автономних ціннісно-смыслових орієнтирах життя (В.А.Бодров), стратегічних рішеннях (Л.В.Помиткіна).

Сучасні вчені, торкаючись питання проектування життєвого шляху в юнацькому віці, вивчали окремі структурні компоненти й механізми цього утворення. У більшості наукових праць висвітлюються психологічні особливості проектування юнаками їх смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій щодо вироблення автономних способів взаємодії у інтимно-особистісних взаєминах (І.М.Богдановська) та професійних (Н.Ф.Шевченко), етнічних, національних (М.Б.Боднар, Л.М.Співак), духовних (О.І.Климишин) відносинах. Переживання молодими людьми потреби в самореалізації своїх екзистенцій у майбутньому інтенціює конструювання ними життєвих цілей (Н.Л.Бикова), планів (І.М.Астаф'єва, С.М.Шелепова), перспектив (М.Е.Насрадін), психологічних способів проектування майбутнього (О.В.Люсова, Л.В.Помиткіна).

Проведений аналіз наукових досліджень виявив відсутність єдиного концептуального підґрунтя для вивчення феномена проектування життєвого шляху в психологічній науці. Незважаючи на наявність значної кількості дотичних психологічних досліджень з проблем осмислення, цілеутворення й планування людиною свого життя, в роботах сучасних вчених відсутні системні розробки вікової генези автономного конструювання особистістю життєвого шляху, його

етапів та характеристик останніх у період дорослішання. Проблема автономної самоорганізації життєвого шляху особистістю юнацького віку викликає значний інтерес у теоретичних і практичних розробках сучасних психологів. Однак серед них немає єдиної наукової позиції щодо вивчення механізмів, чинників, етапів становлення життєвого проекту юнаків як інтегративного психологічного утворення, вироблення якої дозволить здійснити концептуальне дослідження цього психологічного утворення, розробити й впровадити в сучасну психологічну практику систему засобів з оптимізації життєпроекткування юнаків.

Отже, висока соціальна значущість і нерозробленість у сучасній науковій парадигмі цього феномена, необхідність створення єдиного наукового підходу й принципів його вивчення, розробки концептуальної моделі, психологічних технологій його розвитку обумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження визначена у відповідності до плану наукових робіт кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання та виховання в системі народної освіти». Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 6 від 30 січня 2014 р.) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 25 березня 2014 р.).

Метою дослідження є теоретико-концептуальне та емпіричне дослідження становлення структурних компонентів, механізмів і закономірностей проектування життєвого шляху особистості юнацького віку, обґрунтування моделі цього психологічного утворення, розробка й впровадження системи психологічних засобів з його оптимізації.

Досягнення визначеної мети було конкретизовано через реалізацію **завдань дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми життєвого шляху особистості в гуманітарному знанні, виявити сутність феномена проектування особистістю життєвого шляху в психологічній науці.

2. Визначити вікові етапи проектування особистістю життєвого шляху й проаналізувати генезу цього процесу на етапах дорослішання.

3. Обґрунтувати науковий підхід, принципи, структуру, механізми, концептуальну модель проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.

4. Емпірично виявити психологічні особливості структурних компонентів, механізмів проектування юнаками життєвого шляху, виявити закономірності становлення досліджуваного психологічного утворення.

5. Обґрунтувати, апробувати й виявити ефективність системи спеціальних психологічних засобів з оптимізації проектування життєвого шляху особистістю пізньої юності.

В основу дослідження були покладені наступні **припущення**:

- специфіка проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку визначається розгортанням її екзистенційних утворень та здатністю до суб'єктного управління їх трансляцією в просторово-часовому континуумі її буття;
- впродовж пізньої юності прогресивна динаміка ліній життєвого проекту та процесів метапроектування виявляється в їх активізації, підвищенні узгодженості й інтегрованості;
- впровадження системи психологічних засобів, спрямованих на оптимізацію екзистенційного самотворення й суб'єктного управління юнаками становленням процесів життєпроектування, сприяє не лише активізації складових і механізмів їх життєвого проекту, але й розвитку їх здатності до його неперервного авторського реконструювання.

Об'єктом дослідження є проектування життєвого шляху особистості.

Предметом дослідження є психологічні основи проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.

Методологічні засади дослідження становлять положення зарубіжної психології щодо вивчення феномена смислу життя як механізму спрямованості людини на самореалізацію в особистісному й соціальному світах (К.Нарахно, К.-Г.Юнг), конструювання нею своїх ставлень до соціуму в процесі реалізації цілей життя (Ф.Перлз, Е.Фромм), здатності особистості до управління процесами самореалізації (А.Маслоу, К.Роджерс); наукові положення екзистенціальної філософії та психології щодо впливу екзистенцій смислу життя, свободи, відповідальності людини на конструювання нею свого буття (М.Босс, К.Ясперс); наукові положення вітчизняної психології про смислові, зокрема смисложиттєві, структури особистості (І.Д.Бех, С.Д.Максименко), засади дослідження організації людиною власної життєдіяльності в життєвому часі (Н.В.Чепелева) й просторі (І.С.Булах, Ф.Ю.Василюк, Т.М.Титаренко), суб'єктні стратегії організації особистістю юнацького віку свого життя в цілому (П.В.Лушин, В.А.Роменець, В.О.Татенко).

Методи дослідження. Для досягнення мети й реалізації завдань дисертаційного дослідження було використано ряд теоретичних та емпіричних методів: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, порівняння й систематизація українських і зарубіжних наукових розробок у філософських, психологічних та гуманітарних джерелах з проблем проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку; *емпіричні* – тестування, опитування для дослідження психологічних особливостей становлення структурних компонентів і механізмів досліджуваного психологічного утворення; *математико-статистичні* – показники асиметрії й ексцесу для дослідження нормальності розподілу вибірки, методи кореляційного аналізу залежних і незалежних вибірок, програмний пакет SPSS 17.0 для автоматизованої обробки одержаних даних; *розвивальні* - методи

психологічного тренінгу, коучингу та інші психологічні технології для оптимізації проектування юнаками життєвого шляху.

Методики дослідження. На різних етапах дослідження було використано такі методики: опитувальник «Система життєвих смислів» (авт. В.Ю.Котляков) і тест «Смисложиттєві орієнтації» (авт. Д.О.Леонтьєв) для дослідження особливостей розгортання смисложиттєвих орієнтацій юнаків у життєвому просторі й часі відповідно; «Опитувальник ціннісних орієнтацій юнаків» (авт. О.М.Гріньова) - для дослідження ціннісних орієнтацій як основної складової лінії життєвого проекту молоді в особистісному світі; опитувальник MIMARA-2 (авт. К.А.Бреннан, К.Л.Кларк, П.Р.Шевер, у адапт. О.О.Єкимчик), опитувальник «Установки на кохання і секс» (авт. К.Хендрік та С.Хендрік, у адапт. Т.Л.Крюкової, О.О.Єкимчик) - складових інтимно-особистісної лінії в соціальному світі; «Тест-опитувальник для виявлення професійної спрямованості студентів» (авт. Н.Д.Дубовицька), методику «Стратегія професійної взаємодії та саморозвитку студентів» (авт. О.М.Гріньова) - професійної лінії; методику «Опитувальник, вимірювання вираженості етнічної ідентичності особистості» (авт. Дж.Фінні, в адапт. А.М.Арбітайло), опитувальник «Типи етнічної ідентичності» (авт. Г.У.Солдатова та С.В.Рижова) - етнічної лінії; методику «Духовний потенціал особистості» (авт. Е.О.Помиткін), «Опитувальник для діагностики здатності до емпатії» (авт. А.Меграбян та Н.Епштейн), методику «Діагностика особистісної установки «альтруїзм – егоїзм» (авт. Н.П.Фетіскін і В.В.Козлов) – духовної лінії; методику «Життєві цілі й плани особистості» (авт. О.М.Гріньова) – для виявлення особливостей життєвих цілей і планів, методику «Здатність до прогнозування» (авт. Л.А.Регуш) – життєвих перспектив, методику «Тест стратегій досягнення цілей» (авт. Н.П.Фетіскін, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов) – життєвої стратегії, «Методику діагностики авторства життя» (авт. М.О.Щукіна) – розвитку здатності до авторського проектування життєвого шляху, як складових їх метапроекту; «Опитувальник екзистенційної рефлексії юнаків» (авт.

О.М.Гріньова) – для виявлення особливостей екзистенційної рефлексії, «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» (авт. Л.Манн, П.Бюрнетт, М.Радфорд та С.Форд в адапт. Т.В.Корнілової) – здатності до прийняття життєвих рішень, методику «Авторський життєвий вибір» (авт. О.М.Гріньова) – авторського життєвого вибору, «Шкалу самодетермінації особистості» (авт. Б.Шелдон у адапт. Є.М.Осіна) – суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності, як механізмів проектування юнаками життєвого шляху.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь 789 юнаків віком 17-21 рік - студентів різних технічних, економічних, природничих та гуманітарних спеціальностей Глухівського національного педагогічного університету імені О.Довженка, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Чернігівського національного технологічного університету.

Наукова новизна і теоретична значущість результатів дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* проведено теоретико-концептуальне й емпіричне дослідження проектування юнаками життєвого шляху як інтегративного психологічного утворення, визначено психологічний зміст поняття «проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку»; виявлено генезу та основні його етапи – первинного конструювання індивідом своєї діяльності (ранній вік), первинної диференціації особистістю життєвого світу (дошкільний вік), особистісно-соціальної детермінації базису життєвого проекту (молодший шкільний вік), особистісно-сміслової диференціації життєвого проекту (підлітковий вік), суб'єктно-екзистенційного проектування (ранній юнацький вік) та екзистенційно-суб'єктного (пізній юнацький вік). Обґрунтовано екзистенційно-суб'єктний підхід до вивчення проектування юнаками життєвого шляху та його основні принципи (смісложиттєвої мотивації особистістю юнацького віку образу майбутнього;

інтеграції життєвих ліній в особистісному й соціальному світах; смислового переживання особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації життєвого проекту; суб'єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту), сконструйовано концептуальну модель проектування, визначено його структурні компоненти (смісложиттєві орієнтації, інтимно-особистісну, професійну, етнічну та духовну лінії життєвого проекту, метапроектування). Визначено, що складовими кожної лінії життєвого проекту є ціннісні орієнтації, особистісне й соціальне самовизначення, стратегія міжособистісної взаємодії юнаків. Виявлено, що метапроектування структурують життєві цілі, плани, перспективи, стратегії, авторське проектування життєвого шляху. Виокремлено психологічні механізми (екзистенційна рефлексія, прийняття життєвого рішення, авторський життєвий вибір, суб'єктна самодетермінація процесу життєдіяльності) проектування життєвого шляху в юності. Обґрунтовано критерії (активізація автономних альтруїстичних смісложиттєвих орієнтацій; автономне самовизначення способів реалізації власних ціннісних орієнтацій; визначеність, інтегрованість та пролонгованість у часі життєвих цілей, планів і перспектив; трансценденція свого життєвого проекту й проектів інших людей; життєтворче реконструювання власного життєвого шляху юнаків) цього утворення та визначено показники й рівні (високий, середній і низький) становлення складових і механізмів цього процесу; емпірично досліджено тенденції нелінійної взаємозалежної динаміки складових проектування життєвого шляху особистості пізньої юності; встановлено закономірності розвитку цього психологічного утворення;

- *поглиблено та уточнено* психологічний зміст понять «смісл життя», «смісложиттєві орієнтації», «екзистенційне «Я», «екзистенційна рефлексія», про особливості розгортання процесів життєпроектування юнаків у ціннісно-смісловому й просторово-часовому континуумі їх буття;

- *подальшого розвитку набули наукові позиції про особливості особистісного й духовного зростання в юнацькому віці, розгортання процесу самоорганізації особистістю власної життєдіяльності.*

Практична значущість одержаних результатів визначається можливістю використання розробленого та апробованого комплексу психодіагностичних методик для вивчення структурних компонентів і механізмів проектування юнаками життєвого шляху, а також результатів експериментального дослідження цього психологічного утворення в практиці роботи викладачів і психологів професійних навчальних закладів, психологів соціальних центрів та інших організацій і установ щодо оптимізації життєпроекування молоді. Результати дисертаційного дослідження доповнюють зміст лекційних, практичних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Психологія розвитку: вікова та педагогічна», «Сучасні технології психологічного консультування», «Психологія мотивацій», «Вікова психологія», «Психологія особистості», «Психологія духовності», «Акмеопсихологія» та ін.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні результати, теоретичні й практичні положення проведеного дослідження обговорювались та отримали схвалення на 8 зарубіжних (м. Алмати, м. Астана, м. Будапешт, м. Женева, м. Кельце, м. Прага), 11 Міжнародних (м. Київ, м. Кам'янець-Подільський, м. Львів, м. Ніжин, м. Одеса) та 6 всеукраїнських (м. Київ, м. Глухів, м. Запоріжжя, м. Чернігів) науково-практичних конференціях, конгресах, форумах, на засіданнях кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* в освітній процес вищих навчальних закладів України: Глухівського національного педагогічного університету імені О.Довженка (довідка №1239 від 10.05.2018 р.), Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (довідка №1526 від 10.05.2018 р.), Національного педагогічного університету імені

М.П.Драгоманова (довідка № 07-10/1718 від 08.05.2018 р., довідка № 07-10/761 від 15.05.2018 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/02/1372 від 14.05.2018 р.), Чернігівського національного технологічного університету (довідка № 1405/34-883 від 10.05.2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження презентовано у 51 роботі автора, зокрема у 1 одноосібній монографії, 1 колективній монографії, 49 наукових статтях і тезах, з них 3 – у фахових наукометричних виданнях України, 6 – у закордонних наукових періодичних виданнях, 18 – у вітчизняних фахових виданнях, 18 – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 4 – у інших виданнях. Матеріали дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук «Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх педагогів в умовах підготовки за двома спеціальностями», захищеної у 2008 році, в тексті докторської дисертації не використовуються.

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок автора в спільній з Л.А.Терещенко публікації (Гріньова О.М. До проблеми самопроекування життєвого шляху як чинника попередження невротичних розладів у юнацькому віці / О.М.Гріньова, Л.А.Терещенко // Integration of the Scientific Community to the Global Challenges of Our Time: compilation of materials of the II international scientific-practical conference (с. Osaka, March 7-9, 2017 у.). – Osaka: Regional Academy of Management, 2017. – Р. 178–185) полягає в обґрунтуванні проблеми самопроекування життєвого шляху особистості й складає 50%.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 5 розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (594 найменування, з них 48 англійською мовою), 12 додатків (на 99 сторінках). Основний текст викладений на 408 сторінках. Загальний обсяг дослідження складає 564 сторінки. Текст дисертації містить 20 таблиць, 18 рисунків на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Філософсько-психологічні основи вивчення життєвого шляху особистості

У творах видатних філософів усіх часів і культур проблемі особистості та її буття приділялася значна увага. У стародавніх релігійно-філософських трактатах Індії, Китаю розгортання життєвого шляху людини тісно пов'язане з її особистісно-духовним зростанням. Так, в Упанішадах висвітлено особливості духовного зростання людини шляхом формування ряду чеснот. У філософії даосизму й конфуціанства щодо буття людини передбачається звільнення її життєвої енергії від буденності й активізується саморозгортання внутрішнього духовно-морального самовдосконалення [464].

Подальше висвітлення проблематики життєздійснення людини в античній філософії здійснювалось у контексті вивчення співіснування людини і Всесвіту. Зростання уваги філософів до аспектів духовності особистості, її динамічності й можливостей психічного розвитку призвело до зрушень у роботах Піфагора та представників мілетської школи (Анаксімена, Анаксімандра, Фалеса). Обґрунтування духовної складової людини - душі, пошуки її матеріальної основи почали переміщатися з релігійного рівня на науковий [22, 170].

Ідею всезагальності, єдності буття всіх людей було підкреслено у роботах представників елейської школи - Парменіда і Мелісса. Філософи наголосили на виключному значенні раціонального, мисленнєвого пізнання буття людини, яке, на відміну від чуттєвого пізнання є безпомилковим. На відміну від філософів елейської школи софісти (Протагор, Горгій) утверджували можливість не лише

раціонального, але й чуттєвого пізнання особистістю власного життєвого шляху, оскільки буття людини включає матеріальний та ідеальний плани. Мислителі підкреслювали в процесі життєтворення виключну роль самої особистості як суб'єкта пізнання та осмислення свого буття [118, 190].

У роботах видатних філософів античності - Сократа, Платона і Арістотеля відбулася переорієнтація з вивчення можливостей і засобів пізнання людиною власного буття на аспекти її особистісного зростання. За Сократом, самопізнання є засобом усвідомлення людиною своїх потреб, можливостей і обмежень. Процес пізнання людиною свого буття мислитель тісно пов'язував з її моральним розвитком. Формування у людини чеснот є необхідною передумовою становлення у неї здатності раціонально організовувати своє життя [22].

Згідно з Платоном, ідеальний план буття Всесвіту і людини являє собою систему ідей-цілей. Вищий рівень ієрархії таких ідей складають цінності блага, істини, краси, справедливості, людських стосунків та ін. Буття людини є цілеспрямованим процесом, детермінованим цими цінностями [22].

Вивчаючи буття людини, Арістотель обґрунтував категорії форми і матерії. Під "матерією" він розумів потенційну, імпліцитно трансцендентну можливість, яка може бути реалізована за певних умов. Форма являє собою іманентну дійсність, завершене буття. Людина у процесі власної життєтворчості постійно перетворює матерію. Тому форма наявна у кожній матерії як ідеальний образ бажаного результату людської діяльності [19, 22].

У подальших трактуваннях філософів античності підкреслювалася висока складність осмислення людиною свого життєвого шляху й самоздійснення. Лукрецій Кар відзначив виключне значення свободи волі та самостійності особистості для успішності осмислення й організації нею власного життєвого шляху. У філософії стоїцизму (Сенека, Марк Аврелій) приділялася увага ідеї свободи людини, як важливого засобу побудови нею життєвого шляху [22, 448].

У релігійно-філософських трактатах Середньовіччя у питаннях буття людини значна увага концентрується на вивченні проблеми зовнішньої (волі Божої) й внутрішньої (свободи волі) детермінації особистості. Згідно з А.Августином, феномени свободи волі та долі людини не протирічають одне одному, оскільки будь-яка свобода волі людини та будь-який можливий життєвий вибір наперед визначені волею Божою. Ф.Аквінський зосередився на проблемі самопізнання. Філософ відзначив, що навіть хибні результати мисленнєвого самопізнання сприяють особистісному зростанню людини. У процесі самопізнання активна роль належить самій людині [113, 312, 325].

Успішність самопроекування життєвого шляху особистості значною мірою обумовлюється її здатністю ставити життєві цілі й досягати їх. У роботах Ф.Аквінського і У.Оккама презентовано поняття “інтенція”, під якою мислителі розуміли спрямованість волі людини на певну мету. Представники схоластики виділяли два типи інтенцій особистості: *intentio prima*, спрямовану на пізнання оточуючого світу, і *intentio secunda*, метою якої є самопізнання. Таким чином, у середньовічній схоластиці було закладено теоретичні засади соціальної й особистісної складових проектування життєвого шляху людини [109, 169].

Подальше зростання уваги до проблеми самоцінності людини, її виключної ролі як творця власної біографії відображено у творах мислителів епохи Відродження (Д.Аліг'єрі [125], Л.Валла [83], Ф.Петрарка [479]). Згідно з Д.Аліг'єрі, життєвою метою людини є досягнення щастя шляхом здійснення добрих справ і виконання свого життєвого призначення. Л.Валлазначав, що предметом життєвої спрямованості людини є насолода, а джерелом найвищої насолоди - любов до інших людей і життя у гармонії з іншими. На думку Ф.Петрарки, шлях розгортання життєвої спрямованості особистості - це водночас і шлях становлення її моральності через добродійність [83, 125, 141].

Отже, здійснений аналіз філософських та літературних джерел дав можливість виявити наявність значних протиріч у релігійних поглядах філософів

Середньовіччя і Відродження на природу людини (залежну від Бога чи вільну), її життєву спрямованість (альтруїстичну чи егоїстичну) та смисл і ціль життя (страждання заради винагороди у потойбіччі чи досягнення щастя у реальності).

Спроби узгодити зазначені протиріччя у поглядах мислителів щодо побудови життєвого шляху людини робилися представниками неоплатонізму. У Г.Пліфона іпостась Бога виступає як творець Всесвіту. Існування субстанцій Бога і Всесвіту відбувається за єдиними принципами. Тому становлення Всесвіту і людини як його інтегральної одиниці являє собою розгортання сутності Бога [125, 294]. М.Кузанський, продовжуючи ідеї Г.Пліфона, зазначив, що людина є Богом, але в межах її життєвого простору. Можливості людини для творіння власного життя безмежні, оскільки вона потенційно втілює все буття [229].

Подальший розвиток ідеї божественності людини висвітлено у роботах Д. Піко делла Мірандола. Згідно з філософом, людина є творцем не лише власного життя, але й Всесвіту. Розгортання життєвого шляху людини обумовлено особистісними утвореннями: бажаннями, волею і рішеннями особистості [354].

Здійснений аналіз філософських джерел дав можливість констатувати, що вирішення протиріччя між релігійними і гуманістичними поглядами філософів стосовно сутності буття людини у творах представників неоплатонізму визначило появу ідеї єдності людини й Бога, постулювання “божественної” природи людини й розуміння її як універсального творця власного життя й Всесвіту, можливості якого безмежні. При цьому розвиток ідей про гедоністичну життєву спрямованість особистості призвів до ідеї злої, егоїстичної природи людини в історично-політичних нарисах Н.Макіавеллі. Це визначило розробку проблеми узгодження потреб людини й соціуму, механізмів моральної регуляції її поведінки у роботах представників соціально-філософського напрямку. Т.Мор розробив модель ідеального співіснування особистості й соціуму. В основу цієї моделі був покладений принцип рівності, особистісної свободи людини, її спрямованість на задоволення як власних потреб, так і потреб інших людей [125, 274, 310].

У філософії Нового часу, згідно з положеннями Р.Декарта, ключовими моментами життєвого шляху людини є її вільні вчинки. Під вільним вчинком філософ розумів вчинок, основою якого є усвідомлення й переживання особистістю власного вільного вибору, який передував здійсненню вчинку [23].

Б.Спіноза проблему свободи людини у виборі життєвого шляху дослідив у нерозривному взаємозв'язку з феноменом необхідності. Дії людини часто обумовлені “необхідністю” (пристрастями, які виникають в умовах міжособистісної взаємодії). За таких умов діяльність людини не відповідає її життєвим цілям. Усвідомлення власної необхідності дає можливість людині протистояти соціальному тиску й відновити примат розуму над емоціями [432].

Таким чином, можна констатувати, що у філософії Нового часу набула подальшого розвитку ідея про свободу волі людини у побудові життєвого шляху. Свободу волі особистість набуває шляхом усвідомлення необхідності через переживання наявного життєвого досвіду. Рґдно з Ф.Беконом, найкращим способом встановлення істини й формування власних суджень людини є перевірка нею наявних ідей на власному досвіді. За з Дж.Локком, свідомість людини - це *tabula rasa* (чиста дошка), на яку нашаровується життєвий досвід [81, 260].

Різні наукові позиції стосовно буття людини у соціумі простежуються у роботах представників позитивізму (О.Конт, Дж.С.Мілль, Г.Спенсер). Засновник позитивізму О.Конт підкреслював високу значущість наявності у людини єдиної життєвої цілі. Відсутність життєвої спрямованості у людини призводить її до втрати почуття цілісності життя, його розпорошування на окремі малозначущі справи [217]. Такою життєвою ціллю має бути служіння кожної особистості людству й абсолютна відмова від власних егоїстичних інтересів. На противагу О.Конту, Дж.С.Мілль наголосив на безумовній свободі особистості у процесі побудови життєвих планів, визначив для неї необхідність спиратися на власний життєвий досвід, а не на соціальні стереотипи. У роботах Г.Спенсера було підкреслено значущість як індивідуального, так і соціального аспектів життєвої

спрямованості людини. Мислитель зазначив, що життєвий шлях індивідуума має бути спрямований на досягнення соціального прогресу. Однак при цьому суспільство має існувати заради добробуту особистості [217, 221, 299, 428, 429].

Проблема життєвого шляху людини є центральною у роботах представників філософії життя (А.Бергсон, Ф.Ніцше). Засновник філософії життя Ф.Ніцше підкреслював, що людина має прожити життя настільки повно, наскільки тільки вона здатна і прагнути до максимально можливої самореалізації. Механізмом життєвої самореалізації людини є воля до влади, яка являє собою саму сутність буття. Категорію “волі до влади” або “жаги життя” у Ф.Ніцше А.Бергсон розглядав як “життєвий порив” людини. У життєвому пориві особистість стає суб’єктом власного буття, яке перетворює і вносить в актуальне буття невизначену кількість можливостей життєтворчості [4]. Життєвий порив, який перетворює потенційне буття людини в актуальне, а форму - в матерію, не лише сприяє її особистісному зростанню, а являє собою і самообмеження, оскільки в ньому людина втрачає частину ідеального плану власного буття [39, 327].

У роботах М.Бубера ставився акцент на цілісності світогляду людини. Філософ виділив два типи ставлень людини до світу і інших: цілісне ставлення (“Я-ти”) і часткове пізнання реальної дійсності (“Я-воно”). Ставлення індивідуума до інших людей за типом “Я-воно” передбачає утилітарне, пізнання іншої людини. Формування в особистості переважно альтруїстичного “Я-ти” ставлення до інших людей сприяє її духовній єдності з іншими [69].

Інтерес до побудови життєвого шляху людини виявляється у роботах представників феноменології (Л.Вітгенштейн, Е.Гуссерль та ін.). Феноменологія вивчалася на підставі методу феноменологічної редукції, розробленої Е.Гуссерлем. У результаті такої дворівневої редукції предметний зміст буття людини та її переживання залишаються “в лапках”, тобто поза межами уваги філософів. Така глибинна рефлексія дає можливість відокремити чисте “Я”, здатне до самопізнання та пізнання світу вільно від предметного контексту. Другим

рівнем редукції є трансцендентальна редукція. У результаті здійснення феноменологічної й трансцендентальної редукції особистість оперує тільки образами самосвідомості й буде життєвий світ, який містить все, що трансцендентно належить до власного “Я” (рівень Ego), уявлення про інших людей та світ (рівень alter ego). Л.Вітгенштейн зазначив, що ціннісне ставлення людини до світу є основою осмислення нею свого життя та обумовлюється особливостями розвитку власного “Я”, як суб’єкта пізнання [94, 135, 136].

На засадах ідей позитивізму працював цілий ряд представників релігійної філософії (М.О.Бердяєв, М.О.Лосський, В.С.Соловйов, П.А.Флоренський і ін.). Філософи спрямовували свої творчі зусилля на виокремлення показників морально-духовного зростання людини. Згідно з позицією В.С.Соловйова, моральний розвиток особистості передбачає відмову від особистих інтересів (“гріха індивідуації”) й служіння потребам інших. М.О.Бердяєв слідом за В.С.Соловйовим підкреслив цілісність буття. Базовим психічним утворенням особистості, за позицією філософа, є цінності. Механізмом реалізації цінностей людини є особистісна свобода. Творча активність людини з самоздійснення власних гуманістичних цінностей, на думку М.О.Бердяєва, є основним проявом її продуктивного буття. Згідно з поглядами М.О.Лосського, саме вищі цінності людини актуалізують переживання нею повноти життя. П.А.Флоренський відзначив виключне значення дружби і любові як вищих цінностей, що є необхідними умовами гармонійного спів-буття особистості й соціума. В.І.Вернадський підкреслив, що прогрес людства має відбуватись в єдності з розвитком планети. Дослідник відзначав високу цінність перетворювального ставлення людини до власного існування [40, 93, 262, 426, 473].

Досить незалежними виявилися наукові позиції представників філософії постмодернізму. Значна увага була приділена проблемі соціального тиску на особистість, високій складності збереження й відновлення особистістю власних потреб і цінностей, відстоювання власної індивідуальності на противагу

соціальним стереотипам. Так, Ж.Лакан протиставив особистість і суспільство. Уже на ранніх етапах формування життєвого досвіду суспільство нав'язує індивідууму соціально бажані й стереотипні варіанти життєвого шляху. Тому важливим аспектом духовного зростання особистості є осмислення власного “Я”, виявлення своїх потреб, цінностей. Ж.Бодрійяр назвав сучасний соціум “суспільством споживання”. У процесі соціалізації індивідуум засвоює “знаки”, точніше соціальні символи речей замість самих речей. Усвідомлення особистістю смислу власного буття підмінюється процесом персоналізації за соціально стереотипними моделями поведінки. Згідно з Ж.Дельозою, в основі життєвої спрямованості людини лежать її бажання й потреби. Оскільки існування людини пов'язане з суспільством, то і потреби соціальні, а їх предметом є інша людина. Бажання спрямоване на задоволення власних егоїстичних потреб за допомогою іншої людини. Реалізація потреби передбачає створення спільного з іншими буття, яке задовольняє як власні потреби, так і потреби інших [57, 158, 159].

Витоки дослідження буття людини в українській філософії сходять до філософії Г.С.Сковороди. Згідно з його концепцією кордоцентризму, основою осмислення людиною власного буття є самопізнання й безоцінне ставлення до інших людей. М.І.Костомаров постулював ідею свободи не лише окремої особистості, а й людства у цілому. Він жорстко критикував тиск будь-якої державності на народ. В положеннях П.О.Куліша підкреслено високу значущість єдності особистості з власним етносом, родом; відмову від тих соціальних стереотипів, які нав'язує людині сучасне суспільство. Досить креативно проблема становлення духовності людини як основи її продуктивного життєвого шляху розглядається в українському персоналізмі. Так, Д.І.Донцов підкреслив, що переважання в особистості матеріальних потреб над духовними призводить до гальмування її особистісного зростання. І.Я.Франко виділив два рівні людського буття: “боротьбу” за виживання, яку особистість веде з соціальними факторами для задоволення власних потреб та вищий рівень буття, на якому людина здатна

бути суб'єктом власного існування. В основу особистісного зростання й переходу людини на якісно новий рівень духовного буття О.С.Кульчицький поклав засвоєння та інтеріоризацію нею вищих цінностей. Ю.І.Вассіян зазначав, що особистість є частиною суспільності. Особистість являє собою втілення житєвих можливостей суспільства [90]. Але щодо співвідношення інтересів особистості й суспільства - пріоритет має належати особистості [90, 150, 222, 235, 236, 446, 478].

Здійснений аналіз філософсько-психологічних досліджень житєвого шляху особистості дає можливість констатувати, що ця проблема вивчалася багатьма філософами в різні історичні періоди. На ранніх етапах становлення філософсько-психологічної думки значна увага приділялась виявленню місця й ролі людини у Всесвіті, обґрунтуванню виключного значення становлення у неї морально-духовних якостей для продуктивного життя, активно-перетворюючого ставлення особистості до власного житєвого шляху. У філософських трактатах Середньовіччя презентовано різні погляди на проблему свободи волі людини, її можливості щодо управління власною долею й змін оточуючого світу.

В епоху Відродження і Нового часу зростав інтерес філософів до проблем пізнання особистістю свого буття й самопізнання, узгодження цінностей суспільства й людини. У творах представників позитивізму й філософії життя щодо узгодження індивідуального й просоціального аспектів житєвої спрямованості людини пріоритет надавався особистості. Окрім пізнання, самопізнання і рефлексії, до рушійних сил побудови людиною житєвого шляху філософи віднесли житєву енергію і прагнення до саморозвитку.

В українській філософській думці наголошується висока значущість становлення екзистенціалів особистісної свободи людини, її власного стилю життя на засадах етнічної самосвідомості, формування духовних потреб. Усе це зумовлює здатність особистості до цілеспрямованого продукування унікального житєвого шляху й управління власним життям і обставинами. Цілісне осмислення людиною власного життя у контексті буття власного етносу й

еволюції людства у цілому зумовлює становлення у неї вищих духовних цінностей і є основою вільної й творчої побудови власного життєвого шляху як частини загальнолюдського прогресу.

1.2. Основні наукові підходи дослідження осмисленості особистістю життєвого шляху

Смисл буття людини, як важливе утворення її свідомості, досліджувався представниками різних наукових підходів психологічної науки, зокрема психоаналітичного, гештальт-психології, гуманістичного, екзистенційного, діяльнісного, особистісно-діяльнісного та ін.

У роботах засновника психоаналізу, З.Фрейда, наявні різні трактовки поняття “смысл”, однак щодо смыслу життя вчений зазначив, що упродовж історії людства мислителі марно намагались віднайти відповідь на питання про смысл життя людини. Проте аналіз поведінки людей дав можливість констатувати, що змістом їх життєвої спрямованості є задоволення, а суб’єктивним переживанням успішності реалізації власного смыслу життя - щастя [480].

К.-Г.Юнг відзначав можливість пізнання людиною смыслу власного життя, але на відносно пізніх етапах онтогенезу. Саме переорієнтація життєвої установки особистості у віці дорослості з соціуму на власне “Я” детермінує розвиток глибинного самоаналізу й рефлексії. Останні зумовлюють загострення конфлікту між підсвідомістю індивідуума та тими надбудовами свідомості, які протирічать підсвідомим структурам. За таких умов у людини “... виникає екзистенційна криза... Вона має звернутись всередину себе і дізнатись, хто ж вона є в дійсності” [15, с. 11]. Становлення такої інтровертованої установки спричинює процес індивідуації, що дає можливість людині зрозуміти глибинне “Я”, а також визначає спроможність особистості свідомо добирати до складу своєї

“психічної субстанції” “об’єктні” ставлення, точніше, усвідомлено керувати становленням власного життєвого світу [15, 531, 592, 593].

У процесі дослідження смислу життя людини А.Адлер змістив акценти з вивчення внутрішніх, підсвідомих чинників життєвої спрямованості на “соціальний характер” смисложиттєвого пошуку особистості, об’єктивація якого відбувається у формі життєвої цілі. Висока продуктивність реалізації життєвих цілей може бути досягнута в тому випадку, коли прагнення особистості “бути Богом” свого життя не зводиться тільки до матеріальних аспектів, а містить перш за все потребу приносити користь людству. За таких умов смисл життя людини стає частиною смислу буття всього людства [9].

Е.Фромм, як і А.Адлер, розглядав особистість як природню невід’ємну частину соціуму. Згідно з позицією Е.Фромма, витoki смисложиттєвого пошуку людини полягають у самому способі її життя, ставленні до соціуму. Вчений виділив два способи інтерперсональної взаємодії індивідуума: “мати” і “бути”. Досить часто соціалізація в умовах індустріальної цивілізації спрямовує особистість до такого способу життя, як “мати”, точніше зведення нею сенсу власного існування до досягнення матеріального добробуту, престижу, відповідності соціально типізованим ідеалам. Натомість спосіб життя “бути” відображає гармонійну взаємодію особистості з соціумом, в якій пріоритет надається ненанесенню шкоди іншим людям над власними егоїстичними бажаннями. Базовим механізмом існування людини у модусі “бути” є її життєтворча активність, яка спричинює формування альтруїстичного стилю життя та “прагнення віддавати” [484]. Формування в особистості способу життя “бути” і являє собою успішний процес смисложиттєвого пошуку. У підсумку вчений наголошував на тому, що смисл життя людини надає вона сама через саморозкриття власного потенціалу та подальшу самореалізацію. Суб’єктивними ознаками наближення особистості до аутентичної людської природи є переживання особистісної свободи й щастя [484, 485].

Здійснений аналіз наукових позицій вчених дає можливість констатувати, що у межах психодинамічного підходу наявна тенденція до зміщення акцентів у вивченні детермінант смислу життя зі структур підсвідомості та свідомості людини на способи її взаємодії з соціумом. В контексті фрейдизму особистість вже не протистоїть “ворожому” суспільству, яке ускладнює, а іноді й унеможливорює реалізацію її глибинних потреб і потягів. Вона здійснює пошук шляхів самореалізації. При цьому генезис суспільства й окремої людини розглядається в єдності. Особистість певною мірою виступає “продуктом” своєї культурно-історичної епохи. Загалом, особливості відображення предметів і явищ соціуму крізь призму психічних феноменів свідомості й підсвідомості і й зумовлюють специфіку її смисложиттєвого пошуку.

У наукових доробках представників гештальт-психології проблема буття людини найбільш ґрунтовно вивчалася Ф.Перлзом. Вчений відносив гештальт-психологію до напрямку екзистенційної психології, причому разом з логотерапією В.Франкла та екзистенційним аналізом Л.Бінсвангера. У зв'язку з цим питанням вивченню екзистенціалів людського буття у результатах досліджень Ф.Перлза приділено значну увагу. Він наголошував на високій складності смисложиттєвого пошуку сучасної людини через недостатність пізнання власних цінностей і бажань. З-за цього особистість живе на низькому рівні життєвої енергії. Згідно з Ф.Перлзом, успішність смисложиттєвого пошуку людини, звільнення від життєвого сценарію значною мірою обумовлюються здатністю жити в ситуації “тут і тепер”. Важливою умовою позбавлення особистості від батьківського програмування і її подальшої переорієнтації на власну стратегію побудови життєвого шляху є саморозуміння. Останнє є необхідною умовою усвідомлення людиною індивідуального смислу своєї діяльності, вироблення власної точки зору на проблеми і труднощі, що виникають у житті, та шляхи їх вирішення, і як наслідок, досягнення таких взаємин з соціумом, які задовольняють її потреби й життя, яке приносить задоволення в цілому [347, 348].

В контексті модусу “теперішнього” в гештальт-психології вивчав смисл життя К.Нарахно. Життя являє собою процес, водночас жити - означає підтримувати процес. Аналізуючи проблему часової транспективи, К.Нарахно, слідом за Ф.Перлзом, підкреслив значущість актуальності модусу теперішнього. Вчений наголошував на необхідності повного проживання людиною своїх переживань, пов'язаних з її минулим чи майбутнім, з метою позбавлення від них. За таких умов відбувається становлення необхідної передумови смисложиттєвого пошуку - особистісної свободи. Остання являє собою свободу людини незалежно від соціальних стереотипів обирати й реалізовувати власний життєвий шлях. Концентрація особистості на ситуації “тут і тепер”, набуття особистісної свободи не є завершальним етапом її саморозвитку. Життєві прагнення пов'язані з її майбутнім. Механізмом побудови життєвого шляху людини є її саморух від модусу теперішнього до майбутнього, оскільки теперішнє людини містить все, чого вона потребує, однак не все, чого вона прагне [322].

З тенденціями самоактуалізації й самореалізації пов'язували смисложиттєвий пошук А.Маслоу [288-290] і К.Роджерс [390]. За науковою позицією К.Роджерса, результатом самопізнання особистості є її цілісна самооцінка як людини, що перебуває в саморозвитку. Вчений зазначав, що у процесі продуктивного смисложиттєвого пошуку та формування індивідуальної стратегії життя, в особистості структуруються певні новоутворення, які водночас і є показниками її особистісного зростання. Більше того, вчений висунув положення про те, що боротьба за пошук і самоствердження людьми власного способу життя спричинює становлення у них певних спільних рис [288, 289, 290, 390].

Згідно з концепцією А.Маслоу, провідну роль у детермінації життєвого шляху особистості відіграють особистісні чинники. Кожний конструктивний смисложиттєвий вибір особистості, як стверджував вчений, являє собою не лише прояв самоактуалізації й особистісної свободи, але й передбачає прийняття людиною на себе відповідальності за визначення певного етапу власного

життєвого шляху. Можливості смисложиттєвого пошуку й самоздійснення особистості є безмежними, оскільки, як зазначав А.Маслоу, можливості й здібності кожної людини не реалізовані й не розкриті повною мірою. Отже, кожна особистість має резерви для самоактуалізації й самоздійснення [288, 289].

Здійснений аналіз проблеми смислу життя показав, що у психоаналізі відображені переважно підсвідомі детермінанти смисложиттєвого пошуку, а також онтологічний контекст цього явища, а саме роль та місце смислу життя у міжособистісних взаємодіях людини. У гештальт- й гуманістичній психології акценти поставлено на самопізнанні й свідомій, цілеспрямованій активності як механізмах смисложиттєвого пошуку й самоздійснення людини.

Глибоко розроблялася проблема смисложиттєвого пошуку як складного особистісного утворення, що є продуктом психічного відображення й результатом осмислення людиною свого життя, в радянський період російськими та українськими психологами.

У роботах Л.С.Виготського та О.М.Леонтьєва простежується аналіз смислових структур свідомості, які стали концептуальною основою подальших розробок вченими смислової, в тому числі й смисложиттєвої сфери психіки людини. У ранніх роботах Л.С.Виготського феномен смислу переважно вивчався у контексті міжособистісної взаємодії у порівнянні з поняттям “значення”. Смисл включає не лише ту частину значення, яка є найбільш значущою для особистості, але й всі психічні процеси, які активізуються в умовах осмислення відповідного феномена. Тому смисл, на відміну від значення, залежить від контексту взаємодії та від психологічних особливостей суб’єкта смислотворення [105]. У вивченні особистісного аспекту смислотворення вчений розглядав смисл як базисну складову свідомості, а структуру свідомості у цілому - як динамічну смислову систему. Складовими динамічної смислової системи є інтелектуальні і афективні процеси у їх єдності. Водночас базовими для становлення смислових структур є мотиваційні утворення свідомості [105; 108].

Детальний аналіз досліджень смислу у взаємозв'язку з мотивом і метою презентується в роботах О.М.Леонтьєва. Становлення особистісних смислів відбувається шляхом співвіднесення мети й діяльності у свідомості індивідуума. Дослідник виділив особливу категорію мотивів - смислоутворювальні мотиви. Ці мотиви надають діяльності людини особистісний смисл і, таким чином, сприяють її активізації. Вчений підкреслював значення афективного компонента особистісних смислів і зазначав, що саме особистісний смисл обумовлює пристрасність свідомості людини. Важливим для О.М.Леонтьєва було питання детермінації особистісних смислів. Наявність значних протиріч у змісті соціальної й особистісної детермінації спричиняє ускладнення процесу смислотворення й особистісну дезінтеграцію. Особистісна спрямованість індивідуума являє собою прояв його "самостійної сили реакції" і сприяє формуванню власних особистісних смислів. Переважання внутрішньої життєвої спрямованості у процесі становлення смислових структур призводить до самозмін і саморозвитку особистості [248].

У роботах С.Л.Рубінштейна смисл життя людини розглядається у контексті її міжособистісних стосунків. Вчений виділив два типи особистісного зростання людини й, відповідно, два способи її буття. Перший тип ставлень людини до соціуму зумовлює обмеження її життєвого світу безпосередньою системою міжособистісних стосунків. Особистість недостатньо осмислює себе й своє життя у контексті існування Всесвіту в цілому й мало замислюється над здійсненням власного внеску у процес прогресивної еволюції людства. За таких умов життєві цілі й плани людини не виходять за межі соціальної ситуації розвитку, а її ставлення до світу обумовлені переважно актуальними, а не перспективними життєвими потребами. Другий спосіб побудови життєвого шляху є результатом рефлексії. За допомогою останньої особистість набуває здатності до більш узагальненого, філософського осмислення власного життя та побудови подальшого життєвого шляху на основі усвідомленої відповідальності за його

процес і результати перед собою і людством. Сміслом життя особистості стає прагнення "... бути джерелом світла і тепла для інших людей" [395, с. 187].

В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв слідом за С.Л.Рубінштейном також підкреслили, що буття кожної людини нерозривне пов'язане з буттям інших і являє собою буття на користь іншим. При цьому смисл життя є інтегративним утворенням свідомості людини, яке сприяє регуляції й узгодженню її особистісного й соціального світів: "Смисл пов'язує значення з реальністю самого життя людини в цьому світі, з її мотивами і цінностями" [418, с. 189].

У подальших дослідженнях смислу життя у роботах К.О.Абульханової-Славської [7], О.Г.Асмолова [20-21], Б.С.Братуся [65-66] все більша увага приділяється вивченню не лише соціального, але й особистісного аспекту зазначеного феномена. Так, Б.С.Братусь, слідом за С.Л.Рубінштейном, накреслює декілька основних ліній життєвого шляху людини. Згідно з С.Л.Рубінштейном, особистість як психологічне утворення являє собою складну динамічну систему ставлень людини до інших людей, матеріальних речей і самої себе [395]. Б.С.Братусь розглядає смисл життя як інтегральне особистісне утворення і відзначає, що витокami зазначеного феномена є міжособистісні стосунки людини, змістовні характеристики її буття, а також особистісні утворення (рефлексія, ідентифікація та ін.). Таким чином, основними смислоутворюючими векторами життєвого шляху людини, згідно з позицією вченого, особистісне зростання, становлення системи соціальних взаємин і зміст буття людини, тобто найбільш значущі для неї види діяльності [65-66].

О.Г.Асмолов відзначив, що інтегративним структурним компонентом особистості є динамічна смислова система, яка поєднує мотиви, цінності, особистісні смисли, вчинки і дії. Становлення динамічної смислової системи відбувається в умовах діяльності й детермінується смислоутворювальним мотивом. Тому саме діяльність являє собою основу становлення динамічної смислової системи і водночас визначає специфіку останньої. Тому центральною

ознакою динамічних смислових систем, за позицією вченого, є їх обумовленість тими видами діяльності, в умовах яких вони виникли. Це визначає специфіку смислових утворень людини у різних модусах життєдіяльності [20-21].

Стратегії смисложиттєвого пошуку особистості визначалися К.О.Абульхановою-Славською. Вченою було підкреслено, що саме відмова особистості від “чужих”, соціально обумовлених смислів і пошук власного смислу та побудова індивідуальної стратегії життя є основою формування цілісної картини життя, сприймання лінії свого існування як єдиного цілого. Досягнення цілісності, інтенсивності та повноти життя людини неможливі, якщо в організації власної діяльності вона орієнтується на потреби й запити інших людей, а не на власні. За таких умов змістом життєвої спрямованості особистості може бути служіння іншим людям. Проте відсутність власної ініціативи суб’єкта у процесі побудови свого життєвого шляху позбавляє його життєву активність цілісності, а отже - і смислу. Саме усвідомлення особистістю смислу власного життя є критерієм її особистісного зростання. Смысл життя людини зумовлює активізацію її життєвих цілей в умовах конкретної діяльності. Феномен смислу життя є ширшим за життєві цілі й базовим для розвитку останніх. Смыслові утворення відображають систему ціннісних орієнтацій особистості і водночас переживання нею власних цінностей у процесі їх становлення [7].

У роботах В.Е.Чудновського був установлений взаємозв’язок смислу життя з іншими феноменами особистісного розвитку людини. Вчений розробив інтегральну, двохвимірну модель розгортання смисложиттєвого пошуку особистості. Він підкреслив, що розгортання смисложиттєвого пошуку особистості відбувається в її життєвому часі й становить “горизонтальну” інтенцію. “Смыслову вертикаль” становлення цього психологічного утворення передбачає рефлексивний вихід особистості за межі повсякденної життєдіяльності та її цілісне осмислення. Смысловиттєвий пошук відбувається в темпоральному й рефлексивному вимірах життя людини в їх єдності [502]. Наявність значних

протиріч між вертикальною і горизонтальною стратегіями розгортання смисложиттєвого пошуку особистості, на думку дослідника, може призвести до деформації або втрати смислу життя [502; 504].

Таким чином, вирішенню проблеми смисложиттєвого пошуку особистості приділяється значна увага в класичній психологічній науці. Представники психодинамічного підходу дослідили як глибинні, підсвідомі, так і соціальні витoki смисложиттєвого пошуку особистості. Дослідники підкреслювали, що, хоча можливості людини в осмисленні сенсу власного існування є вкрай обмеженими, проте продуктивним способом її буття є відмова від споживацтва і задоволення гедонічних потреб на користь пізнання власної самості й побудови гармонійних взаємин з оточуючим світом. У гештальт-психології наголошується активна, діяльнісна природа смисложиттєвого пошуку особистості. Продуктивна стратегія смисложиттєвого пошуку й самореалізації особистості передбачає активізацію саморуху особистості з метою вироблення власного, позбавленого від соціальних стереотипів, погляду на власне життя, та його творчого конструювання й перетворення у ситуації “тут і тепер”. Найбільш ґрунтовно взаємозв’язок феноменів смислу життя й прагнення особистості до саморуху й самозмін досліджувався у гуманістичній психології. Власне процес смисложиттєвого пошуку людини розглядався ними як синонім самоактуалізації, максимально повного самрозкриття, саморозвитку й самотрансценденції особистості у життя значущих інших. Більш узагальнено взаємозв’язок смисложиттєвого пошуку й самотрансценденції людини розглядався у діяльнісному підході. Саме переосмислення особистістю власного буття у контексті існування Всесвіту розглядалось як каталізатор її смисложиттєвого пошуку й усвідомленого й відповідального конструювання свого життя з метою служіння людству у цілому. Успішність смисложиттєвого пошуку й подальшої побудови життєвого шляху особистості, на думку вчених, значною мірою обумовлюється її здатністю гармонійно поєднати особистісні й просоціальні смислоутворюючі потреби й

мотиви. У сучасних дослідженнях представників особистісного підходу підкреслюється ціннісна основа смисложиттєвого пошуку особистості. Активізація ціннісних орієнтацій людини, її наближення до системи загальнолюдських ідеалів створює можливість особистості вирішити основне протиріччя у процесі смисложиттєвого пошуку: між “горизонтальною інтенцією” (усвідомленням плинності власного життя й прагненням жити для себе) й “вертикальною інтенцією” (осмисленням свого буття як частини існування людства та прагненням жити для інших) й віднайти власний, унікальний смисл буття, який є необхідною основою продуктивної життєвої самореалізації та самоздійснення.

1.3. Екзистенційні й особистісні стратегії як провідні у вивченні життєвого шляху особистості

Теоретичні основи дослідження проблеми життєвого шляху особистості у екзистенційній психології закладено у дослідженнях Л.Бінсвангера [48], С.Кьєркегора [240-241], Ж.-П.Сартра [405] та ін. Згідно з С.Кьєркегором, специфікою людського існування є здатність до екзистенції. “Екзистентуючий індивід” здатен робити життєвий вибір, керувати власним буттям. Екзистенція є механізмом особистісного зростання: поступального руху від гедонічних потреб (естетична стадія особистісного розвитку) до їх задоволення й подальшого перенасичення та, як наслідок, переживання відсутності смислу життя, що супроводжується почуттями тривоги й відчаю. Становлення в індивідуума почуття обов’язку й відповідальності перед людством за своє життя, формування власної моралі (етична стадія) зумовлює ним досягнення найвищого рівня екзистенції, вершин духовності (релігійна стадія) [240-241].

К.Ясперс розглядав екзистенцію як механізм особистісної свободи, самоідентичності й суб’єктності. У кризових життєвих ситуаціях особистість

гостро переживає свою смертність і бере на себе провину за недостатню ефективність свого життя, а, отже, – і відповідальність за подальше самоздійснення. За таких умов активізація екзистенційного зростання людини сприяє становленню у неї здатності до цілеспрямованої побудови міжособистісних стосунків, осмисленого управління буттям, досягнення рівня самобуття. Останнє, на думку вченого, являє собою якісно новий рівень життя людини, що набуває цілісності шляхом становлення її суб'єктності у формуванні власних зв'язків з оточуючим світом [543-544].

Згідно з Ж.-П.Сартром, людина та її життєвий шлях являють собою проект, що самоздійснюється. Особистісне зростання вільне від зовнішньої детермінації, тому "... людина - істота, яка спрямована в майбутнє і усвідомлює, що вона проектує себе в майбутнє. Людина - це перш за все проект, який переживається суб'єктивно..." [405, с. 323]. Одиницею проектування людиною життєвого шляху є її бажання або життєве рішення. Здатність приймати останні обумовлюється життєвим досвідом. Так, згідно з Ж.-П.Сартром, здатність бажати або приймати життєві рішення людина набуває після того, як її життєвий проект певною мірою самоздійснився. Життєвий вибір особистості - це водночас і вибір певних цінностей. Цінності окремої людини є частиною ціннісних орієнтацій певної культурно-історичної епохи. Тому в умовах життєвого вибору особистість бере на себе відповідальність за власну частину самоздійснення загального життєвого задуму людства. Життєвий вибір відбувається в умовах невизначеності, тому супроводжується переживанням екзистенційної тривоги й самотності. Водночас здійснений життєвий вибір сприяє зростанню самоцінності людини [405].

У дослідженнях Л.Бінсвангера, Г.Марселя, М.Хайдеггера значна увага приділяється вивченню особливостей становлення екзистенціалів буття людини в умовах генезису її міжособистісної взаємодії зі значущими іншими та світом у цілому як механізму побудови продуктивного життєвого шляху. Слідом за Ж.П.Сартром, М.Хайдеггер розглядав досвід глибинного самоаналізу життя, що

супроводжується екзистенційною тривожністю, як шлях унікального смисложиттєвого пошуку й становлення життєвих цілей людини на противагу соціально навіюваним стереотипам. Результатом осмислення особистістю часових меж власного існування є формування екзистенціалу “буття-в-часі”, інтегрального образу самосвідомості, який включає сукупність її уявлень про себе в умовах діяльності. “Буття-в-часі” водночас являє собою і “спів-буття” з іншими. Активізація різних ліній життєвого шляху людини у співбутті призводить до переживання нею страху “розчинитись” в інших, втратити власне “Я”. Екзистенція сприяє розвитку здатності особистості до здійснення власних життєвих виборів і збереженню індивідуальності в умовах співбуття. При цьому дослідник зазначив, що, незалежно від того, які саме цінності лежать в основі життєвої спрямованості особистості (професійного зростання, пізнання, матеріальні та ін.), її життєве самоствердження відбувається тільки шляхом послідовних життєвих виборів однієї можливості з ряду наявних [48, 286, 487].

На противагу М.Хайдеггеру, Л.Бінсвангер підкреслив виключне значення співбуття як єдино можливого способу реалізації людиною власної індивідуальності. Самоздійснення особистості являє собою процес самотрансценденції власної сутності у життя інших людей, оскільки людина, як і світ у цілому, творить себе засобами самотрансценденції [48].

Г.Марсель у дослідженнях побудови людиною власного буття в умовах міжособистісної взаємодії зробив акцент на “проникності” особистості в новий життєвий досвід, осмислення буття значущих інших. Так, згідно з дослідником, людина є дійовою особою у контексті міжособистісних стосунків. Необхідною умовою орієнтації особистості у системі міжособистісних стосунків і подальшої самотрансценденції є аналіз і осмислення цього контексту. А це, в свою чергу, спричинює активізацію її смисложиттєвого пошуку, переживання себе як частини Універсуму. Механізмами смисложиттєвого пошуку й самотрансценденції є особистісна свобода й відповідальність у їх єдності, оскільки кожен дозвіл, який

дає собі людина, не є абсолютним, має певні межі, умови здійснення цього дозволу. Отже, кожен такий дозвіл водночас являє собою і самообмеження [286].

Згідно з М.Боссом, визначальними екзистенціями, які сприятимуть успішній побудові особистістю життєвого шляху, окрім особистісної свободи, є присутність, відкритість і можливість. Вихідні дефініції проектування життєвого шляху поєднують всі часові модуси життєвої перспективи: минуле, теперішнє й майбутнє. Вчений зазначив, що людина завжди водночас очікує на майбутнє, усвідомлює теперішнє і зберігає минуле. Становлення зазначених екзистенціалів у єдності трьох модусів часової трансперспективи обумовлює активізацію “буття-в-світі” людини, точніше здатності обирати з усього *dasein*-континууму найбільш важливі речі й стосунки, конструювати власну картину світу й втілювати її у реальність [548].

Р.Мей розглядав буття як модель потенційних можливостей. Основним життєвим завданням особистості є цілеспрямоване управління власним життям через відкриття свого буття. За таких умов її життєвий шлях набуває цілісності, а особистість - здатності вирішити будь-які проблеми. Засобами відкриття людиною її буття є активізація “Я”, розширення часової перспективи, особистісна свобода й відповідальність та осмислення життя як “... проєкції наших потенційних можливостей у наші дії” . Р.Мей підкреслив полівершинність життєвого шляху особистості у професійній, сімейній, соціальній та інших сферах. Успішність самоздійснення людини обумовлюється узгодженістю смисложиттєвих когніцій і рівномірністю розподілу “духовної енергії” між основними вітальними модусами [319-320].

У подальших дослідженнях проектування життєвого шляху особистості у екзистенційній психології (Д.Бьюдженталь, В.Франкл, І.Ялом та ін.) приділяється увага дослідженню не лише самопізнання, відкриття “Я” особистості, але й її активності, потребі у життєвій напрузі. Вчений підкреслив інтенційність життєвого шляху особистості. На його думку, особистість, яка прагне досягти

переживання повноти власного буття, має створити у центрі свого життєвого світу намір і рухатись за визначеним вектором. Розгортання життєвої спрямованості й екзистенційних переживань людини відбувається у нерозривній єдності з активізацією її самосвідомості. Осмислення особистістю власної самості, побудова продуктивної життєвої стратегії зумовлюють цілісність переживань свого буття, динаміку ціннісних орієнтацій і звільнення від соціальної детермінації. В.Франкл підкреслив, що основною екзистенційною проблемою сучасної людини є нестача життєвих труднощів, відсутність необхідності боротьби за задоволення потреб і, як наслідок, втрата інтересу до життя, стійке переживання нудьги. Життя особистості відбувається на низькому енергетичному рівні, в умовах нестачі внутрішніх ресурсів для смисложиттєвого пошуку і подальшої самореалізації. Процес смисложиттєвого пошуку людини й переживання нею необхідності самоздійснення власного смислу життя, згідно з позицією вченого, зумовлюють становлення у неї необхідного для досягнення душевного благополуччя рівня внутрішньої напруги. Основою переживання індивідуумом необхідності самореалізації й особистісної відповідальності за власне життя є смисложиттєві когніції. Згідно з В.Франклом, смисл життя являє собою полівершинну систему найбільш значущих цінностей особистості, які проявляються у різних модусах її життєдіяльності [80, 475, 537].

На відміну від В.Франкла, І.Ялом доводив, що на різних стадіях життєвого шляху людини рівнозначно проявляються потреби і в напрузі, і в уникненні напруги. Проектування особистістю власного буття відбувається шляхом постійного взаємопереходу двох типів етапів. Етапи першого типу являють собою процес активного самоздійснення (життєві цілі й завдання чітко усвідомлюються, переважає прагнення до напруги, життєва установка екстравертна). Водночас на етапах другого типу, коли попередні життєві цілі вже реалізовані, а нові - ще не визначені, особистість переживає потребу в уникненні напруги, нагромадженні життєвої енергії. Регуляція активності індивідуума на всіх етапах здійснюється за

допомогою переживань “страху життя” (самотності внаслідок активізації власного “Я” засобами глибинного самопізнання) і “страху смерті” (розчинення в інших людях і втрати власної індивідуальності в умовах розгортання самореалізації). На всіх життєвих етапах головним завданням особистості є осмислення власного буття й реалізація цього смислу у спільній з іншими людьми діяльності й міжособистісних стосунках. Саме таке конструювання людиною власного життя, згідно з вченим, найбільшою мірою сприяє її успішній самореалізації [539].

У роботах сучасних психологів-екзистенціалістів (Е.Ван Дорцен, А.Ленгле, А.Хіклін) спостерігається зближення досліджень смисложиттєвого й діяльнісного аспектів побудови життєвого шляху особистості. Так, згідно з Е.Ван Дорцен, становлення особистісного й соціального світу людини відбувається шляхом її зустрічі зі світом, а крізь світ - з самою собою. Вимірами побудови життєвого шляху особистості, згідно з позицією дослідниці, є фізичний, соціальний, особистісний і духовний. Основною життєвою метою людини, на думку А.Ленгле, є побудова глибоко осмисленого життя й подальша вільна від соціальної детермінації й відповідальна самореалізація власного смислу життя у реальній дійсності, в умовах взаємодії й взаємоборотьби з оточуючим світом. У процесі саморозгортання особистісного й соціального світів людини, її самоздійснення відбувається втілення в реальності й активізація її свободи й відповідальності у їх єдності. Реалізації особистісної свободи відбувається у осмислено прийнятих життєвих рішеннях. А.Хіклін наголосив на необхідності раціонального поєднання особистісної свободи й відповідальності індивідуума у процесі прийняття життєвих рішень. На думку вченого, життєві позиції “я - жертва долі” і “я відповідальний за все на світі” є однаково малопродуктивними [152, 268, 566].

Отже, в процесі аналізу положень екзистенціалізму з проблеми розгортання життєвого шляху людини було констатовано, що у роботах вчених значна увага приділяється потребі особистості у смислі життя, становленню різних екзистенціалів та подальшій життєтворчій активності з самоздійснення і

самореалізації. Підкреслено високу значущість позбавлення людини від соціальних стереотипів, пізнання нею власної самості та досягнення оптимального рівня “життєвої напруги” як вихідних інтенцій суб’єктності. Механізмами побудови людиною унікальної стратегії власного буття у екзистенційній психології виступають особистісна свобода й відповідальність.

Проблеми життєвого шляху особистості презентовано також в основних положеннях особистісного підходу. Аналіз літературних джерел показав наявність у роботах вчених двох основних аспектів вивчення життєвого шляху особистості: просторово-часового (засвоєння різних видів діяльності, включення особистості у нові системи соціальних взаємин) і ціннісно-сміслового (смысл і цілі життя, ціннісні орієнтації, рефлексія). Як зазначили І.С.Кон [211] та М.Р.Гінзбург [1151], дослідження життєвого шляху особистості має відбуватись в єдності просторово-часової і ціннісно-сміслової парадигм.

Передумови вивчення просторово-часової організації життєвого шляху особистості в особистісному підході закладено у роботах зарубіжних психологів першої половини ХХ ст. У роботах зарубіжних психологів (К.Левін, Л.Франк, П.Фресс) значна увага приділяється формуванню життєвої перспективи особистості і становленню на цій основі суб’єктності. Поняття “часова перспектива” вперше було введено у психологічну науку Л.Франком і набуло подальшого розвитку у роботах К.Левіна. Часова перспектива включає переживання людиною як власного минулого, так і майбутнього на різних рівнях організації психіки. Життєвий шлях особистості, згідно з К.Левіним, являє собою неперервний процес її включення у нові системи соціальних взаємин і, як наслідок, відбувається розширення й ускладнення її життєвого простору. Розгортання життєвої перспективи людини створює можливості для усвідомленого вибору нею нових “регіонів” (систем соціальних взаємин), а, отже, і цілеспрямованого управління побудовою свого життєвого шляху. За П.Фрессом, становлення “часового світогляду” обумовлює здатність індивідуума

прогнозувати й планувати власний життєвий шлях. На думку Ж.Нюттена та У.Ленса, часова перспектива особистості поєднує “об’єкти-цілі” в єдину перспективну життєву лінію. Життєва перспектива дає можливість людині поєднати власні плани з ідеальними образами досягнення життєвих цілей і таким чином здійснити конструювання життєвого шляху [247, 481, 561, 562, 575].

Таким чином, у дослідженнях зарубіжних вчених ставиться акцент на вивченні майбутнього модусу часової перспективи, здатності особистості до ефективного планування свого життя, конструювання нових соціальних “регіонів”, мережі бажаних “об’єктів-цілей” та ін. Водночас зведення проблеми проектування життєвого шляху тільки до ефективної організації людиною власного часу призводить до її однобічного вирішення.

Феномен життєвої перспективи особистості вивчався у тісному взаємозв’язку зі становленням ціннісно-сміслових утворень у роботах російських психологів (К.О.Абульханова-Славська, Є.І.Головаха і А.А.Кронік, Б.І.Цуканов та ін.). Як доводили Є.І.Головаха і А.А.Кронік, осмислення людиною свого життєвого шляху як наслідку існування попередніх поколінь і чинника життя наступних поколінь детермінує якісне зрушення часової перспективи з “єгоцентричної” на “історіоцентричну” парадигму. Переживання людиною власного життя в єдності з історичними подіями минулого й перспективними лініями майбутнього є емоційною основою її смисложиттєвого пошуку. Цілісність вивчення цими вченими проблеми часової перспективи особистості у єдності модусів минулого, теперішнього і майбутнього призвело до виникнення у фаховій літературі нового терміну “часова транспектива” [7, 121, 490, 506].

У процесі дослідження часової транспективи Б.Й.Цуканов та М.С.Шагінян підкреслили відносність переживання особистістю часу різних віх життя, оскільки вони залежать від насиченості особистісно значущими подіями. Згідно з М.С.Шагіняном, час життя людини вимірюється її вчинками, звершеннями, переживаннями, а не часовими інтервалами [508]. У роботах Б.Й.Цуканова

розроблені “тау-індекси” - співвідношення суб’єктивного переживання особистістю певного проміжку часу і його хронометричної тривалості [490].

Таким чином, можна констатувати, що у дослідженнях вітчизняних психологів підкреслюється думка про єдність становлення ціннісно-сміслових і просторово-часових аспектів побудови особистістю свого життєвого шляху. Основою переживання й структурування індивідумом життєвого шляху в часі й просторі є його ціннісно-сміслові утворення.

Крізь дослідження С.Л.Рубінштейна, В.І.Слободчикова та Є.І.Ісаєва червоною ниткою проходить думка про те, що життя людини являє собою буття для інших. У основі смислу життя особистості лежить виключно гуманістична життєва спрямованість на здійснення власного внеску в прогресивний розвиток людства. Проте, як зазначила К.О.Абульханова-Славська, продуктивна життєва спрямованість особистості поєднує не лише “життя для інших”, але й “життя для себе”. Основою гуманістичної життєвої спрямованості є людиноцентричні цінності. При цьому способи реалізації життєвих смислів, цінностей і цілей визначаються переважно специфікою “життя для себе”, утвореннями особистісного світу людини. Успішність поєднання особистістю індивідуальних прагнень і осмислення власної відповідальності за реалізацію соціально значущих цінностей свого буття є основою формування цілісної концепції життєвого шляху особистості та її життєздійснення [7, 395, 418].

При цьому, згідно з науковою позицією А.Субетто, власна активність людини визначає основні напрями й продуктивність реалізації як її індивідуального майбутнього, так і майбутнього людства в цілому [440].

Розробка у психологічній літературі різних аспектів проблеми життєвого шляху дала можливість Т.М.Титаренко і В.Е.Чудновському узагальнити наявні підходи і на їх основі розробити концептуальні моделі життєвого світу людини як способу побудови нею життєвого шляху в єдності життєвого часу й простору. Згідно з позицією В.Е.Чудновського, розгортання життєвого шляху особистості і

становлення її життєвого світу відбувається в двох вимірах: “по горизонталі” (розгортання часової транспективи) і “по вертикалі” (ціннісно-смысловий вимір). Т.М.Титаренко також підкреслила, що життєвий світ особистості окрім життєвого часу включає і життєвий простір. Специфіка життєвого простору, як системи найбільш значущих для людини міжособистісних стосунків, визначає особливості її самоздійснення, а також власну самотрансценденцію у процес самореалізації інших людей [450]. Слідом за К.О.Абульхановою-Славською і В.Е.Чудновським, Т.М.Титаренко відзначила високу значущість узгодженості особистісної й соціальної складових життєвого світу людини як важливу умову її особистісного зростання й продуктивного життєвого шляху [450]. Нерозривну єдність життєвого простору й часу в архітектоніці життєвого шляху особистості підкреслив і М.В.Савчин, який відзначив, що найважливішими переживаннями у житті людини є проживання часу власного буття у єдності з діяльністю, яку вона здійснює й міжособистісними стосунками, у які вона включена [398].

Отже, відмітимо, що основними стратегічними лініями дослідження конструювання життєвого шляху особистості у екзистенційній психології є виокремлення рефлексії й цілісного осмислення людиною власного буття як основи суб'єктності, обґрунтування життя людини як проекту, виявлення особливостей становлення екзистенціалів людського буття, смисложиттєвого пошуку і “полівершинності” смислу буття, життєвої напруги як механізму життєздійснення, гуманістичної життєвої спрямованості.

Подальші розробки положень екзистенціалізму з проблеми життєвого шляху в особистісній парадигмі представлені у роботах вітчизняних і сучасних психологів. Радянські психологи приділяли значну увагу проблемі гуманістичної життєвої спрямованості особистості. Це зумовило зміщення акцентів у роботах вчених з просторово-часової на ціннісно-смыслову парадигму вивчення життєвого шляху та їх зближення. Дослідження особистісно значущої події замість хронометричного інтервалу як одиниці життєвого шляху зумовило зміщення

акцентів у роботах сучасних вчених з абсолютизації соціальної спрямованості особистості на проблему гармонійного поєднання особистісного й соціального світу людини. Сучасні українські й російські вчені розглядають конструювання життєвого шляху особистості у вимірах життєвого часу й простору через феномен життєвого світу. Осмислення особистістю свого життєвого шляху, побудови його ідеальної моделі й реалізація цієї моделі у реальності являють собою основні складові процесу проектування життєвого шляху людини. Різні аспекти проектування психічного розвитку особистості (змісту, структури і механізмів досліджуваного феномена) у гуманітарних науках відображено у підрозділі 1.4 дисертаційного дослідження.

1.4. Особливості проектування розвитку особистості в гуманітарній парадигмі

У науковому обігу поняття “проект” почало широко використовуватись на початку ХХ ст. в інженерії та економічних науках як ідеальна модель, задум, а також синонім макету, креслення, нарису або концептуальної схеми майбутнього продукту. Проект розглядався відокремлено від ресурсів, засобів реалізації й практичного результату, для досягнення якого його було створено.

Проектувальна діяльність у гуманітарному знанні спрямована на перетворення особистості людини. Тому проектування у гуманітарних науках охоплює як ідеальний образ бажаних особистісних змін, так і процес, ресурси і засоби досягнення майбутніх результатів. У практиці зарубіжної педагогіки значна увага приділяється врахуванню активності й інтересів самої дитини при проектуванні її освітнього маршруту. Поняття “метод проектів” вперше було використано Д.Снедзеном. Під проектною діяльністю дослідник розумів спеціально організовану педагогом і учнями спільну діяльність, спрямовану на особистісний розвиток останніх [346]. Згідно з У.Х.Кілпатриком, проект являє

собою задум, що виконується від душі, універсальний засіб самореалізації особистості у діяльності. Успішність використання методу проектів у освіті значною мірою обумовлюється логічною послідовністю проектів і їх відповідністю інтересам учнів. Використання методу проектів, на відміну від традиційного навчання, спрямовано переважно на активізацію різних психічних утворень (логіки, пізнавального інтересу, здібностей та ін.). В основу досліджень методу проектів Дж.Дьюї було покладено принцип “навчання крізь дію”. Оскільки саме діяльність є джерелом особистісного зростання, то проектування діяльності суб’єкта в наближених до реальності умовах сприяє збагаченню його життєвого досвіду, активізації прогностичних навичок, підвищенню успішності вирішення життєвих завдань. Е.Коллінгс наголосив, що вибір навчальних проектів має здійснювати сам суб’єкт навчання. Визначальним чинником вибору змісту й форм навчання є власний вибір і активність суб’єкта навчання [160, 193, 207, 346].

Базові аспекти проектування особистісного зростання людини у навчальному процесі в вітчизняній педагогіці були закладені в роботах С.Т.Шацького. За науковою позицією вченого, у процесі впровадження методу проектів відбувається активізація трьох видів життєвого досвіду учня: реального попереднього досвіду; того, який набувається в умовах здійснення проектів; такого, який спирається на культурно-історичний досвід людства [514].

А.С.Макаренко наголошував на тому, що для оптимального розвитку особистості необхідна спеціально організована педагогічна діяльність. На думку педагога, позитивні якості особистості необхідно проектувати. Педагогічне проектування включає осмислення педагогом наявного рівня особистісного розвитку і виховного ідеалу учня, а також “педагогічне виробництво” для формування у нього бажаних якостей характеру [272].

Згідно з Г.П.Щедровицьким, проектна діяльність являє собою процес “рефлексивного поглинання”, практичного перетворення змісту і засобів попередньої діяльності в умовах наступної діяльності індивідуума. У структурі

педагогічного проектування вчений виділив два етапи: осмислення й програмування майбутнього проекту, що супроводжується смисловою рефлексією і реалізацією розробленого проекту на практиці. Останній етап супроводжується здійсненням суб'єктом проектної діяльності предметної рефлексії [524].

Важливу роль рефлексії як механізму проектної діяльності підкреслено і у дослідженнях Н.Г.Алексєєва. В умовах стрімких соціально-економічних трансформацій усталені способи й техніки педагогічного проектування стають неефективними. Це зумовлює зростання можливостей особистості до самостійного проектування форм, засобів і стилю своєї діяльності на основі рефлексії. За таких умов особистість актуалізує суб'єктність, стаючи творцем власного життя. У зв'язку з цим вченим було виділено чотири етапи рефлексії: довільна зупинка дії, фіксація (усвідомлення цієї зупинки), об'єктивація (осмислення зупиненої діяльності), відсторонення (відокремлення власного "Я" від діяльності, що виконувалась) [10].

С.Д.Неверкович і М.М.Кашапов також підкреслили ефективність проектної діяльності у нових проблематизованих соціальних умовах. У процесі педагогічного проектування відбувається конструювання особистістю нових способів досягнення бажаної мети або переосмислення, рефлексію і творче перетворення вже наявних педагогічних ресурсів і засобів [191, 324].

Здійснення педагогом рефлексії й перетворення своєї професійної діяльності націлює його на апробацію педагогічного проекту на практиці. У роботах В.С.Безрукової, В.В.Краєвського підкреслюється активна природа феномена проектування. Проектна діяльність включає знання педагога про педагогічні системи й управління ними, використання власних інтелектуальних й творчих ресурсів для вирішення проблем навчання і виховання на практиці. На думку цих вчених, педагогічне проектування включає зміст і форми навчання, а також реалізацію педагогом-практиком авторського педагогічного проекту [35, 36, 224].

Крізь роботи вітчизняних педагогів червоною ниткою проходить думка про те, що розвиток особистості відбувається у діяльності. У дослідженнях В.П.Безпалько, О.С.Газмана, Н.В.Кузьміної, В.А.Сластьоніна значна увага приділяється вивченню взаємозв'язку педагогічного проектування й самопроектування особистості суб'єктів освітнього процесу. Так, у свій час В.А.Сластьонін підкреслював, що розвиток педагогічної самосвідомості вчителя виявляється в способах аналізу, проектування, реалізації й рефлексії навчально-виховного процесу. Найвищий, інтегральний рівень педагогічного мислення неможливий без спостережливості й уваги, які є базовими компонентами творчого проектування діяльності усіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Н.В.Кузьміна у структурі педагогічних здібностей вчителя виділила проектувальний компонент - здатність проектувати як змістові аспекти навчального процесу, так і особистісний розвиток учнів. Метою педагогічного проектування є підготовка учнів до самопроектування, точніше, вільного й самостійного вирішення ними подальших життєвих завдань. У концепції "педагогіки свободи" О.С.Газмана значна увага приділяється формуванню у суб'єктів педагогічного проектування свободоздатності - здійснення вільних життєвих виборів, незалежної від соціального тиску побудови свого життєвого шляху. У зв'язку з цим основними характеристиками педагогічного проектування є автодидактизм (самостійне засвоєння людиною нових понять, смислів і цінностей), самозміни, індивідуально-творчий процес. Згідно з науковою позицією В.П.Безпалько, педагогічне проектування пов'язане з конструюванням головних стратегічних цілей педагогічної системи та технологій, засобів реалізації визначених цілей. Вдосконалення педагогічних технологій відбувається у нерозривному взаємозв'язку зі становленням професійної майстерності педагога, оскільки ефективна технологія навчання й виховання та вдалі засоби її впровадження і являють собою педагогічну майстерність. Таким чином,

проектування педагогом власної професійної діяльності водночас зумовлює і самопроектування його професійного зростання [41, 110, 111, 233, 414].

Спрямованість педагогів на вивчення проблем особистісно-духовного зростання в умовах педагогічного проектування призвела до виокремлення акмеологічного й аксіологічного напрямів його наукового аналізу. Так, О.С.Заїр-Бек виявила аксіологічний, акмеологічний і прогностичний характер проектної діяльності. Згідно з В.Є.Радіоновим, педагогічне проектування являє собою діяльність, яка створює можливості для саморозкриття, самоздійснення й самовираження людини, ціннісного переосмислення нею своїх подальших професійних цілей і планів. В освітній практиці І.А.Колесніковою було виділено особливий вид проектної діяльності - акмеологічне або біографічне проектування, точніше самопроектування особистістю власного життєвого шляху. Л.А.Філімонюк дослідила особливе утворення особистісного зростання педагогів в умовах педагогічного проектування - проектну культуру. Під останньою вчена розуміла процес творчої самореалізації особистості за допомогою проектування ціннісних орієнтацій суб'єктів навчально-виховного процесу й найбільш ціннісно значущих для них образів оточуючого світу [171, 205, 381, 471].

Здійснений аналіз наукових досліджень дає можливість констатувати, що більшість з них присвячені аспектам педагогічного проектування, які можна сгрупувати наступним чином:

- дослідження, в яких найбільше вивчаються операційно-технологічні складові педагогічного проектування, спрямовані на формування особистості людини у відповідності з вимогами суспільства (Дж.Дьюї, А.С.Макаренко, С.Т.Шацький, Г.П.Щедровицький [160, 273, 512, 522]);
- роботи, в яких метою педагогічного проектування є забезпечення оптимальних умов для особистісного зростання людини (Т.В.Анохіна, О.С.Газман [14, 110]);
- дослідження, в яких здійснюються інтеграційні розробки, при цьому вчені наголошують на необхідності узгодження інтересів особистості й суспільства в

процесі педагогічного проектування (В.З.Юсупов і В.Г.Коротаєв, І.С.Якіманська [532, 536]).

Значущість процесу педагогічного проектування для особистісно-професійного зростання й самореалізації суб'єкта зорієнтувала вчених на визначення місця проектної діяльності в педагогічному процесі. Проектування часто трактувалося як синонім вибору оптимального варіанту вирішення педагогічного завдання (В.А.Сластьонін [414]), моделювання (Т.В.Анохіна, Н.М.Касіцина, Н.Н.Михайлова і Т.М.Юсфін [14, 344]), прогнозування очікуваного результату (С.Б.Єлканов [164]). При цьому І.А.Колеснікова підкреслила, що проектна діяльність має мозаїчну природу, а її складовими є дії, що водночас являють собою компоненти інших видів діяльності [205].

За результатами досліджень О.В.Бахусової, В.С.Безрукової, Є.С.Заїр-Бек, В.В.Монахова та ін., було виявлено, що проектна діяльність є складним феноменом, що має свою структуру. За науковою позицією В.М.Монахова і О.В.Бахусової, основними складовими проектної діяльності є визначення цілей діяльності, діагностика, проектування головних параметрів або принципів майбутньої діяльності й планування основних структурних компонентів проекту в часі. На думку В.С.Безрукової, педагогічне проектування включає три етапи: виникнення “ідеї”, вдосконалення моделі до рівня проекту, педагогічне конструювання. Згідно з О.С.Заїр-Бек, педагогічне проектування включає створення задуму, ескіз проекту, розробку моделей, планування у відповідності з завданнями і конкретними умовами педагогічної діяльності, оцінку процесу й аналіз результатів [34, 35, 36, 171, 309].

Зростання ролі особистісного розвитку людини в процесі педагогічного проектування, визнання її власної активності та ціннісно-сміслових конструктів як важливих умов успішності проектування, розробки різних моделей цієї діяльності зумовили виникнення у психолого-педагогічній науці нових термінів - “соціально-педагогічне проектування”, “психолого-педагогічне проектування” та

ін. Втім такі поняття висвітлюють технології, спрямовані на поєднання педагогічних цілей з активізацією розвитку окремих особистісних утворень: творчої індивідуальності (О.А.Донська [149]), когнітивних потенціалів (В.С.Гончаров [122]), поглиблення суб'єктності людини (Д.В.Зубов [177]) та ін.

У роботах зарубіжних і вітчизняних соціологів детально аналізується самопроектування особистістю власного буття у системі діяльностей та проєкції в міжособистісних взаєминах людей. У дослідженнях першої половини ХХ ст. особистість розглядалась дискретно, як одиниця виконання різних суспільно значущих видів діяльності й носій різних соціальних ролей у соціальних відносинах. Тому в роботах з проблеми побудови людиною власної біографії використовувалось широке поняття “соціалізація”, а не “життєвий шлях”. При цьому співвідношення особистості й суспільства вивчалось в контексті пристосування особистості до соціальних норм і вимог, засвоєння соціально бажаних видів діяльності й поведінкових паттернів. Е.Едлер відзначив, що у межах концепції соціалізації не можуть бути пояснені ряд феноменів життєвого шляху людини, зокрема значні відмінності у біографіях людей одного соціального прошарку та ін. Згідно з П.Бурдйо, соціальне життя неправомірно зводити до “моделей”. Власне життя, на його думку, являє собою певну цілісність, відображення суб'єктивної й об'єктивної інтенцій певного проєкту. Життєвий проєкт є частиною “життєвої історії” людини й визначає процес конструювання “позиції майбутнього” як системи бажаних і небажаних подій. Згідно з Л.Хейвудом, проєкт життя людини - це послідовність її дій з досягнення життєвих цілей. Життєвий проєкт особистості обумовлюється специфікою її міжособистісних стосунків, але особистість вільна у побудові системи інтерперсональних взаємин [549, 561, 567].

Ідеї П.Бурдйо ґрунтовно перевірилися в концепції У.Беха, який пов'язав життя людини з системою “полів”, точніше структуванням на життєвому шляху різних цінностей і відповідних систем стосунків з пріоритетом економічного поля.

З позицією У.Беха, у сучасному суспільстві залежність людини від споживацтва і ринку праці, страх соціальної незахищеності аннулює тенденції до самовдосконалення власного життя особистості та її громадянської позиції. У суспільстві постмодерну становлення суб'єктності людини у процесі проектування життєвого шляху надзвичайно ускладнюється, оскільки людина хоча і звільняється від традиційних зв'язків і включення у соціально детерміновані системи стосунків і види діяльності, однак натомість стає залежною від примусів, стандартизації й контролю ринку праці й споживацького способу життя [47].

Х.Л.Віленскі виявив єдність різних ліній життя людини. Проектування життєвого шляху особистості, за його позицією, відбувається у формі “зчеплених життєвих циклів”. Становлення основних траєкторій життя людини є взаємопов'язаним та взаємообумовленим. Основою для вибору людиною подальшого життєвого шляху в одному з модусів життєдіяльності є її уявлення про себе й своє життя і в інших модусах [590-591].

Згідно з Д.Клаусен, конструювання усіх ліній життєвого шляху людини відбувається шляхом вибору одного з ряду можливих варіантів дій у кожній життєвій ситуації [554]. О.Н.Єжов наголосив на тому, що одиницею життєвого шляху особистості є життєва подія. Механізмом реалізації події є життєвий вибір, що здійснюється в умовах соціальної й особистісної детермінації [161].

У соціології та соціальній психології другої половини ХХ ст. була прийнята ідея про те, що життя людини - це цілісна система. У зв'язку з цим відбулося зміщення акцентів з соціальної детермінації на самодетермінацію життєвого шляху, що актуалізувало дослідження вибору як механізму життєвої події, одиниці життєвого шляху, конструювання й проектування життєвого шляху особистості. У роботах сучасних соціологів (Д.В.Апексімов, З.Ю.Єлаєва) використовується спеціальний термін “життєвий проект” [18, 163].

Є.Ю.Єлаєва підкреслила, що важливими функціями життєвого проекту є структурування життєвого світу людини, формування життєвих планів та їх

реалізація. Основними складовими життєвого проекту є ціль, ресурси, інтенційність і вектор (життєва спрямованість) [163].

Згідно з Д.В.Апексімовим, життєвий проект - це "... система дій, спрямована на досягнення результату, що так чи інакше змінює якість і устрій попереднього життя" [18, с. 48]. Побудова життєвого проекту дає можливість особистості стати суб'єктом власного життя на основі інтеграції досягнень попередніх вікових періодів. Основними ознаками життєвого проекту є цільова і часова визначеність, забезпеченість ресурсами, наявність траєкторії і вектору. Дослідник виділив два рівні життєвих проектів людини: габітусний (репродуктивний) та інноваційний (продуктивний). Успішність побудови особистістю авторського, інноваційного проекту обумовлюється відповідністю цілей проекту наявним ресурсам та відрефлексованістю життєвих цілей. У основі здатності особистості до побудови життєвих цілей, їх рефлексії й співвіднесення цілей з ресурсами життєвого проекту лежить метіс, практичні знання й уміння, що є результатом узагальнення попереднього життєвого досвіду. Поточний життєвий проект інтегрує досягнення й новоутворення актуального і потенційного, а також попередніх вікових етапів [18].

Таким чином, можна констатувати, що у роботах зарубіжних і вітчизняних соціологів презентовані різні аспекти вивчення феномена життєвого шляху, в тому числі й питання проектування й конструювання життєвого шляху особистості. Проте саме термін "життєвий проект", зміст, типологія, чинники цього феномена висвітлюються лише в окремих роботах сучасних дослідників.

Отже, можна констатувати, що поняття "проект", "педагогічне проектування" у гуманітарному знанні не є новими. У гуманітарній парадигмі ХХ ст. відбулось зміщення акцентів з вивчення проектування як системи алгоритмів формування соціально бажаного типу особистості на соціальну підтримку вільного розвитку і самореалізації особистості. Зростання значущості особистісної самореалізації у процесі педагогічного проектування призвело до вивчення

процесу проектування життя людиною в ракурсі акмеологічної й аксіологічної парадигм. У роботах вчених радянського періоду і сучасності педагогічне проектування розглядається як засіб біографічного проектування - самопроектування особистості, яке спричинює її продуктивні самозміни, трансценденцію творчого конструювання оточуючої дійсності й себе з професійної діяльності на своє життя та життя інших людей загалом. У педагогічних дослідженнях також підкреслюється нерозривний взаємозв'язок проектної діяльності особистості та її свободоздатності, незалежності від соціальних стереотипів. В умовах здійснення педагогічного проектування суб'єкт проектної діяльності постає перед необхідністю здійснення ряду послідовних виборів на етапах формування задуму проекту, планування й конструювання (моделювання) педагогічного проекту. Втім педагогічне проектування у роботах вчених розглядається відокремлено від реалізації самого проекту.

У соціологічній науці другої половини ХХ ст. переорієнтація наукових позицій вчених з вивчення життя людини дискретно, як системи соціальних функцій, на складний єдиний і нерозривний цілісний соціальний процес зумовила зростання їх уваги до проблем життєвого вибору, самодетермінації особистості. Останнє зумовило появу у цій науці нового терміну "життєвий проект". Проектування людиною свого життєвого шляху у соціумі здійснюється за різними лініями розвитку (економічною, особистісною, соціальною, духовною та ін.), конструювання яких є тісно взаємопов'язаним і взаємообумовленим. Питома вага різних ліній у складі життєвого проектування особистості не є однаковою і визначається незадоволеними потребами особистості й особливостями культурно-історичної епохи. Тому для людей, що живуть у суспільстві постмодерну, найбільш значущою часто є економічна лінія життєвого шляху. Основною умовою становлення здатності особистості до суб'єктного творчого проектування власного життя є вироблення у неї цілісного погляду на своє буття, здатності поєднати в єдине ціле життєві цілі й плани з наявними ресурсами та

можливостями, що є результатом вже пройдених етапів життєвого шляху. При цьому особистість також має віднайти ті “вектори”, способи самореалізації у теперішньому, які сприятимуть досягненню бажаних життєвих цілей і планів з врахуванням наявних ресурсів. Таким чином, основні утворення, складові й характеристики життєвого проекту людини, які презентуються у роботах сучасних соціологів, поєднують усі три часи часової транспективи життєвого проекту людини: минуле (життєві ресурси), теперішнє (інтенційність, траєкторії й вектори саморуку особистості у системі її діяльностей та соціальних відносин, життєві вибори), майбутнє (життєві цілі й плани, їх часова структурованість). Одиницею побудови життєвого шляху людини у роботах окремих дослідників виступає життєва подія, а її механізмом - життєвий вибір. Втім проведений аналіз не виявив у гуманітарних дослідженнях ґрунтовних розробок ролі й місця життєвих подій у минулому, теперішньому й майбутньому вимірах життєвого проектування, а також психологічних особливостей самопроектування людиною власного життя, концептуальних моделей становлення у неї ціннісно-сміслових психічних утворень у складі різних ліній життєвого простору і вимірів життєвого часу в умовах життєвого проектування та ін. Результати теоретичного аналізу проблеми проектування життєвого шляху особистості у психологічній науці презентовано у наступному підрозділі.

1.5. Проектування життєвого шляху особистості як психологічна проблема

Вивченню різних аспектів проектування життєвого шляху людини присвячено ряд спеціальних психологічних досліджень. У роботах радянських та сучасних вчених відображено подальший розвиток проблеми самопроектування особистістю процесу власного буття на основі інтеграції й узагальнення поглядів

представників педагогіки, соціології, класичної, зокрема екзистенційної та гуманістичної, психології.

Так, вперше дослідження життя людини як її індивідуальної історії висвітлено в роботах Ш.Бюлер і Ф.Массарік. Рушійною силою особистісного зростання є процес неперервного самовизначення й самоздійснення. Водночас самоздійснення є і основною метою життєвого шляху людини [550]. У основі самоздійснення особистості лежать її базові тенденції [551]. Тенденція до неупорядкованості психічного розвитку людини, внутрішньоособистісних протиріч зумовлює зростання у неї напруги, виникнення неврозів. Натомість самовизначення індивідуума сприяє упорядкуванню його внутрішнього світу й зниження напруги у ньому [550].

Слідом за Ш.Бюлер [551], К.О.Абульханова-Славська [6-7], Б.Г.Анан'єв [11], А.В.Петровський [351-352], С.Л.Рубінштейн [8]; [394] та ін. підкреслювали нерозривний взаємозв'язок проектування особистістю свого життєвого шляху та її самовизначення. Життєвий вибір у найбільш значущих ситуаціях (“вузлових моментах життя” за С.Л.Рубінштейном, “подіях поведінки” за Б.Г.Анан'євим, “вузлових життєвих ситуаціях” за К.О.Абульхановою-Славською і А.В.Петровським), визначає на тривалий відрізок часу подальший вектор життєвого шляху людини.

Згідно з С.Л.Рубінштейном, проходження кожного “вузлового моменту” життя індивідуума відбувається в умовах як внутрішньої, так і зовнішньої детермінації. Однак способи реагування на різні стимули визначає сам суб'єкт. Здатність особистості робити власний вибір і являє собою самовизначення. Основою самовизначення є самодетермінація, оскільки “... особистість не лише знаходиться у певному відношенні до світу, але і сама визначає це своє ставлення, у чому і полягає свідоме самовизначення людини” [394, с. 243]. Самодетермінація, самовизначення особистості зумовлюють становлення у неї суб'єктності,

здатності до усвідомленого управління власним життям, творчо-перетворювальної діяльності по відношенню до світу й інших людей [3].

Б.Г.Анан'єв слідом за С.Л.Рубінштейном підкреслив активну роль особистості в управлінні й перетворенні власного життя. Основою життєвої самодетермінації й саморегуляції людини є її суб'єктивна картина життєвого шляху. Механізмом становлення картини життєвого шляху є рефлексія, оскільки становлення цього утворення відбувається в єдності з життєвими цілями особистості й здійснює саморегуляцію її розвитку відповідно до цих цілей [11]. Подальший розвиток проблеми життєвого світу як способу конструювання особистістю життєвого шляху презентований у роботах К.-О.Абульханової-Славської [7], Ф.Ю.Василюка [88], І.О.Логінової [259], А.В.Петровського [352], Т.М.Титаренко [450] та ін. У основу їх досліджень життєвого світу покладено наявні у зарубіжній і радянській психології розробки часового (життєвий час) й ціннісно-сміслового (життєвий простір) аспектів життєвого шляху особистості. Становлення життєвого простору індивідуума зумовлює його здатність робити життєві вибори або приймати життєві рішення.

А.В.Петровський відзначив наявність у житті людини трьох життєвих просторів. У внутрішньоіндивідуальному просторі відбувається активізація індивідуальності, суб'єктності. Інтеріндивідуальний простір включає процеси міжособистісної взаємодії. Метаіндивідуальний простір являє собою систему трансценденційних впливів суб'єкта на особистісно-духовне зростання інших людей [352]. Подальший розвиток досліджень метаіндивідуального простору А.В.Петровського у часовому аспекті представлений у роботах Т.М.Титаренко [450] і С.Д.Максименка [275]. Дослідники підкреслили, що життя людини триває, доки живі її нащадки, тривають її справи, а спогади про особистість та її життєвий шлях впливають на життя інших людей [275]; [450].

К.О.Абульханова-Славська у життєвому просторі особистості виділила дві складові: “життя для себе” і “життя для інших”. Успішність дотримання

індивідуумом оптимального балансу між структурними компонентами життєвого простору на основі власних ціннісно-сміслових орієнтацій зумовлює становлення у нього своєчасності - уявлень про оптимальний час здійснення різних видів діяльності. Оцінка своєчасності є основою прийняття рішень про реалізацію чи відмову від різних життєвих завдань [7].

У основу типології життєвих світів особистості Ф.Ю.Василюка покладено феномен потреби. У процесі особистісного зростання людини відбувається збільшення кількості її потреб, що зумовлює ускладнення її внутрішнього світу. Підвищення якісної складності потреб людини та пролонгованості у часі їх реалізації відображає підвищення суб'єктивного сприймання важкості її зовнішнього світу. Тому найвищим рівнем життєвого світу особистості є складний всередині і важкий назовні. Становлення такого життєвого світу сприяє зростанню особистісної інтегрованості й спрямоване на реалізацію не її окремих потреб, а життєвого задуму у цілому. Новоутворенням цього типу життєвого світу є воля, а найвищим принципом - творчість. З активізацією волі й творчості у процесі конструювання життєвого світу особистість набуває здатності до життєтворчості як способу реалізації життєвого задуму [88]. Чіткість й розробленість життєвого задуму людини обумовлює успішність її життєвих виборів [89].

Особливості життєвого вибору в умовах боротьби мотивів розглядав і В.А.Роменець. У його концепції життєвого вчинку основою життєвого вибору є прийняття людиною життєвого рішення як процес боротьби мотивів. Прийняття життєвого рішення - це процес вирішення протиріччя між перспективними мотивами, які відображають екзистенційні потреби особистості і сприятимуть їх задоволенню у майбутньому, і мотивами "спокуси", що відображають потреби більш низького порядку, гедонічні, актуальні у теперішньому. Глибинне осмислення життєвого шляху, власні переконання як основа життєвих цілей, зумовлюють можливість особистості протидіяти спокусі [392, с. 359-360].

К.О.Абульханова і Т.Н.Березіна [4], Т.М.Титаренко [450] також підкреслили, що основою життєвої спрямованості на задоволення екзистенційних потреб особистості є глибинне осмислення нею власної індивідуальності й свого місця у світі, оскільки “Інтенціональність базується на смисловій матриці...” [450, с. 314]. Смесложиттєві когніції як передумова життєвої спрямованості зумовлюють здійснення людиною життєвих виборів на основі власних цілей життя. Життєві цілі включають переживання життєвої потреби, власної відповідальності за її реалізацію, готовність протидіяти життєвим труднощам [4].

Згідно з науковою позицією Т.М.Титаренко, способом життєконструювання особистості є побудова життєвого світу, важливою складовою якого є життєвий простір. Найвищим рівнем конструювання життєвого шляху людини є суб’єктний життєвий простір. Він достатньо відкритий через життєву спрямованість на сприяння розвитку інших людей. У центрі такого простору “... опиняється активний суб’єкт, що приймає самостійні рішення, бере на себе відповідальність за все, що відбувається, прагне перетворити самого себе відповідно до значущих цінностей” [450, с. 70]. Механізмом життєздійснення людини є життєвий вибір, який був інтерпретований вченою як обмірковане, вільне й відповідальне рішення особистості, що впливає на її подальше самоздійснення [450].

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що конструювання особистістю життєвого світу у роботах сучасних дослідників розглядається як процес формування ціннісно-смислової основи життєвого проекту та її подальшої продуктивної реалізації у міжособистісній взаємодії. Становлення обох зазначених аспектів побудови життєвого шляху людини дослідники пов’язують з феноменом вибору. У роботах дослідників представлені різні інтерпретації вибору: прийняття рішення у відносно невизначеній ситуації (О.І.Ларичев, С.Б.Ребрік [244]); вибір однієї можливості з ряду усвідомлених (Т.В.Корнілова, І.М.Каменєв, О.В.Степаносова [219], О.К.Тихомиров [454]); життєве “завдання на вибір” (В.М.Дружинін [155]) та ін.

Усі зазначені аспекти проблеми вибору у психологічній науці охоплює термін “самовизначення” або “особистісне самовизначення”. Методологічні основи дослідження самовизначення особистості у радянській психології закладено С.Л.Рубінштейном. Самовизначення є результатом інтеграції особистісної й соціальної складових життєвого світу. Згідно з дослідником, “... людина не лише знаходиться у певному ставленні до світу, але й сама визначає це своє ставлення, в чому і полягає свідоме самовизначення людини” [394, с. 243]. “Внутрішній момент” самовизначення, за С.Л.Рубінштейном, полягає у “... вірності собі, неоднобічному підкоренні зовнішньому” [394, с. 382].

Ціннісно-сміслова основа самовизначення особистості підкреслюється у дослідженнях В.А.Бодрова [58] і М.Р.Гінзбурга [115]. Згідно з М.Р.Гінзбургом, самовизначення являє собою процес інтеграції особистістю просторово-часових і ціннісно-сміслових орієнтирів свого життя і побудови подальшої траєкторії власного існування. Самовизначення являє собою “... змістовне конструювання людиною свого життєвого поля, що містить у собі як сукупність індивідуальних життєвих смислів, так і простір реальної дії (актуальної й потенційної)” [115, с. 47]. В.А.Бодров розглядає самовизначення як результат становлення особистісно-сміслових утворень, які складають “особистісний фактор”. Водночас самовизначення як процес відбувається шляхом пошуку смислів у різних видах діяльності, зокрема - в професійному, що передбачає узгодження власних професійних інтересів та цілей з вимогами суспільства [58].

Складність поєднання особистісних, зокрема професійних і смисложиттєвих, утворень у структурі самовизначення відзначала ще Л.І.Божович. Згідно з дослідницею, на прикладі юнацького віку, самовизначення молодій людині ускладнюється невідповідністю дифузного прагнення “бути корисним членом суспільства” [59, с. 393] й конкретного, часто детермінованого егоцентричними матеріальними цінностями вибору професії [59-60]. Багатоаспектність самовизначення представлено вченою за допомогою різних

визначень цього утворення: смисложиттєвого (“... пошук смислу і цілі свого існування” [59, с. 381]), соціального (“... потреба знайти своє місце у загальній течії життя” [59, с. 388]), професійного (“... вибір майбутнього шляху, потреба знаходження свого місця у праці, в суспільстві, в житті” [59, с. 381]) та ін.

Таким чином, у дослідженнях Л.І.Божович представлено подальший розвиток ідей В.Франкла про полівершинність смислу життя особистості. Його становлення у різних модусах життєдіяльності має свою специфіку. Недостатній розвиток ціннісно-смислових утворень, концентрація часової транспективи у теперішньому зумовлює самовизначення людини на основі актуальних, а не перспективних ціннісних орієнтацій. А це призводить до неузгодженості змістовних аспектів самовизначення особистості та її смисложиттєвого пошуку і, як наслідок, нездатність протистояти спокусі у ситуаціях життєвого вибору. За таких умов людина має життєві цілі й плани, але не має внутрішніх ресурсів для їх реалізації. А це, в свою чергу, надзвичайно ускладнює процес побудови суб’єктом унікального життєвого шляху й активізацію його життєтворчості.

Продуктивність самоздійснення особистості обумовлюється особливостями її самовизначення у різних модусах життя. Хронологічно першим у психологічній науці виникло поняття “особистісне самовизначення”, під яким дослідники розуміли самовизначення людини в усіх сферах її життя. У роботах сучасних психологів життєве самовизначення розглядається як ціннісно-смислова основа становлення інших видів цього феномена [178; 181].

Особистісне самовизначення у віковому аспекті є базовим для становлення усіх інших видів самовизначення. Набуття еґо-ідентичності у юнацькому віці, активізація самосвідомості, світогляду, деталізація життєвого простору зумовлюють і структурування особистісного самовизначення людини відповідно до найбільш значущих модусів життєдіяльності.

У сучасній фаховій літературі наявні різні типології самовизначення особистості. До основних видів цього особистісного утворення належать

моральне, професійне, соціальне, громадянське самовизначення. Моральне самовизначення являє собою усвідомлений процес орієнтації людини у системі соціальних моральних норм і вимог з метою пошуку, вибору й створення системи власної моральності [100; 238]. У процесі професійного самовизначення індивідуум здійснює усвідомлений і відповідальний вибір професії шляхом співставлення “Я-концепції”, власних мотивів, інтересів й бажань з одного боку і вимог бажаної професії до особистості фахівця з іншого [63]. Соціальне самовизначення особистості відбувається шляхом співставлення власних ціннісно-сміслових орієнтацій і вимог суспільства, вироблення власних соціальних ролей і соціальної позиції та подальша їх реалізація у особистісно значущих взаєминах [306; 524]. У сучасних українських реаліях високої соціальної значущості набуває проблема громадянського самовизначення - життєвої громадянсько-організаторської активності й гуманістичної спрямованості людини, у основі якої лежать загальнолюдські й національно-культурні цінності у їх єдності [194].

Самовизначення суб'єкта життєвого шляху у всій системі складних взаємозв'язків між різними узгодженими або суперечливими життєвими лініями визначає успішність, інтегрованість побудови ним життєвих планів й продуктивність життєздійснення або, як зазначив С.Д.Максименко, аналогом життєздійснення є самореалізація [275]. Здійснений аналіз літературних джерел не виявив ґрунтовних досліджень взаємозв'язку самовизначення особистості з особливостями побудови її життєвих планів, перспектив та самореалізації. Однак окремо різні аспекти вивчення цих утворень представлені в сучасній психології.

Життєві плани являють собою часовий аспект життєвих цілей особистості. Це ідеальні образи міри реалізації життєвих цілей особистості на різних віхах її життя у майбутньому. Згідно з І.С.Коном, становлення життєвих планів особистості відбувається тоді, коли усвідомлені не лише життєві цілі, але й способи та ресурси їх досягнення [213]. Таким чином, основними складовими життєвих планів є життєва стратегія (спосіб досягнення цілей життя) і життєва

перспектива (оцінка ймовірності здійснення життєвих планів). Згідно з К.О.Абульхановою-Славською, життєва стратегія являє собою способи зміни особистістю оточуючої її дійсності у відповідності з власними ціннісно-смысловими орієнтаціями. У процесі активізації життєвої стратегії людини постійно відбувається корекція її активності: індивідуум поступається соціуму у другорядних життєвих ситуаціях заради досягнення пріоритетних цілей [7].

Життєві стратегії забезпечують організацію діяльності особистості у відповідності з уявленнями про своє майбутнє, можливість реалізації у теперішньому власних ціннісно-смыслових конструктів [421]. Так, згідно з А.М.Ляховою, життєва стратегія являє собою "... форму або спосіб свідомого планування й конструювання людиною власного життя у відповідності з властивою їй системою цінностей, смислів і цілей ..." [271, с. 84]. Успішність побудови життєвих стратегій особистості зумовлює ефективність її життєдіяльності й задоволеність життям [86].

Оскільки основою життєвої стратегії є її ціннісно-смыслові конструкти, то особливості становлення життєвої стратегії особистості відображають специфіку її смисложиттєвих орієнтацій та самовизначення. Важливими критеріями побудови сучасних типологій життєвих стратегій є егоїстичні чи альтруїстичні смисложиттєві орієнтації, що лежать у їх основі, й суб'єктність. Так, Е.Фромм виділив дві основні життєві стратегії: "мати" (у основі стратегії - егоцентрична спрямованість, споживацьке ставлення до світу) й "бути" (спрямованість людини на відкриття свого дійсного буття у гармонії з іншими) [484]. Т.Є.Резнік і Ю.М.Резнік також виділили егоїстичні (життєвого благополуччя, життєвого успіху) і альтруїстичний (життєвої самореалізації) типи життєвих стратегій [388].

Успішність побудови особистістю життєвих стратегій обумовлюється здатністю до побудови життєвої перспективи: прогнозування й врахування соціальних обмежень, які можуть призвести до ускладнення чи неможливості реалізації життєвих планів, а також врахування потенційних можливостей

власного особистісного зростання у майбутньому. Важливою складовою життєвої перспективи є власна активність людини, оскільки сама особистість є активним творцем власної соціальної ситуації розвитку і здатна до вчинків, які можуть кардинально змінити її соціальні умови життя [341]; [385].

Осмислення індивідуумом власного буття й подальше самовизначення, конструювання на цій основі життєвих планів, зумовлюють успішність практичного втілення ідеальної моделі життєвого проекту у теперішньому, точніше самореалізації.

Здійснений аналіз літературних джерел не виявив у фаховій літературі єдиного концептуального підходу до проектування життєвого шляху особистості. Водночас у спеціальних дослідженнях зарубіжних, вітчизняних і сучасних українських психологів з проблеми життєвого шляху досліджено становлення структурних компонентів проектування психічного розвитку особистості, що підкреслюються у інших гуманітарних науках. До таких складових належать ціннісно-сміслова основа життєвого проекту (ціннісні й смисложиттєві орієнтації), побудова моделі життєвого шляху (самовизначення у різних модусах життєдіяльності), планування (життєві плани особистості у єдності життєвих стратегій і перспектив), реалізація життєвого проекту шляхом практичного самоперетворення й самотрансценденції (самоактуалізація й життєтворчість).

Таким чином, результати здійсненого аналізу літературних джерел дають можливість сформулювати наступне *робоче визначення* досліджуваного феномена: проектування життєвого шляху особистості, на нашу думку, являє собою процес екзистенційно-суб'єктного втілення нею інтенцій сенсу свого буття у особистісних і соціальних вимірах життєвого світу, спрямоване на авторське творення життєвого проекту свого майбутнього (підкреслено нами - Г.О.).

У психологічній науці усі перераховані структурні компоненти проектування життєвого шляху особистості досліджуються у віковому аспекті.

Отже, феномен проектування життєвого шляху особистості у цілому може бути також досліджений на різних етапах біографії особистості.

Здійснений у розділі 1 аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що сензитивним періодом проектування життєвого шляху особистості є етап онтогенезу, який:

- характеризується активізацією самосвідомості, “Я-концепції”, ідентичності, рефлексії, а також прагненням до побудови життєвого простору й часу на основі індивідуальних ціннісних орієнтацій;
- життєві завдання вікового етапу передбачають необхідність здійснення самовизначення у різних аспектах життєдіяльності й конструювання на цій основі власного життєвого шляху;
- особистість має високий рівень “жаги життя”, відкритості новому досвіду й нужду самореалізуватись у різних видах діяльності й міжособистісних взаєминах;
- людина має фінансову, соціальну і громадянську свободу, тобто є повнолітньою і має можливість не лише приймати власні рішення щодо побудови свого життя, але й реалізовувати їх;
- суб’єкт життєвого шляху має достатній досвід для побудови адекватних життєвих планів і перспектив, достатній рівень особистісного зростання для переживання особистісної свободи у своїх життєвих виборах і відповідальності їх здійснення і водночас життєвий досвід особистості є не надто значним, позбавленим від надмірної кількості розчарувань й соціальних стереотипів.

Етапом індивідуального розвитку людини, що відповідає зазначеним вимогам, є юнацький вік. Таким чином, можна зробити *припущення* про те, що сензитивним періодом проектування життєвого шляху особистості є юність. Результати теоретичного аналізу стану розробки проблеми життєвого шляху особистості у юності презентовані у другому розділі дисертаційного дослідження.

Висновки до розділу 1

У філософії усіх часів і культур проблемі буття приділялась значна увага. Досліджувався взаємозв'язок життєвого шляху людини та її особистісного зростання; вплив альтруїстичної чи егоїстичної життєвої спрямованості індивідуума на процес його буття; можливості особистості з активізації власної свободи й відповідальності у процесі реалізації нею власних життєвих цілей та ін. Вивчення різних аспектів буття людини у світі у філософській літературі стало основою для узагальнення наявних підходів дослідників і ґрунтовної розробки саме психологічних аспектів людського буття, зокрема - вивчення ключового питання генези людської душі - питання про смисл буття людини.

Проблема смисложиттєвого пошуку особистості висвітлена у різних напрямках психологічної науки. У дослідженнях представників психоаналізу значна увага приділяється підсвідомим детермінантам смисложиттєвого пошуку, індивідуалізації й самопізнанню як засобам осмислення людиною свого життя. У роботах гештальтпсихологів відбулось зміщення акцентів на проблему співвідношення інтересів особистості і суспільства у процесі смисложиттєвого пошуку, здатності людини протистояти соціальному тиску, виробляти й реалізовувати власну стратегію життя. У гуманістичній психології смисложиттєвий пошук особистості розглядається як нерозривно пов'язаний з її самоактуалізацією, здатністю до гармонійної побудови стосунків зі світом.

Найбільша увага дослідженню різних аспектів життя людини присвячується у екзистенційній і особистісній психології. У роботах засновників екзистенційної психології життя людини вперше у науковій літературі розглядається як проект, що самоздійснюється. Успішність смисложиттєвого пошуку й самоздійснення особистості обумовлюється становленням у неї особливих особистісних утворень - екзистенціалів, зокрема екзистенціалів свободи, відповідальності, буття в часі, відкритості до соціуму та ін. Смисл життя особистості є полівершинним і має свою специфіку у різних модусах життєдіяльності. Подальший розвиток проблеми

конструювання життєвого шляху людини в єдності його осмислення й самореалізації у особистісній психології зумовив зближення просторо-часової й ціннісно-сислової парадигм вивчення цього феномена й розробки у роботах сучасних вчених концептуальних моделей життєвого світу особистості, реалізація яких відбувається у процесі побудови нею власної біографії.

Грунтовні розробки психології розгортання життя особистості створили засади для дослідження можливостей усвідомленого, осмисленого й відповідального проектування людиною життєвого шляху у роботах педагогів, соціологів і психологів. Дослідники підкреслили високу складність життєтворчого самопроектування особистості в умовах постмодерного суспільства, а також високу значущість узгодження різних ліній особистісного зростання людини у процесі проектування нею свого життя. Основними складовими проектної діяльності у гуманітарних дослідженнях виступають цілеутворення, планування, конструювання (моделювання). Але проект розглядається окремо від його реалізації та оцінки результативності. Натомість у психологічних дослідженнях процес проектування особистістю власної біографії досліджується у нерозривному взаємозв'язку з самоздійсненням цього проекту. Осмислення індивідумом власного буття шляхом активізації його рефлексії, переживання особистісної свободи й відповідальності зумовлює становлення у нього здатності здійснення життєвих виборів у “вузлових” життєвих ситуаціях, точніше - самовизначення. Узгодженість змістовних аспектів самовизначення особистості у різних модусах її життєдіяльності - особистісному, професійному, соціальному, громадянському та ін., обумовлює становлення її суб'єктності як цілісного осмислення свого життя й здатності до управління ним. Здатність людини керувати своїм життєвим шляхом передбачає активізацію життєвих планів особистості у єдності життєвих стратегій і перспектив і, як наслідок, становлення життєтворчості, підвищення ефективності самореалізації й становлення унікального життєвого стилю.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Генеза проектування життєвого шляху особистістю у період дорослішання

Проектування життєвого шляху особистості це системний психічний конструкт, що має довготривалу генезу. На нашу думку, необхідним базисом розуміння феномена проектування життєвого шляху особистості в сензитивному періоді – юнацькому віці, конструювання моделі цього психологічного утворення є аналіз його *основних особливостей, механізмів, етапів і тенденцій розвитку в попередні вікові періоди.*

У віковому аспекті для здійснення особистістю перших спроб усвідомленого управління власним буттям на рівні конкретних дій необхідний розвиток її свідомості до рівня розуміння себе та об'єктів оточуючого світу як окремих явищ дійсності. Під час кризи третього року життя становлення “Я” як провідної інстанції самосвідомості знаменує початок переходу від некритичного сприймання дитиною стимулів оточуючого світу до управління власною активністю. Згідно з С.Д.Максименком, І.А.Ковалем, К.С.Максименко, М.В.Папучею, в ранньому віці “Індивідуальне життя дитини набуває ознак суб'єктності, формується образ Я” [280, с. 272].

Становлення первинних смислових структур особистості відбувається вже на *ранніх етапах онтогенезу*. Дитина набуває здатності до усвідомлення смислу дій інших та творення смислів власних дій [107; 187; 259]. Розвиток смислових та пов'язаних з ними цілеутворювальних структур особистості виявляється в появі нового способу її взаємодії з реальністю – експериментування. Л.Г.Лисюк було виявлено, що здатність дитини до цілепокладання складається до 3 років [267]. Л.М.Галігузова підкреслила, що на третьому році життя діти вже надають

перевагу самостійному експериментуванню з новими предметами [112]. Т.В.Гуськова зазначила, що характеристиками самостійності дитини третього року життя є здатність самостійно планувати свої дії, виникнення самоконтролю своєї діяльності [137]. Завершення раннього віку знаменується набуттям дитиною здатності до реалізації найпростішого задуму діяльності та оцінки її ефективності.

У дошкільному віці розгортання смислових структур забезпечує конструювання дитиною більш складних ставлень до світу. За результатами досліджень О.Ю.Горбачової, у старшому дошкільному віці вона набуває здатності з конструювання смислів не лише в конкретних видах діяльності, але й особистісних смислових систем, відтворених у різних видах її активності [123].

Механізмами реалізації смислових структур дитини в її діяльності та поведінці стають ідентифікація й індивідуалізація. В своїй життєвій активності вона наслідує та творчо рекомбінує вже відомі їй способи діяльності [33; 110; 357]. Тому механізм ідентифікації, засвоєння дитиною соціальних патернів поведінки має високу значущість для її подальшого психічного розвитку.

Розвиток процесів смислопородження й смислореалізації особистості відбувається в діалектичній єдності. Процеси смислореалізації презентовані у роботах сучасних вчених (М.С.Мишкіна, Г.З.Сураєва) за допомогою явища мотиваційно-смислової інтенції. Це психологічне утворення визначає особистісно значуще поле життєвого світу людини та є спонукальною силою її діяльності в найближчій і віддаленій перспективі (М.С.Мишкіна [317], Г.З.Сураєва [443]). За результатами досліджень М.С.Мишкіної, в дошкільному віці з трьох основних смислових категорій (об'єкти, суб'єкти й екзистенції) найбільш значущими для особистості є "суб'єкти". Збільшення кількості категорій суб'єктів і екзистенцій у старшому дошкільному віці відбувається у життєвому часі: окрім "відкритого теперішнього" виникають категорії найближчого і віддаленого майбутнього [317].

Динаміка розвитку, диференціація смислових конструктів особистості дошкільного віку значною мірою визначає специфіку системи її цінностей. За

науковою позицією Т.О.Піроженко, у старшому дошкільному віці відбувається диференціація поля цінностей дитини на найближче, віддалене й далеке [358]. Основними групами цінностей у дошкільників стають цінності переживання, спілкування, які виникають у процесі їх соціальної взаємодії та набуття ними життєвого досвіду. В старшому дошкільному віці в системі цінностей дитини ще не узгоджені групи “знаних” і “значимих” цінностей [357–358].

Основи особистісної лінії життєпроекування особистості закладаються в її уявленнях про сім'ю та взаємини дружби. Особливості зазначеної динаміки особистісних смислів і цінностей дитини у вимірах особистісної лінії її життя презентовані в роботах О.Ю.Приходько, А.В.Рижкової, С.С.Смагіної. А.В.Рижкова підкреслила, що позитивність і збалансованість стосунків батьків дитини значною мірою обумовлює становлення її сприятливого власного ідеального “образу сім'ї” [396]. С.С.Смагіною було виявлено, що в структурі образу сім'ї дітей старшого дошкільного віку найвищу питому вагу мають асоціації зі смисловими категоріями суб'єктів – членами родини та взаєминами між ними [419]. Становлення взаємин дружби в дошкільному віці, як зазначила К.Є.Мохова, обумовлює надання образу друга суб'єктного смислу, ставлення до нього як до рівного партнера у грі [313]. О.Ю.Приходько підкреслила, що розвиток особистісних ставлень дітей у взаєминах дружби впродовж дошкільного віку надає цим взаєминам вибірковості [369-370].

В умовах ігрового імітаційного моделювання дитина набуває досвіду програвання професійних ролей, що сприяє визначенню її первинних професійних інтересів до конкретних видів праці (А.С.Гурьєва [133], Н.П.Кубайчук [229]). За результатами досліджень І.В.Тютюнника, успішна первинна самоідентифікація дитини з професійною роллю в умовах творчого виконання окремих трудових дій сприяє осмисленню нею різних видів професійної діяльності, примірюванню на себе професійних ролей як основи професійної спрямованості [463].

Розширення соціального світу дитини, набуття нею досвіду взаємодії з різними елементами етнокультурного контексту супроводжується формуванням вибіркового ставлення до них. У цьому контексті Ю.І.Фоміна зазначила, що в дошкільному дитинстві зростання кількості етнодиференціюючих ознак сприяє підвищенню суб'єктивної значущості географічного й культурно–історичного кластерів етнічної ідентифікації особистості [474]. В процесі порівняння старшим дошкільником себе з представниками свого й інших етносів, він здійснює первинний, хоча і немотивований вибір своєї етнічної приналежності.

Розгортання смислових основ конструювання дитиною взаємин з людьми забезпечує вироблення нею моральних конструктів свідомості в життєвому часі. Зокрема, новоутвореннями життєвої перспективи старших дошкільників є образи “Я – потенціального позитивного” та “Я – потенціального негативного” (М.В.Корепанова та О.В.Куніченко [218], С.Г.Якобсон і Т.І.Фещенко [537]).

Як зазначила І.В.Сушкова, поява вибіркового, понятійно–структурованого осмислення загальноприйнятих моральних значень забезпечує можливості дитини зі здійснення власного вибору в ситуаціях моральних дилем. У ситуаціях реального морального вибору найчастіше дитина не обирає просоціальний варіант поведінки, якщо це суперечить задоволенню її безпосередніх потреб і бажань [445]. С.Г.Якобсон підкреслила, що поведінка старшого дошкільника в ситуаціях морального вибору детермінується подвійно: оцінкою всіх можливих альтернатив з позицій їх етичної значущості й користі для себе [538].

Розвиток смислових і ціннісних конструктів свідомості дитини, диференціація динамічних нерозривно пов'язані з розвитком потреб в управлінні своєю перспективною діяльністю, що конкретизується в процесах цілепокладання, планування, вироблення елементарних стратегій своєї діяльності. Згідно з науковою позицією В.У.Кузьменко, ідеальний образ реалізації власного задуму діяльності в майбутньому спонукає дитину до цілепокладання. Особистість усвідомлює конкретні цілі своєї діяльності та набуває здатності до автономного

цілеутворення спочатку в предметній діяльності, а згодом, у старшому дошкільному віці, в сюжетно-рольовій грі [232]. С.В.Зоріна зазначила, що розвиток здатності дошкільника до власного цілепородження відбувається в діалектичній єдності з подальшим становленням інших процесів цілеутворення (прийняття цілей, поставлених значущими іншими) [176].

Постановка особистістю власних цілей діяльності, в тому числі й віддалених у часі, визначає необхідність створення власних засобів реалізації цих цілей – життєвих планів. Як зазначили М.Є.Веракса та О.М.Веракса, в середньому дошкільному віці дитина набуває здатності до планування одного етапу своєї діяльності. У старшому дошкільному віці розвиток рефлексії, цілісності осмислення діяльності забезпечує її можливості з перспективного планування своїх дій на декілька етапів уперед [92].

На думку Н.С.Денисенкової та В.В.Вироцькової, впродовж дошкільного віку поведінкові стратегії дітей у ігровій діяльності набувають альтруїстичності за рахунок зменшення питомої ваги стратегій спрямованості на себе. Проте у конфліктних ситуаціях найбільш поширеною стратегією поведінки дітей старшого дошкільного віку є “суперництво” [143].

Таким чином, структура первинної ієрархії смислових конструктів особистості в дошкільному віці включає як діяльнісні, так і надситуативні, інтегруючі смислові системи. Набуваючи життєвого досвіду, дитина інтеріоризує соціальні впливи й за допомогою вже наявних смислових інстанцій перетворює їх у власні ставлення до себе й світу. Проектування дитиною індивідуальних смислів виявляється у вибудовуванні нею первинних родинних і дружніх взаємин, нарисів професійної й етнічної самоідентифікації, моральних ставлень. Зростання суб’єктивної значущості успішності своєї діяльності спрямовує особистість до розвитку цілепородження, планування, прогнозування своєї діяльності.

Розгортання основ життєпроектування особистості в *молодшому шкільному віці* обумовлюється рядом нормативних вікових новоутворень, зокрема

оволодінням способами власної навчально–пізнавальної діяльності, рефлексивного виходу за її межі й суб’єктності в цій діяльності та, як наслідок, зміни соціальної позиції з “Я–школяр” на суб’єктне “Я–учень” [3; 54; 495].

Специфіка розвитку смислових конструктів особистості молодшого шкільного віку виявляється в зростанні їх індивідуалізованості. А.К.Маркова підкреслила, що результатом взаємодії суб’єктивного смислу учіння дитини з її рівнем домагань, саморегуляцією, оцінкою своїх актуальних і потенційних можливостей є “зона відповідальності” за успішність свого навчання [285]. Нерозривний взаємозв’язок особистісного смислу діяльності з її суб’єктивною значущістю для дитини підкреслили І.В.Абакумова та А.Є.Слинько. На думку вчених, розвиток смислових структур молодшого школяра відбувається у двох напрямках: відкритті цінності оточуючої дійсності для себе й подальшій фіксації цих образів у смислових категоріях, осмисленні своєї значущості для інших [1].

В.І.Слободчиков та Г.А.Цукерман зазначили, що активізація визначальної, порівняльної рефлексії молодших школярів забезпечує осмислення ними різних іпостасей власного “Я” та їх подальше проектування в різні соціальні ролі [415]. На думку О.П.Болотнікової, рефлексивні дії молодшого школяра і являють собою дії суб’єкта навчальної діяльності, спрямовані на осмислення її змісту та взаємин з іншими суб’єктами навчальної діяльності [61]. Рефлексія являє собою механізм узгодження, інтеграції її смислових ставлень до себе і інших людей [61; 415].

Розгортання смислових конструктів особистості молодшого школяра відбувається як у життєвому просторі, так і в часі. Зокрема, за результатами досліджень М.С.Мишкіної, у життєвій перспективі дитини виникають такі смислові категорії, як “професійна освіта” й “історичне майбутнє”. Серед типів смислових категорій молодших школярів зростає значущість екзистенцій за рахунок зниження питомої ваги суб’єктів і, особливо, предметів [317].

Генеза смислових і ціннісних конструктів особистості молодшого школяра відбувається у нерозривній єдності. На думу В.Д.Сайко, на сьомому році життя

дитина усвідомлює соціально значущий смисл загальнолюдських цінностей. Якісне зрушення у розвитку цінностей актуальної й перспективної діяльності особистості молодшого шкільного віку полягає у становленні її альтруїстичної орієнтації на благо інших людей [400]. Водночас розвиток просоціальних цінностей молодшого школяра не витісняє його особисті цінності. Упродовж молодшого шкільного віку посилюється детермінація життєвої активності дитини різними ціннісними конструктами: егоцентричними цінностями “для себе” й алоцентричними цінностями для блага інших. Констатована екстраполяція ціннісного ставлення з власного “Я” і значущих інших до рівнів Вітчизни і Людства (О.В.Михайлова [304]), формування моральної спрямованості ціннісного ставлення до себе й друзів, поєднується в них зі зростанням престижної ціннісної спрямованості ставлень до освіти, сім’ї та захоплень (М.О.Пиж’янова [380]).

Проектування смислових структур дитини в соціальний світ виявляється в конструюванні нею ставлень до все більш широких складових життєвого поля, з якими вона взаємодіє. Генезис особистісної лінії життєпроекткування в молодшому шкільному віці у взаєминах дружби характеризується зростанням емоційної близькості й альтруїзму [213]. За Р.Селманом, значно зростає інтерес дітей до особистості друга, прагнення до розуміння його потреб і вчинків [585]. На межі молодшого шкільного й підліткового віку взаємини дружби доповнюються ставленнями закоханості [335]. Особливості дитячо-батьківських взаємин також впливають на особистісний розвиток дитини [560]. Згідно з результатами досліджень Л.В.Шукчус, маскулінізація “ідеального Я” у хлопців і формування в дівчат ідеального образу жінки, яка успішно будує сімейні взаємини й кар’єру, складає підґрунтя для пошуку себе в підлітковому віці [521].

Розвиток інтересів дітей до різних навчальних дисциплін та їх подальше поширення на відповідні галузі соціальної дійсності, на думку Л.А.Гуцан, сприяє виникненню у них ще нечіткої цілі здійснити вибір майбутньої професії [138]. О.М.Борисова зазначила, що уявлення молодших школярів про бажану професію є

малодиференційованими, а первинний вибір професії ґрунтується на осмисленні її формальних ознак [63]. Позитивними надбаннями професійної самоідентифікації є активізація професійних інтересів і намірів молодших школярів (Г.–М.М.Саппа [404]), почуття обов'язку й відповідальності за свої справи (В.А.Бодров [58]).

Розширення можливостей дитини з пізнання оточуючого світу сприяє її самоідентифікації з культурою своєї нації. У молодшому шкільному віці зростає діапазон етнодиференціюючих ознак, відбувається його переорієнтація з переважаючого в дошкільному віці антропологічного (Ю.І.Фоміна [474]) на культурно-історичний компонент етнічної свідомості (С.Б.Дагбаєва [140]). І.Б.Лайпанова підкреслила, що пізнання своєї культури, сприяє розвитку позитивних етнічних самоставлень дитини [242]. Водночас, за В.Ю.Хотинцем, етнічна самоідентифікація дитини ще відбувається не досить критично [488].

Генезис моральних конструктів свідомості молодшого школяра досліджував Р.В.Павелків. Вчений підкреслив, що розвиток моральної свідомості й самосвідомості в молодшому шкільному віці нерозривно пов'язаний з поглибленням змісту смислових структур свідомості. Молодший школяр осмислює відносність соціальних оцінок. [339]. Діти усвідомлюють власну свободу в ситуаціях морального вибору. Переживання ними емоцій співчуття активізує потребу в просоціальній поведінці, в формі заступництва [338].

Активний розвиток, диференціація ціннісно-смислових конструктів свідомості дитини забезпечує становлення особистісної детермінації її життєдіяльності, а саме осмислення власного "Я" в різних соціальних взаєминах. Набуття особистістю досвіду організації своєї життєдіяльності в життєвому просторі нерозривно пов'язане з розгортанням цих процесів у часі.

Динаміка цілепокладання й планування в молодшому шкільному віці характеризується підвищенням їх складності, відтермінованості в часі й самостійності. Як відзначив А.В.Хуторський, особливе місце в структурі цілей навчання займають смислові, які визначають найбільш значущі результати

діяльності дитини в довгостроковій перспективі [489]. Л.С.Славіна підкреслила, що цілеутворення молодших школярів набуває самостійності. Діти відзначають той обсяг навчальної діяльності, який відповідає реалізації їх власних цілей [413]. Як довів А.В.Хуторський, розгортання цілей навчальної діяльності молодшого школяра виявляється у здатності до постановки цілей свого майбутнього, що включають цілі саморозвитку, гуманні установки по відношенню до інших [489].

У дослідженнях О.Б.Сидоренко було виявлено, що розвиток планування способів досягнення цілей молодшими школярами поширюється на управління своєю життєвою активністю в короткостроковій перспективі. Значне місце в плануванні дітьми свого часу відводиться діям, детермінованим малозначущими, емоційно привабливими мотивами [410]. Розгортання прогнозування молодшими школярами успішності своєї діяльності як базису формування її життєвих перспектив характеризується збільшенням кількості об'єктивно значущих підстав прогнозування (А.О.Денисова [144]), ускладненням його структури, що включає усвідомленість, варіативність, перспективність прогнозу (О.Ю.Саврацька [397]).

У підлітковому віці пошуки ідентичності й розгортання світогляду, життєвої трансспективи особистості забезпечують її перехід від осмислення окремих видів своєї діяльності до конструювання узагальнених смислових конструктів, роздумів про смисл свого життя у цілому. В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв постулювали, що саме відкриття свого “Я”, що конкретизується в переосмисленні підлітками себе як суб'єктів свого життя, є важливим надбанням проживання ними кризи цього віку [417]. І.С.Кон, А.О.Реан зазначали, що підлітки вперше набувають здатності до осмислення смислу життя як філософської категорії [211; 214; 379]. Г.О.Вайзер підкреслила, що становлення смисложиттєвих когніцій здійснюється в підлітків від вкрай нечітких абстрактних уявлень про власне “Я” до роздумів про смисл свого життя у єдності минулого, теперішнього і майбутнього [82].

Механізмом переосмислення особистістю підліткового віку власного “Я”, що сприяє подальшому саморозвитку її особистісних якостей, згідно з науковими

положеннями І.С.Булах, виступає особистісна рефлексія [71; 73]. Розгортання ретроспективної, ситуативної та перспективної рефлексії в часовому континуумі буття розширює можливості підлітка з цілісного осмислення життя [71].

Процеси смисложиттєвого пошуку особистості розпочинаються вже в старшому підлітковому віці. Однак, як показує практика, через недостатній розвиток структур свідомості й вкрай обмежені можливості реалізувати сформовані екзистенційні уявлення в життєвих виборах, смисложиттєві когніції ще не супроводжуються глибокими емоційними переживаннями, прийняттям і не набувають функції наскрізного регулятора поведінки й діяльності людини.

Смисложиттєвий пошук підлітка нерозривно пов'язаний зі становленням його ціннісних орієнтацій. Саме цінності активізують кардинальні зміни ряду феноменів психічних явищ самосвідомості підлітка, "... надаючи тим самим останній домінуючого статусу серед вимірів особистісного зростання" [74, с. 16].

Згідно з науковою позицією Л.Є.Просандєєвої, розвиток цінності власного "Я" в підлітковому віці нерозривно пов'язаний з ускладненням процесів осмислення своєї індивідуальності. Реалізація цих процесів здійснюється засобами механізмів саморефлексії та самоінтеграції. Підліток по-новому переосмислює утворення свого особистісного світу, а також найбільш значущі взаємини в соціальному світі. Це сприяє саморозвитку ціннісного "Я" підлітка та подальшій самотрансценденції його цінностей в особистісному й соціальному світах [372].

При цьому в цінностях сучасних підлітків можуть конкретизуватись як альтруїстичні, так і егоцентричні смислові утворення. Згідно з А.О.Реаном, для сучасних підлітків підвищується значущість егоцентричних цінностей – кар'єри, матеріального успіху тощо [379]. На противагу зазначеному, Дж.П.Дармоді підкреслив, що розвиток формального мислення, здатності до оперування екзистенціями являє собою механізм переорієнтації підлітків на "вічні" альтруїстичні цінності та цінності довготривалої самореалізації [558].

Отже, подвійна, особистісна, зокрема смислова, й соціальна детермінація проектування життєвого шляху підлітка екстраполюється в процеси творення ним ліній свого життя. До того ж, усвідомлення підлітками часової перспективи життя забезпечує створення ними ментальних репрезентацій у вимірах інтимно-особистісних взаємин – уявлень про свою майбутню сім'ю.

В роботах підліткознавців підкреслюється вплив на образ сім'ї підлітків соціальних факторів, а саме особливостей сімейних взаємин у батьківській і прабадьківській сім'ї (Є.Б.Маценова [292], Т.І.Юферева [533]). Результати досліджень Т.І.Юферевої показали, що на межі молодшого й старшого підліткового віку уявлення особистості про сім'ю стають результатом власних роздумів і ставлень до сімейних і шлюбних взаємин, набувають диференційованості, об'єктивності [533].

Розгортання актуальних ставлень підлітка в інтимно-особистісному модусі буття відбувається у взаєминах дружби й кохання. В старшому підлітковому віці особистість все більше звертається до власних смислових детермінант вибору друзів на основі схожості ціннісних, моральних когніцій, світогляду. Взаєморозуміння, емоційне прийняття стають провідними мотивами дружби підлітків [216; 581; 587]. За науковою позицією Г.Крайг і Д.Бокума, упродовж підліткового віку довіра, емоційна й духовна спорідненість у стосунках дружби зростає. Стосунки дружби стають більш диференційованими [225]. В старшому підлітковому віці відбувається переорієнтація пріоритетів романтичних взаємин особистості з фізичних параметрів і тілесної складової на емоційні взаємини з романтичним партнером. Рефлексія образів “Я”, інших і романтичного партнера є механізмом порівняння наявних романтичних взаємин з їх ідеалом [549].

Проектування професійного майбутнього в підлітковому віці також значною мірою соціально детерміновано. Основним засобом такого життєконструювання є некритична ідентифікація з батьками, прийняття соціальних стереотипів (Л.І.Божович [59], М.С.Пряжніков [375]). У зв'язку з цим Ф.Є.Зеєр відзначив, що

підліток наслідує “романтичні професії” “справжніх дорослих” [174]. Тому, як довела О.В.Кузнєцова, підлітки не завжди враховують свої здібності при виборі професії та не завжди приймають на себе відповідальність за свій вибір. Однак основними мотивами вибору підлітками профілю професійної освіти є мотивація досягнення успіху й уникнення невдачі, орієнтація на власні інтереси й реальні можливості, орієнтація на думку інших, престижна мотивація [234]. Ці мотиви в складних життєвих ситуаціях виявляються в копінг-стратегіях “пошуку соціальної підтримки” та “планування вирішення проблеми”, “уникнення” та ін. [26; 382].

У роботах вчених виявлено нереалістичність, поверховість та нестійкість самостійного вибору підлітками свого професійного майбутнього (Ю.І.Калюжна [188], О.В.Кузнєцова [234]), що пояснюється високою складністю узгодження професійної лінії життєвого проекту в часі. Дослідження О.В.Кузнєцової показали, що підлітки являють собою гетерогенну групу за рівнем сформованості професійної перспективи: від повного небажання планувати своє майбутнє до повністю сформованого проекту професійного майбутнього [234].

Проектування етнічної лінії життєвого проекту в підлітковому віці детерміновано особистісно й соціально. І.М.Єфремкіною, Ю.А.Ідрісовою відзначено, що на розвиток етнічної ідентичності в старших підлітків впливають етностереотипи. Втім, особистість набуває здатності до формування власних оцінок і ставлень до своєї нації [176; 182]. У моделі етнічної самоідентифікації Дж.Фінні доведено, що підліток некритично засвоює етнічні цінності, установки, етностереотипи. Подальше осмислення ним особистісно значущих соціальних подій ініціює його власні пошуки етнічної ідентичності, прагнення до пізнання своєї культури, визначення сенсу своєї етнічності [580].

Реальна етнічна поведінка підлітків детермінується як алоцентричними, так і егоцентричними смислами. В цьому контексті О.Л.Романова довела, що при вирішенні абстрактних ситуацій етнічної взаємодії, які стосуються людей у цілому, підлітки, як правило, надають перевагу просоціальним стратегіям

поведінки. Тоді як при особистісному виборі стратегій поведінки в етнічній взаємодії вони переважно керуються особистими інтересами й установками [391].

Кристалізація власного “Я” підлітка у вимірах етнічних взаємин супроводжується прагненням реалізувати етнічне “Я” в своєму житті. Тому етнічна самоідентифікація підлітків здійснюється не лише в широкому етнокультурному, але й у більш вузькому національно-політичному просторі. Дж.Л.Ван Хоорн і А.Комлосі виявили, що підлітки прагнуть визначити власну роль у політичних трансформаціях і побудові майбутнього своєї країни [589].

Подальше розгортання процесів життєконструювання в пубертаті відбувається на рівні духовно-моральної самоідентифікації з людством у цілому. Н.Айзенберг, І.Г.Бонк підкреслили, що підліток здійснює переорієнтацію в своєму моральному розвитку з переважно соціальних факторів на особистісні. За науковою позицією Н.Айзенберг, емпатійна рефлексія стає механізмом прийняття моральних рішень і просоціальної поведінки підлітка [560]. На думку І.Г.Бонк, у старшому підлітковому віці особистість набуває моральної позиції людини, що самоактуалізується на основі екзистенційних цінностей, й переживає нужду в професійному й особистісному самовизначенні [62].

Закономірності й механізми генезису моральної самосвідомості особистості підліткового віку розкриті в концептуальному дослідженні І.С.Булах. Розвиток моральної самосвідомості є базисом особистісного зростання підлітків. Ключовою складовою самосвідомості особистості є нормативне “Я”, яке відображає процес засвоєння людиною соціальних моральних норм. Становлення нормативного “Я” обумовлює активізацію ряду інших складових морального розвитку підлітка – моральної саморефлексії, нормативно-ціннісного самоствавлення, моральної саморегуляції та ін. Моральна рефлексія й моральна саморегуляція є механізмами особистісного зростання підлітка, способами перетворень його свідомості. Розширення смислових меж моральної самосвідомості підлітка спричинює загострення внутрішньоособистісних протиріч між різними альтруїстичними й

егоїстичними цінностями, установками, позиціями. Результатом боротьби мотивів стає зростання узгодженості, систематизованості моральної самосвідомості підлітка й формування "... якісно нової рефлексивної субдомінанти – морально–духовної самосвідомості підлітка" [74, с. 18]. Формою вияву моральної самосвідомості підлітка є моральний вчинок – вільний і відповідальний. За положеннями вченої, саме в підлітковому віці відбувається трансформація відповідальності як моральної якості з "дисциплінарної" на "відповідальність за себе", а згодом – "відповідальність за інших". Усе це обумовлює активізацію спрямованості особистості підлітків у різних вимірах життєвої активності – пізнавальному, моральному, патріотичному та ін. Останні є основою особистісної орієнтації підлітка в процесах самоствердження й самовизначення [74].

Смисложиттєвий пошук підлітка, його реалізація в різних доменах життєвого світу, здобутки і протиріччя в цих процесах визначають специфіку проектування особистістю цього віку власного "Я" у майбутньому.

До таких здобутків і протиріч ми відносимо: осмислення свого буття як процесу, обмеженого в часі, що супроводжується гострою потребою в самовизначенні, самостверженні свого "Я". Не досить значна інтегрованість життєвої трансспективи визначає високу складність співвіднесення образів ідеального й реального проекту свого життя. Ці тенденції виявляються в потребах конструювання цілей життя та водночас усвідомленні їх нереалістичності; переорієнтацію підлітка з соціальних на особистісні, зокрема смислові регулятори власної життєвої активності, зростання суб'єктивної значущості егоцентричних й алоцентричних смислових інтенцій у різних лініях життєконструювання; розвиток духовно–моральної самосвідомості підлітка, яка сприяє інтегруванню й узгодженню різних векторів його життєконструювання й визначає можливості творення надситуативних стратегій саморегуляції.

Розглянемо вияви зазначених тенденцій проектування підлітками свого майбутнього детальніше. Формування доменів життєвих цілей особистості, за

науковою позицією Р.Дж.Р.Левескью, є новоутворенням підліткового віку. Такими доменами є навчання, кар'єра, одруження, самовдосконалення. Система життєвих цілей підлітка включає як екстернальні, так і інтернальні цільові утворення. Орієнтація особистості на інтернальні життєві цілі, основою яких є цінності особистісного зростання й конструктивних взаємин з іншими, сприяє зростанню її особистісної й соціальної продуктивності, самоактуалізації [571].

У роботах Н.М.Толстих досліджено динаміку життєвих планів особистості віку підлітковості: від теперішнього і найближчого майбутнього до планування віддаленого майбутнього старшими підлітками. Такі плани, як і життєва перспектива старших підлітків, є не досить конкретними й реалістичними [457].

Розвиток життєвих цілей і планів нерозривно пов'язаний з прогнозуванням підлітками вірогідності та детермінант їх здійснення, життєвих перспектив. За результатами досліджень К.О.Орловської, життєва перспектива підлітків вже охоплює не лише близьке, але й віддалене майбутнє [335]. І.А.Буровіхіна підкреслила, що в підлітковому віці найбільш конкретизованими й насиченими подіями є уявлення особистості про найближчі вікові періоди – юність і ранню дорослість [78]. Структура життєвої перспективи підлітків, як зазначила К.О.Орловська, найчастіше є моноваріантною, орієнтованою переважно на кар'єру або підтримку власного здоров'я. Менш важливими є модули створення сім'ї, перспективи дружби й екзистенційний [335]. На нашу думку, моноваріантність життєвої перспективи підлітків визначається їх прагненням до конкретизації альтернатив свого майбутнього, здійснення життєвих виборів, самовизначення. Життєві орієнтації старших підлітків часто визначаються нормативними віковими утвореннями – переживанням своєї смертності, пошуком смислу життя й прагненням прожити тривале життя (орієнтація на здоров'я), прагненням до визначення свого місця в суспільстві (орієнтація на кар'єру).

Розвиток процесів життєпроекування підлітків забезпечує набуття здатності до конструювання узагальненого способу проектування свого

майбутнього – життєвих стратегій – у старшому підлітковому віці. До таких стратегій, згідно з Р.Крідом, К.Тілрубі, Н.Байсом і М.Крауфолдом, належать пізнавальна, конкурентного самоствердження й уникнення конкуренції. Найбільш перспективною є пізнавальна стратегія, яка корелює з орієнтацією на цілі самопізнання й самовдосконалення, вираженою професійною спрямованістю як результатом глибинного самопізнання й пізнання світу професій [556].

Здійснений аналіз літературних джерел з проблеми проектування особистістю життєвого шляху в період дорослішання дав нам можливість виокремити етапи генези цього психологічного утворення, визначити основні тенденції його становлення. **Етап первинного конструювання індивідумом своєї діяльності** хронологічно співпадає з раннім віком. Розвиток індивідуальних смислів дитини відбувається в предметній діяльності, спілкуванні. Механізмами смислоутворення й смислореалізації є наслідування, експериментування. Поява потреби в реалізації власних задумів і управління своєю активністю визначає розвиток цілепокладання й планування на рівні окремих дій.

Етап первинної диференціації життєвого світу особистості в часових межах пов'язаний з дошкільним віком. Епіцентром становлення смислових структур особистості стає інстанція “Я”. Смислові структури набувають функції інтенції життєвої активності дитини, спрямованої на себе та інших людей. Індивідум вперше осмислює різні модуси свого життєвого поля: інтимно-особистісний (ставлення до сім'ї, любові, дружби), професійний (диференційоване ставлення до різних видів праці), етнічний (первинна етнічна самоідентифікація в й етнокультурному контексті), духовний (вироблення первинних моральних інстанцій). Механізмами конструювання життєвого світу дитини є ідентифікація, індивідуалізація, прагнення віднайти свої способи взаємодії з реальністю. Особистість вже здійснює управління своєю діяльністю в теперішньому й найближчому майбутньому засобами автономного цілеутворення, поетапного планування, прогнозування й корекції своїх дій.

З часом, оскільки провідною діяльністю молодшого школяра стає навчально–пізнавальна, то в процесі оволодіння нею він набуває нової соціальної позиції “я–школяр”, що виявляється у суб’єктному керуванні ним своєю пізнавальною діяльністю. У вимірах проектування життєвого шляху людини молодший шкільний вік співпадає з **етапом особистісно–соціальної детермінації базису життєвого проекту особистості**. Механізмами організації особистістю молодшого школяра власної життєвої активності виступають ідентифікація, інсайт, особистісна й пізнавальна рефлексія та ін. Молодший школяр набуває здатності до смислового цілепокладання й визначення у теперішньому та найближчому майбутньому власних цілей через критичне осмислення соціально значущих цілей його діяльності, цілеутворення й планування своїх справ, підвищення об’єктивності прогнозування своєї діяльності.

Розвиток особистості в підлітковому віці відбувається в процесах пошуку себе, власної ідентичності, відмови від обумовлених соціальними стереотипами, дитячих способів поведінки та пошуку власних, індивідуальних механізмів взаємодії з реальністю, розгортанні нужди у самоствердженні, позиціонуванні власного “Я” в соціумі. У вимірах проектування особистістю свого життєвого шляху підлітковий вік співпадає з **етапом особистісно-смислової диференціації життєвого проекту**. Сміслові інтенції підсилюють здатність особистості протистояти соціальним стереотипам у процесах авторського життєконструювання. Підліток визначає власні алоцентричні й егоцентричні ціннісні конструкти; будує диференційовані взаємини дружби, випробовує перші способи поведінки в коханні; обирає майбутню професію на основі аналізу своїх інтересів і можливостей; прагне виявити “Я-етнічне” у національно-політичних ставленнях; конструює власні морально–духовні ставлення, що стають надситуативними регуляторами його поведінки. Основними механізмами цих процесів є ідентифікація, рефлексія, зокрема моральна, життєвий вибір, моральна

саморегуляція та ін. У підлітка відбувається зміщення акцентів з соціальних на особистісні, смислові детермінанти процесів життєконструювання.

Перспективні процеси життєпроектуювання підлітка концентруються у найближчому майбутньому. Особливості становлення смислових утворень визначають наявність егоцентричних та алоцентричних життєвих цілей, планів на найближчі роки, розгортання життєвої перспективи, зокрема поліваріантної, до віддаленого майбутнього, інтеграцію цих утворень у життєвих стратегіях.

Теоретичний аналіз фахової літератури дав можливість розглядати проектування життєвого шляху особистістю в період дорослішання як *розгортання процесів управління особистістю своєю життєвою активністю від рівня смислової побудови ідеального та реального планів окремих дій до рівня смисложиттєвої диференціації й інтеграції конструктів життєвого світу, що інтенціює нужду в виокремленні стратегічної лінії свого майбутнього.*

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість визначити наскрізні тенденції проектування особистістю життєвого шляху в період дорослішання:

1. Генеза смислових структур людини забезпечує переорієнтацією процесів життєпроектуювання з соціальних на особистісні інтенції.

2. Диференціація в особистості різних “смыслів для себе” і “смыслів для інших” виявляється у розмаїтті егоцентричних та алоцентричних мотиваційно–смыслових інтенцій особистісної, професійної та етнічної ліній життєконструювання.

3. Інтегратором життєконструювання особистості у процесі дорослішання стають духовно–моральні інстанції, які визначають імперативи її надситуативної активності.

4. Ідеальне проектування особистістю свого життя нерозривно пов’язане з обмірковуванням можливостей його реалізації у вимірах соціальних взаємин.

5. Розгортання смислової сфери свідомості в кожному віковому періоді підсилює процеси диференціації життєпроектуювання особистості. Проникнення

сміслових утворень у ці процеси супроводжується їх подальшою інтеграцією, ускладненням до рівня смисложиттєвого пошуку в старшому підлітковому віці.

6. Поява в підлітковому віці нужди віднайти сенс свого буття інтенціоє потреби індивідуума з вироблення перспективних життєвих цілей і планів.

Особистість набуває особистісної й соціальної, громадянської зрілості, а, отже, – і можливості не лише зі створення, але й реалізації свого життєвого проекту в юнацькому віці.

2.2. Екзистенційні витoki проектування життєвого шляху в юнацькому віці

Юнацький вік у фаховій літературі розглядається як останній з періодів дорослішання людини. Молода людина все більше переорієнтовується з соціальної на особистісну детермінацію своєї активності, вперше реалізує життєві рішення у відповідальних виборах, що визначають соціальні вектори її буття на тривалий час. Перехід індивідуума до самостійного управління своїм життям потребує вироблення відповідних психічних структур. Розгортання життєвого світу юнака активізує процес становлення в нього ряду психологічних утворень – усвідомлення власної індивідуальності й ауторефлексії, самовизначення в соціальному, особистісному, професійному та інших доменах життя, конструювання життєвих планів та прагнення до усвідомленого творіння свого майбутнього (Л.І.Божович [59], І.С.Кон [211; 213; 216], Ф.Райс [383], В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв [417] та ін.). Базисом цих утворень є інтеграція життєвої трансспективи юнаків. Розгортання й інтеграція життєвого часу людини є особливістю розвитку особистості юнацького віку, оскільки мрії й сподівання юнаків спрямовані у майбутнє. При цьому живуть вони теперішнім [213]. Л.І.Божович відзначала, що самовизначення стає центром усієї життєвої активності молодого людини, в якому концентруються різні види її діяльності та

життєві інтереси [59]. Для того, щоб у процесах рефлексивного самоаналізу відповісти на питання про те, ким він стане в майбутньому, юнак має спочатку віднайти відповідь на питання про те, ким він є зараз. Тому самовизначення як новоутворення юнацького віку нерозривно пов'язане з пошуками ідентичності.

В роботах зарубіжних вчених цей період розглядається разом з підлітковим як цілісний етап дорослішання – “adolescence” (Г.Крайг і Дж.Бокум [225], Дж.Кроогер [570], Дж.Левескью [571] та ін.). У подальшому аналізі наукових джерел ми будемо відносити до юнацького віку такі психологічні дослідження з віку “дорослішання”, в яких за контекстом йдеться про юність.

Переживання особистістю кризи ідентичності в ранній юності нерозривно пов'язане з осмисленням свого життя як континууму, що має часові межі. В дослідженнях С.М.Стерлінга і К.Р.Ван Хоорна було виявлено, що під час тривалої кризи ідентичності молодь особливо гостро переживає страх власної смерті [587; 589]. В пошуках власного “Я” особистість ранньої юності часто перебирає й змінює різні варіанти своєї ідентичності [580]. Ф.Райс і К.Должин зазначили, що, обираючи унікальний варіант самовираження, юнаки часто змінюють екзотичні релігії, яскравий і незвичний імідж, непрактичні професії [383].

В юності особистість експериментує з різними стратегіями поведінки, способами самовираження, вибором професії, для подальшого визначення тих форм соціальної активності, які найбільше відповідають її уявленням про себе.

Е.Еріксон пояснив прагнення юнаків до випробовування власних можливостей через спрямованість у “відкрите майбутнє”, яке являє собою ряд потенційних можливостей, серед яких він має здійснити життєві вибори. Усвідомлення молодою людиною таких можливостей активізує її пошуки смислу ідентичності в романтичних, професійних, громадянських відносинах [530].

У зарубіжній психології специфіка набуття особистістю ідентичності в юності розкривається через інтеграцію вже сформованих статусів ідентичності у глобальний концепт “смислу ідентичності” або “смислу Я”. Е.Еріксон розглядав

особистісний розвиток в юності як перетворення набутих статусів у нову, унікальну форму [530]. Дж. Крооґер зазначила, що юнак визначає кожен домен ідентичності як оцінку її статусу та осмислює свою всезагальну ідентичність [570].

Інші зарубіжні вчені слідом за Е.Еріксоном використовували концепт “смысл ідентичності”. Так, А.ван Хуф виявила, що для того, щоб досягнути сенсу власної ідентичності, юнак має інтегрувати уявлення про власне “Я” в минулому, теперішньому й майбутньому, а також у різних доменах життєвого світу – сімейному, навчальному, професійному [588]. Дж.Левескью підкреслив, що результатом кризи ідентичності в юності є набуття сенсу ідентичності, який веде до усвідомлення глибокого смислу, цілей та життєвого благополуччя [571].

На нашу думку, відкриття “сенсу ідентичності” (“сенсу Я”) є необхідною основою пошуку особистістю сенсу свого буття. Осмислюючи власну індивідуальність і своє життя у межах вже прожитої й актуальної життєвої історії, інтегруючи набуті статуси ідентичності у всезагальний “образ Я” в теперішньому, юнак приступає до постановки й реалізації наступного життєвого завдання – проектування смислу свого життя у виміри ще не звершеної життєвої історії – майбутнього. Ми погоджуємось з думкою зарубіжних вчених про те, що формування особистістю юнацького віку загального статусу ідентичності детермінує її життєві цілі та спрямованість, *і вважаємо, що витоками життєпроекування юнаків є досягнення ними ідентичності у новому вимірі життя – екзистенційному (становлення інстанції “Я–екзистенційне”), подальше розгортання духовних, зокрема екзистенційних, конструктів і активізація нового екзистенційного утворення – смисложиттєвого пошуку.*

Набуваючи ідентичності в різних модусах життя та інтегруючи набуті статуси ідентичності в єдиний “смысл власного “Я”, особистість осмислює себе в усе більш широким вимірах ідентичності – від приватного життя до професійної групи, етносу й Всесвіту, Абсолюту. Приймаючи інтегрований образ власного “Я”

як частину існування людства, молода людина відкриває ті глобальні екзистенції, які вона прагне реалізувати, точніше – знаходить сенс власного буття.

В працях сучасних українських вчених пошуки смислу життя в юності розглядаються в контексті духовного зростання людини. Е.О.Помиткін підкреслив, що розгортання духовного потенціалу юнаків характеризується їх спрямованістю на служіння ідеалам Добра, Істини, Краси [360]. Л.Є.Просандєєва відзначила, що в юності індивідуум переосмислює своє ціннісне “Я” для здійснення життєвих виборів. Відкриття й самоздійснення цінності власного духовного “Я” юнака знаменує його перехід від персоніфікації до утвердження свого ціннісного “Я” в референтній групі до прагнення служити на благо інших людей [372–373]. За науковою позицією С.О.Ставицької та В.П.Кутішенка, пошук сенсу життя людини являє собою становлення її духовної самосвідомості й подальше розгортання спрямованості процесів духовного зростання особистості [435]. О.І.Климишин підкреслила, що екзистенційний компонент духовності людини інтенціонує визначення нею своїх життєвих перспектив [195].

Ми погоджуємось з науковими позиціями вчених щодо того, що становлення смисложиттєвих когніцій юнаків нерозривно пов’язане з їх духовністю та детермінується “ціннісним Я”, “духовним Я”. На нашу думку, безпосереднім базисом становлення екзистенційних конструктів свідомості юнаків та смисложиттєвого пошуку як вищої екзистенції юнацького віку є розвиток нового утворення “Я–концепції” особистості – “екзистенційного Я”.

Феномен “Я-екзистенційне” в психологічних дослідженнях розглядався, виходячи з розуміння екзистенції як вільного від соціального тиску, гармонійного співіснування особистості з соціумом, у ході якого актуалізуються та реалізуються власні смисли та цілі життя. У цьому контексті Х.Бі слушно зазначила, що екзистенційне “Я” являє собою базисний конструкт “Я-концепції”. Це утворення втілює сенс автономії й усталеного сприймання себе [547]. Н.Мазур було констатовано, що становлення екзистенційного “Я” особистості залежить від її

відповідальних дій з самоутвердження, що мотивує конструювання нею власної ідентичності як екзистенційного самопроекту [574]. За науковою позицією І.С.Кона, “Я-екзистенційне” є діючим, активним, регулятивним витокком людської психіки. Показниками розвитку “Я-екзистенційного” особистості є її здатність до саморегуляції поведінки та соціальна самостійність, ініціативність [216].

Т.А.Поповою “Я-екзистенційне” було презентовано як утворення “Я-концепції” особистості, що відображає найвищий рівень розвитку рефлексії та актуалізує смисложиттєву детермінацію утворення єдиного смислового простору життя, конкретизацію життєвого проекту в часі й прагнення реалізувати ідеальне майбутнє [367]. Активізація “Я-екзистенційного” надає смисловим категоріям особистості екзистенційності, точніше, особистісної значущості, що підсилює процес становлення смисложиттєвих орієнтацій [367]. Розгортання смисложиттєвого пошуку в юності тісно пов’язане зі становленням нових екзистенційних конструктів, зокрема екзистенційної рефлексії.

Екзистенційна рефлексія, як зазначив О.О.Бодальов, активізується у кризові періоди життя людини та інтегрує всі інші види рефлексії [55]. До останніх належать особистісна, професійна, соціальна тощо. Особистість виходить за межі власного “Я”, стає активним, діючим автором, суб’єктом свого майбутнього. В психологічній науці ці дійові процеси інтерпретуються крізь призму вирішення юнаком центрального екзистенційного питання – питання про смисл свого життя.

В сучасній психологічній літературі прослідковуються різні наукові позиції щодо співвідношення екзистенційної рефлексії як засобу відкриття особистістю власного “екзистенційного Я” та смислу життя. Існують наступні тлумачення феномена екзистенційної рефлексії: здатність особистості генерувати сенс власного буття, життєві цілі й цінності [311]; процес динамічного творення людиною власного “Я”, смислів, засад і протиріч буття [13]; конструювання екзистенційного змісту з наявного у житті людини досвіду, що включає екзистенційне смислоутворення, смислоусвідомлення й смислопобудову [389].

На нашу думку, в юності людина переорієнтовується з виконання соціально детермінованих життєвих завдань на суб'єктну постановку цілей життя. Екзистенційне “завдання на смисл” є одним з її перших суб'єктно-рефлексивних життєвих завдань. Розвиток екзистенційної рефлексії детермінується пошуковою активністю юнака з осмислення власного “Я” та буття-у-світі (*dasein*). При цьому конкретні життєві ситуації можуть переживатись як проблемно-конфліктні (за В.Г.Анікіною, Н.А.Коваль, І.М.Семеновим [13]), так і осмислюватись як новий екзистенційний досвід з відкриття власної індивідуальності. Екзистенційна рефлексія є механізмом розвитку смисложиттєвих когніцій юнака та їх конкретизації в життєвих цілях і перспективах.

Об'єктом екзистенційної рефлексії особистості виступають смислові структури (І.М.Войтик [96], А.В.Моров [311], І.М.Семенов [407]). Тому важливим аспектом дослідження цього психологічного утворення у віковому аспекті, за І.М.Войтик [96], є вивчення динаміки смислових структур особистості.

Важливою тенденцією екзистенційного зростання особистості юнацького віку є підсилення інтегративних процесів у становленні ціннісних (В.В.Волошина [98], Л.Є.Просандеєва [371-372]), духовних (С.О.Ставицька [434]) конструктів. Осмислюючи своє буття як цілісний континуум, на основі інтеграції власного “Я”, всезагального статусу ідентичності особистість поєднує смисли “буття-у-світі” в нове генералізоване екзистенційне утворення – смисложиттєвий пошук.

Розгортання екзистенційного “Я”, інтегроване рефлексивне осмислення свого буття забезпечує зростання чіткості смисложиттєвих когніцій юнака. Крім того, оскільки, як зазначила І.М.Войтик, предметом екзистенційної рефлексії стають самі смисли, то особистість набуває здатності до динамічного перетворення власних смисложиттєвих конструктів. Відтак їх структура ускладнюється. Процеси екзистенційного зростання переорієнтовують життєву спрямованість молодого людини з власної персоніфікації на потребу жити для інших. Особистість набуває соціальних можливостей проектувати зазначену

потребу в соціальний світ завдяки самореалізації в різних суспільних відносинах. Вперше вона створює власні алоцентричні смисложиттєві утворення широкого змісту на основі реконструювання морально-духовних когніцій, інтеріоризованих на попередніх етапах онтогенезу. Не втрачають своєї актуальності й егоцентричні смисложиттєві конструкти, сформовані в більш ранні вікові періоди [96]. Ускладнення й розширення смисложиттєвого поля свідомості особистості в юності ініціює проникнення нових та реконструйованих конструктів у виміри її життєвого світу. Це підсилює смисложиттєву детермінацію проектування життєвого шляху юнаків і водночас *ускладнює структуру життєвого проекту особистості, спричинює нарощування суперечливості, незгодженості алоцентричних та егоцентричних основ життєконструювання.*

Психологічний зміст “смислу життя” в юнацькому віці нерозривно пов’язаний з цінностями. Смысл життя юнаків як “цінність вищого порядку” досліджено Т.І.Сватенковою [406]. М.О.Чулкова підкреслила, що саме смисложиттєві орієнтації юнаків спрямовують їх активність на конструювання віддаленого майбутнього та досягають рівня надцінності [507]. Переживання індивідуумом смислових взаємодій з соціумом, за В.А.Чернобровкіною, являють собою його особистісну свободу. Вирішення смислової дилеми у вимірах “свободи-несвободи” в юнацькому віці обумовлює здатність юнаків до психологічного відокремлення від значущих дорослих і набуття першого досвіду прийняття ціннісно-смислових рішень в аспектах соціального, особистісного й професійного самовизначення. Юнак набуває здатності “... упорядкувати ціннісно-смислове опертя минулого досвіду й на цій основі проектувати своє майбутнє” [500, с. 203]. Саме в юнацькому віці відбувається “перший дотик” особистості до проблеми пошуку власного сенсу буття [500].

Розгортання смисложиттєвого пошуку особистості в юнацькому віці відбувається на різних рівнях конструювання нею свого життєвого простору – інтимно-особистісному, професійному, етнічному, духовному. З виробленням

екзистенційних смислів кохання в пізньому юнацькому віці молода людина набуває здатності до авторського конструювання ідеалу романтичних взаємин незалежно від соціальних стереотипів. Так, за результатами досліджень І.М.Богдановської, на думку сучасних юнаків, загальноприйнятими образами, що відображають кохання, є сексуальні стосунки, соціальний статус, матеріальні блага та ін. Водночас основу їх власного смислу кохання складають вищі, альтруїстичні цінності [53]. О.В.Вараксіна зазначила, що розгортання екзистенційних основ романтичних взаємин юнаків втілюється в становленні любові як духовного почуття, що проходить стадії любові–гри, самопозиціонування і потреби бути потрібним іншим [84].

Смисложиттєві інтенції значною мірою визначають і специфіку професійного самовизначення юнаків. Л.І.Божович виявила “двоплановість” самовизначення у ранній юності: пошуки особистістю смислу буття часто відбуваються відокремлено від її вибору професії. Це явище спричинюється розгортанням філософського рівня світогляду людини, в якому здійснюється вихід за межі її взаємодії в реальних групах. Інтеграція смисложиттєвих когніцій та професійного самовизначення відбувається впродовж юності [59].

Смисложиттєві орієнтації, за поглядами сучасних вчених, розглядаються як детермінанта успішності професійного самовизначення майбутнього фахівця. О.В.Мартіновою підкреслено, що відсутність образу професії як смислу свого життя спричинює розчарування особистості в обраній спеціальності [287]. Л.В.Федіною констатовано, що рівень осмисленості життя юнаків нерозривно пов’язаний з напруженістю в навчально-професійній діяльності, яка включає переживання задоволення як процесом, так і вже наявними результатами цієї діяльності. Обмеження можливостей втілити смисли життя в професійному навчанні призводить до подальшого переживання ними “екзистенційного вакууму” [465]. Згідно з науковою позицією Н.Ф.Шевченко, саме особистісний смисл забезпечує активізацію життєдіяльності особистості з професійного

самоздійснення. В умовах професійної підготовки, становлення в юнаків адекватних уявлень про зміст та вимоги обраної професії зумовлює трансформацію особистісних смислів професійної діяльності. Збереження позитивних особистісних смислів професійної діяльності інтенціює подальший розвиток внутрішньої мотивації та професійної спрямованості молодих людей [516]. “Пізнавально-смісловий” аспект професійної самосвідомості особистості забезпечує інтеграцію процесів професійного життєпроекування юнаків у просторово-часовому континуумі їх буття, оскільки поєднує процеси пізнання реалій своєї професійної діяльності та власного “Я-професійного”, усвідомлення соціальної значущості своєї професійної самореалізації, утворення цілей такої життєдіяльності, їх подальше планування й прогнозування успішності [517].

Осмислення юнаком свого життя в контексті історіогенезу свого народу є основою конструювання ним етносміслових дефініцій свого буття. В.В.Горбунова зазначила, що складність та структурованість етнічних ціннісно-сміслових когніцій визначає успішність етнічної самоідентифікації юнаків, відсутність соціальних стереотипів у їх міжетнічній взаємодії [124]. М.Б.Боднар підкреслила, що саме смислова детермінованість етнічної самоідентифікації особистості необхідна для досягнення індивідуумом її найвищого, суб’єктного рівня [56]. Л.М.Співак та Д.В.Піонтківською виявлено, що важливою детермінантою набуття національної ідентичності сучасною українською молоддю є глибинне осмислення та переживання цінності приналежності до своєї нації [430].

Смисложиттєвий пошук юнака нерозривно пов’язаний з конструюванням ним духовної лінії життєвого проекту. В дослідженнях Н.Б.Трофімової смисложиттєві й ціннісно-сміслові конструкти розглядаються як базис акмеологічної детермінації її вчинків у ситуаціях екзистенційного вибору, формування духовно-створювальної стратегії поведінки [459]. Згідно з науковими положеннями О.П.Колісника, смисложиттєвий пошук юнаків обумовлює їх духовне зростання на різних рівнях: психоіндивідуальному, що втілює суб’єктне

визначення власних сенсів; психогуманному як усвідомлення власного буття в єдності з іншими; психохолістичному рівні спрямованості на благо людської спільноти; трансперсональному – переживання особливої єдності зі світом [206].

У вимірах життєвого часу смисложиттєвий пошук інтегрує минуле, теперішнє й майбутнє молодої людини, забезпечує створення нею цілісної картини свого життя. При цьому, як зазначив І.С.Кон, життєва спрямованість юнака концентрується в майбутньому [213]. В наукових працях сучасних вчених підкреслюється думка про те, що смисложиттєвий пошук особистості юнацького віку інтенціює становлення її життєвих цілей, стратегій та перспектив. А.М. Шаков довів, що специфіка смисложиттєвих орієнтацій у певному модусі життя людини обумовлює переважання відповідної групи життєвих цілей (прагматичних, сімейних, благодійних та ін.) [509]. У дослідженнях Н.Л.Бикової виявлено феномен повторного вибору життєвих цілей. Розгортання системи смисложиттєвих орієнтацій юнаків обумовлює вироблення ними індивідуально-суб'єктних механізмів конструювання власних життєвих цілей. А це, в свою чергу, інтенціює реконструювання цільових і стратегічних орієнтирів свого життя, детермінованих вже не соціальними, а особистісними утвореннями [79].

А.Г.Шишева підкреслила, що особливості смисложиттєвих орієнтацій юнаків впливають на конструювання ними стратегічного варіанту свого життя як системи найближчих і віддалених цілей. Домінування сенсів самореалізації й статусу в поєднанні з низькою значущістю смислів альтруїзму та пізнання обумовлює вибір юнаками варіантів життя – “життя як досягнення” або “життя за правилами”. Натомість переважання смислів сім'ї, міжособистісної взаємодії сприяє становленню варіанту “життя як екзистенційний конструктор” [520].

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що смисложиттєвий пошук в юності інтенціює розгортання процесів організації особистістю свого життя. Смисложиттєві утворення забезпечують набуття юнаком здатності до впорядкування ціннісних та смислових конструктів свідомості й

прийняття на їх основі життєвих рішень, конструювання ідеалу романтичних взаємин і зростання альтруїстичності в цих взаєминах; екзистенційної детермінації професійного самовизначення; побудову етнічних ціннісно-сміслових утворень і спрямованість на пізнання власної культури; розгортання духовності й акмеологічної детермінації екзистенційних виборів. У конструюванні юнаком ідеального проекту майбутнього смисложиттєвий пошук забезпечує індивідуально-суб'єктне переосмислення, переструктурування життєвих цілей, інтегрує найближчі й віддалені цілі в генералізовану життєву стратегію та виявляється у виборі певного її варіанту.

Як показують результати досліджень сучасних вчених, смисложиттєвий пошук розглядається як основа не лише окремих процесів організації юнаками свого життя в просторі та часі, але й як інтенція проектування ними життєвого шляху. В цьому інтегративному психологічному утворенні динамічно поєднуються процеси диференціації й інтеграції структур, що забезпечують організацію людиною свого життя у вимірах життєвого простору та часу. За науковою позицією Н.В.Чепелевої, самопроекування особистості являє собою "... здатність ставити й вирішувати завдання на смисл, вибудовувати власний смисловий простір, який втілюється в авторський задум..." [494, с. 10]. У роботах О.В.Зазимко смислопороджувальну діяльність презентовано як важливу умову самопроекування юнаків. Самопроекування розглянуто як здатність до прогнозування власного "Я" в майбутньому через авторське творення особистістю цілей свого життя. Це авторство виявляється у смислах, які вкладає особистість у різні сфери свого життя – особистісну, навчальну, професійну, соціальну та ін. [172]. Н.О.Чуєва зазначила, що юнак вперше проектує своє життя в єдності подій майбутнього, визначенні перспектив особистісного саморозвитку й творенні власних смислів і цінностей свого життя засобами екзистенційної рефлексії [506].

Ми погоджуємось з науковими положеннями вчених про те, що процеси життєпроекування юнака інтенціюються екзистенційними конструктами, зокрема

– смисложиттєвими утвореннями, й втілюються в творенні ідеального образу свого майбутнього, деталізованого у життєвих цілях, планах тощо.

В юнацькому віці особистість вперше приступає не лише до творення перспективного життєвого проекту в ідеальному плані свідомості, але й до його реалізації. Тому саме в юності відбуваються процеси динамічної диференціації й узгодження, інтеграції структурних компонентів життєвого проекту індивідуума.

Здійснений теоретичний аналіз психологічних джерел дає нам можливість інтерпретувати проекткування життєвого шляху особистості юнацького віку як екзистенційно детерміноване й суб'єктно організоване розгортання смисложиттєвого пошуку в лініях життєвого проекту, що спрямоване на творення нею перспективного проекту (метапроекту) свого життя та подальше авторське управління процесами його розвитку. Таке наукове розуміння феномена пояснюємо тим, що інтегративні тенденції набуття ідентичності в юності досягають рівня всезагального “статусу ідентичності”. Особистість осмислює своє життя як цілісний континуум, що має свій вектор – життєву спрямованість. Розгортання екзистенційного “Я”, екзистенційної рефлексії забезпечує поєднання життєвих смислів у новий генералізований конструкт свідомості – смисложиттєвий пошук. Смисложиттєві утворення інтенціюють подальше творення молодою людиною ліній життя в просторово-часовому континуумі. Пошук нею сенсу свого буття спрямований у “відкрите майбутнє” (за Е.Еріксоном [530]). Останнє включає альтернативи її ще не звершеної життєвої історії.

Основу проектування юнаками життєвого шляху створюють як альтруїстичні, так і егоцентричні смисложиттєві інтенції. Останні часто розглядаються вченими як негативні, такі, що гальмують особистісне зростання й заважають психологічному благополуччю людини. Ми погоджуємось з думкою К.О.Абульханової–Славської про те, що вітчизняна психологія значну увагу приділяла вивченню питань служіння особистості інтересам суспільства, й мало уваги – інтересам самої особистості [7]. Близькі наукові позиції представлені в

роботах деяких зарубіжних вчених (Дж.Левескью [571] та ін.). Вважаємо, що егоцентричні смисложиттєві конструкти мають високу питому вагу в процесах персоніфікації підлітка, а в юності також не втрачають своєї актуальності. На нашу думку, виявлення юнаком власних можливостей реалізувати смисли “життя для себе” (за К.О.Абульхановою–Славською [7]) сприяє його позитивному ставленню до проекту свого життя, підсилює альтруїстичні смисли й, згодом, сприяє інтеграції життєвого проекту особистості.

Інтеграція екзистенційних основ життєконструювання юнака й розгортання цих процесів у часі відображає *конструювання основних ліній життєвого проекту*.

2.3. Проектування ліній життєвого шляху особистості в юнацькому віці

В юнацькому віці смисложиттєвий пошук як рушійна сила проектування людиною свого життєвого шляху переорієнтовує її життєву спрямованість з виконання соціально детермінованих життєвих завдань на самодетермінацію процесів управління своїм буттям. Саме смисл життя особистості є основою її життєвої лінії за К.О.Абульхановою [5]. Розгортання смисложиттєвого пошуку особистості юнацького віку як основи конструювання нею ліній життєвого шляху зумовлює їх динамічні зміни. Лінії психічного розвитку особистості у період дорослішання в трактуванні Д.Б.Ельконіна являють собою дві послідовності стадій розвитку – мотиваційно–потребнісного й інтелектуального [529]. В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв зазначили, що в юності особистість розпочинає індивідуальну лінію свого життя [418].

Смисложиттєва самодетермінація конструювання особистістю юнацького віку ліній життєвого шляху визначає специфіку цього психологічного утворення. К.-Г.Юнг відзначав, що життєві лінії особистості виступають як її власні ставлення до реальності, які мають для неї цінність [531]. Л.С.Виготський

підкреслив, що лейтлінія (життєвий план) поєднує розрізнені події її життя у цілісний процес [106; 108]. У більш сучасних дослідженнях К.О.Абульханової зазначено, що життєва лінія особистості характеризується пролонгованістю в часі й ціннісністю та являє собою "... спосіб життєвого руху, змінювання й розвитку" [5, с. 11]. Життєва лінія втілює реалізацію особистістю своєї життєвої позиції в життєвому часі й просторі [5]. А.Н.Одінцова розглядала це психологічне утворення як здатність людини бути вірною собі й своїм принципам у життєвій ситуації, що змінюється [330]. Лінії життєвого шляху особистості втілюють її ціннісні ставлення до реальності, забезпечують реалізацію своєї життєвої позиції в соціальній взаємодії, сприяють активізації перспективної життєвої спрямованості.

В роботах вчених лінії життєвого шляху розглядаються як диференційовані в життєвому просторі людини психічні утворення. Так, І.С.Кон підкреслив, що лінія життя особистості не може бути єдиною. Визначення людиною стратегічного ідеалу свого життя завжди поєднується з іншими її ставленнями до реальності, в яких також наявні смислоутворювальні мотиви [215]. В.Г.Панок зазначив, що саме наявність значної кількості "причинно-цільових ліній життєвого шляху" особистості визначає його багатовимірність. Процеси становлення життєвих ліній є відносно автономними і водночас нерозривно взаємопов'язаними [340-341]. К.Л.Мілютіною було доведено, що лінії життя особистості визначають її стратегію життя у різних модусах життєвого світу – сімейному, професійному та ін. [298].

У концептуальному дослідженні життєвого світу особистості Т.М.Титаренко становлення зовнішньої, соціальної, й внутрішньої, особистісної, складових цього психологічного утворення розглядається в нерозривній єдності. Життєвий світ особистості являє собою відкриту систему, в якій відбувається постійне взаємопроекування особистісного й соціального світів людини [450].

Центральною складовою особистісного виміру життєвого світу людини у роботах сучасних вчених виступають ціннісні конструкти. У дослідженнях А.В.Петровського внутрішній простір життя особистості інтерпретовано як

ціннісне середовище, що визначає її можливості з самореалізації [351]. Ф.Ю.Василюк зазначав, що ціннісна свідомість людини інтегрує її індивідуальне життя [88]. В юності смисложиттєвий пошук визначає переорієнтацію ціннісної свідомості особистості від засвоєння просоціальних цінностей на вироблення власних ціннісних орієнтацій. Н.А.Буравлева виявила, що розвиток ціннісної сфери свідомості юнаків тісно пов'язаний з набуттям ними автономності [76].

Юнацький вік є сензитивним періодом формування ціннісних орієнтацій особистості (Н.А.Буравлева [76], Л.О.Кобернік [201], Ю.Ю.Колягіна [209]). Ціннісні орієнтації вченими інтерпретовано як індивідуальні ставлення людини до загальноприйнятих цінностей та вироблення нею власних ціннісних ставлень до себе і світу (Л.І.Анциферова [17], Л.О.Кобернік [201] та ін.). Проектуючись у соціальний світ юнаків, ціннісні орієнтації спрямовують їх активність на проектування майбутнього. Ціннісні орієнтації як основу життєвих цілей, планів, перспектив юнаків у такому аспекті досліджено Ю.Ю.Івановою [179], Н.П.Максимчук [281], Н.П.Панчук [342] та ін.

Аналіз поглядів сучасних вчених на сутність феномена ціннісних орієнтацій особистості в юнацькому віці дає нам можливість констатувати його відповідність основним аспектам трактування ліній життєвого шляху особистості. Отже, становлення ціннісних орієнтацій особистості в юнацькому віці являє собою процес проектування ліній її життєвого проекту в особистісному світі.

Теоретичні засади дослідження організації людиною життєвого шляху в соціальному світі закладено у працях О.М.Леонтєва. Вчений виявив, що особистість сама конструє “образ світу”, континуум свого життя й діяльності [250]. В зв'язку з цим Г.М.Андрєєва відзначила, що особистість утворює образ соціального світу в умовах динамічних суспільних змін [12]. Особливості самотворення людиною життєвого світу визначаються специфікою організації нею соціальних взаємин. Л.Я.Дорфман визначив життєвий світ людини як систему її соціальної взаємодії [151]. Д.О.Леонтєв, В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв,

Т.М.Титаренко підкреслили, що буття людини являє собою буття у соціальній системі значущих взаємин [255; 416; 417; 450; 451]. Особистість перетворює соціальний життєвий світ, конструюючи різні типи міжособистісних взаємин.

В юності людина проектує ціннісні орієнтації в різні види життєдіяльності, створюючи автономні лінії буття. Значна обмеженість досвіду здійснення нею такого проектування спричинює переживання різних невдач. Згідно з науковою позицією І.Д.Беха, ставлення людини в період дорослішання до власного “Я” як системи цінностей, розвиток її ціннісного ставлення до рідних людей, друзів, значущих для неї видів життєдіяльності сприяє усвідомленню нею відносності життєвих невдач. За таких умов молода людина не втрачає мотивації подальшого саморозвитку. Мотивація духовного зростання забезпечує вихід особистості за межі її безпосереднього буття. Юнаки здійснюють неперервне конструювання власних духовних цінностей у особистісному світі. Ці процеси відображають “... глибину суть внутрішнього життя особистості як духовної діяльності” [42, с. 16]

Активовані розгортанням смисложиттєвого пошуку, проектуванням ціннісних орієнтацій у виміри соціальних взаємин лінії життєвого проекту в соціальному світі втілюють конструювання юнаками ставлень власного “Я” до реальності, їх подальшу реалізацію в різних модумах буття, інтеграцію конструктів соціального світу, проектування свого життя в часовій перспективі.

Розглянемо процеси розгортання життєвих ліній особистості в юнацькому віці детальніше. Потреби в прийнятті, взаєморозумінні, емоційній прихильності особистість юнацького віку проектує в стосунки кохання. Основу інтимно-особистісної лінії проектування ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку, за С.В.Мерзляковою, складає осмисленість нею свого життя. Смисложиттєвий пошук забезпечує підвищення суб’єктивної значущості для юнаків цінностей кохання, шлюбу, батьківства. [296]. У дослідженнях І.М.Богдановської було виявлено, що в молоді відбувається актуалізація власних смислів кохання, зокрема буттєвих. Проектування когніцій ідеального кохання юнаків у вимірах інтимно-

особистісної взаємодії визначає конструювання ними образу “реального кохання”, що втілює цінності довіри, поваги, відданості [52]. А.М.Молокостовою було констатовано, що інтимно-сімейне самовизначення юнаків втілює ряд актуальних і перспективних виборів: стилю спілкування з чоловіком (дружиною), прийняття рішення про народження дитини, стильові особливості її виховання тощо [307].

В юнацькому віці, як зазначила Є.І.Вараксіна, стратегіями романтичних взаємин молоді є не лише продуктивні (“щасливе кохання”), але й непродуктивні (“любов як у всіх”, “любов–гра”, “любов–самоствердження”). Основою конструювання продуктивної стратегії романтичних взаємин сучасної молоді є “почуття ми”, прагнення надавати й одержувати підтримку, повагу, турботу в коханні [84]. К.О.Бочавер було підкреслено, що набуття юнаками досвіду романтичних взаємин сприяє формуванню в них готовності брати на себе ініціативу в стосунках кохання та долати труднощі заради їх збереження [64].

Успішність професійного самопроекткування юнаків значною мірою обумовлюється переважанням алоцентричних чи егоцентричних ціннісних орієнтацій. Згідно з результатами досліджень Н.В.Белової, було виявлено, що для студентів інженерних спеціальностей упродовж професійної підготовки найбільш значущими є матеріальні ціннісні установки, які спричинюють формування підприємливого типу професійної спрямованості значної кількості молодих людей. Така спрямованість мало сприяє їх професійному зростанню [38]. С.Ю.Шалова виявила, що для майбутніх педагогів найбільш значущими термінальними цінностями є здоров’я, матеріально забезпечене життя і впевненість у собі. При цьому більше, ніж половина учасників експерименту, в майбутньому прагнуть працювати за іншою, ніж обрана, професією, або не впевнені у своєму професійному виборі [510]. В дослідженнях В.В.Бурдіна було виявлено, що на ранніх етапах професійної підготовки для юнаків найбільш значущими є гуманістичні цінності обраної професії. Під час професійного навчання формування реалістичних уявлень про обраний фах визначає

підвищення суб'єктивної значущості цінностей, що відображають переваги майбутньої роботи для себе [77]. В структурі професійних ціннісних орієнтацій сучасних студентів різних напрямів професійної підготовки значну питому вагу мають егоцентричні. Впродовж юнацького віку їх суб'єктивна значущість зростає.

Згідно з науковою позицією В.В.Волошиної, навчально–професійна діяльність і професійний саморозвиток юнаків детермінуються різними цінностями – особистісними, соціальними, професійними. Їх інтеграція сприяє становленню “інтеграла професійної цінності”. Розвиток цього психологічного утворення забезпечує цілеспрямованість та життєстійкість юнаків, їх надситуативні ціннісні ставлення до інших в умовах професійної взаємодії [99].

Проектування професійних ціннісних орієнтацій особистістю юнацького віку в соціальні виміри її життєвого світу виявляється у виборі майбутньої професії – професійному самовизначенні. Л.І.Божович [59], М.Р.Гінзбург [115], О.П.Мешковська [297], О.Л.Туриніна [461] підкреслили, що активізація професійного самовизначення особистості вже в ранній юності нерозривно пов'язана з формуванням життєвої позиції дорослої людини. В наукових працях В.В.Чебишевої [492] та Є.А.Клімова [196–197] професійне самовизначення інтерпретовано як тривалий процес, у якому особистість постійно змінює й уточнює уявлення про власне “Я” в професії, свою кар'єру та професійні плани.

Професійне самовизначення юнаків у психологічній науці розглядається як інтегруючий феномен, що поєднує часові відрізки їх життєвого проекту в єдине ціле. А.М.Гендін зазначив, що професійне самовизначення являє собою єдність проєктивного й реального виборів. Проєктивний вибір особистості являє собою вибір професії, як віддаленої життєвої мети, формування більш конкретних життєвих планів. Реальний вибір передбачає працевлаштування або вибір напрямку професійної освіти [114]. На думку Є.А.Клімова, вибір професії являє собою життєдіяльність особистості з проектування свого життя та реалізації цього проекту [197]. І.С.Кон [215] та М.Х.Тітма [452] зазначили, що труднощі

професійного самовизначення юнаків часто пов'язані зі складністю узгодження життєвих планів на найближчі роки із образом бажаного статусу в майбутньому.

Н.Ф.Шевченко вказала, що “правильність” вибору молодою людиною своєї майбутньої професії виявляється в особливостях становлення її професійної спрямованості. Вибіркове ставлення юнаків до обраного фаху й власного професійного зростання обумовлює повноту мотивації професійного самоздійснення й, відповідно, повноту особистісних смислів, які має для самої людини процес самореалізації за обраним фахом [515].

До аксіологічних механізмів інтеграції складових професійного проекту особистості в просторово-часовому континуумі належать: “смыслопороджувальна діяльність” (О.В.Зазимко [172]), “ідеальний образ–самопроект” (Д.В.Криніцин [226]). Недостатність інтеграції складових професійного проекту особистості, згідно з науковою позицією О.В.Зазимко, може спричинювати дезінтеграцію вищого рівня – професійної й особистісної ліній життєвого проекту [172].

Н.В.Белова зазначила, що в процесі професійного самопроекування формування юнаками позитивного образу майбутнього забезпечує регуляцію їх актуальної й потенційної активності у побудові кар'єри. В умовах професійного самопроекування відбувається вироблення студентами ціннісного ставлення до професії, активізація їх активності в організації професійного саморозвитку [38].

У вищезазначених роботах дослідників наявні різні точки зору щодо способів професійного самопроекування юнаків. Однак усі вчені підкреслювали, що інтеграція професійного проекту в життєвому часі сприяє активізації конструювання ними свого професійного майбутнього.

Ціннісно-смыслові основи етнічного життєвого проекту особистості були досліджені М.Б.Боднар. Вчена зазначила, що у процесі етнічної самоідентифікації юнаків відбувається формування інтегрованих ціннісно-смыслових конструктів – етносоціальних життєвих орієнтацій особистості [56]. Л.М.Співак стверджується, що емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе як до представника своєї

нації є центральною складовою її національної самосвідомості. Формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення людини до себе у національному аспекті життя відбувається у юності [431]. Таким чином, формування в юнаків ціннісного ставлення до власного етносу та до себе як його представника визначає усвідомлений вибір, прийняття ними свого етносу, поглиблення етнічної самоідентифікації, активізацію етнічних конструктів самосвідомості.

В ранній юності, як довів О.В.Шевченко, позитивне ставлення юнаків до свого етносу та подальша самоідентифікація з ним детермінує прагнення орієнтуватись на етнокультурні цінності нації, потребу в афіліації до власного народу, становлення позитивних уявлень про себе. Однак у структурі соціальної ідентичності старшокласників питома вага конструктів особистісної лінії життєвого самопроекування переважає над етнічними утвореннями [518].

У дослідженнях етнічної ідентичності особистості в пізній юності, С.С.Макаренко висвітлено національні аспекти цього феномена. Становлення цього утворення являє собою процес трансформації смислового зв'язку власного "Я" зі своєю нацією в смисл самоповаги як представника своєї нації [273].

Проектування переживань особистістю юнацького віку самоцінності як представника своєї нації в соціальній взаємодії виявляється в конструюванні нею стратегій поведінки з представниками різних етносів. Висока складність етнічного самопроекування спричинює недостатню толерантність, максималізм юнаків в міжетнічній взаємодії (Л.М.Ондар [39]), вибір ними не лише стратегії позитивної етнічної самоідентифікації, але й стратегій етнотілізму та етнофанатизму [333].

Серед позитивних виявів формування ціннісного самоствавлення юнаків як представників свого етносу Л.М.Співак відзначила прагнення до самоздійснення національного "Я" у взаємодії з представниками різних етносів, здатність підпорядковувати свої особисті інтереси національним, переживання власної відповідальності за майбутнє своєї країни та ін. [431]. М.Б.Боднар вказано, що такі складові етнопсихологічних життєвих орієнтацій юнаків визначають їх

відповідальність за своє майбутнє і майбутнє своєї країни, сприяють узгодженню етнічних аспектів свого життя у вимірах часу [56].

Таким чином, конструювання юнаками етнічної лінії свого життєвого проекту втілює становлення етнічних, у тому числі національних цінностей у процесі етнічної ідентифікації, що стимулює глибинне переживання смислової й емоційної єдності зі своєю нацією. Останнє, трансформуючись у почуття самоцінності як представника свого етносу, на рівні соціальних взаємин виявляється у виборі стильових і стратегічних особливостей міжособистісної взаємодії, власній самореалізації в умовах етнічних взаємин.

Основу духовної лінії проектування особистістю життєвого шляху складають її духовні цінності. Як зазначив С.А.Мукомел, у ранній юності труднощі розвитку духовних цінностей молоді визначаються когнітивним дисонансом між вже наявними і новими цінностями, відокремленістю формування різних ціннісних орієнтацій, відсутністю “ціннісного стрижня” особистості [314]. Глибокі трансформації духовних цінностей особистості тривають і в пізньому юнацькому віці. Н.І.Жигайло було виявлено, що прагнення більшістю юнаків поєднати матеріальні, духовні й інтелектуальні цінності без визначення пріоритетних спричинює формування системи ціннісних орієнтацій за типом “хаос цінностей” [168]. К.С.Занг відзначив, що для сучасних юнаків серед загальнолюдських цінностей високу значущість мають конструкти як орієнтовані на себе, так і власне духовні. Розвиток духовних цінностей відкриває можливості особистості знайти смисл і ціль свого життя й сприяє підвищенню її психологічного благополуччя [594].

Розвиток та значні трансформації ціннісно-смилових конструктів свідомості особистості юнацького віку спричинюють значну перебудову її уявлень про власне “Я” в духовних вимірах життя. С.О.Ставицькою підкреслено, що в феноменологічному аспекті розгортання духовної самосвідомості юнаків існує рух “... від самопізнання до саморозуміння, від егоцентризму до децентрації...” [436,

с. 101]. Розвиток їх духовної самосвідомості забезпечує досягнення ними рівня “екзистенційно-відповідального суб’єкта” свого життя [436]. На розвиток духовної самосвідомості юнаків впливає конструювання ними нових ідеальних смислів та їх включення в систему вже існуючих смислових конструктів [433].

Згідно з науковою позицією Е.О.Помиткіна, розгортання духовного потенціалу сучасних юнаків активізує їх особистісну спрямованість на служіння вищим екзистенціалам Краси, Добра, Істини. В спонтанних умовах не досить високими є показники духовних когніцій та цілеутворювальних духовних конструктів, низькими – результативні й емоційно–почуттєві складові духовного потенціалу юнаків [361-362].

Значні трансформації духовних цінностей юнаків, недостатність розвитку їх смисложиттєвих конструктів проектується на рівні усвідомлення особистістю власного “Я” у вимірах духовності й утруднюють реалізацію їх потреби в духовному самоздійсненні в актуальній та перспективній соціальній активності.

При цьому саме розвиток духовності в юнацькому віці інтегрує процеси саморозвитку особистості в різних вимірах життєвого світу та визначає досягнення нею рівня суб’єкта свого життя. Молода людина має здійснити самоідентифікацію власного життєвого шляху з буттям Людства в його історіогенезі й визначити всезагальні цінності, стратегічні напрями своєї актуальної й перспективної життєвої активності на всіх рівнях життєвого світу, незалежно від конкретної ситуації чи специфіки окремих ставлень і взаємин.

Смисложиттєвий пошук як рушійна сила проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку є основою проектування нею ліній життєвого шляху в особистісному й соціальному світах. Генерування особистістю ціннісних ставлень до себе й реальної дійсності відображає зміст життєпроекування в особистісному світі. Прагнення юнака до реалізації ціннісних орієнтацій у соціальній активності транслюється у вибір способів самореалізації, інтеграцію життєвого проекту в життєвому часі й актуалізацію спрямованості на конструювання майбутнього.

Досягненнями проектування інтимно-особистісної лінії життєвого шляху юнаків є їх переорієнтація з соціальних стереотипів на власні смисложиттєві конструкти, підвищення альтруїстичності й конструктивності організації романтичних взаємин, проектування власних ставлень до кохання в майбутнє. Специфіка конструювання професійної лінії життя юнаків обумовлюється її детермінацією як альтруїстичними, так і егоцентричними ціннісно–смысловими утвореннями. В процесі професійного самовизначення особистість поєднує віддалену й близьку перспективу життя. Творіння професійного проекту життя включає не лише вибір професії, але й детерміноване ціннісно–смысловими утвореннями конструювання проекту своєї кар’єри й здійснення поточної діяльності для його реалізації.

Розвиток етнічних цінностей поглиблює процеси етнічної самоідентифікації молоді. Вироблені етнічні когніції визначаються в прагненні виявити себе як представника свого етносу, жити заради блага своєї держави. Висока складність процесів етнічної самоідентифікації спричинює вибір юнаками як стратегії позитивної етнічної взаємодії, так і етнонігілізму, етнофанатизму.

Найширшим рівнем життєпроекткування ціннісно-смыслових конструктів особистості є духовний проект її життя. Осягнення юнаками найвищих загальнолюдських екзистенцій життя транслюється в гуманістичну спрямованість їх життєвої активності, що виявляється в різних вимірах соціальних відносин, а, отже, – інтегрує інші лінії буття в життєвому просторі й часі. Розгортання духовного саморозвитку особистості нерозривно пов’язане з набуттям нею здатності до суб’єктного управління своїм життям.

2.4. Генезис метапроекткування життєвого шляху в юнацькому віці

2.4.1. Метапроекткування життєвого шляху в ранньому юнацькому віці

У роботах сучасних вчених з проблеми проектування особистістю ідеального чи реального явища все більша увага приділяється вивченню процесів

“створення самого проекту”, яке конкретизується у таких термінах, як “метадіяльність”, “метапрогнозування”, “метапроекування” та ін. Згідно з науковими положеннями К.М.Натирової, метадіяльність інтерпретовано як “надпредметну”, надситуативну діяльність, що визначає генералізований спосіб життя індивідуума [323]. С.Д.Максименком, І.А.Рудаковою підкреслено високу значущість прогнозування людиною свого майбутнього [279; 581]. Таке “метапрогнозування” являє собою передбачення людиною своїх майбутніх досягнень, життєвих ситуацій, взаємин з іншими людьми. На думку С.Д.Максименка, актуальною проблемою сьогодення є “проекування-перспектива”, точніше передбачення різних варіантів майбутнього особистості [279]. К.Ю.Колесіна зазначила, що активність людини з метапроекування включає формування у неї на основі наявного життєвого досвіду смислів, які вбудовуються в процеси життєвої активності й визначають її специфіку [204].

Таким чином, у роботах дослідників, які вивчають проблему метапроекування, цей процес трактується як суб’єктне конструювання особистістю нових смислів власного зростання, що базується на її життєвому досвіді, який актуалізує прагнення виявляти ціннісне ставлення до власного “Я” й світу та детермінує соціальну активність особистості. У життєвому часі саморозвиток юнаків спрямований у майбутнє. Тому, на нашу думку, *метапроекування життєвого шляху особистості являє собою створення нею перспективних складових свого життєвого проекту, детерміноване розгортанням екзистенційних, а саме смисложиттєвих утворень у лініях її життєвого проекту.* Основними складовими метапроекування індивідуума є його життєві цілі, плани, прогнозування перспектив й стратегії їх реалізації.

Сензитивним періодом метапроекування особистості є юнацький вік [211; 215]. Побудова людиною метапроекту свого буття в ранньому й пізньому юнацькому віці має свою специфіку. У ранньому юнацькому віці відбувається активне становлення структурних компонентів життєвого метапроекту. Однак

конструювання їх змісту характеризується перервністю в часовій транспективі, недостатньою чіткістю й інтегрованістю, високою динамічністю та обумовленістю як альтруїстичними, так і егоїстичними смисловими конструктами.

Так, Л.І.Божович відзначила, що життєві цілі старшокласників у різних модусах життєдіяльності не досить узгоджені. Нечіткі абстрактні альтруїстичні прагнення бути корисними іншим в них часто поєднуються з прагматичним вибором професії [59]. І.О.Деміна виявила, що серед життєвих цілей старшокласників альтруїстичні цілі мають низьку значущість, їх зміст не досить конкретизований [142]. За С.В.Явон, конструювання життєвих цілей у ранній юності відбувається переважно в найближчому майбутньому [534]. І.Ф.Смирнова відзначила, що труднощі розвитку життєвих цілей спричинені нестачею досвіду особистості з автономного визначення цілей життя на тривалі часові періоди [422].

Набуття юнаками життєвого досвіду з авторського цілепокладання обумовлює вибір ними різних тактик постановки життєвих цілей. До таких тактик, як вказано Н.М.Толстих, належать: реалістична, стрибкоподібна, ригідна, покрокова і змішана. Значна кількість старшокласників надає перевагу малоефективним тактикам – ригідній і покроковій, за яких вибір складності життєвих цілей здійснюється без ауторефлексії успішності вирішення попередніх життєвих завдань. Використання стрибкоподібної дає можливість юнакам визначити оптимальний рівень складності та перейти до реалістичної постановки цілей життя. Зростання питомої ваги змішаної тактики свідчить про становлення стильових особливостей постановки життєвих цілей в ранній юності [457].

Набуття особистістю досвіду створення життєвих цілей детермінує визначення нею життєвих планів як конкретних способів досягнення бажаних довготривалих цілей, а також цілей, відображених у найближчій та середньотривалій перспективі, – як етапів досягнення відтермінованих цілей життя. К.Менсфілд підкреслив, що успішне навчання для сучасних старшокласників є засобом досягнення більш відтермінованих життєвих цілей –

одержання висококваліфікованої професії, матеріальних статків [572]. І.О.Деміна зазначила, що визначення життєвих планів юнаків здійснюється переважно у короткочасній життєвій перспективі. Плани середньої перспективи особистість прагне реалізувати якомога швидше, відтерміновані плани не конкретизовані [142]. У роботах Н.А.Суханової було виявлено, що зміст життєвих планів старшокласників включає модули професії, сім'ї, матеріальних статків. Екзистенційно-духовні конструкти в системі планів юнаків відсутні. Інтернальність локусу контролю майбутнього не досить виражена [444].

Конструювання юнаками цілей і планів життя нерозривно пов'язане з деталізацією їх уявлень про ті явища, які сприятимуть та заважатимуть реалізації цих цілей і планів, точніше – становленням життєвої перспективи. У роботах Д.Ю.Лебедева було виявлено, що в сучасних старшокласників наявні такі тактики творення життєвої перспективи, як перспектива, сформована на основі адекватності особистісних потенціалів, сформована на основі невідповідності особистісним потенціалам і реальній дійсності, а також аморфна [246].

За результатами досліджень П.Б.Кодесс, чіткою в старшокласників є короткострокова життєва перспектива – на найближчі п'ять років. У ній найбільш значущими і осмисленими є фактори соціального успіху й самопрезентації. Цілі життєвого успіху протиставляються прагненню приносити користь іншим людям. Зміст середньої життєвої перспективи є нечітким [203].

Таким чином, в ранній юності відбувається активізація складових метапроекту: життєвих цілей, планів і перспектив. Водночас наявність суперечливих цілей, вибір старшокласниками як продуктивних, так і непродуктивних життєвих тактик і способів творення життєвої перспективи, недостатня чіткість та інтегрованість складових метапроекту свідчить про незавершеність проектування їх майбутнього. Позитивним надбанням метапроектування особистості в ранній юності є зростання тривалості цього процесу, початок інтеграції його цільових конструктів у єдину систему проміжних

і віддалених життєвих цілей. Однак формування структурних компонентів життєвого метапроекту особистості переважно в короткочасній життєвій перспективі, життєві орієнтації старшокласників на стереотипи соціального успіху все це обумовлює високу складність його подальшого генезису в пізній юності.

2.4.2. Пізній юнацький вік як сензитивний період метапроекування життєвого шляху особистості

Досягнення особистістю пізньої юності соціальної зрілості значно розширює її потенціал з проектування свого життя. Переживання юнаком необхідності визначити пріоритетні напрями конструювання майбутнього та прийняття на себе відповідальності за цю діяльність сприяє активізації екзистенційних основ життєвого метапроекту, інтеграції його складових. І.С.Кон підкреслив, що в юності життєві цілі являють собою складну ієрархічну систему, становлення якої нерозривно пов'язане з смислоутворювальними мотивами [212]. Висока складність осмислення особистістю пізньої юності власних цілей обумовлює багатокритеріальність їх визначення. Так, О.Ю.Фрідман наголосив на тому, що в процесі побудови динамічної ієрархії власних цілей індивідуум враховує терміновість, важкість, вірогідність успішності реалізації цілі [482].

У процесі здійсненого ґрунтовного аналізу було виявлено, що в структурі смисложиттєвих орієнтацій юнаків високу значущість мають як альтруїстичні, так і егоцентричні конструкти, що проектуються і на площину її метапроекту. Н.Л.Биковою було виявлено, що підвищення рівня осмисленості життя людини в пізній юності сприяє суб'єктивації її цілей. Переорієнтація пріоритетів смисложиттєвого пошуку юнаків з самореалізації на приватне життя нерозривно пов'язана з повторним вибором ними життєвих цілей. В умовах такого вибору зростає значущість цільових орієнтацій молоді на приватне життя [79].

На думку О.В.Люсової, образи життєвих цілей особистості пізнього юнацького віку відображають орієнтації на образ успішної людини, прагнення до

свободи, саморозвитку духовної культури, позитивні уявлення про своє майбутнє та ін. Основними модусами життєвих цілей юнаків є стереотип успішної людини, автономність, альтруїзм і духовність [265].

У роботах А.Ерізмала, О.В.Люсової зазначено, що становлення цілей життя особистості нерозривно пов'язане з її актуальною життєдіяльністю. За О.В.Люсовою, саме наявність життєвих цілей у юнаків визначає осмисленість їх навчально-професійної діяльності, соціальної активності [269]. А.Ерізмал підкреслив, що визначеність життєвих цілей підвищує психологічне благополуччя й переживання юнаком задоволеності своїх потреб у теперішньому [562].

Висока складність конструювання життєвих цілей, їх суперечливість обумовлює виявлену в дослідженнях З.А.Сагової недостатність цілепокладання юнаків у найближчій перспективі, прокрастинацію життєвих цілей у віддалені вікові періоди [399]. Р.Р.Калініною було констатовано, що в системі життєвих цілей юнаків найбільш змістовно насиченою є близька перспектива. Водночас у структурі цілей віддаленого майбутнього виникають альтруїстичні цілі самоздійснення в широкому соціальному контексті [186].

Структура й специфіка визначення юнаком життєвих цілей виявляється в плануванні ним засобів досягнення бажаних цілей. Проблеми вивчення особливостей життєвих планів особистості юнацького віку присвячені дослідження І.М.Астафьєвої, О.В.Белановської і С.М.Шелепової та ін. Цими вченими було виявлено, що в пізній юності зростає кількість життєвих планів як у інтраіндивідуальному, так і в інтеріндивідуальному життєвому просторі. При цьому чіткі й деталізовані плани формуються в юнаків у близькій життєвій перспективі тривалістю до 5 років [37]. Зокрема І.М.Астафьєвою та С.М.Шелеповою відзначено оптимізм, впевненість юнаків у своїх можливостях щодо реалізації бажаних планів [25; 517]. При цьому, на думку С.М.Шелепової, плани особистості пізньої юності є реалістичними й спрямованими на себе та найближче соціальне оточення. Переживання юнаками політичних та економічних трансформацій

сучасного суспільства обумовлює специфіку їх професійних планів, а саме ставлення до одержання вищої освіти як до “адаптивного ресурсу” – можливості працевлаштування не за обраною спеціальністю, відкриття власного бізнесу [519]. За таких умов неконкретизованість життєвих планів юнаків забезпечує варіативність їх життєвого метапроекту, але водночас – і нечіткість життєвих цілей, що може призвести до гальмування їх життєвої спрямованості.

Зростання здатності особистості пізнього юнацького віку до відстоювання власної індивідуальності на протигагу соціальним стереотипам визначає високу значущість особистісних основ активізації її життєвої перспективи. Згідно з науковою позицією К.А.Багратіоні, до таких основ належать автономність особистості, соціальна сміливість, сила емоцій та емоційна лабільність. Переважання в системі життєвих цілей і планів особистості пізнього юнацького віку професійно–кар’єрного модусу або модусу приватного життя, спілкування визначає становлення в неї суб’єкт–об’єктної, що втілює бажані індивідуальні досягнення, або суб’єкт–суб’єктної, що містить різні аспекти міжособистісної взаємодії зі значущими іншими, життєвої перспективи [27].

Вивченню особливостей життєвої перспективи людини впродовж пізнього юнацького віку присвячені дослідження І.Ф.Муханової, О.В.Партенадзе, А.К.Пріми, Н.І.Трубнікової. Так, О.В.Партенадзе вказала, що на межі раннього і пізнього юнацького віку формування життєвої перспективи молоді характеризується низькою суб’єктністю й відбувається переважно в модусах матеріальних статків, сім’ї та побуту [343]. Впродовж пізнього юнацького віку суб’єктність життєвої перспективи юнаків підвищується. А.К.Прімою зазначено, що вже на ранніх етапах професійної підготовки юнаків відбувається деталізація як внутрішніх ресурсів самодійснення бажаних життєвих перспектив, так і визначення необхідності й конкретних форм соціальної підтримки для досягнення бажаних життєвих результатів [368]. Позитивними надбаннями конструювання життєвої перспективи особистості віку пізньої юності є деталізація

короткочасного (І.Ф.Муханова [315]), а також середнього часових інтервалів цього психологічного утворення, підвищення оптимістичності та визначеності життєвої перспективи у цілому (Н.І.Трубнікова [460]).

Вважаємо, що розгортання складових метапроекту особистості в життєвому просторі (життєвих цілей і планів) та часі (життєвій перспективі) та їх подальша інтеграція забезпечують можливості юнаків зі створення інтегральних, стильових способів реалізації свого метапроекту, точніше життєвої стратегії.

Специфіка розвитку й співвідношення різних структурних компонентів життєвого самопроєктування особистості впливає на вибір нею певного типу життєвої стратегії. В контексті дослідницьких надбань сучасних вчених існують різні наукові позиції щодо видів життєвих стратегій юнаків. Так, О.О.Воронова підкреслила, що інтернальність локусу контролю, активізація системи цінностей і набуття особистістю пізнього юнацького віку здатності до побудови й реалізації нею своїх життєвих планів обумовлюють становлення у неї ефективних стратегій досягнення незалежності або внутрішньої гармонії засобами професійної чи соціальної самореалізації [102]. За М.А.Ляховою, найбільш ефективним є цілеспрямований тип життєвої стратегії індивідуума. Водночас у значної кількості сучасних юнаків низька осмисленість і задоволеність життям, значні труднощі в управлінні ним, дефіцитарне формування найбільш значущих цінностей спричинює фаталістичну або конформістську життєву стратегію [270]. А.Є.Созонтов підкреслив, що формування життєвих стратегій у пізньому юнацькому віці найчастіше здійснюється шляхом прийняття соціальних стереотипів (споживацький тип “мати”), а не суб’єктного життєконструювання. Неefективними типами життєвих стратегій юнаків також є “не мати і не бути” (відмова від створення життєвої стратегії), “мати проти бути” (нездатність узгодити спрямованість на споживацьку і альтруїстичну стратегії). Лише незначна кількість юнаків здійснює спроби авторського створення життєвої стратегії з поєднанням у ній способів життя за типами “мати і бути”, “мати для того, щоб

бути” . Набуттю юнаком суб’єктної позиції в процесі його соціалізації найбільшою мірою сприяє життєва стратегія, яка включає чітке, визначене “ядро” й гнучку периферійну частину, що дає можливість здійснювати вибіркоче сприймання соціальних стимулів [424].

Згідно з результатами досліджень Л.В.Помиткіної, в пізній юності особистість вже набуває здатності до конструювання активно–пластичної стратегії створення життєвих цілей, яка відображає її спрямованість на реалізацію проекту свого життя в поєднанні з толерантністю до процесів життєпроекткування інших людей. Втім, поширеною в юнацькому середовищі є і активно–ригідна стратегія, що виявляється у високій конкурентності, прагненні до першості, спрямованості на реалізацію переважно егоцентричних прагнень у своєму майбутньому. Пасивна стратегія сучасних юнаків характеризується докладанням ними досить помірних зусиль для цілеспрямованої саморегуляції свого майбутнього [366].

Здійснений ґрунтовний аналіз фахової літератури дав нам можливість констатувати, що мета–феномени психічного розвитку юнаків у роботах вчених розглядаються як універсальні й надситуативні, нерозривно пов’язані зі смисловими конструктами, що виявляються у самотворенні ними свого майбутнього. *Метапроекткування життєвого шляху особистості юнацького віку* ми розглядаємо як процес конструювання нею свого життя у вимірах майбутнього, детермінованого розгортанням процесів смисложиттєвого пошуку в лініях життєвого проекту.

В ранній юності структурні компоненти метапроекткування життєвого шляху ще не досягають завершеності. Диференціація життєвих цілей юнаків відбувається переважно в найближчій і середній життєвій перспективі. Когнітивні складові життєвих цілей особистості є нечіткими, альтруїстичні цілі – менш суб’єктивно значущими, ніж егоцентричні. Життєві плани формуються переважно в інтимно–особистісному та професійному модусах життєвого світу. Високу особистісну значущість мають плани, спрямовані на реалізацію матеріальних цілей.

Реалістичність конструювання життєвої перспективи в старшокласників є різною і залежить від успішності узгодження ідеального й реального метапроекту.

У пізній юності відмічається посилення смислової детермінації життєвих цілей особистості, що визначає деталізацію їх змісту й структури, а також їх суб'єктивізацію. Підвищення складності життєвих цілей та збільшення їх кількості зумовлює і зростання суперечливості в структурі цих цілей. Серед життєвих цілей юнаків вже наявні широкі просоціальні цілі.

Деталізація цілепокладання юнаків у життєвій перспективі особистості віку пізньої юності впливає на зростання кількості життєвих планів. Останні набувають реалістичності. Осмислення сучасними юнаками суспільно–політичної ситуації, що швидко змінюється, транслюється в планування ними переважно “адаптивного” ресурсу свого життєвого шляху в короткостроковій перспективі. Конкретизація змісту життєвих цілей і планів визначає життєву спрямованість юнаків на індивідуальні досягнення або на взаємодію з іншими людьми. Впродовж пізнього юнацького віку відбувається все більше залучення юнаком своїх внутрішніх життєвих ресурсів до творення життєвої перспективи, що сприяє зростанню суб'єктності цього психічного явища. Виходить, що активізація життєвих цілей, планів і перспектив у пізньому юнацькому віці ставить особистість перед необхідністю інтегровального конструювання життєвого метапроекту – життєвої стратегії. Набуваючи первинного досвіду стратегічного управління конструюванням свого майбутнього, юнаки використовують як ефективні, так і неефективні стратегії. Раціональне співвідношення в змісті життєвої стратегії егоцентричних смислів “Я–для–себе” та алоцентричних смислів “Я–для–інших” упродовж юнацького віку залишається для особистості складним завданням. Тому лише окремі юнаки не підпадають під процес інтеріоризації наявних соціально стереотипних зразків стратегічного управління проектуванням свого майбутнього й ставлять перед собою більш складне життєве завдання з авторського проектування свого подальшого життєвого шляху.

Висновки до розділу 2.

На ранніх етапах онтогенезу нужда в пізнанні оточуючого світу й взаєминах зі значущими іншими визначає вибірковість реагування дитини на соціальні стимули, а отже й вироблення нею первинних смислових конструктів. Стрімкий розвиток смислових когніцій і інтенцій у дошкільному віці виявляється в утворенні смислів емоційної прихильності, праці, ідентифікації з власним етносом, моральних регуляторів поведінки. Навчальна діяльність визначає подальший розвиток смислових основ ліній життя школяра, зокрема засобів саморегуляції ним своєї життєдіяльності. У віці підлітковості проблема смисложиттєвого пошуку для особистості набуває високої значущості. Однак неузгодженість структурних компонентів життєконструювання в часі, недостатність їх смислової детермінації, а також обмежені можливості підлітка реалізувати власні смисложиттєві когніції в соціальних відносинах спричиняють нечіткість цих когніцій та гальмування смисложиттєвих інтенцій.

Смисложиттєві утворення в юнацькому віці є екзистенційною основою не лише окремих складових організації буття індивідуума, але й нового генералізованого утворення, що поєднує ці феномени, – проектування життєвого шляху. Проникнення смисложиттєвих когніцій та інтенцій у процеси життєпроекування інтегрує ціннісні орієнтації, самовизначення й стратегії самореалізації особистості в єдності її минулого, теперішнього й майбутнього. Особливості смисложиттєвих конструктів юнаків обумовлюють специфіку їх ціннісних орієнтацій, життєпроекування в соціальних вимірах, проектування майбутнього. В юності значна питома вага егоцентричних екзистенцій проектується в інтимно-особистісному й професійному вимірах домінантних цінностей. Переважання соціальної детермінованості когніцій особистості раннього юнацького віку в конструюванні своїх стосунків кохання визначає вибір нею переважно егоцентричних стратегій взаємодії. Переживання розчарувань у таких взаєминах інтенціює переосмислення індивідуумом у пізній юності

сміслових засад своїх інтимно-особистісних стосунків, зростання альтруїстичності й продуктивності їх конструювання. Соціальна детермінованість професійної лінії життєвого проекту особистості в ранньому юнацькому віці спричинює її самоідентифікацію переважно з формальними аспектами обраного фаху. Розгортання конструктів професійної лінії в пізній юності в часі забезпечує набуття молодою людиною здатності до проектування кар'єри в майбутньому, визначення оптимальних шляхів її реалізації в теперішньому на основі наявного життєвого досвіду. Висока складність здійснення смисложиттєвого пошуку, не досить значна інтегрованість особистісної й професійної ліній життєпроекткування утруднюють подальше життєпроекткування особистості в широких вимірах: етнічному й духовному, та, як наслідок, недосконалість метапроекткування.

В ранній юності особистість конструює більш конкретні й реалістичні, ніж у підлітковому віці, життєві цілі, плани й стратегії. Проектування високозначущих егоцентричних сенсів життя юнаків у виміри планування ними свого майбутнього спричинює нерозвиненість духовних, широких просоціальних цілей, планів. Лише наприкінці пізнього юнацького віку життєві плани особистості набувають чіткості, зростає системність життєвої перспективи, збільшується значущість альтруїстичних мета-конструктів. Однак і на завершальних етапах юнацького віку, в масовому досвіді, недостатньо чіткі й інтегровані життєві цілі поєднуються з “адаптивним ресурсом” у конструюванні життєвих планів, перервною у часі життєвою перспективою. В життєвих стратегіях юнаків високу значущість мають як алоцентричні, так і егоцентричні конструкти, що ускладнює визначення стильових особливостей конструювання майбутнього.

Сензитивність і своєрідність особистості юнацького віку в життєпроектванні визначає необхідність розробки моделі цього психологічного утворення, виявлення детермінант, механізмів і типів його становлення, а також психолого-педагогічних умов активізації життєвого проекту.

РОЗДІЛ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНА ПАРАДИГМА ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

3.1. Екзистенційно-суб'єктний підхід до вивчення проектування життєвого шляху в юнацькому віці

Упродовж історіогенезу людина еволюціонувала як істота суспільна. Буття особистості в соціумах всіх епох та культур регламентувалось різними соціальними нормами, правилами, законами. Суспільні обмеження можливостей задоволення потреб індивідуума в одержанні різних ресурсів, що належать групі, неодмінно зумовлюють протиріччя між інтересами особистості та її соціальної групи. Вирішення таких суперечностей на соціокультурному рівні в філософських школах різних епох і країн окреслювалось питанням про смисл співбуття індивідуума й групи: людина для суспільства чи суспільство для людини.

У ХХІ ст., епоху стрімкого розвитку ЗМІ, витіснення складного процесу смисложиттєвого пошуку особистості спрощеними соціальними стереотипами, нав'язування їй суспільством зразків “правильного життя”, “успішної людини”, “національної мрії” стає всеохоплюючим і все більш жорстким. Соціально стереотипна зорієнтованість сучасної людини на отримання матеріальних благ, статусу, нівелювання цінностей духовного зростання на практиці часто призводить до того, що досягнення нею життєвих цілей не супроводжується переживанням щастя. Це є суб'єктивною ознакою хибності визначення смисложиттєвих пріоритетів індивідуума.

В психологічній науці проблема становлення екзистенційно–аксіологічних конструктів особистості як основи конструювання нею свого життєвого шляху найбільш ґрунтовно вивчається в екзистенційному напрямі.

У екзистенціальній психології екзистенційне зростання людини вивчається як процес вибудовування нею унікальної траєкторії життєвого шляху в гармонії

з суспільством. Зокрема Р.Мей розглядав буття як потенційність, здатність індивідуума ставати собою. В процесі екзистенційного зростання він досягає осмислення себе як “проекції” власних потенцій у життєдіяльності. Особистість проектує себе, стаючи з ряду можливих потенцій, вже звершеною реальністю [320]. Л.Бінсвангер зазначав, що кожна людина може вільно творити власне “Я” в множинній потенційності буття. Здійснюючи самотрансценденцію свого “Я” в світ, вона творить власний “світо-проект”. “Світо-проект”, завдяки осмисленню людиною себе й світу в єдності іпостасей “я-ти-ми” інтегрує її уявлення про “буття-у-світі” й буття власного “Я” (“само-проект”). Тому “світо-проект” не лише спрямовує активність особистості з самотрансценденції, але й містить спосіб її самотворення [49]. Зорієнтованість людини на творення авторського “само-проекту” й “світо-проекту” передбачає реконструювання її відносин зі світом. І.Ялом підкреслив, що, вибудовуючи своє “Я”, індивідуум гостро усвідомлює свою несхожість на інших людей, опиняється в “екзистенційній ізоляції”. Досвід екзистенційних переживань сприяє особистісному зростанню людини, відмові від маніпулювання іншими. При цьому всі аспекти “Я” людини відкриті, а саме “Я” змінюється у кожному мить таких взаємин [540].

У екзистенційній парадигмі творіння людиною свого “Я” подальше втілення нею екзистенцій у своєму житті презентоване і як суб’єктний процес. Особистість сама, не маючи зовнішніх орієнтирів, створює унікальний спосіб свого буття, часто долаючи опір суспільства, при цьому руйнує попередні й вибудовує нові, більш продуктивні стратегії соціальної взаємодії (М.Босс [548], Г.Марсель [286], Р.Мей [320], Ж.П.Сартр [405], І.Ялом [540], К.Ясперс [543–544] та ін.).

У працях представників особистісного, духовно-антропологічного, психосемантичного, герменевтичного підходів питання організації індивідуумом свого життя, проектування майбутнього розглядаються на екзистенційних та суб’єктних засадах. У межах особистісного підходу К.О.Абульханова-Славська дослідила феномен стратегії життя людини. Вибудовуючи таку стратегію,

особистість узгоджує конструкти свого “Я” й життєві обставини. При цьому стратегія життя виникає як його смисл і задум. Ця стратегія визначає спосіб поєднання її розрізнених видів активності у цілісний задум життєвого шляху [7]. А.В.Брушлінський слушно зазначив, що стаючи суб’єктом свого життя, особистість набуває здатності до управління своїми почуттями, мотивами, спрямовує їх на реалізацію стратегії життя [68]. Л.І.Анциферова інтерпретувала найвищий рівень особистісного зростання людини як становлення суб’єктом власного життя. Вона набуває ознак загальнолюдської неповторності власного “Я” та може виявляти й вирішувати суперечності сучасного їй соціуму [17].

У духовно-антропологічному підході В.І.Слободчикова зазначено, що молода людина живе “на порозі самостійного життя”. Розгортання її життєвої активності до рівня само-діяльності виявляється в автономному проектуванні та управлінні своєю життєдіяльністю, вона стає суб’єктом власного буття [411].

Згідно з науковою позицією В.Ф.Петренка, засновника психосемантичного підходу, в період дорослішання в свідомості людини відбувається становлення психосемантичних категорій. Останні являють собою індивідуальні репрезентації людиною соціальних значень, що визначають її здатність до рефлексивного осмислення свого буття. Особистість виходить за межі “наївного” світогляду та набуває здатності до рефлексивного осмислення екзистенційних, філософських категорій, що відображають її суб’єкт-суб’єктні соціальні відносини [349].

Н.В.Чепелева, з позицій герменевтичного підходу, зазначила, що особистість осмислює, інтерпретує соціокультурну реальність, створюючи авторський “Я-текст”, що утворює базис життєпроекування, “проекту Я”. Здатність бути автором, творцем власного “життєвого тексту” характеризує найвищий рівень життєпроекування людини, на якому вона сама ставить завдання власного розвитку й здійснює самодетермінацію свого життя [493].

У суб’єктно-вчинковому підході В.О.Татенка життєвий світ людини презентовано як проекцію її “Я”. Особистість надає собі право на самотворення,

саморозвиток, визначає смисл свого життя. Максимальною “онтичною планкою”, до якої прагне людина в своєму саморозвитку, є становлення суб’єктом впливу навіть для власного “Я”. Створюючи суб’єкт-суб’єктні відносини зі своїм “Я” й світом, людина починає “... творити себе, як і інших (подібні та якісно нові світи) за власними авторськими проектами...” [447, с. 229].

Екзистенційні, зокрема ціннісно-сміслові, смисложиттєві, а також суб’єктні конструкти, зокрема феномен авторства, в їх єдності, розглядаються як базові у проектуванні, самотворенні людиною свого життєвого шляху представниками різних наукових шкіл. Зазначені наукові підходи, що презентують парадигму сучасної постнекласичної психології, є базисом концептуальних досліджень різних аспектів проблем самопроектування людиною свого життєвого шляху в віковому аспекті, зокрема – юнацькому віці, здійснених українськими вченими.

В системному дослідженні духовної самосвідомості юнацтва, здійсненому С.О.Ставицькою, підкреслюється думка про те, що створення смисложиттєвих когніцій є базисом життєвої концепції молодої людини. Смисложиттєві орієнтації проектуються в її суб’єкторієнтованій картині світу (авторській моделі світу). Особистість стає суб’єктом свого життя через розгортання інтенціонального “Я”, що дистанціює інстанцію “Я” від власних особистісних конструктів і реалізує управління своєю внутрішньою й зовнішньою психічною реальністю [434].

Екзистенційна детермінація авторського проектування молодою людиною життєвого шляху неможлива без свободи, звільнення від соціальних стереотипів. Згідно з науковою позицією В.А.Чернобровкіної, особистісна свобода має смислову будову. “Систему смислових координат”, у яких юнаки реалізують конструювання свого життя, складають їх екзистенційні переконання та екзистенціальний світогляд. У юності позитивна особистісна свобода відображає вільне і усвідомлене прийняття людиною на себе відповідальності за своє життя, свободу здійснювати все, що необхідно для реалізації її життєвого задуму [500].

Юність є віковим періодом життєвих виборів людини, самовизначення, зокрема - професійного. Ціннісно-сміслові й суб'єктні засади особистісного саморозвитку юнака в умовах професійної підготовки презентовані у ціннісно-особистісному підході, розробленому В.В.Волошиною. Цінності є особистісно значущими смислами юнаків, які проектуються у виміри власного "Я" та в буття інших. Інтеграція особистісних, професійних, соціальних цінностей юнаків утворює "інтеграл професійної цінності". Становлення цього інтегралу підсилює суб'єктність життєпроекування людини, оскільки актуалізує її спрямованість на реалізацію обраної лінії професійного шляху навіть всупереч значним соціальним труднощам, сприяє вияву власного "Я" в гармонійних відносинах з соціумом [98].

У презентованих наукових підходах сучасних вчених проблеми творення особистістю юнацького віку свого життєвого шляху розглядаються на екзистенційно-суб'єктних засадах. Визнаючи унікальність кожного проаналізованого підходу, зазначимо, що наведені точки зору щодо ролі й місця екзистенційних та суб'єктних конструктів у життєпроекуванні молодої людини тісно переплітаються, є взаємодоповнюючими, але не тотожними. Здійснений аналіз та узагальнення наукових джерел з проблем екзистенційної та суб'єктної детермінації самотворення людини, дав можливість сформулювати наступні **положення екзистенційно-суб'єктного підходу до вивчення проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.**

Генеza екзистенційних структур свідомості людини нерозривно пов'язана з процесами її духовного саморозвитку, розгортанням ціннісного ставлення до всезагальних людських екзистенціалів за рахунок не стільки зниження суб'єктивної значущості матеріальних потреб, скільки усвідомлення їх відносності, тимчасовості. Ускладнення, переструктурування екзистенційних структур свідомості молоді актуалізують становлення *найвищої інтегративної екзистенції юнацького віку* – смисложиттєвого пошуку. Ми погоджуємось з думкою зарубіжних вчених про те, що специфіка набуття ідентичності в юності

визначається інтеграцією окремих статусів ідентичності у всезагальний статус “Я”. На нашу думку, самопізнання юнаків не завершується відкриттям власної індивідуальності в різних соціально-рольових взаєминах, а, проектуючись на площину майбутнього, втілюється в процесах пошуку й відкриття авторських репрезентацій смисложиттєвих когніцій. У ювенальному періоді життя особистість вперше набуває можливості не лише сконструювати авторські смисложиттєві когніції, але й автономно від соціального впливу реалізувати їх. Тому саме в юності смисложиттєві орієнтації вперше стають не лише когніціями, ідеалами, що визначають пріоритети вибудовування юнаком свого особистісного світу, але й інтенціями, що спрямовують життєтворчу активність особистості.

Специфіка смисложиттєвої детермінації індивідуального життєпроекування людини в юності виявляється у відцентрації її світогляду. Виходячи за межі власного “Я” та життя у системі безпосередніх взаємин засобами рефлексії, особистість усвідомлює, що її “Я”, особисті потреби, бажання є лише однією з безлічі складових буття Людства й світу. Переосмислюючи себе в іпостасі екзистенційного “Я”, точніше “Я як частини світу”, молода людина починає приймати інших людей, їх особистісні світи й потреби як такі самі складові свого життєвого світу. Відтак у системі смисложиттєвих та ціннісних конструктів свідомості юнака відбувається переорієнтація з егоцентричних, вузьких особистих на широкі просоціальні, спрямовані на благо всіх, складові її життєвого простору, від окремого “Я” до рівня Космосу, Абсолюту.

В юнацькому віці саме розгортання смисложиттєвого пошуку, на нашу думку, знімає проблеми “боротьби” егоцентричних й алоцентричних ціннісно–смыслових конструктів. У дослідженнях сучасних вчених підкреслюється думка про те, що впродовж юності, питома вага егоцентричних особистісних утворень знижується за рахунок становлення алоцентричних (Н.Л.Бикова [79], І.М.Войтик [96], М.О.Чулкова [507], А.Г.Шишева [518] та ін.). Ми вважаємо, що динаміка екзистенційних утворень особистості в юнацькому віці відображає не стільки

витіснення, заміщення одних складових іншими, скільки їх реконструювання, встановлення нових смислових взаємозв'язків між екзистенційними конструктами. Смесложиттєвий пошук у структурі екзистенційної сфери свідомості ми розглядаємо як активність екзистенційну та водночас суб'єкту. Розгортання такої активності вбудовує одні ціннісно–смислові конструкти в структуру інших, сформованих на попередніх вікових етапах, інтегрує їх. У структуру поширених серед сучасних підлітків та юнаків егоцентричних смесложиттєвих когніцій матеріального збагачення часто вбудовуються інші – альтруїстичні. В такому випадку егоцентричні сенси стають засобами досягнення блага інших. Наприклад, у прагнення підлітка в майбутньому заробляти багато грошей заради власного задоволення і комфорту, в юності можуть вбудуватись більш широкі алоцентричні смисли – матеріально підтримувати свою родину, допомагати іншим людям, займатись благочинністю. При цьому егоцентрична детермінація життєпроекткування не зникає, але лише підсилює алоцентричну.

Інтеграція, узгодження суперечливих, навіть протилежних екзистенціалів засобами смесложиттєвого пошуку юнака спрямовує його життєпроекткування не на бунт чи протест проти соціуму, а на конструювання власного життєвого шляху, перебудову власних відносин з соціумом на інші, але більш гармонійні.

Успішне життєпроекткування, засноване на процесах авторського смесложиттєвого пошуку, не означає абсолютного альтруїзму, “розчинення” людини в інтересах соціальної спільноти, відмови від власного “Я”. Особистість поєднує “життя для себе” та “життя для інших” через вироблення авторських шляхів, способів, стратегій саморозвитку для реалізації алоцентричних смесложиттєвих конструктів, а також знаходження можливостей реалізації своїх інтересів, прагнень у життєтворчій активності, спрямованій на благо людства.

Екзистенційне зростання особистості в юності супроводжується значними за силою емоційними переживаннями. Ми погоджуємось з думкою представників екзистенційного напрямку психології про те, що життєві вибори, вчинки людини,

які відповідають її смисложиттєвим, ціннісним когніціям, переконанням, супроводжуються суб'єктивними переживаннями щастя, задоволеності собою, правильності своїх дій (Р.Мей [320], В.Франкл [475], І.Ялом [540] та ін.). Однак часто екзистенційне зростання в юності супроводжується і негативними переживаннями, протікає кризово, гостро. До таких переживань належать екзистенційна тривожність, самотність, порожнеча, ноогенний невроз тощо.

Втім, переживання людиною життєвих криз сприяє і переосмисленню нею свого буття, становленню більш глибоких ціннісно–емоційних ставлень до нього. “Відродження” особистості, що переживає життєву кризу, конкретизується в становленні її особистісної автономії, суб'єктного ставлення до життя й відповідальності за реалізацію свого особистісного потенціалу [80].

Осмислюючи унікальність і неповторність власного смислу життя та життєвого проекту як способу його здійснення, юнак водночас переживає страх невдачі, спокусу відмовитись від авторського проекту на користь соціально стереотипних способів життєпроекування. Розгортання потреби в реалізації авторських смисложиттєвих інтенцій, у процесі оцінювання молодою людиною користі й ризиків реалізації авторського та соціально стереотипного варіантів життєвого проекту, визначає пріоритет екзистенційної інстанції “Я-як-частини-світу” (в нашій моделі проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку ця інстанція презентована нами як “Я-екзистенційне”) над інстанцією “Я-як-окремої індивідуальності”. Оцінюючи авторський проект з позиції “Я” як мікрокосму, що втілює загальнолюдські цінності, молода людина усвідомлює його відповідність створеній системі авторських екзистенціалів та приймає на себе відповідальність за реалізацію життєвого проекту, стає його суб'єктом.

Розгортання смисложиттєвого пошуку, створення особистістю єдиних екзистенційних когніцій, які є водночас вихідними засадами управління конструюванням свого особистісного й соціального світів, інтегрує процеси саморегуляції різних видів діяльності людини. Створення єдиної, екзистенційно

детермінованої системи саморегуляції життєдіяльності забезпечує перехід юнака на якісно новий щабель саморегуляції – рівень суб'єктного управління не лише окремими видами своєї активності, а й буттям в цілому.

Базисним механізмом екзистенційно-суб'єктного управління процесами конструювання особистістю свого життєвого проекту є екзистенційна рефлексія. Цей вид рефлексії виникає в юності та поєднує всі інші види рефлексії (В.Г.Анікіна, Н.А.Коваль і І.М.Семенов [13]; О.О.Бодальов [55]). Погоджуючись з думками вищезазначених вчених, ми вважаємо, що розгортання екзистенційної рефлексії детермінує більш глибоку динаміку особистісного зростання людини, ніж інтеграція різних видів її активності. Рефлексивне осмислення молодою людиною власного “Я” як мікркосму, втілення “exist”, людського буття в цілому, актуалізує її автономію як від соціальних впливів, так і від впливів власного “Я”. Особистість здійснює суб'єктне управління розгортанням свого особистісного світу та подальшої трансценденції себе у соціальному бутті, від інтимно-особистісного до духовного рівнів життєпроекування.

Екзистенційне осмислення молодою людиною себе як єдиного автора життєвого проекту втілюється в суб'єктному управлінні його подальшим саморозвитком. Суб'єктне управління молодою людиною проектуванням свого життя передбачає вільний вибір себе як єдиного автора свого життєвого проекту, переживання нужди в його реалізації та прийняття на себе відповідальності не лише за процес, але й за результативність свого життєпроекування.

Екзистенційно–суб'єктна детермінація розгортання й інтеграції процесів життєпроекування людини в юнацькому віці вперше здійснюється в усіх вимірах життєвого часу: минулому, теперішньому й майбутньому та життєвого простору – інтимно–особистісному, професійному, етнічному, духовному.

Суб'єктні конструкти реалізують ідеальну, екзистенційно детерміновану модель життєвого проекту особистості. Суб'єктне управління динамікою власного “Я” та життєвого проекту здійснюється юнаком у особистісному й соціальному

світах. Конструюючи та реалізуючи свій проект, особистість постійно здійснює його рефлексивне переоцінювання й реконструювання: в особистісному світі вдосконалює власну концепцію життя на основі розгортання духовності, набуття життєвого досвіду; в соціальному світі – встановлює відповідність досягнутих та прогнозованих результатів еталонним екзистенційним конструктам та бажаним формам їх реалізації, коригує життєві цілі, плани, стратегії життєвого проекту.

Зазначена сутність екзистенційно–суб’єктного підходу до вивчення проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку знайшла своє відображення та визначила специфіку конструювання нами його принципів, структури, механізмів та концептуальної моделі цього інтегративного психологічного утворення.

3.2. Вихідні принципи дослідження проектування життєвого шляху в юнацькому віці

Конструювання нашої концепції проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку зумовлює необхідність формулювання “стратегічних ліній” цього дослідження. У працях сучасних вчених (І.Д.Бех [44], І.С.Булах [75], В.В.Волошина [99], О.І.Климишин [195], С.О.Ставицька [433] та ін.) принципи дослідження розглядаються як ключові наукові положення, на основі яких здійснюється методологічне вивчення системних психологічних утворень.

У вихідних положеннях авторських концепцій вчені підкреслили ціннісно–смысловий базис розвитку й саморозвитку особистості в суспільстві (принцип любові у О.І.Климишин [195], принцип ціннісної орієнтації виховання у І.Д.Бека [44] та ін.). При цьому, згідно з науковою позицією І.Д.Бека, розгортання духовного базису особистісного зростання людини має здійснюватись в умовах взаємодії, взаємопроникнення впливів особистості й соціуму [44].

У концептуальних дослідженнях сучасних вчених з проблем юнацького віку (В.В.Волошина, Т.М.Зелінська, Е.О.Помиткін) відзначається інтеграція структур особистісного й соціального світу людини, виникнення необхідних соціальних умов для розгортання складних особистісних утворень. У наукових принципах, розроблених вченими, підкреслюються процеси об'єктивації, співвіднесення (В.В.Волошина [99]), балансу (Т.М.Зелінська [175]), діалогічності (О.І.Климишин [195]), цілісності (Е.О.Помиткін [360]) психічних структур людини.

Активізація різних психічних конструктів виявляється в динамічних змінах власного “Я” молодій людині та її зв'язків з власним життєвим світом, що виявляється в трансформаціях психічних утворень (В.В.Волошина [99], Т.М.Зелінська [175], О.І.Климишин [195] та ін.). Особистісно-соціальна детермінація психічного розвитку людини на ранніх етапах дорослішання все більше замінюється процесами самодетермінації в юності.

Специфіка проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку визначається тим, що це складне психологічне утворення постійно перебуває в процесах динамічних змін. Важливим для нашого дослідження є принцип проектування й моделювання форм психіки, розроблений С.Д.Максименком, – створення прототипів тих психічних утворень, що реально функціонують, однак їх становлення в особистісному світі індивідуума ще не завершене [276; 278].

На основі аналізу та узагальнення наукових позицій вище зазначених вчених, на засадах вивчення духовного (а саме, екзистенційного) базису, інтеграції, причинності, трансформації й суб'єктного управління особистістю юнацького віку проектуванням життєвого шляху нами було сконструйовано *вихідні принципи* дослідження цього феномена. До наших винаходів належать *принцип смисложиттєвої мотивації побудови образу майбутнього особистістю юнацького віку, принцип інтеграції життєвих ліній у особистісному й соціальному світах, принцип смислового переживання нею особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до*

реалізації життєвого проекту, принцип суб'єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту особистості.

3.2.1. Принцип смисложиттєвої мотивації образу майбутнього особистістю юнацького віку

Розгортання структур свідомості, потреба у плануванні майбутнього й переосмисленні прожитого відрізка життя звертають молоду людину до досягнення екзистенціалів свого буття. В процесах життєдіяльності індивідуума, його соціальної активності, прагнення до досягнень трансформації його життєвого світу спричинюють наростання неузгодженості структур свідомості, загострення суперечливостей становлення мотиваційних та смислових конструктів. Як зазначав Д.І.Фельдштейн, у процесах розвитку особистості, що відбувається “по спіралі”, вікові етапи типу “Я в суспільстві”, в яких переважає спрямованість людини на самореалізацію в соціумі, замінюються віковими етапами типу “Я і суспільство”. Проживання цих етапів супроводжується активізацією процесів рефлексії особистості, відновлення гармонійних взаємин зі світом [468–469].

У ранній юності в процесі конструювання всіх ліній життя виникає ряд протиріч, що супроводжуються значними емоційними переживаннями особистості. Це прагнення наслідувати “дорослі” форми поведінки в інтимно-особистісній лінії життєконструювання й відсутність повної соціальної свободи; необхідність обрати майбутню професію й часто наявність лише поверхових знань про власні здібності; прагнення до етнічного й духовного самовираження та неуспішність у пошуку соціальних форм, що дають можливість виявити унікальне “Я”. Особистість ранньої юності часто стихійно випробовує різні форми життєконструювання в міжособистісних взаєминах та переживає незадоволення через невідповідність цих дій своїм життєвим прагненням. Саме переживання щастя в екзистенційній психології розглядається як суб'єктивна ознака успішності реалізації людиною своїх смисложиттєвих когніцій (І.Ялом [540]).

На межі ранньої й пізньої юності, “на порозі дорослого життя” (за І.С.Коном [215]) особистість набуває здатності до інтеграції своїх способів поведінки, що фіксуються в її особистісних якостях, у всезагальний статус еґо-ідентичності (Е.Еріксон [530], Д.Марсія [573]). Сміслова інтеграція структур свідомості здійснюється в часовому континуумі, оскільки юнаки проєктують процес пошуку ідентичності від теперішнього до ідеального майбутнього. Конструювання молодого людиною смисложиттєвих орієнтацій та їх трансценденція в різні модуси буття інтегрує “полівершинні” смисложиттєві коґніції (за В.Франклом [475]) та процеси їх подальшого розгортання в життєвому світі. В пізній юності зростає узгодженість смисложиттєвого базису життєконструювання.

Смисложиттєві конструкти особистості юнацького віку є водночас коґніціями, створеними у вже прожитому відрізку життя, й потенціями, що будуть реалізовані в майбутньому. Екзистенціали людини являють собою “зміст” проєктування її життя в майбутньому. Відшукуючи для втілення цього змісту відповідні “форми”, юнаки конструюють та деталізують образ ідеального майбутнього, що складає базис метапроєкту їх життя. Цей базис втілює систему образів уявлень про поетапне досягнення життєвих цілей у найближчій та віддаленій перспективі. Створення юнаками образів досягнення проміжних життєвих цілей, що дають можливість реалізувати смисложиттєві коґніції у віддаленому майбутньому, актуалізує їх прагнення до реалізації життєвих цілей.

Смисложиттєві коґніції сучасних юнаків найчастіше поєднують алоцентричні й еґоцентричні конструкти, що проєктуються в цілі “життя для себе” та “життя для інших” (за К.О.Абульхановою-Славською [7]). Успішність їх життєпроєктування значною мірою залежить від несуперечливості цих конструктів. З позицій екзистенційно-гуманістичної психології, особистісне зростання людини передбачає переорієнтацію з еґоцентричних на алоцентричні смислові утворення. В.Франкл дослідив, що досягнення соціального успіху в поєднанні з нестачею духовних сенсів буття часто супроводжується гострим

переживанням людиною втрати сенсу буття [477]. У радянській науці специфіка ідеології визначила абсолютизацію просоціальних сенсів і цінностей буття людини й нівелювання особистісних цінностей, індивідуального буття. В сучасній фаховій літературі вчені часто розглядають егоцентричні сенси буття юнаків як такі, що гальмують їх особистісне зростання (Дж.Левескью [571] та ін.). Ми погоджуємось з думкою К.О.Абульханової-Славської про те, що в конструюванні стратегії свого життя людина має узгодити як просоціальні, так і індивідуальні смислові конструкти [7]. Вважаємо, що прагнення молодого людини “жити для себе” виникає в процесі усвідомлення нею свого життєвого шляху, як єдиного й унікального буття, яке не може бути прожите двічі.

Визначення юнаком кожної життєвої цілі детермінується цілою плеядою екзистенційних когніцій. Надзвичайно складним життєвим завданням для нього є поєднання різних смислових конструктів у образі однієї життєвої цілі. Переживання суперечливості екзистенційних основ метапроекування спонукають особистість до реконструювання своїх цілей, вибудовування таких життєвих ліній від минулого до майбутнього, які дадуть можливість інтегрувати втілення різних екзистенцій у несуперечливій системі образів авторських життєвих цілей.

Розгортання в процесі конструювання молодого людиною базису життєвого проекту свого майбутнього таких потреб, як: автономне створення смисложиттєвих орієнтацій та перебудовування смислової сфери свідомості; прагнення реалізувати смисложиттєві когніції в майбутньому; пошук ідеальних образів життєвих цілей, “форм”, що найбільше втілюють власні життєві смисли; необхідності узгодження, інтеграції суперечливих смисложиттєвих орієнтацій і відповідних життєвих цілей; невідповідність образів життєвих цілей та нестачі необхідних життєвих ресурсів, – усе це супроводжується рядом переживань.

Конструювання юнаками авторських смислів життя, встановлення їх відповідності екзистенційному “Я”, глибоко емоційно переживається. Смисложиттєві когніції набувають спонукальної сили інтенції в конструюванні

особистістю ідеального образу майбутнього, а саме: актуалізують прагнення людини до створення конкретних форм втілення буттєвих сенсів – життєвих цілей та їх подальшій інтеграції; виявляються у спрямованості молодої людини на пошук засобів актуальної життєдіяльності для реалізації визначених цілей.

Психологічні утворення, що спонукають людину до здійснення різних видів життєдіяльності, в психологічній науці виступають як мотиви. Ми погоджуємось з положенням С.Л.Рубінштейна про те, що мотиви як являють собою усвідомлені людиною спонукання до певної діяльності [393]. Мотиваційні конструкти актуалізують осмислення людиною своєї актуальної та перспективної життєдіяльності, що відповідає трактуванню “сміслоутворювального мотиву” за О.М.Леонтьєвим [248; 250]. І.С.Булах розглянула мотив як “... пристрасно пережите, смислове утворення... І саме за допомогою мотиву здійснюється опосередкування, інакше кажучи, відбувається процес вибору (боротьби мотивів) того способу дій, який особистість реалізує в межах свого “Я” [75, с. 183]. Ми погоджуємось з думками вищезазначених вчених і вважаємо, що в юності розгортання смисложиттєвого пошуку актуалізує прагнення особистості жити як для інших, так і для себе. Проектування смисложиттєвих когніцій особистості в майбутнє втілюється в ідеальних образах їх успішної реалізації – життєвих цілях.

Становлення смисложиттєвих когніцій юнака супроводжується переживаннями змін смислових і цільових утворень, що вибудовуються. Висока особистісна значущість проектування смисложиттєвих конструктів юнака в цільові визначає значну силу відповідних емоційних переживань. Переживання авторських сенсів свого буття спонукає його до усвідомлення невідповідності перспективних цілей та ресурсів для їх досягнення, наявних у теперішньому. Смисложиттєві інтенції спрямовують і спонукають, *точніше – мотивують* особистість до конструювання образів життєвих цілей як базисної складової метапроекту, до пошуку життєвих рішень, які дають можливість поєднати актуальне теперішнє й ідеальне майбутнє. Тому першим принципом проектування

життєвого шляху особистістю юнацького віку нами було визначено принцип смисложиттєвої мотивації образу майбутнього особистістю юнацького віку.

3.2.2. Принцип інтеграції життєвих ліній у особистісному й соціальному світах

У основу конструювання цього принципу нами було покладено сучасні інтегративні стратегії дослідження буття особистості в психологічній науці (Г.О.Балл та В.О.Мєдінцев, Т.М.Зелінська, В.М.Ямницький та ін.). Г.О.Балл та В.О.Мєдінцев інтерпретували особистість як інтегративну якість людини. Інтегруючи індивідуальні репрезентації модусів своєї культури (всезагальний, етнічний, професійний, сімейний та ін.), особистість інтегрує і систему власних потреб: від фізіологічних до духовних [29]. У дослідженні амбівалентності в юності, здійсненому Т.М.Зелінською на засадах особистісно–інтегративного підходу, юність розглядається як віковий період нарощування психологічної розбалансованості, усвідомлення невідповідності свого актуального життя власним ідеалам. Засобами амбівалентного інтегрального “Я” особистість аналізує ситуацію власного розвитку та визначає шлях “... реальної поведінки власних змін” [175, с. 127]. Інтегруючи актуальне теперішнє й потенційне майбутнє в своїх життєвих рішеннях, молода людина осмислює їх як власний життєвий вибір [175].

У інтегративному підході до вивчення життєтворчості особистості, розробленому В.М.Ямницьким, цей феномен розглядається як переорієнтація особистості з детермінації її розвитку на самодетермінацію, що виявляється в зростанні її інтегрованості. Життєтворчість поєднує актуальний і потенційний часи життя людини, а також створює метадіяльнісний рівень психічної активності, інтегрує соціальний, духовний та інші модуси життєвого простору [541].

Ми погоджуємось з положеннями вищезазначених вчених про те, що в юності людина прагне до інтеграції свого психічного життя, вибудовування його єдиних стратегічних ліній. Переорієнтовуючись на власну життєтворчу (за

В.М.Ямницьким [541]) активність з конструювання свого життєвого шляху, особистість сама визначає життєві завдання, що фіксуються в образах її життєвих цілей. Для інтеграції прагнень і наявних ресурсів, ідеальної картини бажаного майбутнього й наявного теперішнього, вона має сконструювати життєві рішення.

В інтимно-особистісній лінії життєконструювання юнаків успішність конструювання романтичних взаємин значною мірою обумовлюється тим, які сенси вкладає особистість у ці взаємини та які стратегії поведінки їх реалізації використовує. На межі ранньої та пізньої юності типовими сенсами романтичних взаємин є бажання не бути самотнім, самоствердження, що виявляється у виборі неефективної стратегії “любові-гри”. Домінування альтруїстичних смисложиттєвих когніцій виявляється в стратегії “любові-самопожертви”. Однак часто юнаки і від романтичних партнерів очікують такої самої самовідданості, що супроводжується розчаруваннями. Розгортання смисложиттєвих когніцій кохання в часовій перспективі зорієнтовує юнаків на смисли пізнання іншої людини й вибудовування спільної стратегії романтичних взаємин. Динаміка смисложиттєвих конструктів виявляється в розвитку ціннісного ставлення юнаків до особистісних якостей партнера за рахунок зниження привабливості матеріальних чи статусних переваг, які можна одержати у взаєминах з ним. Прийняття юнаками коханої людини як самоцінності свого буття виявляється й у спрямованості на пізнання її духовного світу, визнання її права бути собою. Розгортання смисложиттєвих конструктів узгоджує цінності “себе” й “іншого” у романтичних взаєминах особистості пізньої юності, що виявляється в конструюванні тривалих романтичних взаємин та підвищенні задоволеності ними.

Важливим аспектом проектування особистістю свого майбутнього в юності є професійне самовизначення. В пізній юності людина співставляє уявлення про обрану професію та власні екзистенційно-аксіологічні конструкти, визначає можливості їх втілення в образі професійного майбутнього. Успішність такої життєвої активності спричинює активізацію професійного самовизначення

молодої людини а неуспішність, навпаки, його гальмування, переорієнтацію на інші професії. В психологічній літературі підкреслюється висока значущість узгодження уявлень студентів про власну навчально-професійну діяльність в теперішньому й конструювання своєї кар'єри в майбутньому (Н.В.Белова [38], Д.В.Криніцин [226] та ін.). Способи такої інтеграції можуть бути різними. Найбільш продуктивним, на наш погляд, є процес вибудовування єдиної несуперечливої лінії життєвих планів у часі, які дають можливість поєднати реальне теперішнє й ідеальне професійне майбутнє. Вибудовуючи професійну лінію життєпроектуювання, молода людина має визначити і необхідні їй життєві ресурси. Впродовж юнацького віку зростає інтернальність локусу контролю особистості: вона все більше сама визначає й реалізовує способи професійного саморозвитку [134]. Висока складність, іноді навіть неспроможність юнака інтегрувати уявлення про власну професію, що здобувається, й образ ідеального майбутнього, спричинюють різні способи життєконструювання, зокрема зміну майбутнього фаху, перерозподіл життєвих цілей у часі, ставлення до обраної спеціальності як до “адаптивного ресурсу” та ін. Способи інтеграції професійної лінії життєконструювання юнаків можуть бути різними, однак здійснення такої інтеграції, втілення професійних життєвих цілей в обраній спеціальності є важливою умовою активізації їх професійного самовизначення й спрямованості.

Проектування смисложиттєвих та ціннісних конструктів у етнічній життєвій лінії виявляється в прагненні молоді виявити свою життєву позицію в соціумі в ситуації “тут і тепер”. У пізній юності особистість найчастіше здійснює позитивну самоідентифікацію з власним етносом у культурно-історичному контексті, осмислює себе як представника власної нації, що має багату культуру, розвинену духовність. Однак усвідомлення складних суспільно-політичних та економічних реалій сучасної України часто супроводжується розчаруванням молодого людини в національно-політичній парадигмі розвитку свого етносу. Ускладнення етнічної самоідентифікації юнаків виявляється в розбалансованості їх соціальної

поведінки: використанні різних стратегій міжетнічних взаємин від етнотолерантності до етнофанатизму. Впродовж пізньої юності розгортання етнічних ціннісних орієнтацій особистості в часовому континуумі, переорієнтація на все більш глобальні, одвічні цінності у зростанні позитивного ставлення до власного етносу, інтересу до власної культури, поваги до інших культур та толерантності в міжетнічних взаєминах (Л.М.Співак [431], О.В.Шевченко [518] та ін.).

У пізній юності особистість аналізує наявну життєву ситуацію та власне життя в її контексті (за Т.М.Зелінською [175]) й приймає ситуацію свого розвитку такою, яка вона є. Способом інтеграції етнічної лінії життєконструювання юнака в життєвому часі, на нашу думку, є рішення про прийняття своєї етнічної ідентичності й проектування майбутнього в своїй країні. Це супроводжується реконструюванням особистісної й професійної ліній життєпроектуювання, з врахуванням можливостей самореалізації в конкретних історичних умовах.

Етнічна лінія життєконструювання не є виміром неперервної соціальної самопрезентації юнака. Найчастіше молода людина не вибудовує конкретні плани з послідовного етнічного саморозвитку. Однак ми вважаємо, що розгортання смисложиттєвих основ цієї лінії виявляється в різних аспектах її інтеграції, а саме: зростанні інтересу до продуктів власної культури, які можуть стати предметом її подальшої самореалізації в сімейних, професійних взаєминах; визначенні способів етнічного самовираження алоцентричних смислових конструктів; узгодженні уявлень про свій та інші етноси, що виявляється в підвищенні толерантності в міжетнічних взаєминах.

Висока значущість і можливості інтеграції духовних конструктів свідомості людини в юності підкреслюються в роботах сучасних зарубіжних психологів (Е.Кімбел [569], Д.Т.Л.Шек [586] та ін.). Духовне зростання особистості відбувається через інтеграцію її власного досвіду й наявних знань (Е.Кімбел [569]). Розгортання духовності юнаків у горизонтальному вимірі, за Д.Т.Л.Шеком, поєднує їх ціннісні ставлення до себе та інших людей, а у вертикальному

передбачає набуття взаємозв'язків з всезагальнолюдською екзистенцією [586]. У роботах зазначених вище вчених саме цінності виступають базисною, інтегративною структурою духовності в юності. Інтеграція духовності, на їх думку, є важливою умовою оптимізації особистісного розвитку юнаків (К.Піттмен, П.Гарза, Н.Йохалем і С.Артман [581], Є.К.Роелкепатеїн [582] та ін.).

Водночас у масовому досвіді розвиток духовності сучасних юнаків й інтеграція духовних конструктів їх свідомості відбувається недостатньо (О.І.Климишин [195], Е.О.Помиткін [360], С.О.Ставицька [436] та ін.). Становлення потреби юнаків у реалізації свого духовного потенціалу відбувається більше, ніж розвиток когнітивної та емоційно-почуттєвої складових цього утворення (Е.О.Помиткін [360]). Життєвий досвід участі молоді в різних духовних практиках часто стає способом самопрезентації в неформальних взаєминах.

В пізній юності, ідентифікуючи себе з буттям Людства як буттям безлічі різноманітних “Я” кожної людини, юнак самовизначає себе як суб'єкта духовності всього Людства. Як слушно зазначили М.Й.Боришевський, О.В.Шевченко, Н.Д.Володарська, “Духовність – це пошук, практична діяльність, досвід, через які суб'єкт здійснює в собі перетворення, необхідні для самовизначення” [378, с. 74]. Самовизначення життєвої позиції людини в духовному вимірі буття реалізує життєвий вибір себе як носія і водночас суб'єкта духовності всього людства. Рефлексивне розгортання духовного самовизначення й духовного зростання в цілому як суб'єкта життєдіяльності спрямовує молоду людину на “... перетворення суб'єктом своєї життєвої позиції у ставленні до людства, культури, загальнолюдських цінностей” [407, с. 134]. У пізній юності в стратегіях міжособистісної взаємодії особистість все більше зорієнтовується на цінності емпатії, альтруїзму до представників інших культур.

Інтеграція конструктів духовної лінії життєпроекування молоді актуалізує становлення нового психологічного утворення – “духовного потенціалу особистості” (за Е.О.Помиткіним), яке поєднує духовну спрямованість актуальної

життєдіяльності особистості та визначення нею напрямів власного духовного зростання у життєвій перспективі [360].

Духовну лінію ми розглядаємо як найвищий і водночас найбільш складний рівень життєпроекування юнаків. Смиложиттєві орієнтації особистості актуалізують конструювання нею свого буття в усе більш широким вимірах життєвого простору: інтимно-особистісному, професійному, етнічному й духовному. Саме духовні конструкти в юності інтегрують життєдіяльність людини (О.І.Климишин [195], Е.О.Помиткін [360], С.О.Ставицька [433]). Екзистенційний базис конструювання життєвих ліній забезпечує первинну інтеграцію життєвого проекту людини. Подальше проектування духовних ставлень особистості *до всіх людей*, у процесі розгортання її духовного потенціалу, проникає у структури більш вузьких життєвих ліній – особистісної, професійної, етнічної, сприяє їх реконструюванню. Розгортання духовного потенціалу особистості виявляється в утворенні більш тривалих і альтруїстичних романтичних взаємин, розширенні репертуару стратегій професійного саморозвитку, підвищенні етнічної та міжетнічної толерантності. Духовна лінія життєвого проекту особистості пізньої юності актуалізує вищий рівень інтеграції життєвого проекту: узгодження вже не складових ліній життєпроекування, а самих ліній, в яких відбувається самотворення й самореалізація особистості.

3.2.3. Принцип смислового переживання особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації життєвого проекту

Гуманістично-екзистенційні засади дослідження особистісної свободи в процесах самодетермінації людини, прийняття нею життєвих рішень розроблені Р.Меєм [321], В.Франклом [477], Е.Фроммом [483] та ін. Е.Фромм підкреслював, що позитивна свобода являє собою спонтанну активність цілісної особистості, що переорієнтовує її життєдіяльність на самодетермінацію. “Спонтанна” позитивна

свобода сприяє соціалізації особистості, але не супроводжується втратою індивідуальності, оскільки базис такої свободи – любов – являє собою співпрацю людини й суспільства на засадах її доброї волі [483]. За В.Франклом, особистість ніколи не втрачає психологічну свободу вибору життєвої позиції по відношенню до обставин. Це свобода вибору смислу, яким людина наповнює своє життя [477]. Р.Мей розгортання особистісної свободи людини досліджував через ряд її життєвих виборів. Перший вибір свободи особистість здійснює, добровільно приймаючи ті обставини життя, які неможливо змінити, а саме його скінченність і незворотність, а також приймаючи обставини, що детермінують власне буття, як такі, що вона може змінити. Усвідомлення й переживання людиною свободи змінити обставини життя включає свободу діяти в соціальному світі всупереч соціальним детермінантам (“долі” за Р.Меєм) та “свободу бути”, точніше свободу вільно вибудовувати свій особистісний світ. Долаючи соціальні обмеження, особистість набуває “свободи діяти”, вільно обирати свій життєвий шлях [321].

У контексті наукових положень Р.Мея ми розглядаємо особистісну свободу як механізм вибору людиною детермінованого або самодетермінованого способу життєпроекування. В юності розгортання смисложиттєвого пошуку, смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій забезпечує можливість особистості до усвідомлення особистісних і соціальних детермінант її буття. Молода людина здійснює базисний життєвий вибір особистісної свободи: свободи усвідомлення наявності цих детермінант та можливості набуття подальшої автономії від їх впливу чи відмови від пошуку власного сенсу буття як альтернативи стереотипним патернам життєпроекування. Життєве рішення особистості на користь вільного пошуку сенсу життя активізує її прагнення до вибору тих загальнолюдських екзистенціалів, які вона втілить в своєму майбутньому, та створення їх авторських ментальних репрезентацій – смисложиттєвих орієнтацій.

Особистісна свобода й смисложиттєвий пошук особистості в фаховій літературі розглядаються в нерозривній єдності: свобода інтерпретується як

свобода пошуку людиною сенсу свого буття (В.Франкл [477]), як смислове переживання (В.А.Чернобровкіна [500]), як психологічне утворення, становлення якого опосередковується ціннісним потенціалом “для чого” (Д.О.Леонт'єв [254]). На нашу думку, особистісна свобода юнаків є смисловим переживанням, оскільки кожний вільний життєвий вибір людини здійснюється як актуалізація її смислових конструктів, перетворення смисложиттєвих когніцій в інтенції життєдіяльності.

Особистісна свобода людини в фаховій літературі розглядається як механізм прийняття життєвих рішень, здійснення життєвих виборів. У роботах сучасних вчених “життєві рішення” й “життєві вибори” презентують діяльність особистості (прийняття життєвого рішення) в соціальній ситуації розвитку, що задає альтернативи вибудовування життєвої перспективи – “ситуації життєвого вибору” (О.Д.Бретман [67], О.О.Комлев [210], О.І.Санніков [403]).

У юності життєве рішення, детерміноване власними смисложиттєвими конструктами, не завжди реалізується. В теорії проектування “прийняття рішення” розглядається як пошук і визначення оптимальних способів, засобів для реалізації нового життєвого завдання за допомогою наявних життєвих ресурсів (О.М.Гладка [116], Ю.О.Мірошніченко [300], В.Г.Прудський та М.А.Жданов [374] та ін.). У проектуванні життєвого шляху життєві рішення втілюють способи найбільш повної реалізації екзистенційно-аксіологічних конструктів людини в різних видах її соціальних відносин. Життєві рішення можуть включати декілька варіантів життєпроекування або один варіант, який повторно осмислюється й оцінюється особистістю. Життєві рішення особистості реалізуються засобами самодетермінації, саморегуляції. Становлення готовності юнаків до реалізації сконструйованого життєвого проекту в своїй життєдіяльності актуалізується не лише “свободою від”, але і “свободою для”. Розгортання особистісної свободи відбувається в нерозривній єдності з відповідальністю (В.А.Чернобровкіна [500]). Зріла самодетермінація життєдіяльності особистості ґрунтується на інтеграції особистісної свободи й відповідальності (Д.О.Леонт'єв [254]). Позитивна свобода

- це свобода вільного й відповідального прийняття людиною відповідальності на себе перед собою і соціумом за реалізацію свого життєвого проекту.

Механізм особистісної свободи в життєпроектуванні особистості юнацького віку актуалізує усвідомлення нею особистісно-соціальної детермінації свого життя та свободу вибору детермінації або смисложиттєвого пошуку як базису подальшого життєпроекткування. Розгортання смисложиттєвого пошуку й особистісної свободи в особистісному світі юнаків тісно взаємопов'язане, оскільки завдяки осмисленню унікальних смисложиттєвих когніцій особистість усвідомлює й переживає “свободу від” соціальної детермінації, що актуалізує прагнення до подальшого реконструювання смислової сфери свідомості. Приймаючи життєві рішення щодо реалізації життєвого проекту в соціальному світі, особистість усвідомлює тривалість наслідків цих рішень. Самодетермінація життєвої активності особистості зі здійснення її життєвих рішень відбувається під впливом добровільної “свободи для” реалізації свого життєвого проекту.

3.2.4. Принцип суб'єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту особистості юнацького віку

У постнекласичній психології проблемам самодетермінації, саморуху й саморозвитку особистості приділяється все більше уваги. Самодетермінація життєвої активності особистості відображає її здатність до набуття автономії від впливу особистісної й соціальної детермінації та переорієнтацію на власні смислові конструкти (Е.Л.Десі та Р.М.Райан [559]; О.М.Капустюк [189]; Д.О.Леонтьєв, О.Р.Калітєвська та Є.М.Осін [252], Д.О.Леонтьєв [256]), що стають орієнтирами і водночас регуляторами життєпроекткування людини.

В зарубіжних теоріях самодетермінації це психологічне утворення розглядається в нерозривному взаємозв'язку з такими складовими проектування життєвого шляху, як автономність, ціннісні та смисложиттєві конструкти, суб'єктність, здатність до конструювання альтернатив та життєвого вибору.

Р.Харре було виявлено, що людина як суб'єкт життя автономно обирає детермінанти своєї поведінки, управляє власним особистісним зростанням, стратегіями життєдіяльності [566]. А.Бандура зазначав, що вплив самої людини на її життя визначається здатністю до конструювання альтернатив життєвої активності, прогнозування вірогідності досягнення життєвих цілей [546]. Розробники теорії самодетермінації в зарубіжній психології Е.Л.Десі та Р.М.Райан презентували це психологічне утворення як результат інтерналізації та інтеграції зовнішньої й внутрішньої детермінації життєвої активності особистості. Набуття особистістю в процесі соціальної детермінації життєвої активності ознак самодетермінованості сприяє підвищенню її автономії й компетентності [584]. Становлення самодетермінації особистості нерозривно пов'язане з її автономною мотивацією. Специфіка останньої полягає в тому, що особистість ідентифікує себе з цінностями життєвої активності та інтегрує ці цінності з сенсом свого життя [559]. В контексті нашого дослідження важливою є наукова позиція В.Є.Клочка, який розглядав феномен самодетермінації як самотрансценденцію, здатність особистості виходити за межі власного "Я" [198]. Самодетермінація життєвої активності особистості забезпечує інтегроване управління нею своїм життям, в єдності його модусів (Р.М.Райан і Е.Л.Десі [584]), спрямоване на перетворення як себе, так і соціального світу (О.Р.Калітєєвська та Д.О.Леонтєв [187]).

У психологічній науці самодетермінація життєвого шляху особистості розглядається як управління нею окремими видами життєдіяльності та життям в цілому. Особистість, що усвідомлено керує своїм життям, стає його суб'єктом. С.Л.Рубінштейн зазначав, що людина як суб'єкт життя виходить за межі існування у вимірах безпосередніх взаємин та здійснює авторське конструювання свого життєвого шляху [395]. Я.К.Смірнова інтерпретувала самодетермінацію як суверенне психологічне утворення, здатність особистості до проектування себе в середовище, спрямоване на створення власного життєвого простору [423].

В дослідженнях самодетермінації в юності це психологічне утворення також розглядається у тісному взаємозв'язку з суб'єктністю. А.В.Шамне дослідила самодетермінацію людини в контексті її суб'єктогенезу. Вчена зазначила, що в юності особистість набуває здатності до самодетермінації, творіння власної самобутньої реальності. Водночас самодетермінація життєвої активності особистості спрямована на внесок її життєвої активності у прогресивний розвиток соціуму [504]. Згідно з науковою позицією Л.З.Сердюк, розгортання смислових утворень та ліній особистісного розвитку людини актуалізує її саморух до рівня “самодетермінованого суб'єкта”, здатного до авторського творення свого життя [408]. Іntenціювання та регуляція цілеутворення й актуальної життєдіяльності особистості здійснюється засобами самодетермінації [189].

Приймаючи та інтегруючи наукові позиції вищезазначених вчених, ми вважаємо, що в умовах проектування життєвого шляху в юності смисложиттєва детермінація й подальша інтеграція ліній життєвого проекту актуалізує здатність особистості до суб'єктного самоуправління сконструйованим життєвим проектом. Здійснюючи постійний рефлексивний вихід за межі власного “Я”, вона набуває все більшої свободи й потреби в авторському життєконструюванні. Управління суб'єктом своєю актуальною й перспективною життєвою активністю в юності в фаховій літературі окреслюється терміном “самодетермінація”. В умовах проектування життєвого шляху ми розглядаємо самодетермінацію саме як суб'єктне утворення, властиве особистості як суб'єкту своєї життєдіяльності.

Самодетермінацію юнака як суб'єкта своєї життєдіяльності вищезазначеними вченими розглянуто як неадаптивну активність, спрямовану на постійне перетворення його авторської реальності. С.Ю.Гуцол зазначила, що становлення екзистенційного проекту як найвищого рівня життєпроекування трансформує інші, попередні життєві проекти [139]. Самоаналіз та корекція професійного самопроекування особистості в пізній юності сприяє інтеграції попередніх етапів самопроекування, узгодженню створеного проекту й засобів

його реалізації [226]. Згідно з науковою позицією Н.В.Чепелевої, автономія й самоідентифікація особистості тісно пов'язані з її авторством у творенні свого життя. На етапах дорослішання особистість з “читача” соціокультурного “тексту” життя стає автором нарративного життєвого проекту [494].

Таким чином, засобами суб'єктної самоідентифікації автор життєвого проекту постійно реконструює його структуру, встановлює відповідність його структурних компонентів екзистенційному базису, вдосконалює життєвий проект. Така неадаптивна активність є самоідентифікованою активністю особистості, що інтенціюється її смисложиттєвими та ціннісними конструктами (за Р.М.Райаном та Е.Л.Десі [584]), спрямована на “вихід за межі” (за В.Є.Клочком [198]) себе й вже створеного життєвого проекту, актуалізує постійні перетворення, рефлексивну переоцінку свого життєвого проекту відповідно до екзистенційного “Я” та суб'єктно створеної реальності буття, що постійно саморозвивається. Суб'єктна самоідентифікація процесу життєдіяльності в умовах проектування юнаками життєвого шляху є життєвою активністю єдиного творця, що за власним задумом, на засадах особистісної свободи й власної доброї волі, відповідальності, постійно перетворює та вдосконалює свій життєвий проект.

Розроблені принципи проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку визначають основні вектори розгортання цього психологічного утворення: становлення образів життєвих цілей як базису метапроекту особистості, інтенційоване смисложиттєвими конструктами; пошук особистістю оптимальних засобів досягнення життєвих цілей, що реалізується в конструюванні та інтеграції життєвих ліній; вільну й відповідальну трансформацію ідеальних образів життєвих ліній в особистісному світі у відповідних формах соціальної активності; авторське реконструювання, саморозвиток життєвого проекту. Дослідження проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку як інтегративного психологічного утворення, розгортання якого відбувається

поетапно, визначає необхідність аналізу структурних компонентів цього психологічного утворення, а саме – їх специфіки в життєпроекуванні юнаків.

3.3. Структура та етапи проектування життєвого шляху в юнацькому віці

Основою проекту в різних видах життєдіяльності людини є його стратегічна ідея, *задум*, що втілює ескіз майбутнього проекту від виникнення проблемної ситуації проектування до ідеального образу результату, продукту проектування (О.М.Кобернік [201], В.В.Серіков [409], В.В.Ткач [455] та ін.).

Базисним утворенням, що інтенціює й спрямовує проектування людиною життєвого шляху, є динамічний образ її задуму власного “Я” в темпоральному континуумі. На основі аналізу наукових положень Б.С.Братуся, Г.О.Вайзер, І.С.Кона, В.І.Слободчикова та Є.І.Ісаєва, Н.В.Чепелевої, Н.О.Чуєвої, А.М.Шакова та інших вчених, презентованих у розділах 1-2 дисертації, ми розглядаємо *смисложиттєвий пошук як процес створення ідеального задуму проектування людиною свого життя*. В юнацькому віці втіленням смисложиттєвого пошуку, що поєднує смисложиттєві когніції та інтенції, стають смисложиттєві орієнтації.

Специфіку планування, організації й реалізації проекту визначає його автор, що ініціює та інтенціює відповідний проект. У фаховій літературі розглядаються різні інстанції “Я”, що інтенціюють різні види життєтворчої активності в юнацькому віці – “ціннісне Я”, “духовне Я”, “трансцендентальне Я” тощо (І.В.Баришнікова [32], В.В.Волошина [98], Е.О.Помиткін [360], С.О.Ставицька [434]). В нашій моделі проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку базисною структурою цього психологічного утворення є смисложиттєвий пошук як вище екзистенційне утворення, яке детермінується становленням “екзистенційного Я”. Тому “екзистенційне Я” ми розглядаємо як

проектоутворювальну і проектоздійснювальну інстанцію в конструюванні молодою людиною свого життя.

Розгортання смисложиттєвого “задуму” як головної стратегічної ідеї життєвого проекту в життєвому часі конкретизується в постановці авторських життєвих цілей. У гуманітарній науковій парадигмі проектування розглядається як творча, у деяких випадках – новаторська – діяльність, яка здійснюється для вирішення принципово нових життєвих завдань людини у тих випадках, коли вже відомі засоби вирішення життєвих завдань у конкретній життєвій ситуації не ефективні (Х.Л.Віленські [590], О.В.Зазимко [172], Д.В.Криніцин [226], Н.В.Чепелева [494], Н.О.Чуєва [506] та ін.).

В цьому контексті слушно зазначила О.П.Федорова, що саме смисложиттєвий пошук спричинює розгортання “багатомірного світу” людини. Особистість стає суб’єктом конструювання свого життєвого світу, в якому творить власне “Я” [466]. П.В.Лушин також розглядав особистісні зміни людини як смислові структури [264]; [265]. Згідно з науковою позицією вченого, в процесах особистісного зростання вона набуває все більших можливостей для автономного, цілеспрямованого управління цими змінами [266].

Смисложиттєві орієнтації задають основні напрями самореалізації особистості через визначення системи її життєвих цілей (Д.О.Леонт'єв [251; 255]). В.Е.Чудновський зазначив, що в юності життєва активність людини спрямована на пошук сенсу життя й власних перспектив [504]. Смисложиттєві орієнтації поєднують смисложиттєві когніції й життєві цілі особистості та визначають її здатність впливати на своє життя й приймати на себе відповідальність за нього [503]. С.А.Абдулгалімова підкреслила, що смисложиттєві установки людини “спроєктовані у майбутнє” та впливають на вибір нею свого життєвого шляху [2].

На основі аналізу наукових позицій вищезазначених вчених, а також вивчення особливостей смисложиттєвого пошуку особистості на етапах дорослішання (розділ 2) *ми розглядаємо смисложиттєві орієнтації особистості*

як когніції та водночас інтенції, що визначають пріоритетні екзистенціали людини, які вона прагне реалізувати у своєму майбутньому. Смесложиттеві орієнтації в проектуванні життєвого шляху виступають як екзистенційне й суб'єктне утворення, оскільки: втілюють уявлення людини про ключові екзистенціали її життя, що супроводжується зняттям екзистенційної тривоги; спрямовують її активність на реалізацію власних смислів та сприяють прийняттю на себе відповідальності за свої життєві вибори.

Реалізація людиною задуму свого життєвого проекту спрямована на ідеальний результат його здійснення в майбутньому. Оскільки проектування здійснюється в новій життєвій ситуації, то уявлення суб'єкта, що здійснює проект *вперше*, про образи своїх життєвих цілей найчастіше є не досить чіткими.

Первинний образ ідеального результату проектування в майбутньому інтенціє прагнення суб'єкта проектування до створення на основі наявного життєвого досвіду нових способів дій у теперішньому, спрямованих на реалізацію метапроекту. Таким чином, проектування життєвого шляху людини охоплює та інтегрує її життєдіяльність в минулому, теперішньому й майбутньому часі. У цьому контексті М.Р.Гінзбург зазначав, що в цьому полі "... минуле існує як досвід, майбутнє – як проект, теперішнє – як дійсність" [115, с. 46]. У життєвому часі особистість створює лінії життєконструювання, рефлексивно осмислює їх, усвідомлює можливості й обмеження життєконструювання. Це сприяє конкретизації, підвищенню чіткості генералізованого образу метапроекту та його деталізації, становленням життєвих цілей, планів, перспектив і стратегій.

У часовому континуумі вектор життєпроектуювання юнаків спрямований у майбутнє, а у просторі – з особистісного світу в соціальний, оскільки для того, щоб здійснити трансценденцію власного "Я" у соціум, молода людина має перш за все вибудувати власне "Я". Структура розгортання ліній життєпроектуювання юнака, визначена на основі аналізу психологічних джерел у підрозділі 2.3 дисертації, може бути презентована за допомогою наступної схеми:

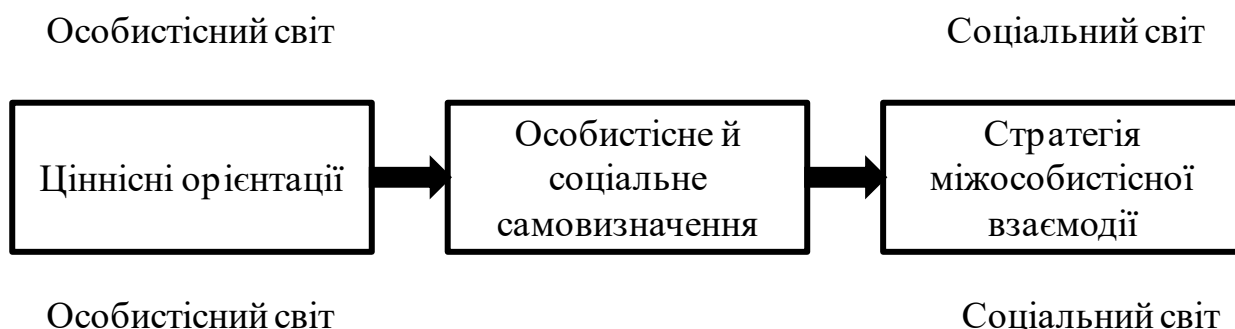

Рис. 3.1. Структура розгортання життєвої лінії в просторі життєвого проекту особистості юнацького віку

Проектування смисложиттєвих орієнтацій юнака в основних модусах його життєвого світу актуалізує рефлексивне переосмислення вже наявних цінностей, визначення їх відповідності авторським екзистенціалам життя та подальше автономне конструювання ієрархії ціннісних орієнтацій (І.Д.Бех, Н.П.Панчук, В.І.Сметаняк та ін.). Згідно з науковою позицією І.Д.Беґа, осмислення соціальних цінностей, що супроводжується переживаннями та ціннісними ставленнями, спричинює осмислене “вторинне ставлення” індивідуума до цих цінностей та перетворює їх на особистісні [43; 45]. У наукових працях Н.П.Панчук ціннісні орієнтації в юнацькому віці презентовано як особистісну інстанцію, що відображає дієво-перетворювальне ставлення людини до свого життя [342]. В.І.Сметаняк підкреслив, що в юності індивідуум здійснює самовизначення власних цінностей. Це актуалізує його свободу вибору, життєтворчість, можливість реалізувати бажаний життєвий шлях [420].

Сконструйовані особистістю юнацького віку *ціннісні орієнтації* являють собою проєкції її провідних екзистенціалів у різних модусах життєвого простору й втілюють особистісний зміст життєвого проекту, який буде реалізований у соціальному світі завдяки особистісному самовизначенню, виборі стратегії міжособистісної взаємодії в актуальних взаєминах, створенні метапроекту. Високу значущість ціннісних орієнтацій як основи самовизначення особистості юнацького віку в різних модусах життєвого простору відзначено у роботах

Н.В.Бєлової [38], І.М.Богдановської [53], М.Б.Боднар [56], О.І.Климишин [195], В.І.Сметаняка [420], С.Ю.Шалової [510], О.В.Шевченко [517]. Вплив ціннісних орієнтацій особистості в пізній юності на специфіку процесів її проектування нею майбутнього було досліджено Н.А.Буравлевою. Вчена зазначила, що ці ментальні утворення спрямовують і уточнюють творення юнаками образів ідеального майбутнього, визначають специфіку їх взаємодії з соціальною дійсністю [76].

Становлення авторських ціннісних орієнтацій як автономної основи ліній життєпроекування юнаків визначає і розширення репертуару їх цілей у життєвому просторі на основі цінностей “Я”, “Ми” та “цінностей життя” (за Ю.Ю.Колягіною [209]). Ці цінності, в свою чергу, виявляються в егоцентричному, групоцентричному та просоціальному вимірах життєдіяльності особистості (Г.В.Массон [291]) та ін.

Реалізація життєвої активності особистості опосередковується вибором лише одного варіанту проектування життєвого шляху з безлічі можливих. В фаховій літературі самовизначення, зокрема професійне, розглядається як одне з провідних психологічних утворень юності, “центр афективної ситуації розвитку” юнака (за Л.І.Божович [59]). Традиційно це психологічне утворення трактується як життєвий вибір одного життєвого шляху з багатьох, репрезентованих у конкретній культурно-історичній ситуації розвитку юнака (Л.І.Божович [59], М.Р.Гінзбург [115], Є.А.Клімов [197], І.С.Кон [215] та ін.).

Ми вважаємо, що в проектуванні юнаком свого життєвого шляху ключовий момент особистісного й соціального *самовизначення полягає в створенні засобами авторського рекомбінування соціально презентованих варіантів унікальної ментальної репрезентації свого життєвого вибору, який найбільшою мірою відповідає його життєвому задуму.* Встановлення відповідності між смисложиттєвими, ціннісними орієнтаціями особистості та її ментальними репрезентаціями наявних варіантів образів розгортання життєвих ліній у соціальному світі та подальший авторський вибір конкретної форми втілення

ідеального життєвого проекту в соціальних відносинах, відображає явище особистісного й водночас соціального самовизначення.

В часовому континуумі життєпроекування юнака в процесі самовизначення ціннісні орієнтації інтегруються зі структурами метапроекту. Особистість обирає такий життєвий шлях в теперішньому, який забезпечить найбільші можливості для реалізації аксіологічно детермінованих життєвих цілей та планів (М.Р.Гінзбург [115], Є.І.Головаха [120], Ф.Р.Філіппов [472], В.В.Чебишева [492]).

Самовизначення молодою людиною шляхів і способів реалізації метапроекту визначає специфіку її соціальних відносин у відповідному модусі життєпроекування. Стратегія міжособистісної взаємодії в психологічній науці розглядається як суб'єктне утворення, що спрямовує актуальну активність особистості на досягнення її життєвих цілей. Ю.М.Лахвич відмітила, що це явище являє собою складну поведінкову програму, що спрямовує й регулює міжособистісну взаємодію людини відповідно до поставленої нею мети [245]. В наукових типологіях стратегій міжособистісної взаємодії у різних життєвих лініях акцент ставиться на смисложиттєву детермінацію стратегії міжособистісної взаємодії, наявність або відсутність схильності маніпулювати іншою людиною, здатність до подолання труднощів (Н.В.Белова [38], К.О.Бочавер [64], Є.В.Вараксіна [85], О.В.Зазимко [172], Л.М.Ондар [333], С.Ю.Шалова [510]). Критеріями класифікацій стратегій міжособистісної взаємодії людини виступають її прагнення підкоряти діяльність партнера своїй волі або організувати таку взаємодію, в якій партнер матиме вільне право на самовираження (Є.Л.Доценко [153], Г.О.Ковальов [202], І.А.Фурманов [486] та ін.). І.А.Фурманов виокремив асертивну, неасертивну й агресивну стратегії міжособистісної взаємодії [486]. Є.Л.Доценко визначив установки домінування, суперництва, партнерства, співдружності індивідуума в умовах соціальних відносин [153]. Г.О.Ковальов дослідив імперативну, маніпулятивну й розвивальну стратегії самотрансценденції особистості в життя інших [202].

Р.В.Павелків зазначив, що просоціальна поведінка особистості може бути детермінованою як особистісною нормою, так і наслідуванням соціальних приписів. Просоціальна поведінка людини, інтенційована егоцентричними цінностями, набуває суперечливості між когнітивно-мотиваційною основою та формами вияву. Становлення альтруїстичних ціннісних орієнтацій як імперативів такої поведінки перетворює її на дійсно моральну, в якій людина реалізує готовність офірувати своїми життєвими інтересами заради блага інших людей [339]. Це сприяє становленню узгодженої та інтегрованої альтруїстичної стратегії міжособистісної взаємодії індивідуума.

На основі здійсненого аналізу літературних джерел в умовах проектування особистістю юнака свого життєвого шляху нами розроблено *критерії вияву особливостей його смисложиттєвого пошуку й проектування життєвих ліній юнака у його стратегії міжособистісної взаємодії, а саме:* переважання цінності власного “Я” чи цінностей своєї єдності зі світом; спрямованість на для досягнення життєвих благ переважно для себе чи сприяння іншим у їх саморозвитку; вибір стратегії міжособистісної взаємодії здійснюється швидко, на основі соціально детермінованих смислів або суб’єктивно важко, з повторними виборами (що відображають трансформацію життєвих рішень у готовність до їх реалізації засобами авторського життєвого вибору), стратегія має високу цінність для самої особистості; наполегливість у реалізації своєї стратегії міжособистісної взаємодії або схильність легко від неї відмовлятися.

Вищезазначені критерії відображають специфіку стратегії міжособистісної взаємодії юнаків у проектуванні життєвого шляху. Остання являє собою *спосіб взаємодії особистості з іншими людьми в процесі реалізації обраного варіанту особистісного й соціального самовизначення.*

Розгортання життєвих ліній юнака в просторово-часовому континуумі актуалізує та диференціює подальше конструювання ним метапроекту життєвого шляху. Основні віхи ідеального майбутнього особистості в юнацькому віці

конкретизуються в життєвих цілях та планах. Р.Д.Гуссейнов розглядав ціль як “... передбачуваний результат проектної діяльності суб’єкта” [134, с. 88]. Суб’єктна діяльність автора життєвого проекту з конструювання життєвих цілей спрямовує його актуальну життєву активність на досягнення цілей. У цьому контексті О.К.Тихомиров зазначав, що вибір особистістю однієї цілі з ряду альтернатив інтенціоє інтеграцію цільових та мотиваційних конструктів та утворення мотиву-цілі, що спонукає молоду людину до дій, спрямованих на реалізацію образу бажаної цілі [453]. В.М.Чернобровкін підкреслив, що цілепокладання включає не лише утворення образу бажаної цілі, але і його переживання, становлення цілі як орієнтиру подальшої життєвої активності індивідуума [498].

Ми погоджуємось з науковими позиціями вищезазначених вчених про те, що життєва активність людини з цілеутворення спонукає її до реалізації своїх цілей. У проектуванні життєвого шляху особистості юнацького віку *життєві цілі втілюють ідеальні форми реалізації її смисложиттєвих орієнтацій в індивідуальному майбутньому, що актуалізують конструювання складної системи актуальних і перспективних способів життєвої активності з досягнення обраних цілей*. Вважаємо, що найбільше реалізації смисложиттєвих когніцій молоді людини сприяє постановка екзистенційно детермінованих, конкретних та реалістичних життєвих цілей.

Полівершинний, за В.Франклом [476], смисл життя, проектується та диференціюється в різних модусах індивідуального майбутнього юнака, утворюючи систему його життєвих цілей. У сучасних дослідженнях виявлено, що життєві цілі юнаків можуть бути презентовані в усіх, або концентруватись лише в декількох вимірах життєвого простору і/або часу (Н.Л.Бикова [79], Р.Р.Калініна [186], О.В.Люсова [269], З.А.Сагова [399] та ін.).

У юнацькому віці життєві цілі особистості набувають реалістичності. Здійснюючи метапроекування життєвого шляху, вона утворює не лише послідовну та структуровану систему життєвих цілей, але й конструює життєві

плани – способи досягнення бажаних життєвих цілей. У екзистенційній психології екзистенціовальний спосіб організації свого життя розглядається як спрямованість особистості на реалізацію індивідуальних смислів життя, втілених у його цілях, в єдності зі встановленням гармонійних взаємин з соціумом (підрозділ 1.3). У цьому контексті Н.В.Васильєва зазначила, що життєві плани, з одного боку, презентують власні установки сучасної молоді, а, з іншого, – відображають об’єктивні можливості, наявні в суспільстві, для реалізації цих установок [86].

У дослідженнях сучасних вчених з проблем професійного життєпроекування молоді відбувається зміщення акцентів з вивчення понять саме “професійних” цілей і планів на “кар’єрні” конструкти (К.А.Багратіоні [27], С.Н.Шелепова [519] та ін.). Побудова кар’єрних цілей і планів відображає не лише втілення ідеального задуму індивідуума в конкретній формі, але й вибір такої форми саморозвитку, яка може бути реалізована в сучасному їй соціумі.

В процесах життєконструювання ціль є первинним системоутворювальним конструктом по відношенню до життєвого плану (О.О.Молоткова [308]). При цьому С.Л.Рубінштейн зазначав, що, якщо обрані життєві плани не відповідають поставленій меті, то в процесі реалізації вони не інтегруються в цілісну систему, а залишаються розрізненими діями, які мало сприяють реалізації мети [394].

Активізація життєвих цілей в юності детермінує зростання чіткості й реалістичності життєвих планів, їх деталізацію в часовій перспективі та подальшу інтеграцію. В пізній юності особистість у постановці своїх життєвих планів все більше переорієнтовується з соціальних експектацій на суб’єктне “конструювання”, “побудову” цих психічних утворень, а також більш реалістично оцінює можливості їх реалізації (К.А.Багратіоні [27], С.Н.Шелепова [519] та ін.).

Екзистенційно детерміноване життєпроекування юнака сприяє конкретизації його життєвих цілей, а суб’єктне управління процесами життєконструювання передбачає пошуки, вибір таких життєвих планів, які найбільшою мірою спрямовані на реалізацію поставленої мети. В проектуванні

життєвого шляху особистістю юнацького віку *життєвий план втілює спосіб досягнення життєвих цілей, обраний з ряду сконструйованих нею можливих варіантів, який найбільше відповідає ідеальному образу поставленої цілі, найбільше залежить від зусиль і можливостей самої особистості та досить вірогідно може бути реалізований у соціальній ситуації її розвитку.*

Конструювання юнаками все більш чітких та реалістичних цілей і планів свого життя здійснюється в єдності з прогнозуванням їх успішності, точніше створенням життєвих перспектив. Ми розглядаємо *життєві перспективи як процес оцінювання особистістю вірогідності успішної реалізації нею своїх життєвих цілей і планів на основі врахування реалістичних життєвих ресурсів та обмежених можливостей здійснення метапроекту.* Здатність до конструювання особистістю життєвих перспектив значною мірою залежить від наявності чітких життєвих цілей і планів, досвіду діяльності в аналогічних ситуаціях, який стає основою для передбачення майбутнього.

У юнацькому віці життєвий досвід особистості зі здійснення інтегрованого в життєвому часі й просторі проектування свого життя є незначним. Тому конструювання життєвої перспективи являє собою діяльність юнаків з прогнозування в умовах значної невизначеності. Здатність особистості до метапрогнозування у контексті творення ідеального проекту свого майбутнього розглядав С.Д.Максименко [277]. В такому прогнозуванні особистість засобами логіко-інтуїтивного пізнання передбачає, як зміниться вона сама та її відносини зі світом у перспективі реалізації її життєвого проекту.

Важливою характеристикою продуктивних життєвих планів юнака є їх варіативність. Особистість усвідомлює неможливість повністю контролювати здійснення свого метапроекту й створює додаткові плани, що потребують більших витрат особистісних ресурсів, їх результат меншою мірою відповідає образу реалізації життєвих цілей. Конструювання варіативних життєвих планів сприяє

зростанню задоволення людиною власним метапроекуванням, оскільки зменшує його невизначеність, долає екзистенційну тривогу.

Інтегративною складовою метапроеку особистості юнацького віку є її життєва стратегія. Активізація цих стратегій відбувається в пізній юності (М.А.Ляхова [270], А.Є.Созонтов [424], О.П.Федорова [466] та ін.). Життєві стратегії в роботах сучасних вчених розглядаються в нерозривній єдності зі смисложиттєвими конструктами, життєвими цілями й планами. Згідно з науковою позицією О.С.Васильєвої та Є.О.Демченко, життєві стратегії являють собою “мистецтво” будувати життя так, щоб воно найбільше відповідало смисложиттєвими когніціям [87]. У працях М.О.Мдівані та П.Б.Кодесс життєві стратегії презентовані як послідовність та розміщення життєвих цілей у часі [293].

Ми вважаємо, що життєві стратегії відображають способи конструювання особистістю життєвих цілей, планів і перспектив, але до них не зводяться. *Життєва стратегія в метапроекуванні життєвого шляху особистості детермінована смисложиттєвими конструктами, вибудовується в процесі конструювання людиною життєвих цілей, планів і перспектив, узгоджує, інтегрує структуру метапроеку.*

Інтегральною структурою проектування життєвого шляху особистості юнацького віку в нашій моделі є авторське проектування життєвого шляху. В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв розглянули кризу юності як кризу авторства власного життя. Вчені підкреслили високу значущість набуття юнаками соціальної автономії, досвіду власних життєвих виборів, що “перевіряються життям”. Розгортання діяльній організації молодою людиною свого буття в соціумі засобами переосмислення й трансформації соціальних смислових конструктів досягає рівня взаємодії з усім людством [417]. У наукових працях В.А.Дерябіної авторство життєвого часу людини розглядається як спосіб переживання темпорального континууму її життя. Тільки особистість як єдиний автор своєї життєвої драми наповнює час свого життя смислом, а, отже, – і змістом [146]. Такі

переживання мають для самої людини високу значущість, оскільки в процесі особистісного зростання вона переживає значні труднощі (Ю.Г.Долинська [148]).

У проектуванні життєвого шляху особистістю юнацького віку ми вважаємо, що становлення дійсного авторства її життєпроекування не зводиться лише до інтеграції структур цього психологічного утворення в особистісному й соціальному світах. Ми розділяємо наукову позицію Н.В.Чепелевої, яка зазначила, що становленню авторства особистості сприяють процеси інтерпретації та реінтерпретації нею свого життєвого досвіду. Саме авторство забезпечує створення “проекту Я” та подальший його саморозвиток автором проекту [494].

Осмислюючи й переживаючи власне “Я” в іпостасі суб’єкта життєпроекування, молода людина інтерпретує новий життєвий досвід, що спричинює динамічний саморозвиток її смисложиттєвих орієнтацій. Переживання невідповідності ліній конструктів життєвого проекту та метапроекту його екзистенційному базису спонукає юнака до перебудови свого життєвого проекту. *Авторське проектування життєвого шляху особистості юнацького віку являє собою її життєву активність з реконструювання, самозмін та саморозвитку проекту свого життєвого шляху та підтримання динамічної рівноваги в процесах саморозгортання, що супроводжується нароццуванням суперечностей, дезінтеграцією та подальшим узгодженням, інтеграцією його структур.*

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість охарактеризувати й узагальнити основні тенденції проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку. В юності провідними засадами життєпроекування стають екзистенційні та суб’єктні процеси. Юнак набуває здатності до автономного вибудовування системи своїх смисложиттєвих й ціннісних орієнтацій та втілює їх у просторово–часовому континуумі свого життя.

Ранню юність ми розглядаємо як *суб’єктно-екзистенційний етап життєпроекування*. Особистість прагне зайняти своє місце в соціумі, опанувати нові види життєвої активності. Тому розгортання суб’єктних основ

життєпроекування відбувається більш інтенсивно, ніж екзистенційних. В конструюванні смисложиттєвих орієнтацій процеси диференціації переважають над процесами інтеграції. Особистість активно вибудовує автономні смисложиттєві конструкти, однак не завжди ідентифікує, узгоджує їх з власним “Я”. Це спричинює нарощування суперечностей ціннісних орієнтацій та цінностей, що детермінують особистісне й соціальне самовизначення юнаків. Це самовизначення стає реалістичним, однак проектується переважно в найближчому майбутньому. Детермінація стратегії міжособистісної взаємодії цінностями власного “Я” часто спричинює конкурентний стиль міжособистісної взаємодії юнаків. Визначення суб’єктивної значущості життєвих цілей здійснюється під впливом як екзистенційної самодетермінації, так і соціальної детермінації. Тому структура життєвих цілей в ранній юності часто є суперечливою, а життєві плани й перспективи – нечіткими.

Юнак випробовує різні стратегії метапроекування, єдина, усталена стратегія ще не сконструйована. В ранній юності особистість створює й практикує різні способи управління своєю життєдіяльністю. Однак нерозвиненість екзистенційної детермінації цих процесів виявляється в нечіткості, суперечливості конструктів метапроекування, що ускладнює розвиток цілісних життєвих ліній.

Пізню юність ми розглядаємо як *екзистенційно-суб’єктний етап життєвого проекту особистості*. Вибудовування смисложиттєвих когніцій здійснюється на основі екзистенційного “Я”, в процесі смисложиттєвого пошуку. Авторські репрезентації загальнолюдських екзистенціалів буття втілюються в смисложиттєвих когніціях, які інтенціюють автономне життєпроекування молоді людини. Смисложиттєві орієнтації конкретизуються в різних модусах особистісного світу людини в її ціннісних орієнтаціях. Ціннісні орієнтації юнаків є автономно вибудованими, пережитими, *власними* конструктами особистості. Подальше особистісне й соціальне самовизначення юнаків здійснюється через співставлення вже зроблених, а також актуальних варіантів життєвих виборів з

автономними екзистенційно–аксіологічними конструктами. Встановлення відповідності соціальної “форми” й особистісного “змісту” життєпроекування активізує процеси життєздійснення молодого людини в соціальному світі.

Розгортання екзистенційного “Я”, що втілює інобуття людства в цілому, визначає зростання суб’єктивної значущості всіх людей та переорієнтацію в міжособистісній взаємодії на співробітництво з ними. На відміну від ранньої юності, в пізній особистість у вибудовуванні ієрархії своїх життєвих цілей і планів надає пріоритет екзистенційно детермінованим конструктам, які сприяють досягненню стратегічних цілей віддаленого майбутнього. Життєві цілі особистості стають більш реалістичними. Молода людина переживає і менше розчарувань через невикордані експектації. Реалізація метапроекту життя стає прогнозованою та керованою. Життєві плани набувають чіткості, диференційованості. Активність з планування зростає, але середня життєва перспектива часто є нечіткою через високу складність узгодження молодого людиною прогнозу свого найближчого майбутнього та тих стратегічних відтермінованих життєвих цілей і планів. Життєві перспективи в пізній юності також стають реалістичними. Серед різних стратегій метапроектування молода людина обирає свій, універсальний спосіб конструювання й поєднання життєвих цілей, планів та перспектив.

Екзистенційна самодетермінація конструювання життєвого проекту особистістю в пізній юності актуалізує його диференціацію й інтеграцію, цілеспрямоване конструювання й реконструювання суб’єктом життєпроекування не лише автономного, але й авторського життєвого проекту.

3.4. Механізми проектування життєвого шляху в юнацькому віці

Проектування життєвого шляху особистості ми розглядаємо як самоорганізуюче системне утворення, що постійно самооновлюється й самовдосконалюється. Особистість створює та реалізує проект свого життя від

його смисложиттєвого задуму до досягнення поставлених цілей та подальшого динамічного реконструювання проекту, самовизначення все більш глобальних життєвих завдань. Багатоаспектність проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку визначається наявністю ряду компонентів цього психологічного утворення. Їх функціонування забезпечується декількома різними *механізмами*.

На основі наукових положень щодо сутності механізмів особистісного розвитку людини як психічного явища, розроблених І.Д.Бехом [45], І.С.Булах [70; 72], В.В.Волошиною [99] та ін., *ми розглядаємо механізми проектування людиною життєвого шляху в юності як особистісні, глибинні структури, розгортання яких відбувається в умовах активізації екзистенційного “Я” та які організують динамічну взаємодію процесів самотворення й самореалізації молодою людиною свого життєвого проекту в створюваному нею життєвому світі*. На основі теоретичного аналізу наукових позицій зарубіжних і українських вчених щодо проектування особистістю життєвого шляху, зокрема в юнацькому віці, ми визначаємо наступні механізми проектування молодою людиною свого життєвого шляху: *екзистенційна рефлексія, прийняття життєвого рішення, авторський життєвий вибір, суб’єктна самодетермінація процесу життєдіяльності*.

В психологічній науці рефлексія розглядається вченими як важливий механізм саморегуляції, суб’єктного управління своїм життям через набуття особистісної свободи, звільнення від соціальної й особистісної детермінації. В.І.Слободчиков та Є.І.Ісаєв зазначили, що рефлексія забезпечує не лише здатність людини протистояти впливам соціуму, але й звільняє її від детермінації особистісними конструктами, забезпечує свободу вибору [417]. М.Чиксентміхайі підкреслив, що саме рефлексія визначає здатність людини приймати власні життєві рішення та створювати авторські програми поведінки. Вчений розглядав рефлексію як механізм планування особистістю власної перспективної діяльності та управління поточною [557]. В дослідженнях А.С.Шарова рефлексія розглядається як механізм, який структурує її життєвий простір. Межі “Я” і “не-Я”

встановлює сама особистість, вільно від соціальної детермінації [510]. Рефлексія являє собою “функціональний орган взаємодії”, що спрямовує життєву активність особистості на інтеграцію власного “Я” [513].

І.Д.Бех зазначив, що рефлексія є механізмом саморегуляції духовного зростання особистості. Засобами рефлексії людина осмислює свій особистісний світ. Відтак “... чим глибша і різнобічніша рефлексія, тим більше і диференційованіше “Я” [46, с. 10]. Засобами рефлексії індивідуум інтегрує “особистісну конкретику”, точніше, свій внутрішній життєвий простір, й “вищі цілі”, “духовну перспективу”, а саме уявлення про перспективні вектори саморозвитку й самореалізації на благо всіх інших людей. Самостверджуючи власну духовну сутність, він переживає позитивні емоції, що сприяють становленню самоцінної мотивації постійних продуктивних самозмін [46].

Ми вважаємо, що положення вищезазначених вчених про інтегративну функцію рефлексії в особистісному світі й регулятивну – в соціальному світі – є правомірними для психічного розвитку людини в юнацькому віці. Розгортання рефлексивних процесів до рівня осмислення свого життя як цілісного континууму та себе як суб’єкта власних екзистенцій сприяє інтеграції різних видів рефлексії (особистісної, професійної, соціальної тощо) та становленню на їх основі здатності до рефлексивного аналізу життя в цілому – екзистенційної рефлексії. Активізація екзистенційної рефлексії відбувається в умовах глибокого емоційного переживання й проживання суб’єктивно складних життєвих ситуацій (А.В.Репецька [389] та ін.). Потреба в авторському проектуванні життєвого шляху в умовах значної невизначеності, що супроводжується усвідомленням не лише особистісної свободи, але й відповідальності за успішність свого життєздійснення, і являють собою складне життєве завдання, яке ставить собі особистість. Ситуація автономного життєпроекування, що виникає в юності вперше, часто переживається як суб’єктивно складна, емоційно напружена, кризова.

Екзистенційна рефлексія є механізмом осмислення особистістю юнацького віку себе як суб'єкта конструювання й реалізації авторського життєвого проекту. Визначаючи власні межі особистісного й соціального світу, людина усвідомлює, що здійснює управління ними і стає суб'єктом життєконструювання. Рефлексивно осмислюючи своє життя, юнаки набувають здатності до смисложиттєвого пошуку, що складає інтегративну основу їх життєдіяльності. Рефлексія власних екзистенцій інтенціює проектування смисложиттєвих когніцій юнаків у їх майбутнє, що фіксується в образах життєвих цілей. Розгортання екзистенційної рефлексії до вищого рівня цього психологічного утворення, за Ю.М.Кулюткіним, передбачає осмислення, оцінку й аналіз себе як суб'єкта саморегуляції власних дій [237]. Тому, як слушно зазначили Д.О.Леонтьєв та А.Ж.Аверіна, саморефлексія включає не лише операціональні, але й особистісні механізми діяльності [258].

Ми погоджуємось з думками вищезазначених вчених і розглядаємо екзистенційну рефлексію як базовий механізм проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку, що здійснює осмислення нею всезагальнолюдських екзистенціалів та їх трансформацію в авторські екзистенційні конструкти. Розгортання останніх у життєвій перспективі втілюється в створенні авторських образів життєвих цілей юнаків.

Прагнення особистості до реалізації смисложиттєвих та цільових конструктів життєвого проекту спрямовує її життєву активність на вироблення відповідних способів власної життєдіяльності в теперішньому.

Конструювання операціональних засобів реалізації метапроекту особистості найчастіше є варіативним. Вироблення юнаком різноманітних варіантів своєї актуальної життєдіяльності, їх співставлення з образом метапроекту супроводжується подальшим осмисленням можливостей реалізації життєвих цілей за допомогою визначених засобів життєдіяльності. В результаті такого осмислення особистість приймає рішення про відповідність чи невідповідність сконструйованих життєвих ліній ідеальному метапроекту. Взаємозв'язок рефлексії

й життєвих рішень особистості в процесах її життєпроекування підкреслили Д.О.Леонтьєв і А.Ж.Аверіна. Вчені зазначили, що рефлексивна активність особистості спрямована на вироблення життєвого рішення та його подальшу реалізацію [258]. Ми розглядаємо *прийняття життєвого рішення* як важливий механізм проектування юнаками життєвого шляху.

В сучасних розробках проектної діяльності проблемі управлінських рішень приділяється значна увага. В.Г.Прудський, М.А.Жданов розглядали економічні проекти як процес створення й прийняття управлінських рішень [374]. У працях О.М. Гладкої [116], Ю.О.Мірошніченко [300] управлінські рішення презентовані як механізм реалізації всіх стадій проекту. Згідно з науковою позицією Ю.О.Мірошніченко, проектування включає прийняття рішень про ініціацію проекту, залучення необхідних ресурсів, виконання проекту. Для реалізації проекту його суб'єкт здійснює постійну оцінку відповідності обраних рішень ідеальному плану проекту [300]. Таким чином, управлінські рішення являють собою процес динамічного створення альтернативних варіантів реалізації проекту.

Проектування, зокрема інноваційне, в сучасних економічних розробках розглядається як особливий вид діяльності, що здійснюється в умовах значної невизначеності й високих ризиків (І.В.Єлохова та С.Є.Малініна [165], С.О.Самоволєва [401], А.П.Черніков [495] та ін.).

Створення й реалізація інноваційного проекту передбачає вибір суб'єктом проектування з ряду наявних у суспільному досвіді найбільш оптимального управлінського рішення для реалізації власного проекту (Л.А.Мильніков [316]).

Ми погоджуємось з думками вищезазначених вчених про те, що управлінське рішення є важливим механізмом проектування, хоча проектувальна діяльність до прийняття рішень і не зводиться. Оскільки така діяльність здійснюється в умовах ризиків, невизначеності та часто є інноваційною за своєю метою і змістом, особистість не знаходить у суспільному досвіді ідеального рішення для реалізації власного життєвого проекту. Подальше проектування

передбачає генерацію альтернативних рішень, які суб'єкт оцінює за кількістю необхідних ресурсів, мірою відповідності меті проекту (Ю.О.Мірошніченко [301]) й здійснює вибір оптимального рішення з ряду альтернатив.

В умовах проектування життєвого шляху особистості життєві рішення, як еквівалент управлінських рішень, спрямовані на суб'єктну реалізацію нею свого життєвого проекту в особистісному й соціальному світі. У цьому контексті Л.В.Помиткіна зазначила, що в сучасній психологічній науці стратегічні життєві рішення розглядаються "... пов'язані з особливою відповідальністю, мають провідне значення у життєвому просторі людини та впливають на формування життєвого шляху особистості" [366, с. 264]. Згідно з науковою позицією В.М.Чернобровкіна, прийняття життєвого рішення охоплює всі рівні психічної саморегуляції особистості. Цей механізм реалізує цілеспрямовану діяльність особистості зі зниження невизначеності проблемної життєвої ситуації [499].

В наукових працях сучасних вчених розглядаються різні аспекти прийняття особистістю життєвих рішень. О.І.Санніков підкреслив, що необхідність прийняття особистістю рішень відбувається у ситуації виникнення значних протиріч, що виникають між нею й соціумом. Найбільш складним життєвим рішенням є екзистенційне, яке виникає у ситуації максимальної невизначеності, а його наслідки для особистості є найбільш значущими [403].

Л.Л.Гурова з позицій когнітивної психології відзначила, що ситуація, в якій людина приймає життєве рішення, відображає когнітивний конфлікт. Для вирішення цього конфлікту особистість, надаючи пріоритет різним інформаційним даним, утворює множинні альтернативні рішення. На подальший вибір одного життєвого рішення з ряду альтернатив впливає "суб'єктивний критерій селекції" (під яким вчена розуміє особистісні особливості індивідуума, що приймає рішення) й свобода його вибору в прийнятті рішення [132].

В наукових працях А.Л.Щебетової життєвий вибір розглянуто як процес порівняння альтернатив. У ситуаціях екзистенційного вибору ці альтернативи й

критерії їх порівняння соціумом не задані. Особистість автономно конструює альтернативні життєві рішення та прогнозує їх наслідки в майбутньому [523].

На основі аналізу наукових позицій зазначених дослідників ми розглядаємо *життєві рішення особистості* в процесі проектування її життєвого шляху як процес генерування альтернативних способів вирішення протиріччя між прагненням до реалізації авторського задуму життєвого проекту особистості й відсутністю суспільно вироблених способів, що відповідають такому задуму через створення авторських форм реалізації життєвого проекту. Прийняття життєвого рішення включає оцінку відповідності рішення ідеальному образу реалізації життєвого проекту й переживання готовності до залучення необхідних ресурсів для реалізації рішення.

Прийняття життєвих рішень особистістю в юності має свою специфіку. Л.В.Помиткіною, було встановлено закономірності цього психологічного утворення в пізній юності: поетапність прийняття життєвого рішення, а саме обмеження кількості наявних альтернатив, остаточне прийняття рішення; переорієнтація юнаків на відтерміновані життєві цілі супроводжується зростанням особистісної детермінації життєвих рішень та може спричинювати зміну вже прийнятого рішення; відносна статичність життєвих рішень, що характеризує тривалий процес їх прийняття, оцінки, аналізу [366]. Вчена підкреслила сензитивність юності для набуття особистістю здатності до прийняття життєвих рішень. Такі рішення характеризуються відповідальністю, тривалістю в часі та значущістю для життєствердження молодої людини [363].

Базисом прийняття автономних життєвих рішень у юнацькому віці є ціннісно-сміслові конструкти. Молода людина переорієнтовується з некритичного засвоєння суспільних цінностей і смислів на вибудовування власної ієрархії смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій. Як зазначив В.М.Чернобровкін, процес прийняття особистістю життєвих рішень у проблемній ситуації життєдіяльності характеризується актуалізацією різних смислів. При цьому в

процесі прийняття рішення його смислові домінанти можуть змінюватись [496]. Детерміновані авторськими екзистенційними конструктами, життєві рішення юнаків набувають характеристик особистісної свободи.

Конструювання авторських альтернативних життєвих рішень, їх порівняння завершуються визначенням однієї альтернативи, яка найбільше відповідає уявленням юнака про реалізацію його ідеального життєвого проекту. Г.О.Балл зазначав, що важлива роль життєвих виборів людини обумовлюється тим, що ці вибори являють собою не однозначне слідування особистістю соціальним нормам, а складний процес вибору з ряду дискретних альтернатив [30].

Вивченню динаміки особистісного вибору людини на етапах дорослішання присвячено спеціальні дослідження В.І.Ніколаєвої. Вченою було виявлено, що ситуація вибору як така, що містить різні варіанти життєвих рішень, вперше осмислюється особистістю в пізній юності [326].

Управлінське рішення може бути скасоване за умови прогнозування невідповідності його результатів плану проекту (Ю.О.Мірошніченко [300]). Здійснюючи життєвий вибір, особистість повторно співвідносить попереднє рішення з власними екзистенціалами. В проектуванні юнаками життєвого шляху механізм життєвого вибору встановлює відповідність смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій особистості та варіантів самовизначення, способів реалізації цих конструктів у соціальному світі. Такий вибір інтегрує життєві лінії особистості та підсилює прагнення до її життєздійснення.

В юнацькому віці відбувається активізація різних видів самовизначення людини в лініях життєпроекування – інтимно-особистісній, професійній, етнічній, духовній. Одним із провідних новоутворень юності є і професійне самовизначення. Н.Л.Бикова описала це явище як “повторний вибір життєвих цілей” [79], у процесі якого молода людина ще раз переосмислює відповідність вже прийнятого життєвого рішення власним ціннісно-смисловим конструктам. На основі аналізу наукових позицій зазначених вчених ми розглядаємо *життєвий*

вибір особистості як механізм визначення оптимальної форми втілення особистісних конструктів життєвого проекту особистості в соціальному світі та інтеграції складових життєвої лінії.

Життєвий вибір як механізм проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку має свою специфіку. Т.М.Титаренко зазначила, що сучасна особистість, що живе в суспільстві постмодерну, може здійснювати авторський вплив на свою реальність. Для реалізації такого впливу людина має "... ще раз переписати свою життєву історію..." [449, с. 27]. Вчена зазначила, що життєвий вибір особистості характеризується властивостями свободи, усвідомленості й довільності [450].

Серед вольових якостей саме відповідальність у роботах сучасних вчених розглядається як стрижнева властивість, що визначає життєвий вибір або прийняття життєвих рішень особистістю юнацького віку (Л.В.Помиткіна [365], В.А.Чернобровкіна [500]). Р.Д.Гуссейнов дослідив суб'єктний вибір як механізм життєпроекування особистості. Такий вибір відображає здатність людини генерувати варіанти вибору та обирати один з них, підпорядковуючи цей процес переживанням відповідальності за свій вибір. Суб'єктний вибір здійснюється на основі суб'єктної позиції, що поєднує уявлення особистості про себе та власне місце в світі. Вибір пов'язаний з концентрацією життєдіяльності людини в тих модусах дійсності, взаємодія з якими найбільше сприяє реалізації її проекту [134].

В умовах проектування життєвого шляху переживання юнаками відповідальності за прийняття власних життєвих рішень підсилюється, оскільки, як відзначив Є.В.Степура, екзистенційний вибір супроводжується усвідомленням того, що наявні до остаточного вибору альтернативи можуть бути втрачені назавжди [438]. Переживання незворотності подальшого вибору одного з альтернативних варіантів життєвих рішень сприяє підвищенню особистісної відповідальності юнака ще до здійснення життєвого вибору, в процесі конструювання життєвих рішень як його альтернативних варіантів.

На нашу думку, життєвий вибір особистості може здійснюватись як остаточне прийняття одного оптимального життєвого рішення або вибір одного з декількох альтернативних рішень.

Життєвий вибір у проектуванні життєвого шляху здійснюється на засадах особистісної свободи й відповідальності, отже, є суб'єктивним. Водночас особистість обирає оптимальне життєве рішення для реалізації свого проекту, переосмислюючи відповідність сконструйованих варіантів соціальної активності власним смисложиттєвим та ціннісним конструктам. Такий вибір є більш широким психологічним утворенням, ніж суб'єктивний вибір, а саме – авторським. Л.І.Анциферовою було підкреслено, що людина стає автором своїх психічних утворень, якщо вона створює, а не лише відшукує власну самість [17]. С.Д.Максименко також констатував, що в своїх творіннях людина як "... автор втілює власне переживання стану народження себе як Я-існуючого, Я-суб'єкта" [275, с. 210]. В життєвому виборі особистість проектує втілення власних смисложиттєвих орієнтацій у певній програмі життєвої активності. При цьому автор такого життєвого вибору є "Я-існуючим", оскільки його "Я" вільне й автономне від соціального тиску і водночас є "Я-суб'єктом", оскільки приймає на себе відповідальність за свій життєвий вибір.

На основі аналізу та узагальнення наукових позицій вищезазначених вчених ми розглядаємо авторський життєвий вибір як психологічний механізм проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку. Авторський життєвий вибір мобілізує готовність особистості до реалізації прийнятого життєвого рішення. Здійснення особистістю юнацького віку обраної програми поведінки забезпечується таким психологічним механізмом проектування життєвого шляху, як – *суб'єктна детермінація процесу життєдіяльності*.

У наукових розробках самодетермінація розглядається як здатність людини до управління своєю життєдіяльністю. В тлумаченнях цього психологічного утворення вчені ставлять акцент на різних його аспектах: власній активності

людини й прагненні узгоджувати особистісні інтенції та соціальні вимоги (Е.Л.Десі та Р.М.Райан [559]), визначенні векторів свого розвитку (Б.Ф.Ломов [261]), здатності діяти на основі власних смислів та у визначеній послідовності, непередбачувано для інших людей (Д.О.Леонт'єв, О.Р.Каліт'євська, Є.М.Осін [252]), можливості реалізувати свої життєві вибори (О.Є.Дергачова [145]) та ін.

У юності особистість вперше переходить від виконання життєвих завдань, визначених для неї соціумом до постановки власних життєвих завдань; вибудовує власну систему смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій; набуває соціальних можливостей автономно не лише конструювати, але й реалізувати свій життєвий проект на практиці, відокремлює себе від конструктів власного особистісного й соціального світу. Тому саме в юності особистість набуває здатності до переорієнтації з детермінації на самодетермінацію своєї життєдіяльності. Як слушно зазначила С.Б.Кузікова, прийменник “self” (само-) надає поняттю вже не об’єктне, але рефлексивне значення [231]. Відтак зростає вплив самодетермінації на регуляцію життєвої активності юнаків за рахунок зменшення впливу особистісної й соціальної детермінації. У цьому контексті В.М.Чернобровкін зазначив, що саме особистість є джерелом власного розвитку, а соціум - визначає засоби й умови її життєдіяльності. У процесах автономної актуалізації себе в соціумі молода людина стає суб’єктом власного життєвого шляху [497].

В роботах Д.О.Леонт'єва, О.Р.Каліт'євської, Є.М.Осіна [252], О.В.Суліміної [442] та ін. самодетермінація розглядається як найвищий рівень саморегуляції людиною своєї життєдіяльності. Набуваючи досвіду автономного управління проектуванням своєї життєдіяльності в різних модусах буття, особистість стає суб’єктом свого життя. У сучасних дослідженнях з психології пізнього юнацького віку взаємозв’язок самодетермінації та суб’єктності індивідуума вивчається переважно в контексті професійної лінії його життєпроекування. Т.О.Ольховська зазначила, що в пізній юності особистість набуває здатності до самодетермінації власної активності як суб’єкта професійного навчання. За таких умов навчально–

професійний соціум стає лише контекстом власної активності студента з професійного саморозвитку та самозмін [332]. Згідно з науковою позицією Є.В.Медведевої, самодетермінація визначає процес суб'єктної активності студента, спрямований на особистісно-професійний саморозвиток. Така активність узгоджує внутрішні інтенції індивідуума з соціально-професійними вимогами [295]. В дослідженнях О.М.Тирзиу експериментально доведено, що саме переорієнтація з зовнішньої детермінації на самодетермінацію життєвої активності є показником сензитивності юнацького віку щодо розвитку суб'єктності особистості [462]. О.С.Огнєв також зазначив, що суб'єктність і самодетермінація нерозривно взаємопов'язані та впливають на те, як особистість стає причиною себе самої [329].

На основі аналізу психологічної літератури ми вважаємо, що в юнацькому віці розгортання самодетермінації особистості досягає рівня суб'єктного управління нею своєю життєдіяльністю. Самодетермінація інтегрує управління людиною своєю життєвою активністю в часовому континуумі, оскільки актуальна активність спрямовується на реалізацію метапроекту. Вже у теперішньому активність особистості стає тією “причиною”, що породжує проект трансценденції її “Я” у майбутньому.

У вимірах інтегрованого проектування життєвого шляху О.В.Зазимко розглянуто феномен самодетермінації як спосіб конструювання особистісно-альтернативного проекту життя в юнацькому віці. На основі авторського осмислення ключових смислів і цінностей людського життя індивідуум творить власний проект як альтернативу соціокультурним зразкам. Основою такого проекту є “інтенційно-смілова емансипація” від соціуму [172].

Ми погоджуємось з думкою О.В.Зазимко про те, що авторський життєвий проект особистості є альтернативою стереотипно обумовленим варіантам проектування життєвого шляху, які інтенціюються засобами особистісно-соціальної детермінації. Джерелом життєвої активності юнаків, яка актуалізує їх

нужду в реалізації авторського життєвого проекту, в нашому дослідженні виступає самодетермінація. Самодетермінація життєвого шляху особистості юнацького віку є суб'єктивним утворенням. У юнацькому віці самодетермінуюча активність особистості набуває суб'єктивних характеристик, оскільки вона реалізується на основі власних ціннісно–сміслових конструктів (О.В.Зазимко [172]), набуває цілеспрямованості (Є.В.Медведєва [295]), визначає активно–творче ставлення до соціальної дійсності, перетворюючи соціальні впливи в контекст саморозвитку (Т.О.Ольховська [332]) та ін. *Суб'єктивну самодетермінацію процесу життєдіяльності* ми розглядаємо як психологічний механізм проектування життєвого шляху особистості, який забезпечує реалізацію інтегрованого життєвого проекту особистості в створюваній нею авторській реальності особистісного й соціального світів.

3.5. Модель проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку

Здійснений ґрунтовний теоретико–методологічний аналіз наукових джерел з проблем проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку, авторська розробка структури, принципів, механізмів цього системного психологічного утворення на засадах екзистенційно–суб'єктивного підходу дає можливість інтегрувати розроблені теоретичні положення для створення моделі цього феномена.

Проектування життєвого шляху особистості відбувається у вимірах її життєвого світу. Такими вимірами у психологічній літературі визначено життєвий час та простір (К.О.Абульханова–Славська [7], Ф.Ю.Василюк [88], Ж.Нюттен [577], Т.М.Титаренко [450] та ін.). Життєва транспектива особистості поєднує модули минулого, теперішнього й майбутнього. Життєвий простір включає особистісну й соціальну складові. У цих світах, згідно з науковою позицією

С.Л.Рубінштейна, особистість, у процесах свого розвитку, вибудовує систему відносин як з власним “Я”, так і зі світом інших людей і речей [395].

У контексті нашого дослідження важливою є теза Т.М.Титаренко про те, що конструювання людиною свого майбутнього включає не лише просторово-часовий, але і фабульно-сюжетно-жанровий вимір [451]. Вчена підкреслила, що “під час самоозадачування особистість обирає із своєрідної ризоми проєктів-перспектив найбільш наповнену потенційним смислом, надаючи їй напруженої векторності” [451, с. 179]. Прагнення реалізувати смисложиттєві когніції в майбутньому перетворює особистість з “смилошукача” на “смиловтілювача” [535]. Т.М.Зелінська також підкреслила, що єдиним способом осягнення людської екзистенції є “... розуміння суб’єкта як творця власного життя” [175, с. 166].

Погоджуючись з науковими позиціями зазначених вчених, ми розглядаємо смисложиттєвий пошук як базисне утворення проєктування життєвого шляху людини. У віковому аспекті саме в юності особистість вперше набуває можливості не лише до смислоконструювання, але і до автономної реалізації власних життєвих смислів у своїх соціальних відносинах. Розгортання “екзистенційного Я” забезпечує рефлексивний вихід особистості за межі “буденності” (за Т.М.Титаренко [450]), власного “exist”, точніше буття, існування, актуалізує творчо-перетворювальне ставлення особистості до власного буття, можливості його інтеграції та подальшого управління цілісним континуумом свого життя.

Засобами механізму екзистенційної рефлексії молода людина осмислює своє буття як цілісний інтегрований континуум, конструює авторські смисложиттєві когніції, осмислює себе як суб’єкта творення власних екзистенціалів. Набуваючи спонукальної сили інтенції, в юності смисложиттєві когніції проєктуються в індивідуальне майбутнє та створюють образи життєвих цілей, орієнтують індивідуума на досягнення цілей життя. Смисложиттєві орієнтації юнаків водночас є і когніціями, що втілюють еталонні екзистенціали в їх житті, і інтенціями, що спрямовують їх до реалізації цих екзистенціалів у своєму житті.

Відповідно до цих положень нами було визначено перший принцип дослідження проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку – *принцип смисложиттєвої мотивації образу майбутнього особистістю юнацького віку*. Мотиваційні конструкти, в єдності з смисловими, визначають спосіб дій особистості для досягнення своїх цілей та спрямовують її на реалізацію цих дій (І.С.Булах [74], О.М.Леонтьєв [256], С.Л.Рубінштейн [395] та ін.).

В юності особистість все більше переорієнтовується з соціальної детермінації своєї життєдіяльності на автономну самодетермінацію, конструює систему авторських смисложиттєвих орієнтацій. Молода людина переосмислює та перетворює смисложиттєві конструкти, вироблені на попередніх вікових етапах, створює авторські ментальні репрезентації загальнолюдських сенсів буття. Становлення смисложиттєвих орієнтацій мотивує, точніше інтенціює вибір особистістю авторського конструювання життєвих цілей як способу цілеспрямованого проектування майбутнього та активізує її життєву активність з реалізації смисложиттєвих когніцій, втілених у цілях життя.

Прагнення юнаків до реалізації ідеального образу свого майбутнього супроводжується переживанням невідповідності наявних життєвих ресурсів й необхідних для реалізації ідеального майбутнього. Вони прагнуть сконструювати такі лінії життєпроекування, які поєднують актуальне теперішнє й ідеальне майбутнє й створять можливості для найбільш повної реалізації ідеального метапроекту. Смисложиттєві орієнтації юнаків інтенціюють конструювання ними життєвих цілей як базису метапроекту життя, а також ліній життєвого проекту, спрямованих на досягнення їх життєвих цілей.

Конструювання життєвих ліній призводить до створення структурних компонентів цього психологічного утворення та їх узгодження, поєднання в особистісному й соціальному світах. *Принцип інтеграції життєвих ліній у особистісному й соціальному світах* передбачає поєднання складових життєвих ліній особистості в просторово–часовому континуумі життя та подальше

узгодження цілісних життєвих ліній. Механізмом інтеграції життєвих ліній особистості є прийняття життєвих рішень. Створюючи авторські варіативні нариси життєвих ліній, особистість юнацького віку обирає той, який найбільше відповідає стратегічному задуму її життя. Розглянемо ці процеси детальніше.

Визначені юнаками смисложиттєві когніції їх буття в різних модусах особистісного світу втілюються в системі ціннісних орієнтацій. Відтак особистість прагне створити саме такі ціннісні орієнтації, які найбільшою мірою відповідають її екзистенціалам. У процесах особистісного розвитку юнацтва зміст нових, автономних, ціннісних конструктів може протирічати цінностям, сформованим на попередніх вікових етапах. Згідно з науковою позицією Н.М.Суєтіної, динаміка ціннісних орієнтацій особистості виникає через протиріччя смислів, “традиційних”, переважно соціально детермінованих, та “інтенційованих”, що продукуються самою особистістю. Особистість вирішує такі протиріччя у ціннісно–орієнтувальній діяльності та усвідомлює їх як суб’єктивно важкий вибір, який необхідно зробити [441].

Для реалізації ціннісних орієнтацій в соціальних відносинах юнаки конструюють варіативні форми життєвої активності, співставляє їх з власними ціннісними конструктами, самовизначають найбільш оптимальний спосіб самореалізації та обирають стратегію міжособистісної взаємодії.

В ранній юності становлення смисложиттєвих і ціннісних конструктів людини переважно соціально детерміноване. У виборі конкретних способів самовизначення й міжособистісної взаємодії юнаки орієнтуються на соціально детерміновані смисли й цінності сучасної “успішної людини”, досягнення соціального статусу, престижу. Співставлення соціально стереотипних смисложиттєвих і ціннісних конструктів з варіативними способами самовизначення часто спричинює прийняття юнаками життєвих рішень на користь конструювання романтичних взаємин з позиції переважного власного “Я”, в континуумі теперішнього й найближчого майбутнього, вибору популярних,

престижних професій, випадкового вибору модних, популярних чи екзотичних способів етнічного й духовного самовираження.

У пізній юності людина переорієнтовується з особистісно-соціальної на екзистенційно-суб'єкту детермінацію саморозвитку. Вона переосмислює як вже зроблені, так і актуальні життєві вибори, визначає їх відповідність власним смисложиттєвим та ціннісним орієнтаціям. Усвідомлення значної невідповідності між ними часто є причиною значних переорієнтацій особистості на інші способи життєздійснення, зокрема у професійному модусі буття. В пізній юності, що хронологічно співпадає з періодом студентства, становлення власних екзистенціалів зорієнтовує молоду людину на вибір такого фаху, що відповідає її власним екзистенційним та аксіологічним конструктам. У інтимно-особистісній, професійній, етнічній, духовній лініях проектування життєвого шляху в юності людина переорієнтовується з мотивів відповідності соціальній бажаності, самоствердження на прояв власних екзистенціалів у соціальних взаєминах. Активізація самовизначення юнаків обумовлюється узгодженням його змісту з їх ціннісно-смысловими конструктами.

Проектування ціннісних орієнтацій особистості в соціальному світі втілюється у самовизначенні способу досягнення життєвих цілей, а також у стратегії міжособистісної взаємодії. Розгортання конструктів особистісного самовизначення й способу міжособистісної взаємодії у проектуванні життєвого шляху людини тісно взаємопов'язане. Самовизначення й вибір стратегії міжособистісної взаємодії особистість здійснює в умовах буття в соціальній групі. Згідно з науковою позицією А.В.Петровського, колективістське самовизначення являє собою здатність людини відстояти своє "Я" у групі [350].

Проектування власних ціннісних орієнтацій у соціальному світі особистості спричинює вибір нею автономного способу самовизначення та подальшу його реалізацію в стратегії соціальної взаємодії не через конфлікт чи протистояння з соціумом, а на засадах співпраці, гармонійного співбуття з ним. Проникнення

алоцентричних ціннісних орієнтацій у процесі самовизначення й встановлення власного способу міжособистісної взаємодії молоді людини інтегрує зазначені структурні компоненти у цілісну життєву лінію.

Інтеграція структурних компонентів життєвих ліній особистості актуалізує подальше розгортання цього психологічного утворення. Пролонгація життєвих ліній особистості в індивідуальному майбутньому реалізується у створенні варіативних способів досягнення життєвих цілей – життєвих планів. Специфіка конструювання структурних компонентів життєвих ліній особистості (детермінованість власними смисложиттєвими конструктами, деталізованість, інтегрованість та ін.) визначає часову тривалість, кількісну насиченість, перервність чи неперервність системи життєвих планів молоді людини в часі.

Зміст життєвих ліній особистості юнацького віку, як показує досвід, часто містить ряд суперечностей. В.Франкл підкреслював, що смисл життя є структурою полівершинною. Відтак різні життєві лінії юнацтва, інтенційовані різними екзистенційними й, відповідно, аксіологічними конструктами, можуть не узгоджуватись між собою. Як відзначала Л.І.Божович, в ранній юності духовно-моральні й професійні когніції юнаків часто є суперечливими [59]. В.Ю.Хотинець довів, що значні протиріччя в уявленнях молоді про способи самореалізації в інтимно-особистісних, етнічних, духовно-соціальних та інших взаєминах гальмують її життєву активність [488]. Здійснюючи конструювання різних варіантів структури кожної лінії, особистість співставляє їх зі своїми смисложиттєвими когніціями та приймає рішення про міру їх відповідності. Вибір серед можливих варіантів кожного структурного компонента життєвої лінії, що найбільше відповідає смисложиттєвим інтенціям особистості, забезпечує узгодження й подальшу інтеграцію складових життєвої лінії. Процеси такої інтеграції пов'язані з узгодженням: смисложиттєвих орієнтацій; складових кожної лінії в життєвому просторі; структур різних ліній у просторі життєвого проекту.

Прийняття особистістю життєвих рішень щодо конструювання всіх ліній життєвого проекту та їх складових на екзистенційних засадах створює можливості для подальшої інтеграції всіх ліній у особистісному й соціальному світах у несуперечливий життєвий проект особистості. Екзистенційно детермінований та інтегрований життєвий проект особистості реалізується в її життєдіяльності. Молода людина переживає нужду й прагнення здійснити свій життєвий проект і водночас екзистенційну тривогу, сумніви, спокусу переорієнтації на соціально стереотипні способи організації своєї життєдіяльності через відсутність життєвого досвіду такої життєдіяльності, усвідомлення глобальності життєпроекткування та значущості його наслідків для свого подальшого життя, неможливість повністю контролювати здійснення свого життєвого проекту.

Для інтерпретації процесів втілення юнаками ідеального проекту життєвого шляху в реалії їх буття нами було розроблено принцип функціонування досліджуваного психологічного утворення – це *принцип смислового переживання особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації життєвого проекту*.

Створюючи модель життєвого проекту, яка може бути практично реалізована, індивідуум осмислює себе як єдиного творця свого проекту та єдиного виконавця, який може його реалізувати. В юності особистість вперше переживає власну відповідальність за проектування свого життя, оскільки усвідомлює, що реалізація прийнятих нею життєвих рішень в світі соціальному світі є незворотною та визначить хід її життя на тривалий період часу.

Життєві рішення особистості являють собою когніції, оптимальні для неї варіанти життєпроекткування. Актуалізація нужди в реалізації прийнятих рішень здійснюється засобами смислового й емоційного їх переживання. Механізмом трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації сконструйованого життєвого проекту в нашому дослідженні є *авторський життєвий вибір*. Приймаючи власне життєве рішення, молода людина переживає свободу

реалізувати це рішення або відмовитись від нього. Ми погоджуємось з думкою В.А.Чернобровкіної, яка розглянула таку свободу як безвідповідальність. Позитивна особистісна свобода реалізується на засадах свободи й відповідальності в їх єдності [500].

Особистість вільно від соціального тиску визначає найбільш оптимальний, на її думку, спосіб творення й реалізації свого життєвого проекту, та добровільно, точніше засобами своєї доброї волі, приймає на себе відповідальність за його реалізацію перед собою і людством. Такий життєвий вибір є суб'єктивним, оскільки саме особистісна свобода й відповідальність розглядаються у психологічній літературі як характеристики суб'єктності людини. Життєвий вибір являє собою смислове переживання: особистість переживає й проживає індивідуальну значущість – смисл – втілення свого життєвого проекту, його трансценденцію в життя інших людей. Життєвий вибір особистості на користь реалізації унікального життєвого проекту характеризує суб'єкта життєпроекткування як автора свого життя. Такий життєвий вибір є авторським.

Авторський життєвий вибір реалізує подальше життєздійснення людини в проектуванні й метапроектуюванні свого життя. Вибудовуючи на засадах особистісної свободи й відповідальності систему своїх життєвих цілей і планів, юнаки водночас осмислюють і елемент невизначеності свого майбутнього, залежність можливості його реалізації не лише від власних зусиль, але і від обставин, які вони можуть прогнозувати й контролювати лише частково. Прагнення молодих людей зменшити цей “елемент невизначеності” виявляється у конструюванні ними життєвих перспектив, точніше осмисленні тих життєвих ресурсів і обставин, які у майбутньому сприятимуть чи заважатимуть реалізації ними життєвих цілей і планів, а також пошуку способів управління останніми. Вибір юнацтвом життєвих цілей і планів, які втілюють їх смисложиттєві когніції, вибудовування реалістичних життєвих перспектив актуалізує інтеграцію зазначених психічних утворень в цілісний метапроект життєвого шляху.

Створюючи власний метапроект, юнаки виробляють узагальнений спосіб вибудовування його складових – стратегію метапроекування життєвого шляху.

Цілісний, інтегрований проект життєвого шляху, що реалізується особистістю, не є статичним. У постійному рефлексивному переосмисленні й взаємопереході творення юнаками свого життєвого проекту в особистісному світі та його реалізації в соціальному система життєвого проекту постійно самооновлюється, самовдосконалюється. Для нашого дослідження важливою є думка Н.В.Чепелевої про те, що особистісний міф людини постійно змінюється, доповнюється, уточнюється [494]. Тому нами було сформульовано принцип життєпроекування людини – *принцип суб'єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту особистості юнацького віку*. Проекуючи свій життєвий шлях, юнак стає суб'єктом не лише власної життєдіяльності, але й створеного та інтегрованого проекту як найбільш потужного засобу управління своїм життям. Постійно переосмислюючи систему екзистенційних основ життєпроекування, ліній життєвого проекту та структур метапроекування, індивідуум прагне до здійснення екзистенційно–суб'єктної життєвої активності з саморозвитку, самовдосконалення свого життєвого проекту.

Така життєва активність забезпечується функціонуванням психологічного механізму проєкування життєвого шляху особистістю юнацького віку – *механізму суб'єктної самодетермінації життєвого проекту*. Цей механізм реалізує становлення найвищої, інтегративної складової проєкування життєвого шляху юнацтва – авторського проєкування життєвого шляху. Суб'єктно самодетермінована життєва активність юнаків спрямовується на авторське, творчо–інноваційне перетворення ними свого життєвого проекту, причинно обумовлене саморозвитком їх екзистенційного “Я”. З метою унаочнення сконструйованої моделі проєкування життєвого шляху особистістю юнацького віку ми відобразили її графічно на рис. 3.2.

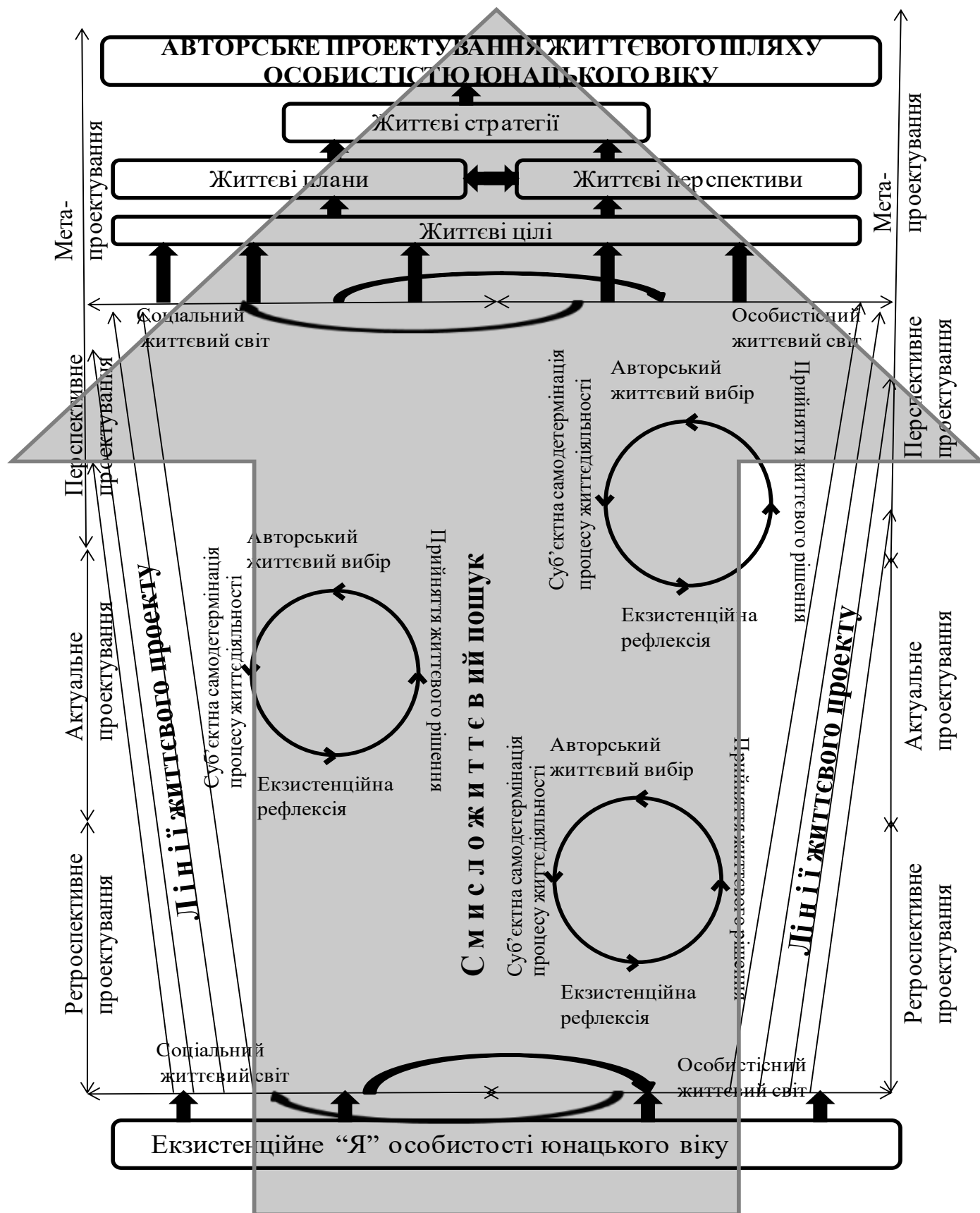

Рис. 3.2. Модель проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку

Результати здійсненого концептуального дослідження, розробка нашої моделі дали можливість розробити наступне визначення досліджуваного ноумена: *проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку являє собою екзистенційно детермінований та суб'єктно організований процес розгортання її смисложиттєвих орієнтацій в особистісних і соціальних вимірах становлення ліній життєвого проекту, процесах метапроектування, спрямований на неперервне авторське самотворення життєвого шляху.*

Визначення структурних компонентів, механізмів, принципів, створення авторської моделі проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку на засадах екзистенційно–суб'єктного підходу забезпечує можливості для розробки відповідного психодіагностичного інструментарію та подальшого емпіричного дослідження цього психологічного утворення.

Висновки до розділу 3.

Методологія дослідження проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку, на нашу думку, ґрунтується на екзистенційних засадах. У нашому екзистенційно-суб'єктному підході ми розглядаємо екзистенції, а саме смисложиттєвий пошук як базисну структуру, що детермінує створення молодою людиною власних репрезентацій всезагальнолюдських екзистенціалів та прагнення до їх втілення в індивідуальному майбутньому.

Смисложиттєві орієнтації актуалізують створення юнаками метапроекту свого життя в єдності життєвих цілей, планів, перспектив та стратегій, пошук шляхів реалізації ідеального життєвого проекту в теперішньому. Такі шляхи особистість вибудовує в інтимно-особистісній, професійній, етнічній та духовній лініях життєвого проекту. Смисложиттєві орієнтації конкретизуються в ціннісних орієнтаціях юнаків – базисному компоненті життєвих ліній в особистісному світі. Проектування ціннісних орієнтацій особистості в соціальний світ здійснюється засобами самовизначення та конструювання індивідуумом стратегії міжособистісної взаємодії.

Інтеграція процесів життєдіяльності особистості юнацького віку в систему цілісного управління нею проектуванням свого життя здійснюється засобами суб'єктної активності індивідуума, що втілюється на підставі конкретних психологічних механізмів. Весь процес життєпроектування підтримується відповідними науково-методологічними принципами проектування життєвого шляху юнаків.

Розгортання екзистенційного “Я” особистості актуалізує її здатність осмислення свого буття засобами механізму екзистенційної рефлексії та автономного конструювання системи смисложиттєвих орієнтацій. Принцип смисложиттєвої мотивації образу майбутнього особистістю юнацького віку передбачає, що смисложиттєві орієнтації юнаків, проектуючись в їх індивідуальне майбутнє, набувають форми образів життєвих цілей. Механізм прийняття

життєвих рішень забезпечує конструювання юнаками варіативних структурних компонентів усіх життєвих ліній, спрямованих на реалізацію визначених життєвих цілей. Принцип інтеграції життєвих ліній передбачає поєднання сконструйованих складових життєвих ліній особистості в просторово–часовому континуумі в ідеальні нариси життєвих ліній, що можуть бути реалізовані молодими людьми. Особистість юнацького віку осмислює не лише соціальну, але й високу особистісну значущість, незворотність реалізації сконструйованих життєвих ліній для себе. Сміслові співставлення молодою людиною створених проектів життєвих ліній з екзистенційним базисом проекту, переживання свободи свого життєконструювання від соціальної й особистісної детермінації, прийняття на себе відповідальності за успішність результатів проектування свого життєвого шляху відображають механізм авторського життєвого вибору юнаків. Засобами цього механізму здійснюється трансформація життєвого рішення в готовність до його реалізації.

Сконструйований особистістю життєвий проект постійно перебуває у процесах динамічних самозмін. Вона набуває досвіду життєконструювання та переосмислює його екзистенційний базис, реалізує свої життєві цілі й прагне створити інші, набуває здатності до конструювання все більш складних і досконалих життєвих ліній. На нашу думку, ці процеси інтенціюються механізмом суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності юнаків та втілюються в авторському реконструюванні її життєвого проекту. Осмислюючи власний, екзистенційно детермінований та суб'єктно сконструйований життєвий проект, постійно саморозвиваючи його, особистість стає не лише суб'єктом життєпроекування, але й його дійсним автором. Авторське проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку в презентованій нами концепції розглядається як найвища інтегральна складова цього психологічного утворення.

РОЗДІЛ 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ПІЗНЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

4.1. Організація дослідження та психодіагностика експериментального вивчення ліній проектування життєвого шляху в пізньому юнацькому віці

Наше дослідження проектування юнаками життєвого шляху здійснене на засадах екзистенційно-суб'єктного підходу. В пізній юності людина набуває не лише психологічних, але й соціальних можливостей для становлення суб'єктом, автором саморозвитку, переживає потребу в такій життєвій активності. Вихід людини за межі буденної життєдіяльності, здійснення екзистенційного самоаналізу й саморозуміння того, як саме і чому саме так відбувається розгортання її життєвого шляху створює можливості її суб'єктного управління своїм буттям. Зміст констатувального експерименту було розроблено на основі нашої моделі проектування життєвого шляху особистості юнацького віку.

Це визначило постановку **першого завдання констатувального експерименту**: дослідження смисложиттєвого базису проектування життєвого шляху юнаків. Для дослідження особливостей становлення смисложиттєвих орієнтацій юнаків у життєвому просторі й часі нами було використано методики “Система життєвих смислів” (авт. В.Ю.Котляков) (Додаток А1) [223] та тест “Смисложиттєві орієнтації” (авт. Д.О.Леонтьєв) (Додаток А2) [257].

Метою опитувальника “Система життєвих смислів” (авт. В.Ю.Котляков) є виявлення особистісної значущості або “презентованості” (за термінологією В.Ю.Котлякова) різних груп життєвих смислів у системі смисложиттєвих орієнтацій людини. *Гедоністичні* смисли мають високу значущість для сучасних юнаків, оскільки з настанням соціальної зрілості особистість одержує ряд нових можливостей для включення в нові види діяльності, переживання нових вражень та задоволень. Широко поширеними серед юнацтва є *статусні* смислові

структури, оскільки, з розгортанням часової трансспективи в юності, молода людина все більше прагне до життєвих, зокрема професійних, звершень у майбутньому, які забезпечують досягнення високого соціального статусу. *Когнітивні* смислові когніції відображають прагнення юнаків до розуміння сенсів, протиріч та закономірностей життя. *Сімейні й комунікативні* групи смислових структур відображають прагнення людини здійснювати самотрансценденцію власного “Я” в життя інших людей в умовах безпосередньої міжособистісної взаємодії з ними, сприяти їх розвитку. Смислові утворення *самореалізації* є втілюють потреби юнаків здійснити таку діяльність, яка принесе користь безлічі людей. Становлення *екзистенційних смислів* відбувається засобами здійснення рефлексивного виходу за межі свого буття, осмислення його як самоцінності й водночас продукту власної життєдіяльності. *Альтруїстичні екзистенції* юнаків виявляються в прагненні молодої людини творити добро всім людям незалежно від контексту конкретної життєвої ситуації. Альтруїстичні й екзистенційні смисложиттєві орієнтації є найбільш широкими у життєвому просторі, оскільки втілюють зміст життя юнаків і дівчат заради всіх людей у цілому.

Для дослідження особливостей становлення смисложиттєвих орієнтацій юнаків у часі нами було використано методику “Смисложиттєві орієнтації” (авт. Д.О.Леонтьєв). Шкали “Цілі в житті”, “Процес життя” та “Задоволеність життям” цієї методики виявляють особливості осмислення респондентами власного минулого, теперішнього й майбутнього та задоволеності тим, як відбувається реалізація їх смислів і цілей життя. Шкали “Локус контролю – Я” і “Локус контролю – життя” відображають уявлення молодих людей про те, якою мірою їх життєдіяльність інтенціюється їх власним “Я”.

Другим завданням констатувального експерименту було дослідження психологічних особливостей ліній проектування життєвого шляху юнаками. Базисом розгортання ліній життєвого проекту людини в особистісному світі є цінності. В зміст аксіологічних когніцій юнаків проектується екзистенції,

центровані як на власному “Я”, так і на бутті інших. Тому за змістом пріоритетні ціннісні орієнтації молоді можуть бути як егоцентричними, так і алоцентричними.

Для дослідження ціннісних орієнтацій як базису розгортання ліній життєвого проекту юнаків у особистісному світі нами було розроблено “Опитувальник ціннісних орієнтацій юнаків” (Додаток Б1) [129]. Метою цієї методики є виявлення особливостей співвідношення різних груп цінностей у просторово-часовому континуумі буття юнаків, а також дослідження їх спрямованості на досягнення власного благополуччя чи благополуччя інших людей у інтимно-особистісних, професійних, етнічних та духовних відносинах.

В контексті екзистенційно-суб’єктного підходу до проектування життєвого шляху молоддю ми розглядаємо самовизначення як самотворення людиною ментальної репрезентації вибору життєвого шляху, спрямованого на здійснення життєвих цілей. Самовизначення є саме *власним* вибором юнаків. Тому психодіагностичні методики, обрані для дослідження особливостей самовизначення юнаків у різних лініях життєконструювання, мають визначати, наскільки вони ідентифікують свій вибір з власною самістю. Екзистенційним базисом ліній життєпроектуювання людини в юності є смисложиттєві орієнтації. Другим критерієм підбору психодіагностичних методик для дослідження самовизначення юнаків було обрано наявність у них питань, що відображають потребу особистості в самопізнанні, рефлексії свого життєвого вибору. Наявність питань з виявлення прагнення респондентів до становлення суб’єктом життя засобами самодетермінації й саморегуляції життєдіяльності було третім критерієм вибору методик дослідження.

Обираючи спосіб досягнення сконструйованих життєвих цілей, молода людина водночас визначає і стильові особливості взаємодії з відповідною соціальною групою. Тому вибудовані юнаками ціннісні орієнтації та визначений ними спосіб досягнення власних життєвих цілей, що втілюється в їх

самовизначенні, нерозривно пов'язані з вибором стратегічних способів конструювання інтерперсональних взаємин.

Розглянемо обрані психодіагностичні методики. Опитувальник MIMARA–2 (авт. К.А.Бреннан, К.Л.Кларк, П.Р.Шевер, у адаптації О.О.Єкимчик) (Додаток Б2) [162], дає можливість виявити спрямування юнаків на досягнення духовної та емоційної єдності з романтичним партнером. Шкала “Уникнення” (“Avoidance”) цієї методики спрямована на діагностування їх готовності бути щирими в коханні, здійснювати саморозкриття та пізнавати особистісний світ коханої людини. Питання шкали “Тривожність” (“Anxiety”) досліджують схильність молодих людей до ревнощів, переживання страху бути покинутими, тривожності через неможливість постійно бути поряд з партнером.

Для діагностики стратегічних особливостей взаємодії молодих людей з романтичними партнерами було використано методику “Установки на кохання і секс” (авт. К.Хендрік та С.Хендрік, у адаптації Т.Л.Крюкової, О.О.Єкимчик) (Додаток Б3) [162]. Метою цієї методики є дослідження психологічних особливостей вияву екзистенцій, цінностей та ставлень юнаків до романтичного партнера в їх поведінці. Пріоритетна стратегія “*Eros*” свідчить про те, що найбільш значущими для респондентів є сексуальні аспекти кохання, а також емоційні переживання кохання як самоцінності. Досліджувані, які обирають “*Storge*” (“любов-ніжність”), спрямовані на пізнання особистісного світу коханої людини. В міжособистісній взаємодії схильні розуміти й пробачати романтичного партнера, терпляче ставитись до його недоліків. Опитувані, у яких виявлено “*Agape*” або жертвне кохання, орієнтуються на повну відмову від власних інтересів та життя заради іншої людини як самоцінність. Стратегія “*Mania*” відображає прагнення юнаків керувати життям партнера, використовувати його для задоволення власних потреб. Респонденти з пріоритетною стратегією “*Pragma*”, у виборі партнера орієнтуються переважно на його соціальний статус та інші особливості, що визначають побутовий комфорт у таких стосунках.

Стратегія “*Людус*” або “любов-гра” передбачає відтворення формальних взаємин кохання, що проектується в зверхнє ставлення до романтичного партнера, зорієнтованості лише на сексуальні, а не емоційні, аспекти взаємодії з ним.

Для дослідження психологічних особливостей ставлення юнаків до обраної професії нами було обрано “Тест-опитувальник для виявлення професійної спрямованості студентів” (авт. Н.Д.Дубовицька) (Додаток Б4) [157]. Метою цієї методики є виявлення ставлень юнаків до здійсненого вибору професії та особливостей їх проектування в планування ними своєї кар’єри.

Опитувальник “Стратегія професійної взаємодії та саморозвитку студентів” (Додаток Б5) [130] було розроблено для виявлення способів суб’єктної організації ними професійного зростання та сприяння професіоналізації інших людей. Юнаки з *активно-перетворювальною стратегією* приймають і інтеріоризують соціально вироблені способи професійної взаємодії та здійснюють їх подальше перетворення, створюють власний стиль професійної діяльності. Вибір *репродуктивної стратегії* свідчить про те, що досліджувані прагнуть наслідувати сучасні способи організації професійної взаємодії та професійного зростання. Вони рідко надають допомогу іншим людям у їх професійному зростанні. Юнаки з *пасивною стратегією* байдуже ставляться до себе як майбутнього фахівця, не прагнуть самостійно керувати процесами свого професійного зростання.

Для дослідження психологічних особливостей ставлення юнаків до свого етнічного буття нами було використано “Опитувальник, вимірювання вираженості етнічної ідентичності особистості” (авт. Дж.Фінні, в адаптації А.М.Арбітайло) (Додаток Б6) [443]. Метою цієї методики є виявлення успішності когнітивної та емоційної ідентифікації особистості з власним етносом.

Психологічні особливості етнічної самоідентифікації особистості, згідно з науковою позицією Г.У.Солдатової та С.В.Рижової, виявляються у виборі типу етнічної ідентичності. Метою опитувальника “Типи етнічної ідентичності” (авт. Г.У.Солдатова та С.В.Рижова) (Додаток Б7) [425] є дослідження ставлень

особистості до свого та інших етносів, що виявляються в узагальненому стратегічному способі її етнічної взаємодії. Стратегія “етнонігілізму” відображає розчарування юнаків у соціально-політичному теперішньому своєї нації, прагнення змінити етнічну приналежність. Стратегія “етнічної індиферентності” є результатом нерозвиненості утворень життєпроекування молоді в етнічному модусі буття, виявляється в байдужості до власної етнічної приналежності. Стратегія *позитивної етнічної ідентичності* відображає позитивне ставлення респондентів до свого етносу, виявляється в прагненні до його пізнання й етнічної самореалізації. Стратегія *етноегоїзму* втілює прагнення юнаків до самоствердження засобами самопрезентації своєї етнічної приналежності. *Етноізоляціонізм* свідчить про те, що вони переконані в необхідності збереження “чистоти” української культури, відмовляються від пізнання надбань інших націй. Стратегія *етнофанатизму* відображає готовність юнаків діяти заради прогресу свого етносу, в тому числі - засобами дискримінації інших націй.

Для дослідження особливостей проектування молодими людьми свого буття в духовному вимірі життєвого простору було підібрано методику “Духовний потенціал особистості” (авт. Е.О.Помиткін) (Додаток Б8) [360]. Метою цієї методики є виявлення духовних когніцій самопізнання людини як частини Всесвіту, становлення “соборної особистості”, спрямованої на сприяння благополуччю всіх людей [360]; [362].

Узагальнений стратегічний спосіб реалізації молоддю свого духовного потенціалу в міжособистісній взаємодії втілюється в емпатійній та альтруїстичній поведінці. Для дослідження емпатії юнаків було обрано “Опитувальник для діагностики здатності до емпатії” (авт. А.Меграбян та Н.Епштейн) (Додаток Б9) [376], яка дає можливість виявити здатність респондентів до емпатійної чутливості до переживань інших людей, емпатійного співчуття ним. Метою методики “Діагностика особистісної установки “альтруїзм – егоїзм” (авт.

Н.П.Фетіскін і В.В.Козлов) (Додаток Б10) [470] є виявлення готовності юнаків безкорисливо допомагати іншим, піклуватись про них, приділяти їм свій час.

На основі теоретичного аналізу та моделювання проектування життєвого шляху особистості юнацького віку нами було визначено наступні *критерії конструювання ліній життєвого проекту* особистістю юнацького віку:

- активізація автономних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій. Це сприяє становленню алоцентричних ціннісних орієнтацій, гуманістичних стратегій міжособистісної взаємодії у лініях життєвого проекту (І.Д.Бех [42], М.Р.Гінзбург [115], Д.О.Леонтьєв [255], О.П.Федорова [466], В.Е.Чудновський [503]);
- емоційне переживання самовизначення юнаками способів реалізації власних ціннісних орієнтацій, що виявляється у відсутності тенденцій уникнення й тривожності в інтимно-особистісній лінії, альтруїстичній спрямованості на професійну самореалізацію, прагненні до пізнання та єдності зі своєю нацією в етнічній лінії, розгортанні духовного потенціалу – в духовній (І.М.Богдановська [52], В.В.Волошина [99], Л.М.Співак [431], Е.О.Помиткін [361]);
- інтегрованість складових ліній життєвого проекту (Г.О.Балл [29], Д.В.Криніцин [226], В.М.Ямницький [541]).

На основі концептуального дослідження життєвого проекту юнаків, сконструйованого інструментарію психодіагностичних методик та обґрунтованих критеріїв проектування до **високого рівня розгортання ліній життєвого проекту** було зараховано учасників експерименту, в яких:

- пріоритетними в системі смисложиттєвих орієнтацій є екзистенційні, альтруїстичні когніції, а також смисли самореалізації;
- становлення ліній життєвого проекту детермінується алоцентричними ціннісними орієнтаціями, уявлення юнаків про цінність та доступність реалізації переважної більшості власних цінностей є не мають значних відмінностей;

- в конструюванні інтимно–особистісної лінії юнаки прагнуть прихильності, духовної єдності, створення тривалих у часі взаємин, довіряють своєму партнеру, вибудовують взаємини з ним на основі стратегій любові–ніжності;
- в професійній лінії юнаки впевнені у виборі професії, спрямовані на професійну самореалізацію в роботі за фахом, за власною ініціативою систематично використовують активні засоби саморозвитку професійно важливих якостей, націлені на сприяння професійному зростанню інших;
- в етнічній лінії позитивно ставляться до своєї етнічної приналежності, прагнуть до переживання єдності зі своїм народом, здійснюють пізнання свого етносу, в міжетнічних взаєминах виявляють толерантність та повагу до інших культур;
- у духовній лінії юнаки прагнуть до пізнання й саморозвитку свого духовного буття, досягнення його найвищих екзистенцій, виявляють емпатію та альтруїзм по відношенню до інших, незалежно від специфіки взаємин з ними.

Середньому рівню самотворення ліній життєвого проекту відповідають результати юнаків, у яких:

- в системі смисложиттєвих орієнтацій вираженими серед найбільш виражених рівнозначно збалансовані альтруїстичні (екзистенційні, власне альтруїстичні), егоцентричні (гедоністичні, статусні) когніції, а також когніції самоздійснення у вузьких модусах буття (сімейні, комунікативні) тощо;
- становлення ліній життєвого проекту детермінується переважно алоцентричними, але деякою мірою – і егоцентричними цінностями; уявлення юнаків про цінність та доступність реалізації власних цінностей є близькими;
- в конструюванні інтимно-особистісної лінії юнаки прагнуть прихильності, взаєморозуміння, у взаємодії акцентують окремі аспекти кохання, зокрема емоційно пристрасні, що виявляється в стратегії любові-манії, матеріально-побутові, що визначає пріоритет прагматичної любові, гіпертрофованого прагнення жити заради іншої людини, що відображає кохання-самовідданість;

- в професійній лінії юнаки переважно впевнені у виборі професії, хоча і можуть переживати незначні розчарування через окремі аспекти обраного фаху; прагнуть подальшої самореалізації за обраною або діалектично спорідненими з нею професіями, використовують як активні, так і пасивні засоби саморозвитку;
- в етнічній лінії респонденти позитивно ставляться до своєї етнічної приналежності, хоча і можуть переживати розчарування в теперішньому бутті свого народу, здійснюють пізнання окремих етнічних аспектів буття, в міжетнічних взаєминах можуть виявляти позиціонування власної зверхності або відчуження, низьку толерантність до інших культур;
- у духовній лінії юнаки зацікавлені в пізнанні свого духовного буття, замислюються над змістом його екзистенцій як філософським питанням, у буденній життєдіяльності реалізують як духовні, так і матеріальні складові свого буття, виявляють емпатію та альтруїзм до інших, якщо така поведінка не визначає необхідність значною мірою офірувати власними інтересами.

До **низького рівня** конструювання ліній життєвого проекту було зараховано респондентів, у яких:

- у системі смисложиттєвих орієнтацій егоцентричні смисли самоздійснення в вузьких модусах буття є найбільш вираженими;
- становлення ліній життєвого проекту детермінується переважно егоцентричними ціннісними орієнтаціями та соціальними стереотипами; уявлення юнаків про значущість власних цінностей значною мірою відрізняються від уявлень про власні можливості їх реалізації;
- в конструюванні інтимно-особистісної лінії молоді люди прагнуть створення емоційно позитивних взаємин кохання, в яких переважають побутові й чуттєві аспекти; юнаки прагнуть довіряти своєму романтичному партнеру, в міжособистісній взаємодії виявляють дещо поверхове ставлення до коханої людини в формі стратегій любові-гри або любов-сексу;

- в професійній лінії юнаки замислюються над вибором своєї майбутньої професії та спрямовані на здійснення цього життєвого вибору, їх уявлення про професійне майбутнє ще не набули чіткості; досліджувані досить помірно використовують переважно пасивні засоби професійного саморозвитку;
- в етнічній лінії респонденти неоднозначно ставляться до своєї етнічної приналежності, ситуативно здійснюють пізнання окремих аспектів своєї нації, спрямовані переважно на одержання від держави благ для себе, що виявляється в байдужості до етнічних аспектів свого життя або прагненні належати до такого етносу, який забезпечує високий соціальний рівень життя своїх представників;
- у духовній лінії юнаки здатні до пізнання свого духовного буття, в буденній життєдіяльності досить помірно прагнуть до організації духовних аспектів свого буття, в міжособистісній взаємодії виявляють емпатію та альтруїзм переважно по відношенню до своїх друзів та родичів.

Розгортання ліній життєпроектування юнаків спрямоване в їх майбутнє. **Третім завданням** експерименту було дослідження особливостей метапроектування юнаків. Згідно з авторською моделлю проектування юнаками життєвого шляху, основними складовими її метапроектування є життєві цілі, плани, перспективи, стратегії. Вищою інтегральною структурою життєпроектування респондентів є авторство життєвого шляху.

Метою розробленої методики “Життєві цілі й плани особистості” (Додаток В1) [131] є виявлення психологічних особливостей створення особистістю юнацького віку когніцій життєвих цілей і планів та розгортання їх у життєвому часі. Когніції життєвих цілей юнаків відображають те, наскільки чітко вони уявляють форми реалізації екзистенцій свого життя в майбутньому. Якщо існує наявність вікових періодів, у яких життєві цілі відсутні, то це свідчить про недостатність обміркованості опитуваними свого майбутнього. У пізній юності особистість набуває здатності до варіативного планування досягнення життєвих

цілей, точніше конструювання декількох планів, що поєднуються з однією ціллю. Це розширює її можливості з реалізації цілей життя в умовах соціальних змін.

Для дослідження особливостей життєвої перспективи юнаків нами було використано методику “Здатність до прогнозування” (авт. Л.А.Регуш) (Додаток В2) [384]. Показники за шкалою *аналітичності* відображають спрямованість юнаків на створення об’єктивного прогнозу майбутнього на основі фактів. Шкала *усвідомленості* надає можливість дослідити те, якою мірою особистість організовує власну прогностичну діяльність. *Гнучкість* прогнозування відображає здатність респондентів до створення декількох варіантів прогнозу майбутнього. *Перспективність* прогнозування втілює вміння опитуваних прогнозувати успішність реалізації життєвих цілей і планів у в відтермінованій перспективі. *Доказовість* відображає процеси аналізу близьких за контекстом життєвих ситуацій власного минулого для здійснення більш точного прогнозу майбутнього.

Психологічні особливості становлення структур метапроекткування досліджуваних впливають на вироблення респондентами узагальненого, стратегічного способу метапроекткування. Метою методики “Тест стратегій досягнення цілей” (авт. Н.П.Фетіскін, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов) (Додаток В3) [470] є виявлення генералізованої стратегії конструювання юнаками майбутнього, узгодження власного метапроекту з прогнозуванням подальшого життєвого шляху інших людей. Молоді люди, що використовують *активно-пластичну стратегію*, прагнуть до досягнення своїх цілей, але водночас враховують життєві цілі й плани інших, які не збігаються з власними. *Активно-ригідна стратегія* виявляється у спрямованості опитуваних на конкуренцію з іншими людьми, перевершення їх досягнень. *Пасивна стратегія* характеризується низькою ініціативністю досліджуваних в організації свого буття, орієнтацією на життєві завдання, поставлені іншими людьми, високою стереотипністю вибору цілей життя.

Здійснюючи саморозвиток життєконструювання, суб’єкт життєвого проекту управляє самозмінами свого буття. “Методика діагностики авторства життя” (авт.

М.О.Щукіна) (Додаток В4) [527] спрямована на виявлення особливостей авторства життя юнаків. Для виявлення авторства юнаків у проектуванні свого життєвого шляху нами було використано другу частину цієї методики, спрямовану на дослідження рефлексії респондентами авторства самозмін свого буття – “Субтест дослідження авторства самозмін життєвого шляху”.

Конструювання комплексу психодіагностичних методик для виявлення психологічних особливостей метапроектування юнаків дало можливість визначити критерії, рівні й показники цього психологічного утворення.

До **критеріїв метапроектування життєвого шляху** особистістю ювенального періоду життя ми відносимо:

- чіткість й пролонгованість життєвих цілей у часі та просторі (Н.Л.Бикова [79], Р.Р.Калініна [186], О.В.Люсова [269]);
- реалістичність життєвих планів визначеним цілям (К.А.Багратіоні [27], С.Н.Шелепова [519]);
- обґрунтованість, реалістичність і гнучкість конструювання життєвої перспективи (А.К.Пріма [368], Н.І.Трубнікова [460], О.Ю.Фрідман [482]);
- трансценденція свого життєвого проекту та проектів інших людей (О.О.Воронова [102], М.А.Ляхова [271], А.Є.Созонтов [424]);
- життєтворче реконструювання власного життєвого шляху юнаків (В.А.Дерябіна [146], Н.В.Чепелева [493–494], М.О.Щукіна [527]).

До *високого рівня метапроектування життєвого шляху* нами було зараховано юнаків, у яких:

- наявні чіткі життєві цілі в більшості ліній життєконструювання, цілі пролонговані й логічно взаємопов’язані у різних часових інтервалах;
- когніції визначених юнаками життєвих цілей супроводжуються реалістичними й відповідними їм, інтегрованими життєвими планами;
- прогнозування юнаками успішності реалізації своїх життєвих цілей і планів є розгорнутим на тривалі періоди майбутнього, здійснюється засобами детального

аналізу ресурсів та обмежень свого буття, доказовість прогнозування визначається встановленням аналогій з близькими ситуаціями вже реалізованих життєвих цілей;

- стратегія досягнення життєвих цілей відображає активну життєву спрямованість юнаків на їх реалізацію, сприяння реалізації цілей інших людей;
- юнаки вважають себе авторами самозмін свого життя та приймають на себе відповідальність за його процес і результати.

Середньому рівню метапроекування юнаків відповідають результати експериментального дослідження респондентів, у яких:

- наявні чіткі життєві цілі не менше, ніж у половині ліній життєконструювання, пріоритетні для них цілі пролонговані й логічно взаємопов'язані у декількох послідовних часових інтервалах;
- більшість когніцій визначених юнаками життєвих цілей супроводжуються відповідними їм життєвими планами, які можуть бути реалізовані з залученням особистісних і соціальних життєвих ресурсів, наявних вже в теперішньому;
- прогнозування юнаками успішності реалізації своїх життєвих цілей і планів розгорнуте до середньої перспективи, але досить помірно враховуються наявні й вірогідні обмеження; доказовість прогнозування визначається за аналогіями з ситуаціями, наявними у власному досвіді або досвіді інших;
- стратегія досягнення життєвих цілей відображає активну спрямованість молодих людей на реалізацію власних цілей, конкуренцію з іншими людьми;
- юнаки вважають себе авторами найбільш важливих самозмін життя, відповідальність за його результати покладають як на себе, так і на соціум.

До низького рівня метапроекування життєвого шляху було зараховано учасників експерименту, в яких:

- наявні чіткі життєві цілі не менше, ніж у одній лінії життєконструювання, окремі життєві цілі логічно взаємопов'язані в декількох часових інтервалах;
- реалістичність та узгодженість сконструйованих юнаками життєвих планів з відповідними їм життєвими цілями є досить виваженою;

- прогнозування юнаками успішності реалізації життєвих цілей і планів презентоване переважно в найближчій перспективі, здійснюється на рівні життєвих мрій, наявні життєві ресурси й соціальні обмеження аналізуються мало;
- стратегія досягнення життєвих цілей відображає пасивне ставлення юнаків та дівчат до організації власної життєдіяльності з реалізації своїх життєвих цілей;
- юнаки вважають, що самозміни їх особистісного й соціального життєвого світу є переважно результатом впливу зовнішніх обставин.

У теоретичному обґрунтуванні концепції проектування життєвого шляху юнаків нами було визначено його механізми: екзистенційну рефлексію, прийняття життєвого рішення, авторський життєвий вибір, суб'єктну самодетермінацію процесу життєдіяльності. Емпіричне дослідження механізмів життєвого проекту юнаків було **четвертим завданням** констатувального експерименту.

Метою розробленого нами “Опитувальника екзистенційної рефлексії юнаків” (Додаток Г1) [127] є виявлення здатності юнаків до здійснення рефлексивного виходу за межі власного буття й осмислення його як простору самозмін, суб'єктне управління якими здійснюється “екзистенційним Я” в континуумі їх життєвого часу й лініях життєвого проекту.

“Мельбурнський опитувальник прийняття рішень” (авт. Л.Манн, П.Бюрнетт, М.Радфорд та С.Форд в адаптації Т.В.Корнілової) (Додаток Г2) [220] було обрано для діагностування прийняття життєвих рішень як механізму життєпроекування юнаків. Опитувальник містить *шкалу пильності*, що відображає їх здатність до своєчасного прийняття життєвих рішень, успішне планування дій з реалізації життєвого проекту. Виявлення *надпильності* свідчить про високу тривожність особистості щодо вірогідності їх реалізації. *Шкала прокрастинації* відображає прагнення до відтермінування соціально детермінованих рішень. *Ухилення* в прийнятті рішень є виявом недостатності розвитку процесів життєпроекування.

Для діагностування психологічних особливостей авторського життєвого вибору юнаків нами було розроблено методику “Авторський життєвий вибір”

(Додаток Г3) [126]. Методика спрямована на виявлення здатності юнаків у процесі життєвого вибору рефлексивно відокремлювати власне “Я” від утворень життєвого світу, прагнення обирати способи життєпроекування, які забезпечують найбільші можливості для реалізації власних екзистенцій, аналізувати вплив свого вибору на розвиток інших складових життєпроекування.

Для виявлення особливостей суб’єктної самодетермінації процесу життєдіяльності юнаків було використано шкалу самодетермінації особистості (авт. Б.Шелдон у адаптації Є.М.Осіна) (Додаток Г4) [578]. Питання шкали відображають уявлення юнаків про успішність їх управління власною активністю, особливості цілеспрямованого вибору напрямів життєздійснення.

Застосування комплексу психодіагностичних методик на етапі констатувального експерименту було здійснене на базі Глухівського національного педагогічного університету імені О.Довженка (м. Глухів), Івано–Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано–Франківськ), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (м. Київ), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), Чернігівського національного технологічного університету (м. Чернігів). У дослідженні взяли участь 789 юнаків віком 17-21 рік, студентів 1–5 років професійної підготовки технічних, економічних, природничих та гуманітарних спеціальностей. Серед них юнаків віком 17 років - 162, 18 років – 172, 19 років – 160, 20 років – 158, 21 рік – 127.

4.2. Експериментальне вивчення смисложиттєвого базису проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку

В нашому дослідженні смисложиттєві орієнтації в юнацькому віці розглядаються як екзистенційні когніції й інтенції, що складають базис життєвого проекту. З метою виявлення психологічних особливостей становлення цього

психологічного утворення в життєвому просторі й часі було використано методику “Система життєвих смислів” (авт. В.Ю.Котляков) та тест “Смисложиттєві орієнтації” (авт. Д.О.Леонтєв).

Використання методики “Система життєвих смислів” дало можливість виявити рангові показники, що відображають значущість для респондентів альтруїстичних, екзистенційних, статусних, гедоністичних, когнітивних, комунікативних, пізнавальних та сімейних екзистенцій. Інтерпретація “смислів життя” в інтерпретації В.Ю.Котлякова [223] відповідає нашому розумінню смисложиттєвих орієнтацій в юнацькому віці.

Для виявлення динаміки показників різних груп смисложиттєвих орієнтацій респондентів нами було підраховано середні показники рангів кожної групи (середнє арифметичне – М), а також визначено ранги всіх когніцій. Чим меншим є показник середнього арифметичного, тим вищий ранг відповідного екзистенціалу. Результати здійсненого розподілу кількісних показників презентовані у гістограмі 4.1.

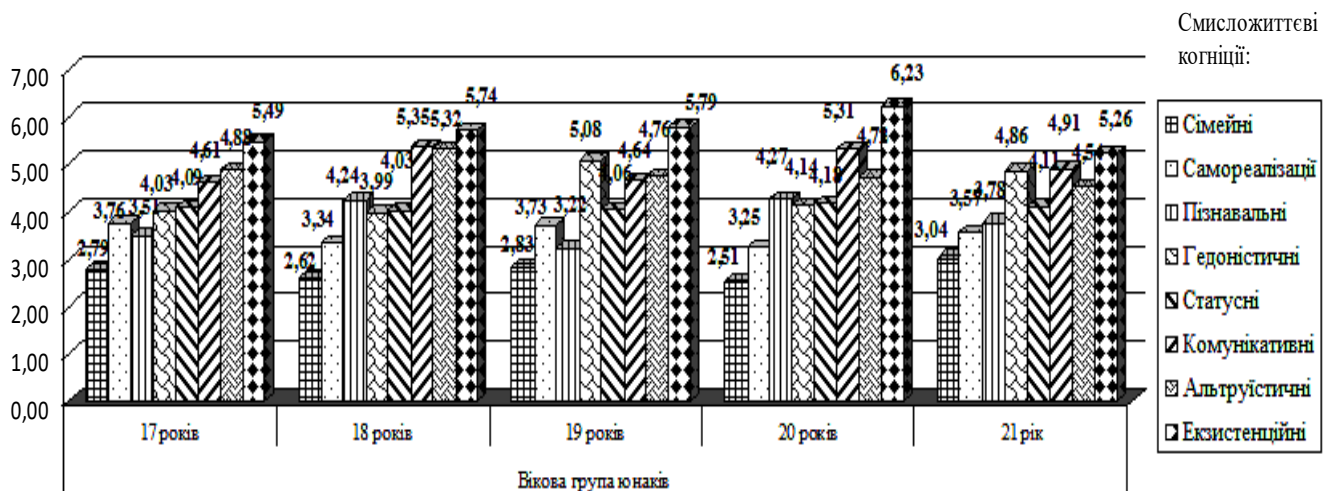

Рис. 4.1. Кількісні показники становлення домінуючих смисложиттєвих когніцій особистості пізньої юності

Як видно з рис. 4.1, упродовж пізньої юності до найвищого рангу опитувані віднесли *сімейні* смисложиттєві когніції (показник середнього арифметичного (М)

складає 2,79 у віці 17 років, 2,62 у 18 років, 2,83 у 19 років, 2,51 у 20 років та 3,04 у 21 рік). Набуття ідентичності в романтичних взаєминах є важливим завданням розвитку особистості юнацького віку. Молоді люди *віком 17–18 років* інтерпретували ці смисли як сенси створення романтичних стосунків у теперішньому на засадах емоційної прихильності, щирості. Юнаки й дівчата *віком 19 років* прагнуть до конструювання тривалих романтичних взаємин, потребують взаєморозуміння. Юнаки *віком 20–21 рік* створювали альтруїстичні смисли життя заради коханої людини, а також проектували їх у майбутнє, втілюючи в ідеальних проектах самореалізації в сімейно-шлюбних взаєминах.

Високу значущість для юнаків мають і сенси *самореалізації* (М – 3,76 у юнаків віком 17 років, 3,34 – у 18 років, 3,73 – у 19 років, 3,25 – у 20 років, 3,57 – у 21 рік). Досліджувані *17–18 років* переважно прагнули втілити свої здібності в окремих видах життєвої активності. У *віці 19 років* ці сенси інтенціюють створення юнаками все більш авторських конструктів самовизначення, реконструювання стратегій міжособистісної взаємодії. Респонденти *віком 20–21 рік* втілювали ці смисли в генералізованому управлінні процесами життєпроекування, суб'єктно трансформували способи цієї життєдіяльності.

Динаміка кількісних показників *пізнавальних* смисложиттєвих когніцій опитуваних була високою (М – 3,51 у 17 років, 4,24 у 18 років, 3,22 у 19 років, 4,27 у 20 років, 3,78 у 21 рік). У *віці 17–18 років* ці сенси втілювалися переважно на рівні пізнання нової соціальної ситуації розвитку та її можливостей для задоволення власних потреб. Для респондентів *віком 19 років* високої значущості набувало пізнання особистісного світу, екзистенційного “Я”, що сприяло автономному реконструюванню ними екзистенцій свого буття. У юнаків *віком 20–21 рік* розвиток цих сенсів відображав прагнення до прогнозування майбутнього, актуалізації життєвих ресурсів реалізації ідеального життєвого проекту.

Ранг *гедоністичних* смисложиттєвих орієнтацій юнаків дещо підвищувався у віці 17–18 років (М – 4,03 у віці 17 років, 3,99 – у 18 років). Гедоністичні смисли,

за термінологією К.О.Абульханової-Славської, являють собою конструкти “життя для себе” [7]. У віці 17–18 років респонденти адаптувалися до навчально-професійної діяльності та випробовували все нові можливості соціальної ситуації розвитку для задоволення своїх потреб. У віці 19 років ($M = 5,08$), згідно з науковою позицією О.В.Люсової [269] та ін., особистість переосмислює сенси свого буття. У віці 20–21 рік конструювання все більш авторських смислів самореалізації заради блага інших людей, що втілюється у феномені “повторного вибору життєвих цілей” (за Н.Л.Биковою [79]), супроводжується переорієнтацією молоді на узгодження смислів “життя для себе” з альтруїстичними екзистенціями. Ці процеси виявлялися в досить помірних ($M = 4,14$, $M = 4,86$) показниках гедоністичних сенсів життя у цих опитуваних.

Ранг статусних смислів життя учасників експерименту був середнім ($M = 4,09$ у 17 років, $4,03$ у 18 років, $4,06$ у 19 років, $4,18$ у 20 років, $4,11$ у 21 рік). Потреба юнаків у самовизначенні в психологічній літературі традиційно трактується як прагнення “зайняти своє місце в суспільстві” (за М.Р.Гінзбург [115]). Одержати високий статус у нових референтних групах найчастіше прагнули юнаки віком 17–18 років, що реалізували ці смисли. Статусні смисли підсилювали мотивацію респондентів віком 19 років до реалізації інших пріоритетних смисложиттєвих орієнтацій. Подальший розвиток цих екзистенцій у молодих людей віком 20–21 рік був виявом дещо однобічної спрямованості їх життєвих проєктів на досягнення переважно соціальних надбань в майбутньому.

Низькі рангові показники виявлено за результатами діагностики комунікативних, альтруїстичних та смисложиттєвих когніцій юнаків. Ранг комунікативних сенсів у досліджуваних відповідав 6 у віці 17 років ($M = 4,61$), 7 у 18 років ($M = 5,35$), 5 у 19 років ($M = 4,64$), 7 у 20–21 рік ($M = 5,31$ і $4,91$ відповідно). Для респондентів віком 17–18 років спілкування й безпосередня міжособистісна взаємодія були важливими аспектами життєдіяльності. Вироблення досліджуваними віком 19 років автономних сенсів самоздійснення в

майбутньому перетворювало смисли комунікації з самоцілі на засіб реалізації інших екзистенцій. У юнаків віком 20–21 рік підсилювалися процеси вибірковості комунікації. Смисли комунікації все більше узгоджувалися та інтегрувалися з їх пріоритетами самореалізації в різних модусах життя.

Низькі рангові показники *альтруїстичних* смислів упродовж пізньої юності: 7 ранг у 17 років (M – 4,88), 6 ранг у 18–20 років (M – 5,32, 4,76 і 4,72 відповідно), 5 ранг у 21 рік (M – 4,54), на нашу думку, не свідчать про переважно егоцентричні способи взаємодії досліджуваних з іншими людьми. У юнаків віком 17-18 років когніції цих смислів ще є досить абстрактними. Тому вони лише незначною мірою проектувалися в конкретні реалії їх життя. 19-річні респонденти набували здатності до рефлексивного осмислення свого буття, поваги й прийняття життєвих проектів інших. Це підсилювало їх прагнення до альтруїстичної взаємодії з людьми, особливо – зі значущими іншими. У віці 20-21 рік особистість набуває здатності до утворення широких смислів життя заради всіх людей.

На нашу думку, конструювання автономних *екзистенційних* сенсів, точніше, сенсів пізнання й подальшого втілення в своєму житті, духовних питань людського буття, для юнаків є життєвим завданням надзвичайно високої складності. Рангові показники цих смислів становили 5,49 у віці 17 років, 5,74 у 18 років, 5,79 у 19 років, 6,23 у 20 років та 5,26 21 рік. Молоді люди віком 17-18 років виявляли не досить конкретизовані прагнення віднайти переважно в соціумі та усвідомити сенс свого буття. У віці 19 років вони в процесах самовизначення екзистенціалів життя переорієнтувались у особистісний світ і здійснювали автономне створення деталізованих ментальних репрезентацій сенсів буття, які вони хочуть реалізувати, й тих значень, які мають ці сенси саме для них. У 20-21 рік молоді люди створювали унікальні способи самоздійснення екзистенційних смислів свого буття. Вважаємо, що саме неуспішність юнаків у реалізації сенсів екзистенційного зростання стереотипними засобами життєпроекування спричинила ситуацію “мораторію” становлення цих сенсів і зниження рангових

показників у 19-20 років. Молоді люди віком 20-21 рік життєтворчо виробили відповідні своїм екзистенційним змістам способи самовизначення й самореалізації цих смислових структур у життєвому світі.

Вважаємо, що низькі ранги альтруїстичних і власне екзистенційних смисложиттєвих когніцій можуть ускладнювати життєпроекування молоді в широких лініях – етнічній та духовній, виявляться у незначній кількості й абстрактності змісту життєвих цілей, виборі репродуктивних способів організації своєї життєдіяльності.

Здійснений аналіз одержаних експериментальних даних показав, що в смисложиттєвому просторі юнаків найбільш значущими є сімейні екзистенції, що найбільше сприяють розвитку інтимно-особистісної лінії життєвого проекту. Висока значущість сенсів пізнання й самореалізації сприяє активізації структур життєвого проекту юнаків та “перевірки” їх реалізацією в соціальній взаємодії. Становлення гедоністичних і статусних смисложиттєвих когніцій відповідає положенням психологічної науки про розвиток особистості в юності й відображає прагнення респондентів випробувати нові можливості “дорослого” життя.

Найменш розгорнутими в життєвому просторі юнаків є альтруїстичні та екзистенційні змісли. Конструювання сенсів життя заради всіх людей найчастіше не має аналогів у їх життєвому досвіді. Саме ці змісли найбільше сприяють авторському життєпроекуванню індивідуума. Відтак недостатність їх розвитку може обмежувати розвиток інших складових життєпроекування юнаків.

Розгортання зміслів життя досліджуваних у життєвому просторі нерозривно пов’язане з їх становленням у часі. Для вивчення смисложиттєвих орієнтацій юнаків у темпоральному континуумі нами було використано психодіагностичну методику “Смисложиттєві орієнтації” (авт. Д.О.Леонтєв) [257].

Результати дослідження узагальнених показників становлення структурних компонентів цього психологічного утворення юнаків віображено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Кількісні показники становлення смисложиттєвих орієнтацій
особистості пізнього юнацького віку**

n=789

Шкали	Рівні розвитку смисложиттєв их орієнтацій	Вікова група юнаків (у %)				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Цілі в житті	Високий	5,56	15,69	6,25	6,32	9,44
	Середній	61,11	75,00	68,75	80,39	74,81
	Низький	33,33	9,31	25,00	13,29	15,75
Процес життя	Високий	11,11	12,21	15,62	12,65	10,23
	Середній	72,22	69,19	65,63	75,31	70,08
	Низький	16,67	18,60	18,75	12,04	19,69
Результат життя	Високий	11,11	15,12	12,51	6,32	11,03
	Середній	72,22	72,09	71,87	81,64	71,02
	Низький	16,67	12,79	15,62	12,65	17,32
Локус контролю – Я	Високий	15,43	22,09	15,62	18,98	15,75
	Середній	66,67	68,61	75,00	81,02	78,34
	Низький	17,90	9,30	9,38	0,00	5,91
Локус контролю – життя	Високий	5,56	15,12	15,00	12,65	15,74
	Середній	85,80	75,00	72,50	81,09	72,44
	Низький	8,64	9,88	12,50	6,26	11,82
Осмысле ність життя	Високий	83,33	84,31	84,38	81,64	75,59
	Середній	11,11	15,69	9,37	18,36	24,41
	Низький	5,56	0,00	6,25	0,00	0,00

Як видно з табл. 4.1, у віці 17–18 років, високі показники **осмисленості** ними свого майбутнього (шкала “Цілі в житті”) було виявлено в 5,56% та 15,69% респондентів відповідно. Вони чітко уявляють, які саме смисложиттєві когніції

прагнуть реалізувати в своїх життєвих цілях. Втім, серед цих когніцій презентовані як автономні, так і соціально детерміновані. Юнаки *віком 19 років* створювали автономні сенси життя. На високому рівні (швидко й успішно) їх проектували в своє майбутнє респонденти, які набули особистісної зрілості і/або пережили психотравмуючі ситуації. Досліджувані *віком 20–21 рік* утворювали чіткі когніції життєвих цілей, у яких відображали переважно альтруїстичні, екзистенційні, сенси, а також сенси пізнання та самореалізації.

Кількісні показники *середнього рівня* розвитку за цією шкалою було виявлено в 61,11% досліджуваних віком 17 років, 75,00% – 18 років, 68,75% – 19 років, 80,39% – 20 років та 74,81% – 21 рік. У *віці 17–18 років* вони лише частково втілювали власні смисли й цінності життя у надміру абстрагованих життєвих цілях. Відтак і рівень життєвої енергії юнаків, спрямованої на реалізацію цих цілей, був не досить високим. Респонденти *віком 19 років* створювали автономні смисложиттєві орієнтації. Втім, процеси реконструювання ними життєвих цілей на основі власних сенсів буття ще тривали. У *віці 20–21 рік* молоді люди втілювали автономні сенси як “життя для інших”, так і “життя для себе” в когніціях найбільш значущих для них життєвих цілей.

До *низького* рівня розвитку за цією шкалою було зараховано 16,67% та 18,60% юнаків *віком 17 і 18 років* відповідно. Їх життєві цілі сформовані переважно на рівні життєвих мрій, а процеси життєпроекткування сконцентровані в теперішньому. У *віці 19 років* юнаки (18,75%) створювали окремі автономні сенси буття і незначною мірою виявляли потреби в їх реалізації в генералізованих уявленнях про своє майбутнє. Лише окремі життєві цілі цих молодих людей *віком 20–21 рік* (12,04% та 19,69% відповідно) детерміновані їх автономними смисложиттєвими орієнтаціями.

До *високого* рівня *осмисленості свого теперішнього та задоволеності своєю актуальною життєдіяльністю* (шкала “Процес життя”) було зараховано 11,11% юнаків віком 17 років, 12,21% – 18 років, 15,62% – 19 років, 12,65% – 20

років, 10,23% – 21 рік. У віці 17–18 років вони осмислювали своє життя, як спрямоване на реалізацію їх ключових смислів і цінностей, духовних принципів взаємодії з людьми. У віці 19 років здійснювали цілеспрямовану життєдіяльність з вироблення автономних сенсів буття та створення на цій основі індивідуалізованих способів реалізації цих сенсів. У 20–21 рік – набували здатності до цілісного осмислення свого життєвого проекту та встановлення відповідності своєї актуальної життєдіяльності його реалізації в цілому.

Юнаки віком 17–18 років з середніми показниками досліджуваного утворення (72,22% та 69,19% відповідно) осмислювали пріоритетні види своєї актуальної життєдіяльності як такі, що узгоджуються з найбільш значущими для них цінностями й смислами життя. У віці 19 років вони (65,63%) конструювали егоцентричні й альтруїстичні смисложиттєві когніції. Це сприяло переживанню ними свого теперішнього як такого, що поєднує “корисне” з “приємним”. У віці 20–21 рік (75,31% та 70,08% відповідно) здійснювали екзистенційну інтеграцію процесів життєпроекування в теперішньому й майбутньому та осмислювали теперішнє як таке, що в цілому відповідає їх пріоритетним життєвим цілям.

Низькі показники за шкалою “Процес життя” свідчать про те, що респонденти віком 17–18 років (16,67% та 18,60% відповідно) осмислювали теперішнє як мало пов’язане з їх майбутнім; у віці 19 років (18,75%) вони здійснювали лише окремі спроби створення автономних смислів життя. Досліджувані віком 20–21 рік (12,04% та 19,69% відповідно) усвідомлювали, що їх актуальна життєдіяльність лише частково узгоджується зі смислами та цілями їх життя та переживали потреби в реконструюванні свого життєвого проекту.

Високі кількісні показники *осмисленості юнаками свого минулого* (шкала “Результат життя”) становили 11,11% у віці 17 років, 15,12% – у 18 років, 12,51% – у 19 років, 6,32% – у 20 років, 11,03% – у 21 рік. У 17–18 років ці молоді люди переосмислювали своє минуле як етап конструювання життєвих ресурсів, необхідних для подальшої самореалізації. У визначенні засобів реалізації

ключових смислів життя враховували наявні надбання й соціальні обмеження. У *віці 19 років* юнаки переосмислювали своє минуле як таке, що сприяє реалізації їх життєвих смислів і цілей. У *20–21 рік* респонденти інтегрували проект реалізації своїх перспективних цілей та цілей, вже здійснених у минулому. Вони аналізували динаміку власних цілей та способів їх досягнення від минулого до теперішнього й виробляли засоби суб'єктного управління процесами життєпроекування.

До *середнього рівня* розвитку було зараховано 72,22% юнаків віком 17 років, 72,09% – 18 років, 71,87% – 19 років, 81,64% – 20 років, 71,02% – 21 рік. Респонденти *віком 17–18 років* у процесах визначення напрямів подальшого життєпроекування враховували найбільш значні надбання свого минулого. У *віці 19 років* їх емоційне ставлення до свого минулого було дещо суперечливим. Вони осмислювали наявний життєвий досвід як процеси становлення життєвих ресурсів, і водночас як самообмеження можливостей перспективної самореалізації. Досліджувані *віком 20–21 рік* аналізували процеси реалізації власних життєвих цілей у минулому та осмислювали їх як можливість виробити більш ефективні способи самореалізації цілей свого життя.

Низький рівень осмисленості життя юнаків *віком 17–18 років* (16,67% та 12,79% відповідно) виявлявся в тому, що вони незначною мірою намагалися поєднати свій життєвий міф у минулому й теперішньому. У *віці 19 років* вони (15,62%) розвинули вміння з самоаналізу окремих подій свого минулого та досить незначною мірою прагнули здійснювати суб'єктне управління процесами життєпроекування. У *віці 20–21 рік* вони (12,65% та 17,32% відповідно) ще не набували здатності до узгодження й інтеграції процесів своєї життєдіяльності в теперішньому й майбутньому з самоаналізом життєвих змін свого минулого.

Кількість юнаків з високим рівнем осмисленості *результату життя*, як і цілей життя, збільшилась у віці 17–18 років (з 11,11% до 15,12% юнаків) та у віці 20–21 рік (з 6,32 до 11,09% респондентів). Переосмислення ними “результату життя”, точніше свого минулого, нерозривно пов'язане з реконструюванням

смыслів майбутнього. Респонденти прагнули “переписати” свій життєвий міф для підвищення його логічності й узгодженості (за Н.В.Чепелевою [493–494]).

Шкали “Локусу контролю Я” і “Локусу контролю – життя” відображають осмислення досліджуваними процесів управління своєю життєдіяльністю в особистісному й соціальному світах.

Показники *високого рівня розвитку* за шкалою “*Локус контролю – життя*” нами було виявлено в 5,56% юнаків віком 17 років, 15,12% – 18 років, 15,00% – 19 років, 12,65% – 20 років, 15,74% – 21 рік. У віці 17–18 років вони здійснювали екзистенційно детерміноване управління процесами актуальної життєдіяльності в різних доменах життєпроекування. Молоді люди віком 19 років проектували свої автономні смисложиттєві орієнтації переважно в індивідуальне майбутнє, а саме: утворювали чіткі когніції життєвих цілей та планів, конструювали способи їх досягнення в теперішньому. У віці 20–21 рік респонденти здійснювали цілісне переосмислення свого життєвого проекту в соціальному світі. Вони узгоджували його складові в життєвому просторі й часі.

Середньому рівню розвитку досліджуваного утворення відповідали результати більшості респондентів: 85,80% – 17 років, 75,00% – 18 років, 72,50% – 19 років, 81,09% – 20 років, 72,44% – 21 рік. Досліджувані віком 17–18 років цілеспрямовано втілювали власні сенси буття в найбільш значущих соціальних досягненнях. Юнаки віком 19 років проектували егоцентричні й альтруїстичні сенси в пріоритетні життєві цілі. Вони виробляли не досить гнучкі способи актуальної життєдіяльності, спрямовані на реалізацію життєвих цілей. У віці 20–21 рік опитувані інтегрували образи найбільш значущих для них життєвих цілей і планів з актуальною життєдіяльністю, розвинули окремі уміння з суб’єктної саморегуляції соціальної життєвої активності.

До *низького рівня* розвитку за цією шкалою було зараховано 8,64% юнаків віком 17 років, 9,88% – 18 років, 12,50% – 19 років, 6,26% – 20 років, 11,82% – 21 рік. Молоді люди віком 17–18 років виявляли лише окремі спроби реалізувати

сенси й цінності свого життя у незначній кількості короткотривалих у часі справ. У віці 19 років вони втілювали лише окремі автономні смисложиттєві орієнтації в малозначущих для них життєвих цілях. У 20–21 рік досліджувані набули здатності до саморегуляції здійснення окремих короткотривалих життєвих цілей.

Шкала “Локус контролю – Я” відображає психологічні особливості осмислення юнаками себе як суб’єкта самозмін свого особистісного світу.

Високі показники розвитку осмислення власних самозмін було виявлено в 83,33% респондентів віком 17 років, 84,31% – 18 років, 84,38% – 19 років, 81,64% – 20 років, 75,59% – 21 рік. У віці 17–18 років ці юнаки розвинули вміння з самоаналізу самозмін у теперішньому та найближчому минулому. Вони осмислювали ці самозміни, як спрямовані на реалізацію генералізованих смислів особистісного зростання в життєвій перспективі. У віці 19 років респонденти набули здатності до осмислення й саморегуляції самозмін особистісних якостей, які сприяють реалізації їх життєвих цілей. Молоді люди віком 20–21 рік здійснили інтеграцію процесів осмислення самозмін своїх особистісних якостей та екзистенційного “Я”, управляли процесами саморозвитку особистісних ресурсів.

Опитувані з *середніми кількісними показниками* за цією шкалою віком 17–18 років (11,11% та 15,69%) осмислювали самозміни актуальних способів життєдіяльності і як власне надбання, і як результат впливу зовнішніх обставин. У віці 19 років (9,37%) встановили власне авторство самозмін окремих, переважно вольових, якостей. Самозміни моральних якостей юнаків, на їх думку, відбулись стихійно. У віці 20–21 рік (18,36% та 24,41%) набули здатності управляти особистісними самозмінами в теперішньому й найближчому майбутньому.

Низький рівень розвитку за цією шкалою було виявлено в 5,56% юнаків віком 17 років. Їх схильність вважати самозміни власного “Я” результатом зовнішніх впливів, на нашу думку, пояснюється деякою інфантильністю, несформованістю вмінь відстоювати власну життєву позицію. У віці 19 років такі показники було виявлено в 6,25% досліджуваних. У них відбувалось становлення

тільки окремих автономних екзистенцій. Процеси життєпроекування юнаків детермінувалися переважно соціальними стереотипами. Тому ці респонденти ще не встановили власне авторство самозмін своїх смисложиттєвих орієнтацій.

Узагальнений показник осмисленості життя за методикою “Смисложиттєві орієнтації”, інтегрує кількісні показники складових, що визначаються за іншими шкалами.

Переважну більшість юнаків (83,33% респондентів віком 17 років, 84,31% – 18 років, 84,38% – 19 років, 81,64% – 20 років та 75,59% – 21 рік) було зараховано до *високого рівня* загального показника осмисленості життя. Опитувані мали чіткі уявлення про те, які смисли життя вони прагнуть реалізувати у майбутньому, оцінювали майбутнє як осмислене й цілеспрямоване. “Я-образ” юнаків у теперішньому характеризувався активністю, переконаністю в правильності вибору свого життєвого шляху. Минуле юнаків логічно узгоджувалося з життєдіяльністю в теперішньому й було спрямоване на реалізацію ідеального майбутнього. Юнаки здатні до управління самозмінами й подіями свого життя, виявляли прагнення бути суб’єктами власної життєдіяльності.

Середній рівень осмисленості життя було виявлено у 11,11% досліджуваних віком 17 років, 15,69% – 18 років, 9,37% – 19 років, 18,36% – 20 років, 24,41% – 21 рік. Майбутнє цих респондентів є переважно осмисленим і наповненим життєвими цілями, хоча не всі смисли юнаки втілювали в чітких цілях. Життєдіяльність цих респондентів у теперішньому є більшою мірою активною й цікавою, ніж рутинною. Однак вони значну кількість часу приділяють виконанню життєвих завдань, визначених соціумом. Своє минуле оцінювали як переважно таке, що відповідає теперішньому й майбутньому. Їх життя, на думку респондентів, більшою мірою управляється ними, ніж зовнішніми обставинами.

Серед всіх учасників експерименту до *низького рівня* за цим показником було зараховано 5,56% респондентів віком 17 років і 6,25% досліджуваних віком 19 років. Ці показники відображають суб’єктивно важке переживання

сімнадцятирічними юнаками нормативної кризи їх віку, а також високу складність вибудовування власних, автономних смисложиттєвих когніцій досліджуваними віком 19 років. Вони осмислювали власне майбутнє як мало наповнене життєвими цілями, теперішнє – як переважно нецікаве, а власну життєву активність у ньому як незначну та мало ефективну, минуле – як таке, що не відповідає смисложиттєвим когніціям і пріоритетам теперішнього й майбутнього. Вони усвідомлювали, що їх життєдіяльність переважно соціально детермінована.

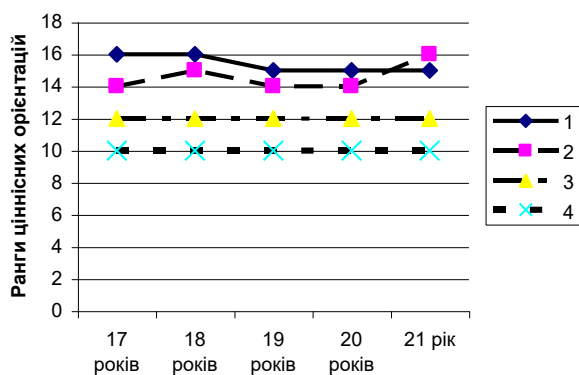
Специфіка становлення смисложиттєвих орієнтацій юнаків у життєвому просторі й часі виявляється в тому, що закономірно викристалізовується пріоритет сімейних смислів, смислів пізнання, самореалізації та відносно занижена значущість альтруїстичних та власне екзистенційних смислів, відмічається активізація переважно смислів буття “для себе” в першій половині пізньої юності й смислів буття “для інших” – у другій. Водночас спостерігається послідовна активізація різних смисложиттєвих когніцій у часі, яка детермінує подальше проектування юнаками життєвого шляху.

4.3. Психологічні особливості становлення структурних компонентів проектування життєвого шляху в пізній юності

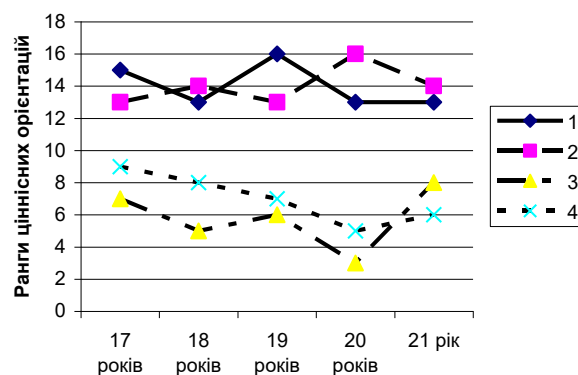
4.3.1. Конструювання життєвих ліній юнаками в особистісному просторі життєвого світу

Розгортання ліній життєпроекування юнаків у особистісному просторі життєвого світу в авторській концепції проектування ними життєвого шляху презентовано становленням ціннісних орієнтацій особистості.

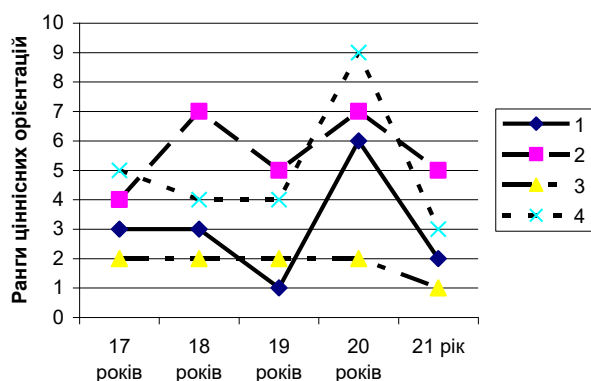
Дослідження особливостей цього психологічного утворення нами було здійснено засобами авторського “Опитувальника ціннісних орієнтацій юнаків”. Кількісні результати проведеної психодіагностичної методики відображено на графіках (рис. 4.2).

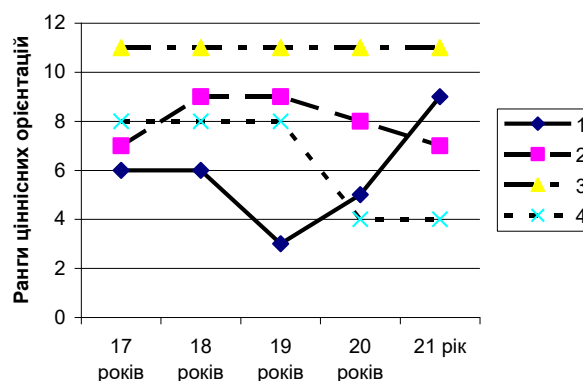
I. Інтимно-особистісна лінія

II. Професійна лінія

III. Етнічна лінія

IV. Духовна лінія

Умовні позначення: 1 – алоцентричні цінності життєвого проекту, 2 – егоцентричні цінності життєвого проекту, 3 – алоцентричні цінності метапроекування, 4 – егоцентричні цінності метапроекування

Рис. 4.2. Графічні профілі кількісних показників співвідношення ціннісних орієнтацій особистості пізнього юнацького віку

Як видно з рис. 4.2, найвищі ранги в досліджуваних виявлено за показниками інтимно-особистісної та професійної ліній життєвого проекту. При цьому цінності проектування життєвого шляху в цілому (показники цінностей інтимно-особистісної лінії у віковому діапазоні 17–21 рік займають 1-3 ранги, цінності професійної лінії – 1-4 ранги) для них є більш важливими, ніж цінності метапроекування (показники цінностей інтимно-особистісних взаємин відповідають 5-7 рангам, професійних аксіологічних когніцій – 8-14 рангам).

У структурі ціннісних орієнтацій *інтимно-особистісної лінії життєвого проекту* опитуваних рангові показники алоцентричних цінностей (1 ранг у 17–18

років, 2 ранг у 19 й 20 років) є вищими, ніж *егоцентричних* (3 ранг у 17 років, 2 ранг у 18 років, 3 ранг у 19 й 20 років). У віці 21 рік егоцентричні аксіологічні утворення досягають 1 рангу й стають пріоритетними. Зазнали змін і якісні показники розвитку ціннісних орієнтацій кохання юнаків, відображені в їх власних висловлюваннях. Зокрема, опитувана Т.О. (17,2 р.) зазначила, що “кохати – означає офірувати всім”. Досліджуваний Т.Б. (21,4 р.) відзначив, що “Необхідно думати про те, наскільки життєздатними ці взаємини будуть у майбутньому”. Таким чином, “егоцентричні” ціннісні орієнтації респондентів віком 20–21 рік виявляються переважно в реалістичному плануванні ними подальшого розвитку романтичних взаємин.

Рангові показники ціннісних орієнтацій *інтимно–особистісної лінії метапроекування юнаків* у пізній юності відповідають рангам 5 (алоцентричні) й 7 (егоцентричні). Втім, аналіз вікової динаміки виявив зміни якісних показників становлення цього психологічного утворення. Алоцентричні цінності юнаків *віком 17–18 років* конкретизуються у прагненні в майбутньому “щиро й безкорисливо кохати” романтичного партнера, а егоцентричні – в потребах вирішити свої проблеми за його рахунок. *У віці 19 років* досліджувані альтруїстично прагнули в майбутньому сприяти особистісному саморозвитку свого романтичного партнера й, меншою мірою, очікували одержати його любов, турботу. Респонденти *віком 20–21 рік* вважали найбільш значущим у їх подальших стосунках кохання надавати емоційну підтримку, піклуватись про кохану людину. Від неї очікували розуміння, поваги, докладання зусиль для організації спільного життя та ін.

Вважаємо, що переорієнтація молоді з матеріальних та побутових на духовні цінності кохання сприяла зближенню змісту алоцентричних та егоцентричних цінностей, що розширює можливості опитуваних з інтеграції цінностей та подальшого конструювання на їх основі цілісного життєвого проекту.

Динаміка показників ціннісних орієнтацій *професійної лінії життєвого проекту юнаків* відобразила послідовне підвищення/зниження рангів

алоцентричних та егоцентричних цінностей. У віці 17 років алоцентричні цінності респондентів займали 2 ранг, егоцентричні – 4 ранг. Вони створювали ще не досить конкретизовані когніції безкорисливої самореалізації в соціальній ролі фахівця з обраної професії. У досліджуваних віком 18 років більш значущими стали егоцентричні цінності (ранг 3), а показник алоцентричних знизився до 4 рангу. Зближення рангів досліджуваних цінностей виявилось в узгодженні їх якісних показників переважно в теперішньому часі. Респонденти зазначали, що для них важливо “гарно навчатись і отримувати стипендію”, “здійснювати професійний саморозвиток для успішної кар’єри” та ін.

У респондентів віком 19 років автономне реконструювання власних екзистенцій сприяло підвищенню рангу алоцентричних цінностей професійної діяльності до найвищого. Значущість егоцентричних цінностей відповідала 3 рангу. Пріоритетні екзистенційні когніції професійної самореалізації дев’ятнадцятирічних юнаків стали більш обміркованими й конкретизованими. Найбільш цінним в обраній професії вони вважали “якісно навчати й виховувати дітей за сучасними методиками”, “виробляти якісну продукцію” та ін.

У юнаків віком 20 років показники алоцентричних та егоцентричних цінностей відповідали 4 і 1 рангам відповідно. Для них високої значущості набувають можливості в подальшому реалізовувати актуальні потреби “життя для себе” в професійній діяльності. Зближення рангових показників алоцентричних (ранг 4) й егоцентричних (ранг 3) цінностей юнаків віком 21 рік відображає інтеграцію цих цінностей. Вони прагнуть “поєднувати сімейне життя й кар’єру”, “мати гроші для професійного саморозвитку” тощо.

Аналіз динаміки показників *професійних цінностей метапроекування юнаками* свого майбутнього дає можливість констатувати, що впродовж всієї пізньої юності рангові показники егоцентричних цінностей є вищими, ніж алоцентричних і складають 8 і 10 ранги у віці 17 років, 9 і 12 ранги у 18 років, 10 і 11 ранги у 19 років, 12 і 14 ранги у 20 років відповідно. Наприкінці пізньої юності,

в досліджуваних віком 21 рік, алоцентричні ціннісні орієнтації професійної самореалізації в майбутньому (ранг 9) стають більш значущими, ніж егоцентричні (ранг 14). При цьому пріоритетні для молоді *віком 17–18 років* егоцентричні цінності виявлялись у прагненнях одержати саме матеріальні блага й високий соціальний статус засобами своєї професійної діяльності. У *віці 19 років* відбуваються процеси інтеграції егоцентричних цінностей професійної діяльності молодих людей з іншими цінностями життєпроекування, зокрема - “матеріально утримувати свою родину”, “поважати себе як фахівця” тощо. У *20–21 рік* пріоритет егоцентричних цінностей відображає прагнення юнаків залучити професійні ресурси для реалізації життєвих цілей. Самі досліджувані зазначали, що “перша робота – лише перший крок до успішної кар’єри”, “мрію з часом відкрити свою справу. Робота дасть можливість зібрати стартовий капітал” та ін.

Показники *егоцентричних цінностей етнічної лінії життєвого проекту юнаків* (13 ранг у 17 років, 10 ранг у 18 років, 12 ранг у 19 років, 10 ранг у 20 років, 12 ранг у 21 рік) впродовж пізньої юності є вищими, ніж *алоцентричних* (14 ранг у 17–18 років, 16 ранг у 19 років, 11 ранг у 20 років, 15 ранг у 21 рік). У *віці 17–18 років* егоцентричні цінності юнаків є досить інтегрованими з алоцентричними й презентованими переважно в теперішньому. Опитувані високо цінують власні можливості презентувати свою націю та себе як її представника в інтернет-джерелах, значних, на їх думку, подіях сучасної України тощо.

Висловлювання досліджуваних *віком 19 років* засвідчили переживання ними розчарувань через руйнування занадто високих, ідеалізованих очікувань добробуту для себе у своїй країні. Зокрема, на думку опитуваної В.А. (19,1 р.), “У інших країнах люди живуть набагато краще за нас. Чим тут пишатись?!”. Досліджуваний К.М. (19,3 р.) зазначив, що “Європейські цінності – це добре. А де ж європейський рівень життя?!”. Складна соціально-економічна ситуація в сучасній Україні, розчарування юнаків у попередній державній владі та зневіра в підвищення власного соціального благополуччя в найближчому майбутньому,

пропаганда у ряді ЗМІ еміграції українців у інші країни з більш високим соціально-економічним рівнем життя значною мірою ускладнюють становлення етнічної лінії життєвого проекту молоді.

У віці 20 років відбувається зближення рангових показників алоцентричних (11 ранг) та егоцентричних (10 ранг) цінностей етнічного життєпроекування юнаків. Досліджувані переорієнтовуються з очікування для себе благ від держави на переживання цінності свого духовного буття в контексті українського етносу: “можна бути заможною нацією, але бідною духовно; ми – не такі”, “житиму в Україні, ціную те хороше, що є”. У віці 21 рік якісні показники досліджуваного утворення в респондентів є подібними. Зниження рангових показників егоцентричних цінностей до 12, а алоцентричних до 15 учасники експерименту пояснили переорієнтацію на проектування найближчого майбутнього у інтимно-особистісній та професійній лініях через зміну соціальної ситуації розвитку.

Показники розвитку егоцентричних та алоцентричних *цінностей етнічної лінії метапроекування юнаків* відповідали 12 і 15 рангам у віці 17 років, 13 і 15 – у 18 років, 13 і 15 – у 19 років, 8 і 15 у 20 років, 14 і 16 – у 21 рік. Упродовж пізньої юності більш значущими для респондентів є цінності “життя для себе”. Якісна динаміка цих показників виявилась у тому, що молоді люди *віком 17–18 років* найбільше цінували можливості самореалізації в своїй країні, а саме – приймати участь у різних громадянських та політичних акціях, позиціонувати себе як українця в неформальних взаєминах. Досліджувані *віком 19 років* зазначали, що для них цінним є жити й спілкуватись з представниками свого етносу зі схожими поглядами на життя, бути “своєю” людиною в своїй країні, що сприяє їх самореалізації в інших модусах життя. Респонденти *віком 20–21 рік* відзначали цінність можливостей прогнозувати своє майбутнє в своїй країні й, таким чином, управляти реалізацією ідеального проекту свого майбутнього.

Показники *ціннісних орієнтацій духовної лінії проектування життєвого шляху* юнаками *віком 17–18 років* складали 10 і 8 (егоцентричні) та 11 і 11

(алоцентричні) ранги відповідно. Юнаки часто встановлювали пріоритет розваг і задоволень над духовним саморозвитком. Зокрема, опитувана Б.А. (17,4 р.) зазначила, що “люблю розважатись. Думати над життям буду, коли постарію”. Згідно з висловлюванням досліджуваної І.Б. (18,3 р.), “Багато займаюсь тим, що потрібно. Розваги дають можливість швидко “перезавантажити” розум”.

Ми вважаємо, що адаптація до нової соціальної ситуації розвитку й вироблення алгоритмів суб’єктного управління актуальною життєдіяльністю потребує докладання юнаками значних інтелектуальних та вольових зусиль. Тому їх зануреність у різноманітні розваги й захоплення переважно є засобом проживання життєвих труднощів та пов’язаних з ними негативних емоцій.

У віці 19 років глибинні процеси трансформації смисложиттєвих орієнтацій опитуваних спричинюють і значні перебудови їх духовних цінностей. Ранговий показник алоцентричних цінностей духовної самореалізації юнаків знизився до 14. Вважаємо, що конкретизація автономно вироблених ними екзистенціалів у цінностях духовного саморозвитку ще не відбулась. При цьому значущість цінностей розваг і задоволень для юнаків не змінилась (відповідала 8 рангу).

У віці 20–21 рік показники алоцентричних духовних цінностей юнаків підвищились від рангу 14 (у 19 років) до рангу 12 (у 20 років) і рангу 8 (у 21 рік). Аналогічні показники егоцентричних цінностей знизились від рангу 8 у 19 років до 9 у 20 років та до 10 у 21 рік. Самі респонденти відзначали, що “не розумію тих, хто “прожигає” життя, хоч і сам був таким раніше”, “надаю соціальну допомогу іншим людям, знайшла себе у цьому”. Ми погоджуємось з науковими позиціями О.І.Климишин [195], Е.О.Помиткіна [360], С.О.Ставицької [433] щодо того, що процеси духовного зростання людини тісно пов’язані з екзистенційними. Вирішення юнаками життєвого “завдання” на смисл життя, автономне вироблення смисложиттєвих когніцій, сприяє визначенню ними способів духовного саморозвитку, а, отже, – переживанню цінності такої діяльності.

У структурі *духовних цінностей метапроекування* юнаків значущість алоцентричних ціннісних орієнтацій у віці 17–21 рік була високою (складала ранг 6). Показники егоцентричних цінностей відповідали рангу 9 у 17–19 років, рангу 13 у 20–21 рік. При цьому молоді люди *віком 17–18 років* високо цінують можливості духовного саморозвитку, прагнуть до вдосконалення своїх особистісних якостей. Серед егоцентричних цінностей для них важливими є задоволення, які дадуть можливість у майбутньому пережити нові позитивні емоції. У *віці 19 років* опитувані спрямовані на реалізацію цінностей духовного зростання в когніціях життєвих цілей і планів, що передбачають альтруїстичну взаємодію переважно зі значущими іншими. “Для себе” вони бажали реалізувати тривалі захоплення для переживання нового емоційного та екзистенційного досвіду. Досліджувані *віком 20–21 рік* планують реалізацію духовних цінностей у взаємодії з усіма людьми. Щира подяка цих людей у майбутньому або сам факт сприяння їх саморозвитку і складала зміст духовних цінностей метапроекування юнаків, що втілювали смисли “життя для себе”. В цьому віці відбулась інтеграція алоцентричних та егоцентричних цінностей проектування юнаками майбутнього.

Здійснений аналіз емпіричних даних становлення ціннісних орієнтацій юнаків виявив складну діалектичну єдність цих конструктів, що впливає на розвиток життєвого проекту. На нашу думку, зазначена специфіка виявлятиметься у таких особливостях життєпроекування юнаків:

- більш активному конструюванні інтимно-особистісної й професійної лінії життєвого проекту, оскільки ранги відповідних цінностей є найвищими, а також послідовному наданні досліджуваними пріоритету алоцентричним та егоцентричним аксіокогніціям цих ліній, що відображає взаємодоповнююче самотворення ними цінностей свого “життя для себе” й “життя для інших”;
- наданні юнаками пріоритету цінностям взаємин кохання й професійної взаємодії в майбутньому. Це вірогідно сприятиме деталізованому, пролонгованому в часі й обміркованому конструюванню відповідних життєвих цілей і планів;

- більш низьких рангах цінностей етнічної й духовної ліній життєвого проекту, що, ймовірно, спричинить і високу складність проектування та меншу динамічність когніцій відповідних ліній упродовж пізньої юності;
- високій значущості духовних алоцентричних цінностей метапроектування, що сприятиме самотворенню цілей духовного саморозвитку в майбутньому.

Успішність життєпроекування юнаків значною мірою визначається співвідношенням цінності й доступності аксіологічних когніцій їх життєвого проекту. За результатами використання розробленого “Опитувальника ціннісних орієнтацій юнаків”, *незначні відмінності* співвідношення цінності й доступності аксіоконструктів у респондентів (відмінності в 3–5 рангів за більшістю аксіоконструктів), на нашу думку, більшою мірою сприяють їх успішному життєпроекуванню, ніж *співпадіння* (відмінності в 1–2 ранги), *наявність відмінностей* (у 6–9 рангів), *значних відмінностей* (у 10–13 рангів) чи *повне неспівпадіння* (в 14–15 рангів) ієрархій цінності й доступності запропонованих когніцій. Результати дослідження кількісного співвідношення показників цінності й доступності аксіологічних когніцій юнаків наведені на гістограмі 4.3.

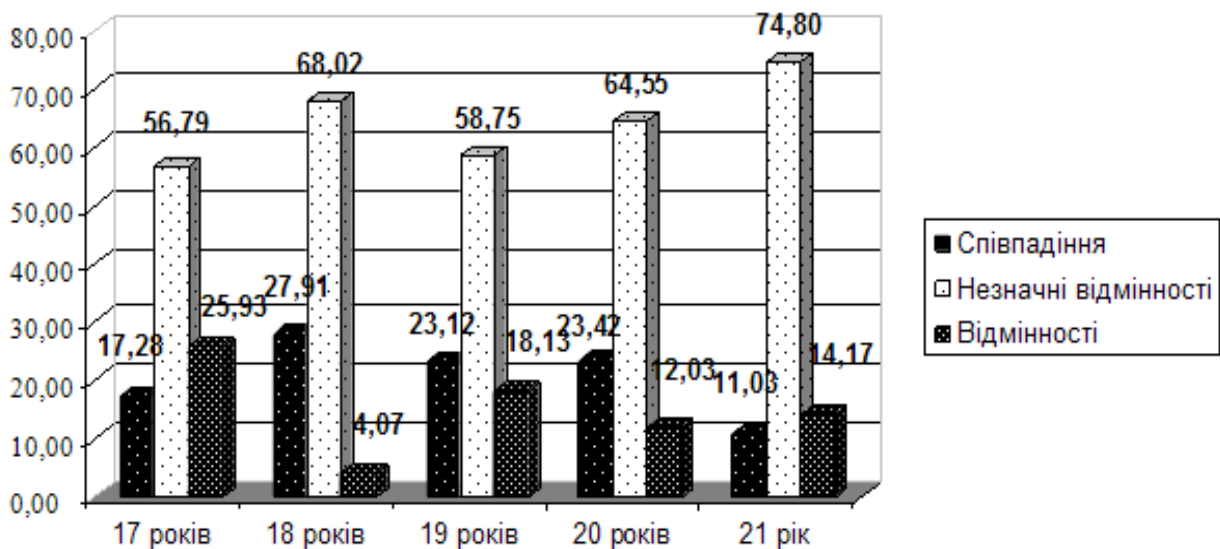

Рис. 4.3. Кількісні показники співвідношення цінності й доступності аксіологічних когніцій юнаків

Упродовж пізньої юності значних відмінностей або повного неспівпадіння співвідношень цінності й доступності аксіологічних когніцій у юнаків не виявлено. У більшості досліджуваних *відмінності цінності й доступності досліджуваних аксіоконструктів є незначними* (56,79% у юнаків віком 17 років, 68,02% – у 18 років, 58,75% – у 19 років, 64,55% – у 20 років, 74,80% – у 21 рік). Молоді люди *віком 17–18 років* зазначали, що вважають “цінними” ті явища життя, які наявні у них зараз або можуть бути досягнуті з високою вірогідністю у майбутньому. На їх думку, немає “сенсу” в тому, щоб цінувати недосяжні ідеали.

Опитувані *віком 19 років* підкреслювали високу цінність для себе саме тих явищ, які можуть бути реалізовані “власними зусиллями”, “моєю наполегливою працею”, “якщо я буду працювати над цим щодня” та ін. Розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов’язаний з їх уявленнями про власні життєві ресурси.

Молоді люди *віком 20–21 рік* проєктують ментальні репрезентації своїх цінностей переважно в майбутнє. Усвідомлюючи зміст власних аксіологічних когніцій, юнаки не завжди використовують їх як імперативи актуальної життєдіяльності. Недостатність ціннісного ставлення юнаків до наявних життєвих досягнень, системи соціальних взаємин, на нашу думку, може гальмувати переживання ними задоволеності життям й вироблення гармонійного способу буття зі світом, спричинює конструювання конкурентних способів самореалізації.

Наявність відмінностей у співвідношенні цінності й доступності аксіоконструктів виявлено у чверті (25,93%) юнаків *віком 17 років* та лише 4,07% *віком 18 років*. У них ще тривають процеси адаптації до нової соціальної ситуації розвитку. Вони виробили нові, автономні цінності життєдіяльності. Втім у них ще не досить розвинені вміння з реалізації цих цінностей у міжособистісній взаємодії.

Реконструювання респондентами *віком 19 років* смисложиттєвих інтенцій буття спричинює і переосмислення ними власних цінностей та, як наслідок, становлення значних відмінностей їх цінності та доступності (18,13% опитуваних). Пріоритетні цінності попередніх років життя залишаються

доступними, адже соціальна ситуація розвитку юнаків мало змінюється, але втрачають свою актуальність. Опитувані зазначали, що “хочу жити не як всі, але боюсь зустрітись з невідомим”, “чого хочу – не маю, що маю – того не хочу” та ін.

У віці 20–21 рік такі показники, виявлені в 12,03% та 14,17% опитуваних, свідчать про те, що юнаки ще не виробили унікальні способи реалізації власних цінностей у лініях життєвого проекту та складових метапроектування. Водночас опитувані набувають можливостей усвідомлення змін, що відбуваються в процесах їх життєпроектування, та подальшого управління цими змінами.

Повне співпадіння цінності й доступності аксіологічних когніцій юнаків, на нашу думку, мало сприяє саме авторському життєпроектуванню і не є його виявом. Вирішення життєвого завдання на пошук і реалізацію смислу життя являє собою діяльність особистості з подолання труднощів все більш високого рівня складності, що супроводжується постійною переоцінкою власних цінностей.

У віці 17–18 років такі кількісні показники, виявлені в 17,28% та 25,93% опитуваних, є виявом нерозвиненості їх смисложиттєвого пошуку й метапроектування. Їх життєві інтереси й потреби сконцентровані переважно в теперішньому та втілюються в реалізації вже відомих їм способів життєдіяльності.

Співпадіння цінності й доступності аксіологічних когніцій у майже чверті респондентів віком 19 років (23,12%) часто є виявом самообмеження життєтворчості юнаків, відмови від постановки складних завдань життєпроектування. Зокрема, на думку респондента Д.Ф. (19,1 р.), “Мріяти – означає розчаровуватись. Треба жити простим життям”. Опитувана А.З. (19,3 р.) зазначила, що “Живу як всі живуть, треба менше думати про абстрактні речі”.

У віці 20–21 рік такі кількісні показники (23,42% та 11,03% відповідно) відображають надання юнаками високої цінності аксіологічним когніціям високої доступності. А це, в свою чергу, означає спрощення завдань життєпроектування. У подальшому це може спричинювати надання низької цінності й відмову юнаків

від авторських способів життєпроекування, які є новими та, відповідно, складними, оскільки не мають аналогів у їх життєвому досвіді.

Вважаємо, що наявність незначних відмінностей цінності й доступності аксіоконструктів відображає успішне управління юнаками становленням цих інтенцій життєпроекування. Ціннісні орієнтації переосмислюються молодими людьми, їх когнітивні складові динамічно розвиваються.

Відмінності цінності й доступності аксіоконструктів юнаків є виявом значних трансформацій процесів їх життєпроекування, сприяють стрімкій прогресивній динаміці становлення конструктів життєвого проекту. Самі юнаки можуть переживати стани невпевненості в собі, екзистенційної тривожності, прагнення повернутись до попередніх, більш простих способів організації своєї життєдіяльності.

4.3.2. Розвиток інтимно-особистісної лінії проектування життєвого шляху юнаків

У пізній юності осмислення молодою людиною взаємин кохання в пролонгованій часовій перспективі, планування свого подружнього життя та його узгодження з теперішнім обумовлює розвиток інтимно-особистісної лінії життєвого проекту. Цінності інтимно-особистісних взаємин упродовж всієї пізньої юності займають найвищі щаблі рангування (підрозділ 4.3.1).

Для виявлення психологічних особливостей конструювання романтичних взаємин юнаками ми використовували психодіагностичну методику MIMARA–2 К.А.Бреннан, К.Л.Кларк, П.Р.Шевер в адаптації О.О.Єскимчик. Шкали “Avoidance” (“Уникнення”) та “Anxiety” (“Тривожність”) вимірюють прагнення респондентів до уникнення емоційної прихильності до партнера (далі в тексті – уникнення), а також страх бути покинутим (далі в тексті – тривожність). Результати кількісної обробки даних за цією методикою презентовані в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**Кількісні показники переживання досліджуваними юнацького віку
тривожності й уникнення в романтичних взаєминах**

n=789

Шкала	Показники	Кількість учасників експерименту (у %)				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Уникнення	Високі	11,72	7,56	8,75	11,39	5,51
	Середні	48,14	58,13	56,25	58,86	61,41
	Низькі	40,14	34,31	35,00	29,75	33,08
Тривожності	Високі	8,02	12,21	8,76	12,03	6,29
	Середні	75,94	73,26	79,37	76,58	86,62
	Низькі	16,04	14,53	11,87	11,39	7,09

Як видно з табл. 4.2, **високий рівень уникнення** емоційної прихильності в романтичних взаєминах було виявлено в 11,72% та 7,56% респондентів віком 17 і 18 років відповідно. Для них конструювання романтичних взаємин було переважно засобом самоствердження. У юнаків віком 19 років (8,75%) “уникнення” виявлялось у неготовності до саморозкриття особистісного світу. Високі показники уникнення респондентів віком 20–21 рік (11,39% та 5,51%) детерміновані вже прийнятим життєвим рішенням про відмову від подальшого проектування наявних стосунків. Так, досліджуваний С.В. (20,2 р.) зазначив, що “Пристрасть і шлюб – різні речі”. Опитувана Д.А. (20,6 р.) прокоментувала, що “Бути щасливою зараз і разом жити в майбутньому – різні речі”.

Середні кількісні показники уникнення в юнаків відображені в обмеженості їх готовності виявляти емоційну прихильність до своєї коханої людини в окремих складових простору і/або часу проектування цих взаємин. Уникнення вираженої емоційної прихильності респондентів віком 17–18 років (48,14% та 58,13% відповідно) виявились у їх переживаннях страху саморозкриття через незначний

досвід пізнання один одного та невпевненість в спорідненості своїх життєвих поглядів з партнером. Досліджувані *віком 19 років* (56,25%) пояснили самообмеження емоційної прихильності прагненнями до проектування своїх романтичних взаємин у майбутнє та усвідомленням вірогідності руйнування цих взаємин. Прагнення до уникнення респондентів *віком 20–21 рік* (58,86% і 61,14% відповідно) були обумовлені усвідомленням ними соціальних труднощів проектування сімейно–шлюбних стосунків у сучасному суспільстві.

Низькі кількісні показники уникнення 40,14% юнаків *віком 17 років* та 34,31% респондентів *віком 18 років* засвідчили їх готовність до взаємного пізнання один одного зі своєю коханою людиною. У респондентів *віком 19 років* (35,00%) такі результати дослідження відображали впевненість у стабільності своїх романтичних взаємин, прагнення до подальшого пізнання духовних утворень особистості коханої людини. У *віці 20–21 рік* ці юнаки (29,75% та 33,08% відповідно) прагнули до емоційної прихильності з романтичним партнером в теперішньому й майбутньому, виявляли потреби в спільному проектуванні своїх подальших романтичних взаємин на засадах взаєморозуміння, вірності, довіри й беззаперечної поваги один до одного.

Високий рівень тривожності досліджуваних *віком 17–18 років* (8,02% та 12,21% відповідно) виявлявся в страху бути покинутими через незначний досвід попередніх романтичних стосунків, обмеженість уявлень про життєві інтереси коханої людини. В респондентів *віком 19 років* (8,76%) значні за силою переживання тривожності конкретизувалися в страху зради й невпевненості у власній відповідності уявленням романтичного партнера про ідеал коханої людини. Молоді люди *віком 20–21 рік* (12,03% та 6,29% відповідно) інтерпретували свої переживання високою особистісною значущістю подальшого проектування своїх стосунків з коханою людиною.

Середні показники тривожності було виявлено в більшості юнаків *віком 17–18 років* (75,94% та 73,26% відповідно), які прагнули подальшого розвитку

своїх романтичних взаємин, актуалізації духовних аспектів кохання. При цьому вони ще не виробили ефективні способи саморозвитку цих взаємин. У юнаків віком 19 років (79,37%) переживання тривожності інтенціювало потреби в організації спільних видів життєдіяльності. Досліджувані віком 20–21 рік (76,58% та 86,62% відповідно) виявили готовність до саморозкриття й пізнання не досить значущих для них аспектів життєвого світу один одного. Вони створюють продуктивні способи вибудовування своїх актуальних взаємин у майбутньому.

Низькі показники тривожності було виявлено в досліджуваних віком 17–18 років (16,04% та 14,53%), які здійснюють переважно формальне конструювання цих стосунків. Їх ставлення до романтичного партнера найчастіше є легковажним. У віці 19 років низька тривожність юнаків (11,87%) відображає їх упевненість у передбачуваності своїх стосунків. Ці опитувані здійснюють обмежені спроби особистісного саморозвитку заради благополуччя коханої людини. У віці 20–21 рік низька тривожність (11,39% та 7,09%) відображає їх чіткі уявлення про подальше розгортання стосунків кохання. Впевненість у “передбачуваності” цих взаємин часто відображає не досить доказове прогнозування їх розвитку.

У цілому, вважаємо, що переживання досліджуваними тривожності й прагнення до уникнення в романтичних взаєминах впливає на тривалість і продуктивність цих взаємин. *Висока тривожність* спричинює невпевненість юнаків у собі й романтичному партнері, виявляється в ревнощах, імпульсивних діях. Занадто *низька тривожність* супроводжується легковажним, не досить відповідальним ставленням особистості до своїх романтичних взаємин. *Середній рівень тривожності*, на нашу думку, створює той “оптимальний рівень напруги”, який за В.Франклом, найбільшою мірою сприяє життєздійсненню людини [477].

Високий рівень уникнення респондентів у романтичних взаєминах не сприяє виояву юнаками довіри, уважності до романтичного партнера. Їх прагнення дистанціювати себе від Іншого гальмує подальший розвиток цих взаємин. *Середній рівень уникнення* часто виявляється в дещо однобічному саморозкритті

юнаків у романтичних взаєминах. На нашу думку, середні показники уникнення свідчать про переосмислення молодими людьми цих взаємин, визначення цінності актуальних стосунків для себе. *Низький рівень уникнення* виявляється в прагненні до створення спільного буття з романтичним партнером і подальшого розширення меж цього буття на все нові аспекти спільної життєдіяльності.

Психологічні особливості самотворення юнаками інтимно-особистісних взаємин впливають на вибір ними стратегії взаємодії з партнером. Для виявлення показників пріоритетних для юнаків стратегій конструювання романтичних взаємин нами було використано методику “Установки на кохання і секс” (авт. К.Хендрік та С.Хендрік, у адаптації Т.Л.Крюкової, О.О.Єкимчик). Кількісні показники стратегій поведінки юнаків у коханні презентовані на гістограмі 4.4.

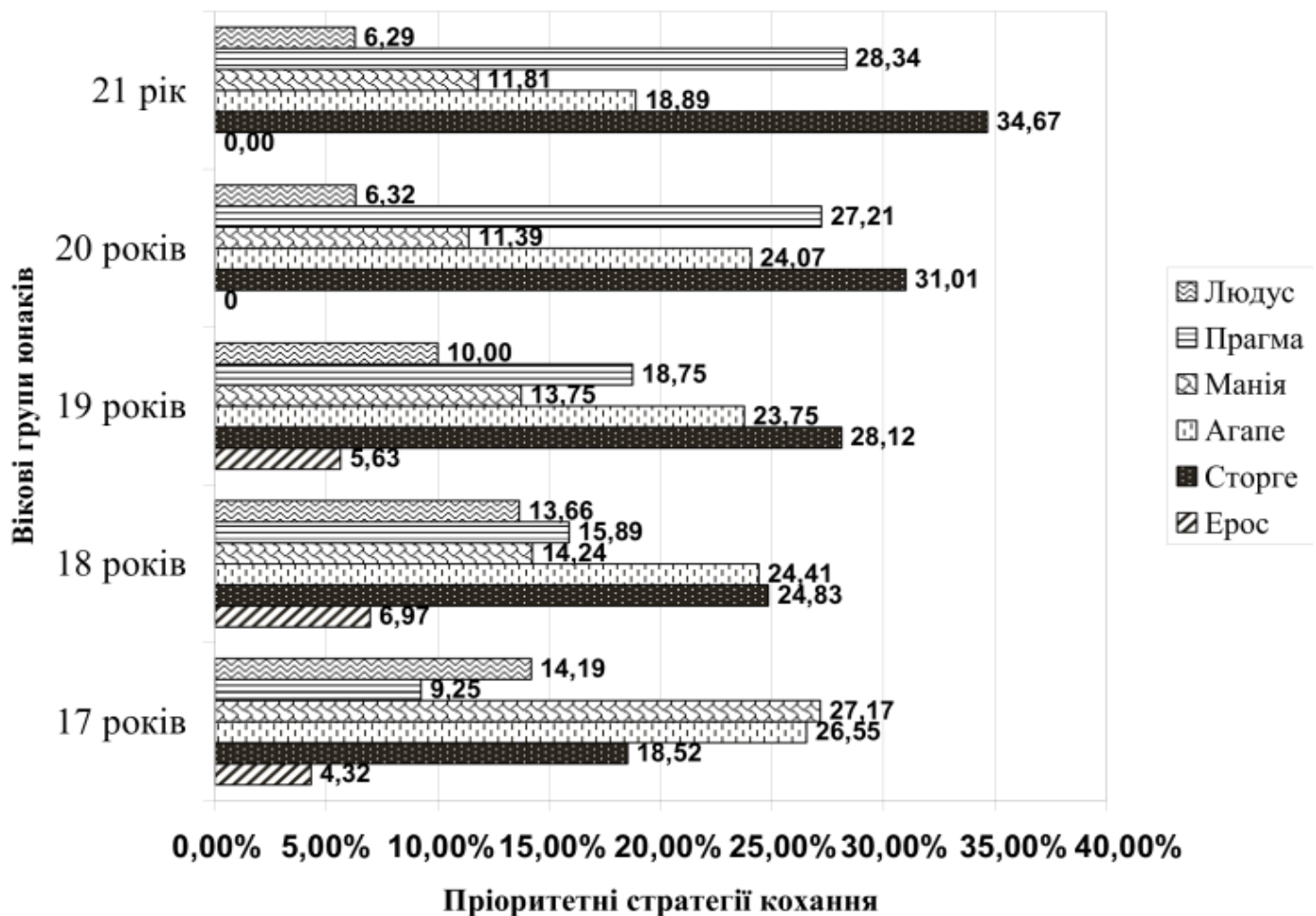

Рис. 4.4. Кількісні показники становлення пріоритетних стратегій міжособистісної взаємодії юнаків у романтичних взаєминах

Найбільш поширеними стратегіями взаємодії сучасних юнаків *віком 17–18 років* у романтичних стосунках є “Манія”, яка обрана 27,17% та 14,24%, і “Агапе”, пріоритетна для 26,55% та 24,41% респондентів відповідно.

Переважає “Манія” спричинює концентрацію особистості на стосунках з партнером, прагнення проводити якомога більше часу разом. Досліджувані часто переживають високу тривожність щодо своїх романтичних стосунків, сприймають можливий розрив цих взаємин як втрату смислу життя.

Надвисока значущість створення романтичних взаємин для молоді тісно пов’язана з їх жертовністю в них – стратегією “Агапе”. Досліджувані інтерпретували вияви цих стратегій у їх романтичних взаєминах таким чином: “коли закохуюсь, я не здатна думати ні про що інше”, “живу – стосунками з коханим”. Відмова юнаків від “життя для себе” зменшує задоволеність своїм життям в цілому та звужує простір життєпроекування.

Менш поширеними є стратегії “Сторге”, “Людус” й “Прагма”, обрані 18,52% та 24,83%, 14,19% та 13,66%, 9,25% та 15,89% респондентів відповідно.

Найбільшу особистісну зрілість, на нашу думку, виявили досліджувані зі стратегією “Сторге”. Юнаки уважно, тактовно ставляться до своїх романтичних партнерів, високо цінують їх особистість та стосунки з ними. Ці досліджувані прагнуть до взаємопізнання, виявлення спільних думок і прагнень, здатні до саморегуляції спільної життєдіяльності та продуктивного вирішення конфліктів.

Стратегія “Людус” передбачає концентрацію взаємодії досліджуваних на формальних аспектах кохання. Юнаки мало цікавляться особливостями світогляду й життєвих ставлень своїх романтичних партнерів, рідко планують спільне майбутнє з ними, у спільній діяльності надають пріоритет власним бажанням.

Опитувані з пріоритетною стратегією “Прагма” найчастіше осмислюють свої романтичні взаємини як засіб досягнення інших життєвих цілей. Для дівчат такими цілями найчастіше є матеріальне збагачення й розваги. Прагматичне

ставлення до коханої дівчини опитувані деталізували в таких висловлюваннях, як “самодостатня, з нею зручно”, “не вимагає від мене надто багато”.

Стратегію “Ерос”, що відображає акцент на сексуальних аспектах романтичних взаємин, обрали лише 4,32% опитуваних віком 17 років та 6,97% віком 18 років.

У молодих людей **віком 19–21 рік** було виявлено динаміку не лише кількісних, але й якісних показників становлення всіх досліджуваних стратегій кохання. Молоді люди *віком 19 років* переосмислюють власні стратегії на основі становлення автономних смисложиттєвих орієнтацій. Досліджувані *віком 20–21 рік* здійснюють реконструювання своїх стратегій кохання, що виявляється в змінах їх ставлень до романтичного партнера й взаємодії з ним.

Стратегія “Манія” упродовж пізньої юності стає все менш популярною. Її кількісні показники складають у *віці 19 років* 13,75%. Вони переосмислили власну стратегію кохання у вимірах буття в цілому. Це сприяло становленню в них готовності брати на себе відповідальність за успішність конструювання цих взаємин. У *віці 20–21 рік* опитувані (11,39% і 11,81% відповідно) приділяли значну увагу плануванню економічних аспектів подальших шлюбно-сімейних взаємин.

Кількісні показники вираженої стратегії *“Агапе”* у *віці 19 років* становлять 23,75%. Їх уявлення про те, чим саме вони готові офірувати в своїх романтичних взаєминах набували конкретності й виявлялись у готовності “ставити його інтереси на перше місце”, “захищати кохану людину від життєвих труднощів та негараздів” та ін. Кількість досліджуваних з цією стратегією *віком 20–21 рік* склала 24,07% та 18,89% відповідно. У них відбулась пролонгація процесів проектування романтичних взаємин у життєвій перспективі. Юнаки виявили готовність змінити місто проживання, офірувати власною кар’єрою заради створення подальших сімейно-шлюбних взаємин.

Упродовж пізньої юності кількість юнаків з пріоритетною *стратегією “Сторге”* постійно зростає і становить у *19 років* – 28,12%. У них переважає

спрямованість на реалізацію емоційних, духовних цінностей кохання. Вони цілеспрямовано “вибудовували” свої романтичні стосунки з партнером. Ця стратегія “любви–ніжності” стає все більш поширеною у віці 20–21 рік. Її виявлено в 31,01% та 34,67% юнаків відповідно. Вони створювали проекти подальшого спільного з романтичним партнером особистісного саморозвитку, прагнули до взаємних самозмін особистісних якостей заради духовно спорідненого, гармонійного спів-буття.

Стратегію “Людус” використовували 10,00% досліджуваних віком 19 років. Вони переосмислили свої романтичні взаємини як такі, що вірогідно не будуть перетворені ними в подальші сімейно-шлюбні стосунки. Молоді люди концентрували їх у теперішньому та виявляли більш альтруїстичні, ніж у віці 17–18 років, прагнення до переживання позитивного емоційного досвіду взаємодії з романтичним партнером. У віці 20–21 рік опитувані (6,32% та 6,29% відповідно) прагнули реалізувати в романтичних стосунках переживання вдячності коханій людині за спільний життєвий досвід та емоційну прихильність до неї.

Стратегію “Прагма” обрали 18,75% юнаків віком 19 років. Вони переорієнтувались з переважно матеріальних, статусних аспектів конструювання стосунків кохання на особистісні. Досліджувані прагнули реалізувати романтичні взаємини, в яких вони будуть з коханою людиною “схожими за життєвими поглядами”, “розуміти один одного”. У віці 20–21 рік ця стратегія, обрана 27,21% і 28,34% опитуваними відповідно, відображала процеси реалістичного та конкретизованого проектування ними своїх романтичних взаємин у майбутнє, спрямованість на узгодження власних інтересів з потребами партнера.

Кількість респондентів, що надають пріоритет *стратегії “Ерос”*, у 19 років становила 5,63%. На відміну від респондентів віком 17–18 років, вони надавали перевагу тривалим романтичним взаєминам з постійним партнером. Серед юнаків віком 20–21 рік цієї стратегії виявлено не було.

Здійснений аналіз експериментальних даних дає можливість констатувати, що впродовж пізньої юності особистість переорієнтовується з використання стратегій міжособистісної взаємодії переважно на формальному або чуттєвому рівні на альтруїстичні способи міжособистісної взаємодії, що відображають її спрямованість на реалізацію емоційних та духовних складових своїх романтичних стосунків та створення подальших шлюбних взаємин з коханою людиною.

За результатами дослідження показників проектування юнаками *інтимно-особистісної лінії* життєвого проекту, всіх досліджуваних було зараховано до високого, середнього або низького рівнів розвитку цієї лінії. Результати кількісного розподілу учасників експерименту за рівнями конструювання інтимно-особистісної лінії життєвого проекту презентовано в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

**Показники становлення інтимно-особистісної лінії життєвого проекту юнаків
n=789**

Вікова група юнаків	Рівні конструювання юнаками інтимно-особистісної лінії життєвого проекту (у %)		
	Високий	Середній	Низький
17 років (n=162)	12,96	69,13	17,90
18 років (n=172)	11,04	73,83	15,11
19 років (n=160)	13,75	76,87	9,37
20 років (n=158)	20,88	62,03	17,09
21 рік (n=127)	29,13	59,05	11,81

Високому рівню розвитку інтимно-особистісної лінії життєвого проекту відповідають результати 12,96% юнаків віком 17 років, 11,04% – 18 років, 13,75% – 19 років, 20,88% – 20 років, 29,13% – 21 рік. У них переважають алоцентричні ціннісні орієнтації, цінність аксіологічних когніцій співпадає з уявленнями про доступність їх реалізації, уникнення емоційної прихильності та тривожність бути

покинутим майже не прослідковуються, конструювання міжособистісної взаємодії в цих взаєминах здійснюється на засадах любові-ніжності.

Середній рівень становлення інтимно-особистісної лінії було виявлено в досліджуваних (69,13% віком 17 років, 73,83% віком 18 років, 76,87% віком 19 років, 62,03% віком 20 років, 59,05% віком 21 рік), у яких виражені як алоцентричні та егоцентричні ціннісні орієнтації, уявлення про їх цінність і доступність є близькими, уникнення й тривожність виявляються незначною мірою. В конструюванні юнаками стратегічного способу романтичної взаємодії переважає аспект пристрасті, самовідданості або, навпаки, прагматизму.

Низькому рівню життєпроекткування у взаєминах кохання відповідають результати опитуваних (17,90% віком 17 років, 15,11% віком 18 років, 9,37% віком 19 років, 17,09% віком 20 років, 11,81% – віком 21 рік), для яких пріоритетними є егоцентричні цінності кохання, ціннісні орієнтації можуть бути реалізовані незначною мірою, в романтичних взаєминах юнаки переживають значну тривожність й прагнення до уникнення, стратегії самотворення романтичних взаємин концентруються в формальних або чуттєвих аспектах взаємодії.

У віковому аспекті кількість досліджуваних з *високим рівнем* розвитку цієї лінії життєпроекткування у *віці 17–18 років* становить 12,96% та 11,04% відповідно. Вони виявляють емоційну прихильність до своєї коханої людини, прагнуть до організації спільних з нею видів життєдіяльності, захоплень. Стратегія романтичної взаємодії цих респондентів спрямована на досягнення емоційної єдності, взаєморозуміння, пізнання життєвого світу романтичного партнера. Досліджувані *віком 19 років* (13,75%) здійснили рефлексивне осмислення найбільш значущих життєвих цілей та інтересів коханої людини й виробили власні способи взаємопізнання й спільного з романтичним партнером розвитку особистісних якостей, що сприятиме гармонії в їх взаєминах. Респонденти *віком 20–21 рік* (20,88% і 29,33% відповідно) успішно виявляли прагнення до створення подальших шлюбно-сімейних взаємин з коханою людиною. Вони створюють

спільні з романтичними партнерами проекти особистісного саморозвитку, спрямовані на досягнення глибокої емоційної єдності, взаєморозуміння.

Кількість юнаків з *середніми кількісними показниками* розвитку досліджуваної лінії життєвого проекту *віком 17–18 років* становила 69,13% та 73,83% відповідно. Вони прагнуть реалізувати в міжособистісних взаєминах як власні життєві інтереси, так і потреби романтичного партнера. Стратегія проектування ними романтичних взаємин відображає сконцентрованість на вузьких (сексуальних, формальних чи прагматичних) аспектах кохання. Досліджувані *віком 19 років* (76,87%) переосмислили свої стосунки кохання й на основі автономних смисложиттєвих орієнтацій виробили власні способи узгодження своїх потреб і потреб романтичного партнера в міжособистісній взаємодії. Стратегії проектування юнаками романтичних взаємин виявились у спрямованості на реалізацію таких стосунків кохання, які, на їх думку, є найбільш бажаними для коханої людини. Опитувані *віком 20–21 рік* (62,03% та 59,05% відповідно) виявляли готовність до конструктивного вирішення конфліктів, вироблення компромісних способів реалізації своїх бажань і потреб партнера.

Низькі кількісні показники становлення цієї лінії у 17,90% юнаків *віком 17 років* та 15,11% респондентів *віком 18 років* виявились у наданні ними пріоритету власним життєвим інтересам і бажанням над прагненнями романтичного партнера. Юнаки не досить відповідально ставляться до своїх романтичних взаємин, прагнуть маніпулювати романтичним партнером. У *віці 19 років* досліджувані (9,37%) набули здатності до окремих виявів турботи й уважності до партнера. У життєвому часі вони проектують ці взаємини переважно в теперішньому й найближчому майбутньому. Респонденти *віком 20–21 рік* (17,09% та 11,81%) здійснили ціннісне переосмислення наявного досвіду проектування романтичних взаємин. У них відбулось становлення локалізованих прагнень до забезпечення емоційного комфорту коханої людини.

У цілому, низька значущість альтруїстичних та екзистенційних смисложиттєвих когніцій особистості впродовж пізньої юності та недостатність пролонгації смисложиттєвих орієнтацій у темпоральному континуумі спричинює виникнення суперечностей у становленні складових інтимно-особистісної лінії життєвого проекту. Зокрема, у віці 17–18 років переорієнтація юнаків на більш продуктивні романтичні стратегії супроводжується підвищенням показників уникнення й тривожності. У віці 19 років відбувається активізація як альтруїстичних, так і егоцентричних елементів стратегії їх романтичної взаємодії. Підвищення показників егоцентричних цінностей поєднується зі становленням стратегії жертвовного кохання у віці 20–21 рік.

4.3.3. Розгортання професійної лінії проектування життєвого шляху юнаків

Базисом розгортання професійної лінії життєпроекування юнаків у особистісному світі є ціннісні орієнтації. Результати експериментального дослідження цього психологічного утворення виявили високу ціннісність аксіологічних конструктів професійної діяльності для юнаків. У 18-19 років зростає суб'єктивна значущість для юнаків алоцентричних ціннісних когніцій, а у віковому діапазоні 20-21 рік – егоцентричних, що відображає переорієнтацію процесів життєпроекування респондентів з “життя для інших” на “життя для себе”. Становлення професійних ціннісних орієнтацій юнаків впливає на їх професійне самовизначення.

Для експериментального дослідження професійного самовизначення юнаків як ставлення до свого вибору професії, здійсненого в минулому й теперішньому, наявності чи відсутності прагнення працювати за обраною професією та здійснювати професійний саморозвиток нами було використано “Тест-опитувальник для виявлення професійної спрямованості студентів” (авт.

Н.Д.Дубовицька). Результати експериментального дослідження професійної спрямованості особистості в пізній юності відображено на рис. 4.5.

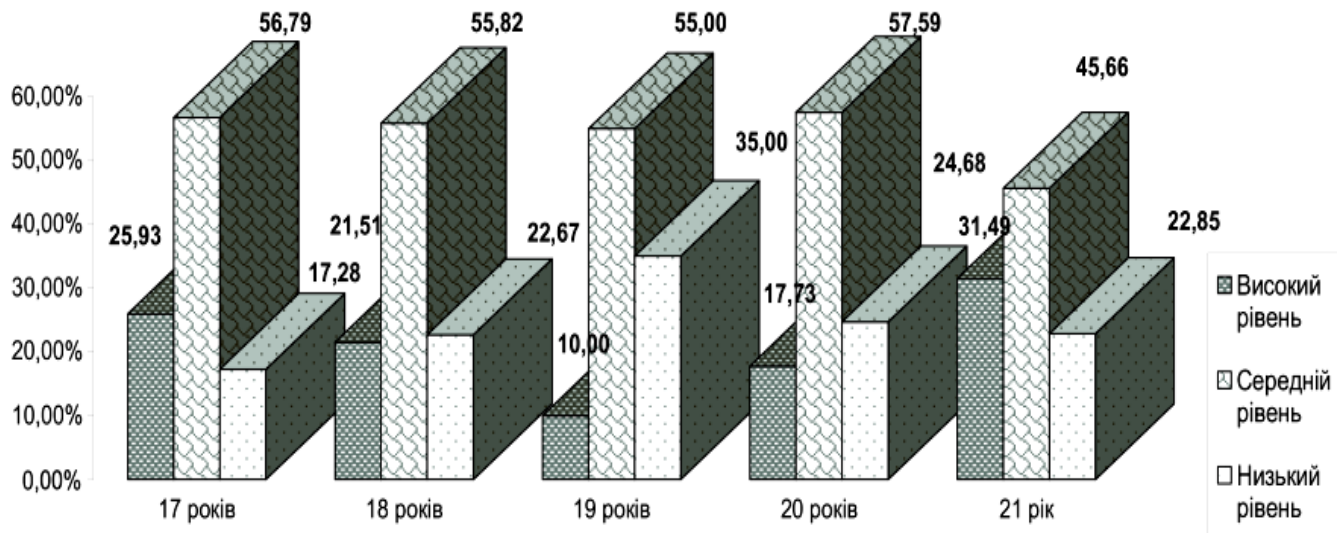

Рис. 4.5. Кількісні показники професійної спрямованості особистості пізнього юнацького віку

У віці 17–18 років вибір молодими людьми своєї майбутнього фаху обумовлюється різними детермінантами. В респондентів, які прагнуть перш за все реалізувати себе в обраній професії, обрали її в процесі тривалих роздумів, засобами самоаналізу власних здібностей та схильностей, кількісні показники досліджуваного утворення є високими. Таких опитуваних в нашому дослідженні було виявлено понад чверть (25,92% у 17 років, 21,51% – у 18 років).

Часто юнаки й дівчата спрямовані на успішне професійне навчання й подальшу роботу за обраною спеціальністю. При цьому їх уявлення про вимоги обраної професії до особистості фахівця та зміст своєї майбутньої професійної діяльності, а також можливості й способи реалізації смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій в цій діяльності є не досить чіткими. Кількісні показники таких досліджуваних (56,79% у 17 років, 55,81% – у 18 років) відповідають помірним.

Молоді люди, які в ранній юності не здійснюють власний вибір професії або не можуть його відстояти в умовах соціального тиску через інфантильність, недостатню силу “Я”, під час навчання на перших курсах ВНЗ докладають

незначні зусилля для успішного професійного навчання, здійснюють лише окремі спроби саморозвитку. Це виявляється в *низьких* показниках професійної спрямованості 17,28% опитуваних віком 17 років, 22,67% – віком 18 років.

Вважаємо, що одержані результати обумовлені не лише зовнішньою мотивацією вибору спеціальності, але й усвідомленням ними віддаленості початку своєї професійної діяльності в часі. Підтвердження цієї думки нами було виявлено у висловлюваннях самих юнаків про те, що “до роботи ще далеко”, “через п’ять років моя робота буде не такою, як я уявляю її зараз” та ін.

В віці 17–19 років відбувається гальмування професійної спрямованості досліджуваних. Воно виявилось у зниженні високих та середніх показників їх професійної спрямованості з 25,92% і 56,79% у 17 років до 21,51% і 55,81% у 18 років та до 10,00% й 55,00% у 19 років.

Опитувані *віком 19 років* з *високим рівнем* професійної спрямованості (10,00%) успішно адаптувались до навчально-професійної діяльності, вони розвинули вміння з вироблення власних алгоритмів управління своєю життєдіяльністю в професійному просторі буття й переорієнтувалися на проектування своєї подальшої кар’єри. Досліджувана І.Б. (19,3 р.) прокоментувала, що “думаю про те, яким фахівцем буду через 10 років”. На думку респондента К.С. (19,6 р.), він “визначаю для себе, яким я буду фахівцем”. Юнаки цілеспрямовано створюють когніції “Я-ідеального” в професійному майбутньому.

Опитувані з *помірними показниками* цього психологічного утворення (55,00%) конструювали досить абстрактні уявлення про свою подальшу кар’єру. Втім, це надбання сприяло їх прагненню до суб’єктного управління своєю навчально-професійною діяльністю, визначення для себе пріоритетних дисциплін, зростанню автономності у виборі засобів професійного саморозвитку.

Кількість опитуваних з *низьким рівнем* професійної спрямованості збільшилась від 17,28% до 22,67% у 18 років і 35,00% у 19 років. Самі юнаки пояснили виявлену динаміку показників досліджуваного утворення переживанням

ними різних професійних труднощів та розчарувань через те, що “навчатись важко”, “реальна робота не така “райдушна”, як я мріяла” та ін.

На нашу думку, ще до початку професійної підготовки уявлення значної кількості сучасних абітурієнтів про зміст професійної діяльності були сформовані переважно на рівні мрій. Формування адекватних уявлень про запити сучасного соціуму до професійних компетентностей фахівця, усвідомлення необхідності докладати значні зусилля для професійного саморозвитку вже в теперішньому, й спричинює професійні розчарування опитуваних. Однак усвідомлення ними реалій свого професійного буття створює можливості для розробки ними більш реалістичного проекту свого професійного майбутнього.

Усе це сприяло підвищенню показників професійної спрямованості досліджуваних *віком 20–21 рік*. Кількість опитуваних з *високими показниками* досліджуваного психологічного утворення становила 17,72% у 20 років та 31,49% у 21 рік. Аналіз якісних показників проведеного дослідження виявив взаємозв’язок професійної спрямованості цих юнаків і уявлень про самореалізацію в майбутній професійній діяльності. Респонденти зазначали, що “після бакалаврату обрала іншу спеціальність. Ту, яку хотіла я, а не батьки. Тепер наздоганяю втрачений час”, “прагну надавати людям якісну допомогу, тому обираю саме ті тренінги, які я вважаю корисними”.

Таким чином, усвідомлення саме “свого”, автономного вибору професії сприяє зростанню спрямованості майбутніх фахівців на професійну діяльність.

Показники *помірного* розвитку спрямованості молодих людей на обрану професію у віці 20–21 рік склали 57,69% і 45,56% відповідно. Їх уявлення про можливість реалізації сенсів буття в обраній професії ще не набули конкретності та виявлялись у тому, щоб “допомагати людям”, “бути корисним суспільству”. Досліджувані розглядають свою професійну підготовку як “адаптивний ресурс” (за О.В.Люсовою [269]) для вибору різних видів трудової діяльності.

Низькі кількісні показники професійної спрямованості було виявлено у 24,68% та 22,83% юнаків віком 20–21 рік відповідно. В подальшій професійній діяльності вони прагнули реалізувати статусні й гедоністичні смисложиттєві когніції, цінності. Юнаки ще не набули стійкої спрямованості на здійснення трудової діяльності, в тому числі – за обраною ними професією.

Досліджувані з *високими показниками* професійної спрямованості швидко адаптуються до умов навчально-професійної діяльності, використовують творчо-перетворювальні способи життєдіяльності для реалізації власних професійних життєвих цілей і планів у наявних реаліях життя. Вони віднаходять можливості реалізації смислів і цінностей свого життя у накресленій лінії подальшої кар'єри.

Досліджувані з *середнім рівнем* професійної спрямованості більш важко й повільно приймають умови професійної підготовки, меншою мірою переживають задоволеність навчально-професійною діяльністю та лише частково переорієнтовуються на суб'єктне управління професійним саморозвитком. Респонденти здійснюють варіативне планування свого майбутнього. Однак вони не готові відстоювати свій життєвий вибір в умовах значного соціального тиску.

Виявлені *низькі показники* професійної спрямованості юнаків є результатом переважно зовнішньої детермінації вибору ними професії. Респонденти вибудовують алгоритми управління своєю навчально-професійною діяльністю, спрямовані на те, щоб докладати до цієї діяльності якомога менше власних зусиль. Вони мало замислюються над власним професійним майбутнім, прагнуть реалізувати екзистенції свого буття в інших модусах життєвого простору.

Специфіка професійної спрямованості респондентів на обрану професію впливає на особливості їх взаємодії з професійним середовищем. Для виявлення психологічних особливостей організації юнаками своєї професійної взаємодії нами було розроблено опитувальник “Стратегія професійної взаємодії та саморозвитку студентів”. За результатами використання методики, у юнаків було виявлено активно-перетворювальну, репродуктивну або пасивну стратегії

професійного саморозвитку. Кількісні показники розподілу досліджуваних за вибором стратегії міжособистісної взаємодії у професійній лінії презентовані на графіку 4.6.

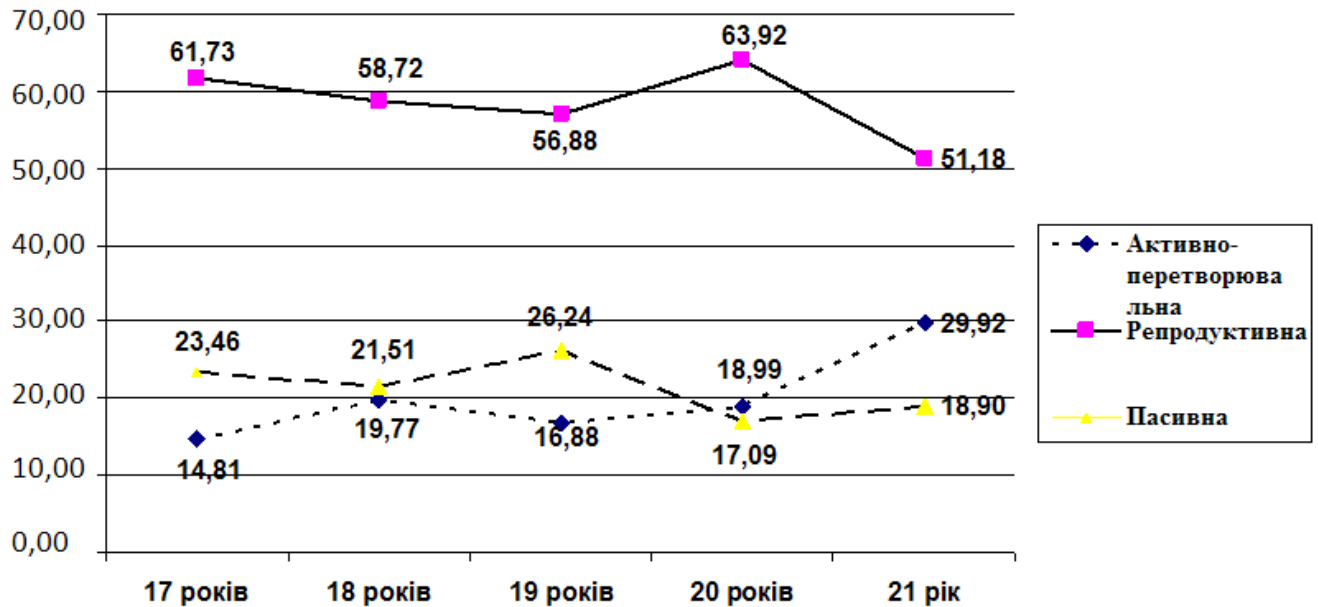

Рис. 4.6. Показники вибору юнаками стратегії міжособистісної взаємодії в професійній лінії життєвого проекту

Вже на ранніх етапах фахової підготовки, в юнаків віком 17–18 років нами було виявлено *активно-перетворювальну* стратегію професійної взаємодії та саморозвитку (14,81% і 19,77% досліджуваних відповідно). Вони успішно адаптувались до умов навчально-професійної діяльності, засвоювали її алгоритми, а отже – відбулось розширення їх можливостей з суб’єктного управління процесами взаємодії з навчально-професійним середовищем. Аналізуючи динаміку своєї життєдіяльності в умовах фахової підготовки опитувані зазначали, що “стала частіше в інтернеті читати професійну літературу”, “стала сміливо експериментувати на практичних заняттях, де можу проявити свої здібності”. У віці 19 років (16,88%) опитувані переосмислили власні способи організації професійної взаємодії щодо того, якою мірою вони відповідають успішній організації навчально-професійної взаємодії, цілям професійної самореалізації в майбутньому, що відображають їх альтруїстичні смисложиттєві орієнтації. В

юнаків *віком 20–21 рік* (18,99% та 29,92% відповідно) відбулось розширення та узагальнення умінь з суб'єктного управління процесами самореалізації в обраній професії. Аналізуючи ці самозміни, вони зазначали, що “сам “роблю себе” в професії”, “дослухаюсь до порад значущих інших, але сам вирішую, яку кар'єру обрати та як її здійснити, адже це моє життя” та ін.

Понад половина всіх учасників експерименту надали перевагу ***репродуктивній стратегії*** професійної взаємодії та саморозвитку (61,73% молодих людей віком 17 років, 58,72% – віком 18 років, 56,88% віком 19 років, 63,92% віком 20 років, 51,18% – віком 21 рік). У *віці 17–18 років* вони докладали зусилля для успішного професійного навчання. Втім, їх життєва позиція у цій взаємодії була об'єктною. Молоді люди надавали перевагу використанню суспільно стереотипних способів організації своєї взаємодії з професійним середовищем, оскільки, на їх думку, “так всі роблять”, “маю мало досвіду й боюсь помилитись”. У *віці 19 років* юнаки виявляли позитивне ставлення до себе як майбутнього фахівця. При цьому вони рідко замислювались над тим, які можливості забезпечують їх професійні знання й уміння для реалізації кар'єри. Молоді люди прагнули реалізувати додаткові способи професійного саморозвитку. Однак при виборі цих способів виявляли соціальну конформність. У *20–21 рік* досліджувані створили проект кар'єри в формі послідовності бажаних соціальних досягнень. Вони розвинули вміння з самоаналізу життєвих ресурсів, необхідних для професійної самореалізації. Юнаки здійснювали професійну самоідентифікацію з успішними фахівцями в обраній галузі праці та намагалися наслідувати соціально стереотипні способи професійного саморозвитку.

Молоді люди з ***пасивною стратегією*** професійної взаємодії та саморозвитку *віком 17–18 років* (23,46% та 21,51% відповідно) рідко прагнули організувати свою навчально-професійну діяльність, некритично ставились до змісту дисциплін, що вивчаються, очікували порад від викладачів. У *віці 19 років* (26,24%) вони мало цікавились можливостями професійного саморозвитку,

оскільки вважали, що успішне засвоєння навчальної програми у ВНЗ є основним ресурсом, необхідним для працевлаштування. При цьому вони створювали не досить конкретні уявлення про ідеальну кар'єру. У 20–21 рік опитувані (17,09% та 18,90% відповідно) конструювали деталізовані образи професійного майбутнього, але ще не приймали на себе відповідальність за його реалізацію, а отже – і не здійснювали цілеспрямованої діяльності з професійного саморозвитку.

За результатами експериментального дослідження ціннісних орієнтацій, професійної спрямованості та стратегії міжособистісної взаємодії юнаків у професійних взаєминах, усіх учасників експерименту було зараховано до високого, середнього й низького рівнів професійної лінії життєвого проекту.

Високому рівню відповідають результати респондентів, для яких альтруїстичні ціннісні орієнтації професійної лінії життєвого проекту й метапроекту є більш значущими, ніж егоцентричні; досліджувані осмислюють свій вибір професії як власний, прагнуть до самореалізації в обраній спеціальності незважаючи на соціальні труднощі; стратегія професійної взаємодії активно-перетворювальна або репродуктивна з елементами активно-перетворювальної.

До *середнього рівня* професійного життєпроекткування було зараховано юнаків, у яких відмінності між показниками алоцентричних та егоцентричних професійних ціннісних орієнтацій незначні; в правильності вибору професії вони впевнені не повністю, прагнення працювати за фахом мало інтенціює готовність до подолання труднощів; стратегія професійної міжособистісної взаємодії репродуктивна або поєднує елементи репродуктивної й інших.

Низький рівень розвитку професійної лінії життєвого проекту було виявлено в учасників експерименту, в яких переважають соціально детерміновані цінності та егоцентричні ціннісні орієнтації; вибір майбутнього фаху соціально детермінований або ще не зроблений, ставлення до своєї майбутньої праці байдуже; стратегія професійної взаємодії – пасивна або поєднує елементи

пасивної та інших. Результати експериментального дослідження професійної лінії життєвого проекту юнаків відображені в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

**Кількісні показники становлення професійної лінії життєвого проекту
особистості в пізній юності**

n=789

Рівень професійної лінії життєпроекткування юнаків	Кількість учасників експерименту (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Високий	16,67	12,21	10,00	18,35	25,19
Середній	61,72	62,21	67,50	57,59	58,27
Низький	21,60	25,58	22,50	24,05	16,53

Як видно з табл. 4.4, **високі показники** конструювання професійної лінії життєвого проекту виявлено в 16,67% та 12,21% юнаків віком 17 і 18 років. Вони виявляли виразне прагнення реалізувати себе в обраній професії та готовність до подолання життєвих труднощів. Досліджувані визначали власні пріоритети в навчально–професійній діяльності, створювали творчі способи її здійснення, прагнули автономно управляти цією діяльністю. У віці 19 років ці юнаки (10,00%) створювали чіткі когніції перспективних життєвих цілей, що втілюють альтруїстичні смисли та алоцентричні цінності їх буття, виявляли невідповідності між змістом професійної підготовки та власними уявленнями про способи досягнення бажаних життєвих цілей та конструювали індивідуальні способи професійного саморозвитку. У віці 20–21 рік респонденти (18,35% та 25,19% відповідно), вибудовуючи когніції професійної самореалізації, орієнтувалися на власні екзистенціальні й цінності. Ці утворення осмислювалися ними як власні, створені з докладанням значних зусиль і емоційно пережиті. Переосмислення себе як автора–творця власного майбутнього сприяло їх рефлексивному виходу за межі

актуальної ситуації розвитку й досягненню ними рівня суб'єктного конструювання своєї кар'єри, інтегрованого в життєвому часі.

Середні кількісні показники цієї лінії життєпроектування виявлено в досліджуваних віком 17–18 років (61,72% і 62,21% відповідно), для яких у проектуванні своєї кар'єри високу значущість мали як смисли й цінності “життя для інших”, так і “життя для себе”. Вони прагнули зробити “успішну кар'єру”. Однак переважно не намагалися створювати власні способи організації навчально-професійної діяльності й проектування подальшої кар'єри, а не досить критично наслідували соціальні алгоритми “життєвого успіху”. У віці 19 років не досить глибоке осмислення цими респондентами (67,50%) можливостей самореалізації свого особистісного потенціалу й професійній діяльності й становлення таких потреб спричинило гальмування їх професійної спрямованості та прагнень до здійснення професійного саморозвитку через переживання ряду сумнівів і розчарувань, а саме: усвідомлення високої складності професійного навчання, сумніви в відповідності обраного фаху своїм смисложиттєвим і ціннісним орієнтаціям, –сумніви щодо подальшої роботи за фахом через усвідомлення обмеженості можливостей професійної самореалізації для задоволення потреб “життя для себе” та ін. У віці 20–21 рік ці молоді люди (57,59% та 58,27% відповідно) прагнули втілити в своїй професійній діяльності як смисли й цінності особистісної самореалізації, так і матеріального збагачення, досягнення статусу, влади. Досліджувані виявляли готовність долати життєві труднощі заради реалізації своєї кар'єри, якщо в їх життєвому або соціальному досвіді були наявні вже відомі їм алгоритми вирішення аналогічних життєвих труднощів.

Юнаки з *низьким рівнем розвитку* досліджуваної лінії у віці 17–18 років (21,60% та 25,58% відповідно) ще не втілили в уявленнях про свою навчально-професійну та подальшу професійну діяльність власні цінності й смисли життя. Вони виявляли зацікавленість у вивченні окремих предметних дисциплін. Втім, ці респонденти ще не виробили прагнення до самоорганізації своєї навчально-

професійної діяльності. У віці 19 років вони (22,50%) респонденти прагнули до професійного навчання на достатньому рівні. Вони набули здатності до самоорганізації окремих аспектів професійної життєдіяльності з метою одержання більшої кількості вільного часу. Досліджувані віком 20–21 рік (24,05% та 16,53%) створили лише окремі уявлення про вимоги обраної професії та міру відповідності їм власних особистісно-професійних якостей. Вони прагнули мати високооплачувану роботу. Однак ці опитувані, хоча і усвідомлювали необхідність подальшого професійного саморозвитку, вкрай рідко виявляли готовність в теперішньому здійснювати його.

На основі аналізу кількісних даних та якісних показників дослідження вважаємо, що становлення професійної лінії життєпроекування сучасних юнаків ускладнюється рядом труднощів, а саме зниженням кількісних показників когніцій професійного життєпроекування юнаків у віці 17–19 років через реконструювання смисложиттєвого базису життєвого проекту, підвищенням рангових показників егоцентричних професійних цінностей у віці 19–20 років, переорієнтацією деяких респондентів на інші спеціальності навіть на пізніх етапах професійної підготовки. Виявлення вищезазначених труднощів, що спричинюють гальмування структур професійної лінії життєвого проекту респондентів обумовлює необхідність створення спеціальних психологічних умов для активізації їх професійно-кар'єрного життєпроекування.

4.3.4. Становлення етнічної лінії проектування життєвого шляху юнаків

За результатами експериментального дослідження етнічних ціннісних орієнтацій особистості в юності, було виявлено, що суб'єктивна значущість конструктів цієї лінії життєпроекування для юнаків є низькою. Відмінності узагальнених рангових показників алоцентричних та егоцентричних цінностей проектування юнаками життєвого шляху, складають 1–4 ранги. Отже, етнічні

ставлення, що складають основу цієї лінії, відображають їх спрямованість як на “життя для себе”, так і на “життя для інших”. Для виявлення особливостей усвідомлення й переживання юнаками свого “Я” в етнічній групі використано “Опитувальник, вимірювання вираженості етнічної ідентичності особистості” (авт. Дж.Фінні, в адаптації А.М.Арбітайло). Результати обробки одержаних даних відображені на гістограмі 4.7.

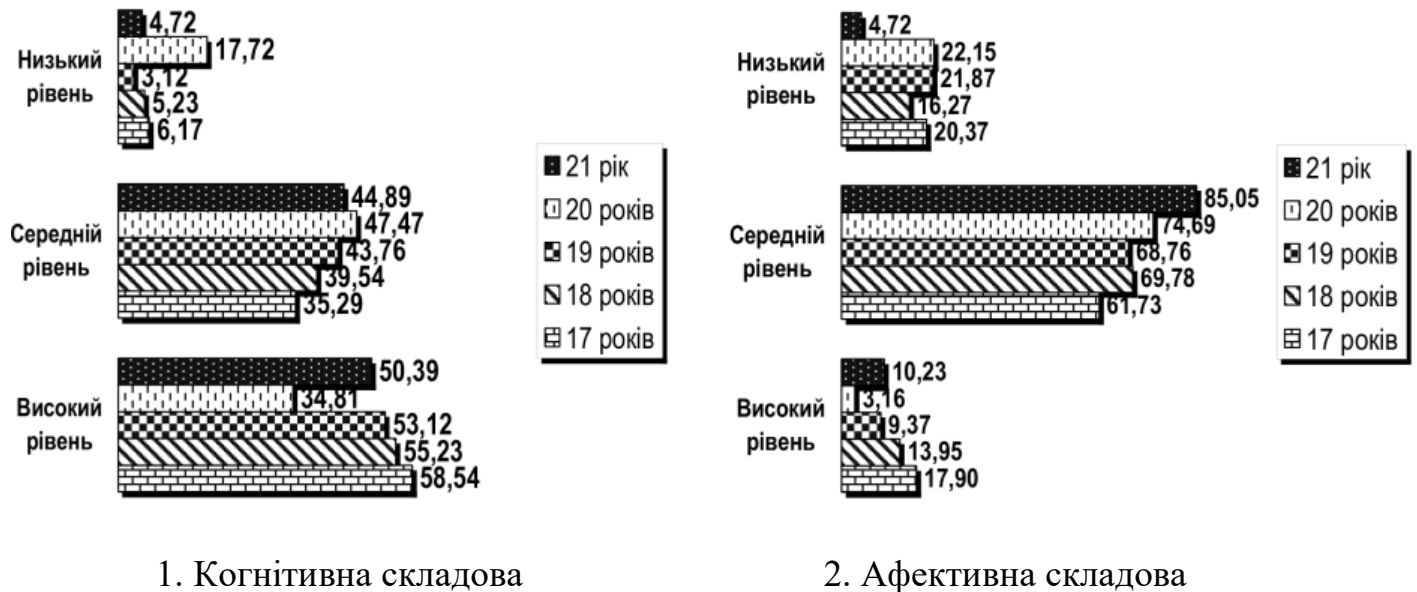

Рис. 4.7. Кількісні показники становлення когнітивної та емоційної складових етнічної ідентичності особистості пізнього юнацького віку

У віці 17–18 років кількість досліджуваних з високим рівнем розвитку когнітивної складової етнічної ідентичності складає 17,90% та 13,95% відповідно. Вони безумовно позитивно ставляться до своєї етнічної приналежності, прагнуть дізнатись нову інформацію про становлення України, цікавляться новинами щодо соціально–політичної та культурної сучасності своєї держави. Юнаки аналізують основні можливості й обмеження своєї подальшої самореалізації в Україні та на основі цих міркувань здійснюють позитивну етнічну самоідентифікацію.

Розвиток афективного компонента досліджуваного утворення в цьому віці відбувається більш стрімко: в значній кількості (58,54% та 55,23% відповідно)

респондентів його рівень розвитку є *високим*. Вони переживають прихильність до власного етносу, гордість за себе через свою етнічну приналежність.

Понад половину юнаків (61,73% та 69,78%) нами було віднесено до *середнього рівня* розвитку етнічних уявлень про своє буття. Ці опитувані спрямовані на пізнання розрізнених подій і фактів історичного минулого, які викликають у них емоційні переживання, наслідують переважно формальні аспекти українських традицій. Вони досить помірно проєктують уявлення про свою етнічну самореалізацію в майбутнє.

Помірні кількісні показники афективної складової етнічної ідентичності було виявлено в понад третини юнаків, а саме 35,29% респондентів віком 17 років та 39,54% – 18 років. Опитувані переживають позитивні емоції в процесах пізнання етнічного минулого та самоідентифікації з ним. Критично ставляться до теперішнього, емпатійно співпереживають реаліям сучасного буття країни.

Вважаємо, що в подальші роки життя усвідомлення досліджуваними соціальних обмежень самореалізації в своїй країні може спричинити їх розчарування в своєму етнічному бутті й гальмування етнічної самоідентифікації.

До *низького рівня* розвитку *етнічних когніцій* за використаною методикою було зараховано 20,37% та 16,27% юнаків відповідно. Вони можуть цікавитись українськими звичаями, традиціями, наслідувати їх. До такої діяльності ставляться як до розваги, засобу “гарно провести час”, “повеселитись” тощо. Уявлення респондентів про власне етнічне теперішнє й майбутнє є переважно негативними.

Низькому рівню розвитку *емоційних ставлень* до етнічного буття відповідали результати 6,17% та 5,23% юнаків, які мало виявляли емоційне співпереживання власному етносу та переважно негативно ставились до актуального буття своєї нації.

У віці 19 років кількісні показники *високого рівня* розвитку як *когнітивної*, так і *афективної* складових досліджуваного утворення знижуються (від 13,95% у 18 років до 9,37% у 19 років – когнітивної складової та від 55,23% у 18 років до

53,12% у 19 років – емоційної складової) через перетворення очікувань юнаками благ для себе від держави в більш реалістичні уявлення про своє етнічне буття та трансформації відповідних емоційних ставлень до своєї етнічної приналежності.

При цьому структури етнічної ідентичності молоді набувають якісних трансформацій. Юнаки цього віку з *високим рівнем розвитку етнічних когніцій* осмислюють своє життя як частину буття українського народу та набувають готовності до прийняття на себе відповідальності за подальшу розбудову своєї країни. Так, досліджуваний П.Б. (19,2 р.) прокоментував, що “Вдячний минулим поколінням за те позитивне, що вони зробили для мене, отже і маю прожити гідне життя для нащадків”.

Показники *вираженої емоційної складової* етнічної ідентичності респондентів свідчать про те, що вони, на основі ґрунтовно осмисленого історичного минулого й теперішнього свого народу, створення автономних ментальних репрезентацій етнічного “Я”, переживають емоційну єдність з власною нацією, прагнуть виявити в етнічній взаємодії свої позитивні якості .

Осмислення юнаками з *середнім рівнем розвитку когнітивної* (68,76% досліджуваних) та *емоційної* (43,76% юнаків) складових етнічної ідентичності своєї етнічної приналежності, створення більш чітких та реалістичних *когніцій* теперішнього й прогнозу майбутнього як представника свого етносу спричинює усвідомлення ними значних обмежень соціально-економічних реалій сучасної України для реалізації більш вузьких ліній життєпроекування. Переживання розчарувань у попередніх очікуваннях високого економічного рівня життя для своєї майбутньої родини, широких можливостей кар’єрного зростання, спричинює суперечливість їх *емоційних ставлень* до українського етносу та себе як його представника.

Низький рівень розвитку етнічних когніцій в 21,87% юнаків віком 19 років виявляється в тому, що вони переважно негативно осмислюють своє етнічне теперішнє та, як наслідок, згортають свою життєву активність з його пізнання.

Низькі кількісні показники емоційної складової етнічної ідентичності, виявлені в 3,12% опитуваних, свідчать про переважання у них негативних емоцій по відношенню до свого етносу, неготовність до прийняття етнічної приналежності, в крайніх проявах – прагнення до відокремлення від своєї нації.

Подальше підвищення продуктивності проектування етнічної лінії життєвого проекту юнаків у *віці 20–21 рік* виявляється в зростанні якісного потенціалу, а від того і кількісних показників *високого рівня* розвитку *когнітивної складової* від 3,16% у віці 20 років до 10,23% у віці 21 рік, а *емоційної складової* – від 34,81% – до 50,39% відповідно.

В цьому віці *когніції високого рівня* проектування респондентами етнічного буття стають значно обміркованішими, чіткішими. Вони переорієнтовуються з осмислення себе й свого етнічного буття в теперішньому на продуктивну діяльнiсну самореалізацію в майбутньому. Опитувані зазначали, що необхідно “своєю працею зробити країну кращою”, “передати українські звичаї, традиції наступним поколінням”, “зробити все залежне від мене, для того, щоб забезпечити іншим людям гідне життя в Україні”.

Показники *вираженої емоційної складової* етнічної ідентичності респондентів (34,81% і 50,39% відповідно) свідчать про те, що вони емпатійно співпереживають представникам власного етносу, спрямовані на здійснення продуктивної життєдіяльності для покращення буття сучасних українців.

Помірні кількісні показники розвитку етнічних когніцій у понад три чверті юнаків цього віку (74,69% віком 20 років та 85,05% віком 21 рік) свідчать про те, що вони здійснюють пізнання окремих аспектів свого минулого й теперішнього етнічного буття. Ці респонденти намагаються віднайти інформацію, на основі якої зможуть виробити більш позитивні ставлення до своєї етнічної приналежності.

Інтеграція когнітивної та емоційної складових етнічної ідентичності юнаків сприяє зменшенню показників *середнього рівня розвитку афективного компонента* (що виявляється в суперечливих емоційних ставленнях до своєї нації

та себе як її представника) від 47,47% у 20 років до 44,89% у 21 рік, а також зростанню кількісних показників високого рівня розвитку цього психологічного утворення.

Майже в п'ятій частині респондентів показники *когнітивної складової* етнічної ідентичності (22,15% – у 20 років, 4,72%– у 21 рік) є *низькими*. Вони мало пізнають український етнос та лише частково встановлюють єдність зі своєю нацією, утворюють установки на те, що держава “повинна” забезпечити їм високий рівень життя.

Окремі досліджувані (17,72% – віком 20 років, 4,72% – 21 рік), пояснили *низький рівень* розвитку *афективної складової* своєї етнічної ідентичності зневірою в покращення подальшого життя для більшості людей у ній, переживанням актуальної соціальної ситуації розвитку як життєвої несправедливості.

У всі розглянуті мікроперіоди пізньої юності саме спрямованість респондентів на реалізацію екзистенцій та аксіологічних когніцій “життя для інших” сприяє глибокому осмисленню єдності свого “Я” зі своєю нацією та виробленню позитивних емоційних ставлень до неї; а перетворення усвідомлених труднощів самореалізації молодого людини в реаліях етнічного буття – прагненню до вияву в позитивних етнічних якостей своєї особистості, життєдіяльності для покращення життя людей у своїй країні.

Психологічні особливості обмірковування, осмислення й емоційного переживання юнаками своєї етнічної приналежності й встановлення власної етнічної ідентичності впливають на вироблення ними *стратегій етнічної взаємодії*.

Для виявлення показників цього утворення нами було використано опитувальник “Типи етнічної ідентичності” (авт. Г.У.Солдатова, С.В.Рижова). Узагальнені результати дослідження етнічних стратегій учасників експерименту наведені у табл. 4.5.

Таблиця 4.5.

Показники становлення стратегій етнічної взаємодії юнаків

n=789

Рівні розвитку стратегій етнічної взаємодії юнаків		Кількість учасників експерименту (у %)				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Етнотолерантність	Високий	9,25	25,00	14,37	20,88	13,38
	Середній	43,22	55,24	66,88	52,54	72,44
	Низький	47,53	19,76	18,75	26,58	14,18
Етнічна інди-ферентність	Високий	28,39	20,93	14,37	25,94	36,22
	Середній	66,68	74,42	76,25	74,06	63,78
	Низький	4,93	4,65	9,37	0,00	0,00
Етнічна норма	Високий	80,86	90,11	90,62	79,11	92,11
	Середній	14,82	9,89	9,38	20,89	7,89
	Низький	4,32	0,00	0,00	0,00	0,00
Етноогоїзм	Високий	4,93	15,11	14,37	5,06	18,11
	Середній	71,62	55,23	66,57	58,23	59,06
	Низький	23,45	29,66	19,06	36,71	22,83
Етноізоля-ціонізм	Високий	9,26	5,23	0,00	5,06	9,45
	Середній	52,47	75,00	71,25	45,57	36,22
	Низький	38,27	19,77	28,75	49,37	54,33
Етнофанатизм	Високий	33,33	40,11	28,12	20,25	31,49
	Середній	61,72	55,23	62,51	56,97	45,68
	Низький	4,95	4,65	9,37	22,78	22,83

Серед стратегій етнічної ідентичності, в юнаків найбільш поширеною є *стратегія етнічної норми*. Показники високого рівня розвитку за цією стратегією виявлено в 80,86% респондентів віком 17 років, 90,11% – 18 років, 90,62% – 19 років, 79,11% – 20 років, 92,11% – 21 рік. Вони прагнуть до пізнання

свого етнічного буття й набувають позитивного ставлення до минулого й теперішнього української нації, створюють позитивні уявлення про її майбутнє. Виявляють у міжособистісній взаємодії позитивні особистісні якості, тактовно ставляться до представників інших культур. Зниження кількісних показників вираженої нормальної (позитивної) етнічної ідентичності досліджуваних у віці 19–20 років, на нашу думку, відбувається через їх переорієнтацію на проектування інтимно-особистісної та професійної ліній.

Другою за поширеністю серед юнаків, у нашому дослідженні, стала *стратегія етнофанатизму*. Високий рівень розвитку цієї стратегії виявлено в 33,33% досліджуваних віком 17 років та 40,11% віком 18 років. Питання оптимізації умов життя населення в сучасній Україні набувають для респондентів високої значущості та нерідко супроводжуються значними за силою переживаннями. Стратегія етнофанатизму нерідко сприяє створенню молодими людьми шляхетних цілей. Однак максималізм в етнічній взаємодії, може спричинювати руйнівні форми реалізації цієї стратегії.

У віці 19–21 рік якісні та кількісні показники вираженого етнофанатизму знижуються до 28,12% у 19 років, 20,25% – у 20 років і збільшуються в віці 20–21 рік до 31,49%. Способи реалізації цієї стратегії в досліджуваних стають персоналізованими й інтерналізованими. Опитувані зазначали, що їх активність у етнічній взаємодії найчастіше виявляються в тому, що вони “закликаю знайомих ходити на вибори”, “є учасником однієї з політичних партій” та ін.

Досліджувані віком 17–18 років з високими (28,39% та 20,93% відповідно) кількісними показниками *стратегії етнічної індіферентності* зазначали, що проблеми етнічного буття “безплідні – від мене нічого не залежить”.

Розчаруваннями у сучасних реаліях свого етнічного буття опитувані пояснили і зростання кількісних показників високого рівня розвитку *етнонігілізму* в віці 17–18 років від 9,25% до 25,00%. Виражений етнонігілізм

спричинює переживання ними власної меншовартості, прагнення спілкуватись з представниками інших націй, змінити свою національну приналежність.

Переосмислення юнаками ключових екзистенціалів свого буття сприяє зниженню показників *високого рівня розвитку стратегії етнічної індиферентності* від 20,93% в 18 років до 14,37% в 19 років, а *стратегії етнотілізму* – з 25,00% до 14,37% відповідно. Не всі юнаки успішно переорієнтовуються на внутрішній локус контролю в організації свого етнічного буття й виробляють продуктивні способи етнічного життєздійснення. У 20-21 рік стратегія етнічної індиферентності стає більш вираженою (показники високого рівня зростають до 25,94% у 20 років та 36,22% у 21 рік), а високі показники етнотілізму – до 20,88% у 20 років.

Високий рівень розвитку стратегії етнотілізму виявлено лише в незначній кількості респондентів віком 17 років (4,93%). Подальше зростання кількісних показників відбувається в 18–19 років (15,11% і 14,37% відповідно), а також у 20–21 рік (з 5,06% до 18,11%). У віці 17–19 років, а також 20–21 рік підвищуються показники й *стратегії позитивної етнічної ідентичності*. На нашу думку, активізація цих стратегій є взаємопов'язаною. Глибоке осмислення юнаками своєї етнічної приналежності супроводжується їх переживаннями несправедливості щодо того, що український народ “заслуговує на кращу долю”.

Переживання юнаками складних реалій взаємодії сучасної України з іншими державами й негативного впливу цієї взаємодії на власний етнос спричинює становлення *вираженої стратегії етноізоляціонізму* в незначній кількості респондентів пізнього юнацького віку (9,26% юнаків віком 17 років, 5,23% – 18 років, 0,00% – у 19 років, 5,06% – 20 років, 9,45% – 21 рік). Ця стратегія виявляється в їх спрямованості на вивчення надбань лише української культури, прагнення до відокремлення від сучасних досягнень розвитку інших етносів.

Результати кількісного та якісного розподілу учасників експерименту за рівнями самотворення *етнічної лінії життєвого проекту* висвітлено в табл. 4.6.

Таблиця 4.6.

Показники конструювання юнаками етнічної лінії життєвого проекту

n=789

Рівні розвитку етнічної лінії життєвого проекту юнаків	Вікова група юнаків (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Високий	16,67	11,62	6,87	3,16	7,87
Середній	61,11	73,26	76,25	72,15	77,93
Низький	22,22	15,12	16,87	24,68	14,07

Як видно з табл. 4.6, високого рівня розвитку структури етнічної лінії життєвого проекту досягають лише 16,67% досліджуваних *віком 17 років* та 11,62% – *18 років*, які вибудовують власні когніції етнічного буття, позитивно переживають прихильність до своєї нації, виявляють у міжособистісній взаємодії ті позитивні патерни поведінки, які вважають властивими сучасним українцям.

У понад половини респондентів (61,11% та 73,26% відповідно) рівень розвитку етнічної лінії життєвого проекту є *середнім*. У пізнанні етнічного буття опитувані основну увагу приділяють окремим, емоційно привабливим його складовим. В умовах соціальної взаємодії спрямовані на саморозвиток своєї нації, не завжди виявляють толерантне ставлення до представників інших етносів.

У 22,22% та 15,12% опитуваних відповідно кількісні показники досліджуваного утворення є *низькими*. Вони не здійснюють цілеспрямованого пізнання своєї історико-культурної спадщини. Усвідомлення ними обмежень життєпроектуювання виявляються в негативних ставленнях до свого етносу.

У *віці 19 років* кількість досліджуваних з *високим рівнем* розвитку етнічної лінії становить 6,87%. Ці юнаки створюють автономні когніції етнічного “Я”. Прагнуть здійснити саморозвиток позитивних етнічних якостей особистості та реалізувати їх у міжособистісній взаємодії. Ці трансформації сприяють реконструюванню респондентами стратегічних способів етнічної взаємодії.

У 76,25% опитуваних нами виявлено *помірні кількісні показники* становлення етнічної лінії життєвого проекту. Вони здійснюють позитивну самоідентифікацію переважно з історичним минулим свого народу. По відношенню до теперішнього можуть переживати значні розчарування. У міжособистісній взаємодії надають перевагу представникам своєї нації, прагнуть до самоствердження українського етносу, навіть за рахунок інших націй.

У майже 16,87% респондентів цього віку рівень розвитку етнічної лінії життєвого проекту є *низьким*. Юнаки переважно концентрують свою увагу на соціальних обмеженнях самореалізації в своїй країні. Негативні емоційні ставлення до власної етнічної приналежності, в свою чергу, гальмують їх подальшу життєву активність з оптимізації життя представників своєї нації.

У юнаків *віком 20–21 рік* кількісні показники *високого рівня* досліджуваного утворення становили 3,16% і 7,87% відповідно. Ці опитувані приймають на себе відповідальність за процес і результати етнічного саморозвитку, широко осмислюють можливості своєї етнічної самореалізації та реалізують конкретні способи своєї життєдіяльності для продуктивної етнічної самореалізації.

В більшості респондентів віком 20 років (72,15%) та 21 рік (77,93%) рівень розвитку цієї лінії життєвого проекту відповідав *середньому*. Їх емоційне ставлення до своєї етнічної приналежності є позитивним, хоча автономні когніції етнічного буття неоднозначні. У міжособистісній взаємодії опитувані прагнуть до розвитку свого етносу, однак не завжди виявляють повагу до інших націй.

На жаль, навіть наприкінці пізньої юності у деяких досліджуваних (24,68% віком 20 років та 14,07% віком 21 рік) виявлено *низький рівень* розвитку етнічної лінії, що спричинює негативні ставлення до свого етносу, прагнення до відокремлення від нього, пасивність у вирішенні громадянських питань.

Високому рівню розвитку етнічної лінії в цілому відповідають результати юнаків (16,67% – віком 17 років, 11,62% – 18 років, 6,87% – 19 років, 3,16% – 20 років, 7,87% – 21 рік), для яких пріоритетними в етнічній лінії є алоцентричні

ціннісні орієнтації; юнаки цілеспрямовано пізнають свій етнос. Опитувані переживають власну приналежність до нього та позитивно ставляться до своєї етнічної приналежності; основною стратегією етнічної взаємодії є етнічна норма.

Середньому рівню розвитку відповідають результати учасників експерименту (61,11% – віком 17 років, 73,26% – 18 років, 76,25% – 19 років, 72,15% – 20 років, 77,93% – 21 рік), в яких виражені як алоцентричні, так і егоцентричні цінності; юнаки здійснюють окремі спроби пізнання свого етнічного буття; можуть переживати розчарування в можливостях самореалізації в Україні; стратегією етнічної взаємодії є етноегоїзм, етноізоляціонізм або етнофанатизм.

До *низького рівня* було зараховано досліджуваних (22,22% – віком 17 років, 15,12% – 18 років, 16,87% – 19 років, 24,68% – 20 років, 14,07% – 21 рік), у яких переважають егоцентричні етнічні ціннісні когніції; їх ставлення до своєї нації є суперечливим або негативним; пріоритетна стратегія етнічної взаємодії – етнологізм, етнічна індиферентність або стратегія ще не викристалізувалась.

Складність та неоднозначність теперішнього української нації спричинює уповільнення етнічної самоідентифікації й вироблення позитивних емоційних ставлень юнаків до своєї нації, становлення у них стратегії толерантної етнічної взаємодії. Конструювання респондентами автономних смислів етнічної самореалізації сприяє прийняттю ними на себе відповідальності за здійснення продуктивного проекту своєї етнічної життєдіяльності.

4.3.5. Психологічні особливості духовної лінії проектування життєвого шляху юнаків

Духовна лінія проектування життєвого шляху людини є найширшим вектором її самоздійснення в життєвому просторі. Для дослідження психологічних особливостей самотворення респондентами ставлень до свого духовного буття й основних когніцій, що відображають напрями їх подальшого духовного

життєпроекування, нами було використано психодіагностичну методику “Духовний потенціал особистості” (авт. Е.О.Помиткін). Результати кількісного аналізу одержаних емпіричних даних наведені на рис. 4.8.

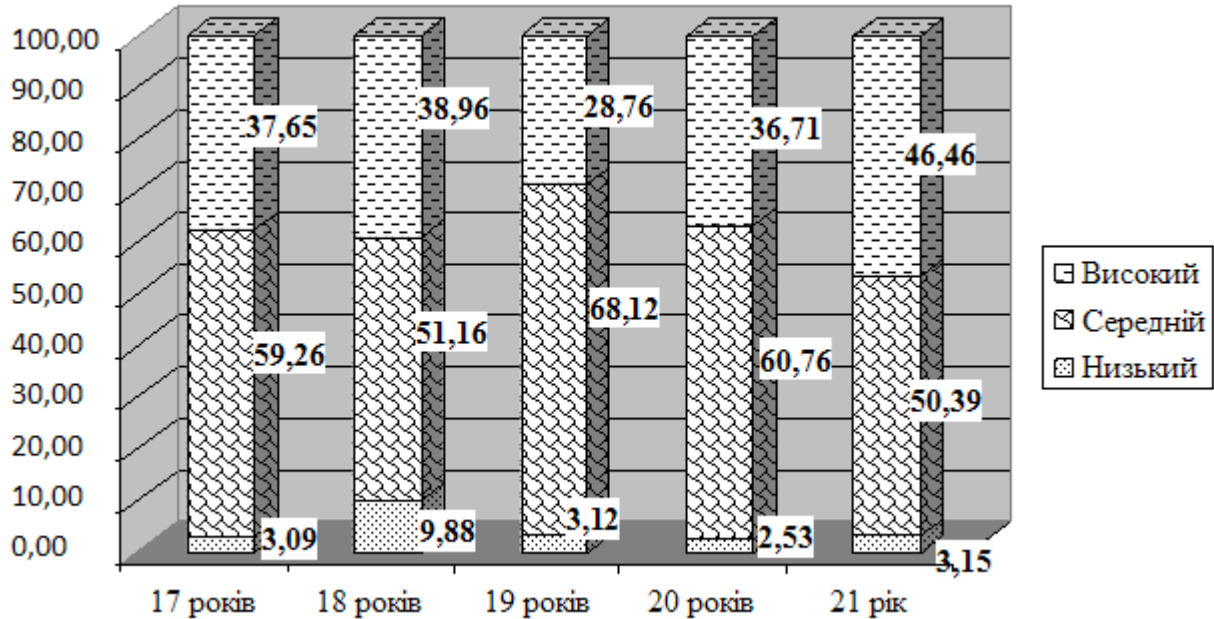

Рис. 4.8. Кількісні показники становлення духовного потенціалу особистості в пізній юності

Як видно з рис. 4.8, у *віці 17–18 років* понад третину респондентів (37,65% та 38,96% відповідно) було зараховано до *високого рівня* розвитку духовного потенціалу особистості. Вони прагнули особистісного, духовного саморозвитку для подальшої ефективної взаємодії з соціумом. Самі опитувані зазначали, що “пізнаю людство й Всесвіт, щоб досягти гармонії з ними”.

Середні показники досліджуваного утворення було виявлено в 59,26% досліджуваних віком 17 років та 51,16% – віком 18 років. Юнаки прагнуть до духовного зростання. При цьому, невизначеність засобів досягнення визначених когніцій духовного саморозвитку виявляється у таких коментарях юнаків, як “не знаю”, “просто багато думаю про це”. Респонденти здійснюють окремі спроби духовного самовдосконалення. Зміст цих спроб найчастіше концентрується на перетвореннях власного “Я” та ще рідко поширюється на життя інших людей.

Низькому рівню розвитку духовного потенціалу особистості відповідають результати лише окремих опитуваних віком 17 років (3,09%) та 18 років (9,88%). Згідно з їх власними інтерпретаціями, духовне зростання для “потрібне, але не зараз, є конкретні життєві проблеми, які необхідно вирішувати”. На нашу думку, процеси життєпроекування цих досліджуваних сконцентровані переважно в теперішньому часі. Тому вони переважно використовують наявні духовні надбання як засіб подальшого проектування інших ліній життєвого простору.

Реконструювання смисложиттєвих орієнтацій особистості *віком 19 років* впливає на перебудову когніцій усіх ліній життєвого проекту, в тому числі – й духовної. Кількісні показники *високого рівня розвитку* духовного потенціалу юнаків зменшились з 38,96% у віці 18 років до 28,76% у 19 років. Ці молоді люди відзначали різні зміни в їх ставленнях до свого духовного зростання (“перестала бути марновірною, але часто думаю про своє життя, його сенс”, “не перестав бути людиною релігійною, але зрозумів, що найважливіше жити правильно”).

Досліджувані з *середніми кількісними показниками* цього утворення (68,12%) визначили конкретні способи духовного саморозвитку: “читаю філософську літературу”, “беру участь в тренінгах особистісного зростання”. Вони поєднували ці засоби з надміру абстрактними, стереотипними когніціями, які мало відображають автономно вироблені смисложиттєві й ціннісні орієнтації юнаків.

Юнаки з *низькими показниками* розвитку духовного потенціалу особистості (3,12%) стали замислюватись над саморозвитком духовного потенціалу в теперішньому та набули здатності до організації ситуативних способів своєї життєдіяльності з метою “розвиватись”, “просто ставати кращою” та ін.

У *віці 20–21 рік* аналіз якісних показників духовного потенціалу юнаків виявив їх переорієнтацію з духовного саморозвитку “Я” на духовне пізнання й сприяння розвитку інших людей. Кількісні показники *високого рівня розвитку* духовного потенціалу в цих досліджуваних становили 36,71% і 46,46% відповідно. Цінності й цілі свого духовного буття респондент В.П. (21,3 р.) проаналізував

таким чином: “Розвиватись духовно – означає пізнавати кращі надбання людства й культури, розвивати свої позитивні особистісні якості, допомагати іншим людям”.

Опитувані з *помірними кількісними показниками* (60,76% та 50,39% відповідно) визначили сенс духовних аспектів буття для себе. Вони поєднували діяльність з духовного саморозвитку й сприяння реалізації життєвих проєктів інших людей, хоча і не завжди називали конкретні способи такої життєдіяльності.

У опитуваних з *низьким рівнем* розвитку духовного потенціалу (2,53% та 3,15% відповідно) актуалізація автономних смисложиттєвих орієнтацій сприяла підвищенню особистісної значущості духовного зростання для них. Саморозвиток духовного потенціалу забезпечив об’єктивацію їх уявлень про вплив власного життєпроєктування на життя інших людей.

Для виявлення рівня здатності респондентів до співпереживання іншим як виявів їх духовного потенціалу в міжособистісній взаємодії нами було використано “Опитувальник для діагностики здатності до емпатії” (авт. А.Меграбян та Н.Епштейн). Показники становлення емпатії особистості в пізній юності наведені в табл. 4.7.

Таблиця 4.7.

Кількісні показники розвитку емпатії особистості в пізній юності

n=789

Рівні розвитку емпатії юнаків	Вікова група юнаків (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Високий	17,90	19,19	24,37	43,04	34,65
Середній	41,36	46,51	48,75	28,48	33,86
Низький	36,42	30,81	28,87	28,48	30,71
Дуже низький	4,32	3,48	0,00	0,00	0,00

Як видно з табл. 4.7, до *високого рівня* розвитку емпатії серед респондентів *віком 17–18 років* було зараховано 17,90% і 19,19% досліджуваних відповідно.

Вони прагнули виявити співпереживання до кожної людини, не замислюючись над контекстом життєвої ситуації та особливостями міжособистісних взаємин.

Середньому рівню розвитку досліджуваного утворення відповідали результати 41,36% та 46,51% респондентів цього віку відповідно. Вияви емпатійного співпереживання іншим людям у їх поведінці є результатом впливу переважно соціальних стереотипів, а не їх власних духовних принципів.

Інтерпретації *низьких показників* емпатії самими респондентами (36,42% та 30,81% відповідно) показали, що вони лише незначною мірою здійснювали самоаналіз та рефлексію власних емоційних переживань, спрямовували свою життєву енергію на самоорганізацію інших аспектів свого буття, оскільки “не замислюююсь над цим”, “співпереживаю, але не маю часу про це думати”.

Дуже низькі показники розвитку емпатії, виявлені в окремих респондентів (4,32% віком 17 років та 3,48% віком 18 років) втілювались у їх спрямованості на організацію власної життєдіяльності та задоволення своїх потреб.

У віці 19 років високі кількісні показники розвитку емпатії було діагностовано в 24,37% досліджуваних. Їх вияви емпатійного співпереживання іншим людям набули осмисленості й цілеспрямованості. Досліджуваний Б.К. (19,8 р.) зазначив, що “намагаюсь підтримати друзів і рідних, бути з ними поруч у складних ситуаціях”. На нашу думку, переосмислення юнаками екзистенцій та цінностей свого буття сприяло їх переорієнтації з полюсу “Я” на полюс “Інші”. Основою таких емпатійних переживань є прагнення реалізувати екзистенції свого “життя для інших”, а не смисли позитивної соціальної самопрезентації.

Юнаки з *помірними показниками емпатії* (48,75%) виявляли її вибірково, а саме: “співчуваю своїм батькам і друзям”, “мене мало цікавлять труднощі чужих людей”, “активно співчуваю тоді, коли не заклопотаний своїми проблемами”.

Вважаємо, що життєва активність цих респондентів переважно спрямована на реалізацію їх життєвого проекту в соціальному світі. Вони емпатійно ставились

до своїх родичів, друзів, втім - мало замислювались над власними емпатійними переживаннями, рідко аналізували емоційні аспекти своїх взаємин.

Низькі показники розвитку емпатії було виявлено в понад чверті досліджуваних (28,87%), які ще не виробили автономні смисложиттєві когніції емпатійного співпереживання іншим людям. Емоційні аспекти взаємодії з іншими людьми для них не мали високої значущості, оскільки “не втручаюсь у життя інших і не потребую втручань – у моє”.

У молодих людей *віком 20–21 рік* з високими кількісними показниками емпатії (43,04% та 34,65% відповідно) відбулось розширення здатності до емпатійного співпереживання за межі безпосередньої міжособистісної взаємодії. Респонденти глибоко й щиро співпереживають всім людям, витрачають життєві ресурси для надання їм допомоги. Досліджувані виявляли виражені прагнення в індивідуальному майбутньому “виявляти уважність та доброзичливість у відносинах з людьми”, “надавати право іншим людям – бути іншими”.

Опитувані з *середнім рівнем* розвитку емпатійної поведінки (28,48% та 33,86% відповідно) щиро емоційно співпереживали всім людям, які потребують цього. Вони виявляли готовність до вияву цих співпереживань у своїй поведінці переважно в умовах взаємодії зі значущими іншими. В майбутньому респонденти прагнули виявляти емпатію до конкретних людей, які будуть її потребувати.

Низькі кількісні показники емпатії було виявлено в 28,48% та 30,71% юнаків відповідно. Вони набули готовності до реалізації ситуативних, формальних виявів емпатії в міжособистісній взаємодії зі значущими іншими. У майбутньому досліджувані підтвердили можливість розвитку вмінь з емпатійного співпереживання іншим людям переважно як засобу реалізації інших цілей.

Дослідження особливостей конструювання юнаками стратегії міжособистісної взаємодії в духовній лінії життєвого проекту нами було здійснено засобами вивчення не лише емпатії, але й альтруїзму. Для виявлення кількісних показників альтруїзму учасників експерименту було використано опитувальник

“Діагностика особистісної установки “альтруїзм – егоїзм” (авт. Н.П.Фетіскін й В.В.Козлов). Результати емпіричного дослідження презентовані на рис. 4.9.

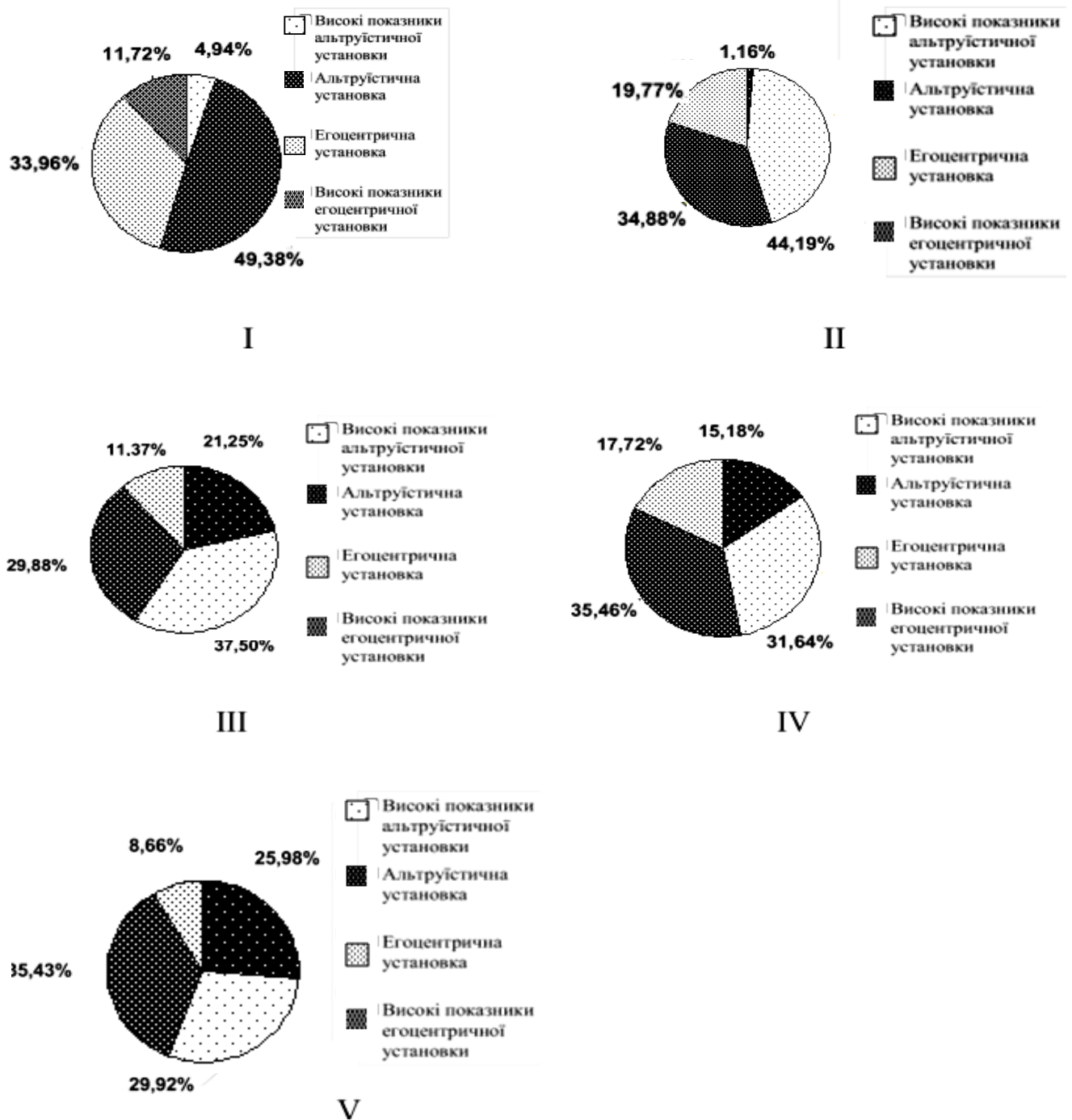

Рис. 4.9. Кількісні показники особистісної установки “альтруїзм – егоїзм” у юнаків (I – вікова група 17 років, II – вікова група 18 років, III – вікова група 19 років, IV – вікова група 20 років, V – вікова група 21 рік).

За результатами експериментального дослідження, нами було виявлено, що становлення *вираженої альтруїстичної установки* відбулось лише в 4,94% та 1,16% респондентів **віком 17–18 років**. Вони набули готовності до реалізації альтруїстичної взаємодії з людьми в різних життєвих ситуаціях. При цьому їх альтруїстичні установки були детерміновані переважно уявленнями про соціальну бажаність своєї поведінки в соціальних ролях студента, дорослої людини та ін.

Респонденти з *альтруїстичною установкою* (49,38% у віці 17 років, 44,19% у 18 років) зазначали, що в ситуаціях життєвого вибору вони більшою мірою прагнуть реалізувати потреби інших людей, ніж власні, готові поступатись власними інтересами або відкладати їх реалізацію на майбутнє.

Досліджувані, в яких було виявлено *егоцентричну установку* в міжособистісній взаємодії (33,96% та 34,88% відповідно), давали позитивну оцінку тим міжособистісним взаєминам, у яких інші люди дбають про їх благополуччя. На їх думку, “кохання гарне, якщо воно взаємне”, “хочу роботу – обов’язково високооплачувану й, бажано, – потрібну людям” та ін.

Кількість досліджуваних з *вираженою егоцентричною установкою* цього віку складає 11,72% і 19,77% відповідно. Вони прагнули реалізувати в своєму житті соціально стереотипні зразки “успішної” людини, які, на їх думку, втілювались у матеріальному самозбагаченні й досягненні високого соціального статусу. У міжособистісній взаємодії юнаки орієнтувались на ту користь, яку можуть принести ці взаємини для реалізації їх життєвих прагнень.

У **віці 19 років** конструювання юнаками автономних смисложиттєвих орієнтацій сприяло стрімкому зростанню кількості досліджуваних з *високими показниками альтруїзму* від 1,16% у 18 років до 21,25% у 19 років. Вони виявляли готовність до надання людям саме такої підтримки й допомоги, яка, на їх думку, найбільшою мірою сприятиме саморозвитку й самореалізації цих людей.

Кількість досліджуваних з переважанням *альтруїстичної установки* в міжособистісній взаємодії склала 37,50%. Зростання для них особистісної

значущості позитивних надбань життя інтенціювало прагнення респондентів допомагати іншим. Юнак С.А. (19,1 р.) вербалізував свої роздуми про те, що “Якщо моє життя складається добре, то хто, як не я, допоможе іншим людям”. Досліджуваний С.Б. (19,6 р.) прокоментував, що “Моє “Я” в коханні, професії стало займати менше місця. В житті є набагато більш важливі речі”.

Молоді люди з переважанням *егоцентричної життєвої установки* (29,88%) здійснили узгодження своїх альтруїстичних та егоцентричних смисложиттєвих орієнтацій. Вони набули готовності докладати власні зусилля для забезпечення благополуччя інших людей переважно у відповідь на задоволення своїх потреб.

В такій “узгодженій амбівалентності” спрямованості життєвої активності юнаків на благополуччя як власне, так і інших людей, встановлюється пріоритет модусів “Я” (егоцентрична установка) або “Інші” (альтруїстична установка).

Досліджувані з *високими показниками егоцентричної установки* (11,37%) надавали пріоритет реалізації в своєму житті егоцентричних екзистенцій та цінностей та обирали конкурентну стратегію міжособистісної взаємодії. Вони здійснили усвідомлений вибір на користь задоволення власних життєвих потреб.

У *віці 20–21 рік* кількість респондентів з *високими показниками альтруїстичної установки* складала 17,72% та 25,98% відповідно. В процесах проектування свого життя вони виявляли чіткі прагнення “не відмовляти в допомозі нікому, щоб світ став більш позитивним”. Таким чином, їх прагнення до реалізації альтруїзму в своїй життєдіяльності досягли рівня неадаптивної надситуативної життєвої активності особистості.

Молоді люди з *альтруїстичною установкою* в міжособистісній взаємодії (31,64% та 29,92% відповідно) також проектували потреби альтруїстичної міжособистісної взаємодії в майбутнє. Вони створювали більш вузькі за змістом життєві цілі та інтегрували їх з локалізованими способами здійснення цих цілей у теперішньому, що потребували докладання ними не досить значних зусиль.

Переважання егоцентричної установки в міжособистісній взаємодії 35,46% юнаків віком 20 років та 35,43% – віком 21 рік виявилось у тому, що вони переосмислили власні потреби “життя для себе” як засіб реалізації інших, більш альтруїстичних прагнень “мати можливості допомагати іншим”. Втім, переживання юнаків щодо реалізації їх прагнень у найближчому майбутньому спричинили їх життєву спрямованість на здійснення переважно своїх цілей.

Високі показники егоцентричної установки було виявлено в 17,72% досліджуваних віком 20 років та 8,66% – 21 рік. У теперішньому й найближчому майбутньому вони прагнули до задоволення потреб переважно “життя для себе”. Втім, ці респонденти узгодили ці потреби зі здійсненням не досить конкретизованих цілей у віддаленому майбутньому, спрямованих на те, щоб “зробити щось позитивне”, “зайнятись соціальною активністю” – для інших.

За результатами експериментального дослідження становлення духовних цінностей, духовного потенціалу, показників альтруїзму та емпатії, усіх досліджуваних було зараховано до високого, середнього й низького рівнів розвитку цієї лінії. Узагальнені результати дослідження духовної лінії життєпроекування юнаків презентовані в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

Показники становлення духовної лінії життєвого проекту юнаків

n=789

Рівень розвитку духовної лінії життєвого проекту	Вікова група юнаків (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Високий	16,05	18,60	23,75	31,01	29,92
Середній	52,47	44,77	48,12	44,30	44,88
Низький	31,48	36,63	28,12	24,69	25,20

Як видно з табл. 4.8, *високому рівню* розвитку досліджуваного психологічного утворення відповідають результати 16,05% та 18,60%

респондентів віком *17 і 18 років* відповідно. Вони прагнули до саморозвитку духовного потенціалу в теперішньому й майбутньому. Респонденти виявляли емпатію та альтруїзм до всіх людей незалежно від контексту конкретної ситуації.

Середні кількісні показники духовної лінії було виявлено в 52,47% та 44,77% юнаків, які мали не досить чіткі уявлення про засоби й форми духовного саморозвитку. Емпатійна поведінка досліджуваних була для них засобом реалізації переважно інших цілей. Вони виявляли альтруїстичну поведінку у взаємодії зі значущими іншими. При цьому – очікували і від них відповідних дій, спрямованих на сприяння реалізації власних потреб і життєвих цілей.

До *низького рівня* розвитку цього утворення було зараховано 31,48% та 36,63% молодих людей відповідно. Респонденти надавали пріоритет проектуванню інших ліній життєвого проекту. Вони надавали низьку значущість емоційним аспектам взаємодії людей в цілому й лише ситуативно виявляли емпатійну та альтруїстичну поведінку як засіб реалізації потреб “життя для себе”.

У *віці 19 років* високого рівня розвитку духовної лінії життєвого проекту досягли 23,75% респондентів. Юнаки реконструювали способи саморозвитку духовного потенціалу в відповідності до автономних смисложиттєвих орієнтацій. Вони прагнули здійснити саме ті способи емпатійної та альтруїстичної поведінки, які, на їх думку, найбільше сприяють успішному життєпроекуванню інших.

До *середнього рівня* розвитку досліджуваного утворення було зараховано майже половину (48,12%) юнаків. Досліджувані поєднали засоби актуального духовного саморозвитку з окремими прагненнями до духовного зростання в майбутньому. Вони виявляли емпатійну та альтруїстичну поведінку переважно в міжособистісних взаєминах з референтними особами. Досліджувані розвинули вміння незначною мірою офірувати своїми інтересами заради інших людей.

Кількісним показникам *низького рівня* розвитку відповідали результати понад чверті (28,12%) респондентів, які утворили лише нечіткі уявлення про саморозвитку духовного потенціалу в майбутньому. Досліджувані розвинули

вміння з окремих виявів емпатійної та альтруїстичної поведінки до тих людей, які вже доклали значні зусилля для сприяння їх саморозвитку.

У віці 20–21 рік високі кількісні показники духовної лінії було констатовано в 31,01% та 29,92% юнаків відповідно. Вони прагнули до реалізації духовного потенціалу в усіх модусах свого життя. Опитувані створили чіткі уявлення про перспективи саморозвитку емпатійної та альтруїстичної поведінки в майбутньому як надситуативної життєвої активності та інтегрували їх з актуальними способами міжособистісної взаємодії з усіма людьми. З власної ініціативи респонденти надавали беззаперечне емпатійне співпереживання та допомогу іншим людям.

Помірні кількісні показники духовної лінії було виявлено в 44,30% та 44,88% опитуваних відповідно, які були зорієнтовані на власний духовний саморозвиток й сприяння духовному зростанню інших, однак ще не конкретизували ці прагнення в конкретних формах міжособистісної взаємодії.

До *низького рівня* розвитку цього психологічного утворення було зараховано 24,69% та 25,20% учасників експерименту відповідно. Ці респонденти набули здатності до ситуативного утворення когніцій свого духовного зростання. В них відбулось становлення переважно егоцентричних смисложиттєвих орієнтацій. Респонденти здійснили усвідомлений життєвий вибір щодо самообмеження можливостей реалізації емпатійної та альтруїстичної поведінки на користь конкретних способів реалізації свого життєвого проекту.

Високому рівню розвитку цієї лінії відповідають результати юнаків (16,05% віком 17 років, 18,60% – 18 років, 23,75% – 19 років, 31,01% – 20 років, 29,92% – 21 рік), для яких пріоритетними є алоцентричні духовні цінності, вони прагнуть до духовної єдності зі світом, здійснюють саморозвиток духовних якостей, найчастіше в ситуації життєвого вибору надають пріоритет благополуччю інших людей, ніж власному. Респонденти глибоко й щиро співпереживають усім людям, прагнуть надати їм емпатійну підтримку. Надаючи допомогу іншим людям, не прораховують користь, яку можуть отримати для себе та не очікують вдячності.

До *середнього рівня* нами було зараховано майже половину досліджуваних (52,47% досліджуваних віком 17 років, 44,77% – 18 років, 48,12% – 19 років, 44,30% – 20 років, 44,88% – 21 рік), для яких високу значущість мають як цінності духовного зростання, так і цінності одержання різних задоволень. Вони іноді замислюються над духовними аспектами свого буття, усвідомлюють цінність загальнолюдських екзистенціалів та здійснюють окремі заходи з духовного саморозвитку. В умовах міжособистісної взаємодії опитувані емпатійно співчують значущим іншим. Їх співпереживання незнайомим людям або людям у цілому залежать від контексту конкретної ситуації. На прохання інших людей про допомогу найчастіше відповідають згодою, якщо такі дії не обмежують можливості реалізації власних життєвих цілей.

Низький рівень досліджуваного психологічного утворення нами було виявлено у майже третини юнаків (31,48% – віком 17 років, 36,63% – віком 18 років, 28,12% – віком 19 років, 24,69% – віком 20 років, 25,20% – віком 21 рік), у яких переважають егоцентричні духовні цінності. Вони рідко здійснюють цілеспрямоване самопізнання духовного “Я”. Життєва активність юнаків спрямована на реалізацію більш практичних та прагматичних цілей, ніж духовне зростання. В різних життєвих ситуаціях більшою мірою зорієнтовані на досягнення власних життєвих цілей та реалізації своїх потреб, ніж на допомогу іншим людям. Емпатійно співпереживають іншим людям у складних, зокрема кризових, життєвих ситуаціях. Найчастіше надають іншим людям допомогу в тих випадках, якщо їх про це просять. При цьому прагнуть у відповідь одержати допомогу від інших людей для себе.

Результати експериментального дослідження дають можливість констатувати, що становлення духовної лінії життєвого проекту юнаків відбувається в нерозривній єдності з розвитком смисложиттєвих орієнтацій, інших ліній життєвого проекту. Результати аналізу та узагальнення показників розгортання всіх ліній упродовж пізньої юності презентовано у підрозділі 4.3.6.

4.3.6. Особливості становлення ліній проектування життєвого шляху в пізній юності

Пізня юність є сензитивним періодом розгортання усіх ліній життєпроекування особистості. В сучасному українському суспільстві, вплив складної економічної ситуації, відсутності єдиної суспільної ідеї, численні приклади пропагування в ЗМІ стереотипних зразків “успішної людини”, що зводять смисли й цінності життя до матеріальних і статусних аспектів, – значною мірою ускладнює проектування життєвого шляху кожного індивідуума. За всіма життєвими лініями нами було виявлено кількісні та якісні показники їх розвитку.

Респонденти з *високим рівнем* самотворення *інтимно–особистісної лінії* високо цінують емоційно глибокі й щирі взаємини кохання та реалізують їх у своєму житті. Юнаки не прагнуть до уникнення емоційної прихильності до романтичного партнера, впевнені в наявності спільного майбутнього з коханою людиною. В романтичних стосунках вони спрямовані на прояви уважності один до одного й співпраці. *Середній рівень* розвитку цієї лінії виявлено в опитуваних, які прагнуть задовольнити як потреби романтичного партнера, так і власні, найчастіше переживають ситуативну тривожність і прагнення до дистанціювання, але успішно контролюють вияви цих прагнень. Менш успішно, ніж юнаки з високим рівнем, здійснюють управління своєю поведінкою в стосунках кохання: занурені в саме це почуття, вузько спрямовані на жертвність заради романтичного партнера або на матеріально-побутові аспекти кохання. *Низький рівень* становлення цієї лінії є виявом прагнення юнаків задовольняти переважно свої бажання й потреби. Вони мало уваги приділяють романтичному партнеру, не дбають про його благополуччя, часто намагаються маніпулювати ним.

Досягнення респондентами *високого рівня* конструювання *професійної лінії* життєвого проекту є виявом їх вільного й відповідального вибору професії,

становлення стійкої спрямованості працювати за фахом на благо інших людей, вироблення творчого ставлення до організації власної взаємодії з навчально-професійним середовищем. *Середні показники* цього психологічного утворення відображають прагнення опитуваних як до самореалізації в професійній діяльності, так і досягнення різних благ засобами обраної професії. Серед способів професійної взаємодії найчастіше надають перевагу перевіреним часом алгоритмам діяльності. *Низький рівень* розвитку цієї лінії свідчить про те, що юнаки не надають пріоритету обраному фаху над іншими галузями праці, мало прагнуть реалізувати себе у будь-якій професії. Ставлення до професійного саморозвитку є байдужим. Засоби такої діяльності опитувані обирають найбільш легкі та малоефективні.

Високий рівень етнічної лінії характеризує спрямованість респондентів на пізнання свого етнічного буття та самопізнання в соціальній ролі представника своєї нації, прийняття й безумовно позитивне ставлення до себе як українця, вибудовування та реалізацію способів своєї життєдіяльності для розбудови Української держави, толерантність в умовах міжетнічних взаємин. *Середній рівень* виявлено в молодих людей, які в цілому позитивно ставляться до свого етнічного “Я”, але можуть критикувати сучасні соціально-економічні та політичні реалії життя громадян, найчастіше здійснюють етнічне пізнання свого буття нецілеспрямовано, в умовах міжособистісної взаємодії незначну увагу приділяють її етнічним аспектам. *Низькі показники* свідчать про байдужість юнаків до свого етнічного буття або відторгнення етнічної приналежності. Ці опитувані незначною мірою переживають єдність з власною нацією, очікують для себе різних благ від держави, але рідко замислюються над тим, що вони самі можуть зробити на її користь. У міжособистісній взаємодії ігнорують її етнічні аспекти або усвідомлено орієнтуються на інші, ніж українські, зокрема – європейські, – зразки поведінки.

Високий рівень духовної лінії життєпроекування є кількісним виявом ціннісного ставлення досліджуваних до свого духовного буття, прагнення до

переживання єдності й гармонії зі світом та всіма людьми, емпатійної та альтруїстичної поведінки незалежно від контексту конкретної ситуації чи специфіки взаємин з конкретною людиною. *Показники середнього рівня* цієї лінії свідчать про спрямованість опитуваних на самотворення як духовного, так і матеріального буття. Юнаки конструюють близькі й віддалені цілі духовного саморозвитку, водночас – у теперішньому прагнуть розваг. Емпатію та альтруїзм, не завжди виявляють у тих життєвих ситуаціях, у яких необхідно офірувати власним благополуччям. *Показники низького рівня* виявлено в досліджуваних, які можуть використовувати різні, поширені в сучасному суспільстві способи духовного саморозвитку для реалізації смислів самоствердження й потреб у самопрезентації, підвищенні соціального статусу. Емпатійну й безкорисливу поведінку виявляють ситуативно по відношенню до значущих інших.

Зведені показники розгортання ліній життєвого проекту молодих людей та їх динаміки впродовж пізньої юності відображені у табл. 4.9.

Таблиця 4.9

**Психологічні особливості становлення ліній життєвого проекту
особистості в пізній юності**

n=789

Лінії життєвого проекту	Рівні конст- рування	Кількість юнаків (у %)				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Інтимно- особистісна	Високий	12,98	11,04	13,75	20,88	29,13
	Середній	69,13	73,83	76,87	62,03	59,05
	Низький	17,90	15,11	9,37	17,09	11,81
Професійна	Високий	16,67	12,21	10,00	18,35	25,19
	Середній	61,72	62,21	67,50	57,59	58,27
	Низький	21,60	25,58	22,50	24,05	16,53

Продовження таблиці 4.9

Етнічна	Високий	16,67	11,62	6,87	3,16	7,87
	Середній	61,11	73,26	76,25	72,15	77,93
	Низький	22,22	15,12	16,87	24,68	14,07
Духовна	Високий	16,05	18,60	23,75	31,01	29,92
	Середній	52,47	44,77	48,12	44,30	44,88
	Низький	31,48	36,63	28,12	24,69	25,20

Як видно з табл. 4.9, у віці 17 років показників високого рівня найменше виявлено за інтимно-особистісною лінією (12,98% респондентів). Серед усіх ліній реального досвіду конструювання романтичних взаємин особистість набуває найбільш рано – з підліткового або раннього юнацького віку. Переживання розчарувань у попередніх взаєминах та обмеженість рефлексивних умінь їх осмислення, спричинюють гальмування здатності респондентів до конструювання щирих, спрямованих на досягнення духовної єдності стосунків кохання.

Високі показники професійної, етнічної й духовної ліній виявлено в 16,67%, 16,67% та 16,05% опитуваних відповідно. Ці юнаки цілеспрямовано створюють і вдосконалюють смисложиттєві й ціннісні когніції свого буття. Їх ставлення до актуальної ситуації розвитку опосередковані когніціями ідеальних образів свого майбутнього. Створюючи алгоритми власної поведінки та життєдіяльності, досліджувані асимілюють наявні у соціумі засоби та творчо перетворюють їх.

У понад половини юнаків показники всіх ліній життєпроекування (69,13% – інтимно-особистісної, 61,72% – професійної, 61,11% – етнічної, 52,47% – духовної) є помірними. Вони прагнуть віднайти сенс та визначити цілі життя. Їх спроби суб'єктної організації свого буття є недостатньо систематизованими, найчастіше детермінованими переживаннями соціальної ситуації розвитку, необхідності прийняття життєвих рішень. Тому така діяльність не набуває ознак надситуативної активності особистості. Усвідомлюючи високу значущість як алоцентричних, так і егоцентричних цінностей, досліджувані часто переживають

труднощі їх узгодження. Вибір стратегії міжособистісної взаємодії здійснюється засобами наслідування соціальних зразків.

Понад п'яту частину опитуваних цього віку зараховано до *низького рівня* розвитку ліній життєвого проекту (17,90% – інтимно–особистісної, 21,60% – професійної, 22,22% – етнічної, 31,48% – духовної). Ці юнаки найчастіше не створюють чітких смисложиттєвих когніцій. Стратегічні способи їх міжособистісної взаємодії найчастіше зорієнтовані на конструювання нетривалих відносин. Такими стратегіями є кохання-пристрасть та кохання-гра в інтимно-особистісній лінії, пасивна – в професійній взаємодії, етнігілізм, етнічна індиферентність – в етнічній, низька емпатійність та альтруїзм – в духовній.

Упродовж пізньої юності *високі показники* розвитку *духовної лінії* життєпроекткування збільшувались від 16,05% у 17 років до 18,60% у 18 років, 23,75% у 19 років та 31,01% у 20 років, становили 29,92% – у 21 рік. Одержані дані відображають процеси розвитку духовного потенціалу й емпатії респондентів. Набуваючи соціальних можливостей дорослої людини, юнаки прагнуть до самоорганізації свого духовного буття, реалізації духовного потенціалу в емпатійній та альтруїстичній взаємодії з усіма людьми.

Конкретизація процесів духовного саморозвитку молодих людей у більш вузьких вимірах їх міжособистісної взаємодії виявляється в автономному реконструюванні ними складових інших ліній, що сприяє реконструюванню проекту майбутнього та його інтеграції зі способами його реалізації в теперішньому. Чим більш вузькою в життєвому просторі є лінія, тим у більш ранні мікроперіоди пізньої юності відбуваються ці процеси, що виявляються в зниженні та подальшому підвищенні кількісних показників. Показники *високого рівня розвитку інтимно-особистісної лінії* знизились від 12,98% у 17 років до 11,04% у 18 років та підвищились до 13,75% у 19 років, 20,88% – у 20 років, 29,13% – у 21 рік. Зменшення високих кількісних показників становлення *професійної лінії* відбулось від 16,67% юнаків віком 17 років до 12,21% у 18 років та 10,00% у 19

років. У віці 20–21 рік ці показники зросли до 18,35% та 25,19% відповідно. До високого рівня розвитку *етнічної лінії* було зараховано 16,67% респондентів віком 17 років, 11,62% – 18 років, 6,87% – 19 років, 3,16% – 20 років. У віці 20–21 рік відбулось збільшення цих показників від 3,16% до 7,87%.

Помірні кількісні показники ліній життєвого проекту відображали вироблення ними як альтруїстичних, так і егоцентричних смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій. Узгодження та інтеграція цих утворень у процесах самовизначення юнаками власних ставлень до свого буття та конструюванні ними стратегій міжособистісної взаємодії потребувало докладання значних зусиль.

У віці 17–19 років збільшення помірних кількісних показників *інтимно–особистісної* (від 69,13% до 76,87%), *професійної* (від 61,72% до 67,50%), *етнічної* (від 61,11% до 76,25%) ліній відобразило їх прагнення до пізнання можливостей самореалізації в новій соціальній ситуації розвитку, вироблення нових способів міжособистісної взаємодії в цих модусах життєвого світу.

Процеси створення молодими людьми віком 19 років автономних смисложиттєвих орієнтацій (що супроводжувались зростанням високих і середніх кількісних показників духовної лінії від 18,60% та 44,77% у віці 18 років до 23,75% та 48,12% у 19 років відповідно) сприяли подальшому втіленню цих смислів більш вузькі лінії життєвого проекту.

У віці 19–20 років подальше зменшення невизначеності, суперечливості складових цих ліній, що виявлялось у зниженні помірних показників їх розвитку (від 76,87% до 62,03% – інтимно–особистісної, від 67,50% до 57,59% – професійної, від 76,25% до 72,15% – етнічної) інтенціювалось реконструюванням цих ліній на основі автономно створених юнаками екзистенцій (зростали показники високого рівня розвитку цих ліній) або відмовою респондентів від авторського життєпроекування на користь організації своєї життєдіяльності на основі соціально детермінованих смислів та цінностей (це виявлялось у збільшенні показників низького рівня розвитку ліній життєвого проекту).

У віці 20–21 рік зростання *помірних показників* професійної лінії – від 57,58% до 58,27%, етнічної – від 72,15% до 77,93% відображало процеси активізації прогнозування юнаками наявних і необхідних для реалізації проекту майбутнього життєвих ресурсів, аналізу ними вірогідності реалізації ідеальних уявлень про своє майбутнє, подальшого визначення й узгодження смислів “життя для себе” та “життя для інших” в умовах професійної та етнічної самореалізації.

Гальмування процесів проектування юнаками ліній життєвого шляху виявилось у збільшенні кількісних показників *низького рівня* розвитку цих психологічних утворень. Таку динаміку було виявлено в усіх лініях, у різні мікроперіоди пізньої юності.

Збільшення низьких показників *інтимно-особистісної лінії* від 9,37% у 19 років до 17,39% у 20 років, вірогідно, обумовлюється переживаннями юнаками розчарувань у стосунках кохання, що супроводжувались процесами рефлексивного переосмислення ними стратегій власної поведінки в цих взаєминах та розширювало можливості з самотворення альтруїстичних стратегій кохання.

Низькі показники *професійної лінії* життєпроекування збільшились у 17–18 років від 21,60% до 25,58%, що пов'язано з переживанням юнаками перших професійних невдач та руйнуванням професійних мрій. Становлення адекватних і чітких уявлень про своє теперішнє й майбутнє в ролі фахівця з обраної професії сприяє підвищенню подальшої успішності їх професійного самовизначення.

У 19–20 років збільшення показників *низького рівня професійної* з 22,50% до 24,05% та *інтимно–особистісної* від 9,37% до 17,07% ліній життєвого проекту було результатом реконструювання ними екзистенційно-аксіологічного базису цих ліній, вибудовування пролонгованого в майбутнє проекту розгортання процесів актуальних відносин, усвідомлення необхідності робити життєві вибори.

Показники *низького рівня розвитку етнічної лінії* зростали від 15,12% у 17 років до 16,87% у 18 років та 24,68% у 19 років, що було виявом складних і

тривалих процесів їх переорієнтації з очікування для себе благ від своєї держави на прагнення до альтруїстичної самореалізації на користь своєї нації.

Збільшення низьких показників *духовної лінії* в 17–18 років від 31,48% до 36,63% та, незначною мірою, в 20–21 рік від 24,69% до 25,20%, вірогідно, свідчить про їх переорієнтацію на організацію матеріальних, побутових аспектів свого актуального буття в безпосередній міжособистісній взаємодії, а також – спрямованість цих юнаків на актуалізацію життєвих ресурсів для реалізації проекту найближчого майбутнього в інтимно-особистісній та професійній лініях.

Здійснення емпіричного дослідження становлення ліній життєвого проекту юнаків дало нам можливість виявити генералізовані тенденції їх розвитку : розвиток всіх ліній відбувається нерівномірно - мікроперіоди активізації змінюються інтервалами гальмування або нерівномірності їх розвитку; розгортання ліній життєпроекткування юнаків відбувається асинхронно упродовж пізньої юності. Лише у 20–21 рік синхронний розвиток інтимно-особистісної, професійної та етнічної ліній обумовлений активізацією процесів метапроекткування та їх інтеграцією зі складовими ліній життєвого проекту;

Становлення ліній життєвого проекту юнаків, спрямоване в їх індивідуальне майбутнє, створює базис для подальшого метапроекткування. Результати вивчення особливостей метапроекткування юнаків презентовані в підрозділі 4.4.

4.4. Результати експериментального дослідження метапроекткування життєвого шляху юнаків

Проектування юнаками свого майбутнього в розробленій концепції презентовано через розгортання їх життєвих цілей, планів, перспектив та стратегій метапроекткування. Системоутворювальною структурою метапроекткування є життєві цілі, що відображають ідеальні форми реалізації смисложиттєвих орієнтацій особистості в життєвій перспективі.

В юнацькому віці процеси вибудовування ліній життєвого проекту нерозривно пов'язані з життєвими цілями опитуваних та впливають на специфіку їх конструювання. Аналізуючи показники й особливості становлення *структури життєвих цілей* юнаків та виходячи з логіки нашого дослідження, критеріями здійсненої класифікації нами було обрано: 1) кількість ліній життєпроекткування, що пролонгуються в утвореннях метапроекту, 2) специфіку поєднання вузьких і широких ліній, 3) розгортання життєвих цілей у часі та їх інтегрованість.

У життєвому просторі структура цілей юнаків може бути невизначеною або визначеною. *Невизначена структура* цілей складається з відокремлених, логічно не послідовних та не пролонгованих у часі когніцій різних ліній життя.

Визначена структура життєвих цілей є *одновимірною*, якщо вона відображає розвиток лише однієї життєвої лінії, що доповнюється окремими когніціями інших ліній. Така структура може бути презентованою у *вузькому життєвому просторі*. Структура життєвих цілей юнаків у інтимно-особистісному вимірі життєвого проекту юнаків передбачає їх самореалізацію в сімейно-шлюбних взаєминах. У професійному вимірі така структура спрямована на самоздійснення бажаної кар'єри. Простір такого метапроекткування юнаків є вузьким, оскільки відображає проект реалізації їх смисложиттєвих орієнтацій у безпосередній міжособистісній взаємодії.

Одновимірна структура життєвих цілей, відображена в *широкому життєвому просторі*, являє собою проект етнічного або духовного самоздійснення юнаків. Її розгортання включає переважно життєві цілі, спрямовані на благополуччя представників своєї нації або людства в цілому.

Багатовимірна структура життєвих цілей являє собою проект становлення когніцій двох або більше з чотирьох можливих ліній життєпроекткування юнаків. Відповідно, вона може бути двовимірною, тривимірною або чотирьохвимірною.

Двовимірна структура життєвих цілей юнаків, *сконцентрована у вузькому життєвому просторі*, включає цілі, що втілюють пролонгації інтимно–

особистісної й професійної ліній. Двовимірна структура, що поєднує цілі етнічного й духовного саморозвитку, – є *сконцентрованою в широкому життєвому просторі*. *Розгорнутою в життєвому просторі* є двовимірна структура життєвих цілей, яка поєднує когніції майбутнього в одному вимірі вузького (інтимно-особистісного або професійного) й одному вимірі широкого (етнічного або духовного) простору.

Трьохвимірна структура життєвих цілей юнаків є розгорнутою в життєвому просторі, оскільки з чотирьох визначених нами модусів життєпроекування поєднує саме три: один–два в вузькому і один–два в широкому.

Чотирьохвимірна структура також є розгорнутою, оскільки життєві цілі в її складі включають всі виміри вузького (інтимно-особистісний та професійний) і широкого (етнічний та духовний) життєвого простору.

Згідно з розробленими нами положеннями щодо становлення життєвого проекту юнаків на основі наукових тверджень А.А.Кроніка та Є.І.Головахи [121], Д.О.Леонтьєва [260], Ж.Нютена [577] та ін., ми вивчаємо розгортання життєвих цілей юнаків не лише в життєвому просторі, але й в часі. Кожен тип *визначеної структури* життєвих цілей сучасних юнаків у часі може бути короткотривалим, тривалим перервним або тривалим цілісним. *Короткотривалими в часі* є такі структури, в яких когніції життєвих цілей презентовані лише в 3–4 п’ятирічних інтервалах найближчого майбутнього. *Тривалою перервною* є структура, в якій цілі охоплюють як найближчу, так і віддалену життєву перспективу юнаків, однак у деякі вікові періоди цілі – відсутні. *Тривала цілісна* структура відображає конструювання юнаками життєвих цілей від теперішнього до пенсійного віку. В кожному інтервалі презентовано щонайменше одну життєву ціль.

Для виявлення психологічних особливостей життєвих цілей і планів учасників експерименту нами було використано авторську методичку “Життєві цілі й плани юнаків”. Результати виявлення кількісних показників становлення різних типів структури життєвих цілей юнаків презентовані в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Показники становлення життєвих цілей особистості юнацького віку

n=789

Структури життєвих цілей юнаків		Кількість юнаків (у %)				
		17 років	18 років	19 років	20 років	21 рік
Одновимірна, презентована в вузькому життєвому просторі	Короткотривала	4,32	4,07	5,00	5,06	2,36
	Тривала перервна	3,70	1,74	3,75	8,23	5,51
	Тривала цілісна	0,00	0,00	1,88	1,89	7,87
	Разом	8,02	5,82	10,62	15,19	8,66
Одновимірна, презентована в широкому життєвому просторі	Короткотривала	3,70	1,74	0,00	0,00	0,00
	Тривала перервна	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Тривала цілісна	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Разом	3,70	1,74	0,00	0,00	0,00
Двовимірна, сконцентрована на в вузькому життєвому просторі	Короткотривала	25,93	20,35	15,00	9,49	14,17
	Тривала перервна	16,67	29,07	16,25	10,13	10,24
	Тривала цілісна	4,94	16,86	20,00	15,82	18,11
	Разом	47,53	66,28	51,25	35,44	42,52
Двовимірна, розгорнута в життєвому просторі	Короткотривала	15,43	9,88	10,00	7,59	6,29
	Тривала перервна	12,96	8,72	16,25	18,99	14,96
	Тривала цілісна	6,17	4,07	5,00	8,86	12,59
	Разом	34,57	22,67	31,25	35,44	33,86
Тривимірна	Короткотривала	4,94	1,74	3,13	0,00	0,00
	Тривала перервна	1,23	1,74	3,75	12,02	11,02
	Тривала цілісна	0,00	0,00	0,00	1,89	3,94
	Разом	6,17	3,48	6,87	13,92	14,96

У табл. 4.10 нами не було презентовано показники *невизначеної, двовимірної, сконцентрованої в широкому життєвому просторі, чотирьохвимірної* структур життєвих цілей, оскільки опитуваних з такими типами життєпроекування не виявлено.

Найбільш простим за змістом способом конструювання життєвих цілей є створення юнаками їх *одновимірної структури*. Серед типів одновимірної структури життєвих цілей, *презентованої в вузькому життєвому просторі*, в віці 17–19 років більшою мірою відбувається становлення *короткочасної*. Її виявлено в 4,32% юнаків віком 17 років, 4,07% віком 18 років та 5,00% – віком 19 років. У віці 17–18 років вони презентували цілі, які втілюють переважно образи соціальних досягнень (“вийти заміж”, “знайти роботу”, “зробити кар’єру”).

У респондентів *віком 19 років* когніції життєвих цілей являють собою персоналізовані очікування, зокрема мета “знайти чоловіка” перетворюється на “знайти люблячого чоловіка”, “матеріально забезпеченого чоловіка” тощо.

У віці 20–21 рік кількість респондентів з одновимірною короткотривалою, презентованою в вузькому життєвому просторі, структурою життєвих цілей становить 5,06% і 2,36% відповідно. Їх цілі все більш втілюють смисли самореалізації на благо інших людей, зокрема замість “високооплачуваної роботи” виникають цілі пошуку “цікавої роботи”, “роботи, потрібної іншим людям”.

Одновимірну, презентовану в вузькому життєвому просторі, тривалу перервну структуру життєвих цілей виявлено в незначній кількості респондентів (3,70% – віком 17 років, 1,74% – 18 років, 3,75% – 19 років). Їх життєві цілі в найближчому майбутньому є подібними до аналогічних когніцій однолітків з короткотривалою структурою. Такі когніції в юнаків *віком 17–18 років* у віддалених інтервалах доповнюються прагненнями “бути щасливою матір’ю і бабусею”, “стати відомою людиною, яку всі поважають” тощо.

У віці 19 років конструювання юнаками автономних смисложиттєвих орієнтацій сприяє тому, що в їх віддалених цілях відображено готовність приймати на себе відповідальність за реалізацію екзистенціалів гармонії з близькими людьми, зокрема “жити в злагоді зі своєю родиною”, “разом з чоловіком заробити на власне житло”.

Юнаки віком 20–21 рік (8,23% і 5,51% відповідно) у віддаленій перспективі конструюють все більш альтруїстичні когніції, що відображають їх прагнення “допомогати близьким людям матеріально”, “мати сили, щоб виховувати онуків”.

Опитуваних з *одновимірною, презентованою в вузькому життєвому просторі, тривалою цілісною структурою життєвих цілей*, у віці 17–18 років не виявлено (кількісні показники складають 0,00%). У віці 19 років такі юнаки (1,88%) в когніціях життєвих цілей відображають переважно смисли пізнання, самореалізації, статусу. У віддалені вікові періоди їх життєві цілі стають більш альтруїстичними. Зокрема, цілі найближчої життєвої перспективи “знайти високооплачувану роботу”, “зробити кар’єру”, в середньому й віддаленому майбутньому пролонгуються в “учити інших працювати якісно” тощо.

У віці 20–21 рік (1,89% та 7,89% відповідно), в середній (35–40 – 60–65 років) й віддаленій (65 років і більше) життєвій перспективі юнаків з такою структурою презентовано все більше цілей, що відображають вимоги до продуктивних самозмін (“стати мудрою”, “стати професіоналом” тощо).

Впродовж досліджуваного вікового періоду аналіз змін *кількісних показників* (див. табл. 4.10) дав можливість констатувати, що в віці 17–18 років у досліджуваних переважає короткотривала структура життєвих цілей. У віці 19 років вони переорієнтовуються на конструювання тривалої перервної, а в 20–21 рік – тривалої цілісної структури життєвих цілей.

Одновимірна, презентована в широкому життєвому просторі, структура життєвих цілей презентована лише в *короткочасній життєвій перспективі*. Кількісні показники складають 3,70% та 1,74% респондентів віком 17 і 18 років відповідно, які створюють абстраговані когніції життєвих цілей “духовно розвиватись”, “займатись своїм особистісним зростанням” тощо.

Вважаємо, що створення опитуваними таких життєвих цілей являє собою прагнення до втечі від реальності, ігнорування об’єктивних обставин свого буття.

Серед *двовимірних структур, сконцентрованих у вузькому життєвому просторі* юнаків, у віці 17–19 років переважає *короткотривала*. Її кількісні показники становлять 25,93%, 23,45% і 15,00% відповідно. У юнаків *віком 17–18 років* когніції життєвих цілей є переважно формалізованими. Ці респонденти створюють деталізовані когніції життєвих цілей (“знайти перспективну роботу”, “знайти чоловіка, з яким я захочу прожити все життя”). В проектуванні досліджуваними життєвих цілей переважає спрямованість на власне “Я”.

У *віці 19 років* динаміка якісних показників становлення такої структури життєвих цілей 15,00% досліджуваних виявляється в тому, що цілі самореалізації в інтимно-особистісному та професійному модусі буття стають інтегрованими. Вони прагнуть “так робити кар’єру, щоб вистачало часу на родину” тощо. Опитувані визначають пріоритетні цілі, вибудовуючи ієрархію життєвих цілей.

Для 9,49% та 14,17% юнаків *віком 20 і 21 рік* тенденції інтеграції життєвих цілей у пріоритетних для них доменах життєпроекування посилюються. Зокрема, такими цілями є “знайти таку роботу, щоб матеріально забезпечувати свою родину”, “заробляти досить грошей, щоб допомагати літнім батькам” та ін.

На нашу думку, конструювання респондентами автономних смисложиттєвих орієнтацій та подальше самотворення метапроекту свого життя на єдиному екзистенційному базисі сприяє розвитку в респондентів умінь до узгодженого й інтегрованого конструювання життєвих цілей.

Кількість опитуваних з *двовимірною, сконцентрованою в вузькому життєвому просторі, тривалою перервною* в життєвому часі структурою життєвих цілей у *віці 17–18 років* складає 16,67% і 29,07% відповідно. У найближчій життєвій перспективі вони конструюють когніції цілей подібно до їх однолітків з такою самою структурою життєвих цілей, короткотривалою в часі. У віддалені періоди свого майбутнього респонденти проектують як цілі, спрямовані на задоволення переважно своїх потреб, так і альтруїстичні цілі самореалізації в інтимно-особистісному модусі буття. Зазначені прагнення респонденти

опосередковано пов'язують з потребами в професійній самореалізації, що передбачають досягнення статусу й матеріальних статків.

У віці 19 років кількість опитуваних з тривалою перервною структурою життєвих цілей складає 16,25%. У такій структурі автономно побудовані екзистенції юнаків втілюються переважно в окремих цілях віддаленої перспективи життя. Зокрема, в похилому віці опитувані прагнуть “проводити час зі своєю родиною”, “у своїй професії зробити відкриття, важливе для багатьох людей”.

У респондентів віком 20–21 рік (10,13% і 10,24% відповідно) цілі в найближчій та віддаленій життєвій перспективі стають більш узгодженими. Наприклад, серед цілей опитуваної К.У. (20,8 р.) виявлено когніції “зробити кар’єру, щоб надалі забезпечувати свою родину”, “розробити свої методики в професії”. У віддаленому майбутньому її цілями є “оплатити навчання онуків у престижному ВНЗ”, “написати керівництво для молодих фахівців з моєї професії”.

На нашу думку, процеси інтеграції життєвих цілей цих юнаків, що розпочинаються в становленні когніцій найближчої та віддаленої життєвої перспективи, створюють підґрунтя для подальшого вибудовування ними своїх життєвих цілей у середній перспективі життя. Юнаки переживають потребу в створенні цілісного несуперечливого життєвого проекту.

До типу *двовимірної, сконцентрованої в вузькому життєвому просторі, тривалої цілісної* структури життєвих цілей нами було зараховано 4,94% досліджуваних віком 17 років та 13,76% – віком 18 років. Цілі юнаків є рядоположними, серед них ще рідко викристалізуються пріоритетні. Не в усіх вікових періодах презентовані цілі самореалізації і в інтимно-особистісному, і в професійному вимірах. В середній та віддаленій перспективі окремі цілі респондентів вже відображають альтруїстичні прагнення до благополуччя значущих інших.

У віці 19 років життєві цілі респондентів в обох вимірах життєвого простору визначаються в більшості інтервалів майбутнього. За змістом вони стають

альтруїстичними. В інтимно-особистісному просторі життєпроекування респонденти не лише виявляють готовність піклуватись, приділяти свій час та матеріально допомагати членам своєї родини в середній та віддаленій перспективі, але і в найближчому майбутньому “широ кохати”, “підтримувати чоловіка в його кар’єрі” та ін. Професійні альтруїстичні цілі презентовані переважно в середній і, меншою мірою, в віддаленій життєвій перспективі.

У віці 20–21 рік життєві цілі, спроектовані молодими людьми в середній та віддаленій життєвій перспективі, наближуються до цілей духовного зростання. Юнаки прагнуть “виховувати дітей гідними людьми”, “духовно саморозвиватись разом із чоловіком”, “у своїй професії віднаходити дійсний смисл життя”.

Таким чином, серед типів *двовимірної сконцентрованої в вузькому життєвому просторі* структури життєвих цілей, у тривалій цілісній вже у 17–18 років виявлено альтруїстичні когніції. У 20-21 рік саме ця структура наближується до тривимірної, оскільки включає елементи цілей духовного саморозвитку.

Двовимірна, розгорнута в життєвому просторі структура життєвих цілей поєднує конструювання цілей в інтимно-особистісному або професійному модусах буття з цілями духовного саморозвитку. Серед структур зазначеного типу кількісні показники *короткотривалої* в віці 17–18 років складають 15,43% і 9,88% відповідно. За змістом когніції життєвих цілей юнаків не лише в вузькому, але і в широкому духовному просторі буття відображають конкретні види життєдіяльності (“займатись східними практиками”), соціальні події (“взяти участь у паломництві”) чи надміру абстрактні особистісні звершення (“досягти миру в душі”). Такі цілі респонденти концентрують переважно на власній особі.

У віці 19 років проектування юнаками (10,00%) життєвих цілей в вузькій та широкій лініях життєвого простору залишається рядоположним. При цьому цілі життєпроекування у вузькому життєвому просторі деталізуються, однак за змістом відображають формалізовані соціальні очікування. Процеси проектування

цілей духовного зростання переорієнтовуються з соціального світу в особистісний.

У опитуваних віком 20–21 рік кількісні показники такої структури становили 7,59% та 6,29% відповідно. У них переважають когніції метапроекування в інтимно-особистісній або професійній складових життєвого простору. Цілі духовного зростання найчастіше підпорядковуються цілям сімейної або професійної самореалізації.

В 12,96% і 8,72% юнаків віком 17 і 18 років відповідно з **тривалою перервною структурою** життєвих цілей цього типу в найближчій життєвій перспективі виявлено переважно формальні, локалізовані когніції. Ці цілі у віддаленому майбутньому доповнюються окремими когніціями метапроекування, спрямованого на себе, переважно в вузькому просторі буття (“бути щасливим у своїй родині”, “бути забезпеченою людиною в пенсійному віці”).

У віці 19 років досліджувані (16,25%) у віддалених періодах майбутнього створюють вже більш альтруїстичні цілі самореалізації (“бути мудрою бабусею”, “надавати своїм онукам розумні та потрібні їм поради”).

У 20-21 рік 18,99% та 14,96% юнаків відповідно узгоджують навіть егоцентричні цілі найближчої перспективи з альтруїстичними цілями самореалізації у віддаленому майбутньому. Наприклад, їх прагнення “заробити багато”, “вийти заміж за забезпеченого чоловіка” проектується в довготривалі цілі “матеріально допомагати іншим”, “забезпечити дітям гідне майбутнє”.

Конструювання **тривалої цілісної структури** життєвих цілей здійснюють 6,17% та 4,07% юнаків віком 17 та 18 років. Когніції їх цілей у вузькому просторі метапроекування найближчої та середньої життєвої перспективи є переважно формальними, а цілі духовного зростання – зводяться до конкретних досягнень. У віддаленій перспективі вже наявні окремі цілі духовного саморозвитку й альтруїстичні когніції самореалізації в вузьких вимірах метапроекування.

Якісні зміни цієї структури в 5,00% респондентів віком 19 років виявляються в тому, що вони визначають пріоритети життєвих цілей та підпорядковують цілі духовного зростання когніціям самоздійснення у вузькому життєвому просторі. Останні стають індивідуалізованими й альтруїстичними.

У віці 20–21 рік (8,86% та 12,59% респондентів відповідно) юнаки набувають готовності до прийняття на себе відповідальності за результати впливу реалізації своїх життєвих цілей на буття інших людей. Вони створюють альтруїстичні когніції цілей самореалізації у вузьких вимірах життєвого простору. Юнаки узгоджують їх з егоцентричними, зокрема “кохати й бути коханою”, “сумлінно працювати й одержувати від роботи задоволення” тощо.

На основі аналізу одержаних кількісних та якісних показників, вважаємо, що в респондентів з таким типом структури життєвих цілей переважають когніції самоздійснення у вузькому життєвому просторі. Автономне проектування цілей духовного самоздійснення на основі альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій сприяє перебудові соціально детермінованих цілей самореалізації респондентів у родинному або професійному просторі.

Тривимірна структура життєвих цілей є найбільш широкою в життєвому просторі. Кількісні показники цієї структури, **короткотривалої** в життєвому часі, в юнаків віком 17–19 років становлять 4,94%, 1,74% та 3,13% відповідно.

У віці 17–18 років проектування юнаками життєвих цілей за цією структурою здійснюється в межах інтимно-особистісного, професійного та духовного модусів майбутнього. Вже накреслюються тенденції їх інтеграції. Цілі духовного саморозвитку відображають їх власні способи духовного зростання.

У віці 19 років проектування юнаками тривимірної структури життєвих цілей на основі їх автономних смисложиттєвих орієнтацій юнаків сприяє підвищенню чіткості духовних когніцій метапроектування та їх інтеграції з життєвими цілями респондентів у більш вузьких модусах буття.

Тривимірну, тривалу перервну в часі структуру життєвих цілей нами було виявлено в 1,23% та 1,74% опитуваних віком 17 років і 18 років відповідно. Когніції їх найближчої життєвої перспективи є деталізованими, дещо формалізованими. Цілі їх віддаленого майбутнього відображають прагнення “бути мудрою”, “піклуватись про своїх близьких і рідних” тощо.

У віці 19 років 3,75% юнаків з цією структурою вибудовують життєві цілі, що відображають їх індивідуальні смисложиттєві орієнтації в усіх трьох вимірах життєвого простору. Як у найближчій, так і у віддаленій життєвій перспективі відбувається інтеграція когніцій їх духовного зростання з уявленнями про подальшу самореалізацію в сімейно–шлюбних та професійних взаєминах.

Серед досліджуваних віком 20–21 рік становлення зазначеної структури життєвих цілей виявлено в 12,02% і 11,02% юнаків відповідно. У них посилюються тенденції прийняття на себе відповідальності за реалізацію своїх цілей. Уявлення респондентів про способи саморозвитку, що відображають цілізасоби найближчої життєвої перспективи, для реалізації відтермінованих стратегічних цілей їх життя стають більш конкретними.

Тривимірна структура життєвих цілей юнаків стає **тривалою в часі й цілісною** в віці 20–21 рік (кількісні показники її розвитку складають 1,89% та 3,94%). У цих юнаків цілі в трьох вимірах життєвого простору є інтегрованими. Цілі найближчого майбутнього логічно пролонговуються до віддаленої перспективи. Більшість їх цілей відображає автономні смисложиттєві орієнтації. В цілях найближчої та середньої перспективи відображені ті способи саморозвитку, за допомогою вони планують реалізувати довготермінові цілі життя.

На нашу думку, саморозвиток респондентами цієї структури життєвих цілей в подальші вікові періоди сприятиме створенню ними найбільш досконалої – чотиривимірної, тривалої в часі цілісної структури життєвих цілей.

Життєві цілі юнаків у структурі їх метапроекування нерозривно пов’язані з **життєвими планами**, що відображають ті способи реалізації поставлених ними

целей. Кількісні показники становлення життєвих планів респондентів проведеного експериментального дослідження презентовані на гістограмі 4.10.

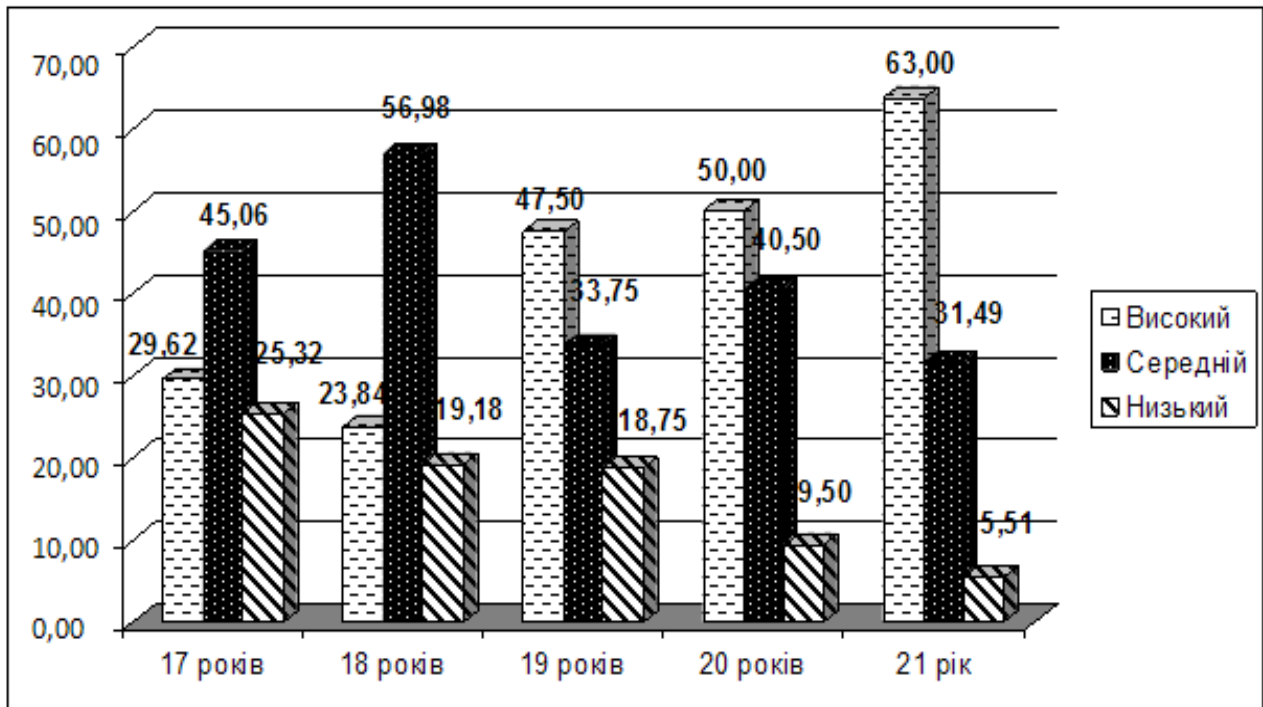

Рис. 4.10. Кількісні показники становлення життєвих планів особистості пізнього юнацького віку

До високого рівня розвитку цього психологічного утворення нами було зараховано 29,62% юнаків віком 17 років, 23,84% – 18 років, 47,50% – 19 років, 50,00% – 20 років, 63,00% – 21 рік. Такі життєві плани найчастіше доповнюють двовимірну або тривимірну систему цільових когніцій опитуваних, тривалу в життєвому часі, цілісну. Динаміка якісних змін становлення цих планів виявляється в тому, що опитувані віком 17–18 років створюють чіткі, деталізовані, стереотипні когніції життєвих планів. Їх плани презентовані в усіх вимірах життєвої перспективи та відображають засоби реалізації в сімейно-шлюбних, професійних взаєминах, а також – плани духовного саморозвитку.

В 19 років плани юнаків відображають переважно авторські способи їх життєпроекування, кількість альтруїстичних планів у всіх вимірах життєвого

часу збільшується. Відбувається інтеграція планів духовного саморозвитку з когніціями реалізації сімейно-шлюбних та професійних взаємин.

У 20–21 рік когніції більшості життєвих планів респондентів відображають їх схильність до використання власних життєвих ресурсів. Відбувається подальша інтеграція їх планів у часі, точніше – вони створюють проекти саморозвитку життєвих ресурсів, необхідних для реалізації своїх життєвих цілей у майбутньому.

Середній рівень розвитку життєвих планів нами було виявлено в 45,06% юнаків віком 17 років, 56,98% – 18 років, 33,75% – 19 років, 40,50% – 20 років, 31,49% – 21 рік. У віці 17–18 років ці досліджувані вже створили чіткі й реалістичні, переважно стереотипні за змістом когніції життєвих планів. Більшість життєвих цілей доповнюється відповідними їм планами. Значна частина життєвих планів є деталізованою за змістом. Когніції планів презентовані переважно в вимірах вузького життєвого простору. Проектування життєвих планів здійснюється не менше, ніж в двох вимірах життєвої перспективи.

У опитуваних віком 19 років окремі плани вже відображають авторські способи їх життєпроекування. В усіх вимірах життєвого часу презентовані альтруїстичні плани. Окремі плани духовного зростання презентовані юнаками рядоположно зі планами життя в вузьких вимірах життєвого простору.

У віці 20–21 рік когніції життєвих планів респондентів відображають їх схильність до орієнтації як на соціальні, так і на особистісні життєві ресурси. Відбувається інтеграція їх окремих планів у часі, точніше – вони створюють короткотривалі проекти саморозвитку особистісних ресурсів.

Такий спосіб планування свого майбутнього найчастіше доповнює конструювання респондентами *двовимірної або тривимірної, тривалої в часі, перервної структури* життєвих цілей.

Низькі кількісні показники життєвих планів було виявлено в 25,32% юнаків віком 17 років, 19,18% – 18 років, 18,75% – 19 років, 9,50% – 20 років, 5,51% – 21 рік.

Лише окремі життєві плани цих досліджуваних віком *17–18 років* є конкретними та відповідають їх життєвим ресурсам. Менше половини життєвих цілей доповнюється відповідними їм планами. Когніції планів презентовані переважно в одному з вимірів вузького життєвого простору.

У *віці 19 років* юнаки створюють окремі життєві плани на основі автономних смисложиттєвих орієнтацій. У структурі цих когніцій переважають егоцентричні. Незначну кількість прагнень альтруїстичної самотрансценденції в життя інших людей створюють лише окремі респонденти.

Юнаки *віком 20–21 рік* утворюють плани, що відображають схильність покладатись на зовнішні, соціальні ресурси. Відтак молоді люди планують докладати лише незначні зусилля для реалізації своїх життєвих цілей.

Становлення *низького рівня розвитку* життєвих планів найчастіше відбувається в респондентів з одновимірними структурами життєвих цілей, а також іншими типами, короткотривалими в життєвому часі.

Динаміка становлення життєвих планів юнаків відображає закономірні тенденції розвитку їх життєвих цілей: у віці *17–18 років* молоді люди створюють переважно соціально стереотипні плани, різною мірою деталізовані, що доповнюють їх цілі. У *19-річних* респондентів все більш автономне створення смисложиттєвих орієнтацій сприяє зростанню індивідуалізованості й інтегрованості як життєвих цілей, так і планів. У *20–21 рік* особистість переорієнтовується з екзистенційних на суб'єктні аспекти здійснення своїх планів – все більш чітко визначає необхідні ресурси, створює пролонговані упродовж декількох вікових періодів плани. Юнаки накреслюють проекти саморозвитку своїх життєвих планів та суб'єктно управляють їх становленням.

Конструювання особистістю юнацького віку цілей і планів свого життя нерозривно пов'язане з прогнозуванням нею успішності реалізації базисних когніцій метапроекування в життєвій перспективі.

Для дослідження цього утворення було використано методику “Здатність до прогнозування” (авт. Л.А.Регуш). Результати кількісного розподілу одержаних даних учасників експерименту наведені в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Кількісні показники розвитку здатності юнаків до прогнозування свого майбутнього

n=789

Рівні розвитку здатності юнаків до прогнозування за шкалами		Вікова група юнаків (у %)				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Шкала аналітичності	Високий	34,57	28,49	36,88	41,14	44,88
	Середній	25,93	40,70	52,50	45,57	35,43
	Низький	39,50	30,81	10,62	13,29	19,69
Шкала усвідомленості	Високий	30,86	17,44	31,25	31,65	40,15
	Середній	39,50	31,98	42,50	54,43	34,65
	Низький	29,63	50,58	26,25	13,92	25,20
Шкала гнучкості	Високий	16,05	8,72	0,00	13,29	19,68
	Середній	44,44	56,98	63,12	59,49	55,12
	Низький	39,51	34,30	36,88	27,22	25,20
Шкала перспективності	Високий	44,44	40,70	31,25	37,35	43,31
	Середній	35,18	32,56	36,88	33,54	31,49
	Низький	20,38	26,74	31,87	29,11	25,20
Шкала доказовості	Високий	0,00	8,14	10,62	12,02	14,96
	Середній	59,26	55,81	47,50	53,80	59,84
	Низький	40,74	25,00	41,88	34,18	25,20
Здатність до прогнозування	Високий	16,05	15,70	5,00	6,32	15,75
	Середній	49,38	62,79	71,25	50,01	48,03
	Низький	34,57	21,51	23,75	43,67	36,22

Як видно з табл. 4.11, серед респондентів *віком 17–18 років високі кількісні показники* за шкалою *аналітичності* виявлено в 34,57% і 28,49% відповідно. При прогнозуванні свого майбутнього вони ретельно обмірковують соціальні можливості й обмеження. *Середні показники* аналітичності прогнозування виявлені у 25,93% досліджуваних, які здійснюють цілеспрямоване пізнання наявних життєвих ресурсів та обмежень власного метапроекування у “дійсно складних ситуаціях”, “тільки в тому, що для мене дійсно важливе” та ін. *Низькі показники* аналітичності у цій віковій групі дають можливість констатувати, що 39,50% опитуваних передбачають своє майбутнє на рівні життєвих мрій.

Високі кількісні показники за шкалою *усвідомленості* виявлено в 30,86% та 17,44% респондентів цього віку відповідно. Вони перевіряють правильність здійсненого прогнозу, аналізуючи зміст і достовірність переважно зовнішніх підстав прогнозування. *Середній рівень* розвитку усвідомленості прогнозування виявлено у юнаків (39,50% та 31,98%), які намагаються виявити лише найбільш глобальні явища соціального світу, що враховуються ними в процесах прогнозування. Опитувані з *низькими показниками* (29,63% та 50,58%) за цією шкалою можуть замислюватись над правильністю власного прогнозу, однак рідко переходять до аналізу процесів здійсненого прогнозування.

Високий рівень розвитку *гнучкості* прогнозування виявлено в 16,05% та 8,72% досліджуваних відповідно. Вони встановлюють відповідність найбільш важливих для себе, варіативних життєвих цілей і планів наявним соціальним обмеженням. У випадках виявлення значної невідповідності здатні оперативно реконструювати когніції своїх цілей. *Середні кількісні показники* гнучкості (44,44% та 56,98%) виявлено в тих юнаків, які до переважної більшості цілей створюють лише по одному плану. Втім, при виявленні значної невідповідності власних планів соціальним обставинам свого життя, можуть легко змінювати свої плани. *Низький рівень* (39,51% і 34,30%) розвитку гнучкості свідчить про те, що

респонденти свої життєві плани, навіть малореалістичні, найчастіше не змінюють, оскільки вважають, що “все логічно, а отже – правильно”.

Перспективність прогнозування відображає його тривалість у життєвому часі юнаків. Досліджувані віком 17–18 років з високим рівнем розвитку перспективності (44,44% і 40,70%) вже створюють чіткий прогноз реалізації найбільш значущих цілей і планів, заснований на фактах, логічних судженнях та аналізі життєвого досвіду свого та інших людей, до віддалених інтервалів свого майбутнього, з середнім рівнем (35,18% та 32,56% відповідно) – в найближчій і середній життєвій перспективі (до 60–56 р.), з низьким рівнем (20,38% та 26,74% відповідно) – переважно в найближчому майбутньому (до віку 35–40 р.).

Кількість юнаків з високим рівнем розвитку доказовості віком 17–18 років становить 0,00% та 8,14% відповідно. Опитувані вже здійснюють прогнозування успішності реалізації цілей самореалізації переважно в сімейно-шлюбних та професійних взаєминах, створюючи логічну послідовність “доказів”, що являють собою факти минулого або свої соціальні надбання. Помірні кількісні показники розвитку доказовості виявлено в 59,26% та 55,81% юнаків відповідно, які здійснюють спроби в найближчому минулому здійснити доказове прогнозування на основі аналізу близьких життєвих ситуацій. До низького рівня розвитку доказовості прогнозування було зараховано 40,74% і 25,00% опитуваних, які віднаходять лише окремі факти, що підтверджують правильність прогнозу.

У віці 19 років розвиток якісних показників здатності юнаків до прогнозування відображає підвищення його індивідуалізованості, рефлексивності свого життєвого досвіду та інтегрованості підстав прогнозування. За шкалою аналітичності прогнозування досліджувані з високим рівнем розвитку (36,88%) орієнтуються більшою мірою на наявні особистісні ресурси. Опитувані з середніми кількісними показниками (52,50%) здійснюють прогнозування успішності як стратегічних, так і менш значущих для них життєвих цілей. При цьому вони переважно враховують соціальні умови здійснення прогнозу, але

також – і окремі особистісні ресурси. Респонденти з *низьким рівнем розвитку* досліджуваного утворення (10,62%) найчастіше враховують тільки один-два аспекти життя, що вплинуть на здійснення їх прогнозу.

Опитувані з *високим рівнем розвитку усвідомленості* прогнозування (31,25%) розвивають метакогнітивні вміння аналізувати не лише підстави, але й способи здійснення своїх логічних суджень, перевіряють правильність алгоритмів прогнозування. *Середні кількісні показники* (42,50%) визначають їх здатність до деталізованого аналізу правильності підстав прогнозування. *Низький рівень розвитку усвідомленості* прогнозування виявлено в молодих людей, які намагаються встановити вірність своїх прогнозів, однак ще не розвинули вміння рефлексивного виходу за межі ситуації свого прогнозування.

Юнаки цього віку з *помірними кількісними показниками гнучкості* прогнозування (63,12%) встановлюють відповідність переважної більшості своїх цілей наявним можливостям і обмеженням метапроекування в особистісному й соціальному світі. При виявленні значних обмежень вони реконструюють життєві плани. Опитувані з *низькими показниками* (36,88%) розвивають вміння до прогнозування реалізації декількох різних цілей і планів. Однак вкрай рідко прагнуть до реконструювання та саморозвитку когніцій вже здійсненого прогнозу.

Майже третину досліджуваних було зараховано до *високого* (31,25%), *середнього* (36,88%) та *низького* (31,87%) рівнів розвитку *перспективності прогнозування*. Юнаки набувають здатності здійснювати точне й об'єктивне прогнозування авторських життєвих цілей і планів, що відображають їх автономні смисложиттєві орієнтації, від теперішнього до віддаленої життєвої перспективи (*високі кількісні показники*), середньої (*помірні показники*) або переважно в найближчій (*низькі показники*).

Виражену здатність до доказового прогнозування виявлено в 10,62% юнаків. Вони здійснюють прогнозування засобами аналізу особистісних і соціальних детермінант здійснення свого прогнозу, в їх єдності. Опитувані

цілеспрямовано виробляють власні критерії оцінки правильності для себе обраних доказів. Майже половина досліджуваних з *помірними кількісними показниками* цієї здатності (47,50%) поєднує більшість підстав прогнозування в соціальному й особистісному світі в логічну послідовність. Юнаки виробляють окремі критерії визначення правильності обраних доказів. Молоді люди з *низькими* (41,88%) *показниками* доказовості здійснюють переважно відокремлений аналіз явищ особистісної та соціальної дійсності в процесі прогнозування та досить помірно намагаються поєднати їх в єдину систему.

У *віці 20–21 рік* до *високого рівня розвитку аналітичності прогнозування* було зараховано 41,14% та 44,88% юнаків відповідно. Вони розвинули вміння зі здійснення повного, всебічного аналізу своєї життєвої ситуації в умовах прогнозування. Враховують не лише вже наявні особистісні ресурси, але й можливості їх подальшого розвитку. Опитувані з *середнім рівнем розвитку* цього психологічного утворення (45,57% та 35,43%) створюють ретельний прогноз успішності реалізації метапроекту на основі наявних життєвих ресурсів, а також найбільш значущих обмежень життєздійснення. Юнаки з *низькими показниками розвитку* досліджуваного утворення (13,29% і 19,69%) прогнозують своє майбутнє засобами аналізу різних соціальних факторів свого життя.

Розвиток *усвідомленості* юнаками прогнозування виявляється в подальшому становленні метакогнітивних процесів управління ними становленням своїх прогностичних здібностей. Так, юнаки з *високими кількісними показниками* (31,65% та 40,15%) на основі аналізу успішності попередніх прогнозів вже звершених життєвих цілей, творчо реконструюють власні способи прогнозування майбутнього. Респонденти з *середнім рівнем розвитку* (54,43% і 34,65%) аналізують успішність прогнозування та визначають власні критерії подальшого прогнозування майбутнього. Юнаки з *низьким рівнем розвитку* цієї здатності (13,92% та 25,20%) аналізують причини хибності своїх попередніх прогнозів.

Високий рівень розвитку *гнучкості прогнозування* (13,29% та 19,68%) виявлено в опитуваних, які створюють узгоджені когніції життєвих цілей і планів, що відображають створені ними екзистенції. За власною ініціативою здійснюють саморозвиток життєвих цілей і планів, прогнозують його успішність. *Середній рівень* розвитку (59,49% та 55,12%) відображає створення досліджуваними варіативних життєвих планів та внесення в ці плани окремих змін у відповідності до соціальної ситуації свого життя, що змінюється. Респонденти з *низькими кількісними показниками* (27,22% та 25,20%) здійснюють прогнозування реалізації варіативних життєвих планів та встановлюють вірогідність їх успішності.

Якісні показники розвитку *перспективності* прогнозування юнаків виявляються в тому, що 37,35% і 43,31% опитуваних відповідно з *вираженою* перспективністю створюють реалістичні прогнози розгортання інтегрованих послідовностей їх життєвих цілей та варіативних планів у часі. *Середні показники* розвитку перспективності в майже третини (33,54% і 31,49%) досліджуваних відображають їх здатність до системного прогнозування реалізації цілей і планів упродовж декількох послідовних вікових періодів. Опитувані з *низьким рівнем розвитку* (29,11% та 25,20%) здійснюють локалізоване прогнозування успішності реалізації окремих життєвих цілей і планів.

Розвиток *доказовості* виявляється в тому, що опитувані з *високим рівнем розвитку* цієї властивості прогнозування (12,02% та 14,96%) не лише враховують наявні життєві ресурси й обмеження життєпроекування, але й прогнозують їх динаміку в майбутньому та враховують те, яких змін імовірно зазнають їх “докази” прогнозування. Опитувані з *середнім рівнем розвитку* (53,80% та 59,84%) здійснюють таку діяльність переважно в найближчому майбутньому. Юнаки з *низьким рівнем розвитку* доказовості (34,18% та 25,20%) аналізують можливості й обмеження реалізації метапроекту, наявні в теперішньому.

Динаміка *високих узагальнених показників прогнозування*, а саме їх зменшення у першій половині пізньої юності від 16,05% у 17 років до 15,70% у 18

років, 5,00% у 19 років та подальше збільшення до 6,32% у 20 років та 15,75% у 21 рік, як і динаміка кількісних показників за окремими шкалами цього утворення, на нашу думку обумовлена виробленням юнаками автономних смисложиттєвих орієнтацій та подальшим реконструюванням змісту їх життєвих цілей, що підтверджується наведеними вище висловлюваннями самих досліджуваних.

Деталізація процесів розгортання життєвих цілей, планів юнаків супроводжується подальшою інтеграцією цих психологічних утворень, вибудовуванням узагальненої стратегії метапроекування. Нами було використано методику “Тест стратегій досягнення цілей” (авт. Н.П.Фетіскін, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлова) для виявлення активно-пластичної, активно-ригідної чи пасивної стратегій досягнення респондентами життєвих цілей. Також було виявлено “невизначену” стратегію, яка поєднує елементи двох або всіх трьох зазначених стратегій. Результати емпіричного дослідження стратегій метапроекування юнаків презентовані в табл. 4.12.

Таблиця 4.12

Кількісні показники становлення стратегій метапроекування особистості в пізній юності

n = 789

Стратегія метапроекування	Вікова група респондентів (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Активно-пластична	40,12	19,77	53,12	36,07	73,23
Активно-ригідна	25,30	22,67	5,00	27,84	7,08
Пасивна	14,81	36,04	26,25	12,02	4,72
Невизначена	19,75	19,77	15,62	24,05	14,96

У відповідності до тверджень екзистенційної психології, покладених у основу концепції нашого дослідження, думаємо, що найбільш сприятливою для життєпроекування юнаків є *активно-пластична стратегія*. Її становлення

виявлено в 40,12% юнаків віком 17 років, 19,77% – 18 років, 53,12% – 19 років, 36,07% – 20 років, 73,23% – 21 рік. У віці 17–18 років респонденти з цією стратегією створюють автономні життєві цілі й плани, що відображають їх образ ідеального майбутнього. Опитувані віком 19 років реконструюють переважну більшість цілей та відповідних їм планів, реалізуючи в них когніції автономних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій. У віці 20–21 рік юнаки здійснюють постійний саморозвиток вже створених життєвих цілей і планів.

Зазначена стратегія виявляється в конструюванні юнаками життєвих цілей на основі власних смисложиттєвих когніцій, деталізованих планів, реалістичного й гнучкого прогнозу майбутнього. Вона забезпечує створення респондентами тривимірної або двовимірної, що наближується до неї, структури життєвих цілей.

Орієнтацію на *активно-ригідну стратегію* досягнення життєвих цілей нами зафіксовано в 25,30% юнаків віком 17 років, 22,67% – 18 років, 5,00% – 19 років, 27,84% – 20 років, 7,08% – 21 рік. Ці молоді люди віком 17–18 років конструюють стереотипні життєві цілі й плани, що відображають соціально детерміновані патерни життєпроекування. 19-річні юнаки створюють окремі цілі, що втілюють їх автономні, переважно гедоністичні й статусні, смисложиттєві когніції. Юнаки мало виявляють готовність до саморозвитку метапроєкту. В віці 20–21 рік досліджувані виробляють деталізований у часі метапроєкт, що має для них високу цінність. Вони помірно виявляють готовність до його змін, навіть якщо усвідомлюють його невідповідність життєвим обставинам.

Становлення активно-ригідної стратегії юнаків відбувається переважно на основі соціально стереотипних цілей життя. Ця стратегія містить відповідні життєвим цілям, але не повні й однобічні плани, гнучкість прогнозування майбутнього не є вираженою. Вона супроводжує конструювання юнаками двовимірної, сконцентрованої у вузькому життєвому просторі, або одновимірної, презентованої у вузькому життєвому просторі, структур життєвих цілей.

Вважаємо, що *пасивна стратегія* досягнення життєвих цілей є найменш продуктивною для життєпроекування. Її становлення було виявлено в 14,81% юнаків віком 17 років, 36,04% – 18 років, 26,25% – 19 років, 12,02% – 20 років, 4,72% – 21 рік. Опитувані *віком 17–18 років* створюють малореалістичні когніції своїх життєвих цілей і планів. *У віці 19 років* конструюють окремі соціально стереотипні цілі самореалізації в вузькому життєвому просторі. *У 20–21 рік* створюють цілі й відповідні їм плани в 1–2 модусах життєпроекування. Ці когніції вкрай мало інтегруються зі структурами ліній життєвого проекту юнаків.

Становлення цієї стратегії найчастіше відображає двовимірну, розгорнуту в життєвому просторі або одновимірну, короткочасну структуру життєвих цілей.

Невизначена стратегія була обрана 19,75% юнаків віком 17 років, 19,77% – 18 років, 15,62% – 19 років, 24,05% – 20 років, 14,96% – 21 рік. *У віці 17–18 років* опитувані з цією стратегією прагнуть кардинально перетворити своє майбутнє, хоча ще не визначили зміст і форми бажаних самозмін. Опитувані *віком 19 років* експериментують з автономними життєвими цілями та варіативними планами, оцінюючи їх відповідність власним екзистенціям та прогнозуючи успішність їх реалізації. *У 20–21 рік* ці юнаки здійснюють реконструювання цілей і планів найближчої та середньої перспективи відповідно до відтермінованих цілей життя.

Аналіз наведених емпіричних даних дає можливість констатувати, що у віці 17–18 років особистість активно випробовує різні стратегічні способи організації як свого теперішнього буття, так і проєкування майбутнього.

У 19–21 рік респонденти переорієнтовуються з пасивної та активно-ригідної на активно-пластичну стратегію, що забезпечує авторське конструювання ними майбутнього.

Особистість юнацького віку, створюючи та постійно реалізуючи свій життєвий проєкт, стає його автором. Авторство життєвого проєкту ми розглядаємо як інтегральну структуру процесів проєкування життєвого шляху.

Для виявлення особливостей осмислення учасниками експерименту себе як авторів свого життєвого проекту ми використовували другу частину “Методики діагностики авторства життя” (авт. М.А.Щукіна), спрямовану на виявлення авторства самозмін життєвого шляху юнаків. Результати розподілу досліджуваних за шкалами рефлексії самозмін свого життя відображені на рис. 4.11.

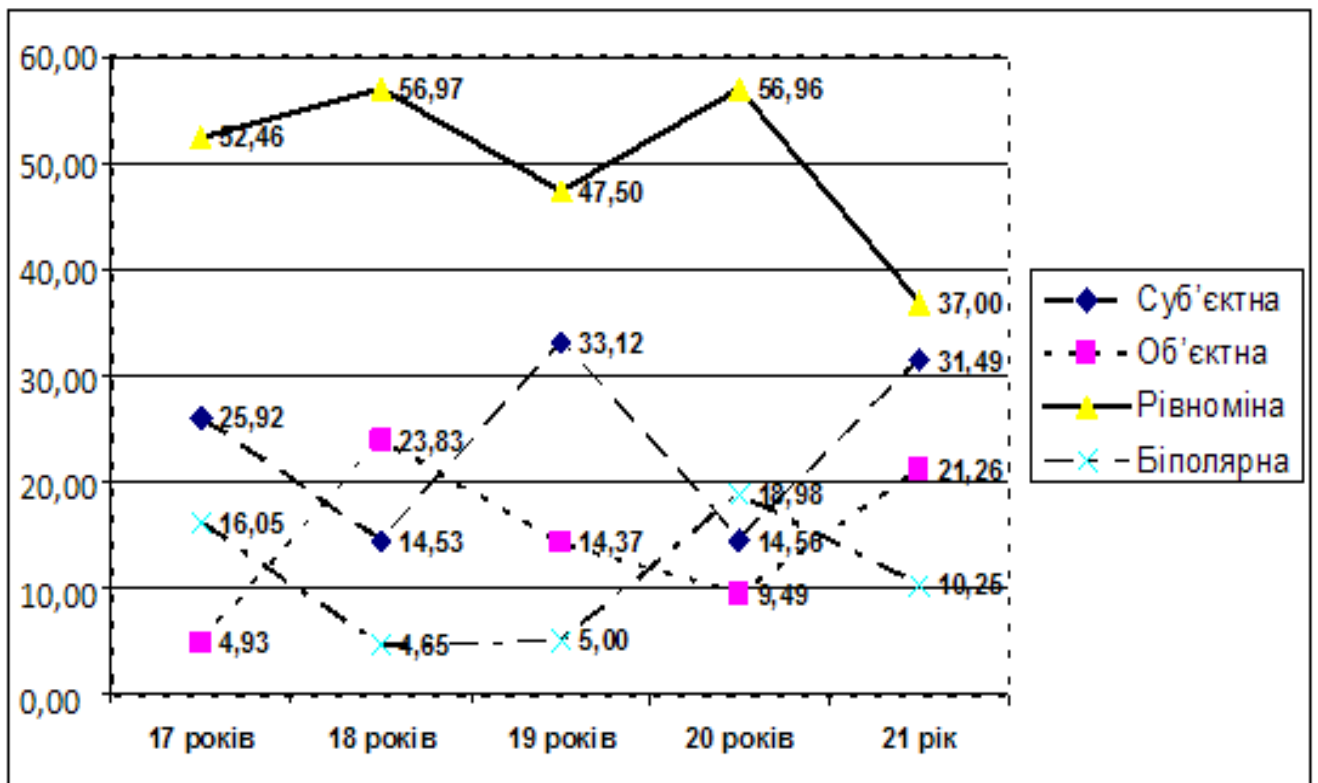

Рис. 4.11. Показники авторства самозмін життєвого шляху особистості пізньої юності

Як видно з рис. 4.11, у понад половини досліджуваних (52,46% віком 17 років, 56,97% – 18 років, 47,50% – 19 років, 56,96% – 20 років, 37,00% – 21 рік) розподіл показників за шкалою авторства життєвих самозмін відбувається *рівномірно*. Опитувані віком *17–18 років* підкреслювали авторство переважно особистісних самозмін, що відбулись у минулому, завершені або тривають у теперішньому та рідко пролонгуються в майбутнє. Найбільш значущими для досліджуваних віком *19–21 рік* виступають самозміни, що втілюють досягнення

юнаків у соціальному світі, які відбулись у найближчому минулому і/або відбуваються з ними у теперішньому та можуть бути продовжені в майбутньому.

На нашу думку, такий спосіб осмислення юнаками авторства свого буття є оптимальним для життєпроекування, оскільки він заснований на реалістичному оцінюванні власних впливів особистості на своє життя, поєднує її авторське ставлення до самозмін особистісного й соціального світу.

Кількість юнаків з *суб'єктною шкалою* авторства самозмін у віці 17–18 років становить 25,92% та 14,53% відповідно. Ці юнаки наголошують власне авторство у конструюванні утворень свого особистісного світу, зокрема – бажаних для реалізації їх життєвих цілей особистісних якостей. Однак опитувані вважають, що вони мало керують самозмінами життя у соціальному просторі. Обмеженість вироблення власних способів життєпроекування спричинює їх невпевненість у власних можливостях управляти подіями життя.

У віці 19–21 рік кількісні показники становлення суб'єктної шкали складають 33,12%, 18,98% і 31,49% відповідно. Спрямованість процесів життєпроекування цих юнаків на автономне конструювання майбутнього проектується в їх прагнення до самозмін власного “Я”, вироблення особистісних утворень, які сприятимуть зростанню ресурсів для реалізації метапроекту.

Об'єктну шкалу управління юнаками самозмінами життєвого світу виявлено у 4,94% та 23,83% досліджуваних віком 17–18 років відповідно. Процеси організації юнаками своєї активності переважно соціально детерміновані.

У віці 19–21 рік (кількісні показники складають 14,37%, 9,49% та 21,26% відповідно) ці опитувані встановлюють авторство найбільш значущих соціальних досягнень й прагнуть до нових звершень. Конструювання ними життєвих цілей найчастіше здійснюється локалізовано. Тому авторське реконструювання їх життєвого проекту не набуває ознак надситуативної активності особистості.

Юнаки віком 17–18 років з *біполярною шкалою* авторства самозмін (16,05% і 4,65% відповідно) надають високої значущості самозмінам особистісного й

соціального світу як в теперішньому, так і у віддаленому минулому. Опитувані переживають прагнення автономно керувати своїм теперішнім життям.

У віці 19–21 рік опитувані встановлюють авторство самозмін одного з декількох модусів життєпроекування. Вони набувають здатності до суб'єктного управління розгортанням локальних видів своєї життєдіяльності.

Здійснений детальний аналіз показників метапроекування молодими людьми дав можливість виявити наступну *закономірну тенденцію* динаміки цих психічних утворень: відбувається переорієнтація юнаків з переважно соціально стереотипних структур метапроекування (у 17–18 р.) на вироблення власних, що втілюють їх автономні смисложиттєві орієнтації, які стають все більш альтруїстичними (у 19 р.), подальше суб'єктне управління процесами саморозвитку й самореалізації структур метапроекту (у 20–21 р.).

За результатами дослідження психологічних особливостей складових метапроекування юнаків було зведено кількісні та якісні показники дослідження і, у відповідності до критеріїв метапроекування (підрозділ 4.1), виявлено узагальнені показники розвитку цього психологічного утворення (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Кількісні показники метапроекування юнаками життєвого шляху

n = 789

Рівні метапроекування життєвого шляху юнаків	Вікова група респондентів (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Високий	19,13	15,12	30,00	32,91	37,79
Середній	58,65	68,60	47,50	44,31	46,47
Низький	22,22	16,28	22,50	22,78	15,74

Як видно з табл. 4.13, високі показники метапроекування було виявлено в 19,13% юнаків віком 17 років, 15,12% – 18 років, 30,00% – 19 років, 25,32% – 20 років, 32,28% – 21 рік. Структури їх життєвих цілей є двох– або трьохвимірними у

життєвому просторі, тривалими й цілісними в часі. Їх життєві плани є відповідними цілям та варіативними. Здійснюючи прогнозування реалізації своїх цілей, ці юнаки створюють логічні судження, апелюють до власного досвіду, здійснюють ретельний аналіз наявних життєвих ресурсів та соціальних обмежень проектування майбутнього. Домінантною стратегією досягнення життєвих цілей є активно-пластична. Опитувані усвідомлюють авторство життєвих самозмін, здійснюють суб'єктне управління процесами реконструювання проекту життя.

У понад половини всіх досліджуваних показники метапроектування життєвого шляху є *помірними* (58,65% у віці 17 років, 68,60% – у 18 років, 47,50% – у 19 років, 47,47% – у 20 років, 48,03% – у 21 рік). Структури їх життєвих цілей є тривалими, перервними в життєвому часі, двох– або трьохвимірними в просторі. Життєві плани юнаків є чіткими й деталізованими, моноваріантними. Тому проектування ними майбутнього здійснюється не досить гнучко. При прогнозуванні свого майбутнього більшою мірою враховують соціальні обмеження, ніж наявні й необхідні ресурси для досягнення своїх життєвих цілей. Серед стратегій досягнення життєвих цілей переважає активно–ригідна, що передбачає конкурентне ставлення особистості до життєвих досягнень інших людей. Юнаки встановлюють авторство найбільш значущих для них самозмін життя й здійснюють управління окремими процесами життєпроектування.

Кількість досліджуваних з *низьким рівнем розвитку* метапроектування складає 22,22% у віці 17 років, 16,28% – у 18 років, 22,50% – у 19 років, 27,21% – у 20 років, 19,69% – у 21 рік. Вони набувають здатності до створення чітких життєвих цілей, утворюючи їх короткотривалі структури або одновимірні структури цілей, тривалі в часі. Життєві плани юнаків, що відповідають найбільш значущим для них життєвим цілям, є чіткими, але мало узгодженими з іншими планами. В процесах прогнозування враховують переважно соціальні обмеження досягнення власних життєвих цілей. Стратегія реалізації життєвих цілей є

пасивною. Вони вкрай рідко встановлюють авторство окремих самозмін життя й здійснюють окремі спроби саморегуляції проекту життя.

У віці 17–18 років юнаки з *високим рівнем* розвитку метапроекування (19,13% і 15,11% відповідно) переважно створюють деталізовані в часі когніції життєвих цілей та планів. Вони ще рідко замислюються над тим, якою мірою ці когніції відповідають їх смисложиттєвим орієнтаціям. Тому структури їх метапроектів ще є не досить інтегрованими. Створюють деталізований і чіткий прогноз реалізації цілей та планів життя, прогнозують соціальні обмеження метапроекування на тривалі періоди майбутнього. Пластичність стратегії метапроекування відображається в конструюванні варіативних життєвих планів до переважної більшості життєвих цілей та вираженій гнучкості прогнозування майбутнього. Респонденти вважають себе авторами переважної більшості самозмін життя й прагнуть автономно управляти процесами реалізації своїх цілей.

Досліджувані з *середнім рівнем розвитку* метапроекування створюють чіткі життєві цілі переважно в найближчій і, частково, – в середній перспективі, що найчастіше відображають стереотипні соціальні досягнення. До більшості цілей найближчої перспективи створюють чіткі, моноваріантні плани. В процесах прогнозування враховують найбільш значні соціальні ресурси й обмеження. Стратегічні особливості самотворення ними майбутнього виявляються в активному ставленні до реалізації життєвих цілей. Юнаки незначною мірою переосмислюють проект свого майбутнього та мало прагнуть його саморозвитку.

Низькі кількісні показники метапроекування юнаків виявляються в тому, що вони створюють лише окремі цілі й плани життя переважно в короткотривалій часовій перспективі. За змістом ці когніції відображають бажані соціальні досягнення. Прогнозування реалізації цілей здійснюється не досить аналітично. Респонденти виявляють пасивне ставлення до проектування свого майбутнього.

Опитувані *віком 19 років* створюють все більш автономні смисложиттєві орієнтації та проектують їх майбутнє. Майже третина юнаків з *високими*

кількісними показниками метапроекування (30,00%) утворюють альтруїстичні цілі сприяння благополуччю значущих інших, окремі цілі сприяння благополуччю всіх людей. Плани юнаків відображають їх готовність приймати на себе відповідальність за реалізацію своїх цілей. В прогнозуванні майбутнього все більше враховують особистісні життєві ресурси. Процеси прогнозування стають тривалими й цілісними в часі. Досліджувані здійснюють їх саморозвиток.

Юнаки з *середнім рівнем розвитку* метапроекування (47,50%) створюють персоналізовані життєві цілі. Вони прагнуть реалізувати альтруїстичні сенси життя. Цілі респондентів, що відображають їх соціальні очікування, набувають визначеності. Їх життєві плани відповідають автономним життєвим цілям. Вони прогнозують майбутнє переважно в найближчій та середній перспективі засобами інтегрованого осмислення наявних ресурсів та обмежень.

Низькі показники розвитку метапроекування опитуваних (22,50%) виявляються в тому, що зміст їх життєвих цілей відображає переважно егоцентричні смисли й цінності. Вони набувають здатності до автономного створення окремих планів, що відповідають їх життєвим цілям. Опитувані виявляють прагнення до реалізації локальних планів духовного саморозвитку. Юнаки успішно прогнозують реалізацію своїх цілей в найближчій перспективі на основі деталізованого аналізу соціальних ресурсів і обмежень життєпроекування.

У метапроекуванні юнаків *віком 20-21 рік* усе більше відбувається актуалізація альтруїстичних смислів їх життя. При цьому складові метапроекування стають все більш деталізованими й інтегрованими. Юнаки з *високими показниками метапроекування* (25,32% у віці 20 років та 32,28% у 21 рік) утворюють все більш деталізовані, альтруїстичні, інтегровані життєві цілі в кожному вимірі майбутнього. Життєві плани відображають готовність респондентів приймати на себе відповідальність за реалізацію життєвих цілей. У прогнозуванні реалізації цілей вони орієнтуються переважно на внутрішні життєві ресурси, враховують можливості їх саморозвитку. На основі здійсненого прогнозу

творчо реконструюють проект майбутнього. Досліджувані набувають здатності до суб'єктного управління процесами власного прогнозування. Активно-пластична стратегія метапроекування юнаків виявляється в їх спрямованості на саморозвиток метапроекту на основі рефлексивного аналізу самозмін власного “Я”. Опитувані вважають себе авторами свого життя, яке осмислюють як інтегрований, динамічний проект своєї життєтворчості.

Середні кількісні показники метапроекування 47,47% юнаків віком 20 років та 48,03% віком 21 рік виявляються в тому, що вони успішно узгоджують цілі “життя для себе” й “життя для інших”, утворюють пролонговані цілі, що охоплюють декілька вікових періодів. Набуває чіткості ієрархія цілей, у якій прослідковуються пріоритетні цілі їх життя. Життєві плани юнаків стають більш варіативними й гнучкими. Прогнозування майбутнього здійснюється засобами ретельного аналізу наявних соціальних і особистісних ресурсів. Стратегія метапроекування юнаків відображає їх спрямованість на не досить пластичне створення “ідеального”, на їх думку, проекту майбутнього. Досліджувані вважають себе авторами життя й приймають на себе відповідальність за реалізацію пріоритетних цілей і планів свого життя.

До *низького рівня розвитку* метапроекування було зараховано 27,21% юнаків віком 20 років та 19,69% – віком 21 рік. Вони узгоджують різні цілі в найближчому майбутньому. Життєві плани юнаків включають проекти соціальних досягнень й особистісних самозмін. Опитувані здійснюють цілеспрямоване прогнозування реалізації життєвих цілей. При цьому вони аналізують соціальні ресурси й обмеження. У них відбувається становлення авторства найбільш значущих соціальних досягнень, окремих особистісних самозмін.

Вважаємо, що реконструювання екзистенційного базису життєвого проекту юнаків сприяє підвищенню кількісних показників їх метапроекування в віці 19–21 рік, а саме: показники високого рівня зростають від 30,00% до 37,79%; низького рівня – знижуються від 22,50% до 15,74%. Це виявляється в розвитку

осмисленості, альтруїстичності, деталізованості в часі та інтегрованості складових метапроекту та, як наслідок, становленні в досліджуваних авторського, творчо-перетворювального ставлення до саморозвитку проекту свого майбутнього.

Визначення *рівнів проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку* нами було здійснено на основі аналізу психологічних особливостей становлення всіх складових цього психологічного утворення: базису життєвого проекту – системи смисложиттєвих орієнтацій, всіх ліній життєвого проекту, складових метапроектування та відповідного авторській моделі визначення критеріїв дослідження психологічного утворення (див. підрозділ 4.1). Результати аналізу й узагальнення емпіричних даних дослідження наведено в табл. 4.14.

Таблиця 4.14

**Кількісні показники проектування життєвого шляху особистістю
пізньої юності**

n = 789

Рівні проектування життєвого шляху юнаків	Вікова група респондентів (у %)				
	17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Високий	17,28	11,04	9,37	18,35	23,62
Середній	62,97	69,78	73,13	67,73	61,42
Низький	19,75	19,18	17,50	13,92	14,96

До *високого рівня* досліджуваного психологічного утворення нами було зараховано 17,28% юнаків віком 17 років, 11,04% – 18 років, 9,37% – 19 років, 18,35% – 20 років та 23,62% – 21 рік, які:

– створюють автономні альтруїстичні смисложиттєві орієнтації, рефлексивно осмислюють своє життя в часуовій трансспективі, приймають відповідальність за реалізацію власних екзистенцій на себе, точніше виробляють інтернальний “локус контролю – Я” і “локус контролю – життя”;

- успішно імплементують смисложиттєві орієнтації в цінностях альтруїстичної самореалізації в різних модусах буття, виробляють авторські способи взаємодії з власним “Я” і соціумом у лініях життєпроекування, що відображаються у вираженій емоційній прихильності, довірі в стосунках кохання, осмисленому й пережитому виборі професії, готовності до відстоювання її вибору всупереч соціальним труднощам, активному пізнанні етнічного буття й позитивному переживанні етнічної приналежності, спрямованості на саморозвиток духовного потенціалу, емпатійну й альтруїстичну взаємодію з людьми;
- створюють розгорнуті в життєвому просторі й часі структури життєвих цілей, що доповнюються чіткими, адекватними й варіативними планами, в умовах прогнозування майбутнього аналізують всі наявні ресурси й обмеження, гнучко змінюють власний прогноз при зміні життєвих обставин; обирають активно-перетворювальну стратегію метапроекування; здійснюють надситуативне авторське управління самозмінами життєвого проекту.

Середньому рівню проектування життєвого шляху відповідають результати 62,97% респондентів віком 17 років, 69,78% – 18 років, 73,13% – 19 років, 62,73% – 20 років та 61,42% – 21 рік, у яких:

- базис життєпроекування створюють як автономно вироблені алоцентричні смисложиттєві орієнтації, так і смисли життя “для себе” або соціально стереотипні когніції. Юнаки глибоко осмислюють своє життя переважно в теперішньому часі. Вони покладають відповідальність за реалізацію власних екзистенцій і на себе, і на зовнішні обставини, що виявляється в становленні інтернально–екстернального “локусу контролю – Я” і “локусу контролю – життя”;
- успішно імплементують вироблені смисложиттєві орієнтації в цінності самореалізації в переважно вузьких модусах буття. В романтичних взаєминах прагнуть до єдності з партнером, однак намагаються зберегти свій “особистий простір”, здійснюють прагматичне чи, навпаки, самовіддане конструювання стосунків кохання. Юнаки переконані в правильності вибору професії, прагнуть як

втілити в ній смисли самореалізації, так і задовольнити потреби в матеріальних благах, статусі. До власної етнічної приналежності ставляться в цілому позитивно, але їх відношення до сучасних реалій буття є суперечливими, що обмежує можливості етнічної самоідентифікації. Юнаки прагнуть до духовного зростання, в якому реалізують як екзистенції саморозвитку, так і самоствердження. Становлення ліній їх життєпроекування на основі різних смисложиттєвих когніцій спричинює суперечливість стратегій міжособистісної взаємодії. Це уповільнює інтеграцію змістовних ліній життєпроекування респондентів;

– структура життєвих цілей молодих людей концентрується переважно в вузьких вимірах їх життєвого простору, життєві плани є чіткими, адекватними, при прогнозуванні свого майбутнього юнаки враховують найбільш значущі ресурси та обмеження метапроекування, власне прогнозування найчастіше здійснюється не досить цілеспрямовано й гнучко, стратегія метапроекування є активно-ригідною або невизначеною; юнаки здійснюють авторське управління пріоритетними самозмінами життя переважно в особистісному або соціальному світі.

До *низького рівня* проектування життєвого шляху нами було зараховано 19,75% молодих людей віком 17 років, 19,18% – 18 років, 17,50% – 19 років 13,92% – 20 років, 14,96% – 21 рік, у яких:

– базис життєпроекування складають смисли життя “для себе” або стереотипні когніції життя “успішної людини”. Процеси осмислення ними свого життя концентруються в теперішньому та найближчому майбутньому. У опитуваних переважає екстернальний “локус контролю – Я” та “локус контролю – життя”;

– в структурі аксіологічних когніцій більшості ліній життєпроекування егоцентричні є більш значущими, ніж алоцентричні. Опитувані здійснюють психологічне дистанціювання від романтичного партнера, прагнуть обмежити простір взаємин з ним чуттєвими та побутовими аспектами. До вибору професії ставляться байдуже, вкрай рідко за власною ініціативою реалізують заходи з професійного саморозвитку. Досить помірно здійснюють пізнання історико-

культурного буття своєї нації, в осмисленні свого актуального етнічного буття зважають переважно на негативні аспекти соціально-економічного теперішнього країни, не виробляють власних способів життєдіяльності для оптимізації буття в своїй країні. В практикуванні різних способів духовного зростання реалізують потреби в самоствердженні. У міжособистісній взаємодії спрямовані переважно на себе, що ускладнює встановлення глибоких та щирих відносин з іншими;

– структура життєвих цілей юнаків концентрується у вузьких вимірах їх життєвого простору та часі найближчого майбутнього, чіткі й адекватні плани доповнюють лише окремі цілі, прогнозування майбутнього вони найчастіше здійснюють спонтанно, аналізують наявність лише окремих життєвих ресурсів й обмежень метапроекування, серед стратегій метапроекування юнаків переважає пасивна або невизначена; опитувані здійснюють лише окремі спроби авторського управління незначними самозмінами свого життя.

Здійснений аналіз динаміки кількісних та якісних показників проектування життєвого шляху особистості пізньої юності дає можливість констатувати, що в віці 17–18 років юнаки адаптуються у нових соціальних ролях – дорослої людини, студента, експериментують з різними способами організації свого теперішнього. Ряд успішних і неуспішних спроб самотворення ними ліній життєвого проекту сприяє виробленню нових, більш ефективних способів самовизначення й стратегій міжособистісної взаємодії в різних лініях. При цьому юнаки створюють все більшу кількість тимчасових, “робочих” комплексів різних психічних утворень, що реалізують процеси життєпроекування. Це спричинює “розмивання” попередніх способів їх життєпроекування, що виявилось у зменшенні кількісних показників високого рівня від 17,28% у 17 років до 11,04% у 18 років.

Актуалізація процесів організації юнаками своєї життєдіяльності в теперішньому, вибудовування ними окремих складових своїх життєвих ліній, які ще не набули екзистенційної детермінації та інтеграції, виявляється в зростанні середніх кількісних показників досліджуваного утворення від 62,96% до 68,60%.

Кількість респондентів віком 17-18 років з низьким рівнем розвитку метапроекування мало змінилась та становила 19,75% і 19,18% відповідно.

Думаємо, що саме значні, глибокі, хоч і не завжди регульовані особистістю процеси автономної перебудови її смисложиттєвих орієнтацій спричинюють ряд виявлених динамічних змін процесів життєпроекування юнаків. Усе це спричинює своєрідний “мораторій” проєкування: зниження кількісних показників більшості складових ліній життєвого шляху й метапроекування у віці 19 років і, як наслідок, зниження узагальнених показників високого рівня досліджуваного психологічного утворення до 9,37%.

Вироблення респондентами автономних смисложиттєвих орієнтацій, що створюють базис суб’єктного життєпроекування, є процесом, пролонгованим у часі. Переживання ними нужди в такій діяльності та мобілізація наявних життєвих ресурсів для її здійснення сприяє підвищенню показників низького рівня проєкування юнаками життєвого шляху до середнього вже в віці 18–19 років від 68,60% до 73,12% відповідно. Ці досліджувані прагнуть пізнати й осмислити своє життя, перебудовують способи взаємодії власним особистісним та соціальним світом на основі вироблених екзистенцій та аксіологічних когніцій, більш чітко й деталізовано проєкують своє найближче майбутнє та прагнуть узгодити вибудовані когніції з цілями віддаленої життєвої перспективи, створюють власні способи подальшого саморозвитку життєвого проєкту.

Актуалізація життєвої спрямованості юнаків на створення автономних структур життєпроекування сприяла становленню їх інтересу до такої діяльності. Кількісні показники низького рівня досліджуваного утворення, що відображають пасивну життєву позицію юнаків та їх байдуже ставлення до проєкування свого життя, зменшились від 19,18% у 18 років до 17,50% у 19 років.

Кількісні показники високого рівня проєкування юнаками життєвого шляху в 19–21 рік зросли від 9,37% у 19 років до 18,35% у 20 років та 23,62% у 21 рік. Юнаки успішно імплементують власні екзистенції в структури всіх ліній

життєпроекування, переосмислюють когніції цих ліній та здійснюють інтеграцію стратегій міжособистісної взаємодії, набувають здатності до цілісного й розгорнутого в часі самотворення життєвих цілей, варіативного планування й ефективного прогнозування їх здійснення, досягають рівня авторського саморозвитку життєвого проекту як надситуативної активності особистості.

Однак і наприкінці пізньої юності, у віці 20-21 рік показники життєпроекування понад половини досліджуваних (72,15% та 61,41% відповідно) – середньому. Вони вибудовують чіткі й деталізовані когніції ліній життєпроекування й метапроекування на основі автономних екзистенційних утворень. Втім, процеси їх життєпроекування дещо обмежені в часі та звужені в життєвому просторі, спрямовані переважно на реалізацію бажаних соціальних звершень. В цілому, процеси суб'єктної саморегуляції життєпроекування цих юнаків переважають над їх екзистенційною самодетермінацією.

Кількісні показники низького рівня досліджуваного утворення в цьому віці змінюються мало й становлять 13,92% і 14,96% відповідно. Ці юнаки здійснюють проектування окремих подій, процесів життєдіяльності, однак не інтегрують їх у цілісну надситуативну активність з неперервного життєпроекування.

Юність є надзвичайно багатоаспектним і складним періодом особистісного зростання й соціалізації людини, входження в нове, доросле життя. Тому неуспішність юнаків у проектуванні життєвого шляху обумовлюється не лише специфікою цього психологічного утворення, але й впливом на нього різних детермінант. Водночас тією чи іншою мірою неадаптивну, різноманітну за смисложиттєвими інтенціями та способами їх реалізації, життєдіяльність з проектування ліній та метапроекування свого життя здійснюють усі юнаки.

Для здійснення математико-статистичних розрахунків достовірності кореляцій у становленні складових проектування юнаками свого життєвого шляху нами було використано пакет програмованих засобів Statistical Package for the Social Sciences (SPSS), версії 17.0. Показники розподілу кількісних даних

(асиметрії та ексцесу) в нашому дослідженні відповідають нормальному розподілу (Додаток Д). Тому для виявлення біваріативної кореляції показників проектування життєвого шляху юнаків було використано коефіцієнт Пірсона.

Результати виявлення кореляційних зв'язків між узагальненими показниками всіх досліджуваних ліній проектування засвідчили наявність їх позитивних кореляцій зі статистичною значущістю ($p \leq 0,01$), що статистично підтвердило цілісність авторської моделі самопроектування життєвого шляху юнаків (Додаток Е). При цьому високу позитивну кореляцію ($r \approx 0,871$, $p \leq 0,01$) було виявлено між показниками метапроектування й професійною лінією життєвого проекту юнаків. Респонденти успішно конструювали алгоритми суб'єктного управління навчально-професійною діяльністю, професійним саморозвитком. Вони переосмислювали способи актуальної життєдіяльності як ресурси для реалізації кар'єри. Вважаємо, що це і зумовило цю кореляцію.

Достовірна висота кореляції ($r \approx 0,870$, $p \leq 0,01$) виявлена між зазначеними показниками метапроектування й духовною лінією життєвого проекту молодих людей. Надання ними пріоритету самоздійсненню духовних аспектів свого життя над побутовими, матеріальними в цілому, сприяє становленню автономних альтруїстичних смисложиттєвих та алоцентричних ціннісних орієнтацій юнаків, які мають для них високу значущість.

Ці конструкти, проектуючись у виміри індивідуального майбутнього, втілюються в когніціях спеціальних життєвих цілей і планів молодих людей, що відображають їх прагнення до альтруїстичної та емпатійної взаємодії з іншими людьми, а також спеціальних цілях подальшого духовного саморозвитку.

Процеси метапроектування також тісно пов'язані з проектуванням молодими людьми інтимно-особистісної лінії проекту життя ($r \approx 0,840$, $p \leq 0,01$). Становлення у них автономних цінностей кохання, самовизначення способів і стратегій романтичної взаємодії дало можливість виробити чіткі уявлення про

ідеал коханої людини, ідеальні шлюбні взаємини в майбутньому, конкретизувати уявлення про соціальні ролі “Я-майбутнього” як матері/батька своїх дітей.

Між показниками метапроекування й етнічної лінії життєвого проекту юнаків також виявлено високу достовірну кореляцію ($r \approx 0,818$, $p \leq 0,01$). Позитивне переосмислення ними власної приналежності до свого етносу, успішна етнічна самоідентифікація сприяє їх прагненню і в майбутньому жити в єдності зі своєю нацією. Тому усвідомлення об’єктивних труднощів і обмежень життя сучасних українців і власного в тому числі сприяло позитивному переосмисленню ними свого етнічного майбутнього, уточненню метапроектів подальшої самореалізації в своїй країні, готовності докладати до цього власні зусилля.

Серед ліній життєвого шляху юнаків виявлено пряму кореляцію інтимно-особистісної та професійної ліній ($r \approx 0,848$, $p \leq 0,01$). Молоді люди ретельно обмірковують ті можливості й обмеження, які створює сконструйований ними проект кар’єри для побудови романтичних та подальших шлюбних взаємин. Втім, і від своєї коханої людини та сім’ї, вже створили або планують створити, вони очікують розуміння й підтримки в своєму професійному становленні.

Розвиток професійної лінії тісно пов’язаний і з намірами юнаків самоздійснювати життєвий проект у своїй країні, що спричинює високу кореляцію між показниками професійної та етнічної ліній ($r \approx 0,859$, $p \leq 0,01$). Незважаючи на деякі розчарування молодих людей у соціально-економічних реаліях сьогодення, вони усвідомлюють і ряд обмежень самотворення бажаної кар’єри у інших країнах. Тому переважна більшість досліджуваних створювали проекти професійної самореалізації у своїй країні, що і зумовило зазначену кореляцію.

Кореляційні зв’язки між показниками інтимно-особистісної й етнічної ліній життєпроекування юнаків також були прямими, достовірними ($r \approx 0,792$, $p \leq 0,01$). На нашу думку, молоді люди найчастіше надають перевагу створенню романтичних взаємин з представниками свого етносу, оскільки важливими складовими стосунків кохання для них є емоційна прихильність, взаєморозуміння.

У організації своєї навчально-професійної взаємодії опитувані втілювали власні духовні утворення, зокрема – прагнення до особистісно-професійного зростання, емпатійної та альтруїстичної взаємодії в професійному середовищі. Тому кореляція між професійною та духовною лініями життєпроекування респондентів також була високою позитивною ($r \approx 0,824$, $p \leq 0,01$).

Показник кореляції ($r \approx 0,776$, $p \leq 0,01$) між інтимно-особистісною й духовною лініями життєпроекування юнаків також був достовірним. На нашу думку, для молодих людей в стосунках кохання високу значущість мають емоційна прихильність, довіра, взаєморозуміння, повага та інші гуманістичні й моральні цінності. Тому духовні аспекти організації своїх романтичних взаємин, саморозкриття, пізнання особистісного світу коханої людини для них найчастіше є більш значущими, ніж еротичні, формальні або прагматичні аспекти взаємодії.

Кореляція між показниками ліній широкого життєвого простору юнаків - етнічною й духовною - є високою достовірною ($r \approx 0,840$, $p \leq 0,01$). Вони успішно здійснюють саморозвиток духовного потенціалу в своїй культурі, з якою ідентифікують себе, емоційно переживають співчуття та готові безкорисливо допомагати представникам українського етносу, яких ідентифікують, як “своїх”.

Для набуття життєвим проектом особистості, що самостворюється, “життєстійкості” до гальмівного впливу ряду зовнішніх детермінант необхідна розробка та впровадження спеціальної системи психологічних заходів з оптимізації цього психологічного утворення.

Така система буде більш ефективною за умови врахування впливу *внутрішніх механізмів*, які забезпечують функціонування цього психологічного утворення. Дослідження психологічних особливостей становлення цих механізмів, на нашу думку, дасть можливість більш детально інтерпретувати виявлені особливості й динамічні зміни розвитку складових життєвого проекту юнаків.

4.5. Вплив психологічних механізмів на розгортання життєвого проекту юнаків

Проектування життєвого шляху юнаків ми розглядаємо як системне психологічне утворення, яке забезпечується відповідними механізмами, а саме: *екзистенційною рефлексією, прийняттям життєвого рішення, авторським життєвим вибором, суб'єктною самодетермінацією процесу життєдіяльності.*

Механізм екзистенційної рефлексії, на основі аналізу досліджень В.Г.Анікіної, Н.О.Коваль, І.М.Семенова [13], О.О.Бодальова [55], Т.А.Попової [367], ми розглядаємо як такий, що інтегрує всі інші види рефлексії. Психологічні особливості його розвитку було виявлено засобами розробленої методики “Опитувальник екзистенційної рефлексії юнаків” (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Кількісні показники становлення екзистенційної рефлексії юнаків

n=789

Рівні розвитку екзистенційної рефлексії у різних лініях життєвого проекту		Вікова група юнаків				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Інтимно-особистісна	Високий	40,12	25,00	35,00	29,74	40,16
	Середній	59,88	75,00	65,00	65,18	55,12
	Низький	0,00	0,00	0,00	5,06	4,72
Професійна	Високий	45,06	34,88	45,00	44,94	37,00
	Середній	54,94	59,89	55,00	55,06	63,00
	Низький	0,00	5,23	0,00	0,00	0,00
Етнічна	Високий	14,81	15,12	5,00	5,63	10,23
	Середній	80,25	75,00	90,00	89,87	89,76
	Низький	4,94	9,88	5,00	5,06	0,00

Продовження таблиці 4.15

Духовна	Високий	20,99	34,88	10,00	29,74	40,16
	Середній	79,01	65,12	90,00	70,25	59,84
	Низький	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Екзистенційна (інтегрований показник)	Високий	35,19	18,49	35,63	22,16	25,20
	Середній	64,81	81,51	64,37	77,84	74,80
	Низький	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Як видно з таблиці 4.15, *високий рівень розвитку рефлексії в інтимно-особистісній лінії* життєпроекування виявлено в 40,12% юнаків віком 17 років, 25,00% – 18 років, 35,00% – 19 років, 29,74% – 20 років, 40,16% – 21 рік. У віці 17–18 років вони рефлексивно осмислюють власні можливості для реалізації потреб коханої людини, у віці 19 років обмірковують те, наскільки їх вияви емоційної прихильності задовольняють потреби романтичного партнера, в 20–21 рік рефлексивно осмислюють проектування своїх романтичних взаємин у майбутнє.

Досліджувані з *середнім рівнем* розвитку особистісної рефлексії (59,88% віком 17 років, 75,00% – 18 років, 65,00% – 19 років, 65,18% – 20 років, 55,12% – 21 рік) осмислюють переважно окремі аспекти своїх романтичних стосунків: у віці 17–18 років ці роздуми не набувають конкретності, у віці 19 років розмірковують про те, як ставиться романтичний партнер до виявів їх особистісних якостей у міжособистісній взаємодії, у 20–21 рік вони досить абстраговано замислюються над тим, “як він [романтичний партнер] вважає, чи є наших стосунків майбутнє”.

Низькі кількісні показники цього утворення було виявлено 5,06% та 4,72% юнаків віком 20–21 рік відповідно, які не пролонговують романтичні взаємини в майбутнє та не замислюються над ставленнями партнера до себе.

Високий рівень розвитку *екзистенційної рефлексії в професійному модусі життєпроекування* нами було діагностовано в 45,06% респондентів віком 17 років, 34,88% – 18 років, 45,00% – 19 років, 44,94% – 20 років, 37,00% – 21 рік. У віці 17–18 років вони здійснюють рефлексивне осмислення власної відповідності

уявленням про ідеальний образ сучасного студента. У 19 років відбувається зміщення акцентів у їх рефлексивному самоаналізі на осмислення рівня розвитку своїх професійно важливих якостей, відповідності їх рівня розвитку вимогам сучасної професії. Досліджувані віком 20–21 рік переорієнтовуються на рефлексивне осмислення можливостей проекту професійної самореалізації для благополуччя всіх людей з точки зору інших.

До середнього рівня розвитку досліджуваного утворення було зараховано понад половину опитуваних (54,94% – віком 17 років, 59,89% – 18 років, 55,00% – 19 років, 55,06% – 20 років, 63,00% – 21 рік). У віці 17–18 років вони здійснюють рефлексивний самоаналіз власних досягнень і труднощів у окремих навчальних дисциплінах. У 19 років – обмірковують переваги й недоліки, що створюють виражені якості їх характеру для професійної самореалізації. У 20–21 рік осмислюють свій проект професійного майбутнього з позиції значущих інших.

Низькі кількісні показники досліджуваного утворення виявлено в 5,23% юнаків віком 18 років, які мало замислюються над тим, як саме впливатиме їх навчально–професійна та професійна діяльність на життя інших людей.

Розвиток екзистенційної рефлексії юнаків у *етнічних вимірах буття* до високого рівня відбувся в 14,81% юнаків віком 17 років, 15,12% – 18 років, 5,00% – 19 років, 5,63% – 20 років, 10,23% – 21 рік. Ці опитувані віком 17–18 років здійснюють переважно рефлексивне осмислення себе як нащадка української культури. У 19 років вони здійснюють рефлексію виявів власних позитивних етнічних якостей у міжособистісній взаємодії. У 20–21 рік предметом етнічної рефлексії досліджуваних стають можливості їх подальшої самореалізації як представника свого етносу та вплив цих процесів на життя інших людей.

Кількісні показники розвитку досліджуваного утворення в переважній більшості опитуваних є середніми (80,25% у 17 років, 75,00% – у 18 років, 90,00% – у 19 років, 89,87% – у 20 років та 89,76% – у 21 рік). Ці юнаки в віці 17–18 років здійснюють рефлексію переважно формальних аспектів своєї приналежності до

українського етносу, в 19 років досить виражено осмислюють можливості своєї етнічної самореалізації переважно засобами соціального наслідування, в 20–21 рік лише незначною мірою обмірковують можливості власної самопрезентації в соціальній ролі українця в окремих життєвих ситуаціях.

Низький рівень розвитку досліджуваного утворення виявлено в респондентів віком 17–18 років (4,94% та 9,88%), які мало осмислюють власне “Я” з позицій етнічної приналежності, в 19 років рідко здійснюють рефлексію своєї етнічної взаємодії, у 20–21 рік предметом рефлексивного самоаналізу стають переважно обмеження в своїй країні.

За результатами емпіричного дослідження *рефлексивного осмислення юнаками свого буття в духовній лінії* життєвого проекту, до високого рівня розвитку цього утворення було зараховано 20,99% юнаків віком 17 років, 34,88% – 18 років, 10,00% – 19 років, 29,74% – 20 років, 40,16% – 21 рік. Ці респонденти віком 17–18 років здійснюють рефлексивне осмислення обраних способів саморозвитку духовного потенціалу власній самості. У віці 19 років предметом їх рефлексії стають потреби інших людей в альтруїстичній та емпатійній поведінці та власна готовність її виявити. У 20–21 рік вони обмірковують можливості впливу духовної самореалізації на життя всіх людей та ставлення інших до цього.

Середні кількісні показники екзистенційної рефлексії в духовній лінії виявлено в більшості опитуваних (79,01% віком 17 років, 65,12% – 18 років, 90,00% – 19 років, 70,25% – 20 років, 59,84% – 21 рік). У віці 17–18 років вони осмислюють переважно окремі вияви наслідування різних духовних практик та власної самопрезентації в стосунках зі значущими іншими. У 19 років здійснюють рефлексію впливу вироблених власних ставлень до свого духовного буття на стильові способи їх соціальної взаємодії. У віці 20–21 рік опитувані все більше осмислюють духовні виміри свого життя як простір життєдіяльності, спрямованої на сприяння благополуччю всіх людей.

У цілому, можемо констатувати, що цілісний рефлексивний самоаналіз життєвого проекту здійснюють респонденти з *високим рівнем розвитку екзистенційної рефлексії*, що сприяє виробленню ними несуперечливих екзистенційних когніцій та подальшій інтеграції структур життєвого проекту. *Середні кількісні показники* екзистенційної рефлексії відображають парціальне осмислення юнаками окремих аспектів свого буття. *Низького рівня розвитку* екзистенційної рефлексії в цілому в досліджуваних не виявлено.

Осмислюючи альтернативні засоби реалізації смисложиттєвих орієнтацій, юнаки приймають рішення про вибір способів самореалізації. Для дослідження психологічних особливостей механізму прийняття життєвого рішення нами було використано методуку “Мельбурнський опитувальник прийняття рішень” (авт. Л.Манн, П.Бюрнетт, М.Радфорд та С.Форд, в адаптації Т.В.Корнілової). Результати дослідження її становлення презентовані в табл. 4.16.

Таблиця 4.16

Кількісні показники становлення стратегій прийняття життєвих рішень в юнацькому віці

n=789

Показники стратегій прийняття життєвих рішень		Вікова група юнаків (у %)				
		17 років (n=162)	18 років (n=172)	19 років (n=160)	20 років (n=158)	21 рік (n=127)
Пильність	Високий	61,11	37,79	60,00	66,45	84,27
	Середній	22,22	51,75	30,00	22,78	12,59
	Низький	16,67	10,46	10,00	10,77	3,14

Як видно з таблиці 4.16, *високий рівень розвитку* цієї стратегії було виявлено в 61,11% юнаків віком 17 років, 37,79% – 18 років, 60,00% – 19 років, 66,45% – 20 років, 84,27% – 21 рік. Юнаки *віком 17–18 років* успішно приймають життєві рішення щодо організації взаємин кохання, саморозвитку в навчально-професійній діяльності, що відображають образи бажаних досягнень. У 19 років

молоді люди прагнуть приймати рішення засобами автономного вибудовування альтернатив. У 20–21 рік в них відбувається розвиток умінь прогнозування успішності альтернативних життєвих рішень, аналізу їх впливу на життя інших.

Учасники експерименту з високими показниками пильності аналізують всі можливі альтернативи власних життєвих рішень, встановлюють переваги й недоліки кожного з них. Респонденти створюють чіткі й деталізовані життєві цілі, що доповнюються реалістичними планами. Вони створюють способи самовизначення, що відповідають їх смисложиттєвим орієнтаціям, переосмислюють та гнучко реконструюють стратегії міжособистісної взаємодії у відповідності до динаміки екзистенційного саморозвитку.

Середні показники пильності було виявлено в 22,22% юнаків віком 17 років, 51,75% – 18 років, 30,00% – 19 років, 22,78% – 20 років, 12,59% – 21 рік. Опитувані віком 17–18 років успішно приймають життєві рішення в інтимно-особистісній та професійній взаємодії засобами стереотипного соціальних алгоритмів такої життєдіяльності. У 19 років частково реконструюють власні способи прийняття життєвих рішень, набувають здатності до вироблення автономних життєвих альтернатив. У 20–21 рік вони здійснюють ретельне прогнозування наслідків реалізації власних рішень для здійснення життєвих цілей.

Середні кількісні показники досліджуваного утворення виявляються в тому, що юнаки створюють декілька альтернатив життєвих рішень, аналізують їх найбільш значущі переваги й недоліки. Не завжди встановлюють відповідність альтернатив життєвих рішень власним екзистенціям, тому їх способи життєпроекування не повністю узгоджуються зі смисложиттєвими орієнтаціями.

До низького рівня розвитку пильності було зараховано 16,67% юнаків віком 17 років, 10,46% – 18 років, 10,00% – 19 років, 10,77% – 20 років, 3,14% – 21 рік. Досліджувані віком 17–18 років мало замислюються над тим, які можливості й обмеження створюють ці варіанти рішень для реалізації їх цілей. У віці 19 років конструюють переважно соціально стереотипні життєві рішення, що включають

1–2 альтернативи. Юнаки віком 20–21 рік аналізують і прогнозують окремі переваги й недоліки власних ними життєвих рішень у процесі їх прийняття.

Низькі кількісні показники пильності було виявлено у досліджуваних, які занадто швидко або занадто повільно здійснюють спонтанне вироблення 1–2 варіантів життєвих рішень та рідко намагаються узгодити їх зі своїми екзистенціями. За таких умов становлення життєвого проекту відбувається не досить інтегровано: обрані респондентами способи життєпроекування лише частково відповідають змісту їх смисложиттєвих орієнтацій та життєвих цілей.

В проектуванні юнаками свого життєвого шляху актуалізація їх життєвої активності зі здійснення прийнятих життєвих рішень опосередковується механізмом *авторського життєвого вибору*. Для дослідження цього механізму нами було розроблено психодіагностичну методику “Авторський життєвий вибір”. Результати проведеного дослідження представлені на рис. 4.12.

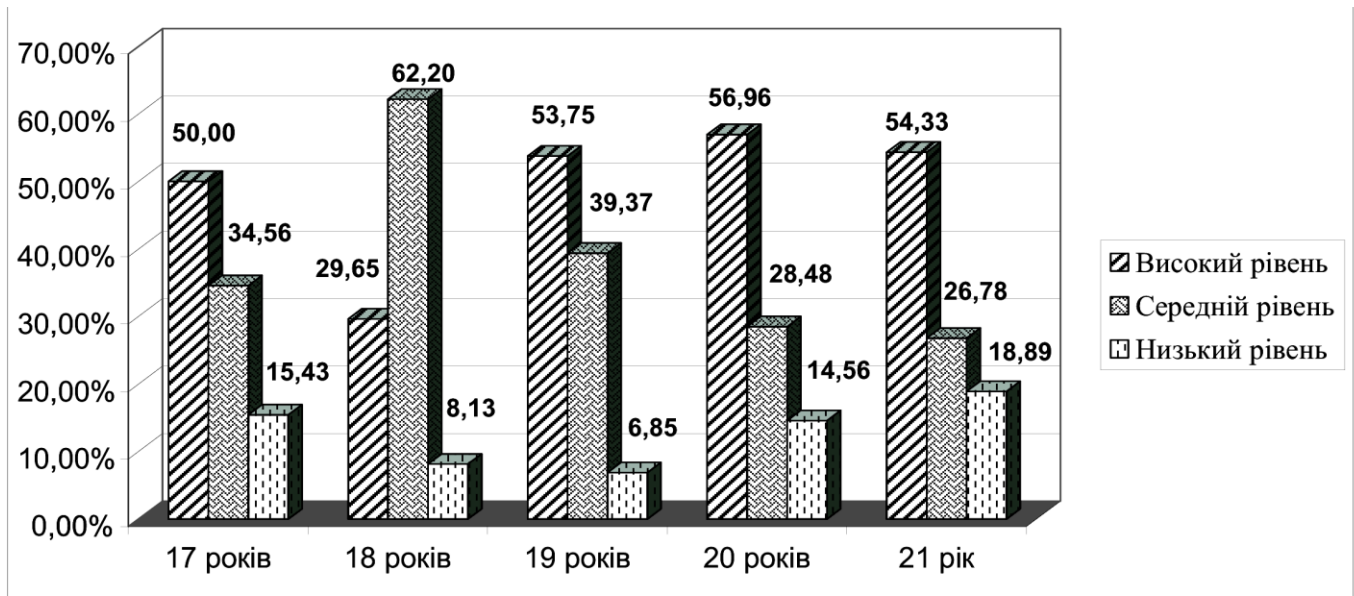

Рис. 4.12. Кількісні показники становлення авторського життєвого вибору юнаків

У майже половини всіх респондентів показники здатності до авторського життєвого вибору є *високими* (50,00% у 17 років, 29,65% у 18 років, 53,75% у 19 років, 56,96% у 20 років, 54,33% у 21 рік). У віці 17-18 років вони прагнуть до

здійснення автономного, найбільш оптимального для них варіанту життєвих рішень. Юнаки *віком 19 років* здійснюють вибір, який відповідає їх власним смисложиттєвим когніціям та, за висловлюваннями самих опитуваних, є “не найбільш очевидним, але оптимальним”. Опитувані *віком 20-21 рік* багаторазово обмірковують та переоцінюють власні життєві вибори перед прийняттям остаточного рішення про їх реалізацію. При здійсненні життєвих виборів вони зорієнтовані на перехід до постановки нових, більш складних завдань свого життя.

В цілому, досягнення високих показників авторського життєвого вибору юнаків є виявом їх готовності до реалізації ліній життєвого проекту й складових метапроектування. Життєві цілі й плани респонденти переосмислюють як власні, такі, що мають для них високу цінність, прагнуть до вільної й відповідальної реалізації когніцій метапроектування та ліній життєвого шляху.

Помірні кількісні показники розвитку механізму життєвого вибору виявлені в 34,56% юнаків віком 17 років, 62,20% – 18 років, 39,37% – 19 років, 28,48% – 20 років, 26,78% – 21 рік. Спрямування респондентів *віком 17-18 років* на організацію свого буття в теперішньому спричинює їх орієнтацію на здійснення соціально стереотипних життєвих виборів, оскільки такі вибори “свідчать про те, що я все роблю правильно, як всі люди”. У *віці 19 років* для досягнення найбільш важливих для них життєвих цілей, прогноз успішності яких є нечітким, переважно здійснюють обгрунтовані, але також соціально стереотипні життєві вибори. У *віці 20-21 рік* респонденти переживають незадоволеність такими виборами, оскільки обрані стереотипні способи життєпроектування спрощують образи життєвих цілей, зменшують їх відповідність екзистенціям життєвого проекту.

Прогнозування молодими людьми успішності досягнення своїх життєвих цілей є недостатньо гнучким та перспективним. Структури ліній життєвого проекту створюють обмежені можливості реалізації екзистенцій юнаків.

До *низького рівня розвитку* авторського життєвого вибору було зараховано 15,43% юнаків віком 17 років, 8,13% – 18 років, 6,85% – 19 років, 14,56% – 20

років та 18,89% – 21 рік. У віці 17-18 років при здійсненні життєвих виборів вони вкрай мало осмислюють їх значущість для реалізації своїх смисложиттєвих орієнтацій. У віці 19 років осмислюють власні вибори як соціальну необхідність, потребу відповідати соціальним очікуванням. У віці 20-21 рік юнаки здійснюють автономні життєві вибори в найбільш значущих для них видах життєдіяльності.

Недостатність розвитку автономних смисложиттєвих орієнтацій, що становлять базис життєпроекування, може спричинювати надання цими юнаками низької цінності реалізації власного проекту, відмову від суб'єктної самодетермінації свого життя, подальшу спрямованість на виконання життєвих завдань, поставлених соціумом, недостатність життєпроекування в цілому.

Для виявлення особливостей становлення механізму суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності юнаків було використано “Шкалу самодетермінації особистості” (авт. Б.Шелдон, в адаптації Є.М.Осіна). Результати емпіричного дослідження наведені на гістограмі 4.13.

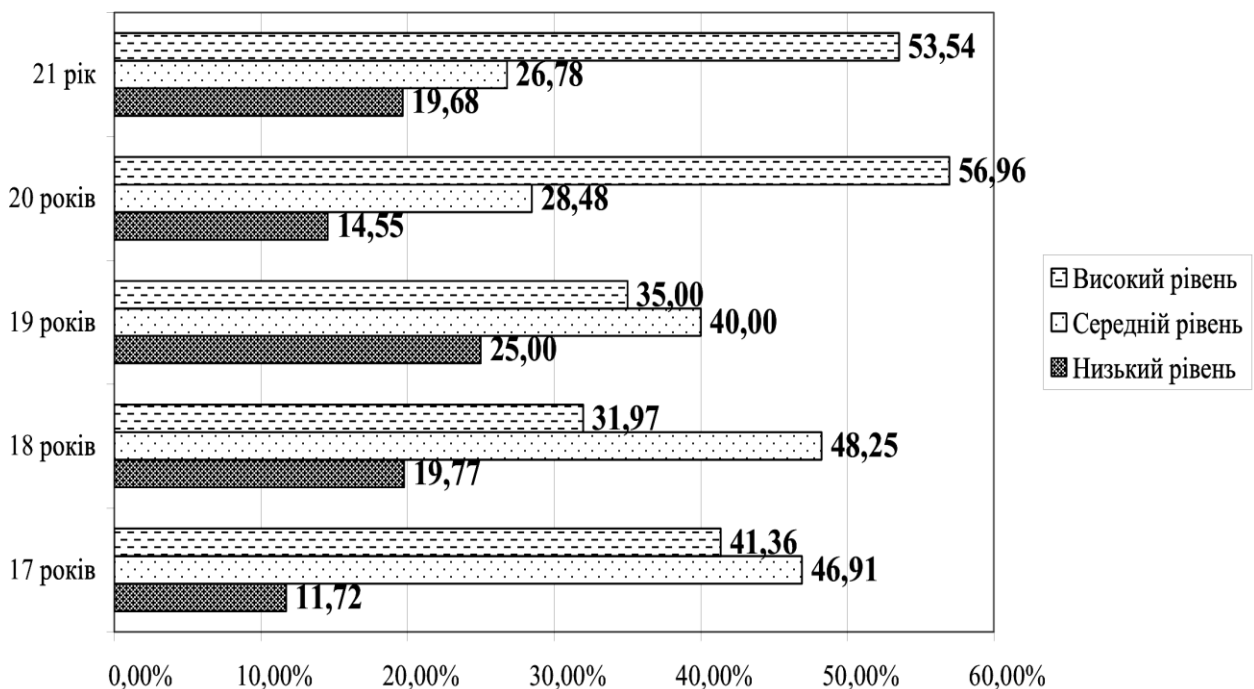

Рис. 4.13. Кількісні показники становлення суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності особистості юнацького віку

Серед юнаків *віком 17–18 років* високі кількісні показники суб'єктивної самодетермінації процесу життєдіяльності виявлено в 41,36% та 31,97% відповідно. Вони розвивають уміння з автономного управління своєю життєдіяльністю. Опитувані з *середніми кількісними показниками* цього утворення (46,91% та 48,25% відповідно) прагнуть виявити власні надбаня в управлінні своєю активністю відповідно до соціальної ролі дорослої людини. *Низький рівень розвитку* досліджуваного утворення (11,72% та 19,77%) відображає схильність юнаків обирати екстернальний локус контролю та докладати незначні зусилля для організації своєї життєдіяльності.

У віці *19 років* респонденти з *високим рівнем розвитку* суб'єктивної самодетермінації процесу життєдіяльності (35,00%) здійснюють саморегуляцію актуальних способів життєдіяльності, спрямованих на реалізацію визначених ними життєвих цілей. Опитувані з *середніми кількісними показниками* цього утворення (40,00%) організують пріоритетні життєдіяльності в теперішньому та найближчому майбутньому. Юнаки з *низьким рівнем становлення* досліджуваного феномена випробовують можливості саморегуляції життєдіяльності в побутових і комунікативних аспектах життя, що охоплюють теперішнє й найближче майбутнє.

У *віці 20–21 рік* юнаки з *високим рівнем розвитку* суб'єктивної самодетермінації процесу життєдіяльності (56,96% віком 20 років та 53,54% – 21 рік) утворюють все більш генералізовані й інтегровані механізми саморегуляції процесів їх життєпроекування. Так, респондентка А.М. (21,1 р.) зазначила, що “Уявляю своє життя як своєрідну конструкцію. Важливо передбачати вплив цих змін на всі інші важливі речі мого життя, здійснювати цілісний саморозвиток”.

Опитувані з *середніми кількісними показниками* розвитку цього утворення (28,48% і 26,78% відповідно) здійснюють саморегуляцію проектів життєздійснення в окремих лініях, зокрема “від студента – до справжнього професіонала”, “від адепта – до гуру духовного саморозвитку”.

Низькі показники становлення цього механізму життєпроекування було виявлено в 14,55% та 19,68% юнаків відповідно. Вони набувають здатності до управління процесами самоздійснення переважно окремих, найбільш особистісно значущих для них життєвих цілей і планів.

Високі показники суб'єктної самодетермінації життєдіяльності процесу життєдіяльності юнаків забезпечують їх осмислення себе в іпостасі творця власного життєвого проекту, нужду в його самовдосконаленні. Самодетермінація їх життєвих проектів спрямована не лише на досягнення гармонії з людством, але й на вироблення все більш досконалих способів сприяння розвитку інших людей.

Середні показники досліджуваного утворення є виявом здатності опитуваних до управління найбільш значущими складовими їх життєвого проекту. Вони здійснюють самоаналіз динаміки власних екзистенцій у ситуаціях життєвих криз, значних змін соціальної ситуації розвитку. У випадках встановлення значної невідповідності наявних способів життєпроекування екзистенційним когніціям, що змінились, перебудовують ці способи.

Низькі показники суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності життєдіяльності юнаків виявляються в ригідності їх життєвого проекту. Нерозробленість екзистенційної детермінації життєвого проекту обмежує розвиток їх потреб у суб'єктному управлінні процесами життєздійснення.

Здійснений аналіз результатів емпіричного дослідження механізмів проектування життєвого шляху особистістю пізньої юності дає можливість констатувати, що становлення екзистенційної рефлексії сприяє осмисленню юнаками свого буття, вироблення автономних смисложиттєвих орієнтацій, які, імплементуючись у процеси конструювання життєвих ліній, забезпечують інтеграцію складових життєпроекування. Механізм прийняття життєвого рішення спрямований на створення варіативних способів реалізації провідних екзистенцій та аксіокогніцій юнаків. Здійснення юнаками детального аналізу наявних можливостей їх життєздійснення, виявлення переваг і недоліків кожного

життєвого рішення, встановлення відповідності рішень власним екзистенціям розширює їх можливості з прийняття оптимальних рішень та сприяє подальшій переконаності в правильності власних рішень. Механізм авторського життєвого вибору забезпечує переосмислення опитуваними своїх життєвих рішень, що приймаються вільно, відповідально та можуть бути реалізовані тільки автором цього вибору. Це сприяє актуалізації життєвої енергії юнаків, спрямованої на реалізацію структур проектування в своїй життєдіяльності. Механізм суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності забезпечує їх потребу в саморозвитку свого життєвого проекту, розгортання його до рівня надситуативної активності особистості, спрямованої на вироблення все більш досконалих способів сприяння розвитку інших людей та організації свого буття в гармонії з ними.

4.6. Закономірності проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку

Здійснене експериментальне дослідження психологічних особливостей проектування особистістю життєвого шляху впродовж пізньої юності, а також механізмів розгортання цього психологічного утворення дало можливість виявити **наступні закономірності** досліджуваного психологічного утворення.

1. Чим більше становлення ліній життєвого проекту юнаків інтенціюється альтруїстичними, автономно виробленими смисложиттєвими орієнтаціями, тим вищих потенціалів досягають ці лінії впродовж пізньої юності. В ювенальному періоді життя людини самотворення нею ліній життєвого проекту інтенціюється смисложиттєвими та ціннісними структурами. Рання юність є віковим етапом самоорганізації особистістю своєї життєдіяльності на основі переважно не досить критично осмислених та інтеріоризованих соціальних смислів і цінностей. Відтак, життєпроекування, що детермінується такими екзистенціями й аксіологічними когніціями, відображає більшою мірою уявлення

молодих людей про алгоритми досягнення соціального успіху, ніж їх потребу віднайти своє унікальне “Я” та спроектувати його в просторово–часовий континуум свого буття. Тоді як активізація смисложиттєвого пошуку спостерігається в пізній юності, що конкретизується в автономному створенні молодими людьми власних смисложиттєвих орієнтацій та утвердженні екзистенціалів, які не лише є для них вищими, ідеальними цінностями буття, але й такими, які молодь прагне здійснити в своєму житті на благо інших людей, причому в різних модусах взаємодії з ними.

Трансценденція юнаками своїх глобальних екзистенцій у виміри інтимно–особистісної взаємодії з романтичним партнером сприяє створенню ними більш конкретних алоцентричних цінностей – робити кохану людину щасливою, сприяти її особистісному зростанню й життєздійсненню тощо. Такі ціннісні орієнтації виявляються в емоційно прихильному ставленні до коханої людини, довірі, повазі, турботі про її благополуччя, відсутності ревнощів, рефлексивності своїх романтичних взаємин. Подальша екзистенційно-суб’єктна інтеграція юнаками цих ставлень, як структур особистісного простору проектування, сприяє виробленню ними авторських репрезентацій любові–ніжності, найбільш продуктивної стратегії романтичної взаємодії.

У професійній лінії життєпроекування альтруїстичні смисложиттєві орієнтації юнаків втілюються в цінностях професійного саморозвитку, взаємодії, самореалізації здібностей, професійно важливих якостей та праці, корисної іншим людям. Розвиток зазначених цінностей, у свою чергу, реалізується у високому рівні самовизначення юнаків, що відображає їх впевненість у своєму вільному й відповідальному виборі професії, спрямованості на пізнання навчально–професійного середовища, подальшій самореалізації за обраним фахом, сприяє розвитку життєстійкості до соціальних труднощів. Сенси професійного саморозвитку юнаків виявляються в творчо–перетворювальній стратегії організації ними свого професійного буття.

Інтенціювання структур етнічної лінії автономними смисложиттєвими когніціями юнаків виявляється в наданні ними пріоритету безкорисливій життєдіяльності на благо своєї нації над очікуванням тих благ, які держава може надати її громадянину. Досліджувані успішно здійснюють етнічну самоідентифікацію, виробляють безумовно позитивне ставлення до свого етносу, реалізують смисли подальшого пізнання свого етнічного буття, чітко усвідомлюють негативні аспекти соціально–економічного та політичного теперішнього Української держави, осмислюють власні можливості з його оптимізації та реалізують їх. У етнічній та міжетнічній взаємодії альтруїстичні сенси свого буття вони втілюють в прагненні виявити найкращі етнічні якості свого характеру, тому обирають стратегію позитивної та толерантної взаємодії з представниками свого етносу й інших культур.

У духовній лінії альтруїстичні екзистенції юнаків інтенціюють становлення в них цінностей духовного саморозвитку й подальшої самореалізації у відносинах з усіма людьми. Для них високої цінності набуває власна життєдіяльність з пізнання вищих екзистенціалів свого буття, саморозвитку духовного потенціалу. В соціальних відносинах вони реалізують свої екзистенції та цінності щодо виявлення емпатійного й альтруїстичного ставлення до всіх людей як неадаптивної надситуативної життєвої активності.

Таким чином, проектування автономних, всезагальних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій юнаків в процесі самовизначення ними способів реалізації цих екзистенцій та стратегій взаємодії в різних лініях життєвого шляху опосередковується виробленням більш конкретних алоцентричних ціннісних орієнтацій, що підтверджує відповідну закономірність авторської концепції.

2. Чим ширшою, змістовнішою є лінія життєвого проекту, тим тривалішим у віковому діапазоні юності є її реконструювання. Вже у віці 18–19 років екзистенційно детерміноване реконструювання структур інтимно–особистісної лінії життєвого проекту сприяє підвищенню її якісних надбань.

Юнаки переосмислюють випробувані ними алгоритми “дорослої” поведінки в своїх “дорослих” стосунках, аналізують успіхи й невдачі, здійснюють рефлексію своїх романтичних взаємин та конструюють такі способи життєпроекування, які більшою мірою забезпечують тривалість та стабільність цих взаємин у часі, створюють нові можливості для їх особистісного розвитку.

На відміну від інтимно–особистісної лінії життєпроекування, в якій особистість взаємодіє переважно зі своїм романтичним партнером, а також, досить помірно, зі значущими іншими, які можуть опосередковано впливати на її стосунки кохання, вибудовування професійної лінії життєвого проекту є більш широким у життєвому просторі. В умовах професійної підготовки юнаки пізнають навчально–професійне середовище, спілкуються з іншими студентами, в умовах практичної підготовки набувають досвіду комунікації з фахівцями за обраною професією та споживачами послуг фахівців за своєю спеціальністю. Все це сприяє виробленню ними значної кількості професійних ставлень, способів організації навчально–професійної та професійної взаємодії, виявленню різноманітних можливостей професійного зростання й векторів подальшої реалізації за обраним фахом. Для конструювання професійної лінії життєвого проекту юнаки прагнуть узгодити ці соціальні та соціально–психологічні конструкти, обрати найбільш значущі для себе, осмислено реконструювати їх та автономно утворити складові професійного життєпроекування. Активізація утворень професійної лінії, що виявляється в зростанні кількісних та розвитку якісних їх показників, найчастіше розпочинається в молоді віком 19–20 років.

Етнічна лінія життєвого проекту є більш широкою, ніж професійна. Саморозвиток особистості юнацького віку в ній відбувається в контексті не лише її індивідуального життя, але й в процесах більш широкого осмислення власного “Я” як частини буття своєї нації від історичного теперішнього – до майбутнього. На відміну від більш вузьких (інтимно–особистісної та професійної), у цій лінії молоді люди пізнають досить обмежену кількість презентованих у соціумі

прикладів позитивного етнічного життєздійснення сучасної людини. Тому процеси створення цієї лінії життєвого проекту є більш широкими не лише в просторово–часовому континуумі їх буття, але й змістовно. Юнаки мають не стільки індивідуалізувати соціально детерміновані особистісні утворення, сконструйовані ними на попередніх вікових етапах, скільки саме виробити власні етнічні способи самовизначення та ціннісного ставлення до інших людей у широкому історико-культурному, національному, громадянському, політичному та інших аспектах. До того ж, у процесах безпосередньої та дистанційної етнічної взаємодії молоді люди презентують себе в соціальній ролі українців. Для цього вони мають конкретизувати саме ті етнічні якості, властиві українському народу, які наявні в них та які вони хочуть виявити у відносинах з іншими людьми. Глобальність та багатоаспектність проектування молодими людьми етнічної лінії свого життєвого проекту зумовлює активізацію її структур лише наприкінці пізньої юності – у віці 20–21 рік.

Послідовну прогресивну динаміку кількісних інтегрованих показників серед усіх ліній життєпроекування нами було виявлено лише у духовній. Вважаємо, що вибір юнаками векторів духовного саморозвитку й способів їх самореалізації найменше детермінується і обмежується соціально. Тому, вірогідно, переосмислення особистістю екзистенційних аспектів духовного самоздійснення відбувається у ранній юності та інтенціює подальше становлення екзистенційного “Я”, екзистенційної рефлексії та смисложиттєвих орієнтацій як базису автономного розгортання структур життєвого проекту в пізній юності.

Зниження кількісних показників розвитку окремих складових ліній життєвого проекту юнаків у другій половині пізньої юності пов’язано з їх переорієнтацією на реконструювання цих ліній у часі та інтеграцію їх структур, що перебудовуються.

3. Чим вищих якісних показників досягають лінії життєвого проекту юнаків, тим продуктивнішим є вибудовування ними структурних компонентів

метапроекування. Аналіз результатів експериментального дослідження дає можливість констатувати, що чим вищими є кількісні та якісні показники розвитку ліній життєвого проекту юнаків, тим більш чіткими й деталізованими є їх життєві цілі й плани, реалістичним – прогнозування свого майбутнього, активно–перетворювальною – стратегія метапроекування життєвого шляху.

Становлення смисложиттєвих орієнтацій юнаків та прагнення до їх реалізації спрямовує їх життєтворчу енергію на вибудовування ліній життєвого проекту. Розгортання цих ліній у життєвому часі в пізній юності сприяє переживанню молодими людьми нужди в суб'єктному вибудовуванні когніцій свого майбутнього та здійсненню життєдіяльності для їх реалізації вже в теперішньому. Таким чином, становлення процесів проектування й метапроекування досліджуваними свого життя нерозривно взаємопов'язане.

4. Чим більше юнаки проектують альтруїстичні смисложиттєві орієнтації в структури життєвих цілей, тим більш деталізованими, інтегрованими та цілісними стають їх структури в просторово–часовому континуумі. Конструювання юнаками своїх життєвих цілей на основі автономних смисложиттєвих орієнтацій сприяє вибудовуванню ними чітких когніцій цих цілей у найближчій та віддаленій життєвій перспективі, а також – у середній, що поєднує прогноз особистістю свого найближчого майбутнього та її ідеальні уявлення про успішну реалізацію проекту свого життя у віддалені періоди життєвої перспективи. Проектування молодою людиною власних екзистенцій у структури індивідуального майбутнього сприяє мобілізації її життєвої енергії та визначає готовність докладати значні зусилля та використовувати всі можливі соціальні ресурси для реалізації створеного проекту. Така молода людина набуває можливості не визначати для себе один пріоритетний домен метапроекування, а створювати деталізовану структуру життєвих цілей в декількох модусах життєвого простору. Прагнення юнаків до здійснення поставлених цілей сприяє ретельному обмірковуванню ними способів досягнення генеральних цілей життя,

виробленню більш короткотривалих цілей-засобів, які, об'єднуючись у логічну послідовність, створюють послідовну траєкторію реалізації цих глобальних цілей.

Конструювання юнаками своїх життєвих цілей стає інтегрованим не лише в життєвому часі, але й у просторі: вони все чіткіше усвідомлюють та проектують можливості взаємопов'язаної та взаємообумовленої реалізації своїх цілей у інтимно–особистісному та професійному модусах метапроектування, а також способи втілення цілей духовного саморозвитку й самореалізації в них. Вони переосмислюють власну структуру життєвих цілей не як сукупність рядоположних когніцій, а як глобальне цілісне психологічне утворення, реалізація кожної складової якого тісно взаємопов'язана з іншими та необхідна для їх здійснення, отже – жодна ціль не може бути відкинута. Таким чином, структура життєвих цілей юнаків у континуумі метапроектування стає деталізованою, інтегрованою та цілісною.

5. Чим складніша екзистенційна детермінація життєвих цілей юнаків, тим вищої здатності до суб'єктного управління процесами метапроектування вони набувають. Переживання молодими людьми високої цінності метапроекту свого життя для себе й багатьох інших людей, а також власної самоцінності як його творця, сприяє розвитку в них стійкої генералізованої потреби з реалізації створених цілей. Екзистенційна детермінація структури життєвих цілей юнаків, що сприяє їх *деталізації*, – створенню чітких реалістичних уявлень про образи й способи реалізації своїх життєвих цілей у різних вимірах просторово–часового континууму майбутнього, – зумовлює розвиток їх здатності до суб'єктної самодетермінації локальних способів своєї життєдіяльності, спрямованих на послідовне або одночасне створення відповідних їм життєвих планів, прогнозування успішності реалізації цих життєвих цілей та мобілізації життєвих ресурсів, необхідних для їх досягнення. Екзистенційна детермінація розвитку життєвих цілей юнаків, що забезпечує їх *деталізацію й інтеграцію*, сприяє суб'єктній саморегуляції ними подальшого метапроектування засобів реалізації

життєвих цілей (життєвих планів, структур прогнозування, вироблення стратегічного способу реалізації життєвих цілей). При цьому, якщо життєдіяльність з досягнення своїх цілей в різних модусах просторово–часового континууму буття, оцінюється самим автором метапроекту як така, що потребує залучення надміру значних життєвих ресурсів, докладання занадто глобальних зусиль з їх реалізації, то він визначає *пріоритетні*, точніше найбільш важливі для реалізації цілі, а інші оцінює як такі, що можуть бути і не здійснені ним. Якщо структура життєвих цілей особистості віку пізньої юності набуває *деталізованості, інтегрованості й цілісності*, то вона виробляє способи суб'єктного управління процесами реалізації цієї структури високого рівня розвитку. За такої, дійсно суб'єктної, самодетермінації процесів метапроекткування вона не диференціює свої життєві цілі відповідно до їх особистісної та соціальної значущості, а переосмислює інтегровану структуру своїх життєвих цілей як єдиний проект, що має бути реалізований у цілому.

б. Чим інтенсивніше становлення структури проектування життєвого шляху особистості пізньої юності, тим більш значними стають її можливості з інтеграції структури життєвого проекту, подальшої його суб'єктної саморегуляції та авторського саморозвитку.

У досліджуваному віковому періоді особистість переорієнтовується від переважно соціально детермінованої організації своєї життєдіяльності до осмислення унікальності й самоцінності власного “Я”, переживання генералізованої потреби з його реалізації в своєму теперішньому й майбутньому. Вироблення власних смисложиттєвих когніцій, що інтенціюють подальший розвиток життєвого проекту юнаків, сприяє змістовному реконструюванню його складових. Виникнення протиріч у змісті когніцій свого життєвого проекту та виявлення юнаками цих протиріч визначає необхідність їх подальшого вирішення засобами узгодження, змістовної інтеграції цих когніцій. Така інтеграція

найчастіше здійснюється через *осмислення ними самореалізації власного “Я” засобами продуктивної трансценденції в життя інших людей.*

Отже, юнаки осмислюють свій життєвий проект як цілісне психологічне утворення, який може здійснити значний внесок в оптимізацію буття інших людей, а також себе як автора цього життєвого проекту, який: єдиний має можливості й ресурси для реалізації цього проекту; добровільно приймає на себе відповідальність перед собою й усіма людьми за реалізацію цього проекту; набуває високої самоцінності як людина, що реалізує цей проект.

Усе це сприяє становленню в них потреби зі здійснення суб’єктної (осмисленої, вільної та відповідальної) саморегуляції здійснення цього проекту.

В процесі реалізації життєвого проекту людина віку пізньої юності усвідомлює його як вже створений у минулому “продукт” своєї життєдіяльності, наявний в теперішньому, а себе – як особистість, що перебуває в процесах динамічних самозмін. Процеси неперервного встановлення юнаками власного “Я” й структур життєвого проекту, саморозвитку та саморегуляції цього проекту для надання йому максимальної відповідності власній індивідуальності реалізуються в авторському управлінні респондентами подальшим реконструюванням свого життєвого проекту в процесах його неперервного саморозвитку.

Таким чином, у ювенальному періоді життя особистості відбувається прогресивний розвиток всіх структур і механізмів проектування нею життєвого шляху, що досягає рівня авторського проектування нею свого життєвого шляху. Однак і наприкінці пізньої юності нами виявлено помірні й низькі показники розвитку за результатами дослідження переважної більшості складових і механізмів досліджуваного утворення.

Підвищенню ефективності екзистенційно–суб’єктної самодетермінації проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку, на нашу думку, сприятиме впровадження спеціальних психологічних заходів з активізації цього інтегративного психологічного утворення.

Висновки до розділу 4.

В юнацькому віці розвиток екзистенційного “Я”, розгортання смисложиттєвого пошуку особистості сприяє становленню смисложиттєвих орієнтацій – базисного конструкту життєвого проекту. Серед смисложиттєвих когніцій молодих людей переважають сімейні, сенси самореалізації й пізнання. Впродовж пізньої юності відбувається активізація власне екзистенційних й альтруїстичних сенсів. Гедоністичні – втрачають свою актуальність. Показники розгортання смисложиттєвих орієнтацій у часі в більшості юнаків є помірними. Становлення конструктів “локусу контролю Я”, що відображають смисли конструювання ними особистісного світу, є вищими, ніж “локусу контролю життя”, в яких втілюються сенси організації соціальної життєдіяльності.

Серед ціннісних орієнтацій юнаків, як складових їх життєвих ліній у особистісному світі, найбільш значущими є інтимно–особистісні та професійні, а в процесах метапроектування – інтимно–особистісні та духовні. У понад половини досліджуваних уявлення про ціннісність і доступність аксіологічних когніцій мають незначні відмінності, що сприяє самотворенню життєвого проекту.

В інтимно-особистісній лінії життєпроектування молоді люди реалізують переважно екзистенції емоційної прихильності та довіри до романтичного партнера. Впродовж досліджуваного періоду вони все чіткіше вибудовують стратегії взаємодії з коханою людиною, в яких переорієнтовуються з жертвовного або, навпаки, прагматичного кохання на продуктивне кохання–ніжність.

У професійній лінії життєвого проекту перші розчарування юнаків спричинюють зниження кількісних показників їх професійної спрямованості. В подальші роки вони віднаходять можливості реалізації смисложиттєвих орієнтацій у професійній діяльності, що сприяє здійсненню ними суб’єктного управління процесами залучення життєвих ресурсів для самореалізації проекту своєї кар’єри. Втім, більшість юнаків обирають переважно стереотипні, не досить активні та індивідуалізовані стратегічні способи професійного саморозвитку.

Активізація етнічної лінії життєвого проекту серед інших відбувається найбільш пізно. Більшість юнаків спрямовані на позитивну ідентифікацію власного “Я” та свого етнічного буття. Основною стратегією міжособистісної взаємодії юнаків є етнічна норма. Втім деякі молоді люди надають перевагу виявам етнофанатизму, етноізоляціонізму, етнічній індиферентності тощо.

У духовній лінії проектування свого буття юнаки переорієнтовуються з інтеріоризації соціальних засобів духовного самовираження на вироблення автономних когніцій духовного саморозвитку. Висока значущість для них як потреб сприяння розвитку інших людей, так і реалізації власних життєвих цілей, бажань, виявляється в помірному розвитку емпатійної й альтруїстичної поведінки.

Упродовж пізньої юності розвиток структури життєвих цілей як базису метапроектування сприяє підвищенню реалістичності, варіативності життєвих планів; розвитку здатності до прогнозування майбутнього; виробленню активно-перетворювальної стратегії метапроектування; авторському управлінню процесами життєпроектування.

Становлення складових проектування юнаками життєвого шляху забезпечується розвитком механізмів екзистенційної рефлексії, прийняття життєвих рішень, авторського життєвого вибору, суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності. Все це сприяє екзистенційній детермінації їх життєпроектування, мобілізації життєвої енергії для здійснення ідеального проекту життя й розвитку вмінь суб'єктної саморегуляції цієї життєдіяльності.

Втім, у більшості досліджуваних віку пізньої юності розвиток складових, механізмів та життєпроектування в цілому відбувається помірно. Звідси випливає необхідність розробки й впровадження спеціальних психологічних заходів оптимізації проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку.

Емпіричне дослідження особливостей становлення досліджуваного утворення дало можливість визначити психологічні закономірності проектування юнаками життєвого шляху.

РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТІСТЮ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

5.1. Розвивальна програма підвищення ефективності проектування життєвого шляху особистості юнацького віку

Грунтовний аналіз сучасних психологічних джерел дав можливість виявити ряд дискретних розробок вчених, спрямованих на активізацію окремих структур проектування життєвого шляху юнаків. Проаналізуємо їх детальніше.

Розвиток смисложиттєвих орієнтацій молоді засобами активного психолого-педагогічного навчання сприяє становленню гуманістичних і духовних цінностей (Н.В.Моздор [305]), прагненню до професійної самореалізації (Х.М.Дмитерко-Карабін [147]), створенню смислової реальності юнаків як суб'єктів саморозвитку та ціннісного простору міжособистісної взаємодії (І.С.Варе [85]). Ми погоджуємось з положеннями цих вчених і вважаємо, що розробка програми з оптимізації становлення *смисложиттєвих орієнтацій*, як базису проектування юнаками життєвого шляху, має бути спрямована не лише на автономне вибудовування смисложиттєвих когніцій, але й на *їх подальше перетворення в екзистенційні імперативи самоорганізації юнаками своєї життєдіяльності*.

Системи роботи сучасних вчених з активізації інтимно-особистісної лінії життєвого проекту юнаків передбачають оптимізацію смислів актуального кохання та майбутніх шлюбних взаємин (Є.В.Вараксіна [84]), розвиток умінь з вибору стильових особливостей романтичної взаємодії (Ю.М.Кашпур [192]), проживання екзистенцій кохання (М.Є.Ланцбург [243]), актуалізацію емоційних механізмів прийняття рішень у стосунках кохання, сприяння розвитку відповідального ставлення до своїх взаємин (Л.В.Помиткіна [365]).

У дослідженнях Н.В.Белової з оптимізації професійної лінії життєпроекування юнаків доведено, що формування в юнаків умінь з професійного цілеутворення й планування, саморегуляції забезпечує їх позитивне ставлення до обраної професії, актуальної життєдіяльності, спрямованої на досягнення професійних цілей [38].

Визнаючи наукову цінність розглянутих досліджень, зазначимо, що, на нашу думку, робота з розвитку інтимно-особистісної та професійної ліній життєвого проекту юнаків буде ефективною за умови *активізації їх цілей та планування шлюбних взаємин і кар'єри в єдності з виробленням ефективних способів актуальної взаємодії в інтимно-особистісному та професійному просторі життя, спрямованих на досягнення поставлених цілей.*

Система психологічних засобів з оптимізації становлення національної самосвідомості сучасних юнаків, згідно з науковою позицією Л.М.Співак, має бути спрямована на розвиток потенційних можливостей їх взаємодії з етнічною реальністю, проектування вироблених способів національного самоусвідомлення, самореалізації та саморегуляції [431]. Ми погоджуємось з науковою позицією вченої та вважаємо, що програма оптимізації етнічного життєконструювання особистості юнацького віку має передбачати *сприяння виробленню ними власних способів етнічного саморозвитку й позитивної етнічної самореалізації.*

Формувальні впливи на розвиток духовного буття юнаків активізують їх прагнення до реалізації екзистенціалів милосердя, добра, допомоги потребуючим у реальних життєвих ситуаціях (Е.О.Помиткін [360]). Створення умов для рефлексивного осмислення юнаками духовного “Я”, сприяє розгортанню автономної мотивації духовного саморозвитку юнаків (О.І.Климишин [195]).

Приймаючи наукові позиції О.І.Климишин та Е.О.Помиткіна, відзначимо, що, на нашу думку, психологічні засоби з оптимізації духовної лінії проектування юнаками життєвого шляху мають бути спрямовані не лише на їх духовне зростання, але й на *активізацію їх емпатійного та альтруїстичного ставлення до*

всіх людей як надситуативної життєвої активності особистості. Це сприятиме підсилению імплементації їх альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій у самоорганізацію процесів життєпроектуювання в духовному просторі буття.

Системи засобів з оптимізації конструювання молодими людьми структурних компонентів метапроєкту розроблені Н.Л.Биковою, О.О.Вороніною, О.В.Люсовою та ін. Особливостями сучасних психотехнологій метапроєктування юнаків у дослідженнях цих вчених виступають: 1) спрямованість систем роботи на встановлення відповідності когніцій майбутнього та засобів реалізації цілей і планів юнаків в теперішньому; 2) вибудовування автономного метапроєкту життя не стільки засобами руйнації сконструйованого стихійно на більш ранніх етапах онтогенезу, скільки за допомогою перетворення цього метапроєкту та подальшої інтеграції його нових та більш ранніх структур [79; 101; 269].

Результати здійсненого теоретико-експериментального дослідження дають можливість інтегрувати принципи проєктування юнаками життєвого шляху, зміст моделі цього психологічного утворення та вищезазначені позиції сучасних вчених щодо організації систем роботи з розвитку цього психологічного утворення. Все це необхідно було для розробки методологічного й методичного підґрунтя та впровадження формувального експерименту. На цій основі важливо здійснити 1) інтерпретацію принципів проєктування життєвого шляху юнаків в умовах реалізації системи психологічних засобів з його оптимізації; 2) визначити завдання формувального експерименту, що відображають специфіку розвитку структурних компонентів і механізмів проєктування юнаками життєвого шляху.

Систему психологічних засобів проєктування життєвого шляху було впроваджено на базі факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова у 2017–2018 рр.

Зміст формувального експерименту включав три етапи, на яких було послідовно реалізовано чотири завдання експериментальної роботи, спрямованої

на реалізацію принципів екзистенційно–суб’єктного підходу для активізації життєпроекування юнаків, у відповідності з розробленою моделлю.

На першому етапі впровадження розробленої системи психологічних засобів було впроваджено принцип смисложиттєвої мотивації образу майбутнього особистістю юнацького віку. *Першим завданням* формувальної роботи було визначено створення психологічних умов для активізації автономних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій юнаків та їх подальшої трансценденції в просторово–часові виміри їх життєпроекування. Основною формою роботи було обрано діалогічні бесіди.

На другому етапі для реалізації принципу інтеграції життєвих ліній у особистісному й соціальному світах було поставлено *друге завдання* з активізації та інтеграції в часі складових життєвого проекту юнаків. Для здійснення принципу смислового переживання особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації життєвого проекту було визначено *третьє завдання* роботи – переосмислення юнаками складових їх життєвого проекту як власних, вільних, необхідних для самореалізації. Основною формою роботи цього етапу був психологічний тренінг.

Третій етап формувального експерименту був спрямований на набуття юнаками досвіду здійснення позитивних впливів на життєпроекування інших. На цьому етапі основна увага приділялась реалізації принципу суб’єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту особистості юнацького віку. *Четвертим завданням* системи психологічних засобів стало набуття та рефлексивне осмислення юнаками досвіду автономного створення та реалізації проектів оптимізації життя інших людей.

Основні етапи, завдання, методи й технології впровадження системи психологічних засобів оптимізації проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку відображено на рис. 5.1. Процесуальну схему проведених засобів, що доповнює змістову, відображено в додатку Є.

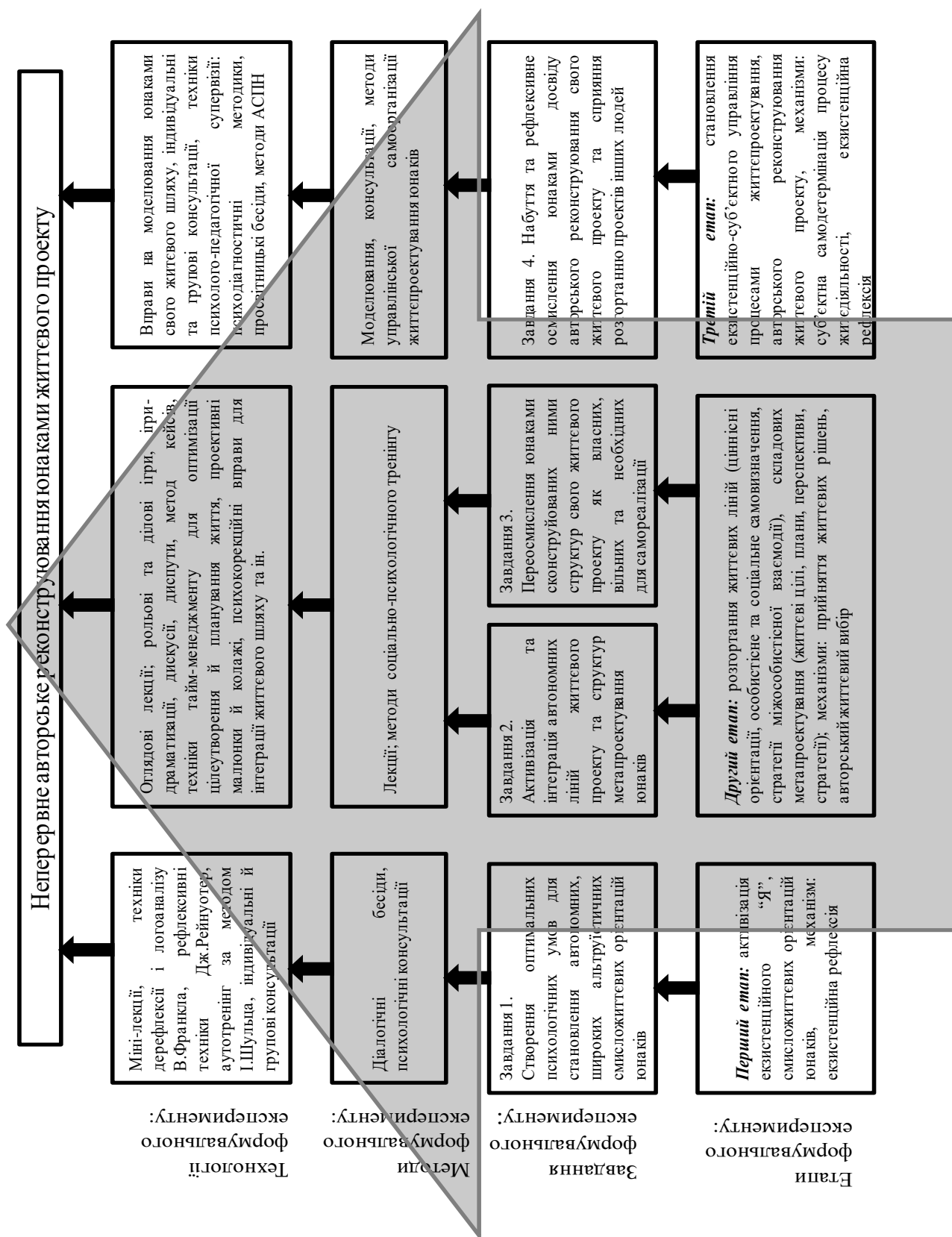

Рис. 5.1. Змістова схема психологічних засобів з оптимізації проєктування життєвого шляху особистістю юнацького віку

Першим принципом дослідження проектування життєвого шляху юнаків нами було визначено *принцип смисложиттєвої мотивації образу майбутнього особистістю юнацького віку*. В процесі формувального експерименту осмислені в процесі пізнання своєї самості, автономні смисложиттєві орієнтації юнаків набувають для них високої цінності, зумовлюють потреби в їх реалізації. Мотиви реалізації особистістю когніцій ідеального майбутнього, стають такими, що надають життєвим цілям і планам юнаків глибокого особистісного смислу.

Це дало можливість визначити *перше завдання*, реалізоване на ***першому етапі*** авторської системи психологічних засобів з оптимізації життєпроекування молоді: створення належних психологічних умов для *активізації автономних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій юнаків та їх трансценденції в просторово–часові виміри їх життєпроекування*. Для вирішення цього завдання розроблені психологічні засоби (діалогічні бесіди) були спрямовані й на активізацію механізму смисложиттєвого пошуку юнаків – *екзистенційної рефлексії*. Визначене завдання нами було конкретизовано через: 1) сприяння саморозвитку автономних смисложиттєвих орієнтацій юнаків; 2) трансценденцію автономних смисложиттєвих когніцій респондентів у просторово-часові виміри їх буття; 3) становлення внутрішнього локусу контролю, який трансформує смисложиттєві орієнтації юнаків зі “знаних” когніцій у цінності життєдіяльності.

На основі *принципу інтеграції життєвих ліній у особистісному й соціальному світах* нами було визначено змістовні аспекти роботи з оптимізації ліній життєпроекування респондентів. Важливою формою діяльності на ***другому етапі*** формувального експерименту був психологічний тренінг. Засобами тренінгу реалізовано *друге завдання* цього експерименту, а саме: *активізація основних складових життєвого проекту юнаків та їх інтеграція в просторово–часовому континуумі буття*. Технології психологічних вправ, ігор і моделювання, дискусій були спрямовані на розвиток інтегрованої, несуперечливої системи ціннісних орієнтацій, активізації ціннісної детермінації самовизначення й

стратегій міжособистісної взаємодії юнаків у різних лініях життєвого проекту. На другому етапі системи психологічних засобів значна увага приділялась розвитку *механізму життєвих рішень* юнаків. Становлення в юнаків дивергентного мислення, спрямованого на створення варіативних рішень, підвищує успішність подальшої автономної організації ними свого буття. Зміст другого завдання формувального експерименту нами було конкретизовано завдяки наступному: 1) активізації широких алоцентричних ціннісних орієнтацій у кожній лінії життєпроекування; 2) узгодженню життєвих рішень та стратегій міжособистісної взаємодії юнаків у різних лініях проекту; 3) інтеграції складових кожної лінії в життєвому часі.

Досягнення дійсної автономності структур життєвого проекту забезпечувалось засобами реалізації *принципу смислового переживання особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації життєвого проекту*. В змісті тренінгових занять значна увага приділялась визначенню смислу, який мають для них автономні способи життєдіяльності. Впровадження авторських модифікацій рольових та ділових ігор, завдань тренінгу мало на меті активізацію *механізму авторського життєвого вибору*, забезпечення свободи вибору юнаків від соціальних впливів. *Третім завданням* системи психологічних засобів, реалізованому на **другому етапі** її впровадження, було обрано переосмислення ними сконструйованих складових життєвого проекту як вільних та необхідних для самореалізації. Осмислення ними своїх життєвих виборів сприяє конкретизації когніцій метапроекування, їх інтеграції з лініями життєвого проекту.

Третє завдання формувального експерименту було реалізовано засобами розвитку здатності юнаків до авторського життєвого вибору відносно узгодження: 1) цінностей життя в цілому з цінностями майбутнього; 2) когніцій перспективних життєвих цілей, планів з актуальними способами самовизначення; 3) стратегій метапроекування зі стратегіями реалізації ліній життєвого проекту.

Впровадження *третього етапу* авторської системи психологічних засобів спрямоване на подальше самостійне творіння юнаками життєвого проекту. *Реалізація принципу суб'єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту особистості юнацького віку* передбачала надання їм максимальної свободи та стимулювання життєтворчості в процесах проектування життєвого шляху. Створюючи умови для оптимізації життєпроекування інших людей, учасники експерименту набували досвіду пізнання їх життєвого шляху. Переживання позитивного впливу своєї життєдіяльності на самоздійснення інших сприяло усвідомленню потреб інших в соціальній підтримці їх життєтворення. *Четвертим завданням* формувального експерименту було визначено набуття та рефлексивне осмислення юнаками досвіду авторської трансценденції життєпроекування в процесі особистісного самоздійснення інших людей.

Значна увага на цьому етапі роботи приділялась розвитку механізмів суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності та екзистенційної рефлексії юнаків. Реалізацію четвертого завдання було здійснено засобами: 1) мінімального втручання психолога у процеси авторського реконструювання юнаками свого життєвого проекту; 2) стимулювання їх ідей зі сприяння реалізації життєвих проектів інших; 3) емоційної та екзистенційної підтримки при переживанні ними невдач у життєпроекуванні.

На *першому етапі* системи психологічних засобів здійснюється робота зі сприяння розвитку автономних смисложиттєвих орієнтацій юнаків (Додаток Ж1). Для розширення можливостей учасників експерименту з автономного вибудовування смисложиттєвих орієнтацій нами було обрано метод діалогічної бесіди. Темами розроблених діалогічних бесід, тривалістю 1 год. кожна, нами було обрано: “Людина й Всесвіт: грані взаємодії”, “Життя однієї людини: смерть чи безсмертя”, “Жити повним життям для мене означає...” та ін. В процесі кожної бесіди було конкретизовано уявлення юнаків про такі психологічні поняття, як: смислові конструкти свідомості; екзистенції, екзистенція смислу життя людини;

самоздійснення людини; рефлексія як механізм смисложиттєвого пошуку людини, екзистенційна рефлексія; майбутнє як часовий вимір життя людини.

Серед механізмів проектування смисложиттєвих орієнтацій юнаків, як ми вважаємо, найбільш значущим є механізм екзистенційної рефлексії. Тому в процесі діалогічних бесід, створювались спеціальні засоби для їх самопізнання й самоаналізу, зокрема “Два магічних питання” Дж.Рейнуотер [386], логотерапевтичні техніки дерефлексії й логоаналізу В.Франкла [476], рефлексивні техніки пошуку “відповіді підсвідомості” І.Шульца [522] для актуалізації смисложиттєвих когніцій юнаків, в тому числі засобами екзистенційної рефлексії.

Рефлексивне осмислення юнаками свого буття та “наповнення” його смислами (за В.Франклом [477]) сприяло імплементації їх екзистенцій у просторово-часовий континуум буття та активізації життєпроекування.

Другий етап системи психологічних засобів нами було реалізовано засобами розробки й впровадження авторського тренінгу “Активізація проектування життєвого шляху особистості юнацького віку” (Додаток Ж2-Ж3). *Метою* тренінгу було самотворення юнаками структур метапроекування й проектування ліній життєвого проекту на основі автономних смисложиттєвих орієнтацій. Основними його завданнями було визначено: 1) актуалізацію потреби в самопізнанні й самоуправлінні траєкторією розгортання свого буття; 2) становлення здатності до створення варіативних когніцій метапроекування й визначення найбільш ефективних способів реалізації смислів життя; 3) набуття здатності до здійснення автономного життєвого вибору через інтеграцію життєвого проекту в часі; 4) вибудовування особистісно зрілих стратегій міжособистісної взаємодії, спрямованих на реалізацію свого життєвого проекту й підтримку проектів інших людей; 5) розвиток механізмів життєпроекування юнаків; 6) вироблення альтруїстичного, ціннісного ставлення до інших людей та їх життєвих проектів.

Кожне заняття авторського тренінгу включало вступну, основну й заключну частини. У вступі до занять було використано різноманітні вправи–розминки,

психогімнастики для налаштування учасників експерименту на подальшу роботу. Зміст основної частини кожного заняття було спрямовано на активізацію конкретних структурних компонентів та механізмів життєпроекування юнаків, а також їх інтеграцію з іншими складовими цього психологічного утворення. Заключна частина кожного заняття тренінгу включала медитації, візуалізації, психогімнастики, спрямовані на психологічне “закриття” учасників тренінгу, одержання зворотного зв’язку, виявлення їх очікувань, вражень, обмін думками.

Перший блок розробленого тренінгу “Активізація ліній проектування життєвого шляху особистості юнацького віку” передбачав роботу з розвитку структурних компонентів інтимно-особистісної, професійної, етнічної та духовної ліній. Другий блок – “Активізація метапроекування особистості юнацького віку” був спрямований на роботу з розвитку проектування юнаками свого майбутнього.

Перед кожним блоком тренінгових занять було проведено по одній оглядовій лекції тривалістю 1 год. 20 хв. кожна, спрямованій на формування в юнаків чітких уявлень про становлення ліній життєвого проекту (лекція “Розгортання ліній життєвого проекту юнаків у сучасному суспільстві”), утворення метапроекування (лекція “Психологічний менеджмент проектування майбутнього особистістю юнацького віку”). Тренінг включав 13 занять.

Перший блок тренінгової роботи складав 8 занять. Психологічні процедури цього блоку були спрямовані на розвиток складових кожної лінії життєвого проекту юнаків: ціннісних орієнтацій, самовизначення, стратегії міжособистісної взаємодії. В першому занятті з активізації кожної лінії (заняття № 1, 3, 5, 7), акцент ставився на розвиток альтруїстичних ціннісно–сміслових засад розгортання відповідної лінії життєвого проекту юнаків, а на другому (заняття № 2, 4, 6, 8) – на оптимізацію проектування сконструйованих в особистісному світі складових ліній у світ соціальний, точніше активізацію їх самовизначення, розвиток особистісно зрілої стратегії міжособистісної взаємодії. При цьому, в відповідності до логіки розгортання ліній життєвого проекту юнаків у цілому, в

тренінгу були розроблені заняття для розвитку найбільш вузької у життєвому просторі, інтимно–особистісної (заняття № 1, 2), професійної (заняття №3, 4), етнічної (заняття №5, 6), духовної (заняття №7, 8) – ліній життєвого проекту.

Під час тренінгу нами було використано ділові й рольові ігри, ігри–драматизації, диспути, дискусії та інші методи. На заняттях з розвитку аксіологічного базису проектування ліній життєвого шляху юнаків у особистісному світі переважно використовувались психотехніки, спрямовані на самопізнання, саморозуміння, вироблення юнаками аксіокогніцій на основі власних смисложиттєвих орієнтацій. Для цього було проведено міні–диспути й дискусії на теми “Цінності мого життя”, “Цінності мої та інших людей: що важливіше?” тощо. Серед ігрових психотехнік для розвитку ціннісних орієнтацій респондентів було використано “Аукціон цінностей”, “Чотири монети” [51], “Чорно–білий портрет” [50] та ін. На заняттях тренінгу № 1, 3, 5, 7 учасникам було запропоновано створити проєктивні малюнки або колажі (за вибором учасника) на теми “Духовний світ мого ідеального кохання”, “Моя професія – робити світ кращим”, “Проект щасливого майбутнього мого народу” тощо.

Для розвитку здатності юнаків автономно, вільно й відповідально втілювати конструкти свого життєвого проекту в соціальному світі застосовувались рольові та ділові ігри, вправи та інші психотехнології, сконструйовані на основі розробок сучасних вчених, а саме: програми “Стань автором власного життя” для вибору шлюбного партнера О.Я.Кляпець [199], тренінгу розвитку готовності юнаків до створення шлюбу І.М.Орлової [334], програми розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів І.А.Дружиніної [156], комплексу засобів і методів розвитку національної ідентичності сучасної молоді Д.В.Піонтковської [356], методу проєктів духовної самореалізації молоді Е.О.Помиткіна [362].

За принципом *інтеграції ліній життєвого проекту юнаків*, також було використано спеціальні вправи для розвитку в юнаків цілісних уявлень про розгортання життєвого шляху від минулого до майбутнього, розроблені на основі

психокорекційних вправ Е.О.Помиткіна (“Власна історія”, “Координати життя”, “Вікові сходи” та ін.) [360]. Впроваджені у формі терапевтичної притчі, “екзистенційного конструктора”, вони сприяли узгодженню структур життєвого проекту респондентів у темпоральному континуумі буття.

Другий блок тренінгу включає заняття №9–13 тренінгу (5 занять тривалістю 1,5 год. кожне). На кожному занятті основна увага приділялась становленню однієї зі складових метапроекування юнаків: життєвих цілей, планів, прогнозуванню майбутнього, розвитку стратегії метапроекування, авторського проєкування життєвого шляху відповідно.

Для активізації всіх структур метапроекування життєвого шляху юнаків нами було використано різні психологічні прийоми і техніки. З метою автономного вироблення учасниками експерименту чітких когніцій щодо цілей життя (заняття №9) нами було розроблено технології, що базувалися на “методі зворотного завдання” і постановці цілей за методом “SMART” [246]; інструменті “Колесо життя” П.Дж. Майєра в модифікації І.Пінтосевич [355], інструменті “Гідна ціль” С.Альтшуллера та І.М.Верткіна у модифікації А.Жалевича [173], техніках візуалізації життєвих цілей (“Дерево цілей”, “Мішень цілей” [119] та ін.).

Для розвитку в юнаків вмінь ефективного планування життєвих цілей у часі (заняття №10) було використано засоби тайм-менеджменту для ефективного щоденного планування їх життєдіяльності (“графік Ганта”, “Альпи”) [246]; методи визначення ефективності розподілу власного часу (метод Парето, “Хронометраж” та ін.) [263]; техніки узгодження різних планів, визначення пріоритетів на етапах майбутнього. До таких технік належать метод Парето, “матриця Ейзенхауєра”, “метод АВС” [301]. Використання психотехнології гнучкого планування життя за методом “кайрос”, розробленої Т.В.Телегіною, дало можливість вдосконалити вміння учасників тренінгу з інтегрованого цілеутворення й планування майбутнього. Визначення таких змінних, як “інші люди”, “зовнішні обставини” й “місця”, з якими пов’язана реалізація одних цілей і планів, здійснюється в єдності

з осмисленням того, які інші цілі й плани можуть бути реалізовані в прогнозованій життєвій ситуації [263]. Використання психотехнологій цілеутворення й планування юнаками свого часу, розроблених Г.Захаренком [173], Н.А.Сидоровою та Є.Б.Аніскіною [411], Б.Трейсі [458], Ю.В.Щербатих [525] та ін., сприяло підвищенню ефективності метапроекування юнаків.

Обрані вправи було модифіковано нами й використано таким чином, щоб допомогти молоді не лише сформувані чіткі й деталізовані когніції цілей життя, але й вибудувати послідовність їх реалізації у життєвому часі. Для розвитку в юнаків здатності до реалістичного прогнозування майбутнього (заняття №11) було використано спеціальні тренінгові вправи, зокрема “Події мого життя” [239]; “Прогнозування в процесі прийняття рішень” [385]; “Карта ресурсів” [303] та ін.

Успішність вибудовування особистістю життєвих перспектив нерозривно пов’язана з її здатністю до створення інтегрованого особистісного міфу про своє буття в часі. Серед біографічних психотехнологій узгодження когніцій буття особистості пізньої юності в життєвому часі нами було обрано методи “психотерапії, орієнтованої на реконструкцію майбутнього” Ф.Мелджеса [575]. Прийоми поєднання уявлень про своє майбутнє з минулим, “репетиції” найближчого й віддаленого майбутнього, “рольової гри часів” у цьому методі дали можливість активізувати їх прагнення до реалізації проекту майбутнього.

Становлення у юнаків чітких, диференційованих у часі, життєвих цілей, планів, реалістичне прогнозування майбутнього, згідно з положеннями екзистенційної психології (В.Франкл [476], І.Ялом [540] та ін.), може супроводжуватись екзистенційною тривогою. Для попередження цього явища було використано вправи для концентрації життєвої енергії респондентів на тих аспектах життя, які вони можуть оптимізувати в теперішньому засобами технологій М.Бакнера, заснованих на методі Е.Толле [28].

З метою активізації активно-пластичної стратегії метапроекування юнаків (заняття №12) ми використовували технології моджо, розроблені М.Голдсмітом

та М.Рейтером [119]. Для того, щоб здійснити перетворення особистісно й соціально детермінованого життєвого сценарію, юнаки мають усвідомити його. Тому було використано техніки транзактного аналізу й психосинтезу, зокрема “Розшифровка Вашого сценарію”, “Виявлення драйвера” та ін. [283].

Формування в молодих людей умінь варіативного моделювання майбутнього було здійснено засобами методу “форсайт” [228]. Цей метод дає можливість інтегрувати життєві цілі й плани в часі, побудувати спільний з буттям інших образ майбутнього, визначити оптимальні для його реалізації життєві рішення. Технологіями форсайту в нашій роботі є сценування [228], метод Дельфі [386], методи виявлення та реконструювання сценаріїв [411], адаптовані нами для формування в юнаків умінь моделювання варіативних образів їх майбутнього.

При підготовці до останнього заняття (№13) учасники експерименту самостійно розробляли деталізований проект життєвого шляху. У дискусивній формі було презентовано й вдосконалено авторські проекти їх життя.

Змістом *роботи третього етапу* формувального експерименту стало впровадження створених юнаками ідеальних моделей проектування життєвого шляху в реалії їх життя. Робота учасниками експерименту проводилась у формі індивідуальних та групових консультацій. Індивідуальні консультації надавалися 1–2 рази на тиждень упродовж одного місяця, тривалістю 20–30 хв.

Серед сучасних практиків тренінгової роботи, І.В.Вачков зазначив, що в умовах групової взаємодії людина розкриває свою екзистенційну сутність для себе, набуває здатності до саморозкриття іншим. Такі “зустрічі”, точніше, ситуації так званого “взаємоприйнятого спілкування” сприяють проясненню “Я” та розвитку самосвідомості всіх учасників тренінгу [91].

На третьому етапі роботи було створено й впроваджено в практику роботи факультету психології НПУ ім. М.П.Драгоманова автономні форми діяльності, організовані учасниками експерименту, для активізації проектування життєвого шляху іншими юнаками, а саме: ряд міні-диспутів, рольових та ділових ігор з

розвитку альтруїстичного ставлення до кохання; різноманітні рольові й ділові ігри, спрямовані на виявлення і активізацію професійних здібностей і спрямованості; рефлексивні вправи-самопрезентації “Я – українець”, “Бути українцем – означає бути толерантним”, соціальну акцію-квест “Я люблю Україну” та ін.; соціально-психологічні міні-проекти саморозвитку духовного потенціалу юнаків і дівчат; експрес-тренінги з формування вмінь і навичок автономного конструювання життєвих цілей і планів.

На нашу думку, проживання юнаками ролі наставника зі сприяння розвитку життєвих проектів інших активізує їх екзистенційно й суб’єктно-організуюче ставлення до власного життя, а також небайдуже ставлення до інших. Усвідомлюючи та проживаючи у реальності вплив своєї життєдіяльності на життєпроекування інших людей, особистість водночас переживає відповідальність за самоорганізацію свого життя перед всіма людьми. Тому реалізація четвертого етапу розробленої системи психологічних засобів підсилила потребу юнаків у життєпроекуванні в пролонгованій життєвій перспективі.

5.2. Результати формувального експерименту з процесу саморегулювання проектування життєвого шляху в юнацькому віці

Розроблену систему психологічних засобів з оптимізації проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку нами було впроваджено на базі факультету психології НПУ ім. М.П.Драгоманова у 2016–2018 н.р. У впровадженні розробленої системи психологічних засобів з оптимізації проектування життєвого шляху взяли участь досліджувані експериментальної групи спеціальності “Психологія” віком 17–21 рік. Усього – 85 осіб. З них 17 осіб – віком 17 років, 19 осіб віком 18 років, 18 респондентів віком 19 років, 16 юнаків віком 20 років і 15 учасників дослідження віком 21 рік. Кількість учасників контрольної групи – 87 досліджуваних (17 досліджуваних віком 17 років, 19 –

віком 18 років, 18 – віком 19 років, 17 – віком 20 років, 16 – віком 21 рік). Загальна кількість учасників формувального експерименту склала 172 особи.

Для дослідження динаміки показників складових і механізмів проектування життєвого шляху юнаків до і після формувального експерименту нами було використано ті самі методики, що і під час констатувального експерименту. Результати порівняльного зрізу показників становлення смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних експериментальної групи до (ЕГ до) і після (ЕГ після) формувального експерименту презентовано в табл. 5.1.

Таблиця 5.1.

Кількісні показники становлення домінантних смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту

n=85

Домінантні смисложиттєві орієнтації юнаків	Вікова група юнаків (у %)				
	17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=16)	21 рік (n=15)
Альтруїстичні (ЕГ до)	11,17	9,44	9,47	6,25	26,67
Альтруїстичні (ЕГ після)	41,18	31,58	44,44	50,00	46,67
Екзистенційні (ЕГ до)	10,58	12,78	3,12	5,62	19,33
Екзистенційні (ЕГ після)	35,29	26,32	50,00	62,50	60,00
Гедоністичні (ЕГ до)	29,41	40,56	21,05	28,75	13,33
Гедоністичні (ЕГ після)	11,76	21,05	0,00	0,00	0,00
Статусні (ЕГ до)	21,76	27,78	21,58	17,50	26,67
Статусні (ЕГ після)	11,76	10,53	0,00	0,00	6,67
Комунікативні (ЕГ до)	11,76	6,67	17,89	16,88	19,33
Комунікативні (ЕГ після)	17,64	26,32	11,11	0,00	6,67
Пізнавальні (ЕГ до)	37,65	33,33	54,21	23,12	26,67

Продовження таблиці 5.1					
Пізнавальні (ЕГ після)	47,06	42,11	66,67	56,25	40,00
Сімейні (ЕГ до)	58,82	66,67	57,37	58,75	66,67
Сімейні (ЕГ після)	23,52	36,84	16,67	5,62	13,33
Самореалізації (ЕГ до)	29,41	55,56	36,31	53,12	40,00
Самореалізації (ЕГ після)	47,06	68,42	44,44	50,00	73,33

Як видно з табл. 5.1, зростання кількісних показників пріоритетних для юнаків *екзистенцій альтруїстичної взаємодії* з іншими людьми (“альтруїстичних”) у респондентів експериментальної групи склало у 17 років від 11,17% до 41,18%, у 18 років від 9,44% до 31,58%, у 19 років від 9,47% до 44,44%, у 20 років від 6,25% до 50,00%, у 21 рік від 26,67% до 46,67%. Ці юнаки реалізують смисли безкорисливої життєдіяльності, готові офірувати своїми інтересами заради всіх людей. Досліджувані віком 17–18 років стали утворювати більш чіткі альтруїстичні когніції метапроекування, що є імперативами їх актуальної життєдіяльності. У 19-річних юнаків відбувся розвиток цих екзистенцій до рівня взаємодії з усіма людьми. У опитуваних віком 20–21 рік становлення альтруїстичних смислів зумовило актуалізацію духовних складових життєпроекування, оскільки “допомагати іншим – гідна ціль життя”.

Кількісні показники *екзистенційних смислів* юнаків також зросли в 17 років від 10,58% до 35,29%, у 18 років від 12,78% до 26,32%, у 19 років від 3,12% до 50,00%, у 20 років від 5,62% до 62,50%, у 21 рік від 19,33% до 60,00%. Актуалізація цих екзистенцій сприяла спрямованості респондентів на конструювання духовного буття, підсилила потреби в альтруїстичній взаємодії з іншими людьми. Юнаки віком 17–18 років відкрили для себе нові можливості духовного зростання. Досліджувані віком 19 років конкретизували свої екзистенції в різних лініях життєвого проекту: “прагну зробити світ більш справедливим в усьому, щодня”, “сенс життя для мене – творити Добро і Красу в усьому”. В

молодих людей *віком 20–21 рік* відбулись трансформації альтруїстичних складових життєвого проекту з засобу досягнення інших цілей на самоціль.

Активізація *екзистенцій пізнання* юнаками свого буття (“пізнавальних”) виявилась у зростанні їх кількісних показників у 17 років від 37,65% до 47,06%, у 18 років від 33,33% до 42,11%, у 19 років від 54,21% до 66,67%, у 20 років від 23,12% до 56,52%, у 21 рік від 26,67% до 40,00%. Відбулась активізація прагнення респондентів до пізнання життєвого світу, становлення творчо–перетворювального ставлення до нього. Досліджувані *віком 17–18 років* виробили автономні ставлення до пізнання свого буття. Юнаки *віком 19 років* розвинули вміння з саморегуляції спрямованості процесів пізнання на найбільш значущі аспекти їх життєпроекування. У молодих людей *віком 20–21 рік* відбулось подальше розгортання сенсів пізнання до рівня пізнання життєвих проектів інших.

У юнаків віком 17 років показники виражених *смислів самореалізації* зросли від 29,41% до 47,06%, у 18 років – від 55,56% до 68,42%, у 19 років – від 36,31% до 44,44%, у 21 рік – від 40,00% до 73,33%. Ці досліджувані прагнуть реалізувати свій життєвий проект, приймають на себе відповідальність за його здійснення. У них відбулась інтеграція складових проекту та розвиток суб’єктних вмінь з управління його самоздійсненням. У молодих людей *віком 17–18 років* відбулась активізація життєвої енергії, спрямованої на продуктивну самореалізацію. Юнаки *віком 19 років* проектували ці сенси в розвиток вмінь з інтеграції складових життєвого проекту, управління його реалізацією. Молоді люди *віком 20–21 рік* реалізували ці екзистенції в деталізації процесів життєпроекування в теперішньому й в метапроекуванні найближчого майбутнього, залученні життєвих ресурсів для його реалізації.

У юнаків експериментальної групи показники пріоритетних *гедоністичних смисложиттєвих орієнтацій* зменшились у 17 років від 29,41% до 11,76%, у 18 років від 40,56% до 21,05%, у 19 років від 21,05% до 0,00%, у 20 років від 28,75% до 0,00%, у 21 рік від 13,33% до 0,00% відповідно. Досліджувані переосмислили ці

сміслові структури більшою мірою як потреби актуальної життєдіяльності, а не смисли життя.

Для юнаків *віком 17–18 років* гедоністичні екзистенції стали менш значущими видами життєдіяльності. Юнаки *віком 19 років* переосмислили сенси задоволень як засіб виробити “свіжий погляд” на складні життєві завдання. Досліджувані *віком 20–21 рік* здійснили трансформацію розваг і задоволень у реалізацію творчих захоплень.

Кількісні показники *статусних смислів життя* юнаків також знизились у 17 років від 21,76% до 11,76%; у 18 років від 27,78% до 21,05% і 10,53%; у 19 років від 21,58% до 0,00%; у 20 років від 17,50% до 0,00%; у 21 рік від 26,67% до 0,00% та 6,67% відповідно. Екзистенції статусу та перспективи їх реалізації в майбутньому юнаки переосмислили як можливості приймати життєві рішення, які сприятимуть благополуччю багатьох людей.

Респонденти *віком 17–18 років* реконструювали сенси статусу саме як “широкі життєві можливості”. Юнаки *віком 19 років* здійснили переосмислення цих смислів переважно як сенсів відповідальності за свою професійну діяльність. Досліджувані *віком 20–21 рік* проектували екзистенції статусу в широкому просторі життєпроекування як “засіб змінювати на краще життя багатьох людей”.

Таким чином, гедоністичні смисли й смисли статусу не лише стали менш значущими для юнаків за кількісними показниками, але й переосмисленими за змістом, більш автономними та спрямованими на благополуччя інших людей.

Після формувальних впливів менш значущими для респондентів стали *сімейні смисли життя*. Їх кількісні показники знизились у 17 років від 58,82% до 23,52%, у 18 років – від 66,67% до 36,84%, у 19 років – від 57,37% до 16,67%, у 20 років – від 58,75% до 5,62%, у 21 рік – від 66,67% – до 13,33%. Виявлена динаміка засвідчила значне розгортання екзистенцій юнаків у життєвому просторі, їх рефлексивний вихід за межі життєпроекування в системі безпосередніх міжособистісних взаємин.

Юнаки *віком 17–18 років* прагнули реалізувати свій життєвий проект у більш широких життєвих досягненнях, ніж сімейні стосунки. Досліджувані *віком 19 років* здійснювали інтеграцію сімейних екзистенцій та альтруїстичних смислів життя. Опитувані *віком 20–21 рік* проектували ці екзистенції як сенси сімейної самореалізації в традиціях власного етносу, сприяння духовному саморозвитку своїх дітей та ін.

Динаміка кількісних показників **комунікативних смисложиттєвих орієнтацій** юнаків була хвилеподібною: їх кількісні показники зросли в віці 17 років від 11,76% до 17,64%, у 18 років – від 6,67% до 26,32%; у наступні вікові періоди знизилась у 19 років від 17,89% до 11,11%, у 20 років від 16,88% до 0,00%, у 21 рік від 19,33% до 6,67%. У цих молодих людей відбулась переорієнтація з безпосередньої міжособистісної взаємодії в референтних групах як самоцілі актуальної життєдіяльності, на досягнення інших цілей, що втілюють інші екзистенції та є пролонгованими в життєвому часі.

Досліджувані *віком 17–18 років* переосмислили сенси комунікації як смисли одержання зворотного зв'язку, можливостей рефлексивного осмислення своєї життєдіяльності. У юнаків *віком 19 років* активізація автономних смисложиттєвих орієнтацій, пізнання власного екзистенційного “Я”, зумовила їх спрямованість на саморозвиток структур особистісного світу й зниження значущості смислів комунікації. Респонденти *віком 20–21 рік* переосмислили сенси комунікації як такі, що сприяють реалізації їх життєвого проекту менше, ніж інші смисложиттєві орієнтації (екзистенційні, самореалізації та ін.).

На нашу думку, становлення системи автономних життєвих цілей обумовило вбудовування смислів статусу, спілкування, сімейно–шлюбного життя в ієрархію цілей, що змінювалася, як цілей–засобів досягнення більш глобальних цілей, утворених на основі широких смисложиттєвих орієнтацій.

Результати проведеного дослідження показників становлення смисложиттєвих орієнтацій юнаків у життєвому часі наведено на рис. 5.2.

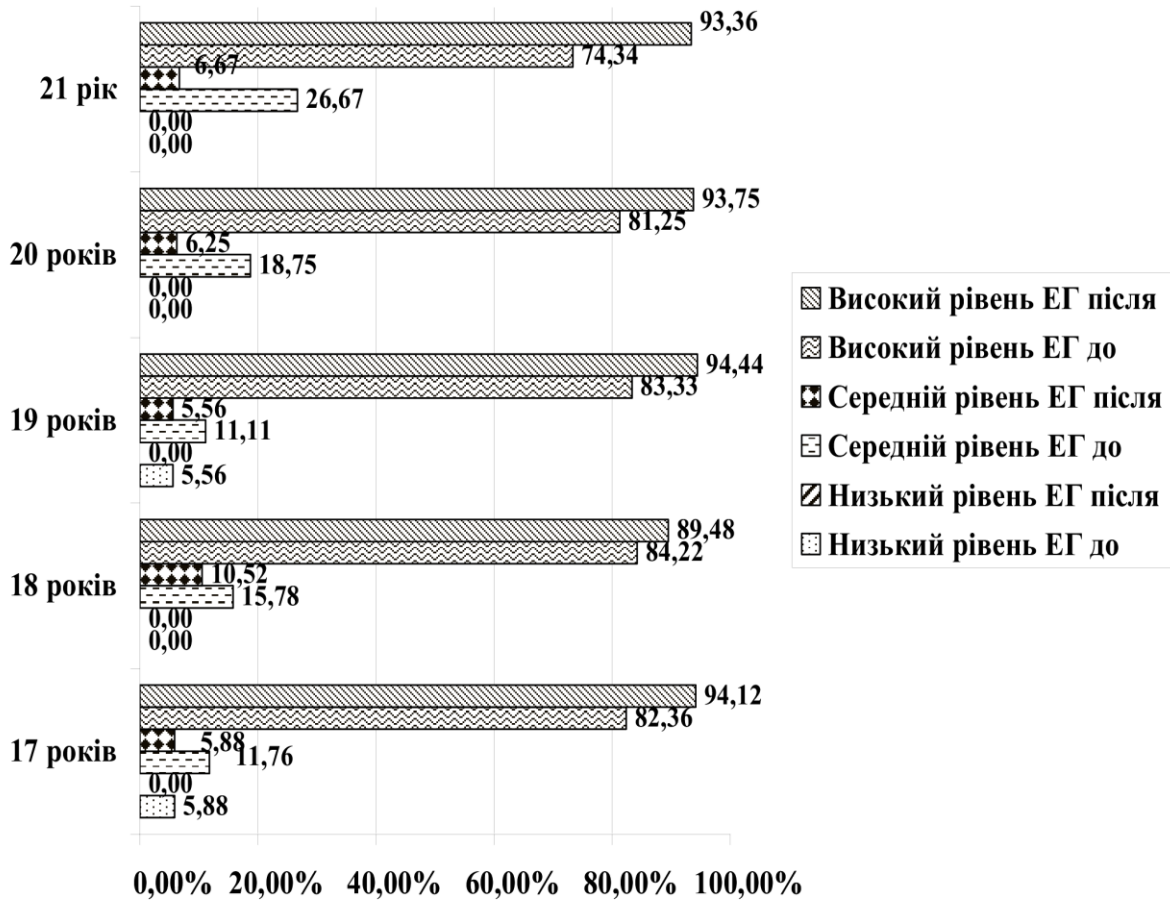

Рис. 5.2. Кількісні показники осмисленості життя юнаків у життєвому часі до та після формувального експерименту

Як видно з рис. 5.2, після формувального експерименту (в групах ЕГ після), в переважній більшості учасників програми психологічних засобів з оптимізації проектування життєвого шляху, рівень смисложиттєвих орієнтацій за цією методикою відповідав *високому* (94,12% і 82,36% у 17 років, 89,48% і 84,22% у 18 років, 94,44% і 83,33% у 19 років, 93,75% і 81,25% у 20 років, 93,36% і 73,34% у 21 рік – в групах ЕГ після та ЕГ до відповідно).

Юнаки стали більш глибоко осмислювати своє життя в темпоральному континуумі, а отже – набули здатності до інтеграції свого буття у життєвому часі й побудови цілісного життєвого проекту.

Молоді люди *віком 17–18 років* набули досвіду цілеспрямованого проектування смислів свого життя в конкретні види актуальної життєдіяльності.

Респонденти *віком 19 років* проектували власні смисложиттєві орієнтації в лінії життєвого проекту, пролонговані від минулого до майбутнього. Розвиток смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних *віком 20–21 рік* сприяв зростанню інтернальності локусу контролю їх життя, розгортанню життєтворчості в процесах динамічного авторського реконструювання життєвого проекту, альтруїстичній спрямованості власного метапроекту на сприяння благополуччю інших людей, вибору варіанту самотворення буття “життя як екзистенційний конструктор” (за термінологією В.М.Дружиніна [154–155]).

Помірні кількісні показники розвитку смисложиттєвих орієнтацій було виявлено у незначній кількості респондентів експериментальної групи: 5,88% – віком 17 років, 10,52% – віком 18 років, 5,56% – віком 19 років, 6,25% – віком 20 років, 6,67% – віком 21 рік. Середні кількісні показники відображали орієнтацію досліджуваних на власні смисложиттєві когніції. У часі ці когніції були не досить визначеними, а локус контролю їх здійснення - інтернально–екстернальним.

Проекції альтруїстичних та егоцентричних екзистенцій юнаків *віком 17-18 років* у майбутнє втілюють переважно уявлення про бажані соціальні досягнення, спрямованість на конкуренцію з іншими людьми заради реалізації ідеального проекту власного майбутнього. Юнаки *віком 19 років* успішно здійснили осмислення власного теперішнього, виявили прокрастинацію метапроекування, оскільки, на їх думку, власні можливості реалізації й залучення необхідних для здійснення ідеального метапроекту життєвих ресурсів у актуальній ситуації розвитку є досить обмеженими. Молоді люди *віком 20–21 рік* концентрували процеси осмислення свого життя переважно в найближчому майбутньому.

Становлення смисложиттєвих орієнтацій юнаків сприяло розвитку ліній життєпроекування.

Узагальнені результати дослідження динаміки становлення цих психологічних утворень у експериментальній групі на етапах до (ЕГ до) та після (ЕГ після) формувального експерименту презентовано в табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Кількісні показники конструювання досліджуваними експериментальної групи ліній життєвого проекту до і після формульованого експерименту

n=85

Група юнаків		Рівні розвитку ліній життєвого проекту (у %)											
		Інтимно–особистісна			Професійна			Етнічна			Духовна		
		Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
17 років (n=17)	ЕГ до	11,76	70,58	17,64	17,65	58,82	23,53	17,65	58,82	23,53	11,76	52,94	29,41
	ЕГ після	29,41	58,82	11,76	29,41	52,94	17,65	23,52	58,82	17,64	35,29	52,94	11,76
18 років (n=19)	ЕГ до	10,52	73,68	15,78	10,53	63,16	26,32	10,53	73,68	15,79	15,79	47,37	36,84
	ЕГ після	31,57	63,15	5,26	21,05	68,42	10,53	21,05	68,42	10,52	31,57	63,15	5,26
19 років (n=18)	ЕГ до	16,67	77,78	5,56	11,11	66,67	22,22	5,56	77,78	16,67	22,22	50,00	27,78
	ЕГ після	44,44	55,56	0,00	38,89	61,11	0,00	22,22	72,22	5,56	55,56	44,44	0,00
20 років (n=16)	ЕГ до	25,00	62,50	12,50	18,75	56,25	25,00	6,25	68,75	25,00	31,25	43,75	25,00
	ЕГ після	37,50	62,50	0,00	31,25	62,50	6,25	31,25	68,75	0,00	56,26	43,75	0,00
21 рік (n=15)	ЕГ до	26,67	60,00	13,33	26,67	60,00	16,67	6,67	80,00	16,67	26,67	46,67	26,67
	ЕГ після	40,00	60,00	0,00	53,33	46,67	0,00	33,33	66,67	0,00	60,00	40,00	0,00

Як видно з табл. 5.2, після формульованого експерименту в усіх вікових групах показники *високого рівня* розвитку *інтимно–особистісної лінії* зросли, а саме: від 11,76% до 29,41% у 17 років, від 10,52% до 31,57% у 18 років, від 16,67%

до 44,44% у 19 років, від 25,00% до 37,50% у 20 років та від 26,67% до 40,00% у 21 рік відповідно. У них відбувся розвиток спрямованості на реалізацію альтруїстичних смислів і цінностей романтичної взаємодії. Досліджувані стали докладати значні зусилля для створення стосунків кохання, у яких духовні аспекти взаємодії є пріоритетними. Юнаки віком 17–18 років виявляли альтруїстичні потреби в конкретних діях. Респонденти віком 19 років прагнули до розвитку в своїх взаєминах емоційної прихильності й довіри. Юнаки віком 20–21 рік стали на засадах взаєморозуміння та поваги проектувати свої взаємини в майбутнє.

Досліджувані з середніми кількісними показниками розвитку інтимно-особистісної лінії життєвого проекту (58,82% респондентів віком 17 років, 63,15% – віком 18 років, 55,56% – віком 19 років, 62,50% – віком 20 років, 60,00% – віком 21 рік) стали утворювати чіткі й автономні смисложиттєві та ціннісні когніції кохання. Для них смисли благополуччя романтичного партнера стали більш важливими, ніж власні. Опитувані віком 17–18 років зазначали, що вони в стосунках зі своєю коханою людиною вони стали “турбуватись про її потреби”. Юнаки віком 19 років здійснили переорієнтацію з соціально стереотипних зразків конструювання таких взаємин на реалізацію власних смислів кохання. У респондентів віком 20–21 рік відбулась актуалізація спрямованості на узгодження власних потреб та інтересів у цих взаєминах з потребами партнера.

Низький рівень розвитку цієї лінії після формувальних впливів нами було виявлено в 11,76% досліджуваних віком 17 років та 5,26% віком 18 років. Ці юнаки позитивно переосмислили попередній досвід кохання. Після формувальних впливів зазначали, що в їх взаєминах “дещо позитивне було”, “стосунки навчили реально дивитись на життя”. Вважаємо, що ці надбання сприятимуть ефективному конструюванню ними інтимно-особистісної лінії життєвого проекту.

За результатами дослідження *професійної лінії життєвого проекту*, після формувальних впливів відбулось збільшення високих кількісних показників її розвитку в експериментальній групі: від 17,65% до 29,41% у 17 років, від 10,53%

до 21,05% у 18 років, від 11,11% до 38,89% у 19 років, від 18,75% до 31,25% у 20 років, від 26,67% до 53,33% у 21 рік. Ці опитувані здійснили вироблення цілісного проекту кар'єри як реалізації своїх екзистенцій у послідовних професійних надбаннях. Вони доповнили ці проекти автономними цілями професійного саморозвитку, розвинули здатність до суб'єктного управління процесами професійного життєпроекткування. Юнаки *віком 17–18 років* здійснюють цілеспрямоване суб'єктне управління своєю навчально-професійною діяльністю в відповідності до їх професійних цілей. *У віці 19 років* особистість вже створює автономні смисложиттєві орієнтації та проектує їх у майбутнє, конструюючи нарис метапроекту своєї кар'єри. *У віці 20–21 рік* респонденти конкретизували когніції найближчої життєвої перспективи. Досліджувані здійснювали прогнозування успішності реалізації сконструйованого ними проекту свого майбутнього й визначали наявні й необхідні життєві ресурси для його реалізації.

Кількісні показники *середнього рівня розвитку* за цією лінією після формульовального експерименту було виявлено в 52,94% юнаків віком 17 років, 68,42% – віком 18 років, 61,11% – віком 19 років, 62,50% – віком 20 років та 46,67% – віком 21 рік. Ставлення цих досліджуваних до обраної професії та себе як майбутніх фахівців стало більш позитивним. Молоді люди утворили чіткі уявлення про зміст та вимоги обраної професії, міру відповідності їм власних професійних здібностей та пріоритетні напрями професійного саморозвитку. Юнаків *віком 17–18 років* стали докладати більше зусиль для успішного професійного навчання, у них відбулась актуалізація внутрішніх мотивів професійного саморозвитку. Досліджувані *віком 19 років* цілеспрямовано створювали образи професійного майбутнього, набули здатності до конструювання конкретних цілей та планів своєї кар'єри. *У віці 20–21 рік* респонденти здійснювали цілеспрямоване конструювання проекту найближчого майбутнього, створювали чіткі професійні життєві цілі та плани.

Кількісні показники *низького рівня* розвитку професійної лінії зменшились у досліджуваних віком 17 років від 23,53% до 17,65%, у 18 років – з 26,32% до 10,53%, у 19 років з 22,22% до 0,00%, у 20 років з 25,00% до 6,25%, у 21 рік – з 16,67% до 0,00%. Ці юнаки стали більш позитивно ставитись до своєї спеціальності у ВНЗ, оскільки їх професія “певною мірою цікава”, “для мого особистісного розвитку буде корисною”. Після формувальних впливів вони приймали можливість подальшої роботи за фахом. У респондентів *віком 17–18 років* відбувся розвиток предметних і, частково, професійних інтересів. Досліджувані *віком 20 років* створювали автономні смисложиттєві орієнтації, які проектували у професійні ціннісні орієнтації.

Кількісні показники *високого рівня розвитку етнічної лінії життєпроекування* зросли в 17 років від 17,65% до 23,52% , у 18 років від 10,53% до 21,05%, у 19 років від 5,56% до 22,22%, у 20 років від 6,25% до 31,25%, у 21 рік від 6,67% до 33,33% відповідно. Юнаки створили узгоджені позитивні ставлення до своєї країни та життя в ній у темпоральному континуумі. Вони надавали високу значущість повазі й толерантному ставленню до представників інших етносів. У досліджуваних *віком 17–18 років* відбувся розвиток інтересів до пізнання історико–культурної спадщини Української держави. Це підсилило процеси їх позитивної етнічної самоідентифікації з власною нацією. Учасники експерименту *віком 19 років* здійснили позитивне переосмислення громадянських аспектів теперішнього української держави, що сприяло активізації їх позитивних етнічних самоставлень. У опитуваних *віком 20–21 рік* відбулись трансформації етнічної самоідентифікації в розвиток діяльнісного ставлення до оптимізації сучасного буття українців. Досліджувані прийняли на себе відповідальність за реалізацію своїх можливостей з оптимізації буття сучасних українців.

Кількість респондентів з *середнім рівнем розвитку* цієї лінії після формувальних впливів склала 58,82% у віці 17 років, 68,42% у 18 років, 72,22% у 19 років, 68,75% у 20 років, 66,67% у 21 рік. У них відбулось становлення

позитивних ставлень до української нації, прийняття своєї етнічної приналежності. У виборі стратегії етнічної взаємодії вони стали орієнтуватися на етнічну норму. У віці 17–18 років ці юнаки стали здійснювати активне пізнання свого етнічного буття. Втім, розвиток емоційних складових цього утворення в них переважав над когнітивними. У віці 19 років, юнаки виробили власні етнічні когніції, але ще не набули готовності відстоювати їх соціальної взаємодії. Опитувані віком 20–21 рік виявили прагнення жити в своїй країні, у майбутньому зазначали вузькі цілі етнічної самореалізації в неформальних взаєминах.

Кількість досліджуваних з *низькими показниками* розвитку етнічної лінії в експериментальній групі зменшилась у 17 років від 23,53% до 17,64%, у 18 років від 15,79% до 10,52%, у 19 років від 16,67% до 5,56%, у 20 та 21 рік від 25,00% та 16,67% – до 0,00% відповідно. Ці респонденти компенсували переживання власної меншовартості в порівнянні з представниками інших націй засобами позитивної самоідентифікації з духовними надбаннями українського етносу. При цьому в досліджуваних віком 17–18 років розвиток складових етнічної лінії життєпроекування ще не набув інтеграції в життєвому часі. Юнаки віком 19 років виробили як позитивні, так і негативні когніції свого етнічного буття. Тому їх ставлення до себе, свого етносу й стратегії взаємодії в етнічних та міжетнічних взаєминах були суперечливими.

Кількісні показники *високого рівня* розвитку *духовної лінії* зросли від 11,76% до 35,29% досліджуваних у 17 років, від 15,79% до 31,57% у 18 років, від 22,22% до 55,56% у 19 років, від 31,25% до 56,26% у 20 років, від 26,67% до 60,00% у 21 рік. У них відбувся розвиток потреб у пізнанні власної самості та досягненні духовних вершин акме. Досліджувані стали докладати спеціальні зусилля для того, щоб обмірковувати всезагальнолюдські екзистенціали, проектували духовні смисли свого буття в структури метапроектування й актуальної життєдіяльності. У віці 17–18 років ці юнаки переосмислили власні духовні надбання й способи духовного зростання. Респонденти віком 19 років

успішно визначили пріоритети духовного саморозвитку, здійснили проектування ключових смислів життя в систему життєвих цілей. Усвідомлення автономно обраного “призначення” у житті, стало виявлятися у переживанні ними цілеспрямованості, самоцінності життя. Юнаки *віком 20–21 рік* прагнули реалізувати духовні смисли самоздійснення як спеціальні цілі сприяння розвитку інших, що сприяло їх відповідальному ставленню до реалізації метапроекту.

Кількість досліджуваних з *помірними показниками* розвитку духовної лінії склала 52,94% у віці 17 років, 63,15% у віці 18 років, 44,44% у віці 19 років, 43,75% у віці 20 років, 40,00% у віці 21 рік. У цих респондентів відбулась активізація потреб у духовному зростанні, емпатійних та альтруїстичних виявів у міжособистісній взаємодії. Втім, у порівнянні з однолітками з високими показниками, духовні когніції цих юнаків були менш інтегрованими з їх екзистенціями. Юнаки *віком 17–18 років* стали автономно обирати засоби духовного зростання, які відповідають їх життєвим інтересам, здійснювати самопізнання своїх особистісних якостей, докладати зусилля для їх саморозвитку. У *віці 19 років* розвиток духовних когніцій сприяв рефлексивному переосмисленню ними своєї поведінки й становленню поваги до життєвої позиції інших людей. У *віці 20–21 рік* респонденти проектували духовні когніції в цілі самореалізації в сімейних взаєминах, професійних відносинах.

Кількість юнаків з *низьким рівнем* розвитку духовної лінії в експериментальній групі після формувального експерименту зменшилась у 17 років від 29,41% до 11,76%, у 18 років – від 36,84% до 5,26%, у 19, 20 і 21 рік – від 27,78%, 25,00% та від 26,67% – до 0,00% відповідно. Молоді люди *віком 17–18 років* після формувального експерименту набули готовності до ситуативних виявів емпатії та альтруїзму до людей, які можуть стати їм у нагоді.

Аналіз показників *контрольної групи* учасників до та після формувального експерименту не виявив значних відмінностей емпіричних даних (Додаток 3).

У експериментальних групах юнаків впровадження системи психологічних засобів забезпечило оптимізацію їх життєпроекування, що виявилось у зростанні кількісних та якісних показників усіх ліній життєвого проекту. Розвиток ліній життєвого проекту юнаків в умовах формувальних впливів був взаємопов'язаний зі становленням їх метапроекту. Динаміка показників метапроекування респондентів експериментальної групи відображена в табл. 5.3.

Таблиця 5.3.

Кількісні показники метапроекування життєвого шляху юнаків до і після формувального експерименту

n = 85

Рівень розвитку метапроекування життєвого шляху юнаків	Група досліджуваних	Вікова група респондентів				
		17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=16)	21 рік (n=15)
Високий	ЕГ до	17,64	15,79	27,78	25,00	33,33
	ЕГ після	41,17	31,57	55,56	50,00	66,67
Середній	ЕГ до	58,82	68,42	50,00	50,00	46,67
	ЕГ після	47,05	63,15	44,44	50,00	33,33
Низький	ЕГ до	23,54	15,79	22,22	25,00	20,00
	ЕГ після	11,76	5,26	0,00	0,00	0,00

Після формувального експерименту в усіх експериментальних групах було виявлено зростання показників *високого рівня* розвитку метапроекування життєвого шляху від 17,64% до 41,17% у юнаків віком 17 років, від 15,79% до 31,57% – 18 років, від 27,78% до 55,56% – 19 років, від 25,00% до 50,00% – 20 років, від 33,33% до 66,67% – 21 рік. Вони набули здатності до створення багатоетапних життєвих цілей та їх доповнення варіативними життєвими планами. Досліджувані стали здійснювати цілісне прогнозування реалізації метапроекту, переорієнтувалися на активно-пластичну стратегію його творіння та подальше

авторське реконструювання. У молодих людей *віком 17–18 років* когніції життєвих цілей і планів набули конкретності, деталізованості. Вони стали здійснювати аналітичне, гнучке й доказове прогнозування реалізації життєвих цілей до віддаленого майбутнього. Юнаки *віком 19 років* успішно проектували свої альтруїстичні смисложиттєві орієнтації у життєві цілі й плани. Вони розвинули вміння з суб'єктного управління процесами прогнозування майбутнього, в якому враховували можливості саморозвитку життєвих ресурсів. У респондентів *віком 20–21 рік* відбулась пролонгація життєвих цілей і планів на тривалі вікові періоди, розвиток умінь з варіативного прогнозування їх реалізації, становлення активно–пластичних засобів узгодження складових метапроекту.

Кількість досліджуваних з *середніми кількісними показниками* метапроекткування після формувальних впливів склала майже половину всіх респондентів, а саме 47,05% у віці 17 років, 63,15% у 18 років, 44,44% у 19 років, 50,00% у 20 років, 33,33% у 21 рік. Вони стали створювати чіткіші та реалістичніші образи життєвих цілей і планів, набули здатності до об'єктивного прогнозування майбутнього, переорієнтувалися на активні стратегії метапроекткування. Опитувані *віком 17–18 років* створювали деталізовані в життєвому просторі або часі життєві цілі й плани. Юнаки розвинули вміння з доказового прогнозування реалізації життєвих цілей у найближчій та середній перспективі. Стратегія метапроекткування юнаків була спрямована на реалізацію власних цілей. У респондентів *віком 19 років* життєві цілі відображали бажані соціальні досягнення й особистісні самозміни. Зміст стратегії метапроекткування відображав спрямованість на оптимізацію життєдіяльності інших, переважно з власної життєвої позиції. У юнаків *віком 20–21 рік* життєві цілі й плани набули пролонгованості в 2–3 вікових періодах. Переживання високої цінності створеного метапроекту спричинило їх спрямованість на його реалізацію.

Показники *низького рівня розвитку* метапроекткування юнаків *віком 17 і 18 років* після формувального експерименту зменшились від 23,54% і 15,79% до

11,76% та 5,26% відповідно. Вони навчилися автономно визначати життєві цілі й плани в найближчій та середній життєвій перспективі. В прогнозуванні майбутнього досліджувані аналізували наявні ресурси й обмеження.

В контрольній групі юнаків значних змін показників метапроекування до та після формульовального експерименту не виявлено (Додаток 3).

Детальний аналіз показників динаміки складових проектування юнаками життєвого шляху під час формульовальних впливів дав можливість розрахувати узагальнені показники цього психологічного утворення в досліджуваних експериментальній групі до і після формульовального експерименту (рис. 5.3).

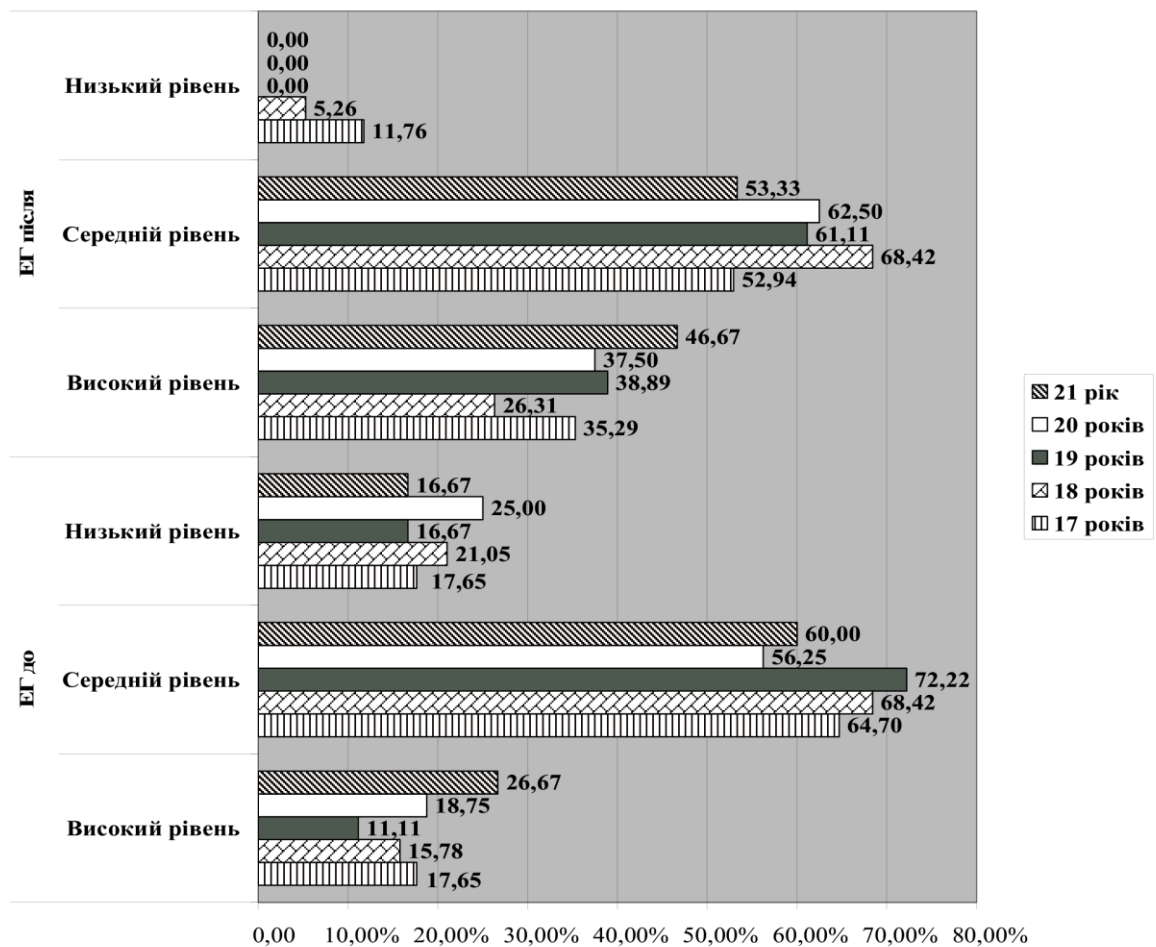

Рис. 5.3. Кількісні показники проектування життєвого шляху учасниками експериментальної групи до і після формульовального експерименту

Показники *високого рівня розвитку* проектування життєвого шляху в учасників експериментальної групи після формульовальних впливів збільшилися від

17,65% до 35,29% у 17 років, від 15,78% до 26,31% у 18 років, від 11,11% до 38,89% у 19 років, від 18,75% до 37,50% у 20 років та від 26,67% до 46,67% у 21 рік. Смісложиттєві когніції респондентів стали надситуативними імперативами їх життєдіяльності. Вони екзистенційно реконструювали зміст своїх життєвих цілей та відповідних їм планів. Прогнозування успішності життєвого проекту стало деталізованим, реалістичним, доказовим. Юнаки виробляли авторські ментальні репрезентації активно-пластичної стратегії метапроектування, створювали авторські способи життєдіяльності в усіх лініях життєвого проекту. У віці 17–18 років вони розвинули вміння з цілеспрямованого проектування автономних смісложиттєвих когніцій. В їх актуальній життєдіяльності відбулась активізація потреб у реалізації конкретних дій для забезпечення позитивного емоційного стану коханої людини. Вони набули здатності до суб'єктного управління своєю навчально-професійною діяльністю. Підсилювались тенденції позитивної самоідентифікації юнаків зі своєю нацією. Вони вибудовували власні способи духовного саморозвитку. Юнаки розвинули вміння з саморозвитку структур метапроектування й проектування життєвого шляху на основі рефлексивного осмислення самозмін екзистенційного “Я”. Респонденти віком 19 років розвинули вміння з проектування альтруїстичних смісложиттєвих орієнтацій у пролонговані інтервали життєвого простору й часу. Вони стали прагнути до взаєморозуміння в стосунках кохання. Створювали деталізований проект кар'єри, що найбільшою мірою забезпечить реалізацію ключових екзистенціалів їх життя. Юнаки розвинули вміння з цілеспрямованого переосмислення себе як сучасника реалій українського сьогодення. Відбулось проектування автономних когніцій духовного зростання юнаків у альтруїстичні та емпатійні способи міжособистісної взаємодії з усіма людьми. У досліджуваних віком 20–21 рік трансформація смісложиттєвих орієнтацій у структури їх життєвого проекту здійснювалась вільно й відповідально. В стосунках кохання вони стали реалізовувати спільне з романтичним партнером проектування своїх взаємин. У професійній лінії

відбулась інтеграція їх життєдіяльності в теперішньому для реалізації цілей професійної самореалізації. В юнаків і дівчат відбулось становлення активного ставлення до свого етнічного буття. Вони прийняли на себе відповідальність за здійснення життєдіяльності, спрямованої на підвищення благополуччя інших українців. Процеси духовного зростання виявились в утворенні ними спеціальних цілей духовного саморозвитку. Респонденти розвинули вміння з суб'єктного управління своїми життєвими проектами відповідно до рефлексивного самоаналізу розвитку екзистенційного “Я”.

Кількісні показники *середнього рівня розвитку* проектування юнаками життєвого шляху становили 52,94% у 17 років, 68,42% у 18 років, 61,11% у 19 років, 62,50% у 20 років, 53,33% у 21 рік. Вони стали цілеспрямовано створювати автономні смисложиттєві орієнтації. Юнаки набули здатності до створення реалістичних, деталізованих когніцій життєвих цілей і планів. Однак вони не завжди здійснювали варіативне проектування й гнучке прогнозування реалізації метапроекту. Автономно утворювали відповідні складовим метапроектування структурні компоненти життєвих ліній. При цьому вони реалізовували лише окремі спроби подальшого авторського саморозвитку життєвого проекту. У юнаків *віком 17–18 років* відбувся розвиток потреб у визначенні власних смисложиттєвих орієнтацій. Процеси трансформації альтруїстичних смисложиттєвих когніцій у проектування ними свого життя стали пріоритетними. У романтичних взаєминах вони стали більше замислюватись над тим, як їх поведінка впливає на благополуччя коханої людини. В респондентів відбулась активізація власне професійних мотивів навчально–професійної діяльності. Досліджувані здійснили позитивну самоідентифікацією з історико–культурними надбаннями українського етносу. Стали автономно обирати способи духовного зростання, які частково узгоджувались з їх смисложиттєвими орієнтаціями. Вони утворили деталізовані когніції життєвих цілей і планів переважно в соціальному просторі. Юнаки *віком 19 років* стали реалізовувати переважно автономні смисли

життя у виборі романтичних партнерів та взаєминах з ними. Молоді люди конкретизували цілі кар'єри в образах соціальних досягнень. Респонденти виробили етнічні переконання на основі власних екзистенцій. Саморозвиток духовних когніцій сприяв зростанню толерантності у відносинах з іншими людьми. Підсилювались тенденції трансформації їх альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій у когніції життєвих цілей і планів. У респондентів *віком 20–21 рік* відбулось подальше проектування альтруїстичних смислів у складові їх життєвого проекту. Вони розвинули вміння з узгодження в стосунках кохання власних інтересів і потреб коханої людини. Молоді люди утворили чіткі професійні цілі й плани найближчого майбутнього. Досліджувані набули готовності до реалізації своїх етнічних екзистенцій у родинному просторі взаємодії. Вони створювали окремі цілі духовного зростання. У процесах метапроектування потреби в реалізації власного проекту були для них пріоритетними.

Кількісні показники *низького рівня* досліджуваного утворення після формувальних впливів зменшились від 17,65% до 11,76% у 17 років, від 21,05% до 5,26% у 18 років, від 16,67% до 0,00% у 19 років, від 25,00% до 0,00% у 20 років, від 16,67% до 0,00% у 21 рік. У цих юнаків *віком 17–18 років* відбулось зростання значущості альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій. Втім, пріоритетними залишались - егоцентричні. Вони змінили окремі патерни поведінки в романтичних стосунках на більш альтруїстичні. Молоді люди утворили чіткіші уявлення про можливості своєї професійної самореалізації. Набули розвитку процеси їх самоідентифікації з історико–культурною спадщиною своєї держави. Респонденти набули здатності до ситуативних виявів емпатії та альтруїзму. Когніції їх метапроектування стали більш визначеними.

Підвищення показників розвитку життєвого проекту в досліджуваних експериментальної групи дало можливість зробити *припущення* і про розвиток відповідних механізмів. Результати дослідження становлення механізмів

життєпроекування юнаків відображено в табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Кількісні показники становлення механізмів проектування життєвого шляху досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту

n = 85

Рівні розвитку механізмів проектування життєвого шляху			Вікова група юнаків (у %)				
			17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=16)	21 рік (n=15)
Екзистенційна рефлексія	ЕГ до	Високий	35,29	21,05	33,33	25,00	26,67
		Середній	64,71	78,95	66,67	75,00	73,33
		Низький	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	ЕГ після	Високий	52,94	42,11	61,11	68,75	60,00
		Середній	47,06	57,89	38,89	31,25	40,00
		Низький	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Прийняття життєвих рішень (стратегія "Пильність")	ЕГ до	Високий	58,82	36,84	61,11	62,50	80,00
		Середній	23,52	52,63	27,78	25,00	20,00
		Низький	17,64	10,52	11,11	12,50	0,00
	ЕГ після	Високий	58,82	52,63	66,67	68,75	93,33
		Середній	35,30	47,37	33,33	31,25	6,67
		Низький	5,88	0,00	0,00	0,00	0,00
Авторський вибір життєвий	ЕГ до	Високий	47,05	31,57	55,56	56,25	33,33
		Середній	35,29	57,89	38,89	31,25	46,67
		Низький	17,64	10,52	5,56	12,50	20,00
	ЕГ після	Високий	58,82	47,36	72,22	75,00	60,00
		Середній	35,29	47,36	27,78	25,00	40,00
		Низький	5,88	5,28	0,00	0,00	0,00

Продовження таблиці 5.4

Суб'єктна самодетермінація процесу життєдіяльності	ЕГ до	Високий	41,17	31,57	50,800	56,25	33,33
		Середній	47,05	47,36	33,33	31,25	40,00
		Низький	11,76	21,05	16,67	12,50	26,67
	ЕГ після	Високий	52,94	47,36	61,11	56,25	73,33
		Середній	41,17	42,10	38,89	43,75	26,67
		Низький	5,88	10,52	0,00	0,00	0,00

Показники *високого рівня* розвитку екзистенційної рефлексії досліджуваних зросли від 35,29% до 52,94% у 17 років, від 21,05% до 42,11% у 18 років, від 33,33% до 61,11% в 19 років, від 25,00% до 68,75% – у 20 років, від 26,67% до 60,00% – у 21 рік відповідно. У юнаків відбулась інтенсифікація рефлексивного виходу за межі свого безпосереднього буття, зростання спрямованості на вироблення автономних екзистенцій. Юнаки віком 17–18 років розвинули вміння з рефлексивного осмислення власного “Я” в різних модусах життєпроекування. Розвиток рефлексії опитуваних віком 19 років був спрямований на осмислення можливостей сприяння життєпроекуванню різних людей на рівні конкретних взаємин з ними. Респонденти віком 20–21 рік набули здатності до інтегрованого осмислення можливостей позитивного впливу свого проекту на життя всіх людей.

Кількісні показники *середнього рівня* екзистенційної рефлексії досліджуваних зменшились від 64,71% до 47,06% у 17 років, від 78,95% до 42,11% у 18 років, від 66,67% до 61,11% у 19 років, від 75,00% до 68,75% у 20 років, від 73,33% до 40,00% у 21 рік. Ці респонденти набули здатності до рефлексивного виходу за межі свого безпосереднього буття й не досить чіткого його осмислення в континуумі індивідуального минулого, теперішнього й майбутнього. У віці 17–18 років вони розвинули вміння з осмислення найбільш значущих аспектів міжособистісної взаємодії. Досліджувані 19 років сконцентрували процеси рефлексії переважно на визначенні альтруїстичних способів життєпроекування.

Юнаки віком 20–21 рік розвинули вміння з рефлексивного осмислення свого життєвого проекту, інтегрованого в теперішньому й найближчому майбутньому.

Серед генералізованих способів *прийняття життєвих рішень* у табл. 5.4 представлено результати дослідження стратегії “Пильність”, яка, на нашу думку, найбільшою мірою сприяє своєчасному виробленню особистістю юнацького віку способів реалізації життєвих цілей. Показники *високого рівня розвитку* цієї стратегії після формульовального експерименту в 17 років становили 58,82% (як і до формульовальних впливів); у 18 років зросли від 36,84% до 52,63, у 19 років – від 61,11% до 66,67%, у 20 років – від 62,50% до 68,75, у 21 рік – від 80,00% до 93,33%. Розвиток пильності, а саме обміркованості варіантів рішень у життєвому просторі й своєчасність їх прийняття в часі, сприяв автономному створенню юнаками складових життєвого проекту, які забезпечували найбільші можливості для реалізації їх життєвих смислів. Респонденти *віком 17–18 років* розвинули вміння з оптимального прийняття рішень з організації своєї життєдіяльності в теперішньому й найближчому майбутньому. Досліджувані *віком 19 років* набули здатності до вироблення варіативних життєвих рішень, які відповідають їх смисложиттєвим орієнтаціям. Юнаки *віком 20–21 рік* осмислювали власні рішення щодо до того, якою мірою цей вибір сприятиме благополуччю всіх людей.

Помірні кількісні показники розвитку пильності юнаків після формульовальних впливів становили в віці 17 років – 35,30%, у 18 років – 20,00% у 19 років – 33,33%, у 20 років – 31,25%, у 21 рік – 6,63%. У них відбувся розвиток умінь зі створення й обмірковування різних варіантів вирішення суперечностей між наявністю ідеальних смислів і цілей свого життя та відсутністю відповідних їм способів реалізації цих особистісних утворень у життєвому світі. Ці респонденти *віком 17–18 років* виявили готовність “ризикувати” й відмовлятися від соціально стереотипних патернів поведінки. У *віці 19 років* у них відбулась активізація здатності до творчого конструювання рішень, що потребують значних зусиль. У

юнаків *віком 20–21 рік* відбувся розвиток потреб не лише у відповідальній реалізації своїх життєвих рішень.

Кількість юнаків з *низьким рівнем розвитку* пильності зменшилась від 17,64% до 5,88% у 17 років; від 10,52% у 18 років, 11,11% у 19 років, 12,50% у 20 років – до 0,00% відповідно. Ці досліджувані *віком 17 років* розвинули вміння зі створення варіативних та автономних життєвих рішень у процесі життєвого вибору. Однак в особистісно значущих життєвих ситуаціях вони найчастіше надавали перевагу прийняттю соціально детермінованих рішень.

Показники *високого рівня розвитку* здатності юнаків до здійснення *авторського життєвого вибору* зросли у віці 17 років від 47,05% до 58,82%, у 18 років – від 31,57% до 47,36%, у 19 років – від 55,56% до 72,22%, у 20 років – від 56,25% до 75,00%, у 21 рік – від 33,33% до 60,00%. Вони стали здійснювати вільні й відповідальні вибори, які проектували в майбутнє. Юнаки *віком 17–18 років* аналітично, доказово прогнозували їх наслідки. Досліджувані *віком 19 років* розвинули вміння з встановлення відповідності життєвих виборів своїм смисложиттєвим орієнтаціям. Юнаки *віком 20–21 рік* осмислювали, як їх життєвий вибір впливатиме на їх метапроекти та проекти інших людей.

Кількісні показники *середнього рівня розвитку* досліджуваного механізму у юнаків віком 17 років становили 35,29%; у віці 18 років – 47,36%, у 19 років – 27,78%, у 20 років – до 25,00%, у 21 рік – 40,00% відповідно. Ці досліджувані стали створювати більшу кількість варіантів життєвих рішень, обмірковувати їх. Юнаки *віком 17–18 років* стали ретельніше прогнозувати здійснення життєвих виборів, які забезпечують реалізацію їх пріоритетних життєвих цілей. Респонденти *віком 19 років*, в процесах такого вибору, надавали перевагу альтернативам, спрямованим на реалізацію їх екзистенцій. Досліджувані *віком 20–21 рік* спрямовували процеси життєвого вибору на інтеграцію складових свого життєвого проекту в просторі й часі. Вони обмірковували, як саме вибір способу реалізації однієї життєвої цілі впливатиме на здійснення інших.

Після проведення формувального експерименту *низький рівень розвитку* здатності до життєвого вибору було виявлено в незначній кількості респондентів експериментальної групи *віком 17 і 18 років* – 5,88% і 5,28% відповідно. Ці досліджувані здійснювали локальні авторські життєві вибори з реалізації окремих виявів своєї життєдіяльності в теперішньому й найближчому майбутньому.

Показники *високого рівня розвитку суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності* наприкінці формувального експерименту зросли від 41,17% до 52,94% у 17 років, від 31,57% до 47,36% у 18 років, від 50,00% до 61,11% у 19 років, залишились незмінними (по 56,25%) у 20 років, підвищились від 33,33% до 73,33% у 21 рік. Ці юнаки набули здатності до суб'єктного управління процесами розгортання цілісного життєвого проекту. Опитувані рефлексивно осмислювали відповідність вже створеного проекту своєму екзистенційному “Я” та творчо перетворювали його. Юнаки *віком 17–18 років* розвинули здібності з суб'єктної самодетермінації конкретних видів своєї актуальної життєдіяльності. Молоді люди *віком 19 років* здійснювали інтегроване управління своєю життєдіяльністю в теперішньому, спрямовану на досягнення цілей найближчої й віддаленої життєвої перспективи. Респонденти *віком 20–21 рік* розвинули вміння з гнучкого реконструювання складових життєвого проекту відповідно до рефлексивного осмислення динамічних змін своїх автономних смисложиттєвих орієнтацій.

Кількісні показники *помірного рівня розвитку* досліджуваного механізму після формувального експерименту становили 47,36% у віці 17 років, 42,10% – у 18 років, 38,89% у 19 років, 43,75% у 20 років, 26,67% у 21 рік. Юнаки набули здатності до суб'єктної самодетермінації процесу своєї життєдіяльності, спрямованої на реалізацію окремих життєвих цілей. Вони здійснювали неадаптивну життєву активність з вироблення автономних способів реалізації визначених цілей. У *віці 17–18 років* вони випробовували різні засоби життєздійснення своїх смислових когніцій переважно в теперішньому часі й соціальному просторі життєпроекування. Респонденти *віком 19 років* виробили

вміння з управління процесами створення автономних смисложиттєвих орієнтацій та визначення способів їх реалізації в своїй життєдіяльності. Молоді люди *віком 20–21 рік* розвинули вміння з суб'єктної самодетермінації пріоритетних життєвих цілей і планів у тривалих інтервалах життєвого часу.

Впродовж формувального експерименту нами було виявлено зменшення кількості юнаків з *низькими показниками* суб'єктної самодетермінації процесу життєдіяльності у віці 17 років від 11,76% до 5,88%, у 18 років – від 21,05% до 10,52%, у 19, 20 і 21 рік – від 16,67%, 12,50% і 26,67% – до 0,00% відповідно. Ці респонденти набули здатності до суб'єктного управління процесами реалізації життєвих цілей у нетривалих вимірах життєвого часу. Вони розвинули вміння з саморегуляції окремих складових своєї життєдіяльності в соціальному світі.

Таким чином, впровадження розробленої програми психологічних засобів з оптимізації проектування життєвого шляху сприяло розвитку й ускладненню вмінь юнаків з суб'єктного управління становленням складових досліджуваного психологічного утворення на основі їх автономного конструювання, інтеграції й прогнозування розвитку в життєвій перспективі. В контрольній групі значних змін становлення механізмів життєпроекування виявлено не було (Додаток З).

Для виявлення статистичної достовірності змін показників проектування життєвого шляху юнаків упродовж формувального експерименту нами було використано методи статистичної обробки даних засобами програмного пакету SPSS 17.0. Статистична обробка даних проводилась у експериментальній та контрольній групах до і після формувального експерименту за показниками їх достовірності (p), стандартної статистичної погрішності (std. error mean). Відповідно, ці значення у досліджуваних експериментальної групи складають: $p \leq 0,01$, стандартна помилка – у межах 0,04 (Додаток И). Результати виявлення кореляційних зв'язків за критерієм Пірсона та їх достовірності за критерієм Стьюдента для однієї вибірки між показниками становлення складових життєпроекування юнаків ЕГ після формувального експерименту (Додаток І)

показали, що між процесом проектування молодими людьми майбутнього та духовною лінією виявлено високу кореляцію ($r \approx 0,946$, $p \leq 0,01$), що, на нашу думку, відображає актуалізацію потреб юнаків у духовній, екзистенційній детермінації авторського реконструювання вже створеного проекту свого життя.

Також виявлена достовірна висота кореляції між показниками метапроектування й інтимно-особистісною лінією ($r \approx 0,830$, $p \leq 0,01$). Це означає, що в умовах формувальних впливів юнаки успішно автономно сконструювали автономні ціннісні ставлення, ефективні способи й стратегії романтичної взаємодії та успішно інтегрували їх з уявленнями про подальші способи проектування своїх романтичних, шлюбно-сімейних взаємин у майбутньому.

Показники кореляцій метапроектування й більш широких у життєвому просторі ліній - професійної ($r \approx 0,779$, $p \leq 0,01$), етнічної ($r \approx 0,689$, $p \leq 0,01$) - є нижчими. В ході емпіричного дослідження нами було доведено, що чим ширшою є лінія проекту в життєвому просторі, тим більш повільно молоді люди здійснюють її автономне вибудовування. Вважаємо, що в формувальному експерименті виявлення високої позитивної кореляції між показниками метапроектування з інтимно-особистісною лінією, менших - з професійною та ще менших - з етнічною, обумовлюється тим, що в широких вимірах життєвого простору юнаки мають сконструювати все більш складні способи взаємодії зі значною кількістю різних людей, що сприятимуть реалізації їх метапроектів.

Висота кореляцій ($r \approx 0,840$, $p \leq 0,01$) між показниками інтимно-особистісної та професійної ліній є достовірною. Вважаємо, що для молоді високу значущість мають можливості професійної самореалізації для переживання самодостатності, самоповаги й, меншою мірою, для матеріального забезпечення себе й коханої людини, що сприяє підвищенню продуктивності конструювання юнаками духовних, емоційних та побутових аспектів романтичних взаємин, так і узгодженню цих стосунків з проектом професійної самореалізації.

Достовірну висоту кореляції виявлено між показниками інтимно-

особистісної й етнічної ліній ($r \approx 0,802$, $p \leq 0,01$). Прагнення юнаків віднайти “рідну душу” в коханій людині, вірогідно, найбільш повно може бути реалізовано у власному етносі. Переживання прихильності до коханої людини як представника свого етносу, ймовірно підсилює процеси їх етнічної самоідентифікації.

Тісно взаємопов’язаними є і процеси становлення інтимно-особистісної й духовної ліній життєвого проекту ($r \approx 0,875$, $p \leq 0,01$). Наприкінці формувального експерименту було виявлено більшу спрямованість юнаків у стосунках кохання на реалізацію альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій, надання пріоритету організації духовних аспектів взаємодії з романтичним партнером. Вірогідно, ці тенденції забезпечуються розгортанням конструктів духовної лінії життєпроекткування юнаків та їх конкретизації в стосунках кохання.

Достовірний взаємозв’язок ($r \approx 0,860$, $p \leq 0,01$) між професійною й етнічною лініями життєвого проекту юнаків виявляється в прагненнях досліджуваних працювати й жити в своїй країні, осмисленні ними можливостей і обмежень професійної самореалізації в своїй країні, виробленні автономних способів залучення все більших особистісних ресурсів для розширення можливостей самоздійснення проекту власної кар’єри в реаліях українського сьогодення.

Достовірну кореляцію ($r \approx 0,814$, $p \leq 0,01$) було виявлено і між показниками професійної та духовної ліній життєвого проекту досліджуваних. Вважаємо, що розгортання духовного потенціалу юнаків та проникнення цих процесів у виміри їх професійної взаємодії втілюється в прагненнях до конструювання своєї кар’єри переважно на благо інших людей, готовність до альтруїстичної взаємодії з усіма людьми в умовах навчально-професійної та подальшої професійної діяльності.

Пряму кореляцію ($r \approx 0,719$, $p \leq 0,01$) нами було виявлено і між показниками етнічної й духовної ліній життєвого проекту юнаків. На нашу думку, одержані результати пояснюються тим, що молоді люди в своїй життєдіяльності спеціально організовували лише окремі проекти життєдіяльності, пов’язані з духовним саморозвитком, що водночас забезпечували і можливості для етнічної

самоідентифікації. У вимірах етнічної взаємодії вони були переважно спрямовані на надання іншим людям допомоги в формі конкретних дій, які вони потребували й меншою мірою замислювались над духовними аспектами етнічної взаємодії.

Дослідження динаміки процесу проектування життєвого шляху юнаків у експериментальній групі до і після формульованого експерименту за критерієм Стьюдента для залежних вибірок між показниками цього психологічного утворення виявили її достовірність ($p \leq 0,01$) (Додаток Й).

Впровадження розробленої системи психологічних засобів у практику професійної підготовки юнаків дало можливість дослідити процеси оптимізації й психологічні особливості проектування ними життєвого шляху в умовах формульованих впливів. Переорієнтація досліджуваних на “власне екзистенційні” та “альтруїстичні” смисложиттєві орієнтації сприяла розвитку проектування ними майбутнього, а також потреб у реалізації, самоздійсненні метапроекту, які виявлялись у самотворенні ліній життєвого проекту. Розроблена система психологічних засобів сприяла становленню всіх складових і механізмів проектування юнаками життєвого шляху, досліджуваного ноумена в цілому, що експериментально підтвердило ефективність її використання в умовах роботи практичних психологів з сучасною молоддю.

5.3. Психолого-педагогічні та методичні рекомендації з розвитку проектування життєвого шляху особистості в пізньому юнацькому віці

З метою підвищення ефективності організації системи психологічних засобів з оптимізації проектування життєвого шляху юнаків для роботи викладачів, методистів, практичних психологів у галузі вищої освіти нами було розроблено психолого-педагогічні та методичні рекомендації.

У відповідності до авторської моделі досліджуваного психологічного утворення та логіки здійсненого дослідження, вважаємо, що основними

напрямами такої роботи стали наступні: психодіагностичний, екзистенційно-рефлексивний, життєздійснювальний, інформаційно-профілактичний, життєтворчо-активізуючий. Розглянемо можливості реалізації кожного з вищезазначених напрямів роботи фахівців ВНЗ та самих юнаків з активізації проектування ними життєвого шляху детально.

Психодіагностичний напрям роботи фахівців з активізації проектування молоддю свого життєвого шляху передбачає виявлення психологічних особливостей їх смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій, ліній проектування життєвого шляху, складових метапроектування, психологічних механізмів досліджуваного утворення. Одержання молоддю людиною необхідної інформації про те, які саме структури життєпроектування найбільше потребують активізації, необхідне для подальшого планування нею напрямів особистісного саморозвитку. Кожен етап психодіагностики супроводжується подальшою роботою з активізації життєвого проекту юнаків, наданням їм відповідних рекомендацій.

Для реалізації *екзистенційно-рефлексивного* напрямку роботи можуть бути використані групові консультації психолога, “групи зустрічей” та ін. Такі засоби спрямовані саме на автономне вироблення молодими людьми когніцій смислу свого життя. На цьому етапі в формі бесід, дискусій психологи ВНЗ ознайомлюють юнаків з феноменами, які утворюють базис життєвого проекту - “смисложиттєвими орієнтаціями”, “ціннісними орієнтаціями”, “екзистенційною рефлексією” та ін., розглядають особливості розвитку цих утворень в юності. Прикладом такої роботи може бути групове заняття “Створюємо унікальні смисли нашого життя”. Зміст цього заняття включає наступні етапи роботи:

1. Вступний: знайомство з учасниками групи. Повідомлення їм *мети консультації* - сприяння виробленню ними автономних екзистенційних когніцій. Вправи-розминки: “Наші імена”, “Комплімент”, “Сплутані ланцюжки”;

2. Основний:

2.1. Міні-лекція “Розвиток смисложиттєвих орієнтацій у юнацькому віці”. Метою міні-лекції є формування у юнаків базових психологічних знань про поняття екзистенцій, смисложиттєвого пошуку, смисложиттєвих орієнтацій, ціннісних орієнтацій, рефлексії, особистісної рефлексії, екзистенційної рефлексії, а також особливостей розвитку цих утворень у ювенальному періоді життя людини;

2.2. Групова дискусія “Смисли сучасного суспільства й мої унікальні смисли”. Під час цієї дискусії кожен учасник складає свій власний перелік смисложиттєвих когніцій. Юнаки порівнюють створені переліки й здійснюють ауторефлексію щодо того, які з їх смисложиттєвих орієнтацій є дійсно автономними, а які - соціально інтеріоризованими. Учасники заходу в мікрогрупах засобами маєвтики та відкритих питань допомагають один одному перетворити соціально стереотипні смисли на автономні;

2.3. Вправа “Скриня питань”. Під час цієї вправи кожен учасник анонімно записує одне питання про смисл життя людини, яке він хотів би усвідомити більш чітко. У процесі групового обговорення молоді люди виробляють альтернативні точки зору щодо питання, що розглядається;

2.4. Технологія Дж.Рейнуотер “Два магічні питання” в модифікації до наших умов. Відповідаючи на перше (“Що відбувається зі мною в даний момент? - 1) що я зараз роблю, 2) що я зараз переживаю, 3) про що я думаю, 4) як я дихаю”) і друге (“Чого б я хотів у наступний момент?”) питання цієї методики, юнаки чітко усвідомлюють особливості своєї життєдіяльності та ті її аспекти, які вони хотіли б змінити. Після проведення групового обговорення цієї техніки психолог пропонує учасникам порівняти виявлені когніції власних дій, емоцій, думок та тілесних відчуттів зі смислами власного життя та встановити відповідність між ними;

2.5. Авторська вправа “Я-минулий - я-теперішній - я-майбутній”. Учасники консультації створюють три графічні схеми смислів свого життя: ті, які були для них найбільш важливими 5 років тому (“Я-минулий”), схему екзистенцій, найбільш важливих для них зараз (“Я-теперішній”), схему смислів життя, які, на їх

думку, будуть пріоритетними для них через 5 років (“Я-майбутній”). До кожної екзистенції молоді люди формулюють ті види життєдіяльності, які вони використовували, здійснюють, планують робити для реалізації цих смислів.

3. Заключний етап. Метою цього етапу є підведення підсумків та психологічне “закриття” його учасників. Використовуються медитативні техніки, спрямовані на самопізнання й саморозуміння (“Мудрець з храму”, “Гірська вершина” або інші). Проводиться обмін думками й переживаннями учасників.

Метою *життєздійснювального* напряму роботи з юнаками є активізація психологічних утворень, які забезпечують реалізацію визначених ними життєвих цілей і планів, а саме - структурних компонентів ліній проектування життєвого шляху: ціннісних орієнтацій, особистісного самовизначення, стратегій міжособистісної взаємодії. При цьому молоді люди мають виробити автономні алгоритми власної життєдіяльності. Реалізація психотехнологій тренінгу з оптимізації юнаками ліній життєвого шляху” передбачає використання:

- *рольових ігор* для вироблення його учасниками власних стратегій міжособистісної взаємодії. У таких іграх учасники тренінгу програють різні проблемні ситуації з позицій людини, що використовує ефективні й малоефективні стратегії міжособистісної взаємодії. Наприклад, у взаєминах кохання це можуть бути ситуації, в яких коханий(-а) людина пізно повертається додому, не відповідає на телефонні дзвінки, спілкується з іншим юнаком/дівчиною тощо. У професійній взаємодії проблемні ситуації розігруються в ролях компетентного й некомпетентного фахівця, спеціаліста з зовнішньою та внутрішньою професійною мотивацією, в етнічній - в образах толерантного та інтолерантного українця(-ки), в духовній - з позицій людини, що прагне матеріального збагачення або особистісного й духовного саморозвитку;

- *ділові ігри, дискусії, метод проектів* спрямовані на вироблення учасниками тренінгу ефективних способів актуальної життєдіяльності. В умовах проведення цих технологій вони мають автономно виробити деталізовані способи

оптимального вирішення різних життєвих ситуацій (спланувати спільну відпустку з романтичним партнером; виконати складне професійне завдання в умовах невизначеності; розробити проект флешмобу з формування національної самосвідомості людей на вулицях міста; створити проект заходів духовного саморозвитку для групи студентів своєї спеціальності тощо);

- *вправи на рефлексивне осмислення* власного “Я” очима інших людей, які здійснюються засобами складання самоописів, есе, візуалізацій, сприяють розвитку механізму екзистенційної рефлексії юнаків, а також узгодженню їх життєвих проектів з проектами інших людей, спрямованості на сприяння життєпроектуванню інших.

Інформаційно-профілактичний напрям роботи передбачає проведення з юнаками активних форм лекції (лекцій-консультацій, лекцій-діалогів, інтерактивних лекцій), а також діалогічних бесід, групових консультацій, дискусій. Метою використання цих форм роботи є формування у них знань про ті особистісні та життєві труднощі, які переживає особистість віку пізньої юності, проектуючи свій життєвий шлях. Підвищенню ефективності таких лекцій, на нашу думку, сприяє 1) використання візуальних засобів інформування юнаків, 2) організація діалогічної взаємодії з ними, 3) актуалізація їх життєвого досвіду.

В умовах реалізації цього напрямку роботи можуть бути використані техніки “темоцентрованої взаємодії” Р.Кон. Під час використання цього методу відбувається “проживання-научіння”, тобто проживання юнаками ситуацій життєвого досвіду свого та інших учасників групи, а також научіння різним стратегіям їх вирішення [555]. Такі форми роботи сприяють формуванню у юнаків уявлень про труднощі свого життя як про частину життя кожної людини. Таким чином особистість психологічно приймає труднощі свого життя і набуває можливості до переорієнтації від негативних переживань цих труднощів до вибудовування стратегій з їх подальшого подолання.

Впровадження *активізуючого напрямку* роботи дає можливість підвищити рівень життєвої енергії юнаків для реалізації свого життєвого проекту. Реалізація цього напрямку передбачає теоретичний, психодіагностичний і практичний блоки роботи. Теоретичний блок спрямований на ознайомлення молодих людей у формі міні-лекцій, методичних рекомендацій, інформаційних матеріалів з поняттями, що характеризують функціональний стан організму людини, а саме її працездатність, фізіологічну й психологічну втому, стрес, синдром професійного вигорання, нервово-емоційне виснаження та ін. Психодіагностичний блок роботи цього напрямку включає проведення з юнаками психодіагностичних методик “Самопочуття - активність - настрої” В.А.Доскіна, Н.А.Лаврентьєвої, В.Б.Шарай і М.П.Мірошнікова [31], шкали реактивної та особистісної тривожності Ч.Д.Спілбергера в адаптації Ю.Л.Ханіна [377] та інших психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення психологічних особливостей їх функціонального стану, який визначає рівень життєвої енергії респондентів.

Подальша реалізація практичного блоку за цим напрямком спрямована на:

- навчання юнаків технікам самоактивізації життєвої енергії через вироблення у них позитивного ставлення до себе, свого життя й віри у свої можливості. Серед таких засобів високоефективними є методики в галузі позитивного мислення людини (афірмація, візуалізація, техніки позитивної терапії Н.Пезешкіана [345], “парадоксальної інтенції” В.Франкла [476]; психоконсультаційні сесії за моделлю короткострокової позитивної терапії І.Г.Малкіної-Пих (проблема - ціль - ресурси - соціальна мережа - пояснення) [284] та ін.);
- формування у юнаків умінь з інтегрованої саморегуляції своєї життєдіяльності, зокрема засобами технології інженерного моделювання людини (DHE, Design Human Engineering) Р.Бендлера [545], техніки раціональної та емотивної терапії А.Бека та А.Елліса [526], “психосинтезу субособистостей” Р.Ассаджолі [24] та ін.
- формування вмінь психорелаксації, зняття надмірної психологічної напруги. До таких технік належать методи зняття м’язових зажимів за В.Райхом [467],

прогресивної м'язової релаксації за Е.Джекобсоном [565], техніки тілесноорієнтованої терапії, систематичної десенсибілізації, медитації тощо;

- формування у юнаків вмінь творчого моделювання свого буття засобами смислотехнік Д.О.Леонтьєва [255], технік варіативного моделювання свого життєвого шляху, дивергентного мислення; психотехнологій активізації життєтворчості юнаків, розроблених сучасними вченими (Л.І.Іванцевим [180], О.С.Крижанівською [227], В.М.Ямницьким [541]), технологій реорієнтаційного прийняття нових життєвих рішень особистістю юнацького віку, розроблені В.А.Чернобровкіною [500] та ін.

На основі здійсненого теоретико-експериментального дослідження проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку, нами було розроблено наступні методичні рекомендації щодо екзистенційно-суб'єктного управління юнаками процесами власного життєпроекування:

1. Методичні рекомендації щодо активізації смисложиттєвого пошуку юнаків:

1.1. Звертатись до власної самості, осмислювати своє екзистенційне “Я” та транслювати його у різні виміри свого життєвого часу й простору, здійснювати “подорож” своїм життям, задаючи собі питання “Хто я є зараз?” “Ким я був ... років тому?”, “Ким я буду в майбутньому?”, “Хто я є у взаєминах з...” та ін.;

1.2. Пізнавати та аналізувати свої смисложиттєві когніції, встановлювати їх конгруентність власній самості, задавати собі питання на кшталт “Чи це саме те, що потрібно мені?”, вести *щоденник самоопису свого смисложиттєвого пошуку*;

1.3. Порівнювати свої смисложиттєві когніції з когніціями інших людей - батьків, значущих інших, друзів, відомих людей та екранних образів, презентованих у засобах масової інформації; встановлювати схожість і відмінності смислів свого життя та інших людей. Створювати *порівняльні таблиці* смисложиттєвих орієнтацій своїх та інших людей, встановлювати духовну спорідненість з ними;

1.4. Пізнавати та виявляти наявність впливу на власні смисложиттєві орієнтації інших людей, соціальних стереотипів тощо. Переосмислювати свої соціально

детерміновані смисложиттєві когніції на авторські пошуку відповідей на питання “Що означає - бути доброю/успішною/щасливою людиною та ін. - саме для мене?”, *створювати проєктивні малюнки, колажі, “філософські” есе*, що відображають ці питання, за бажанням - ділитись їх змістом з іншими людьми;

1.5. Здійснювати самоаналіз того, якою мірою сконструйовані смисложиттєві когніції проявляються у власній життєдіяльності, які смисли життя втілюються у різних видах життєдіяльності, задаючи собі питання “Заради яких смислів я це роблю?”, “Яку зі своїх життєвих цілей я досягаю цією діяльністю?”, *самостійно випробовувати різні техніки цілеутворення й тайм-менеджменту*;

1.6. Здійснювати самоаналіз того, яку кількість часу юнаки приділяють діяльності, спрямованій на реалізацію своїх життєвих смислів, а яку - витрачають на “спокуси” (за В.А.Роменцем [392]) *засобами поточних карт, графіків Ганта [185], комп’ютерних програм тайм-менеджменту та оцінки власного часу*;

1.7. Вести *паперовий або електронний “Щоденник самопостережень”*, у якому записувати власні уявлення про смисл свого життя, час від часу перечитувати щоденник, аналізувати, як змінюються свої смисложиттєві когніції.

2. *Методичні рекомендації щодо саморозвитку ліній життєвого проєкту юнаків:*

2.1. Здійснювати самоаналіз і самопізнання того, якою мірою власні смисложиттєві когніції відповідають тим ціннісно-цільовим пріоритетам, на які спрямована життєдіяльність у різних вимірах життєвого простору засобами *складання схем, колажів “Смисли життя - цілі життя”*;

2.2. Спрямовувати свою життєдіяльність на конструювання всіх ліній життєвого проєкту, створюючи комплексні *матриці, діаграми, візуальні образи, зокрема “дерево” життєвих ліній*. Не відмовляйтесь та не відкладати на майбутнє проєктування широких ліній життєвого шляху через їх складність;

2.3. Здійснювати вибір життєвого шляху (самовизначення) у всіх лініях життєвого проєкту, аналізувати те, якою мірою цей вибір є власним, а не наслідуванням соціальних стереотипів. Пам’ятати, що автономне самовизначення особистості

юнацького віку супроводжується його формуванням власних уявлень про те, які саме смисли й цінності життя можуть бути реалізовані у саме такому проектуванні взаємин кохання, виборі професії, ставленні до етнічного буття, способі духовного саморозвитку, *створювати порівняльні таблиці, плакати-афірмації*, в яких власні екзистенції (смисли життя) співставляються з цілями й засобами їх досягнення;

2.4. Усвідомлювати, що вже здійснене самовизначення, втілене у певних соціальних діях не є “вироком” на все життя. Якщо здійснений життєвий вибір упродовж тривалого часу переживається як неправильний для себе, а своє життя - як нещасливе, то варто здійснювати самоаналіз задоволеності життям; у випадку виявлення значної незадоволеності - створювати *варіативні схеми* змін теперішнього й майбутнього, прогнозувати їх переваги й труднощі реалізації.

2.5. Осмислювати свої життєві стратегії, встановлювати міру їх авторства. Конструювання авторської життєвої стратегії слід здійснювати, комбінуючи елементи різних стратегій міжособистісної взаємодії; *випробовувати різні стратегії взаємодії з людьми*, спрямовані на оптимізацію їх благополуччя.

2.6. Здійснювати самоаналіз та самопізнання ефективності стратегій своєї міжособистісної взаємодії. Фіксувати життєві ситуації, в яких прагнення до самоствердження, безпосереднього вияву своїх емоцій та почуттів, спричинює використання неефективної життєвої стратегії, що не сприяє досягненню її життєвих цілей. У таких випадках - здійснювати використовувати *техніки саморегуляції власного функціонального стану в тріаді “думки-емоції-поведінка”*;

2.7. Одержувати зворотний зв'язок від інших та здійснювати рефлексивне осмислення того, як саме реалізація власної життєвої стратегії впливає на їх життя. Щоденно в ситуаціях міжособистісної взаємодії фіксувати власні прагнення зробити іншій людині “добре” та засобами *відкритих питань* одержувати від неї інформацію про те, які саме власні дії сприятимуть її благополуччю.

3. *Методичні рекомендації з оптимізації процесів метапроекування
особистості юнацького віку:*

3.1. *Створювати графічно систему своїх життєвих цілей, що втілюють власні смисложиттєві когніції, у лініях життєвого часу. Засобами зображення “векторів” проекту в майбутньому позначати спочатку глобальні цілі, а потім вибудувати лінії досягнення визначених цілей у 5-річних або більш коротких інтервалах;*

3.2. *Створивши систему життєвих цілей, проаналізувати, наскільки цілі у одному часовому інтервалі різних ліній життєвого проекту доповнюють одна одну, чи вистачить часу для реалізації всіх цілей. За необхідності - здійснити корекцію системи життєвих цілей, переписати схему, позначити в ній цифрами або іншими знаками пріоритетні та менш значущі цілі у кожному часовому інтервалі;*

3.3. *Доповнити графічно сконструйовану систему життєвих цілей відповідними їм планами, здійснити рефлексивне осмислення реалістичності та суб’єктивної важкості реалізації цих планів, розташувати створену схему “Цілі й плани мого життя” на своєму робочому місці, створити копію її зображення в мобільному телефоні, для того, щоб схема здійснювала функцію позитивної візуалізації;*

3.4. *Здійснювати прогнозування вірогідності здійснення своїх життєвих цілей і планів. Перевіряти створений прогноз, задаючи собі питання “Наскільки здійснений прогноз дійсно відповідає моєму власному “Я” та соціальному світу, в якому я живу”, “Чи наявні у моєму прогнозі додаткові (“запасні”) плани здійснення моїх життєвих цілей” та ін.;*

3.5. *Систематично переосмислювати та переписувати систему життєвих цілей і планів, змінювати її у відповідності до набутого досвіду; встановлювати когруентність цілей - власним смисложиттєвим когніціям, а життєвих планів - екзистенціям позитивної самотрансценденції в життя інших людей.*

Впровадження цих рекомендацій у навчально-виховний процес ВНЗ сприятиме підвищенню успішності проектування юнаками життєвого шляху, зростанню їх особистісної ефективності, продуктивності життєздійснення.

Висновки до розділу 5.

Грунтуючись на принципах авторського екзистенційно–суб’єктного підходу та аналізі наукових позицій сучасних вчених щодо оптимізації проектування життєвого шляху юнаків, нами було визначено етапи й завдання системи психологічних засобів з оптимізації життєпроекування юнаків, розроблено її процесуальну та структурну моделі.

В цій системі засобів на першому етапі акцент ставився на автономне вибудовування ними власних смисложиттєвих когніцій через екзистенційно–рефлексивне осмислення свого буття та самотворення способів імплементації сконструйованих когніцій у процеси своєї життєдіяльності, точніше – актуалізацію екзистенційних інтенцій життєпроекування. Застосування діалогічних бесід, технологій автономного смислотворення сприяло переорієнтації учасників формульовального експерименту від соціально–стереотипного на автономне самотворення власних смисложиттєвих орієнтацій.

Завдання другого етапу авторської системи психологічних засобів були зорієнтовані на активізацію ліній життєпроекування й метапроекування юнаків та їх подальшу інтеграцію. Специфіка використання психологічних технологій на цьому етапі визначалась постійним зверненням учасників тренінгів до власного екзистенційного “Я”, самості, пошуку таких способів організації часу й простору свого життя, які найбільшою мірою реалізують їх смисложиттєві когніції, а також акцентом на їх подальшу інтеграцію складових життєпроекування. Робота з активізації механізмів прийняття життєвих рішень та здійснення авторського життєвого вибору на цьому етапі була спрямована на варіативне моделювання й авторське конструювання юнаками свого буття.

Метою третього етапу системи психологічних засобів було здійснення переорієнтації юнаків з автономного на суб’єктне проектування життєвого шляху й сприяння життєпроекуванню інших людей. Серед механізмів розгортання досліджуваного утворення акцент у нашій роботі ставився на розвиток суб’єктної

саморегуляції юнаками своєї життєдіяльності та подальше екзистенційно–рефлексивне осмислення ними проекту свого буття в його динаміці. Самостійне визначення змісту й реалізації юнаками різних форм такої роботи сприяли становленню в них здатності до авторського реконструювання свого проекту життя та його продуктивної самотрансценденції в життя інших людей.

Порівняння результатів дослідження в експериментальній групі до і після формувального експерименту виявило позитивну динаміку показників становлення досліджуваного утворення: зменшення кількості респондентів з низьким і середнім рівнями й, відповідно, збільшення кількості юнаків з високим рівнем життєпроекткування. При цьому основні тенденції розвитку досліджуваного ноумена особистості пізнього юнацького віку в цілому, а саме: концентрація на організації своєї актуальної життєдіяльності у віці 17–18 років, активізація автономного вибудовування й перебудови системи смисложиттєвих орієнтацій у 19 років, спрямованість на подальше узгодження структур метапроекткування й ліній життєвого проекту, деталізацію найближчого майбутнього, все більш автономне реконструювання життєвого проекту в 20–21 рік, було виявлено і в умовах оптимізації проектування молодими людьми життєвого шляху.

Психологічні рекомендації, розроблені для фахівців психологічних служб ВНЗ, викладачів та самих молодих людей, мають на меті сприяння розвитку всіх складових ліній життєвого проекту та утворень метапроекту, а також механізмів авторського, екзистенційно–суб'єктного проектування юнаками життєвого шляху.

ВИСНОВКИ

У дисертації висвітлено результати теоретико-концептуального й емпіричного вивчення проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку, на засадах екзистенційно-суб'єктного підходу розроблено структуру, модель і механізми цього психологічного утворення, сконструйовано, апробовано й визначено ефективність системи психологічних засобів з оптимізації проектування юнаками життєвого шляху.

1. Стратегії євроінтеграції Української держави, стрімкі суспільні трансформації, зростання уваги сучасного соціуму до проблем особистісного зростання кожної людини й водночас розвитку її здатності до ефективної самоорганізації своєї життєдіяльності - все це визначає високу актуальність дослідження проблеми проектування життєвого шляху особистості. *Проектування особистістю життєвого шляху* являє собою процес екзистенційно-суб'єктного втілення нею інтенцій свого буття в особистісних і соціальних вимірах життєвого світу, спрямований на авторське творення проекту свого майбутнього. Стрижневою інтенцією життєпроекування є смисложиттєвий пошук. У пошуках сенсу існування людина переосмислює своє життя в просторово-часовому й ціннісно-смысловому континуумі. Усвідомлюючи високу цінність власного життя як проекту потенційних можливостей, особистість приймає на себе відповідальність за його реалізацію й стає суб'єктом власного життя.

2. *Гене́за проектування особистістю життєвого шляху* в період дорослішання включає ряд етапів. На етапі первинного конструювання індивідом своєї діяльності, розгортання локальних смислів життєдіяльності дитини раннього віку відбувається в предметній діяльності, спілкуванні. На етапі первинної диференціації життєвого світу особистість дошкільного віку накреслює нариси проектування ліній свого життєвого шляху в спілкуванні, пізнавальній діяльності, етнічних та моральних ставленнях до людей. На етапі особистісно-соціальної детермінації базису життєвого проекту дитина молодшого шкільного віку набуває

здатності до смислового цілеутворення й планування своїх справ у теперішньому та найближчому майбутньому. Етап особистісно-смислової диференціації життєвого проекту підлітка характеризується пролонгацією смислових утворень особистості в життєвому світі та їх генералізацією.

Розвиток екзистенційного «Я» особистості юнацького віку сприяє конкретизації процесів смисложиттєвого пошуку в смисложиттєвих орієнтаціях. Зазначені утворення в юності активізують і спрямовують життєву енергію молодої людини на реалізацію власних ідеалів у конкретних векторах життєдіяльності. Такими векторами є *інтимно-особистісна, професійна, етнічна й духовна лінії* життєпроекування. У ранній юності, на етапі суб'єктно-екзистенційного проектування життєвого шляху особистість автономно утворює способи управління своєю життєдіяльністю в теперішньому. Особистості пізньої юності властива спрямованість у майбутнє, прагнення створити його ідеальний проект та залучити ресурси для його реалізації. В цьому віці переважання екзистенційних процесів життєпроекування над суб'єктними характеризує етап екзистенційно-суб'єктного проектування життєвого шляху людини.

3. Методологічним базисом розробки авторської концепції проектування юнаками життєвого шляху став *екзистенційно-суб'єктний підхід*, що достовірно визначив трансляцію смисложиттєвих орієнтацій юнаків у їх життєвий світ та автономну побудову ними структур життєвого проекту. Його *вихідними положеннями* є принцип смисложиттєвої мотивації особистістю юнацького віку образу майбутнього, принцип інтеграції життєвих ліній в особистісному й соціальному світах, принцип смислового переживання особистісної свободи й відповідальності в процесі трансформації життєвих рішень у готовність до реалізації життєвого проекту, принцип суб'єктної самодетермінації авторського реконструювання життєвого проекту. Структура проектування юнаками життєвого шляху включає такі складові: смисложиттєві орієнтації, лінії життєвого проекту, метапроекування. Базисною складовою проектування особистістю

життєвого шляху є її смисложиттєвий пошук, який в юності конкретизується в її смисложиттєвих орієнтаціях. Трансляція смисложиттєвих орієнтацій юнаків у їх життєвому світі утворює інтимно-особистісну, професійну, етнічну й духовну лінії життєвого проекту. Становлення кожної лінії відбувається як у просторі, так і в часі життєвого світу людини, а саме в її минулому (ретроспективне проектування), теперішньому (актуальне проектування) й майбутньому (перспективне проектування). Кожну життєву лінію юнаків у особистісному світі утворюють їх ціннісні орієнтації, а в соціальному – процеси особистісного й соціального самовизначення, стратегія міжособистісної взаємодії. Розгортання ліній життєвого проекту юнаків спрямоване на метапроектування ними майбутнього. Метапроект конструюють життєві цілі, плани, перспективи, стратегії, авторське проектування життєвого шляху. Становлення життєвого проекту юнаків забезпечується механізмами екзистенційної рефлексії, прийняттям життєвих рішень, авторським життєвим вибором й суб'єктною самодетермінацією процесу життєдіяльності.

4. *За результатами проведеного експериментального дослідження виявлено, що конструювання ліній життєвого проекту й метапроектування у більшості молодих людей детерміноване не лише альтруїстичними, але й егоцентричними смисложиттєвими орієнтаціями, соціально стереотипними смисловими когніціями. У проектуванні інтимно-особистісних взаємин вони прагнули до емоційної прихильності з романтичним партнером, переживали тривожність за збереження цих взаємин, фокусували свою увагу як на духовній взаємодії, так і на інших (еротичних, прагматичних, формальних) аспектах кохання. Якісні показники професійної лінії відображали прагнення молодих людей до успішної професійної самореалізації й кар'єрних досягнень, втім вони найчастіше обирали стереотипні та пасивні засоби професійного саморозвитку. У конструюванні етнічної лінії вони виявляли позитивне, хоча і не досить інтегроване в часі ставлення до свого етнічного буття, розчарування в можливостях самореалізації в реаліях українського сьогодення або, навпаки,*

надання виключного значення своєму етносу й інтолерантне ставлення до інших етносів. У *духовній лінії* життєвого проекту молодих людей було виявлено їх спрямованість на саморозвиток духовного потенціалу як для альтруїстичного сприяння життєпроектуюванню всіх інших людей, так і для самопозиціонування в неформальних взаєминах. У процесах *метапроектуювання* когніції життєвих цілей і планів юнаків найчастіше були реалістичними за змістом та деталізованими за структурою, втім не завжди узгодженими між собою та не досить інтегрованими. Прогнозування успішності реалізації цілей життя молоді люди здійснювали більш аналітично, гнучко й пролонговано в часі, ніж обмірковано й доказово. У виборі стратегічного способу реалізації метапроекту надавали перевагу конкуренції над стратегією гармонійного співбуття з іншими людьми. Усе це обумовило певні досягнення з авторського реконструювання свого життєвого проекту лише незначною кількістю молодих людей.

5. *Критеріями проектування юнаками життєвого шляху* є активізація автономних альтруїстичних смисложиттєвих орієнтацій; автономне самовизначення способів реалізації власних ціннісних орієнтацій; визначеність, інтегрованість та пролонгованість у часі життєвих цілей, планів і перспектив; трансценденцію свого життєвого проекту та проектів інших людей; життєтворче реконструювання власного життєвого шляху юнаків

6. За результатами теоретико-експериментального дослідження було встановлено *закономірності розвитку проектування життєвого шляху в пізній юності*: чим більше становлення ліній життєвого проекту інтенціюється альтруїстичними автономно виробленими смисложиттєвими орієнтаціями юнаків, тим вищого рівня розвитку досягають ці лінії упродовж пізньої юності; чим ширшою, змістовнішою є лінія життєвого проекту, тим більш тривалим у віковому діапазоні є її реконструювання; чим більш розвиненими є лінії життєвого проекту юнаків, тим продуктивнішим є вибудовування ними структур метапроектуювання; чим більше відбувається проектування альтруїстичних

смысловиттєвих орієнтацій в структури життєвих цілей, тим більш деталізованими, інтегрованими та цілісними стають структури життєвих цілей у просторово-часовому континуумі; чим складніша екзистенційна детермінація життєвих цілей юнаків, тим складнішої здатності до суб'єктного управління процесами метапроекування вони набувають; чим більше відбувається екзистенційна детермінація структур проектування життєвого шляху особистості віку пізньої юності, тим більш значними стають її можливості з інтеграції структур життєвого проекту, подальшої його суб'єктної саморегуляції та авторського саморозвитку.

7. Впровадження системи психологічних засобів з оптимізації проектування юнаками життєвого шляху дало можливість активізувати їх потребу в автономному конструюванні складових і механізмів свого життєвого проекту, їх інтеграції, спрямованості життєдіяльності на сприяння розвитку життєвих проектів інших людей. За результатами реалізації сконструйованої системи засобів було виявлено актуалізацію автономних альтруїстичних смысловиттєвих орієнтацій та їх проектування в життєвому світі юнаків і дівчат, а саме: у структурі ліній життєвого проекту – розвиток алоцентричних ціннісних орієнтацій, автономних способів самовизначення, стратегій міжособистісної взаємодії, що відображали їх спрямованість на благополуччя інших; у структурі метапроекту – зростання деталізованості й інтегрованості життєвих цілей і планів, становлення активно-перетворювальних стратегій метапроекування; розвиток авторства в подальшому життєпроекуванні.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів обраної проблеми. Подальшого вивчення потребують культурні, духовні, гендерні особливості проектування юнаками життєвого шляху, розгортання структур життєпроекування впродовж інших вікових періодів, – зокрема підліткового віку, дорослості, особливості взаємозв'язку цього інтегративного психологічного утворення з іншими структурами особистісного й соціального світу людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова И.В. Теория смысла и смыслообразования как методологическая составляющая концепции информационной безопасности для детей и подростков / И.В.Абакумова, А.Е.Слинько // Российский психологический журнал. – 2013. – Т. 10. – №5. – С. 9–15.
2. Абдулгалымова С.А. Понятие смысла жизни и смысложизненных парадигм / С.А.Абдулгалымова // Вестник Социально–педагогического института. – 2011. – №2(3). – С. 83–92.
3. Абраменкова В.В. Развитие гуманных отношений ребенка и социальная психология детства / В.В.Абраменкова // Вопросы психологии. – 1985. – №3. – С. 27–36.
4. Абульханова К.А. Время личности и время жизни / К.А.Абульханова, Т.Н.Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
5. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. – М.: Московский психолого–социальный институт; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 1999. – 224 с.
6. Абульханова–Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К.А.Абульханова–Славская // Психология формирования и развития личности / под ред. Л.И.Анцыферовой. – М.: Наука, 1981. – С. 19–45.
7. Абульханова–Славская К.А. Стратегия жизни / К.А.Абульханова–Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
8. Абульханова К.А. Философско–психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: к 100–летию со дня рождения / К.А.Абульханова, А.В.Брушлинский. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
9. Адлер А. Наука жить в пер. с англ. Е. О. Любченко, пер. с нем. А. А. Юдина / А.Адлер. – К.: Port–Royal, 1997. – 288 с.

10. Алексеев Н.Г. Проектирование и рефлексивное мышление / Н.Г.Алексеев // Развитие личности. – 2002. – № 2. – С. 85–102.
11. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
12. Андреева Г.М. Социальная психология: векторы новой парадигмы [Электронный ресурс] / Г.М.Андреева // Психологические исследования : электрон. науч. журнал. – 2009. – №1(3) : <http://psystudy.Tu/mdex.php/niim/2009nl-3/55-andreeva3.html>.
13. Аникина В.Г. Исследование экзистенциальной рефлексии в проблемно-конфликтных ситуациях / В.Г.Аникина, Н.А.Коваль, И.Н.Семенов. – Тамбов: ТГУ им. Г.Р.Державина, 2002. – 108 с.
14. Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования / Т.В.Анохина // Классный руководитель.– 2003. – №3. – С. 63–81.
15. Анцыферова Л.И. Архетипическая теория развития личности Карла Густава Юнга(*). (Статья первая: Особенности развития личности в первой половине жизни) / Л.И.Анцыферова // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №3. – С. 10–19.
16. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И.Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – №1. – С. 3–16.
17. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности / Л.И.Анцыферова // Человек в системе наук / под ред. И.Т.Фролова. – М.: Наука, 1989. – С. 426–433.
18. Апексимов Д.В. Институционализация жизненного проекта: социально-пространственные основания : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.01 / Д.В.Апексимов. – М., 2006. – 149 с.
19. Аристотель. Метафизика в пер. А.Кубицкого / Аристотель. – М.: Эксмо, 2006. – 608 с.

20. Асмолов А.Г. О предмете психологии личности / А.Г.Асмолов // Вопросы психологии. – 1983. – №3. – С.118–125.
21. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии / А.Г.Асмолов. – М.: Смысл, 2002. – 480 с.
22. Асмус В.Ф. Античная философия / В.Ф.Асмус. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1976. – 544 с.
23. Асмус В.Ф. Декарт / В.Ф.Асмус. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. – 373 с.
24. Ассаджоли Р. Психосинтез: теория и практика. От душевного кризиса к высшему “Я” / Р.Ассаджоли. – М.: REFL – book, 1994. – 314 с.
25. Астафьева И.Н. Виды жизненных планов и их индивидуальные детерминанты у студентов–выпускников : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / И.Н.Астафьева. – Р.–на–Дону, 2011. – 210 с.
26. Бартош О.П. Возрастные и гендерные особенности копинг–поведения подростков / О.П.Бартош, Т.П.Бартош // Вестник ЮурГУ. – 2012. – №6. – С. 42–46.
27. Багратиони К.А. Взаимосвязь социально–психологических характеристик и жизненной перспективы личности : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / К.А.Багратиони. – М., 2013. – 176 с.
28. Бакнер М. Уникальный тренинг по методу Экхарта Толле / М.Бакнер. – М.: АСТ, 2016. – 222 с.
29. Балл Г.О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи / Г.О.Балл, В.О.Медінцев // Горизонти освіти. – 2011. – No 3. – С. 7 – 14.
30. Балл Г.О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г.О.Балл // Соціальна психологія. – 2005. – №1. – С. 3–13.

31. Барканова О.В. Методики диагностики эмоциональной сферы: психологический практикум / О.В.Барканова. – Вып. 2. – Красноярск: Литера-принт, 2009. – 237 с.
32. Барышникова И.В. Интегративный подход к исследованиям Я–концепции личности в отечественной психологии : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.11 / И.В.Барышникова. – М., 1999. – 163 с.
33. Басов М.Я. Избранные произведения / М.Я.Басов. – М.: Педагогика, 1975. – 432 с.
34. Бахусова Е.В. Технология проектирования учебного процесса: подготовительный и проектировочный этапы / Е.В.Бахусова // Проблемы современного образования. – 2011. – №2. – С. 111–122.
35. Безрукова В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике / В.С.Безрукова. – Екатеринбург: Гос. инж.–проект. ин–т, 1994.– 152 с.
36. Безрукова В.С. Педагогика. Проективная педагогика / В.С.Безрукова. – Екатеринбург: Деловая книга, 1996. – 344 с.
37. Белановская О.В. Динамика жизненных планов в юношеском возрасте / О.В.Белановская, А.И.Турецкая // Возрастная и педагогическая психология: сборник научных трудов. – 2007. – Вып. 7. – С. 127–135.
38. Белова Н.В. Самопроектирование как детерминанта карьерной успешности специалистов инженерно–технического профиля : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н.В.Белова. – Ставрополь, 2008. – 240 с.
39. Бергсон А. Творческая эволюция / А.Бергсон. – М.: “Канон–пресс”; “Кучково поле”, 1998. – 382 с.
40. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А.Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
41. Беспалько В. П. Проектирование педагогических систем / В.П.Беспалько // Проектирование в образовании: проблемы, поиски, решения: сб. науч. трудов . – М.: Инт–т пед. инноваций РАО, 1994. – С. 28–29.

42. Бех І.Д. Духовність особистості у парадигмальному представленні / І.Д.Бех // Теоретико–методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2016. – Вип. 20(1).– С. 12–25.
43. Бех И.Д. Нравственность личности: стратегия становления / И.Д.Бех. – Ровно: Б. и., 1991. – 146 с.
44. Бех І. Д. Особистісно–орієнтована модель виховання як науковий конструкт [Електронний ресурс] / І.Д.Бех // Психолого–педагогічні проблеми сільської школи : електрон. наук. журн. – 2002. – Вип. 3 : www.library.udpu.org.ua/library_files/psuh.../vypusk_21.pdf.
45. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І.Д.Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
46. Бех І.Д. Рефлексія у духовному “Я” особистості / І.Д.Бех // Рідна школа. – 2011. – №8–9. – С. 9–14.
47. Бех У. Общество риска. На пути к другому модерну / У.Бех. – М.: Прогресс–Традиция, 2000.– 384 с.
48. Бинсвангер Л. Бытие в мире. Введение в экзистенциальную психиатрию / Л.Бинсвангер. – М.: КСП+, Ювента, 1999. – 302 с.
49. Бинсвангер Л. Экзистенциально–аналитическая школа мысли / Л.Бинсвангер // Экзистенциальная психология. Экзистенция. Новое измерение психиатрии и психологии под ред. Р.Мэй, Э.Энджел, Г.Элленбергер. – М.: Апрель–пресс; ЭКСМОпресс, 2001. – С. 308–332.
50. Битянова Н.Р. Психология личностного роста / Н.Р.Битянова. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 67 с.
51. Блинова В.Л. Психологические основы самопознания / В.Л.Блинова, Ю.Л.Блинова. – Казань: ТГГПУ, 2009. – 222 с.
52. Богдановская И.М. Личностные смыслы любви в юношеском возрасте / И.М.Богдановская // Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции. – 2012. – Вып. 6. – С. 4–10.

53. Богдановская И.М. Мифологические компоненты личностных смыслов любви в юношеском возрасте / И.М. Богдановская // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. – 2012. – № 148. – С. 23–34.
54. Богинская Ю.В. Игра как средство социализации личности младшего школьника / Ю.В.Богинская // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Сер. Педагогіка і психологія. Зб. статей. – 2001. – Ч. 2. – К.: Пед. преса, 2001. – С. 20–25.
55. Бодалев А.А. Социально–перцептивная компетентность профессионала как один из факторов эффективности его работы / А.А.Бодалев // Развитие социально–перцептивной компетентности личности / под общ. ред. А.А.Деркача. – М.: Луч, 1998. – С.3–19.
56. Боднар М.Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію : автореф. дис. канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / М.Б.Боднар. – К., 2004. – 20 с.
57. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж.Бодрийяр. – М.: Республика, 2006. – 272 с.
58. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А.Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
59. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И.Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
60. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Под ред. Д.И. Фельдштейна. – М.: МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2001. – 349 с.
61. Болотникова О.П. Развитие рефлексивных действий как условие становления личностных новообразований младшего школьного возраста : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.П.Болотникова. – М., 2003. – 157 с.

62. Бонк И.Г. Особенности нравственного самосознания у подростков : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / И.Г.Бонк. – Иркутск, 2006. – 206 с.
63. Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект : дисс. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Е.М.Борисова. – М., 1995. – 411 с.
64. Бочавер К.А. Романтические отношения в юношеском возрасте: представления о преодолении трудностей : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / К.А.Бочавер. – М., 2012. – 26 с.
65. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б.С.Братусь.– М.: Мысль, 1988.– 301 с.
66. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии / Б.С.Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 3–19.
67. Бретман А.Д. Психологические особенности принятия решений взрослыми в ситуациях жизненного выбора / А.Д.Бретман // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XXXIV междунар. науч.–практ. конф. – № 11(34). – Часть II. – Новосибирск: СибАК, 2013. – С. 83–86.
68. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта / А.В.Брушлинский. – М.: Институт психологии РАН, 1994. – 109 с.
69. Бубер М. Я и ты / М.Бубер // Квинтэссенция: Философский альманах под ред. В.И.Мудрагай. – М.: Политиздат, 1991. – 315 с.
70. Булах І.С. Витоки особистісного зростання людини / І.С.Булах // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 6 (51). – С. 53–64.
71. Булах І.С. Генезис різних аспектів “Я” у структурі самосвідомості підлітка / І.С.Булах // Зб. наукових праць: Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во “Плай”, 2002. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 79–89.
72. Булах І.С. Життєва криза як імпульс до самоціннісної траєкторії особистісного зростання людини / І. С. Булах // Проблеми сучасної психології. – 2016. – Вип. 33. – С. 58–68.

73. Булах І.С. Психологічні механізми особистісного зростання підлітків / І.С.Булах // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К–ПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. – 2010. – Вип. 8. – С. 104–115.
74. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : автореф. дис. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.07 / І.С.Булах . – К., 2004 . – 42 с.
75. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи: монографія / І.С.Булах. – Вінниця: Нілан–ЛТД, 2016. – 340 с.
76. Буравлева Н.А. Ценностные ориентации студентов / Н.А.Буравлева // Вестник ТГПУ. – 2011. – Вып. 6(108). – С. 124–129.
77. Бурдин В.В. Динамика профессиональных ценностей студентов–психологов в процессе обучения в вузе [Электронный ресурс] / В.В.Бурдин // Вестник факультета психологии и педагогики АлтГУ : электрон. науч. журн. – 2016. – №1 : <http://journal.asu.ru/index.php/vfp/article/view/1077>.
78. Буровихина И.А. Субъективная картина жизненного пути современных подростков / И.А.Буровихина // Вестник Московского университета. – Серия 14. Психология. – 2011. – №4. – С. 148–160.
79. Быкова Н.Л. Специфика смысложизненных ориентаций различных групп учащейся молодежи в ситуации субъективации жизненных целей : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Н.Л.Быкова. – Самара, 2005. – 205 с.
80. Бьюдженталь Д. Наука быть живым: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / Пер. с англ. А. Б. Фенько. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1998. – 336 с.
81. Бэкон Ф. Новый органон / Ф.Бэкон. – Ленинград: ОГИЗ–СОЦЭКГИЗ, 1935. – 384 с.
82. Вайзер Г.А. Смысл жизни и двойной кризис в жизни человека / Г.А.Вайзер // Психологический журнал. – 1998. – № 5. – С. 3–14.

83. Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Л.Валла. – М.: Наука, 1989. – 477 с.
84. Вараксина Е.В. Трансформация представлений о смысле любви в процессе жизнеосуществления человека : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Е.В.Вараксина. – Барнаул, 2008. – 285 с.
85. Варе І.С. Особливості формування смисложиттєвих орієнтацій майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / І.С.Варе. – Одеса, 2017. – 22 с.
86. Васильева Н.В. Жизненные планы молодых инвалидов в современной России: социологический анализ / Н. В. Васильева. – М.: МГУ, 2007. – 111 с.
87. Васильева О.С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О.С.Васильева, Е.А.Демченко // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 74–84.
88. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е.Василюк. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
89. Василюк Ф.Е. Психотехника выбора / Ф.Е.Василюк // Психология с человеческим лицом: Гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М.: Смысл, 1997. – С. 284–314.
90. Вассіян Ю. Одиниця і суспільність / Ю.Вассіян. – Торонто: Золоті ворота, 1957. – 90 с.
91. Вачков И.В. Основы технологии группового психотренинга / И.В.Вачков. – М: Издательство “Ось–89”, 1999. – 176 с.
92. Веракса Н.Е. Познавательное развитие в дошкольном детстве / Н.Е.Веракса, А.Н.Веракса. – М.: Мозаика–Синтез, 2012. – 336 с.
93. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И.Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.

94. Витгенштейн Л. Логико–философский трактат / Л.Витгенштейн. – М.: Канон+РООИ “Реабилитация”, 2008. – 288 с.
95. Войтенко Т.П. Постнеклассическая перспектива современной психологии: сопряжение науки и религии / Т.П.Войтенко // Консультативная психология и психотерапия. – 2010. – № 3. – С. 61–82.
96. Войтик И.М. Методологические основы типологии рефлексивного мышления в профессиональном образовании / И.М. Войтик // Философия образования. – 2011. – № 6 (39). – С. 47–56.
97. Волкова В.Н. Теория систем / В.Н.Волкова, А.А.Денисов. – М.: Высшая школа, 2006. – 511 с.
98. Волошина В.В. Аксіопсихологія професійної підготовки майбутнього психолога у вищих педагогічних закладах освіти : монографія / В.В.Волошина. – Вінниця: ТОВ “Нілан–ЛТД”, 2014. – 274 с.
99. Волошина В.В. Психологічні технології підготовки майбутніх психологів : монографія / В.В.Волошина. – Вінниця, ТОВ “Нілан–ЛТД”, 2015. – 391 с.
100. Воробьева А.Е. Нравственное самоопределение в массовых коммуникациях (на примере телевизионной рекламы) / А.Е.Воробьева // Проблемы педагогики и психологии. – 2014. – №2. – С. 183–194.
101. Воронина О. А. Влияние жизненных стратегий на отношение студентов к учебной деятельности / О. А. Воронина // Известия РГПУ им. А.И.Герцена. – 2007. – №21. – С. 180–184.
102. Воронина О.А. Жизненные стратегии как фактор отношения студентов к учебной деятельности : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.А.Воронина. – Курск, 2008. – 24 с.
103. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С.Выготский // Собрание сочинений в 6 т. / гл. ред. А.В.Запорожец – М.: Педагогика, 1983.
- Т.3. Проблемы развития психики / Под. ред. А. М. Матюшкина. – 1983. – 369 с.

104. Выготский Л.С. К вопросу о динамике детского характера // Педология и воспитание. – М.: Работник просвещения, 1928. – С. 99–119.
105. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С.Выготский. – Изд. 5. испр. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
106. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С.Выготский. – М.: Эксмо, Смысл, 2005. – 1136 с.
107. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций : из неопубликованных трудов / Л.С.Выготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 500 с.
108. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 томах / Л.С.Выготский. – М.: Педагогика, 1982.
- Т. 1. Вопросы теории и истории психологии / Под ред. А.Р. Лурии, М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
109. Гагарин А.С. Проблема интенциональности в философской антропологии / А.С.Гагарин // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2008. – Вып. 8. – С. 69–79.
110. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию / О.С.Газман // Новые ценности образования. – 1996. – №6. – С.10–39.
111. Газман О.С. Теория: что такое педагогическая поддержка / О.С.Газман // Классный руководитель. – 2003. – №3. – С. 6–33.
112. Галигузова Л.Н. Творческие проявления в игре детей раннего возраста / Л.Н. Галигузова // Вопросы психологии. – 1993. – №2. – С. 17–26.
113. Гарнцев М.А. Некоторые аспекты проблемы человека в средневековой западной философии / М.А.Гарнцев // Логос. – 1991. – №2. – С. 131–138.
114. Гендин А.М. Вопросы методологии и методики исследования и организации профориентации учащейся молодежи / А.М.Гендин, М.И.Сергеев, А.Н.Фалалеев. – Красноярск: КГПИ, 1987. – 94с.

115. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р.Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43–52.
116. Гладка О.М. Управління проектами як прийняття рішень: побудова матриці осіб, що приймають рішення протягом життєвого циклу проекту / О.М. Гладка // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – 2009. – № 1(29). – С. 45–52.
117. Глушков В.М. О прогнозировании на основе экспертных оценок / В.М.Глушков // Кибернетика. – 1969. – №2. – С. 2–4.
118. Голбан Н.В. Проблема бытия в древнегреческой философии: Парменид – софисты – Сократ – Платон : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.03 / Н.В.Голбан. – М., 2008. – 175 с.
119. Голдсмит М. Моjo: Как его получить, как его сохранить и как вернуть, если вы его потеряли / М.Голдсмит, М.Рейтер. – М.: Альфа Паблицер, 2012. – 248 с.
120. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И.Головаха. – К.: Наукова думка, 1988. – 143 с.
121. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И.Головаха, А.А.Кроник. – К.: Наукова думка, 1984. – 209 с.
122. Гончаров В.С. Психолого–педагогическое проектирование когнитивного развития школьников : дисс. ... д–ра психол. наук. : спец. 19.00.07 / В.С.Гончаров. – Курган, 2006. – 407 с.
123. Горбачова О.Ю. Структура смислової сфери старшого дошкільника / О.Ю. Горбачова // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Психологія: Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 21. – С. 138–142.
124. Горбунова В.В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / В.В.Горбунова. – К., 2003. – 19 с.
125. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения / А.Х.Горфункель. – М. : Высшая Школа, 1980. – 368 с.

126. Гріньова О.М. Психологічні особливості авторського життєвого вибору в юнацькому віці / О.М.Гріньова // Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологічні науки. – 2018. – Том 23 Випуск 1(47). – С. 155–159.
127. Гріньова О.М. Психологічні особливості екзистенційної рефлексії в майбутніх педагогів на ранніх етапах професійної підготовки / О.М.Гріньова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. – 2016. – Вип. 4. – С. 99–105.
128. Гріньова О.М. Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх учителів в умовах підготовки за двома спеціальностями : автореф. дис... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.М. Гріньова. – К., 2008. – 20 с.
129. Гріньова О.М. Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку / О.М.Гріньова // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Психологія”. – 2018. – №6. – С. 235–239.
130. Гринева О.М. Психологические особенности стратегии профессионального взаимодействия студентов / О.М.Гринева // Инновации в образовании и науке: сборник материалов научно–методической конференции (г. Алматы, 21–22 ноября 2017 г.) в 2 ч. / Гл. ред. С.М.Кесенбаев. – Ч. 1. – Астана: НЦПК ОРЛЕУ “Институт повышения квалификации педагогических работников по Алматинской области”, 2017. – С. 359–364.
131. Гринева О.М. Специфика жизненных целей и планов личности в позднем юношеском возрасте / О.М.Гринева // Вестник Актыбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова. – 2017. – Вып 4. – С. 225–235.
132. Гурова Л.Л. Принятие решений как проблема психологии познания / Л.Л.Гурова // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 125–131.
133. Гурьева А.С. Подготовка детей дошкольного возраста к выбору профессии как профориентационная работа: Качество дошкольного образования: интеграция науки и практики / А.С.Гурьева // Сборник материалов Всероссийской научно–

практической конференции, посвященной 85-летию научно-практического журнала “Дошкольное воспитание” (г. Якутск, 15–18 мая 2013 г.) / под ред. А.А.Григорьевой. – Киров, МЦНИП, 2013. – С. 119–122.

134. Гуссейнов Р.Д. Феноменологическое пространство профессиональных и жизненных проектов человека / Р.Д.Гуссейнов // Научно-практический журнал “Гуманизация образования”. – 2015. – №5. – С. 87–91.

135. Гуссерль Э. Картезианские размышления / пер. с нем. Д.И.Скляднева. – М.: Наука, 2006. – 320 с.

136. Гуссерль Э. Феноменология / Э. Гуссерль ; пер. с нем. В.И. Молчанова // Логос. – 1991. – № 1. – С. 12–21.

137. Гуськова Т. В. Личностные новообразования у детей в период кризиса трех лет / Т. В. Гуськова, М.Г.Елагина // Вопросы психологии. – 1987. – No 5. – С. 78 – 85.

138. Гуцан Л.А. Особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах профільного навчання / Л.А.Гуцан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 15. – Кн. 1. – Кам’янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – С. 354–359.

139. Гуцол С.Ю. Самопроектирование личности как задача на «воплощение потенциального» [Электронный ресурс] / С.Ю.Гуцол // Психологическое знание в контексте современности: теория и практика: сборник статей по материалам V Всероссийской научно-практической конференции на основе интернет-форума г. Йошкар-Ола, 26–28 февраля 2015 г.). – Йошкар-Ола: Межрегиональный открытый социальный институт, 2015. – Режим доступа: <http://mosi.ru/ru/conf/articles/samoproektirovanie-lichnosti-kak-zadacha-na-voploshchenie-potencialnogo>.

140. Дагбаева С.Б. Этническая идентичность младших школьников в меняющихся социокультурных условиях / С.Б.Дагбаева // Вестник КРАУНЦ. Серия “Гуманитарные науки”. – 2013. – №1(21). – С. 20–26.

141. Данте А. Малые произведения / А.Данте. – М.: Наука, 1968. – 652 с.
142. Демина И.А. Психологические особенности планирования будущего в возрасте ранней юности / И.А.Демина // Известия Алтайского государственного университета. – 2000. – №2. – С. 18–22.
143. Денисенкова Н.С. Взаимосвязь стратегии поведения в конфликтной ситуации и социометрического статуса дошкольника в группе сверстников / Н.С.Денисенкова, В.В.Выроцкова // Психологическая наука и образование. – 2014. – №6. – С. 106–117.
144. Денисова А.А. Проблема психологической готовности випускників начальної школі к обучению в основной школе / А.А.Денисова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2011. – №142. – С. 83–91.
145. Дергачева О.Е. Автономия и самодетерминация в психологии мотивации: теория Э. Деси и Р. Райана / О.Е.Дергачева // Современная психология мотивации / под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С.103–121.
146. Дерябина В.А. Понятие авторства психологического времени личности и формы его проявления / В.А.Дерябина // Альманах современной науки и образования. – 2007. – № 1 (1). – С. 74–80.
147. Дмитерко–Карабін Х.М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Х.М.Дмитерко–Карабін. – Івано–Франківськ, 2004. – 286 с.
148. Долинська Ю.Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Ю.Г.Долинська. – Київ, 2000. – 196 с.
149. Донская О.А. Социально–педагогическое проектирование как фактор развития творческой индивидуальности педагогов и школьников / О.А.Донская // Вестник Новгородского государственного университета. – 2009. – №. 53. – С. 22–24.

150. Донцов Д. За яку революцію / Д.Донцов. – Торонто: Ліга визволення України, 1957. – 79 с.
151. Дорфман Л.Я. Метаиндивидуальный мир: методологические и теоретические проблемы : монография / Л.Я.Дорфман. – М.–Берлин: директ–Медиа, 2014. – 488 с.
152. Дорцен Э.В. Практическое экзистенциальное консультирование и психотерапия / Пер. с англ. М.С.Горовой. – Р.–на–Дону: Ассоциация экзистенциального консультирования, 2007. – 125 с.
153. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л.Доценко. – М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
154. Дружинин В.Н. Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии / В.Н.Дружинин. – М.: ПЕРСЭ; СПб.: ИМАТОН – М, 2000. – 135 с.
155. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / В.Н.Дружинин. – М.: ИНФРА–М, 1997. – 256 с.
156. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / І.А.Дружиніна. – К., 2009. – 238 с.
157. Дубовицкая Н.Д. Особенности становления профессиональной направленности студентов педвуза / Н. Д. Дубовицкая // Педагогика и психология. – 2004. – №2. – С. 26–32.
158. Дьяков А.В. Жак Лакан. Фигура философа / А.В.Дьяков. – М.: Территория будущего, 2010. – 558 с.
159. Делёз Ж. Анти–Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж.Делёз, Ф.Гваттари. – Екатеринбург: У–Фактория, 2007. – 672 с.
160. Дьюи Д. Школа и ребенок / Д.Дьюи. – М.: Работник просвещения, 1922. – 61 с.
161. Ежов О.Н. Онтология социального времени / О.Н.Ежов. – Саратов: Изд–во Саратовского государственного технологического университета, 2000. – 480 с.

162. Екимчик О.А. Когнитивный и эмоциональный и компоненты любви у людей разного возраста : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / О.А.Екимчик. – Кострома, 2009. – 178 с.
163. Елаева З.Ю. Социальные основы жизненного проекта : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.04 / З.Ю.Елаева. – Саратов, 2004. – 147 с.
164. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С.Б.Елканов. – М.: Просвещение, 1989. – 198 с.
165. Елохова И.В. Современные проблемы оценки экономической эффективности инновационных проектов / И.В. Елохова, С.Е. Малинина // Вестник Пермского университета. Сер.: Экономика. – 2014. – № 3. – С. 74–81.
166. Ефремкина И.Н. Возрастные особенности толерантности и этнических стереотипов подростков / И.Н.Ефремкина // Сибирский педагогический журнал. – 2010. – №4. – С. 233–241.
167. Жалевич А.М. Мудрость лидера / А.М.Жалевич. – М.: Эксмо, 2015. – 640 с.
168. Жигайло Н.І. Психологічне моделювання процесу духовного становлення особистості в юнацькому віці / Н.І.Жигайло // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – №1. – С. 156–170.
169. Жильсон Э. Избранное / Э.Жильсон. – М.: СПб.: Университетская книга, 1999. – в 2 т.
– Т. 1. Томизм. Введение в философию св. Фомы Аквинского в пер. Г.В.Вдовиной / Жильсон Э. – М.; СПб.: Университетская книга, 1999. – 496 с.
170. Жмудь Л.Я. Пифагор и ранние пифагорейцы / Л.Я.Жмудь. – М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2012. – 445 с.
171. Заир–Бек Е.С. Теоретические основы обучения педагогическому проектированию : автореф. дисс. д–ра. пед. наук : спец. 13.00.08 / Е.С.Заир–Бек. – СПб., 1995. – 35 с.

172. Зазимко О.В. Психологічні можливості самопроекування особистості в юнацькому віці / О.В. Зазимко // Актуальні проблеми психології . – 2014. – Т. 2. – Вип. 8. – С. 83–97.
173. Захаренко Г.П. Тайм–менеджмент / Г.П.Захаренко. – СПб.: Питер, 2004. – 128 с.
174. Зеер Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф.Зеер. – М.: Академический проект, 2008. – 336 с.
175. Зелінська Т.М. Психологія особистісної амбівалентності в юнацькому віці: монографія / Т.М.Зелінська. – Суми: Університетська книга, 2013. – 432 с.
176. Зорина С.В. Исследование социально–психологических условий целеполагания в старшем дошкольном возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / С.В.Зорина. – Самара, 1999. – 215 с.
177. Зубов Д.В. Субъектность как психолого–педагогическое условие развития интеллектуального потенциала педагога дополнительного образования : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Д.В.Зубов. – Тамбов, 2009. – 137 с.
178. Иванова В.С. Феномен жизненного самоопределения: содержание и компоненты / В.С.Иванова // Известия Томского политехнического университета. – 2011. – Т. 318. – №6. – С. 92–97.
179. Иванова Ю.Ю. Формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних педагогів / Ю.Ю.Іванова // Рідна школа. – 2011. – №7. – С. 14–17.
180. Иванцев Л.І. Становлення особистості майбутнього вчителя як суб'єкта життєтворчості : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Л.І.Іванцев. – К., 2003. – 180 с.
181. Игнатова Т.В. Жизненное самоопределение молодежи малых городов центра России как объект социологического анализа и регулирования : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.08 / Т.В.Игнатова. – Орел, 2001. – 197 с.

182. Идрисова Ю.А. Формирование позитивной этнической идентичности старших подростков : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Ю.А.Идрисова. – Самара, 2007. – 200 с.
183. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
184. Исаева Н.Е. Концептуальная модель становления профессиональной субъектности будущих психологов / Н.Е.Исаева // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2008. – Вып.4. – С. 149–153.
185. Калинин С.И. Тайм–менеджмент: практикум по управлению временем / С.И.Калинин. – СПб.: Речь, 2006. – 341 с.
186. Калинина Р.Р. Представление о будущем и жизненные ценности студентов высших учебных заведений / Р.Р.Калинина // Вестник ПГПУ. – 2011. – № 13. – С. 177–182.
187. Калитеевская Е.Р. Пути становления самодетерминации в подростковом возрасте / Е.Р.Калитеевская, Д.А.Леонтьев // Вопросы психологии. – 2006. – №3. – С. 49–55.
188. Калюжна Ю.І. Особливості розвитку мотивації вибору професії у підлітків / Ю. І. Калюжна // Психологія і особистість. – 2015. – № 1. – С. 71–82.
189. Капустюк О.М. Особистісний смисл як складова самодетермінації особистості / О.М.Капустюк // Актуальні проблеми психології : (зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України): статті. – Т. VI. [Психологія обдарованості]. – Вип. 9. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 140–148.
190. Кассен Б. Эффект софистики / Б.Кассен. – М.–СПб.: Московский философский фонд Университетская книга, Культурная инициатива, 2000. – 252 с.
191. Кашапов М.М. Психология педагогического мышления / М.М.Кашапов. – СПб.: Алейтейя, 2000. – 463 с.

192. Кашпур Ю.М. Психологічні особливості генези сексуальних уявлень особистості в період дорослішання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Ю.М.Кашпур. – К., 2010. – 22 с.
193. Килпатрик В.Х. Метод проектов. Применение целевой установки в педагогическом процессе / Пер. с англ. Е.Н. Янжул. – Л.: Брокгауз–Ефрон, 1925. – 43 с.
194. Киричук О. Громадянське самовизначення: процес і результат системи національного виховання / О.Киричук, І.Тисячник // Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів. – Івано–Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. Науково–методичний центр “Українська етнопедагогіка і народознавство”, 1995. – С.5–16.
195. Климишин О.І. Християнсько–психологічні засади психотерапевтичної реанімації духовності адиктивних осіб / О.І.Климишин // Збірник наукових праць: соціологія, філософія, психологія. – 2009. – Вип. 14. – Ч. 2. – С. 164–174.
196. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А.Климов. – Р.–на–Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
197. Климов Е.А. Психолого–педагогические проблемы профессиональной консультации / Е.А.Климов. – М.: Просвещение, 1983. – 136 с.
198. Клочко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (введение в трансспективный анализ): монография / Е.А.Климов. – Томск: Томский государственный университет, 2005. – 174 с.
199. Кляпець О.Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / О.Я.Кляпець. – К., 2004. – 221 с.
200. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Л.О. Коберник. – К., 2010. – 20 с.

201. Коберник О.М. Сутнісна характеристика проектування педагогічного процесу / О.М. Коберник // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2012. – Ч. 2. – С. 101–109.
202. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А.Ковалев // Вопросы психологии. – 1987. – №3. – С. 17–27.
203. Кодесс П.Б. Особенности формирования жизненной стратегии старшеклассников : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / П.Б.Кодесс. – М., 2005. – 167 с.
204. Колесина К.Ю. Метапроектное обучение: теория и технологии реализации в учебном процессе : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / К.Ю.Колесина. – Р-на-Дону, 2009. – 35 с.
205. Колесникова И.А. Педагогическое проектирование / И.А.Колесникова, М.П.Горчакова–Сибирская; Под ред. И.А. Колесниковой. – М: Издательский центр “Академия”, 2005. – 288 с.
206. Колісник О.П. Траєкторії духовного саморозвитку особистості / О.П.Колісник // Наука практиці. – 2013. – №1(8). – С 29–37.
207. Коллингс Е. Опыт работы американской школы по методу проектов / Е.Коллингс [пер. с англ. С. Тюрберт]; под ред. А.У. Зеленко, предисл. У.Кильпатрика. – М. : Новая Москва, 1926. – 289 с.
208. Коломинский Я. Л. Некоторые педагогические проблемы социальной психологии / Я.Л.Коломинский, Н.А.Березовин. – М.: Знание, 1977. – 64 с.
209. Колягина Ю.Ю. Динамика ценностных ориентаций в юношеском возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / Ю.Ю.Колягина. – Тамбов, 2004. – 163 с.
210. Комлев А.А. Психологические факторы значимого жизненного выбора : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / А.А.Комлев. – Тамбов, 2003. – 194 с.

211. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / Кон И.С. – М.: Политиздат, 1984. – 151 с.
212. Кон И.С. Дружба / И.С.Кон. – 4-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 330 с.
213. Кон И. С. Психология ранней юности / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 256 с.
214. Кон И. С. Психология старшеклассника / И.С.Кон. – М.:Просвещение, 1980. – 192 с.
215. Кон И.С. Психология юношеского возраста / И.С.Кон. – М: Просвещение, 1979. – 90 с.
216. Кон И.С. Социологическая психология. Избранные психологические труды / И.С.Кон. – М.–Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1999. – 273 с.
217. Конт О. Дух позитивной философии (Слово о положительном мышлении) / О.Конт. – Р.–на–Дону: Феникс, 2003. – 256 с.
218. Корепанова М.В. Образ Я как механизм регуляции поведения детей старшего дошкольного возраста [Электронный ресурс] / М.В.Корепанова, О.В.Куниченко // Концепт. – 2013. – Спецвыпуск № 08 – электр. науч. журн.: <http://e-concept.ru//2013//13574.htm>.
219. Корнилова Т.В. Мотивационная регуляция принятия решений / Т.В.Корнилова, И.М.Каменев, О.В.Степаносова // Вопросы психологии. – 2001. – №6. – С.55–65.
220. Корнилова Т.В. Мельбурнский опросник принятия решений: русскоязычная адаптация / Т.В. Корнилова // Психологические исследования. –2013. –Т.6. – No31. – С. 4.
221. Корсаков А.И. Религия и наука в трудах основателя первого позитивизма / А.И.Корсаков // Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия. – 2012. – Вып. 2(40). – С. 80–92.
222. Костомаров Н.И. Две русские народности / Н.И.Костомаров // Основа. – 1861. – №3. – С. 33–80.

223. Котляков Ю.В. Методика “Система жизненных смыслов” // Вестник КемГУ. – 2013. – Т. 1. – №2(542). – С. 148–153
224. Краевский В.В. Методология педагогического исследования / В.В.Краевский. – Самара: Изд-во СамГПИ, 1994. – 165 с.
225. Крайг Г. Психология развития / Г.Крайг, Д.Бокум. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005 – 940 с.
226. Креницын Д.В. Этапы профессионального самопроектирования как средства развития конкурентоспособности будущих менеджеров в вузе [Электронный ресурс] / Д.В.Креницын // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – №2 (10) – электр. науч. журн.: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/2/krinitsyn.pdf>.
227. Крыжановская Е.С. Культуросообразная среда обучения студентов педагогического колледжа как фактор жизнотворчества личности : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Е.С.Крыжановская. – Иркутск, 2003. – 157с.
228. Крюков С.В. Форсайт: от прогноза к формированию будущего / С.В. Крюков // Terra Economics. – 2010. – Т. 8. – №3. – С. 7–17.
229. Кубайчук Н.П. Вопросы ранней профориентации детей дошкольного возраста / Н.П.Кубайчук // Проблемы и перспективы развития образования: сборник материалов VI международной научной конференции (г. Пермь, 21 апреля 2015 г.) / Гл. ред. Г.Д.Ахметова. – Пермь: Меркурий, 2015. – С. 97–101.
230. Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах / Кузанский Н. – М.: Мысль, 1979. – Т. 1. – М.: Мысль, 1979. – 488 с.
231. Кузікова С.Б. Феноменологія саморозвитку особистості: визначення поняття / С.Б.Кузікова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2013. – Т. 2. – Вип. 10. – С. 171–176.
232. Кузьменко В.У. Особливості формування домінантних властивостей індивідуальності дитини 3–7 років / В.У.Кузьменко // Проблеми загальної та

педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. VII. – 2005. – Вип. 6. – С. 182–192.

233. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В.Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990.– 119 с.

234. Кузнецова О.В. Роль временной перспективы в личностном и профессиональном самоопределении подростков / О.В.Кузнецова // Психологическая наука и образование. – 2007. № 3. – С. 5–15.

235. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / пер. з рос. О. Шокала // Моє життя. – К.: Український світ, 2005. – С. 139–381.

236. Кульчицький О. Український персоналізм. Філософська і Етнопсихологічна синтеза / Кульчицький О. – Мюнхен; Париж: Український вільний університет, 1985. – 192 с.

237. Кулюткин Ю.Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий / Ю.Н.Кулюткин // Психологические исследования интеллектуальной деятельности / под ред. О.К.Тихомирова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – С. 22–28.

238. Купрейченко А.Б. Концептуальные основы изучения нравственного самоопределения / А.Б.Купрейченко // Профессиональное и личностное самоопределение молодежи в период социально-экономической стабилизации России: материалы второй Всероссийской научно-практической конференции, (г. Самара, 30 июня – 1 июля 2008 г.); отв ред. А.В.Капцов. – Самара: Самарская гуманитарная академия, 2008. – С. 10–15.

239. Кучинская Л.Н. Тренинг “Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение” [Электронный ресурс] / Л.Н.Кучинская. – Минск: Учреждение образования “Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники”, 2014. – Режим доступа: https://www.bsuir.by/m/12_100229_1_91314.pdf

240. Кьеркегор С. Заключительное ненаучное послесловие к Философским крохам / С.Кьеркегор. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – 680 с.
241. Кьеркегор С. Страх и трепет / С.Кьеркегор. – М. Терра-Кн. клуб Республика, 1998. – 382 с.
242. Лайпанова И.Б. Становление этнической идентичности младшего школьника в процессе обучения / И.Б.Лайпанова // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 12 (часть 8). – С. 1758–1761.
243. Ланцбург М.Е. О применении экзистенциального гуманистического подхода в психологическом консультировании беременных женщин и молодых родителей / М.Е.Ланцбург // Журнал практического психолога. – 2003. – № 4–5. – С. 22–37.
244. Ларичев О.И. Психологические проблемы принятия решений в задачах многокритериального выбора / О.И.Ларичев, С.Б.Ребрик // Психологический журнал. – 1988. – Т.9. – №5. – С.45–52.
245. Лахвич Ю.Ф. Стратегии межличностного взаимодействия: опыт определения / Ю.Ф.Лахвич // Психологический журнал. – 2006. – №4. – С. 34–38.
246. Лебедев Д.Ю. Формирование опыта построения жизненных перспектив старшеклассниками в деятельности временного объединения : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Д.Ю.Лебедев. – Кострома, 2002. – 204 с.
247. Левин К. Определение понятия “поле в данный момент” / К.Левин // История психологии: XX век / под ред. П.Я.Гальперина, А.Н.Ждан. – 6-е изд. – М.: Академический проект, 2005. – С. 247–265.
248. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
249. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения в 2-х т. / А.Н.Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Том 2. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.

250. Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия / Под ред. А.А. Леонтьева, Д.А. Леонтьева. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 285 с.
251. Леонтьев Д.А. Личностное измерение человеческого развития / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2013. – № 3. – С. 67 – 80.
252. Леонтьев Д.А. Личностный потенциал при переходе от детства к взрослости и становление самодетерминации / Д.А.Леонтьев, Е.Р.Калитеевская, Е.Н.Осин // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – С. 611–641.
253. Леонтьев Д.А. Методика предельных смыслов / Д.А.Леонтьев // Вестник Московского Университета. Серия 14. Психология. – 1999. – №2. – С. 53–69.
254. Леонтьев Д.А. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности / Д.А.Леонтьев // Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №1. – С. 15–25.
255. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А.Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
256. Леонтьев Д.А. Становление саморегуляции как основа психологического развития: эволюционный аспект / Д.А.Леонтьев // Субъект и личность в психологии саморегуляции / под ред. В.И. Моросановой. М.: ПИ РАО; Ставрополь: СевКавГТУ, 2007. – С. 68–84.
257. Леонтьев Д.А. Тест смысло-жизненных ориентаций / Д.А.Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Смысл, 2000. – 18 с.
258. Леонтьев Д.А. Феномен рефлексии в контексте проблемы саморегуляции / Д.А.Леонтьев, А.Ж.Аверина [Электронный ресурс] // Психологические исследования : электрон. науч. журн. – 2011. – №2: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n2-16/463-leontiev-averina16.html>.
259. Логинова И.О. Исследование устойчивости жизненного мира человека: методика и психометрические характеристики / И.О.Логинова // Психологическая наука и образование. – 2012. – №3. – С. 18–28.

260. Локк Д. Сочинения 3–х тт. – М.: Мысль, 1985. – 1988. (Серия философское наследие).
– Т.1. – М.: Мысль, 1985. – 622 с.
261. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф.Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
262. Лосский Н.О. Ценность и бытие / Н.О.Лосский. – М: АСТ, 2000. – 864 с.
263. Лукашенко М.А. Тайм–менеджмент. Полный курс / М.А.Лукашенко, Т.В.Телегина, С.В.Бехтерев, Г.А.Архангельский / под ред. Г.А.Архангельского. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – 312 с.
264. Лушин П.В. Психология личностного изменения : дис. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.01 / П.В.Лушин. – К., 2003. – 435 с.
265. Лушин П.В. Личностные изменения как процесс: теория и практика / П.В.Лушин. – Одесса: Аспект, 2005. – 334 с.
266. Лушин П.В. Личностное изменение как «управляемая метаморфоза» / П.В.Лушин // Мир психологии. – 2002. – N 2. – С. 70–76.
267. Лысюк Л. Г. Становление целеполагания у детей 2–4 лет в онтогенезе : дисс. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.13 / Л.Г.Лысюк. – Минск, 1997. – 188 с.
268. Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом / А.Лэнгле. – М.: Генезис, 2008. – 160 с.
269. Люсова О.В. Цель как смысложизненная детерминанта настоящего в юношеском возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / О.В.Люсова. – Ярославль, 2007. – 216 с.
270. Ляхова М.А. Особенности ценностных компонентов жизненных стратегий студентов вуза, воспитывающихся вне родительской семьи : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / М.А.Ляхова. – Кемерово, 2011. – 268 с.
271. Ляхова А.М. Психологические составляющие жизненной стратегии личности / А.М.Ляхова // Вестник КемГУ. – 2010. – №3(43). – С. 83–90.

272. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8-ми т. – М.: Педагогика, 1983–1986.
– Т. 4. – М.: Педагогика, 1983. – 573 с.
273. Макаренко С.С. Національна ідентичність як складова формування Я-концепції особистості / С.С.Макаренко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2012. – Вип. 2(2). – С. 345–354.
274. Макиавелли Н. Государь / Н.Макиавелли. – М.: Эксмо, 2008. – 512 с.
275. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д.Максименко. – К. : ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
276. Максименко С.Д. Медична психологія / С.Д.Максименко, І.А.Коваль, К.С.Максименко, М.В.Папуча. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 520 с.
277. Максименко С.Д. Методологічний аналіз прогнозування та внутрішні лінії розвитку особистості / С.Д.Максименко // Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка за ред. С.Д.Максименка. – 2011. – Вип. 39. – С. 3–16.
278. Максименко С.Д. Особливості прогнозування внутрішніх ліній психічного здоров'я особистості / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології. – 2013. – № 2. – С. 4–14.
279. Максименко С.Д. Прогнозування психічного розвитку особистості у генетичній психології / С.Д.Максименко // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 7. – Вип. 38. – С. 13–23.
280. Максименко С.Д. Психологічні механізми становлення особистості: експериментально-генетичний метод // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Ніка-Центр, 2010. – Вип. 38. – С. 18–34.
281. Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н.П.Максимчук. – К., 2000. – 221 с.

282. Малкина–Пых И.Г. Психосоматика: Справочник практического психолога / И.Г.Малкина–Пых. М.: Изд–во Эксмо, 2005. – 992 с.
283. Малкина–Пых И.Г. Техники позитивной терапии и НЛП / И.Г.Малкина–Пых. – М.: Эксмо, 2004. – 416 с.
284. Малкина–Пых И.Г. Техники транзактного анализа и психосинтеза / И.Г.Малкина–Пых. – М.: Эксмо, 2004. 352 с.
285. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А.К.Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
286. Марсель Г. Быть и иметь / Г.Марсель. – Новочеркасск: Сагуна, 1994. – 160 с.
287. Мартынова Е.В. Роль смысложизненных ориентаций в системе профессиональной подготовки студентов педвузов / Е.В.Мартынова // Мир психологии. – 2001. – №2. – С. 109–114.
288. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А.Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 432с.
289. Маслоу А. Мотивация и личность / А.Маслоу. – 3–е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 352с.
290. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Под общ. ред. Г.А. Балла. – М.: Смысл, 1999. – 423 с.
291. Массон Г.В. Взаимосвязь системы личностных терминальных ценностей и типов межличностных отношений : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Г.В.Массон. – Красноярск, 2004. – 146 с.
292. Маценова Е.Б. Представления о семье в разных группах старшеклассников и студентов : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Е.Б.Маценова. – М., 2001. – 241 с.
293. Мдивани М.О. Методика исследования жизненных стратегий личности / М.О.Мдивани, П.Б.Кодесс // Вопросы психологии. – 2006. – №4. – С. 146–150.
294. Медведев И.П. Византийский гуманизм XIV–XV вв. / И.П.Медведев. — СПб.: Алетейя, 1997. – 339 с.

295. Медведева Е.В. Становление субъектности студента в образовательном пространстве вуза / Е.В.Медведева // Высшее образование в России. – 2013. – №1. – С. 82–88.
296. Мерзлякова С.В. Сравнительное исследование особенностей связи семейных ценностей и уровня осмысленности жизни в юношеском возрасте / С.В.Мерзлякова // Вестник ЧГПУ. – 2012. – №10. – С. 96–108.
297. Мешковская О. П. Активизация самопознания школьников при выборе профессии : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / О.П.Мешковская. – М., 1978. – 25с.
298. Мілютіна К.Л. Типологія реалізації та зміни життєвої стратегії особистості в інтернет середовищі / К.Л.Мілютіна // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика. – 2012. – Вип. 9. – С. 155–161.
299. Мірошніченко Ю.О. Особливості прийняття управлінських рішень відповідно до фаз проектного циклу / Ю.О.Мірошніченко // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – 2011. – №4 (40). – С. 16–20.
300. Милль Дж.С. О свободе / Дж.С.Милль // Наука и жизнь. – 1993. – №12. – С. 21–26.
301. Мирцало А.Р. Занятия в стиле коучинг: опыт разработки и проведения / А.Р.Мирцало. – М.: Издательские решения, 2016. – 84 с.
302. Мирцало А.Р. Постановка и реализация целей и задач инструментами коучинга. 13 техник коучинга / А.Р.Мирцало. – М.: Издательские решения, 2016. – 32 с.
303. Мирцало А.Р. Путь от выжившего к победителю. Записки кризисного психолога / А.Р.Мирцало. – М.: Издательские решения, 2017. – 166 с.
304. Михайлова Е.В. Педагогические условия формирования нравственных ценностей у младших школьников во внеурочной деятельности : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Е.В.Михайлова. – М., 2007. – 20 с.

305. Моздор Н.В. Развитие смысложизненных ориентаций у студентов в процессе богословского и светского образования : на примере педагогического вуза : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н.В.Моздор. – Ставрополь, 2007. – 182 с.
306. Моисеев А.С. Психологические типы социального самоопределения российского среднего класса : автореф. ... дисс. канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / А.С.Моисеев. – М, 2011. – 21 с.
307. Молокостова А.М. Мотивация создания семьи в связи с построением жизненной перспективы / А.М.Молокостова // Социально–психологические методы в работе с молодой семьей: сборник материалов конференции (г. Оренбург, 10–12 июня, 2005 г.). – Оренбург: Изд–во ОГУ, 2005. – С. 141–158.
308. Молоткова Е.А. Жизненные планы личности при смене профессии : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Е.А.Молоткова. – Р–на–Дону, 1997. – 250 с.
309. Монахов В.М. Технология реализации компетентностного подхода в профессиональной подготовке ИТ специалистов / В.М. Монахов, Е.В. Бахусова // Современные информационные технологии и ИТ–образование: сборник научных трудов IV Международной научно–практической конференции (г. Москва, 14–15 декабря 2009 г.). – М.: Изд–во МГУ им. М.В.Ломоносова, 2009. – С. 144 – 150.
310. Мор Т. Утопия / пер. с лат. Ю.М.Каган. – М.: Наука, 1978. – 417 с.
311. Моров А.В. Лидерство и экзистенциальная рефлексия в системе социально–психологической адаптации личности / А.В.Моров // Казанский педагогический журнал. – 2014. – №5(106). – С. 118–124.
312. Мотрошилова Н.В. История философии: Запад–Россия–Восток (книга первая: Философия древности и средневековья) / Н.В.Мотрошилова. – 3–е изд. – М.: Греко–латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2000. – 480 с.
313. Мохова Е.Е. Возрастная динамика представлений о друге и дружбе в младшем школьном возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / Е.Е.Мохова. – М., 2004. – 235 с.

314. Мукомел С.А. Формування духовних цінностей старшокласників в умовах соціально–виховуючого середовища : дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / С.А.Мукомел. – Луганськ, 2005. – 352 с.
315. Муханова І.Ф. Визначення поняття життєвої перспективи у сучасній молоді / І.Ф.Муханова // Актуальні проблеми психології малих груп: збірник тез доповідей Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 14–15 лютого 2011 р.). – К.: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2011. – С. 57–61.
316. Мыльников Л.А. Управление инновационными проектами на основе составного интегрального критерия / Л.А.Мыльников // Управление большими системами. – 2010. – Вып. 29. – С. 128–151.
317. Мышкина М.С. Психологические особенности мотивационно–смысловой интенции детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста: сравнительный анализ : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / М.С.Мышкина. – М., 2004. – 179 с.
318. Мэй Р. Вклад экзистенциальной психотерапии / Р.Мэй // Экзистенциальная психология / Под ред. Р.Мэя; Пер. с англ. М.Занадворова и Ю.Овчинниковой. – М.: Апрель Пресс & ЭКСМО–Пресс, 2001. – С. 59–67.
319. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / пер. с англ. Т.К.Кругловой. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1994. – 144 с.
320. Мэй Р. Открытие Бытия / пер. с англ. А.А. Багрянцевой. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 224 с.
321. Мэй Р. Свобода и судьба / пер. с англ. А.А. Багрянцевой. – М.: ИОИ, 2013. – 286 с.
322. Нарахно К. Гештальт–терапия: Отношение и Практика атеоретического эмпиризма / К.Нарахно. – Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. – 304 с.
323. Натырова Е.М. Исследовательский опыт как основа формирования общенаучной компетентности старших школьников и студентов вуза /

Е.М.Натырова // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2012. – №12. – С. 41–46.

324. Неверкович С.Д. Игровые методы подготовки кадров / С.Д.Неверкович, В.В.Давыдов. – М.: Высшая школа, 1995. – 207 с.

325. Неретина С.С. Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья: В 2 т. – СПб.: РХГИ, 2001. – 2002. – Т. 1. СПб.: РХГИ, 2001. – 539 с.

326. Николаева В.И. Психологические характеристики личностного выбора в подростково–юношеский период : автореф. ... дисс. канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / В.И.Николаева. – М., 2013. – 172 с.

327. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / пер. с нем. Е.Герцк. – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.

328. Обманова Г.С. Становление интернальности как условие развития жизненных перспектив личности на этапе школьного обучения : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Г.С.Обманова. – М., 2007. – 168 с.

329. Огнев А.С. Субъектогенетический подход к психологической саморегуляции личности / А.С.Огнев. – М.: МГГУ, 2009. – 188 с.

330. Одинцова А.Н. Аспекты проблемы жизненного пути личности / А.Н.Одинцова // Актуальные проблемы психологии развития личности : сб. материалов Междунар. науч.–практич. конф. (г. Гродно, 3–4 октября 2013 г.). – Гродно, 2013. – С. 167–172.

331. Олійник Л.А. Формування у майбутніх вчителів початкових класів адекватного ставлення до статевого виховання учнів / Л.А.Олійник // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 1.30. – С. 68–74.

332. Ольховская Т.А. Становление субъектности студента университета : дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 / Т.А.Ольховская. – Оренбург, 2007. – 430 с.

333. Ондар Л.М. О результатах исследования этнической идентичности в юношеском возрасте / Л.М.Ондар // Вестник Тывинского государственного университета. – 2009. – №1. – С. 90–95.
334. Орлова И.Н. Социально–психологическая готовность студенческой молодежи к созданию семьи : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / И.Н.Орлова. – М., 2013. – 192 с.
335. Орловська К.О. Психологічні особливості життєвих перспектив підлітків, які виховуються в різних соціальних умовах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / К.О.Орловська. – О., 2008. – 22 с.
336. Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т.М.Титаренко. –К.: Міленіум, 2005. – 336 с.
337. Павелків Р.В. Взаємозв'язок просоціального та морального контексту соціальної взаємодії / Р.В.Павелків // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН. України. – 2013. – Т. VI : Психологія обдарованості. – Вип. 9. – С. 373–381.
338. Павелків Р В Місце просоціальної поведінки у формуванні моральних цінностей особистості / Р.В.Павелків // Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ.– 2014. – Вип. 3. – С. 4–8.
339. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в молодшому шкільному віці : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Р.В. Павелків. – К., 2005. – 40 с.
340. Панок В.Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології / В.Г.Панок // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 146–151.
341. Панок В.Г. Социальная активность личности старшеклассника / В.Г.Панок, Ю.А.Привалов . – К.: Институт психологии им. Г.С. Костюка АПН Украины, Центр социальных экспертиз и прогнозов Института социологии НАН Украины, 1999. – 131 с.

342. Панчук Н.П. Ціннісні орієнтації як основа вибору життєвих цілей у процесі професіоналізації / Н.П. Панчук // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець–Поділ. нац. ун–ту ім. І. Огієнка, Ін–ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України.– 2012. – Вип. 18. – С. 624–634.
343. Партенадзе О.В. Дослідження особливостей життєвих перспектив студентів–першокурсників / О.В.Партенадзе // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки. – 2012. – Том 2. – Вип. 9. – С. 170–179.
344. Педагогика поддержки / Касицина Н.М., Михайлова Н.Н., Юсфин С.М. и др. – СПб.: Агенство образовательного сотрудничества, 2005. – 160 с.
345. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни: тренинг разрешения конфликтов / Н.Пезешкиан. – СПб.: Речь, 2002. — 288 с.
346. Пеньковских Е.А. Метод проектов в отечественной и зарубежной теории и практике / Е.А.Пеньковских // Вопросы образования. – 2010. – №4. – С. 307–318.
347. Перлз Ф. Гештальт–подход. Свидетель терапии / пер. с нем. М.Папуша. – М.: Институт Психотерапии, 2003. – 224с.
348. Перлз Ф. Гештальт–семинары. Гештальт–терапия дословно / пер. с нем. М.Папуша. – М.: Институт Общегуманитарных исследований, 1998. – 326с.
349. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В.Ф.Петренко. – 2–е изд., доп. – СПб.: Питер, 2005. – 480 с.
350. Петровский А.В. К проблеме самоопределения личности в группе / А.В.Петровский // Тезисы докладов к XX Междунар. Конгрессу. – М., 1972. – С. 149–154.
351. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В.Петровский. – М.: Издательство политической литературы, 1982. – 254 с.
352. Петровский А.В. Психология в России: XX век / А.В.Петровский. – М.: Изд–во УРАО, 2000. – 312 с.

353. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / пер. с фр. В.А.Лукова. – М.: Педагогика–Пресс, 1994. – 526 с.
354. Пико делла Мирандола Д. Речь о достоинстве человека / пер. с ит. Л.Д.Брагиной // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли в 5-и тт. – М., Изд. Академии художеств СССР, 1962.
– Т. 1. – М., Изд. Академии художеств СССР, 1962. – С. 506–514.
355. Пинтосевич И. Действуй! 10 заповедей успеха / И.Пинтосевич. – М.: Агенция АЙПИО, 2017. – 304 с.
356. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Д.В.Піонтковська. – Кам'янець–Подільський, 2017. – 195 с.
357. Піроженко Т.О. Проблема вивчення ціннісних орієнтацій дошкільників: пошук та результати дослідження / Т.О.Піроженко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. – 2015. – Вип. 37. – С. 130–137.
358. Піроженко Т.О. Ціннісні орієнтації дітей старшого дошкільного віку в сьогоденних реаліях життя / Т.О.Піроженко // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Вип. 10. – С. 172–186.
359. Побірченко Н.А. Проблема самовизначення особистості юнацького віку в трансформаційному суспільстві / Н.А.Побірченко // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: збірник матеріалів Міжнародної науково–практичної конференції (м. Київ, 13 грудня 2012 р.). – К.: КУБГ, 2012. – С. 192–196.
360. Помиткін Е.О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Е.О.Помиткін. – К., 2009. – 527 с.
361. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості. Монографія / Е.О.Помиткін. – К.: Наш час, 2007. – 280 с.

362. Помиткін Е.О. Психологічні механізми духовного розвитку професіонала: сутність та діагностика / Е.О.Помиткін // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько–Український щорічник (За редакцією Т.Левовицького, І.Вільш, І.Зязюна, Н.Ничкало).– 2008. – Вип. X. – С.281–287.
363. Помиткіна Л.В. Вікові особливості прийняття стратегічних життєвих рішень у пізній юності / Л. В. Помиткіна // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. пр. – 2014. – № 45 (69). – С. 145–151.
364. Помиткіна Л.В. Вибір стратегій досягнення життєвих цілей студентами як психологічна проблема / Л.В.Помиткіна // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. – 2014. – №22. – С. 89–94.
365. Помиткіна Л.В. Психологічні особливості прийняття студентами стратегічного життєвого рішення щодо вибору супутника життя / Л.В.Помиткіна // Наука і освіта. – 2012. – № 9. – С. 174–178.
366. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : монографія / Л.В.Помиткіна. – К.: Кафедра, 2013. – 381 с.
367. Попова Т.А. Смыслжизненный аспект становления Я–концепции подростка : дисс. ... канд.психол. наук : спец. 19.00.07 / Т.А.Попова. – М., 2009. – 219 с.
368. Прима А.К. Представление о перспективе будущего как характеристика субъектности студентов / А.К.Прима // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2010. – Том 111. – №10. – С. 221–226.
369. Приходько Ю.О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Ю.О.Приходько. – К., 1997. – 40 с.
370. Приходько Ю.О. Вибіркові взаємини: їх значення в особистісному розвитку дитини дошкільного віку / Ю.О.Приходько // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія. – 2009. – Вип. 5. – С. 182–189.

371. Просандеева Л.Є. Психолого–педагогічні умови становлення автономності особистості / Л.Є. Просандеева // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 7. – Вип. 38. – С. 396–407.
372. Просандеева Л.Є. Психологічні засади розвитку самоцінності особистості в процесі соціалізації : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Л.Є.Просандеева. – К., 2012. – 44 с.
373. Просандеева Л.Є. Структура та механізми розвитку самоцінності особистості у період дорослішання / Л.Є.Просандеева // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, Вип. 10. – С. 263–267.
374. Прудский В.Г. Управленческий проект как форма разработки, принятия и реализации инновационного решения / В.Г.Прудский, М.А.Жданов // Ars Administrandi. – 2017. – Т.9. – №1(131). – С. 68–78.
375. Пряжников Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения. Н.С.Пряжников. – М.: МГППИ, 1999. – 97 с.
376. Психологические исследования / сост. Т.И.Пашукова, А.И.Допира, Г.В.Дьяконов. – М.: Изд-во Института практической психологии, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 176 с.
377. Психологические тесты для профессионалов / авт.–сост. Н.А.Гребень. – Минск: Современная школа, 2007. – 496 с.
378. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / М.Й. Боришевський, О.В. Шевченко, Н.Д. Володарська та ін. / за заг. ред. М.Й. Боришевського. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 200 с.
379. Психология подростка. Полное руководство / под ред. А.А.Реана. – СПб.: прайм–ЕВРОЗНАК, 2003. – 432 с.
380. Пыжьянова М.А. Психолого–педагогические условия развития субъектности в младшем школьном возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / М.А.Пыжьянова. – Нижний Новгород, 2006. – 160 с.

381. Радионов В.Е. Нетрадиционное педагогическое проектирование / В.Е.Радионов. – СПб.: Изд-во СПбГТУ, 1996. – 140 с.
382. Разуваева Т.Н. Особенности совладания старшеклассников / Т.Н.Разуваева, Л.Л.Заика // Психология совладающего поведения: сборник материалов Международной научно-практической конференции (г. Кострома, 16–18 мая 2007 г.). – Кострома: КГУ им. Н.А.Некрасова, 2007. – С. 148–150.
383. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф.Райс, К.Должин. – СПб.: Питер, 2010. – 816 с.
384. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: способность, ее развитие и диагностика / Л.А.Регуш. – К.: Вища школа, 1997. – 88 с.
385. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л.А.Регуш. – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.
386. Рейнуотер Дж. Это в ваших силах. Как стать собственным психотерапевтом / пер. с англ. Ф.Е.Василюка. – М.: Прогресс, 1992. – 240 с.
387. Резван О.О. Метод форсайт у визначенні професійних альтернатив майбутніх фахівців / О. О. Резван // Педагогіка та психологія. – 2014. – Вип. 45. – С. 153–167.
388. Резник Т.Е. Жизненные стратегии личности / Т.Е.Резник, Ю.М.Резник // Социологические исследования. – 1997. – № 5. – С. 100–111.
389. Репецька А.В. Психосемантичний підхід щодо дослідження екзистенційної рефлексії особистості / А.В.Репецька // Психолінгвістика. – 2012. – Вип. 11. – С. 118–127.
390. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. М.М.Исениной. – М.: Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
391. Романова О.Л. Развитие этнической идентичности у детей и подростков : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.Л.Романова. – М., 1994. – 170 с.
392. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття / В.А.Роменець. – К.: Либідь, 2003. – 990 с.

393. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.
394. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.
395. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л.Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. – 191 с.
396. Рыжкова А.В. “Образ семьи” у детей дошкольного возраста и их родителей : дисс. ... канд психол. наук : спец. 19.00.13 / А.В.Рыжкова. – 2009. – 215 с.
397. Саврацкая Е.Ю. Развитие целенаправленности в процессе учебной деятельности младших школьников : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Е.Ю.Саврацкая. – СПб., 2003. – 23 с.
398. Савчин М.В. Онтологія та феноменологія духовної сфери особистості / М.В.Савчин // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 57–68.
399. Сагова З.А. Целевые ориентации в жизненных планах студентов вуз–а : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / З.А.Сагова. – Ставрополь, 2004. – 156 с.
400. Сайко В.Д. Ценностные ориентации детей при переходе в младший школьный и подростковый возраст / В.Д. Сайко // Вопросы психологии. – 1986. – №2. – С. 67–75.
401. Самоволева С.А. Анализ рисков инновационных проектов / С.А.Самовлева // Наука. Инновации. Образование. – 2006. – No 2. – С. 227–235.
402. Санников А.И. Концептуальные основы принятия личностью жизненных решений / А.И.Санников // Наука і освіта. – 2015. – №11–12. – С. 83–90.
403. Санников А.И. Психология принятия жизненных решений личностью : дисс. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.01 / А.И.Санников. – 19.00.01. – Одесса, 2016. – 508 с.

404. Саппа Г.–М.М. Професійне самовизначення учнівської молоді як процес: емпіричний аналіз / Г.–М.М. Саппа // Український соціум. – 2012. – № 2. – С. 41–50.
405. Сартр Ж.П. Экзистенциализм это гуманизм / пер. с фр. М.А.Грецкого // Сумерки богов. М.: Политиздат, 1989. – С. 319–344.
406. Сватенкова Т.І. Психологічні особливості екзистенційних переживань особистості у період юності : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Т.І.Сватенкова. – К., 2015. – 23 с.
407. Семенов И.Н. Исследование рефлексивности духовного самоопределения личности студентов – будущих профессионалов / И.Н.Семенов // Перспективные направления психологической науки : сборник научных статей / Отв. ред. А.К.Болотова; ред. В.П.Зинченко, А.Н.Поддьяков, В.Д.Шадриков. – М. : Издательский дом НИУ ВШЭ, 2012. – С. 133–142.
408. Сердюк Л.З. Життєва перспектива у самодетермінації мотивації учіння студентів в інтегрованому освітньому середовищі / Л. З. Сердюк // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Т. 2. – Вип. 11. – С. 254–259.
409. Сериков В.В. Начальный этап педагогического исследования: идея, замысел, проект / В.В.Сериков // Образование и наука. Известия Уральского отделения Российской академии образования. – 2012. – №2. – С.3–13.
410. Сидоренко О.Б. Планувальна функція мислення як умова розвитку довільної поведінки у молодших школярів / О.Б.Сидоренко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 12. Психологічні науки. – 2014. – Вип. 45 (69). – С. 185–192.
411. Сидорова Н.А. Тайм–менеджмент / Н.А.Сидорова, Е.Б.Анискина. – М.: Дашков и К., 2008. – 220 с.
412. Ситникова А.А. Современные практики форсайт–исследования будущего социально–антропологических систем, в том числе этнокультурных групп

северных регионов Российской Федерации / А.А.Ситникова // Социодинамика. – 2014. – № 9. – С.44–62.

413. Славина Л.С. К психологической характеристике труда школьника в семье / Л.С. Славина // Вопросы психологии личности школьника. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 178 с.

414. Слостенин В.А. Педагогика / В.А.Слостенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов. – М.: Издательский центр “Академия”, 2002. – 576 с.

415. Слободчиков В.И. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте / В.И.Слободчиков, Г.А.Цукерман // Вопросы психологии. – 1990. – №3. – С. 25–36.

416. Слободчиков В.И. Психология образования человека. Становление субъектности в образовательных процессах / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев.— М. : Изд-во ПСТГУ, 2013 . – 432 с.

417. Слободчиков В.И. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в онтогенезе / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школьная пресса, 2000. – 416 с.

418. Слободчиков В. И. Психология человека: Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа–Пресс, 1995. – 384 с.

419. Смагина С.С. Образ семьи в структуре субъективного опыта дошкольников / С.С.Смагина // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2009. – №2. – С. 52–59.

420. Сметаняк В. Психологічні особливості ціннісного самовизначення особистості у ранній юності / В.Сметаняк // Психологія особистості. – 2012. – №1(3). – С. 177–183.

421. Смирнов Е.А. Жизненные стратегии государственных служащих / Е.А.Смирнов // Государственная служба. – 2002. – № 4. – С. 33–39.

422. Смирнова И.Ф. Педагогические условия становления жизненных целей старшеклассников : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / И.Ф.Смирнова. – Пенза, 1998. – 203 с.
423. Смирнова Я.К. Подход к суверенной самодетерминации в поведении в контексте временных ориентаций личности / Я.К.Смирнова // Известия Алтайского государственного университета. – 2014. – №2–1(82). – С. 75–78.
424. Созонтов А.Е. Основные жизненные стратегии современных российских студентов : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / А.Е.Созонтов. – М., 2003. – 194 с.
425. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности / Г.У.Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 386 с.
426. Соловьев В.С. Идея сверхчеловека / В.С.Соловьев. Сочинения в 2 т. – М.: “Мысль”, 1988. – Т. 2. – М.: “Мысль”, 1988. – С. 633–634.
427. Соловьева С.Л. Ресурсы личности [Электронный ресурс] / С.Л.Соловьева // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2010. – N 2: http://mprj.ru/archiv_global/2010_2_3/nomer/nomer02.php.
428. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / пер. с англ. П.В.Мокиевского. – Минск: Современный литератор, 1999. – 1407 с.
429. Спенсер Г. Синтетическая философия / пер. с англ. П.В.Мокиевского. – М.: Ника–Центр, 1997. – 513 с.
430. Співак Л.М. Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності / Л.М.Співак, Д.В.Піонтківська // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. – 2014. – Вип. 49. – С. 145–153.
431. Співак Л.М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія / Л.М.Співак. – Кам’янець–Подільський: ТОВ “Друкарня Рута”, 2015. – 300 с.

432. Спиноза Б. Избранные произведения в 2-х т. / пер. с лат. Я.М.Боровского. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1957.
– Т. 1. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. – 632 с.
433. Ставицька С.О. Генеза духовної самосвідомості юнацтва : дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / С.О.Ставицька. – К., 2012. – 470 с.
434. Ставицька С.О. Духовна самосвідомість особистості: становлення і розвиток в юнацькому віці: монографія / С.О.Ставицька. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011. – 727 с.
435. Ставицька С.О. Теоретичне обґрунтування розвитку структури самосвідомості особистості / С.О.Ставицька, В.П.Кутіщенко // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – 2016. – Вип. 4(49). – С. 140–147.
436. Ставицкая С.А. Структурно–динамическая модель духовного самосознания и особенности его развития в юношеском возрасте / С.А.Ставицкая // Problems of psychology in the 21 st century. – Vol. 8. – No. 1. – 2014. – Pp. 97–108.
437. Ставицька С.О. Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці / С.О.Ставицька // Проблеми сучасної психології. – 2014. – Вип. 24. – С. 630–645.
438. Степура Є.В. Ціннісно–сміслові чинники прийняття рішень особистістю в умовах невизначеності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Є.В.Степура. – К., 2016. – 21 с.
439. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г.Стефаненко. – М.: Аспект–пресс, 2013. – 224 с.
440. Субетто А. Ноосферное образование в евразийском пространстве: коллективная монография / под науч. ред. А.И.Субетто. – СПб.: Астерион; Кострома: изд–во КГУим.Н.А. Некрасова, 2009. – С. 8–21.

441. Суетина Н.М. Ценность и ценностные ориентации: концептуализация различных подходов / Н.М.Суетина // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2008. – №8. – С. 159–163.
442. Сулимина О.В. Проблема становления личностных и социальных регуляторов в период перехода от детства к взрослости / О.В.Сулимина // Психологическая наука и образование. – 2014. – Т. 6. – № 2. – С. 91–101.
443. Сураева Г.З. Психологические особенности мотивационно–смысловой интенции личности (Социокультурный аспект) : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Г.З.Сураева. – М., 2002. – 157 с.
444. Суханова Н.А. Теоретические основы формирования жизненных планов учащихся средней школы во внеучебной деятельности / Н.А.Суханова // Научно–теоретический журнал “Научные проблемы гуманитарных исследований”. – 2011. – Вып. 7. – С. 172–176.
445. Сушкова И.В. Формирование начал нравственного сознания у детей 6 – 7–го года жизни в дошкольных образовательных учреждениях : дисс. ... д–ра пед. наук : спец. 13.00.07 / И.В.Сушкова. – Елец, 2006. – 482 с.
446. Табачников И.А. Григорий Сковорода / И.А.Табачников. – М.: Мысль, 1972. – 207 с.
447. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретично–методологічні проблеми / В.О.Татенко. – К.: Вид–во нац. авіац. ун–ту “НАУ–друк”, 2009. – 288 с.
448. Тит Лукреций Кар. О природе вещей. / пер. с лат. Ф.А.Петровского, вступ. ст. Т.В.Васильевой / Тит Лукреций Кар. – М.: Художественная литература, 1983. – 384 с.
449. Титаренко Т.М. Жизненный мир личности: структурно–генетический подход : дисс. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.01 / Т.М.Титаренко. – К., 1994. – 305 с.

450. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
451. Титаренко Т.М. Нариси до соціально–психологічної теорії особистісного життєконструювання / Т.М.Титаренко // Психологічні науки: проблеми і здобутки. – 2014. – Вип. 5. – С. 172–186.
452. Титма М.Х. Социально–профессиональная ориентация молодежи / М.Х.Титма . – Таллин: Ээсти раамат, 1982. – 215 с.
453. Тихомиров О.К. Понятия “цель” и “целеобразование” в психологии / О.К.Тихомиров // Психологические механизмы целеобразования. – М.: Наука, 1977. – С. 5–20.
454. Тихомиров О.К. Принятие решения как психологическая проблема / О.К.Тихомиров // Проблемы принятия решения: Сб. ст./ Отв. ред. П.К. Анохин, В.Ф. Рубахин. – М.: Наука, 1976. – С.77–82.
455. Ткач В.В. Оценка инвестиционного замысла (идеи) проекта логистической системы / В.В.Ткач // Российское предпринимательство. – 2005. – № 2, 4. – С. 60–65; 73–76.
456. Толстых Н.Н. Варианты временной перспективы / Н.Н.Толстых // Формирование личности старшеклассника под ред. И.В.Дубровиной. – М.: Педагогика, 1989. – С. 41–56.
457. Толстых Н.Н. Жизненные планы подростков и юношей / Н.Н.Толстых // Вопросы психологии. – 1984. – №3. – С. 79–86.
458. Трейси Б. Результативный тайм–менеджмент. Эффективная методика управления собственным временем / пер. с англ. А.И.Евтеева. – М.: Smart Books, 2007. – 80 с.
459. Трофимова Н.Б. Акмеологическая концепция развития духовного потенциала старшего школьника : дисс. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.13 / Н.Б.Трофимова. – Тамбов, 2009. – 337 с.

460. Трубникова Н.И. Временная перспектива как важнейший компонент жизненного самоопределения / Н.И.Трубникова // Мир культуры, науки, образования. – 2010. – №5 (24). – С. 137–138.
461. Туриніна О. Л. Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних педкласів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.Л.Туриніна. – К., 1997. – 218с.
462. Тырзыу А.М. Педагогические условия формирования субъектности студента музыкального колледжа в музыкально–образовательной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А.М.Тырзыу. – Воронеж, 2008. – 190 с.
463. Тютюнник В.И. Творческий труд как личностно–образующее взаимодействие взрослых и детей / В.И.Тютюнник // Вестник Московского университета. Серия 14 “Психология”. – 2010. – №2. – С. 52–62.
464. Упанишады / пер. с санскрита А.Я.Сыркина. – М.: Старклайт, 2009. – 224 с.
465. Федина Л.В. Содержание смысложизненных ориентаций студентов педагогов–психологов [Электронный ресурс] / Л.В.Федина // Современные исследования социальных проблем : электрон. науч. журн. – 2012. – №9(17): <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/9/fedina.pdf>.
466. Федорова Е.П. Жизненные стратегии человека как проявление ценностного отношения к жизни / Е.П.Федорова // Гуманитарный вектор. – 2008. – №4. – С. 48–55.
467. Фейдимен Д. Вильгельм Райх и психология тела / Д.Фейдимен, Р.Фрейгер // Хрестоматия по телесно–ориентированной психотерапии и психотехнике /под ред. В.Ю.Баскакова. – 2–е изд. – М.: Смысл, 1997. – С. 5–51.
468. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе / Д.И.Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1985. – №6. – С. 26–37.
469. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе / Д.И.Фельдштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.

470. Фетискин Социально–психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П.Фетискин, В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов. – М.: Изд–во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
471. Филимонюк Л.А. Формирование проектной культуры педагога в процессе профессиональной подготовки : дисс. ... д–ра. пед. наук : спец. 13.00.08 / Л.А.Филимонюк. – Ставрополь, 2008. – 425 с.
472. Филиппов Ф. Р. Социальная ориентация и жизненные планы молодежи / Ф.Р.Филиппов // Молодежь, ее интересы, стремления, идеалы под ред. Л.Н.Коган. – М.: Молодая гвардия, 1969. – С. 226–244.
473. Флоренский П.А. Сочинения в 2–х т. – М.: “ПРАВДА”, 1990. – Т 1. Столп и утверждение истины. М.: “ПРАВДА”, 1990.– 496 с.
474. Фомина Ю.И. Особенности развития этнических представлений в дошкольном, младшем школьном и подростковом возрастах : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / Ю.И.Фомина. – Тула, 2011. – 270 с.
475. Франкл В.Э. В поисках смысла: Сборник / пер. с англ. и нем., общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
476. Франкл В. Основы логотерапии. Психология и религия / пер. с нем. А.А.Боричева. – СПб.: Речь, 2000. – 286 с.
477. Франкл В. Сказать жизни “Да!”. Психолог в концлагере / пер. с нем. Д.Н.Орловой, Д.А.Леонтьева. . – М.: Альпина–нон–фикшн, 2017. – 240 с.
478. Франко І.Я. Поза межами можливого. Що таке поступ? Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі / І.Я.Франко. – Київ: АТЗТ "УКРАЇНСЬКА ПРЕС–ГРУПА", 2012. – 80 с.
479. Франческо Петрарка и европейская культура / под ред. Л.М. Брагиной. – М.: Наука, 2007. – 256 с.
480. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / пер. с англ. А.М.Руткевича. – М.: Ренессанс, 1992. – 296 с.

481. Фрейджер Р. Теории личности и личностный рост / Р.Фрейджер, Д.Фейдимен / пер. с англ. С.В.Рысев, Д.А.Чернышев. – 4–е изд. – М.: Изд.–во Мир, 2004. – 2095 с.
482. Фридман А.Ю. Очередность жизненных целей личности и их субъективная мотивационная значимость : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / А.Ю.Фридман. – М., 2004. – 149 с.
483. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя / пер. с англ. Г.Ф.Швейника. – М.: Изида, 2004. – 398 с.
484. Фромм Э. Иметь или быть / пер. с англ. Г.Ф.Швейника. – М.: АСТ, 2010. – 314 с.
485. Фромм Э. Человек для себя: Исследование психологических проблем этики / Пер. с англ. Л. А.Чернышевой. – Минск: Коллегиум, 1992. – 253 с.
486. Фурманов И.А. Стратегии коммуникативного контроля в межличностном взаимодействии / И.А.Фурманов // Белорусский психологический журнал. – 2004. – №1. – С. 14–20.
487. Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В.В.Бибихина. – М.: Академический проект, 2013. – 460 с.
488. Хотинец В.Ю. Этническое самосознание / В.Ю.Хотинец. – СПб.: Алетейя, 2000. – 240 с.
489. Хуторской А.В. Методика обучения школьников постановке целей / А.В.Хуторской // Вестник ННГУ. – Серия Инновации в образовании. – 2005. – Выпуск 1(6). – С. 221–231.
490. Цуканов Б.И. Время в психике человека / Б.И.Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.
491. Цукерман Г.А. Развитие учебной самостоятельности / Г.А.Цукерман, А.Л.Венгер. – М.: ОИРО, 2010. – 432 с.
492. Чебышева В.В. Психологические основы профориентации школьников / В.В.Чебышева // Вопросы психологии. – 1971. – №1. – С. 114–119.

493. Чепелева Н.В. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник самопроектування особистості // Наука і освіта – 2014. – №9. – С. 22–26.
494. Чепелева Н.В. Самопроектирование как фактор развития личности / Н.В.Чепелева / Н.В.Чепелева // Актуальні проблеми психології. – 2014. – Т. 2. – Вип. 8. – С. 4–15.
495. Черников А.П. Принятие управленческих решений в условиях неопределенности / А.П. Черников // Известия Иркутской государственной экономической академии (БГУЭП). – 2013. – № 2. – С. 57–61.
496. Чернобровкін В.М. Методологічні аспекти проблеми прийняття рішень у педагогічній діяльності / В.М.Чернобровкін // Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки. Збірник наукових праць. – 2002. – 3(3). – С. 244–248.
497. Чернобровкін В.М. Особистість студента як мета вищої освіти / В.М.Чернобровкін // Психолого–педагогічні особливості професійної підготовки фахівців у ВНЗ: збірник матеріалів наукової конференції (м. Київ, 26 січня 2017 р.). – К.: Національний університет “Києво–Могилянська академія”, 2017. – С. 7–10.
498. Чернобровкін В.М. Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія / В.М.Чернобровкін. – Луганськ: Вид–во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 48 с.
499. Чернобровкін В.М. Психологія прийняття рішень у педагогічній діяльності : автореф. дис. ... д–ра психол. наук : спец. 19.00.07 / В.М.Чернобровкін. – К., 2007. – 44 с.
500. Чернобровкіна В.А. Психологія особистісної свободи : монографія / В.А.Чернобровкіна. – Луганськ: Вид–во ДЗ “ЛУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – 458 с.
501. Чудновский В.Э. Проблема оптимального смысла жизни / В.Э.Чудновский // Смысл жизни и акме: 10 лет поиска. Материалы VIII–X симпозиумов (г. Москва, 22–23 апреля 2004 г.). – Часть 1. – М.: МГУ, 2004. – С.7–23.

502. Чудновский В.Э. Проблемы смысла и бессмыслицы жизни / В.Э Чудновский // Психологические проблемы смысла жизни и акме. Материалы XIV симпозиума. (г. Москва, 22–23 апреля 2009 г.) / Под ред. Г.А.Вайзер, Н.В.Кисельниковой. – М.: МГУ, 2009. – С. 9–13.
503. Чудновский В.Э. Роль смысложизненных ориентаций и акме в профессиональной деятельности / В.Э. Чудновский, А.А. Бодалев, Г.А. Вайзер, Е.Е. Вахромов, Н.Л. Карпова, А.В. Суворов // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – №1. – С. 129–135.
504. Чудновский В.Э. Смысл жизни и судьба человека / В.Э.Чудновский // Психолого–педагогические и философские проблемы смысла жизни / Под ред. В.С.Чудновского. – М.: ПИ РАО, 1997. – С. 57–72.
505. Чудновский В.Э. Смысл жизни: проблема относительной эмансипированности от “внешнего” и “внутреннего” / В.С.Чудновский // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – С. 15–26.
506. Чуева Н.А. Возрастная динамика жизненного проектирования / Н.А.Чуева // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – №2. – С. 284–294.
507. Чулкова М.А. Смысложизненные ориентации и особенности их проявления в юношеском возрасте / М.А.Чулкова // Психология и школа: ежекварт. науч.–практ. журн. – 2010. – №2. – С. 104–112.
508. Шагинян М.С. Человек и время: История человеческого становления / М.С.Шагинян. – М.: Художественная литература, 1980. – 717 с.
509. Шаков А.М. Представления о смысле и целях частной жизни в юношеском возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / А.М.Шаков. – Сочи, 2009. – 168 с.
510. Шалова С.Ю. Профессиональные ценности в системе ценностных ориентаций студентов педвуза [Электронный ресурс] / С.Ю.Шалова // Интернет–

журнал «Науковедение» : электрон. науч. журн. – 2013 – №3 (16):
<http://naukovedenie.ru/sbornik48ПВН313.pdf>.

511. Шамне А.В. Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / А.В.Шамне. – К., 2015. – 502 с.

512. Шаров А.С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия / А.С.Шаров. – Омск: Изд-во Ом. гос. пед ун-та, 2000. – 358 с.

513. Шаров А.С. Онтология психологических механизмов рефлексии [Электронный ресурс] / А.С.Шаров // Вестник Омского государственного педагогического университета : электр. науч. журн. – Выпуск 2006: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgru-25.pdf>.

514. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения в 2 т. – М.: Педагогика, 1980.

– Т. 2. – М.: Педагогика, 1980. – 416 с.

515. Шевченко Н.Ф. Дослідження професійної спрямованості майбутніх психологів / Н.Ф.Шевченко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2013. – №1(5). – С. 95–101.

516. Шевченко Н.Ф. Особливості трансформаційних змін у смисловій сфері фахівців на початковому етапі професіоналізації / Н.Ф.Шевченко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. – 2015. – Вип. 50. – С. 346–354.

517. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування / Н.Ф.Шевченко // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 167–180.

518. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні я-образу особистості : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О.В.Шевченко. – К., 2005. – 213 с.

519. Шелепова С.Н. Жизненные планы, ориентации и ценности студентов средних специальных учреждений / С.Н.Шелепова // Среднее специальное образование. – 2010. – №9. – С. 55–57.
520. Шишева А.Г. Выбор варианта жизни в юношеском возрасте: его психологические детерминанты и оптимизация : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / А.Г.Шишева. – Иркутск, 2008. – 224 с.
521. Шукчус Л.В. Особенности личных отношений между мальчиками и девочками в младшем школьном возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / Л.В.Шукчус. – М., 2002. – 166 с.
522. Шульц Г. Аутогенная тренировка / Г.Шульц. – М.: Медицина, 1985. – 32 с.
523. Щебетова А. Л. Психологические особенности ситуаций жизненного выбора в среднем возрасте / А.Л.Щебетова // Молодой ученый. – 2011. – Т.2. – №6. – С. 111–113.
524. Щедровицкий Г.П. Автоматизация проектирования и задачи развития проектировочной деятельности / Г.П.Щедровицкий // Разработка и внедрение автоматизированных систем в проектировании (теория и методология): сб. науч. трудов под ред. Г.П.Щедровицкого. – М.: Стройиздат, 1975. – С.131–143.
525. Щербатых Ю.В. Психология успеха / Ю.В.Щербатых. – М.: Эксмо, 2004. – 384 с.
526. Щербинина О.С. Формирование готовности подростков к социальному самоопределению : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / О.С.Щербинина. – Кострома, 2004. – 204 с.
527. Щукина М.А. Психология саморазвития личности: субъектный подход : дисс. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.13 / М.А.Щукина. – СПб., 2015. – 355 с.
528. Эллис А. Практика рационально-эмотивной поведенческой терапии / А.Эллис, У.Драйден. – М.: Речь, 2002. – 352 с.
529. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д.Б.Эльконин // Хрестоматия по возрастной психологии: учебное

пособие для студентов / под ред. Д.И. Фельдштейна. – Изд. 2, доп. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 304 с.

530. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ. А.В.Толстых. – М.: Флинта, 2006. – 342 с.

531. Юнг К.Г. Аналитическая психология / пер. с англ. В.М.Лейбин. – СПб.: МЦНК и Т Кентавр, 1994. – 136 с.

532. Юсупов В.З. Реализация принципа вариативности в проектировании содержания профессионального образования / В.З.Юсупов, В.Г.Коротаев // Образование и образованный человек в XXI веке. – 2012. – №4. – С. 21–25.

533. Юферева Т.И. Образы мужчин и женщин в сознании подростков / Т.И. Юферева // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 45–57.

534. Явон С.В. Жизненные цели и социальное самочувствие региональной молодежи: внутривозрастная специфика / С.В.Явон // Знание. Понимание. Умение. – 2013 – №1. – С. 120–127.

535. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості / за наук. ред. Т.М.Титаренко. – Кіровоград: Імекс–ЛТД, 2012. – 512 с.

536. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно–ориентированного обучения / И.С.Якиманская // Вопросы психологии. – 1994. – №2. – С. 31–42.

537. Якобсон С.Г. Фомирование Я–потенциального положительного как метод регуляции поведения дошкольников / С.Г.Якобсон, Т.И.Фещенко // Вопросы психологии. – 1997. – №3. – С. 3–11.

538. Якобсон С.Г. Проблемы этического развития ребенка / С.Г.Якобсон // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы советских психологов периода 1946–1980 гг. / ред. И.И.Ильясов, В.Я.Ляудис. — М.: Изд–во Моск. ун–та, 1981. – С. 174–179.

539. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / пер. с англ. А.А.Петренко. — М.: Эксмо, 2009. – 352 с.

540. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Пер. с англ Т. С. Драбкиной. – М.: Класс, 1999. – 576 с.
541. Ямницький В.М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці : дис... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / В.М.Ямницький. – К., 2005. – 409 с.
542. Яремчук М.В. Роль привязанности к родителям в формировании романтических отношений в старшем подростковом возрасте : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 / М.В.Яремчук. – М., 2006. – 281 с.
543. Ясперс К. Введение в философию / пер. с нем., под ред. А.А.Михайлова. – М.: Пропилеи, 2000. – 191 с.
544. Ясперс К. Духовная ситуация времени / пер. с нем. М.И.Левиной // Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – С. 288–418.
545. Bandler R. Design Human Engineering / R.Bandler. – San Francisco: The First Institute of NLP and DHE, 1992. – 120 p.
546. Bandura A. Self-efficacy: the exercise of control / A.Bandura. – N. Y.: W.H. Freeman & Co, 1997. – 604 p.
547. Bee H. L. The developing child / H.L.Bee. – London: HarperCollins, 1992. – 646 p.
548. Boss M. Existential foundations of medicine and psychology / M.Boss. – New York: Jason Aronson, 1979. – 303 p.
549. Bourdieu P. L'illusion biographique / P. Bourdieu // Actes de la recherche en sciences sociales. – 1986. – Vol. 62. – N. 1. – P. 69–72.
550. Buhler Ch. Bieg zycia ludzkiego / Buhler Ch. – Warszawa: PWN, 1999. – 393 s.
551. Buhler Ch. Theoretical Observations about Life's Basic Tendencies / Ch.Buhler // American Journal of Psychotherapy – 1959. – Vol. 13. – №3. – P. 561–581.
552. Buhler Ch. Basic tendencies of human life / Ch. Buhler, F.Massarik // The Course of human life: a study of goals in the humanistic perspective / ed. by Ch.Buhler, F.Massarik. – N.Y.: Springer, 1968. – P. 92–102.

553. Brim O.G. Jr. The Parent–Child Relation as a Social System: 1. Parent and Child Roles / O.G.Brim // *Child Development*. – 1957. – Vol. 28. – No. 9. – P. 343–364.
554. Clausen J.A. American lives: Looking back at children of the Great Depression / J.A.Clausen. – N.Y.: Free Press, 1993. – 592 p.
555. Cohn R.C. The theme–centered interactional method: Group therapists as educators / R.C.Cohn // *Journal of Group Psychotherapy and Process*. – 1970. – Vol. 2(2). – P. 19–36.
556. Creed P. Cross–lagged relationships between career aspirations and goal orientation in early adolescents / P.Creed, C.Tilbury, N.Buys, M.Crawford // *Journal of vocational behavior*. – 2011. – Volume 78. – Issue 1. – P. 92–99.
557. Csikszentmihalyi M. Introduction / M.Csikszentmihalyi // *A Life Worth Living: Contributions to Positive Psychology* / edited by M.Csikszentmihalyi, I.S.Csikszentmihalyi. – New York: Oxford University Press, 2006. – P. 3–14.
558. Darmody J.P. The Adolescent Personality, Formal Reasoning, and Values / J.P.Darmody // *Adolescence*. – 1991. – V. 26. – P. 732–742.
559. Deci E.L. Self–Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development and Health / E.L.Deci, R.M.Ryan // *Canadian psychology*. – 2008. – Vol.49. – No.3. – P. 182–185.
560. Eisenberg N. The development of empathy–related responding / N.Eisenberg // *Nebraska Symposium on Motivation*. – 2005. – Vol. 51. – P. 73–118.
561. Elder G.H. Jr. Children of the Great Depression: Social Change in Life Experiences / G.H. Jr.Elder. – Chicago: University of Chicago Press, 1974. – 444 p.
562. Eryilmaz A. Satisfaction of Needs and Determining of Life Goals: A Model of Subjective Well–Being for Adolescents in High School / A.Eryilmaz // *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. Educational Sciences: Theory & Practice*. – 2011. – 11(4). – P. 1757–1764.
563. Frank L. K. Time perspective / L.K.Frank // *J. of Philosophy*. – 1939. – Vol. 4. – P. 293–312.

564. Fraisse P. *Psychologie du temps* / P.Fraisse. – 2e éd. – Paris: Presses universitaires de France, 1967. – 360 p.
565. Jacobson E. *Progressive Relaxation* / Jacobson E. – Chicago: University of Chicago, 1968. – 493 p.
566. Harre R. *Personal being* / R.Harre. – Oxford: Blackwell, 1983. – 299 p.
567. Haywood L. *Understanding Leisure* / L.Haywood, F.Kew, P.Bramham, J.Spink, J.Capenhurst, I.Henry. – 2nd edn. – Cheltenham: Stanley Thornes (Publishers) Ltd, 1995. – 280 p.
568. Hicklin A. The significance of life–history in Dasiensanalytic psychotherapy / A.Hicklin // *Humansitic Psychologist*. – 1988. – № 16. – p. 130–139.
569. Kimball E.M. *Developing Spirituality in Adolescents: Research–informed Practice and Practice–Inspired Research* [Electronic course] / E.M.Kimball // Third North American Conference on Spirituality and Social Work. (c. St. Paul, 20–22 june 2008y.). – St. Paul, 2008. – Retrived from: <http://www.stu.ca/~spirituality/documents/LisaKimball–DevelopingSpirituality inAdolescents.pdf>.
570. Kroger J. *Identity Development during Adolescence* / J.Kroger. – California: Sage Publications, 2007. – 320 p.
571. Levesque R.J.R. *Encyclopedia of adolescence* / R.J.R.Levesque. – New York: Springer Science+Business Media, 2011. – 3114 p.
572. Mansfield C.F. *Motivating adolescents: Goals for Australian students in secondary schools* / C.F.Mansfield // *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*. – 2010. – Vol 10. – P. 44–55.
573. Marcia J. E. A commentary on Seth Schwartz’s review of identity theory and research / J.E. Marsia // *Identity: An International Journal of Theory and Research*. – 2001. – Vol. 1. – P. 59–65.
574. Mathur N. *Consumer culture, modernity and identity* / N.Mathur. – New Delhi: SAGE Publications India, 2013. – 399 p.

575. Meljes F.T. Time and the inner future: A temporal approach to psychiatric disorders / F.T.Meljes. – N.Y.: John Wiley & Sons Inc, 1982. – 365 p.
576. Muuss R.E. Theories of Adolescence / R.E.Muuss. – 5th ed. – N.Y.: Random House, 1988. – 283 p.
577. Nuttin J. Future Time Perspective and Motivations: Theory and Research Method / J.Nuttin, W.Lens. – N.J.: Leuven University Press, 1984. – 235 p.
578. Osin E. N. Self-determination and Well-being [Elektronnyi course] / E. N. Osin, I. Boniwell // Poster presented at the 2010 Self-Determination Theory Conference. – Ghent, Belgium, 2010. – Retrived from: <http://www.selfdeterminationtheory.org/SDT/conference/2010/SDTConf2010Program.pdf>.
579. Paulu N. Helping your child through early adolescence: for parents from children of 10 through 14 / N.Paulu, J.Osborn. – Washington: Department of Education, Washington, DC. Office of Intergovernmental and Interagency Affairs, 2002. – 48 p.
580. Phinney J. Ethnic identity and acculturation / J.Phinney // Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research / edited by K. Chun, P.B. Organista, G. Marin. – Washington: DC, 2003. – P. 63–81.
581. Pittman K. Addressing spiritual development in youth development programs and practices: opportunities and challenges / K.Pittman, P.Gazza, N.Yohalem, S.Artman // New directions for youth development. – 2008. – № 118. – P. 29–44.
582. Roehlkepartain E.C. The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence / E.C. Roehlkepartain, P.E.King, L.Wagener, P.L. Benson. – N.Y.: SAGE Publications, Inc., 2006. – 560 p.
583. Rudakova I.A. Principles of modelling of metadesign activity / I.A.Rudakova, K.Y.Kolesina // Russian psychological journal. – 2009. – Vol. 6. – P. 59–67.
584. Ryan R.M. Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions / R.M.Ryan, E.L.Deci // Contemporary educational psychology. – 2000. – V.25. – P. 54–67.

585. Selman R.L. Children's ideas about friendship: A new theory / R.L.Selman, A.P.Selman // *Psychology Today*. – 1979. – October. – P. 43–64.
586. Shek D.T.L. Spirituality as a Positive Youth Development Construct [Electronic course] / D.T.L.Shek // *A Conceptual Review The Scientific World Journal Volume*. – 2012. – Retrived from: <http://dx.doi.org/10.1100/2012/458953>.
587. Sterling C.M. Identity and death anxiety / C.M.Sterling, K.R.Van Horn // *Adolescence*. – 1989. – Vol. 24. – P. 321–326.
588. Van Hoof A. The identity status field re–reviewed: An update of unresolved and neglected issues with a view on some alternative approaches / A.VanHoof // *Developmental Review*. – 1999. – Vol. 19. – P. 497 – 556.
589. Van Hoorn J.L. Adolescent development and rapid social change / J.L. Van Hoorn, A. Komlosi. – N.Y.: State University of New York Press, 2000. – 319 p.
590. Wilensky H.L. Orderly Careers and Social Participation: the Impact of Work History on Social Integration in the Middle Mass / H.L.Wilensky // *American Sociological Review*. – 1961. – Vol. 24. – No 4. – P. 521–539.
591. Wilensky H.L. The professionalization of everyone? / H.L.Wilensky // *American sociology*. – 1980. – 51. – P. 298.
592. Yung C.G. Two Essays on Analytical Psychology. On the psychology of the unconscious. Prefaces. In: Jung C. // *Collected Works of C.G.Jung*. – N.Y.: Princeton. University Press, 1966. – 349 p.
593. Yung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious / C.G.Yung. – New Jerse: Princeton University Press, 1981. – 583 p.
594. Zhang K.C. Personal spiritual values and quality of life: evidence from Chinese college students / K.C.Zhang, C.H.Hui, J.Lam, E.Y.Lau, S.F.Cheung, D.S.Mok // *Journal of Religion and Health*. – 2014. – Vol. 53. – Is. 4. – P. 986–1002.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Діагностичний блок вивчення екзистенційного базису життєвого проекту юнаків

Додаток А1. Психодіагностична методика “Система життєвих смислів” (авт. В.Ю.Котляков) [223]

Мета: виявити особистісну значущість різних груп життєвих смислів у системі смисложиттєвих орієнтацій юнаків.

Інструкція: перед Вами список з 24 тверджень. Це перелік життєвих смислів, на які можуть орієнтуватись люди в своєму житті. Прочитайте, будь ласка, уважно цей список. Смиел мого життя полягає в тому...

Зміст суджень:

- №1... щоб допомагати іншим людям
- №2... щоб бути вільним
- №3... щоб одержувати задоволення
- №4... щоб самовдосконалюватись
- №5... щоб досягати успіху
- №6... щоб бути з близькою людиною
- №7... щоб передати все найкраще своїм дітям
- №8... щоб зрозуміти себе самого
- №9... щоб творити добро
- №10... щоб жити
- №11... щоб переживати щастя
- №12... щоб здійснити себе
- №13... щоб зробити гарну кар’єру
- №14... щоб почувати себе комусь потрібним
- №15... щоб жити заради своєї родини

- №16... щоб пізнавати Бога
 №17... щоб покращити світ
 №18... щоб любити
 №19... щоб одержувати якомога більше почуттів і вражень
 №20... щоб реалізувати всі свої здібності
 №21... щоб зайняти гідне місце в суспільстві
 №22... щоб радіти спілкуванню з іншими
 №23... щоб допомагати своїм рідним і близьким
 №24... щоб зрозуміти життя

Ключ: Зробіть рейтингову оцінку цього переліку. Оберіть з нього 3 твердження, які займають перший пріоритет у системі Ваших життєвих смислів, потім три твердження, які б Ви могли поставити на 2-е, 3-є та ін. до 8-го місця.

Запишіть порядкові номери цих тверджень в таблицю 1.

Таблиця 1.

Рейтинг конкретних житєвих смислів

Ранг тверджень	Порядкові номери тверджень
Ранг 1	
Ранг 2	
Ранг 3	
Ранг 4	
Ранг 5	
Ранг 6	
Ранг 7	
Ранг 8	

Підрахуйте рангові показники Ваших життєвих смислів за категоріями за допомогою таблиці 2.

Таблиця 2.

Рейтинг категорій життєвих смислів

Категорії життєвих смислів	Порядкові номери й відповідні їм ранги тверджень			Сума рангових значень
Альтруїстичні	№1 -	№9 -	№17 -	
Екзистенційні	№2 -	№10 -	№18 -	
Гедоністичні	№3 -	№11 -	№19 -	
Самореалізації	№4 -	№12 -	№20 -	
Статусні	№5 -	№13 -	№21 -	
Комунікативні	№6 -	№14 -	№22 -	
Сімейні	№7 -	№15 -	№23 -	
Когнітивні	№8 -	№16 -	№24 -	

Додаток А2. Психодіагностична методика “Смисложиттєві орієнтації” (авт. Д.О.Леонтєв) [257]

Мета: дослідити осмисленість юнаками свого життя в життєвому часі, а також локус контролю особистісного та соціального простору їх буття.

Інструкція: Вам запропоновані пари протилежних тверджень. Ваше завдання - обрати одне з тверджень, яке, на Вашу думку, найбільше відповідає дійсності, й відмітити одне з чисел 1, 2, 3 в залежності від того, наскільки Ви впевнені в виборі (або 0, якщо обидва твердження на Ваш погляд однаково вірні).

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

1	Зазвичай мені дуже нудно	3	2	1	0	1	2	3	Зазвичай я сповнений енергії
2	Життя здається мені завжди хвилюючим і захоплюючим								Життя здається мені абсолютно спокійним і рутинним
3	В житті я не маю певних цілей і намірів								В житті я маю дуже ясні цілі і наміри
4	Моє життя видається мені вкрай безглуздим і безцільним.								Моє життя видається мені цілком осмисленим і цілеспрямованим
5	Кожен день здається мені завжди новим і несхожим на інші								Кожен день здається мені абсолютно схожим на інші
6	Коли я піду на пенсію, я займуся цікавими речами, якими завжди мріяв зайнятися								Коли я піду на пенсію, я постараюся не обтяжувати себе ніякими турботами
7	Моє життя склалося саме так, як я мріяв								Моя життя склалося зовсім не так, як я мріяв
8	Я не домогся успіхів у здійсненні своїх життєвих планів								Я здійснив багато з того, що було мною заплановано
9	Моє життя порожнє і нецікаве								Моє життя наповнене цікавими справами
10	Якби мені довелося підводити сьогодні								Якби мені довелося підводити сьогодні

	підсумок мого життя, то я б сказав, що воно було цілком осмисленим									підсумок мого життя, то я б сказав, що воно не мало сенсу
11	Якби я міг вибирати, то я б побудував своє життя зовсім інакше									Якби я міг вибирати, то я б прожив життя ще раз так само, як живу зараз
12	Коли я дивлюся на навколишній світ, він часто приводить мене в розгубленість і занепокоєння									Коли я дивлюся на навколишній світ, він зовсім не викликає у мене занепокоєння і розгубленості
13	Я людина дуже обов'язкова									Я людина зовсім не обов'язкова
14	Я вважаю, що людина має можливість здійснити свій життєвий вибір за своїм бажанням									Я вважаю, що людина позбавлена можливості вибирати через вплив природних здібностей і обставин
15	Я певно можу назвати себе цілеспрямованою людиною									Я не можу назвати себе цілеспрямованою людиною
16	У житті я ще не знайшов свого покликання і чітких цілей									В житті я знайшов своє покликання і цілі
17	Мої життєві погляди ще не визначилися									Мої життєві погляди цілком визначилися
18	Я вважаю, що мені вдалося знайти покликання і цікаві цілі в житті									Я навряд чи здатен знайти покликання і цікаві цілі в житті
19	Моє життя в моїх руках, і я сам керую ним									Моє життя не підвладне мені, і воно управляється зовнішніми подіями
20	Мої повсякденні справи приносять мені задоволеність і задоволення									Мої повсякденні справи приносять мені суцільні неприємності й переживання

Ключ та інтерпретація:

Для підрахунку балів необхідно перевести відмічені досліджуваним позиції на симетричній шкалі 3210123 в оцінки за висхідною або низхідною асиметричною шкалою. Висхідна послідовність градацій (від 1 до 7) чергується у

випадковому порядку з низхідною (від 7 до 1). При цьому максимальний бал (7) завжди відповідає полюсу наявності цілі й смислу в житті, а мінімальний бал (1) - полюсу їх відсутності. При підрахунку балів за ключом необхідно перевести пункти 1, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 16, 17 у висхідну шкалу (1 2 3 4 5 6 7), а в низхідну шкалу пункти 2, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 20 (7 6 5 4 3 2 1). Підраховані бали сумуються за субшкалами методики наступним чином:

- субшкала 1 “Цілі в житті” - 3, 4, 10, 16, 17, 18;
- субшкала 2 “Процес життя” - 1, 2, 4, 5, 7, 9;
- субшкала 3 “Результат життя” - 8, 9, 10, 12, 20;
- субшкала 4 “Локус контролю” - Я - 1, 15, 16, 19;
- субшкала 5 “Локус контролю - життя” - 7, 10, 11, 14, 18, 19;
- загальний показник “Усвідомленість життя” - усі 20 пунктів.

Показники розвитку основних складових смисложиттєвих орієнтацій юнаків за субшкалами методики визначаються відповідно до їх середніх значень та стандартних відхилень, презентованих у таблиці 3.

Таблиця 3.

Середні й стандартні відхилення субшкал та загального показника смисложиттєвих орієнтацій за методикою “Смисложиттєві орієнтації” (авт. Д.О.Леонтєв)

Субшкала	Середні значення ±стандартні відхилення
1. Цілі в житті	38,91±3,20
2. Процес життя	35,95±4,06
3. Задоволеність життям	29,83±3,00
4. Локус контролю - Я	24,65±2,39
5. Локус контролю - життя	34,59±4,44
6. Загальний показник осмисленості життя	120,36±10,21

ДОДАТОК Б.

Діагностичний блок вивчення ліній життєвого проекту юнаків

Додаток Б1. Психодіагностична методика “Опитувальник ціннісних орієнтацій юнаків” (авт. О.М.Гріньова) [129]

Мета: виявити особистісну значущість та особливості співвідношення різних груп цінностей у просторово-часовому континуумі буття юнаків.

Інструкція: Вам запропоновано перелік тверджень, у яких відображено різні цінності життя людини. У стовпчику “ранг за цінністю” проранжуйте їх у тому порядку, в якому ці цінності важливі саме для Вас у Вашому житті від найбільш значущої (ранг 1) до найменш значущої (ранг 16). У стовпчику “ранг за доступністю” проранжуйте їх у тому порядку, в якому ці цінності доступні для реалізації у Вашому житті від найбільш легкої для реалізації (ранг 1) до найбільш складної (ранг 16).

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Ціннісні орієнтації	Ранг за цінністю	Ранг за доступністю
1.	Робити щасливою свою кохану людину		
2.	Завжди одержувати любов, турботу і підтримку від своєї коханої людини		
3.	Мати цікаву професію, яка відповідає інтересам та здібностям		
4.	Мати престижну й високооплачувану роботу		
5.	Жити у своїй країні, бути справжнім українцем і поводитись як українець		
6.	Мати комфортні умови життя та високий рівень економічної захищеності для себе в своїй країні		

7.	Розвиватись духовно, робити добро людям		
8.	Жити для себе, одержувати якомога більше нових яскравих вражень, розваг, задоволень		
9.	Глибоко й щиро любити свого чоловіка/дружину все подальше життя		
10.	Бути коханою (-им) своїм чоловіком/дружиною упродовж всього життя		
11.	Своєю майбутньою роботою приносити користь іншим людям		
12.	Після завершення ВНЗ - зробити успішну кар'єру		
13.	У майбутньому - сприяти розбудові своєї країни		
14.	Через деякий час - одержати кращі умови життя для себе в своїй країні або змінити країну проживання		
15.	У майбутньому - досягти вершин Акме, миру й гармонії з собою і світом		
16.	Вже через декілька років - відпочивати, подорожувати і не турбуватись через матеріальні проблеми		

Ключ та інтерпретація:

Ціннісні орієнтації проектування юнаками ліній життєвого шляху:

- 1 - алоцентричні ціннісні орієнтації інтимно-особистісної лінії;
- 2 - егоцентричні ціннісні орієнтації інтимно-особистісної лінії;
- 3 - алоцентричні ціннісні орієнтації професійної лінії;
- 4 - егоцентричні ціннісні орієнтації професійної лінії;
- 5 - алоцентричні ціннісні орієнтації етнічної лінії;
- 6 - егоцентричні ціннісні орієнтації етнічної лінії;
- 7 - алоцентричні ціннісні орієнтації духовної лінії;
- 8 - егоцентричні ціннісні орієнтації духовної лінії;

Ціннісні орієнтації метапроектування юнаками свого життєвого шляху:

- 9 - алоцентричні ціннісні орієнтації інтимно-особистісного простору метапроектування;

- 10 - егоцентричні ціннісні орієнтації інтимно-особистісного простору метапроекування;
- 11 - алоцентричні ціннісні орієнтації професійного простору метапроекування;
- 12 - егоцентричні ціннісні орієнтації професійного простору метапроекування;
- 13 - алоцентричні ціннісні орієнтації етнічного простору метапроекування;
- 14 - егоцентричні ціннісні орієнтації етнічного простору метапроекування;
- 15 - алоцентричні ціннісні орієнтації духовного простору метапроекування;
- 16 - егоцентричні ціннісні орієнтації духовного простору метапроекування.

Для підрахунку результатів методики необхідно підрахувати рангові показники усіх цінностей. Чим меншим буде виявлений ранг - тим вищою буде особистісна значущість/доступність для реалізації для респондента відповідних ціннісних орієнтацій. Для порівняння особистісної значущості/доступності для реалізації для досліджуваних цінностей проектування життя в цілому й самотворення індивідуального майбутнього (метапроекування), необхідно порівняти суми рангів цінностей за питаннями №1-8 і №9-16. Для виявлення пріоритету за значущістю та доступністю для реалізації егоцентричних ціннісних орієнтацій, що відображають спрямованість молоді людини на себе, або алоцентричних, що є проявом прагнення людини жити заради інших, необхідно підрахувати та порівняти суми рангів цінностей за парними й непарними питаннями відповідно.

**Додаток Б2. Опитувальник MIMARA-2 (авт. К.А.Бреннан, К.Л.Кларк,
П.Р.Шевер, у адаптації О.О.Єкимчик) [162]**

Мета: виявити спрямування юнаків на досягнення духовної та емоційної єдності з романтичним партнером, вибудовування стосунків кохання на засадах прихильності й довіри.

Інструкція: перед Вами перелік тверджень, які відображають ставлення людини до кохання та стосунків з романтичним партнером. Проаналізуйте ці твердження щодо Вашого ставлення до стосунків кохання в Вашому житті. Біля кожного твердження позначте той бал, який відображає міру Вашої згоди (від 1 - абсолютно не згоден до 7 - цілком згоден).

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ твердження	Бал						
	1	2	3	4	5	6	7
1. Якщо я не одержує від коханої людини того, що хочу, я сумніваюсь - чи потрібні мені стосунки з нею							
2. Я не ревнивий							
3. Якщо трапляється щось хороше - я одразу розповідаю про це моєй коханій людині							
4. Мої романтичні партнери завжди були поряд, коли вони були мені потрібні							
5. Мені не подобається почувати себе залежним від мого романтичного партнера							
6. Мої романтичні партнери часто кидали мене							
7. Більшості людей можна довіряти							
8. Мої романтичні партнери приділяли мені мало уваги							
9. Мені подобається бути емоційно близьким з моїми романтичними партнерами							
10. Я розчаровуюсь, якщо мої романтичні партнери не розуміють мене							
11. Мені необхідні увага і кохання, але іноді в близьких стосунках я відчуваю дискомфортно							

12. Мені легко просити інших людей про допомогу							
13. Я повинен завжди бути разом з моїм романтичним партнером							
14. Мої романтичні партнери не завжди були поряд зі мною, коли я цього хотів							
15. Я завжди переживаю, що мій романтичний партнер може мене кинути							
16. Навіть коли я дуже сильно кохаю, я не завжди демонструю свої почуття							
17. Я не завжди хочу бути разом з моїм романтичним партнером. Іноді можна і побути на самоті							
18. Найчастіше мені більш комфортно на самоті, ніж з іншими людьми							
19. Мої романтичні партнери не завжди були уважні та тактовні до мене							
20. Коли мій романтичний партнер не зі мною - я боюсь, що він може зацікавитись іншою людиною							

Ключ та інтерпретація результатів:

Для підрахунку результатів цієї методики підсумуйте бали за шкалами:

- шкала “Тривожність” - № 1, 2, 4, 6, 8, 13, 14, 15, 19, 20.
- шкала “Уникнення” - № 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18.

При підрахунку балів необхідно враховувати, що прямими є питання № 1, 2, 5, 6, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20. У зворотньому порядку нараховуються бали за відповіді на реверсні питання № 3, 4, 7, 9, 12 (тобто, 1 бал за цими питання перераховується в 7, 2 - в 6, 3 - в 5 тощо).

Кожна шкала містить по 10 питань. Відповідаючи на кожне питання, учасники експерименту можуть висловити різні варіанти відповідей від повної незгоди (1 бал) до повної згоди (7 балів). Мінімальна кількість балів за кожною шкалою, яку можуть набрати учасники експерименту - 10, а максимальна - 70.

Показники уникнення/тривожності в романтичних взаєминах:

- 10-30 балів - низький рівень уникнення/тривожності в романтичних взаєминах;
- 31-50 балів - середній рівень;
- 51-70 балів - високий рівень.

Додаток Б3. Психодіагностична методика “Установки на кохання і секс” (авт. К.Хендрік та С.Хендрік, у адаптації Т.Л.Крюкової, О.О.Єкимчик) [162]

Мета: виявити домінуючі стратегії взаємодії юнаків і дівчат з романтичними партнерами.

Інструкція: за допомогою запропонованого Вам переліку тверджень визначте Ваше ставлення до романтичних взаємин у Вашому житті, обираючи 1 бал - “цілком згоден” 2 бали - “переважно згоден”, 3 бали - “не визначився”, 4 бали - “переважно не згоден” або 5 балів - “цілком не згоден” до кожного твердження. Деякі наведені нижче твердження стосуються будь-яких стосунків кохання, а деякі - відображають загальноприйняті погляди на кохання й романтичні стосунки. Позначте міру своєї згоди з даними твердженнями, відмітивши відповідну цифру. Думайте про людину, яку Ви кохаєте зараз. Якщо зараз Ви не маєте романтичних взаємин - думайте про Вашого останнього партнера.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твердження	Бал				
		1	2	3	4	5
1.	Мене і мою кохану людину “притягує” один до одного з першої зустрічі					
2.	Між моєю коханою людиною і мною дійсно відбувається “хімія” відчуттів					
3.	Мої стосунки кохання дуже інтенсивні та приносять чимале задоволення					
4.	Я почуваю, що я і моя кохана людина були створені один для одного					
5.	Я і моя кохана людина дуже швидко стали емоційно близькими					
6.	Моя кохана людина і я дійсно розуміємо один одного					

7.	Моя кохана людина відповідає моїм стандартам фізичної вроди/привабливості					
8.	Я намагаюсь тримати мого романтичного партнера в невеликій невизначеності щодо мого ставлення до нього					
9.	Я вірю, що моя кохана людина не знає про мене нічого такого, що засмутить її					
10.	Іноді мені доводиться робити так, щоб дві мої кохані людини не дізнались одна про одну					
11.	Я можу завершити стосунки кохання легко й швидко					
12.	Моя кохана людина буде засмучена, якщо вона дізнається про деякі речі, які я робив з іншими людьми					
13.	Коли моя кохана людина стає надто залежною від мене, я хочу повернути ці стосунки трішки назад					
14.	Я переживаю задоволення, граючи в “гру в кохання” з різними романтичними партнерами					
15.	Важко сказати точно, де завершується дружба і починається кохання					
16.	Дійсна любов спочатку вимагає деякої турботи про партнера					
17.	Я очікую завжди бути другом для моєї коханої людини					
18.	Найкраще кохання виростає з тривалої дружби					
19.	Наша дужба через певний час перетворилась у кохання					
20.	Кохання - це дійсно глибока дружба, а не якісь містичні, таємні емоції					
21.	Стосунки кохання, які приносять мені найбільше задоволення, розвинулись з гарної дружби					
22.	Я ретельно аналізую, яка людина приходить у моє життя перед тим, як підтвердити своє кохання до неї					
23.	Я намагаюсь ретельно планувати своє життя перед тим, як зустріти кохання					
24.	Найкраще - кохати людину, схожу на себе					
25.	Найкраща підстава для вибору коханої людини - це те, що вона думає про мою родину					

26.	Важливий фактор у виборі романтичного партнера - це чи буде він/вона гарним батьком/матір'ю					
27.	Один із факторів вибору романтичного партнера - це те, що він думає про мою кар'єру					
28.	Перед тим, як стати дуже близьким до когось, я намагаюсь співставити його спадковість зі своєю на той випадок, якщо у нас будуть діти					
29.	Коли виникають неприємні речі між мною і моїм партнером - я фізично почуваю себе погано					
30.	Коли мої стосунки кохання руйнуються - я переживаю депресію та думаю про суїцид					
31.	Іноді я настільки захоплений коханням, що не можу спати					
32.	Коли моя кохана людина не приділяє мені увагу, я почуваю себе зовсім хворим					
33.	Коли я закоханий, мені важко зосередитись на будь-чому іншому					
34.	Я не можу розслабитись, коли я підозрюю, що моя кохана людина в цей час з кимось іншим					
35.	Коли моя кохана людина ігнорує мене, я іноді роблю нерозумні речі для того, щоб привернути її увагу					
36.	Я намагаюсь завжди допомагати моїй коханій людині в скрутні часи					
37.	Краще буду страждати я, ніж моя кохана людина					
38.	Я не можу бути щасливим, коли не щаслива моя кохана людина. Її щастя важливіше за моє					
39.	Я найчастіше жертвую своїми бажаннями для того, щоб дати можливість моїй коханій людині реалізувати її бажання					
40.	Яким би я не був, бути зі мною - це вибір моєї коханої людини					
41.	Коли моя кохана людина гнівається на мене, я продовжую її любити повно й безумовно					

42.	Я витримаю все, що завгодно, заради моєї коханої людини					
-----	---	--	--	--	--	--

Ключ та інтерпретація результатів:

Для підрахунку результатів цієї методики підсумуйте бали за шкалами відповідних стратегій міжособистісної взаємодії в романтичних взаєминах:

- стратегія “Ерос” - 1- 7;
- стратегія “Людус” - 8-14;
- стратегія “Сторге” - 15-21;
- стратегія “Прагма” - 22-28;
- стратегія “Манія” - 29-35;
- стратегія “Агапе” - 36-42.

Для виявлення кожної стратегії в змісті обраної методики представлено по 7 питань. Результат респондента у 7-16 балів за кожною шкалою свідчить про виражені (високі) показники використання ним цієї стратегії в своїй життєдіяльності, 17-26 балів - про помірні (середні) показники, 27-35 балів - низькі, тобто досліджуваний надає пріоритет іншим стратегіям кохання.

Додаток Б4. “Тест-опитувальник для визначення рівня професійної спрямованості студентів” (авт. Н. Д. Дубовицька) [157]

Мета: виявити особливості когніцій та емоційних ставлень юнаків до здійсненого вибору професії та особливостей проектування цих ставлень у процеси планування ними своєї кар’єри.

Інструкція: Вам запропоновано перелік тверджень, які відображають ставлення людини до обраної нею професії. На кожне питання дайте відповідь “Так”, якщо це твердження в цілому співпадає з Вашим ставленням до обраної Вами спеціальності або “Ні”, якщо зовсім по-іншому ставитесь до Вашої майбутньої професії.

Ім’я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твердження	Так	Ні
1.	Кожна людина повинна мати можливість отримати ту професію, яка їй подобається, відповідає її інтересам та здібностям		
2.	Якби я мав(ла) можливість почати навчатися заново, то обрав(ла) би ту ж професію, за якою зараз навчаюсь		
3.	Мій професійний вибір зумовлений не стільки бажанням отримати дану професію, скільки певними обставинами		
4.	Моє бажання отримати дану професію є досить стійким та обґрунтованим.		
5.	Я навчаюсь перш за все для того, щоб отримати вищу освіту, отримувана професія мене мало цікавить		
6.	В обраній професії я бачу мало хорошого		
7.	Мої захоплення та заняття в вільний час пов’язані певним чином з обраною професією		
8.	У світі існує багато інших професій, які подобаються мені значно більше, ніж моя майбутня професія		
9.	Із власної ініціативи я читаю додаткову літературу, шукаю інформацію, яка стосується моєї майбутньої професії		
10.	Після закінчення навчання в університеті я буду і надалі вдосконалювати та підвищувати кваліфікацію з		

	отримуваної зараз спеціальності, щоб працювати ще продуктивніше		
11.	Обрана професія та робота за фахом навряд чи принесуть меня у майбутньому моральне задоволення		
12.	Намагатимусь вжити всіх заходів, щоб не працювати за отримуваною спеціальністю		
13.	Навіть, якщо це буде важко, після закінчення навчання прагнитиму знайти роботу (і працювати) за обраною спеціальністю		
14.	У даний час працюю (або хочу працювати) паралельно з навчанням за обраною спеціальністю		
15.	У мене немає бажання в майбутньому працювати за обраною спеціальністю		
16.	За будь-якої нагоди прагнитиму познайомитися із досвідом спеціалістів у галузі моєї майбутньої професії		
17.	Якщо я буду в майбутньому працювати за обраною професією, то недовго		
18.	Робота за обраною професією дозволить мені в майбутньому повною мірою проявити себе, свої здібності		
19.	Після закінчення навчання набуду іншої спеціальності і буду працювати за нею		
20.	У житті людини не все залежить від неї самої і їй доводиться інколи зважати на обставини		

Ключ та інтерпретація:

Так	2	4	7	9	10	13	14	16	18
Ні	3	5	6	8	11	12	15	17	19

Тест-опитувальник включає 20 питань. Відповідь респондентів на кожне питання, яка співпадає з ключем опитувальника, оцінюється у 1 бал. До високого рівня професійної спрямованості нами було зараховано учасників експерименту, які одержали за цією методикою 16-20 балів. Середньому рівню відповідають результати студентів у 8-15 балів. До низького рівня професійної спрямованості було віднесено юнаків, які набрали 0-7 балів.

Додаток Б5. Опитувальник “Стратегія професійної взаємодії та саморозвитку студентів” (авт. О.М.Гріньова) [130]

Мета: виявити стратегічні особливості суб’єктної організації юнаками професійного зростання та взаємодії в професійному середовищі.

Інструкція: перед Вами перелік тверджень, спрямованих на виявлення способів професійного саморозвитку студентів. Серед них немає “правильних” чи “неправильних” відповідей. Відповідаючи на питання, відобразіть саме Ваше ставлення до саморозвитку й професійної взаємодії за тією спеціальністю, яку Ви здобуваєте зараз.

Ім’я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

1. Чи вважаєте Ви, що сумлінного виконання завдань, які задають викладачі, цілком достатньо для набуття готовності до виконання професійної діяльності _____
2. Чи потрібно студенту займатись самостійно для професійного самовдосконалення? _____ 3.
- Чи займаєтесь Ви самостійно для професійного саморозвитку?
 - а) не вважаю це за потрібне
 - б) хотілося б щось зробити, але не знаю з чого почати
 - в) частково займаюсь
 - г) так, займаюсь.
4. Яким саме чином ви самостійно готуетесь до роботи за обраною спеціальністю: читаете спеціальну літературу, займаєтесь у гуртках/секціях, працюєте за спеціальністю, інше _____
5. Хто, на вашу думку, має визначити основні напрямки професійного самовиховання і самовдосконалення студентів: кожен студент самостійно, викладачі, куратори ВНЗ, інше _____
6. Як Ви вважаєте, чи корисно працювати за обраною спеціальністю (або близькою до неї) паралельно з навчанням:
 - а) ні, неможливо одночасно працювати і добре встигати в навчанні;
 - б) студент має працювати лише в тих випадках, коли він змушений заробляти гроші;
 - в) не знаю;
 - г) праця студента за обраним фахом сприяє розвитку деяких професійних якостей, але незначною мірою;
 - д) так, така праця дає необхідний практичний досвід;

е) інше.

7. Які здібності й особистісні якості, на вашу думку, є необхідними для успішного професійного навчання за Вашою спеціальністю?

8. Чи знаєте Ви, які здібності й якості розвинені у Вас? Яким чином ви одержали цю інформацію? _____

9. Які Ви знаєте методи розвитку професійних здібностей і якостей? Перерахуйте їх _____

10. Які способи саморозвитку професійних здібностей Ви використовуєте? _____

11. Як Ви вважаєте, професійному зростанню й формуванню професійних умінь, навичок студентів більшою мірою сприяє індивідуальна чи групова робота? _____

12. Чи аналізуєте Ви успішний та неуспішний досвід навчально-професійної діяльності Ваших колег та робите з нього “висновки” для власної навчально-професійної діяльності:

А) Так, спеціально цікавлюсь засобами саморозвитку інших студентів та їх ефективністю;

Б) Дізнаюсь про таку інформацію іноді, випадково;

В) Не аналізую.

13. Чи допомагаєте Ви іншим студентам Вашої групи, які переживають труднощі в початково-професійній діяльності:

А) Так, допомагаю;

Б) Так, допомагаю іноді, якщо мене просять про допомогу;

В) Допомагаю тільки своїм друзям;

Г) Ні, зосереджую увагу тільки на своєму навчанні.

14. Якби Вам запропонували допомогти студентам 1-го курсу Вашої спеціальності обрати додатковий спецкурс, яку саме дисципліну Ви б обрали? Обґрунтуйте свою відповідь _____

Інтерпретація результатів методики:

Активно-перетворювальна стратегія професійної взаємодії та саморозвитку виявляється в студентів, які приймають на себе відповідальність за здійснення професійного саморозвитку та систематично докладають зусилля для реалізації цієї діяльності; використовують як пасивні, так і активні засоби саморозвитку; називають не менше 4-5 специфічних для їх фаху професійно важливих якостей та зазначають, що докладають спеціальні зусилля для їх

активізації; надають перевагу навчанню в соціальній групі, аналізують професійний досвід інших студентів та сприяють їх професійному зростанню; при визначенні спецкурсів для інших студентів з їх спеціальності здійснюють рефлексію та обирають ті дисципліни, які сприяють формуванню практичних професійних вмінь і навичок за обраною спеціальністю, а не загальнонаукові дисципліни або найбільш цікаві для себе.

Репродуктивному типу стратегії професійних взаємин відповідають результати юнаків, які зазначають, що напрями їх професійного саморозвитку мають визначати викладачі професійних навчальних закладів, надають перевагу пасивним методам саморозвитку, докладають мало зусиль для активізації своїх професійних здібностей, з власної ініціативи мало цікавляться професійним досвідом інших студентів та не пропонують допомогу іншим людям в їх професійному саморозвитку; найбільш важливими для професійного зростання фахівців з обраної спеціальності, на їх думку, є загальнонаукові дисципліни.

Пасивному типу стратегії професійної міжособистісної взаємодії юнаків відповідають результати студентів, мало зацікавлених у саморозвитку. Респонденти цієї групи покладають на інших людей відповідальність за організацію свого професійного зростання; серед засобів саморозвитку використовують виключно пасивні (читання літератури), називають 2-3 професійні здібності, які мало відображають специфіку обраної ними професії та не докладають спеціальних зусиль для розвитку своїх професійних здібностей, мало зацікавлені у професійній взаємодії з іншими студентами; корисними для вивчення іншими студентами спецкурсами вважають ті, які цікаві саме їм.

Додаток Б6. “Опитувальник, вимірювання вираженості етнічної ідентичності особистості” (авт. Дж. Фінні, в адаптації А.М. Арбітайло) [443]

Мета: виявити успішність ідентифікації юнаків з власним етносом, когнітивних та емоційних ставлень до себе як представника власної нації.

Інструкція: перед Вами перелік питань щодо Вашої етнічної ідентичності, Вашої етнічної групи та Вашого ставлення до неї. Відповідаючи на кожне питання, оберіть один з варіантів відповіді: “згоден”, “швидше згоден”, “швидше не згоден”, “не згоден”.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

Твердження	Згоден	Швидше згоден	Швидше не згоден	Не згоден
1. Я присвятив багато часу, дізнаючись про мою етнічну групу, її звичаї, традиції				
2. Я приймаю активну участь у соціальних організаціях, що поєднують членів своєї етнічної групи				
3. Я чітко знаю свою національність і знаю, що вона означає для мене				
4. Я багато думаю над тим, як моя національність вплине на моє життя				
5. Я радий, що належу до цієї етнічної групи				
6. Я переживаю постійний зв'язок зі своєю етнічною групою				
7. Я добре знаю, що для мене означає моя нація				
8. Я спілкувався з багатьма людьми для того, щоб дізнатись більше про мою націю				
9. Я пишаюсь традиціями своєї етнічної				

групи				
10. Я дотримуюсь традицій своєї групи				
11. Я емоційно близький до своєї етнічної групи				
12. Я дуже добре ставлюсь до свого етнічного походження				

Ключ та інтерпретація:

Для підрахунку результатів цієї методики підсумуйте бали за шкалами:

- шкала вираженості когнітивного компонента етнічної ідентичності - № 1, 2, 4, 8, 10.
- шкала вираженості емоційного компонента етнічної ідентичності - - № 3, 5, 6, 7, 9, 11, 12.

Максимальна кількість балів, яку можуть набрати учасники за шкалами вираженості когнітивної та афективної складових етнічної ідентичності особистості, складає 20 і 28 відповідно. Мінімально можлива кількість балів - 4 і 7. Для обробки та узагальнення кількісних показників цієї методики усіх студентів нами було зараховано до високого (16-20 балів - когнітивна складова, 22-28 балів - афективна складова), середнього (10-15 балів і 15-21 бал) та низького (4-9 балів, 7-28 балів) рівнів когнітивного та афективного структурних компонентів етнічної ідентичності особистості.

Додаток Б7. Опитувальник “Типи етнічної ідентичності” (авт. Г.У.Солдатова та С.В.Рижова) [425]

Мета: дослідити особливості ставлень особистості до представників свого та інших етносів, що виявляються в узагальненому стратегічному способі її етнічної взаємодії

Інструкція: перед Вами висловлювання різних людей з питань національних ставлень, національної культури. Поміркуйте, наскільки Ваше ставлення співпадає з думкою цих людей. Визначте свою згоду чи незгоду з запропонованими висловлюваннями за допомогою реєстраційного бланку.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

Я людина, яка...

Твердження	Згоден	Швидше згоден	Швидше не згоден	Не згоден
1. вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ				
2. часто помічає переваги людей іншої національності				
3. вважає, що права нації завжди вищі за права людини				
4. вважає, що в повсякденному спілкуванні національність не має значення				
5. віддає перевагу способу життя тільки свого народу				
6. зазвичай не приховує своєї національності				
7. вважає, що справжня дружба може бути тільки між людьми однієї національності				
8. часто переживає сором за людей своєї національності				
9. не віддає переваги якій-небудь національній культурі, в тому числі й своїй				

власній				
10. нерідко помічає переваги свого народу над іншими				
11. любить свій народ, але шанує мову і культуру інших народів				
12. вважає за необхідне зберігати чистоту нації				
13. важко вживається з людьми своєї національності				
14. вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом прикростей				
15. байдуже ставиться до своєї національної приналежності				
16. переживає дискомфорт, коли чує навколо себе чужу мову				
17. готова мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності				
18. часто відчуває неповноцінність із-за своєї національної приналежності				
19. вважає свій народ найкращим				
20. вважає, що свій народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів				
21. часто переживає неповноцінність через свою національну приналежність				
22. вважає свій народ більш обдарованим і розвиненим у порівнянні з іншими народами				
23. вважає, що люди інших національностей мають бути обмежені в праві проживанні на його національній території				
24. дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей				
25. завжди знаходить можливість мирно домовитись в міжнаціональній суперечці				
26. вважає необхідним “очищення” своєї культури від впливу інших культур				
27. не поважає свій народ				

28. вважає, що на його землі всі права на користування природними й соціальними ресурсами мають належати тільки його народу				
29. ніколи серйозно не ставився до національних проблем				
30. вважає, що його народ не кращий і не гірший за інші народи				

Ключ та інтерпретація:

Для підрахунку результатів цієї методики підсумуйте бали за шкалами:

- шкала етнотолерантності - № 3, 9, 15, 21, 27;
- шкала етнічної індивідуальності - № 5, 11, 17, 29, 30;
- шкала норми (позитивної етнічної ідентичності) - № 1, 7, 13, 19, 25;
- шкала етноеготизму - № 6, 12, 16, 18, 24;
- шкала етноізоляціонізму - №2, 8, 20, 22, 26;
- шкала етнофанатизму - 4, 10, 14, 23, 28.

При проведенні цієї методики респонденти відповідають на 5 питань за кожним з розроблених авторами типом етнічної взаємодії. Такими типами є етнотолерантність, етнічна індивідуальність, норма, етноеготизм, етноізоляціонізм, етнофанатизм. За кожною шкалою учасники експерименту можуть набрати від 0 до 20 балів (по 1 балу за відповідь “не згоден”, 2 бали - “швидше не згоден”, 3 бали - “швидше згоден”, 4 бали - “згоден”). До високого рівня прояву кожної з вищезазначених стратегій нами було зараховано юнаків, які набрали 16-20 балів. Середньому рівню відповідає результат у 10-15 балів. До низького рівня сформованості та використання відповідної стратегії міжособистісної взаємодії віднесено респондентів з результатом у 5-9 балів.

Додаток Б8. Методика “Духовний потенціал особистості” (авт. Е.О.Помиткін)

[360]

Мета: виявити особливості духовного зростання юнаків, спрямованого на пізнання духовних аспектів буття людства та здійснення надситуативної життєвої активності, спрямованої на сприяння благополуччю всіх людей

Інструкція: оцініть запропоновані твердження за шкалою: 0 балів - не погоджуюсь, 1 бал - погоджуюсь частково, 2 бали - погоджуюсь повністю та внесіть відповідні позначки в реєстраційний бланк.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

Твердження	Згоден	Згоден частково	Не згоден
1. У спілкуванні передусім ціную чесність			
2. Образи видатних духовних лідерів надихають мене			
3. Щодня працюю над удосконаленням свого характеру			
4. Прагну досягти мудрості			
5. Духовність для мене найвища людська якість			
6. Мрію доповнити чимось позитивний досвід людства			
7. Веду здоровий спосіб життя			
8. У спілкуванні більше цікавлюсь іншими, ніж говорю про себе			
9. Отримую задоволення від допомоги потребуючим			
10. Турбуюсь про інших, нерідко жертвую своїми інтересами			
11. Часто замислююсь над людськими долями, шукаю смисли та закономірності			
12. Усвідомлюю духовну єдність з іншими людьми			
13. Роблячи добрі вчинки, не очікую на подяку чи визнання			
14. Думаю, варто ризикувати своїм життям, допомагаючи іншій людині			
15. Намагаюсь, щоб усі мої слова були			

правдивими			
16. Добре усвідомлюю власні життєві цілі та цінності			
17. Не тримаю образ на людей і не вважаю жодну людину своїм ворогом			
18. Намагаюсь зрозуміти сенс і призначення свого життя			
19. Усе, що роблю у житті, намагаюсь робити свідомо			
20. Голос власної совісті є для мене важливішим, ніж схвалення чи осуд оточуючих			
21. Враховую в повсякденному житті свої психофізіологічні якості			
22. Залюбки спілкуюсь про місію людини у Всесвіті			
23. Намагаюсь, щоб побут і повсякденні турботи не заважали моїм вищим прагненням до Краси, Добра та Істини			
24. Маю схильність відмежовуватися від конкретних ситуацій та споглядати на них наче з космічної височини			
25. Практикую спостереження за власними думками, намагаюсь керувати процесом мислення й уяви			
26. Усвідомлюю безсмертну природу свого духовного “я”			
27. Гостро відчуваю переживання іншої, навіть незнайомої мені людини			
28. Більше турбуюся про свої духовні потреби, ніж про матеріальні			
29. Подумки спілкуюсь з Природою, з усім буттям, Всесвітом, Богом			
30. Прагну об’єднувати різні погляди та точки зору в єдину картину			
31. Вважаю, що всі живі істоти є цінними у світі			
32. прагну об’єднувати людей через усвідомлення спільної мети			
33. Глобальні світові проблеми хвилюють мене не менше особистих			
34. Маю незвичайний досвід “розчинення” в океані духовних переживань любові та єдності			

35. Дбаю про здоров'я власного тіла як про частину єдиної Природи			
---	--	--	--

Ключ до методики:

Шкала оцінки для вікової категорії 14-18 років - 46-70 балів - високий потенціал, 20-45 балів - середній, до 20 балів - низький.

Шкала оцінки для вікової категорії від 18 років - 50-70 балів - високий потенціал, 24-49 балів - середній, до 24 балів - низький.

**Додаток Б9. “Опитувальник для діагностики здатності до емпатії” (авт.
А.Меграбян та Н.Епштейн) [376]**

Мета: виявити здатність респондентів до переживання й прояву переживань емпатійного співчуття знайомим і незнайомим людям у різних життєвих ситуаціях, а також емпатійної чутливості до емоцій та переживань інших людей.

Інструкція: прочитайте наведені твердження та, орієнтуючись на те, як Ви поводити себе в подібних ситуаціях, позначте свою згоду “+” або незгоду “-” - з кожним з них.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твердження	“+”	“-”
1.	Мене засмучує, коли бачу, що незнайома людина почуває себе серед інших людей самотньо		
2.	Люди перебільшують здатність тварин почувати й переживати		
3.	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відверто проявляють свої почуття		
4.	Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють		
5.	Коли хтось поряд зі мною нервує, я теж починаю нервувати		
6.	Я вважаю, що плакати від щастя безглуздо		
7.	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів		
8.	Іноді пісні про любов викликають у мене багато почуттів		
9.	Я сильно хвилююся, коли повинен (повинна) повідомити людям неприємну для них звістку		
10.	На мій настрій сильно впливають навколишні люди		
11.	Я вважаю іноземців холодними і бездушними		
12.	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану із спілкуванням з людьми		
13.	Я не занадто засмучуюсь, коли мої друзі вчиняють необмірковано		
14.	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки		
15.	Здається, самотні люди частіше бувають недобррозичливими		
16.	Коли я бачу людину, що плаче, то сам (сама) засмучуюсь		
17.	Слухаючи деякі пісні, я іноді відчуваю себе щасливим (щасливою)		
18.	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо) то так переживаю,		

	неначе усе, про що читаю, відбувається насправді		
19.	Коли я бачу, що з кимось погано поводяться, то завжди гніваюся		
20.	Я можу залишатися спокійним (спокійною), навіть якщо усі навкруги хвилюються		
21.	Якщо мій друг або подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я прагну перевести розмову на іншу тему		
22.	Мені неприємно, коли люди, дивлячись кіно, зітхають і плачуть		
23.	Чужий сміх мене не заражає		
24.	Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає		
25.	Я втрачаю душевний спокій, якщо інші люди чимось пригноблені		
26.	Я переживаю, якщо бачу людей, що легко засмучуються через дурниці		
27.	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин		
28.	Безглуздо переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книзі		
29.	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей		
30.	Чужі сльози викликають у мене роздратування		
31.	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм		
32.	Я можу залишатися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навкруги		
33.	Маленькі діти плачуть без причини		

Ключ та інтерпретація:

Таблиця 1.

Ключ до психодіагностичної методики “Опитувальник для діагностики здатності до емпатії”

Відповідь	Номера тверджень
Згоден “+”	1, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 29, 31
Не згоден “-”	2, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 33

Одержану респондентами кількість балів необхідно підрахувати за ключем та проаналізувати, співставляючи з даними таблиці 2.

Таблиця 2.

Рівні емпатії за психодіагностичною методикою “Опитувальник для діагностики здатності до емпатії”

Стать	Рівень емпатійних тенденцій			
	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
Юнаки	33-26	25-17	16-8	7-0
Дівчата	33-30	29-23	22-17	16-0

Додаток Б10. Методика “Діагностика особистісної установки “альтруїзм - егоїзм” (авт. Н.П.Фетіскін і В.В.Козлов) [470]

Мета: виявити наявність та особливості пріоритетних установок юнаків на безкорисливу допомогу іншим, прагнення приділяти їм свій час та піклуватись про них.

Інструкція: уважно прочитайте питання і відповідайте на них “так” або “ні”, виходячи з того, якою б найбільш імовірно була Ваша поведінка в цій ситуації.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твердження	Так	Ні
1.	Вам часто говорять, що ви більше думаєте про інших, чим про себе?		
2.	Вам легше просити за інших, чим за себе?		
3.	Вам важко відмовити людям, коли вони вас про що-небудь просять?		
4.	Ви часто прагнете зробити людям послугу, якщо у них сталася біда або прикрості?		
5.	Для себе ви робите що-небудь з більшим задоволенням, ніж для інших?		
6.	Ви прагнете зробити якомога більше для інших людей?		
7.	Ви переконані, що найбільша цінність в житті - жити для інших людей?		
8.	Вам важко змусити себе зробити щось для інших?		
9.	Ваша відмінна риса - безкорисливість?		
10.	Ви переконані, що турбота про інших часто шкодить собі?		
11.	Ви засуджуєте людей, які не вміють потурбуватися про себе?		
12.	Ви часто просите людей зробити що-небудь з корисливих мотивів?		
13.	Ваша відмінна риса - прагнення допомогти іншим людям?		

14.	Ви вважаєте, що спочатку людина повинна думати про себе, а потім вже про інших?		
15.	Ви зазвичай багато часу приділяєте своїй особі?		
16.	Ви переконані, що не треба для інших сильно напружуватися?		
17.	Для себе у вас зазвичай не вистачає ні сил, ні часу?		
18.	Вільний час ви використовуєте тільки для своїх захоплень?		
19.	Ви можете назвати себе егоїстом?		
20.	Ви здатні докласти максимальні зусилля лише за значну винагороду?		

Ключ до тесту:

За результатами тесту досліджуваним нараховується по 1 балу за відповіді “Так” на питання № 1, 4, 6, 7, 9, 13,17 і відповіді “Ні” на питання 5, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20. Потім підраховується загальна сума балів.

Чим більше набрана сума балів за 10, тим більше в досліджуваного виражений альтруїзм, бажання допомогти людям. Чим менше набрана сума за 10, тим більш вираженою є егоцентрична тенденція.

Наявність альтруїстичної установки особистості нами було виявлено у тих учасників експерименту, які одержали 10-15 балів, в тому числі до високого рівня альтруїзму було зараховано студентів з результатом у 14-15 балів. Егоцентричну установку особистості в міжособистісних взаєминах було визначено у респондентів з результатом в 0-9 балів, в тому числі високий рівень егоцентризму в міжособистісних взаєминах було виявлено у учасників експерименту, які набрали 0-4 бали.

ДОДАТОК В.

Діагностичний блок вивчення структур метапроекування життєвого шляху юнаків

Додаток В1. Психодіагностична методика “Життєві цілі й плани особистості” (авт. О.М.Гріньова) [131]

Мета: виявити психологічні особливості створення особистістю юнацького віку когніцій життєвих цілей і планів та розгортання їх у життєвому часі.

Інструкція: у запропонованій Вам таблиці, що відображає тривалість життя людини в 5-річних інтервалах, запишіть головні цілі Вашого подальшого життя й плани для їх досягнення у Ваші 16-20, 21-25, 26-30... - 81-... років. Якщо до деяких цілей Вам важко визначити відповідні їм плани - запишіть тільки цілі. У деяких часових періодах у Вас може бути декілька головних цілей і відповідних їм планів або - може не бути, ані чітких цілей, ні планів.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

Вік	Життєві цілі	Життєві плани
16-20 р.		
21-25 р.		
26-30 р.		
31-35 р.		
36-40 р.		
41-45 р.		
46-50 р.		
51-55 р.		
56-60 р.		
61-65 р.		

66-70 р.		
71-75 р.		
76-80 р.		
81-...		

Інтерпретація методики: за результатами виконання юнаками цієї методики оцінюється диференційованість в життєвому просторі, тривалість у часі та логічна узгодженість, інтегрованість життєвих цілей, деталізованість, реалістичність та відповідність їм - планів.

Структура життєвих цілей і планів юнаків може бути одновимірною (якщо в її змісті презентовано переважно когніції сімейно-шлюбних взаємин/кар'єри/етнічного/духовного саморозвитку) або двох, трьох чи чотирьохвимірною, якщо в її структурі пролонгуються декілька ліній життєпроекування. Вузька у життєвому просторі структура включає переважно життєві цілі й плани романтичних, шлюбних взаємин, та професійного зростання. У широкій в життєвому просторі структурі ці лінії поєднуються з цілями й планами етнічного і/або духовного зростання юнаків.

Короткою в життєвому часі для особистості юнацького віку є структура, що презентована від актуального віку респондентів (17-21 рік) до 35-40 років. При цьому в більш віддалені вікові періоди можуть бути наявні 1-2 когніції життєвих цілей/планів. Тривалою перервною є структура, розроблена юнаками до 60-65 і більше років, у якій наявні понад 2 вікові періоди, в які як життєві цілі, так і плани відсутні (або дослівно повторюються когніції попереднього вікового інтервалу). При цьому за змістом основні життєві цілі юнаків логічно узгоджуються й пролонгуються на 2-3 вікові інтервали. Тривалою неперервною є структура життєвих цілей і планів юнаків, що пролонгується до пенсійного віку особистості та включає не більше 1-2 вікових періодів, у які відсутні когніції життєвих цілей або планів. При цьому за змістом основні життєві цілі юнаків логічно узгоджуються й пролонгуються на 4-5 вікових інтервалів.

Додаток В2. Методика “Здатність до прогнозування” (авт. Л.А.Регуш) [384]

Мета: дослідити психологічні особливості прогнозування юнаками успішності реалізації їх життєвих цілей і планів.

Інструкція: Вам пропонується ряд тверджень. Уважно прочитайте кожне з них. Якщо твердження відповідає Вашим поглядам - оберіть відповідь “Так”, якщо не відповідає - оберіть варіант “Ні”.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твердження	“Так”	“Ні”
1.	Іноді я відчуваю, що моє життя розвивається незалежно від моєї волі		
2.	Без повного, усебічного аналізу обставин, я, як правило, не приймаю рішень, не починаю діяти		
3.	Я легко звільняюся від наявних у мене стереотипів, у мене легко виникають нові погляди		
4.	Я повністю згоден з приказкою “Чому бути, того не минути”		
5.	Думаю, що досить мати мінімальну інформацію, щоб прийняти рішення і почати діяти		
6.	При рішенні завдань, при сприйнятті людей мені буває важко позбавитися від шаблонів, які у мене є		
7.	Вважаю, що наявність причинно-наслідкових зв'язків не можна довести, спираючись на одиничні факти		
8.	Якщо мені треба перевірити яке-небудь припущення, я обмежуюся одним-двома фактами		
9.	Зазирнувши в майбутнє, я зазвичай замислююся над тим, чому у мене склалося саме це уявлення про майбутнє		
10.	Якщо я знаю про наслідки подій, вчинків, то зазвичай не аналізую їх причини		
11.	Зазвичай я не замислююся про далекі наслідки рішень, що приймаються		
12.	Якщо у мене виникло яке-небудь припущення, то замінити його новим мені буває важко		
13.	Як правило, я намагаюся продумати не лише близькі, але і віддалені за часом наслідки моїх дій		
14.	Якщо я замислююся про наслідки своїх дій, то бачу спочатку один, потім - ті, що впливають з нього, і так далі, тобто,		

	вони вишиковуюються в один ланцюжок		
15.	При встановленні зв'язку відомого й невідомого, нового й старого, я зазвичай бачу одну-две лінії цього зв'язку		
16.	Якщо мені необхідно перевірити яке-небудь припущення, то я обов'язково шукаю усі можливі докази		
17.	Якщо надійшла пропозиція взяти участь у вигідній справі, то зазвичай я її приймаю, не замислюючись		
18.	Зазирнувши в майбутнє, я не намагаюся зрозуміти, звідки в мене є джерела цього знання		
19.	Здається, краще прийняти рішення і діяти, чим сподіватися на долю		
20.	Порівнюючи нове й старе, відоме й невідоме, я прагну встановити декілька різних ліній зв'язку		
21.	Для вирішення найбільш різноманітних завдань я зазвичай рухаюся вперед короткими кроками, перевіряючи правильність кожного з них		
22.	Я досить часто займаюся “грою уяви”, коли знайомі образи створюють нові химерні комбінації		
23.	Про мене можна сказати, що я людина, схильна до ризику		
24.	Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною		
25.	Якщо є пропозиція брати участь у вигідній справі, то я зазвичай її не приймаю без ретельної оцінки найближчих і далеких наслідків		
26.	Я згоден з твердженням, що ризик себе не виправдовує		
27.	Як правило, я не забуваю цілі тих планів, які замислюю		
28.	При вирішенні будь-якої проблеми я зазвичай шукаю загальний підхід до рішення, роблю прогноз його правильності, а потім вже починаю діяти		
29.	Для мене не створює труднощів дати повний усебічний аналіз причин і наслідків будь-якої ситуації		
30.	Щоб довести правильність причинно-наслідкових зв'язків, досить одного гарного прикладу		
31.	Якщо мої припущення виявилися невірними, то я з легкістю можу сформулювати принципово нові		
32.	Мені незнайомий стан, який можна назвати “гра уяви”, коли знайомі образи включаються в нові зв'язки, комбінації		
33.	Я вважаю, що той не виграє, хто не ризикує		
34.	У будь-якій лотереї я вважаю за краще грати сам, а не дивитися, як це роблять інші		
35.	Розповідаючи про що-небудь, я вважаю за краще передавати		

	тільки суть в узагальненому виді		
36.	Якщо у людини є здібності, то у неї й більше часу для розваг		
37.	Якщо треба проаналізувати проблему, умови завдання і тому подібне, то я зазвичай проведу глибокий однобічний аналіз		
38.	Знаходячись у кіоску лотереї “Спринт”, я вважаю за краще дивитися, як грають інші, не граючи сам		
39.	Часто те, що зі мною трапляється - справа моїх власних рук		
40.	Буває, що я складаю плани, а іноді і дію, зовсім забуваючи про мету		
41.	Я не вірю, що випадок або доля грають велику роль в моєму житті		
42.	Розповідаючи про що-небудь, я вважаю за краще розповісти всі деталі, викладаючи їх в конкретній образній формі		
43.	Якщо у людини є здібності, то у неї є й великі шанси на успіх в справі		
44.	Якщо я замислююся про наслідки вчинків, подій, то, як правило, враховую усі обставини, які можуть їх викликати		
45.	Зазвичай при встановленні причинно-наслідкових зв'язків я бачу декілька варіантів, а потім розвиваю ланцюжок наслідків за кожним з них		

Ключ та інтерпретація:

Для розрахунку показника загальної прогностичності по 1 балу нараховується за відповіді:

- “Так” - на питання 2, 3, 7, 9, 13, 16, 19, 20, 22, 27, 28, 29, 31, 35, 39, 41, 43, 44;

- “Ні” - на питання 1, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 21, 24, 30, 32, 36, 37, 40, 42.

Показники здатності до прогнозування:

- 0-12 балів - низький рівень здатності до прогнозування;

- 13-25 балів - середній рівень здатності до прогнозування;

- 26-38 балів - високий рівень здатності до прогнозування.

Підрахунок показників за шкалами:

- шкала аналітичності - 2 “Так”, 5 “Ні”, 29 “Так”, 37 “Ні”;

- шкала усвідомленості - 9 “Так”, 10 “Ні”, 18 “Ні”, 44 “Так”;

- шкала гнучкості - 3 “Так”, 6 “Ні”, 12 “Ні”, 15 “Ні”, 20 “Так”, 22 “Так”, 31 “Так”, 32 “Ні”;

- шкала перспективності - 11 “Ні”, 13 “Так”, 21 “Ні”, 27 “Так”, 28 “Так”, 40 “Ні”;

- шкала доказовості - 7 “Так”, 8 “Ні”, 14 “Ні”, 16 “Так”, 30 “Ні”, 45 “Так”.

За кожною шкалою відсоток вираженості якості прогнозування розраховується по відношенню до 100% питань за відповідною шкалою.

Шкали “аналітичності” й “усвідомленості” прогнозу майбутнього за обраною нами методикою містять по 4 питання. До високого рівня розвитку цих складових нами було зараховано учасників експерименту з результатом у 4 бали, до середнього - у 2-3 бали, до низького - в 0-1 бал. Шкала “гнучкості” прогнозу є найбільш обширною і містить 8 балів. Результати учасників експерименту за цим показником нами також було розподілено на високий (6-8 балів), середній (3-5 балів) і низький (0-2 бали) рівні. Шкали “перспективності” та “доказовості” прогнозу містять по 6 питань. Високому рівню розвитку цих явищ нами відповідають результати респондентів у 5-6 балів, середньому - в 3-4 бали, низькому - в 0-2 бали.

**Додаток В3. “Тест стратегій досягнення цілей” (авт. Н.П.Фетіскін,
В.В.Козлов, Г.М.Мануйлов) [470]**

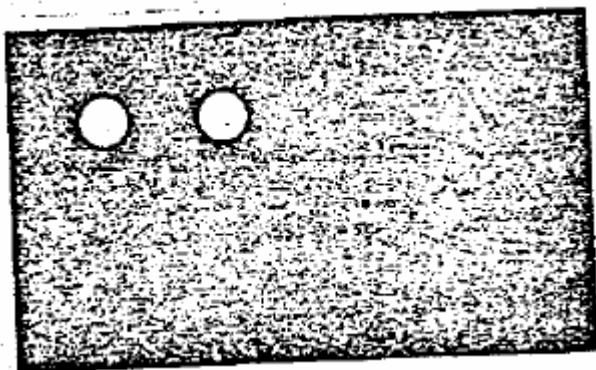
Мета: виявити пріоритетну стратегію конструювання юнаками свого майбутнього.

Інструкція: на кожне з шести запропонованих питань оберіть один з трьох варіантів відповіді. Для цього позначте обраний Вами варіант на реєстраційному бланку.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

1. Пофантазуйте, що це?

- А) задні вогні потягу, який іде від Вас;
- Б) маска з отворами для очей;
- В) очі, що бачать у темряві.

2. Якби Ви могли працювати в авіації, ким би Ви хотіли бути:

- А) стюардом на борту;
- Б) пілотом пасажирського літака;
- В) диспетчером на аеродромі.

3. Уявіть собі, що Вам запропонували зробити проект відділу або цеху, в якому людям би було приємно та добре працювати. Який колір має переважати в такому приміщенні?

- А) світло-блакитний, світло-зелений, рожевий;

- Б) червоний або жовтий;
- В) темно-зелений, синій.

4. Що найбільше за все необхідно, щоб Ви на самоті пішли на штурм гірської вершини?

- А) трохи божевілля;
- Б) гарна фізична форма;
- В) впевненість у собі.

5. Ви йдете в театр, дуже хочете подивитись спектакль. Але виявляється, що білетів у касі вже немає. Що Ви робите?

- А) гніваєтесь, що не купили білети завчасно;
- Б) намагаєтесь певним чином пройти без білету, адже для цього у Вас є свої способи;
- В) у душі насміхаєтесь над людьми, які відходять від каси ні з чим, оскільки Ви завчасно купили білети під час попереднього продажу.

6. Дзвінок у двері, Ви відкриваєте їх. Перед Вам погано одягнений чоловік, який з невпевненою посмішкою просить Вас допомогти. Він вийшов з лікарні і просить трохи грошей на білет додому. Ваші дії?

- А) не можете відмовити - можливо, він дійсно потребує допомоги;
- Б) швидко зачиняєте двері перед цим чоловіком і висловлюєте свою думку про брехунів і шахраїв;
- В) якби він показав довідку з лікарні, можливо Ви б і дали йому декілька гривень.

Ключ та інтерпретація:

Пасивній стратегії відповідають варіанти “А”, активно-ригідній - “Б”, активно-пластичній - “В”. Високою є вираженість кожної стратегії за наявності результату в 5-6 співпадінь відповідей респондента з ключем, середньою - в 3-4 співпадіння, низькою - в 1-2.

Додаток В4. “Методика діагностики авторства життя” (авт. М.О.Щукіна)**[527]****“Субтест дослідження авторства самозмін життєвого шляху”**

Мета: дослідити розвиток здатності юнаків до авторського управління самозмінами свого життя у просторово-часовому континуумі

Інструкція: Вам пропонується виконати декілька завдань, які пов’язані зі спогадами про Ваше життя. При виконанні завдань необхідно звертатись саме до Вашого життєвого досвіду та переживанням. Тому при формулюванні відповідей пишіть те, що приходить Вам на думку. Пам’ятайте, що в цих завданнях немає правильних відповідей.

Ім’я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

1. Завершіть речення:

МОЯ ЗМІНА - для мене це _____

2. Перерахуйте 10 найбільш важливих змін, які були в Вашому житті:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.

3. Проставте поряд з кожною зміною той Ваш вік або період життя, в якому вона відбулась.

4. Проставте поряд з кожною зміною емоційний знак “+”, якщо вона була для Вас позитивною, або “-”, якщо вона була для Вас переважно негативною.

5. Розташуйте зміни на запропонованій шкалі таким чином, щоб внизу шкали були зміни, що відбулись без Вашої волі, на які Ви не могли вплинути, а вгорі - ті зміни, якими Ви цілеспрямовано керували. Якщо декілька подій займають на шкалі однакове місце, запишіть їх через кому:

ЗМІНИ:

Ключ та інтерпретація:

- суб'єктно-поляризована шкала - переважають самозміни, розташовані в верхній частині шкали, керовані власним "Я" суб'єкта дослідження;
- об'єктно-поляризована шкала - переважають самозміни, розташовані в нижній частині шкали, тобто життя опитуваного, на його думку, більшою мірою керується впливом зовнішніх обставин, ніж його власною активністю;
- рівномірно розподілена шкала - сукупність самозмін учасників експерименту між суб'єктним і об'єктним полюсами запропонованої шкали близька до послідовної від 1 до 10;
- біполярна шкала - виявляється у тих респондентів, у яких самозміни як високих, так і низьких рангів сконцентровані біля суб'єктного і об'єктного полюсів шкали.

ДОДАТОК Г.

Діагностичний блок вивчення механізмів життєвого проекту юнаків

Додаток Г1. “Опитувальник екзистенційної рефлексії юнаків” (авт.

О.М.Гріньова) [127]

Мета: дослідити психологічні особливості становлення екзистенційної рефлексії юнаків у просторово-часовому континуумі їх буття.

Інструкція: у поданому переліку в кожній з 36 пар тверджень позначте ту цифру, яка найбільше відповідає Вашим поглядам на Ваше життя. Відповідно, Ваш вибір за кожною парою буде більш близьким до правого чи лівого твердження або частково відповідати кожному з них (вімітка “0”).

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

1. У минулому я досить чітко усвідомив себе як представника свого народу	3 2 1 0 1 2 3	Я рідко замислювався над своєю етнічною соціальною роллю - українця
2. При виборі моєї професії я часто замислювався над тим, якові користь зможу принести людям як професіонал	3 2 1 0 1 2 3	Раніше я вважав, що головешці, щоб моя професія приносила мені задоволення і забезпечувала матеріально
3. Мені не доводилося докладати особливих зусиль для збереження любові. Усе відбувалося якимось само собою	3 2 1 0 1 2 3	Я завжди замислювався над тим, які зусилля повинен докласти я для того, щоб "побудувати" міцну любов
4. Упродовж останніх років я часто замислювався над тим, яких зусиль я докладаю для одержання бажаної професії	3 2 1 0 1 2 3	У останні роки я мало замислювався над тим, що я маю зробити, щоб одержати бажану для міні професію
5. Зайве самокопання до добра не доводить	3 2 1 0 1 2 3	У сьогоднішні для мене дуже важливо розвиватися духовно, ставати Особистістю
6. Зараз я часто зіставляю свою майбутню професію зі своїми бажаннями і здібностями	3 2 1 0 1 2 3	Я рідко замислююся над тим, чи підходить мені моя майбутня професія
7. Я упевнений, що мені необхідно використувати усі можливості для отримання додаткових професійних	3 2 1 0 1 2 3	Я думаю, що програми ВНЗ-а для успішного опанування знань і умінь в моїй професії цілком достатньо

навичок, щоб в майбутньому принести користь іншим людям		
8. Я соромлюся, тому що я - українець	3 2 1 0 1 2 3	Я пишаюся тим, що я - українець
9. Найчастіше я обирав коханих інтуїтивно і спонтанно	3 2 1 0 1 2 3	Я часто замислювався над тим, наскільки "рідна душа" моя і кохані
10. У майбутньому я докладу усі зусилля до того, щоб розвиватися духовно і жити в гармонії з людьми і світом	3 2 1 0 1 2 3	У майбутньому я займатимуся собою і своїми справами : "Моя хата - зкраю"!
11. Не факт, що я взагалі захочу в майбутньому працювати, у тому числі - по моїй спеціальності	3 2 1 0 1 2 3	У майбутньому я планую багато уваги приділяти професійному самовдосконаленню
12. Я більшості своїх вчинків я керувався своїми моральними принципами і загальнолюдськими цінностями	3 2 1 0 1 2 3	Найчастіше я вчиняв спонтанно або піклувався про свої інтереси
13. У спілкуванні з і коханими для мене було головним те, що добре для мене	3 2 1 0 1 2 3	У спілкуванні з коханими для мене завжди було головним те, що добре для них
14. У майбутньому я повинен стати настільки хорошим фахівцем у своїй професії, наскільки це можливо	3 2 1 0 1 2 3	Не важливо, яким я буду фахівцем. У усіх є робота - і у мене буде.
15. У минулому я багато замислювався про свій духовний саморозвиток, гармонію з самою собою	3 2 1 0 1 2 3	Я ніколи не вважав духовний саморозвиток першочерговим для себе заняттям
16. Моя кохана повинні приймати мене таким, який я є	3 2 1 0 1 2 3	Для мене дуже важливо, як я виглядаю в очах моєї коханої
17. Я прагну досягнути закони Буття людства і Всесвіту	3 2 1 0 1 2 3	У моєму житті є багато важливіших питань, ніж вічні, на які немає і не може бути відповіді
18. Я почуваю себе зобов'язаним робити багато що для своєї коханої безкорисливо	3 2 1 0 1 2 3	Будь-який мій внесок у розвиток близьких стосунків моя кохана повинна компенсувати своїми зусиллями
19. У майбутньому в близьких стосунках я залишуся самим собою, зі своїми плюсами і мінусами	3 2 1 0 1 2 3	У майбутньому я намагатимусь не повторювати минулих помилок в любові, самовдосконалюватись
20. У майбутньому я враховуватиму те, які вигоди і проблеми моя кохана може мені принести	3 2 1 0 1 2 3	У майбутньому я піклуватимуся про те, наскільки щаслива і моя кохана буде в стосунках зі мною
21. У майбутньому я буду багато зусиль додавати для того, щоб мої стосунки любові склалися якнайкраще	3 2 1 0 1 2 3	Мої стосунки любові в майбутньому чудово складуться самі собою, без зайвих зусиль

22. У майбутньому я сподіваюся зрозуміти і прийняти Людство, досягнути його Мудрість	3 2 1 0 1 2 3	Не думаю, що роздуму про буття Людства в цілому будуть мені цікаві. Куди важливіше буде моє власне життя
23. У своїй поведінці я мало орієнтувався на свою національність	3 2 1 0 1 2 3	Я завжди прагнув вчиняти як справжній українець
24. У минулому я обрав свою професію швидко і мало замислювався над нею	3 2 1 0 1 2 3	У минулому я багато замислювався над тим, щоб обрати собі професію по душі
25. Для мене дійсно важливо, що я можу зробити для свого народу і країни вже зараз	3 2 1 0 1 2 3	В першу чергу держава повинна забезпечити гідне життя громадянинові, а не громадянин - жити заради держави
26. Я повинен сам систематично планувати і реалізовувати різні форми свого професійного самовдосконалення	3 2 1 0 1 2 3	Свій вільний час я вважаю за краще присвячувати цікавішим, ніж моя професія, речам - адже молодість така коротка
27. Я живу заради себе і своїх близьких. Патріотизм - поняття вкрай абстрактне	3 2 1 0 1 2 3	Вже зараз я часто замислююся про те, який внесок роблю я в процвітання моєї держави
28. Навіть якщо це буде дуже вигідно - я не поміняю громадянство	3 2 1 0 1 2 3	Цілком можливо, що я поміняю громадянство заради поліпшення мого життя в майбутньому
29. У майбутньому розвиток, перспективи і проблеми мого народу і країни будуть для мене дуже важливі	3 2 1 0 1 2 3	Думаю, в майбутньому у мене будуть куди більш насущні проблеми
30. У майбутньому я планую в першу чергу піклуватися про себе і своє благополуччя	3 2 1 0 1 2 3	У майбутньому я постараюся зробити багато хорошого заради процвітання моєї країни
31. Розуміння вищих цінностей-екзистенціалів - Добра, Істини, Краси - завжди мало для мене велике значення	3 2 1 0 1 2 3	Абстрактне "філософствування" - я завжди вважав марною тратою часу
32. Моя "місія" в майбутній роботі - робити світ кращим	3 2 1 0 1 2 3	Професія - для людини. А не людина - для професії. Головне, щоб моя професія приносила багато грошей
33. Передусім я вчиняю так, як треба мені	3 2 1 0 1 2 3	Передусім я повинен завжди вчиняти по-совісті
34. Не думаю, що надалі спеціально приділятиму увагу духовному самовдосконаленню	3 2 1 0 1 2 3	У моєму майбутньому житті духовний саморозвиток матиме велике значення
35. Я згадував про те, що я - українець в основному тоді, коли це було вигідно або потрібне	3 2 1 0 1 2 3	Я завжди прагнув бути гідним свого народу

36. Мої близькі люди повинні враховувати мої інтереси і піклуватися про мій комфорт	3 2 1 0 1 2 3	Моїй коханій у стосунках зі мною повинно бути завжди комфортно
---	---------------	--

Ключ та інтерпретація:

Шкала інтимно-особистісної рефлексії: минулого - питання № 3, 9, 13; теперішнього - питання № 16, 18, 36; майбутнього - питання № 19, 20, 21.

Шкала професійної рефлексії: минулого: питання № 2, 4, 24; теперішнього: питання № 6, 7, 26; професійного майбутнього: питання № 11, 14, 32.

Шкала етнічної рефлексії: минулого: питання № 1, 23, 35; теперішнього: питання № 8, 25, 27; майбутнього: питання № 28, 29, 30.

Шкала духовної рефлексії: минулого: питання № 12, 15, 31; теперішнього: питання № 5, 17, 33; майбутнього: питання № 10, 22, 34.

У прямому порядку нараховуються бали за питання № 2, 3, 5, 8, 9, 11, 13, 16, 19, 20, 23, 24, 27, 33, 34, 35, 36.

У зворотньому порядку нараховуються бали за питання № 1, 4, 6, 7, 10, 12, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32.

Підрахуйте Ваші бали за кожною парою тверджень за 7-бальною шкалою. Для питань у прямому порядку підрахунок проводиться зліва направо: 3 (1 бал), 2 (2 бали), 1 (3 бали), 0 (4 бали), 1 (5 балів), 2 (6 балів) 3 (7 балів). Для питань у зворотньому порядку підрахунок проводиться справа наліво: 3 (7 балів), 2 (6 балів), 1 (5 балів), 0 (4 бали), 1 (3 бали), 2 (2 бали) 3 (1 бал).

Мінімальна кількість балів, яку можуть набрати респонденти, відповідаючи на кожне питання методики, складає 1 бал, а максимальна - 7. За шкалою рефлексії в кожній лінії життєпроекування, що включає дев'ять питань, учасники експерименту можуть набрати від 9 до 63 балів. Низькими є результати учасників експерименту, які набрали 9-27 балів, середніми - 28-46 балів, високими - 47-63 бали.

Додаток Г2. “Мельбурнський опитувальник прийняття рішень” (авт. Л.Манн, П.Бюрнетт, М.Радфорд та С.Форд, в адаптації Т.В.Корнілової) [220]

Мета: виявити стратегічні способи прийняття юнаками життєвих рішень.

Інструкція: всі люди відрізняються один від одного тим, як вони приймають рішення. Будь ласка, вкажіть, як саме Ви приймаєте рішення, - для кожного питання оберіть (обведіть) відповідь, яка найбільше відповідає Вашому звичайному стилю прийняття рішень.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Коли я приймаю рішення...	Відповідь		
		Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
1.	Коли я приймаю рішення, у мене виникає відчуття, неначе мені шалено не вистачає часу	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
2.	Я вважаю за краще розглядати усі альтернативи	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
3.	Я вважаю за краще залишати ухвалення рішень іншим людям	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
4.	Я намагаюся знайти недоліки у усіх альтернатив	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
5.	Я витрачаю багато часу на дрібні справи, перш ніж приступаю до ухвалення основного рішення	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
6.	Я обмірковую кращий спосіб виконання рішення	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
7.	Навіть після ухвалення рішення я відкладаю на потім його виконання	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
8.	При ухваленні рішень я вважаю за краще збирати велику кількість інформації	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
9.	Я уникаю приймати рішення	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
10.	Коли мені треба прийняти рішення, я чекаю довгий час перед тим, як почати про нього думати	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
11.	Мені не подобається брати на себе	Вірно	Іноді	Невірно

	відповідальність за ухвалення рішень	для мене	вірно	для мене
12.	Я прагну мати чітке уявлення про свої цілі, перш ніж зробити вибір	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
13.	Можливість того, що якась дрібниця піде “не за планом”, змушує мене різко змінити рішення	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
14.	Якщо рішення може бути прийняте мною або іншою людиною, я дам можливість іншій людині це зробити	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
15.	Коли я стикаюся з важкою проблемою, я зазвичай песимістично ставлюсь щодо можливості знайти хороше рішення	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
16.	Я ретельне усе обмірковую перед тим, як зробити вибір	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
17.	Я не приймаю рішення, поки в цьому немає гострої необхідності	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
18.	Я відтерміную ухвалення рішень до останнього моменту	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
19.	Я вважаю за краще, щоб рішення приймалися тими, хто більшою мірою інформований, ніж я	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
20.	Після того, як я прийняв рішення, я витрачаю багато часу, переконуючи себе, що воно було правильним	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
21.	Я відкладаю ухвалення рішень	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене
22.	Я не можу мислити логічно, якщо мені треба прийняти рішення, поспішаючи	Вірно для мене	Іноді вірно	Невірно для мене

Ключ та інтерпретація:

Відповідь на кожне питання “Невірно для мене” оцінюється в 1 бал, “Іноді вірно” - в 2 бали, “Вірно для мене” - в 3 бали.

Шкали методики:

- шкала пильності - питання № 2, 4, 6, 8, 12, 16;
- шкала уникнення - питання № 3, 9, 11, 14, 17, 19;
- шкала прокрастинації - питання № 5, 7, 10, 18, 21;
- шкала надпильності - питання № 1, 13, 15, 20, 22.

Для кількісного аналізу результатів констатувального експерименту усіх учасників нами було зараховано до високого, середнього й низького рівнів розвитку стратегій прийняття життєвих рішень. Шкали пильності й уникнення в цьому опитувальнику містять по 6 пунктів, шкали надпильності й прокрастинації - по 5 пунктів. До низького рівня розвитку кожної стратегії прийняття життєвих рішень нами було зараховано респондентів, які по відповідній шкалі набрали 0-2 бали. Середньому рівню формування стратегій відповідає результат у 3-4 бали. До високого рівня стратегій пильності й уникнення в прийнятті життєвих рішень нами було віднесено юнаків з результатом у 5-6 балів, а стратегій надпильності й прокрастинації - з результатом у 5 балів.

Додаток ГЗ. Психодіагностична методика “Авторський життєвий вибір”

(авт. О.М.Гріньова) [126]

Мета: дослідити психологічні особливості здатності юнаків до здійснення авторського життєвого вибору.

Інструкція: перед Вами перелік тверджень. Поміркуйте про своє життя та пригадайте найбільш важливі вибори, які Ви вже зробили в житті. Якщо запропоноване твердження є близьким до способу здійснення Вами ключових виборі Вашого життя, - оберіть відповідь “Так”. Якщо така характеристика здійснення життєвих виборів Вам не властива - оберіть відповідь “Ні”.

Ім'я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твердження	“Так”	“Ні”
1.	Для мене важливо робити в житті власні вибори, а не прислухатися до думки інших людей, навіть найбільш близьких		
2.	Для мене важливо будувати моє життя відповідно до моїх моральних принципів, навіть якщо вони йдуть врозріз з думкою більшості		
3.	Приймаючи остаточне рішення у важливому для мене питанні, я керуюся правилом “7 разів відміряй - один відріж”		
4.	Якщо я в житті роблю важливий вибір, не прислухаючись до свого “Я”, то потім почуваю себе дискомфортно		
5.	У житті я не шукаю легких шляхів		
6.	Здійснюючи важливий життєвий вибір, я в першу чергу прислухаюся до себе і думаю: чи “Дійсно це те, що треба мені”?		
7.	Якщо в житті я бачу несправедливість - я не мовчу і не роблю вигляд, що мене це не стосується		
8.	Перед тим, як зробити важливий життєвий вибір, я багато разів зважую усі можливі рішення, оцінюю плюси і мінуси кожного з них		
9.	Приймаючи важливі для мене життєві рішення, я глибоко переживаю їх		
10.	У ситуації складного життєвого вибору з багатьох		

	альтернатив я виберу правильну, навіть якщо цей вибір ускладнить моє життя		
11.	У ситуації складного життєвого вибору, якщо порада близьких людей, що бажають мені добра, буде правильною - я прийму її		
12.	У житті я прагну приймати такі рішення, які не шкодять іншим людям		
13.	Найважливіші життєві рішення я роблю, довіряючи собі і своїй інтуїції - спонтанно, не роздумуючи довго		
14.	Зробивши правильний для мене життєвий вибір, я переживаю позитивні емоції		
15.	Якщо я розумію, що зробив неправильний життєвий вибір, то прагну “переграти” ситуацію, змінити своє життя		
16.	У складних життєвих ситуаціях я згадую відомих, успішних людей зі схожою життєвою історією і прагну діяти так, як вони		
17.	“Мета виправдовує засоби”, а “переможців не судять”. Якщо для досягнення моїх цілей треба буде “пройти по головах” - я зроблю це		
18.	Після того, як у важкій життєвій ситуації я знайшов оптимальне для себе рішення, я ще раз добре його обдумаю		
19.	Якщо мої близькі люди не згодні з моїм життєвим вибором, мене мучать докори сумління, навіть якщо я впевнений, що цей вибір - правильний		
20.	Краще не ризикувати, а робити в житті такі вибори, які найбільш імовірно гарантують досягнення успіху		

Ключ та інтерпретація:

- шкала автономності вибору - питання № 1 “Так”, 6 “Так”, 11 “Ні”, 16 “Ні”;
- шкала смисложиттєвої й ціннісної основи вибору - питання № 2 “Так”, 7 “Так”, 12 “Так”, 17 “Ні”;
- шкала ґрунтовності (обміркованості) вибору - питання № 3 “Так”, 8 “Так”, 13 “Ні”, 18 “Так”;
- шкала емоційної задоволеності вибором - питання № 4 “Так”, 9 “Так”, 14 “Так”, 19 “Ні”;
- шкала життєстійкості в процесі життєвого вибору - питання № 5 “Так”, 10 “Так”, 15 “Так”, 20 “Ні”.

Співпадіння відповіді респондентів з ключем на кожне питання оцінюється в 1 бал. За результатами використання розробленої методики респонденти можуть набрати від 0 до 20 балів. Високому рівню здатності особистості до здійснення авторського життєвого вибору відповідає результат у 14-20 балів, середньому - 7-13 балів, низькому - 0-6 балів.

**Додаток Г4. “Шкала самодетермінації особистості” (авт. Б.Шелдон, в
адаптації Є.М.Осіна) [578]**

Мета: дослідити психологічні особливості суб’єктної самодетермінації процесу життєдіяльності юнаків.

Інструкція: прочитайте кожен пар твєрдженєв і подумайте, яке з них більше відповідає Вам в тепєрішній період життєя. Вкажіть, якою мірою Ви надаєтє перевагу тому чи іншому твєрдженню за допомоєю 5-бальної шкали: 1 бал - вірно тільки твєрдження А; 2 бали - вірогідно, вірно твєрдження А; 3 бали - обидва твєрдження вірні; 4 бали - вірогідно, вірно твєрдження Б; 5 балів - вірно тільки твєрдження Б.

Ім’я _____ Вік _____

Реєстраційний бланк

№ з/п	Твєрдження “А”	Шкала					Твєрдження “Б”
		1	2	3	4	5	
1.	Найчастіше я роблю, що хочу						Я часто роблю справи, які обрав не я
2.	Я часто відчуваю, що те, що я роблю, не повністю відповідає мені						Я часто відчуваю, що те, що я роблю, відповідає моєму «Я»
3.	Я завжди сам приймаю рішення про те, що я маю робити та відчуваю, що це рішення - моє власне						Я завжди роблю те, що маю. Але не завжди відчуваю, що це моє власне рішення
4.	Я відчуваю, що лише іноді проявляю себе «справжнього»						Я відчуваю, що дійсно проявляю себе в тому, що я роблю
5.	Найчастіше я роблю те, що мені цікаво робити						Найчастіше я роблю те, що повинен робити
6.	Я відчуваю, що те, чим я займаюсь в житті, дійсно цінне для мене						Я часто відчуваю, що те, чим я займаюсь в житті, не має жодної цінності для мене
7.	Мій стиль одягу й поведінки часто не відповідає тому, як я						Зазвичай мій стиль одягу й поведінки цілком

	себе уявляю						відповідає тому, як я себе уявляю
8.	Найчастіше я роблю те, чого хочу я						Найчастіше я роблю те, чого хочуть від мене інші люди
9.	У моєму житті немає людей, з якими я можу бути самим собою						У моєму житті є люди, з якими я можу бути самим собою
10.	Я відчуваю, що найчастіше спілкуюсь не з тими людьми, з якими я дійсно хотів би спілкуватись						Я відчуваю, що найчастіше спілкуюсь з тими людьми, з якими я дійсно хотів би спілкуватись
11.	Найчастіше я дію в відповідності до прийнятих мною рішень						Найчастіше я дію в відповідності з тим, що від мене вимагають
12.	Я часто відчуваю, що живу ніби чужим життям						Як правило, я відчуваю, що життя, яким я живу, - дійсно моє

Ключ та інтерпретація:

У прямому порядку за цією шкалою нараховуються бали за відповіді на питання № 2, 4, 7, 9, 10, 12. У зворотньому порядку - на питання № 1, 3, 5, 6, 8, 11. Усього за цією методикою респонденти можуть набрати від 12 до 60 балів. Низькому рівню розвитку здатності до самодетермінації відповідає результат у 12-27 балів, середньому - в 28-44 бали, високому - в 45-60 балів.

ДОДАТОК Д.

Результати обчислення нормальності розподілу вибірки досліджуваних за даними констатувального експерименту

Таблиця 1

Результати обчислення нормальності розподілу юнаків віком 17 років експериментальної групи після формувального експерименту

n=162

N	Показники математико-статистичної перевірки	Результати дослідження
1	Valid	162
2	Missing	0
3	Mean	1,9753
4	Std. Deviation	,60997
5	Skewness	,012
6	Std. Error of Skewness	,191
7	Kurtosis	-,270
8	Std. Error of Kurtosis	,379

Таблиця 2

Результати обчислення нормальності розподілу юнаків віком 18 років експериментальної групи після формувального експерименту

n=172

N	Показники математико-статистичної перевірки	Результати дослідження
1	Valid	172
2	Missing	0
3	Mean	1,9302
4	Std. Deviation	,55758
5	Skewness	-,028
6	Std. Error of Skewness	,185
7	Kurtosis	,219
8	Std. Error of Kurtosis	,368

**Результати обчислення нормальності розподілу юнаків віком 19 років
експериментальної групи після формувального експерименту**

n=160

N	Показники математико-статистичної перевірки	Результати дослідження
1	Valid	160
2	Missing	0
3	Mean	1,9188
4	Std. Deviation	,51361
5	Skewness	-,126
6	Std. Error of Skewness	,192
7	Kurtosis	,740
8	Std. Error of Kurtosis	,381

Таблиця 4

**Результати обчислення нормальності розподілу юнаків віком 20 років
експериментальної групи після формувального експерименту**

n=158

N	Показники математико-статистичної перевірки	Результати дослідження
1	Valid	158
2	Missing	0
3	Mean	2,0443
4	Std. Deviation	,54533
5	Skewness	,031
6	Std. Error of Skewness	,193
7	Kurtosis	,407
8	Std. Error of Kurtosis	,384

Таблиця 5

**Результати обчислення нормальності розподілу юнаків віком 21 рік
експериментальної групи після формувального експерименту**

n=127

N	Показники математико-статистичної перевірки	Результати дослідження
1	Valid	127
2	Missing	0
3	Mean	1,9781
4	Std. Deviation	,65829
5	Skewness	,023
6	Std. Error of Skewness	,207
7	Kurtosis	-,657
8	Std. Error of Kurtosis	,411

Таблиця 6

**Результати обчислення нормальності розподілу юнаків віком 17-21 рік
експериментальної групи після формувального експерименту**

n=789

N	Показники математико-статистичної перевірки	Результати дослідження
1	Valid	789
2	Missing	0
3	Mean	1,9683
4	Std. Deviation	,57685
5	Skewness	,000
6	Std. Error of Skewness	,087
7	Kurtosis	,008
8	Std. Error of Kurtosis	,174

ДОДАТОК Е.

Результати дослідження інтеркореляційних взаємозв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху за результатами констатувального експерименту (за критерієм Пірсона)

*Умовні позначення: I - показник інтимно-особистісної лінії життєвого проекту, Pr - показник професійної лінії життєвого проекту, E - показник етнічної лінії життєвого проекту, D - показник духовної лінії життєвого проекту, M - показник метапроектування життєвого шляху; ** - достовірність інтеркореляційних зв'язків за критерієм Стьюдента виявлена на рівні $p \leq 0,01$, * - достовірність інтеркореляційних зв'язків за критерієм Стьюдента виявлена на рівні $p \leq 0,05$.*

Таблиця 1

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху в юнаків віком 17 років

n=162

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,897**	0,890**	0,810**	0,864**
Pr	0,897**	1	0,992**	0,890**	0,962**
E	0,890**	0,992**	1	0,896**	0,970**
D	0,810**	0,890**	0,896**	1	0,876**
M	0,864**	0,962**	0,970**	0,876**	1

Таблиця 2

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху в юнаків віком 18 років

n=172

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,837**	0,989**	0,664**	0,914**
Pr	0,837**	1	0,849**	0,775**	0,843**
E	0,989**	0,849**	1	0,675**	0,924**
D	0,664**	0,775**	0,675**	1	0,747**
M	0,914**	0,843**	0,924**	0,747**	1

Таблиця 3

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху в юнаків віком 19 років

n=160

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,748**	0,731**	0,680**	0,661**
Pr	0,748**	1	0,848**	0,806**	0,834**
E	0,731**	0,848**	1	0,686**	0,713**
D	0,680**	0,806**	0,686**	1	0,903**
M	0,661**	0,834**	0,713**	0,903**	1

Таблиця 4

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху в юнаків віком 20 років

n=158

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,856**	0,683**	0,825**	0,854**
Pr	0,856**	1	0,827**	0,871**	0,905**
E	0,683**	0,827**	1	0,792**	0,825**
D	0,825**	0,871**	0,792**	1	0,930**
M	0,854**	0,905**	0,825**	0,930**	1

Таблиця 5

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху в юнаків віком 21 рік

n=127

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,904**	0,739**	0,886**	0,913**
Pr	0,904**	1	0,796**	0,803**	0,882**
E	0,739**	0,796**	1	0,648**	0,692**
D	0,886**	0,803**	0,648**	1	0,932**
M	0,913**	0,882**	0,692**	0,932**	1

Таблиця 6

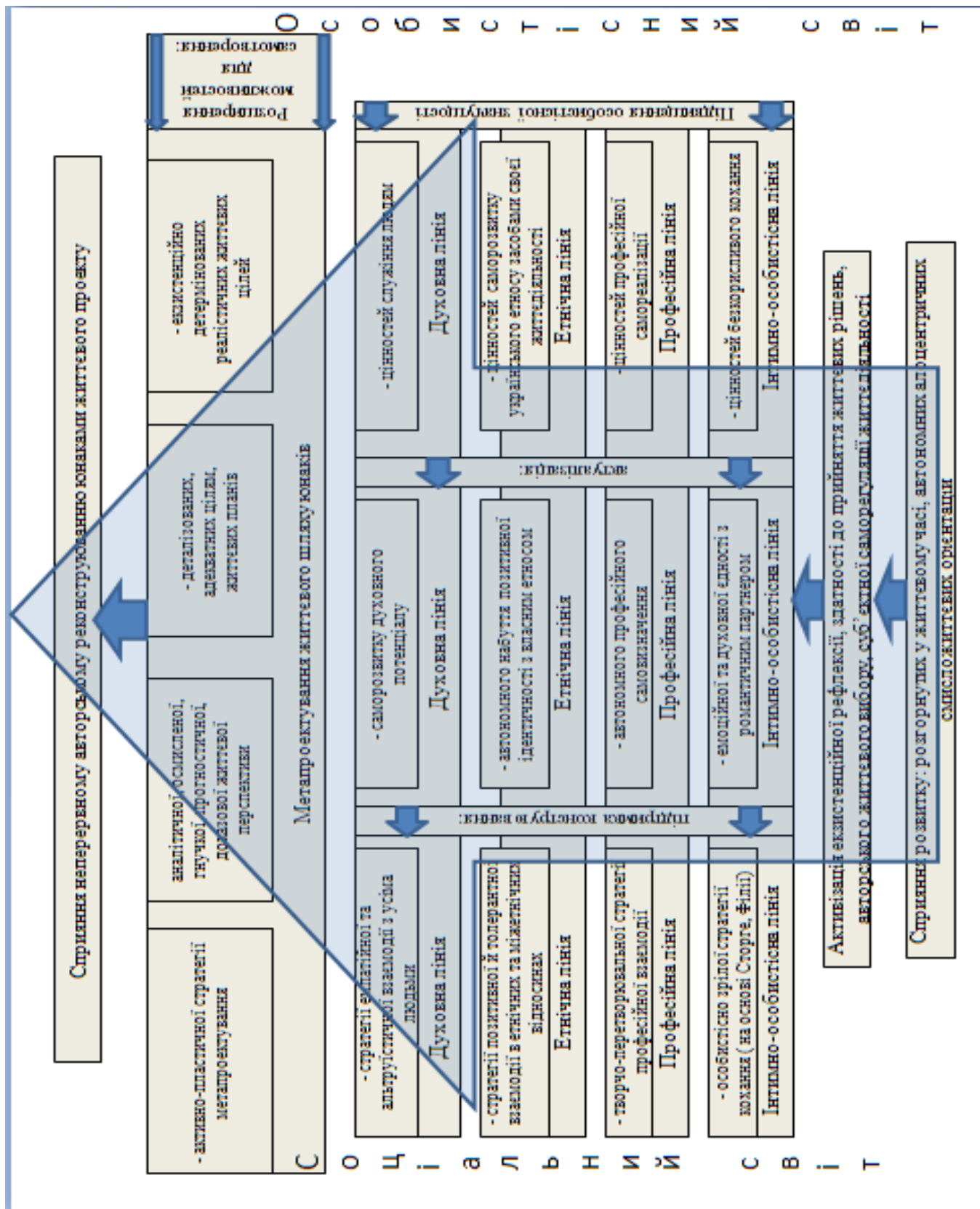
Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху в юнаків віком 17-21 рік

n=789

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,848**	0,792**	0,776**	0,840**
Pr	0,848**	1	0,859**	0,824**	0,871**
E	0,792**	0,859**	1	0,712**	0,818**
D	0,776**	0,824**	0,712**	1	0,870**
M	0,840**	0,871**	0,818**	0,870**	1

ДОДАТОК Є.

Процесуальна схема оптимізації проектування життєвого шляху юнаків

ДОДАТОК Ж.

Система психологічних заходів з оптимізації проектування життєвого шляху особистістю пізньої юності

Додаток Ж1. Система психологічних заходів з оптимізації розвитку смыслжиттєвих орієнтацій юнаків

Мета: розвиток автономних альтруїстичних смыслжиттєвих орієнтацій юнаків, активізація їх екзистенційного “Я”, механізму екзистенційної рефлексії

№	Назва заходу	Дія	Очікувані результати та ефекти	Час
1.	Діалогічна бесіда “Людина й Всесвіт: грані взаємодії”	Міні-лекція, бесіда, диспут, рефлексія	Усвідомлення юнаками власної ідентичності зі світом, розширення процесів самоідентифікації в просторі життя, вихід за межі безпосереднього “буття-в-світі”	60 хв.
2.	Діалогічна бесіда “Життя однієї людини: смерть чи безсмертя”	Міні-лекція, бесіда, рефлексія, техніки дереклексії та логоаналізу	Актуалізація смыслжиттєвих орієнтацій юнаків, уточнення й рефлексивне осмислення наявних смыслжиттєвих когніцій	60 хв.
3.	Діалогічна бесіда “Жити повним життям для мене означає...”	Міні-лекція, бесіда, інструмент “Два магичні питання” Дж.Рейнуотер	Узгодження смислів самореалізації юнаків у особистісному й соціальному світі, інтеграція смыслжиттєвих когніцій в теперішньому й майбутньому часі життя	60 хв.
4.	Діалогічна бесіда “Смисл мого життя очима інших людей”	Міні-лекція, бесіда, техніки аутогенного тренування І.Шульца	Активізація автономних смыслжиттєвих орієнтацій юнаків. Усвідомлення ними наявності й особливостей соціальних впливів на становлення їх екзистенцій. Розвиток вмінь з авторського реконструювання соціально детермінованих екзистенцій	60 хв.
5.	Діалогічна бесіда	Міні-лекція,	Актуалізація процесів	60

	“Для того, щоб прожити життя не дарма, у майбутньому я...”	бесіда, рефлексія	проектування смисложиттєвих орієнтацій юнаків у образи життєвих цілей. Сприяння емоційному проживанню ними самоцінності власного майбутнього. Активізація потреб молодих людей у реалізації поставлених життєвих цілей	хв.
б.	Індивідуальні й групові консультації за запитами учасників роботи	Індивідуальна робота, групова робота	розвиток їх здатності до саморозуміння, самопізнання й прийняття власної самості, усвідомлення шляхів і чинників особистісного саморозвитку	60-90 хв.

**Додаток Ж2. Система психологічних заходів для оптимізації проектування
ліній життєвого шляху особистістю юнацького віку**

№	Назва заходу	Дія	Очікувані результати та ефекти	Час
1. Оглядова лекція “Розгортання ліній життєвого проекту юнаків у сучасному суспільстві”				
1.	Оглядова лекція “Розгортання ліній життєвого проекту юнаків у сучасному суспільстві”	Лекція, дискусія, рефлексія	Формування в учасників лекції 1) знань про лінії життєвого проекту особистості юнацького віку та їх складові, 2) уявлень про власні можливості з проектування ліній свого життєвого проекту	80 хв.
2. Психологічний тренінг “Активізація ліній проектування життєвого шляху особистості юнацького віку”				
2.1	<p align="center">Заняття 1. Розвиток інтимно-особистісної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.)</p> <p align="center">Мета: актуалізація альтруїстичних цінностей кохання юнаків, уточнення й конкретизація їх уявлень про кохання в своєму житті, розвиток у них прихильності та прагнення до емоційної єдності з романтичним партнером</p>			
2.1.1	<i>Вступна частина:</i> привітання тренера, обговорення цілей, завдань та принципів тренінгової роботи; уточнення очікувань учасників тренінгу	Групова робота	Створення позитивного емоційного клімату, обговорення цілей та завдань тренінгової роботи, конкретизація індивідуальних цілей учасників тренінгу	10 хв.
2.1.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Аукціон цінностей кохання”	Групова робота, рефлексія	Уточнення й конкретизація цінностей кохання юнаків	10 хв.
2.1.3	<i>Основна частина:</i> проєктивний малюнок “Духовний світ мого ідеального кохання”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Візуалізація уявлень юнаків про ідеальне кохання, розвиток у них прагнень до реалізації духовних аспектів романтичних взаємин	15 хв.

2.1.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Псевдокохання у сучасних ЗМІ”		Актуалізація критичного ставлення юнаків до соціально детермінованих патернів поведінки в романтичних взаєминах, розвиток у них умінь створювати автономні ставлення до кохання	10 хв.
2.1.5	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Кохання й безкорисливе й корисливе”		Розвиток умінь юнаків визначати мотиви поведінки людини в романтичних взаєминах та здійснювати рефлексивне осмислення своїх мотивів	10 хв.
2.1.6	<i>Основна частина:</i> вправа “Грані мого кохання”		Актуалізація потреб юнаків до створення стосунків кохання на основі емоційної прихильності, довіри та альтруїстичного ставлення до партнера	15 хв.
2.1.7	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Цінності мого життя”	Групова робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з осмислення значущості кохання в їх житті, актуалізація їх готовності офірувати своїми інтересами заради коханої людини	10 хв.
2.1.8	<i>Заключна частина:</i> психогімнастика “Скульптура кохання”		Візуалізація уявлень юнаків про вияви кохання в житті людини	10 хв.
2.2	<p align="center">Заняття 2. Розвиток інтимно-особистісної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.)</p> <p>Мета: інтеграція складових інтимно-особистісної лінії життєвого проекту юнаків у часі, розвиток у них альтруїстичної стратегії міжособистісної взаємодії з романтичним партнером на засадах “кохання-дружби”, сприяння розвитку вмій узгоджувати власні інтереси та інтереси інших людей у своїх стосунках кохання</p>			
2.2.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Love is...”	Групова робота	Налаштування учасників групи на роботу в тренінгу, актуалізація їх уявлень про кохання	5 хв.

2.2.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Кохання очима чоловіків та жінок”	Групова робота, рефлексія	Розвиток уявлень учасників групи про гендерні відмінності ставлень юнаків і дівчат до кохання, активізація вмінь і навичок взаєморозуміння в романтичних взаєминах	10 хв.
2.2.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Історія мого кохання: від минулого до майбутнього”	Індивідуальна робота, рефлексія	Інтеграція уявлень учасників проекту про самозміни їх стратегії поведінки в романтичних взаєминах від минулого до майбутнього, розвиток вмінь суб’єктного управління цими самозмінами	10 хв.
2.2.4	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Я ревную”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток довіри, впевненості й беззаперечного прийняття партнера у романтичних стосунках	10 хв.
2.2.5	<i>Основна частина:</i> вправа “Історії кохання видатних людей та кіногероїв”	Групова робота, рефлексія	Розширення уявлень особистості про стратегії поведінки людини у романтичних взаєминах	10 хв.
2.2.6	<i>Основна частина:</i> вправа “Аукціон негативних якостей”	Групова робота, рефлексія	Актуалізація уявлень юнаків про особистісні якості молодого людини, які ускладнюють конструювання продуктивних романтичних взаємин	10 хв.
2.2.7	<i>Основна частина:</i> вправа “Планування сімейного життя”	Робота в парах, рефлексія	Розвиток умінь учасників тренінгу проектування й прогнозування розгортання своїх стосунків кохання в майбутньому	15 хв.
2.2.8	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Конфлікт у сімейних взаєминах”	Робота в парах, рефлексія	Розвиток у учасників тренінгу ефективних патернів поведінки в конфліктних ситуаціях зі	10 хв.

			свою коханою людиною та значущими іншими	
2.2.9	<i>Заклучна частина:</i> медитація-візуалізація “Мій внутрішній чоловік та моя внутрішня жінки”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток андрогінних особистісних якостей у романтичних взаєминах	10 хв.
2.3.	Заняття 3. Розвиток професійної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.)			
	Мета: розвиток у юнаків цінностей альтруїстичної самореалізації в професійній діяльності, актуалізація їх професійного самовизначення на професію психолога			
2.3.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Асоціації”	Групова робота	Створення позитивного емоційного клімату, актуалізація уявлень учасників тренінгу про обрану професію - психолога	5 хв.
2.3.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Професійний самоаналіз”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток уявлень юнаків про свої переваги й недоліки в соціальній ролі майбутнього фахівця	10 хв.
2.3.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Шведський стіл”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків утворювати автономні цінності своєї професійної самореалізації	10 хв.
2.3.4	<i>Основна частина:</i> вправа-фотоколаж “Моя професія - робити світ кращим”	Індивідуальна робота, рефлексія	Актуалізація проектування юнаками образу своєї професійної самореалізації в ідеальному майбутньому	10 хв.
2.3.5	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Цінності мої та інших людей: що важливіше?”	Групова робота, рефлексія	Розвиток альтруїстичних цінностей юнаків у майбутній професії - психолога	10 хв.
2.3.6	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Розмова зі зміною позиції”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток умінь юнаків щодо узгодження самоставлень у соціальній ролі майбутнього фахівця з психологічної професії	15 хв.
2.3.7	<i>Основна частина:</i> ілова гра “Кар’єра успішного	Групова робота,	Розвиток в учасників тренінгу умінь створювати	10 хв.

	психолога”	рефлексія	автономний проект своєї кар’єри, спрямований на реалізацію їх смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій	
2.3.8	<i>Основна частина:</i> вправа “Важливі справи сучасного психолога” студента-психолога”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків визначати пріоритети своєї актуальної життєдіяльності відповідно до їх професійних цілей	10 хв.
2.3.9	<i>Заключна частина:</i> медитація “медитація змін”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з інтеграції складових професійної лінії свого життєвого проекту в часі	10 хв.
2.4	Заняття 4. Розвиток професійної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.) Мета: актуалізація життєві спрямованості юнаків на суб’єктне управління своєю кар’єрою, сприяння виробленню ними автономних засобів професійного саморозвитку, розвиток у них умінь з ефективною професійною взаємодією			
2.4.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Рух по колу”	Групова робота	Формування працездатності групи, створення позитивного емоційного фону	5 хв.
2.4.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Аукціон цінностей”	Групова робота, рефлексія	Актуалізація уявлень юнаків про пріоритетні для них цінності професійної взаємодії	10 хв.
2.4.3	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Емпатійна взаємодія психолога з клієнтом”	Робота в парах, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з емпатійної взаємодії в професійній діяльності	10 хв.
2.4.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Сучасний психолог: консультант, тренер, дослідник...”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з організації ефективною міжособистісної взаємодії в різних видах професійної діяльності	15 хв.
2.4.5	<i>Основна частина:</i> вправа “Локус контролю в професійній діяльності”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з суб’єктного управління процесами реалізації своєї кар’єри	10 хв.
2.4.6	<i>Основна частина:</i>	Групова	Розвиток ефективних	15

	рольова гра “Психолог повертається додому”	робота, рефлексія	(власне “психологічних”) засобів міжособистісної взаємодії юнаків зі значущими іншими	хв.
2.4.7	<i>Основна частина:</i> Рольова гра “Ведення консультативної бесіди в проблемній ситуації”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток умінь юнаків конструктивно й толерантно вирішувати професійні конфлікти	15 хв.
2.4.8	<i>Заключна частина:</i> медитація-візуалізація “Корабель, на якому я пливу”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток психологічної готовності юнаків до подолання життєвих труднощів і перешкод	10 хв.
2.5	Заняття 5. Розвиток етнічної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.) Мета: актуалізація процесів етнічної самоідентифікації юнаків, сприяння розвитку в них позитивних етнічних когніцій та емоційних ставлень до себе в соціальній ролі українця та свого етнічного буття			
2.5.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Цікаві факти про Україну”	Групова робота	Формування працездатності групи, актуалізація позитивних емоційних ставлень юнаків до своєї країни	10 хв.
2.5.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Чотири монети”	Індивідуальна робота, рефлексія	Уточнення й конкретизація уявлень юнаків про їх етнічні цінності	10 хв.
2.5.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Бути українцем означає...”	Групова робота, рефлексія	Активізація позитивних етнічних когніцій юнаків	10 хв.
2.5.4	<i>Основна частина:</i> проєктивний малюнок “Проект щасливого майбутнього мого народу”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток потреб юнаків у сприянні прогресу своєї нації	15 хв.
2.5.5	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Інтерв’ю зарубіжному журналісту”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Актуалізація уявлень юнаків про власні позитивні етнічні особистісні якості	15 хв.
2.5.6	<i>Основна частина:</i> вправа “Чорно-біле теперішнє”	Індивідуальна робота, групова	Актуалізація амбівалентних уявлень юнаків про теперішнє буття українського народу	15 хв.

		робота, рефлексія	й власне буття, узгодження цих уявлень	
2.5.7	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Фахівці з української історії та культури”	Групова робота, рефлексія	Розвиток позитивних етнічних когніцій юнаків, активізація процесів їх етнічної самоідентифікації	10 хв.
2.5.8	<i>Заключна частина:</i> вправа “Ланцюжок досягнень і побажань”	Групова робота	Розвиток уявлень юнаків про етнічні надбання свого особистісного розвитку	5 хв.
2.6	Заняття 6. Розвиток етнічної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.) Мета: інтеграція процесів етнічної самоідентифікації юнаків у просторово-часовому континнумі буття, сприяння розвитку в них продуктивної стратегії взаємодії в етнічних та міжетнічних взаєминах			
2.6.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Червона калина”	Групова робота	Формування працездатності групи, актуалізація позитивних емоційних ставлень юнаків до свого етносу	5 хв.
2.6.2	<i>Основна частина:</i> міні- дискусія “Україна: історична й сучасна”	Групова робота, рефлексія	Розвиток у юнаків умінь з цілісного осмислення буття свого етносу в історичній ретроспективі	10 хв.
2.6.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Подорож в українське минуле”	Групова робота, рефлексія	Розвиток уявлень юнаків про стратегічні способи життєдіяльності видатних українців; активізація процесів їх етнічної самоідентифікації	10 хв.
2.6.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Але це добре, тому що...”	Групова робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків автономно виробляти ефективні способи взаємодії в контексті етнічного буття	10 хв.
2.6.5	<i>Основна частина:</i> вправа “Чорно-білий портрет”	Групова робота, рефлексія	Виявлення й узгодження суперечливих ставлень юнаків до теперішнього буття української нації	10 хв.
2.6.6	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Спілкування з іноземцем”	Робота в мікрогруп ах, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з позитивної етнічної самопрезентації	10 хв.

2.6.7	<i>Основна частина:</i> вправа-фотоколаж “Змінюємо життя в Україні на краще власними зусиллями”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток потреб юнаків у організації своєї життєдіяльності, спрямованої на оптимізацію етнічного буття сучасних українців	15 хв.
2.6.8	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Вирішення конфліктів через національні питання”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток стратегії позитивної етнічної взаємодії юнаків, їх толерантності в міжетнічних взаєминах	10 хв.
2.6.9	<i>Заклучна частина:</i> вправа “Тепло моєї душі”	Рефлексія	Обмін ментальними репрезентаціями смислів позитивної етнічної взаємодії учасників тренінгу	10 хв.
2.7	Заняття 7. Розвиток духовної лінії життєвого проекту юнаків (90 хв.) Мета: актуалізація цінностей духовного зростання юнаків, розвиток їх уявлень про власне духовне “Я”, актуалізація потреб у саморозвитку свого духовного потенціалу			
2.7.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Стихія добра”	Груповою робота	Налаштування учасників групи на тренінгову роботу, актуалізація їх духовних когніцій	10 хв.
2.7.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Духовні й матеріальні аспекти життя сучасної молоді”	Груповою робота, рефлексія	Актуалізація цінностей цінностей духовного зростання учасників тренінгу	10 хв.
2.7.3	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Мої цінності й антицінності”	Груповою робота, рефлексія	Актуалізація ментальних репрезентацій екзистенціалів Істини, Добра, Краси учасників тренінгу	10 хв.
2.7.4	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Діалог Добра і Зла”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток автономних ставлень юнаків до екзистенціалів Добра і Зла	10 хв.
2.7.5	<i>Основна частина:</i> вправа “Я-ідеальний - я-реальний”	Індивідуальна робота, рефлексія	Формування уявлень учасників тренінгу про основні напрями їх подальшого духовного	10 хв.

			зростання	
2.7.6	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Діалог з літньою людиною”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток у юнаків умінь відстоювати власні духовні, зокрема - моральні, переконання	10 хв.
2.7.7	<i>Основна частина:</i> проєктивний малюнок “Розвиваючись духовно, - допомагаю іншим людям”	Індивідуальна робота, рефлексія	Візуалізація уявлень юнаків про власні можливості реалізації екзистенціалу Добра в міжособистісній взаємодії	10 хв.
2.7.8	<i>Основна частина:</i> вправа-візуалізація “Мій шлях духовного саморозвитку”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток уявлень юнаків про шляхи й засоби їх подальшого духовного зростання	10 хв.
2.7.9	<i>Заклучна частина:</i> медитація “Кришталеве джерело”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток у учасників тренінгу умінь переживання гармонії з собою і світом	10 хв.
2.8	Заняття 8. Розвиток професійної лінії життєвого проєкту юнаків (90 хв.) Мета: активізація потреб юнаків у реалізації альтруїстичної та емпатійної поведінки як надситуативної жттєвої активності, інтеграція складових духовної лінії їх життєпроєктування			
2.8.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Добрі справи”	Групова робота	Створення позитивного емоційного клімату, обговорення цілей та завдань тренінгових роботи, конкретизація індивідуальних цілей учасників тренінгу	5 хв.
2.8.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Духовне кредо мого життя”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток уявлень юнаків про ключові духовні принципи їх взаємодії з іншими	10 хв.
2.8.3	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Людина добра - людина зла”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Активізація автономних стратегій альтруїстичної та емпатійної взаємодії юнаків	10 хв.
2.8.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Моральні дилеми”	Групова робота, рефлексія	Активізація автономних стратегій альтруїстичної та емпатійної взаємодії	10 хв.

			юнаків	
2.8.5	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Допомога потребуєчій людині”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток життєвої потреб юнаків у реалізації альтруїстичної міжособистісної взаємодії	10 хв.
2.8.6	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Діалог з байдужою людиною”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток умінь юнаків відстоювати власні духовні, в тому числі - моральні, переконання	10 хв.
2.8.7	<i>Основна частина:</i> вправа “Творити добро”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток уявлень юнаків про можливості альтруїстичної самореалізації в своєму житті	10 хв.
2.8.8	<i>Основна частина:</i> вправа-фотоколаж “Моє життя - як проект сприяння розвитку інших людей”	Індивідуальна робота, рефлексія	Уточнення й конкретизація уявлень юнаків про можливості альтруїстичної самореалізації в своєму житті	15 хв.
2.8.9	<i>Заклучна частина:</i> медитація “Храм тиші”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток у учасників тренінгу умінь переживання гармонії з собою і світом	10 хв.

Додаток Ж3. Система психологічних заходів для оптимізації процесів метапроекування юнаків і дівчат

Мета: активізація становлення в юнаків розгорнутих у життєвому просторі й часі життєвих цілей, варіативних та відповідних їм планів, деталізованого й реалістичного прогнозування майбутнього, активно-пластичної стратегії метапроекування

№	Назва заходу	Дія	Очікувані результати та ефекти	Час
1. Оглядова лекція “Психологічний менеджмент проектування майбутнього особистістю юнацького віку”				
1.	Оглядова лекція лекція “Психологічний менеджмент проектування майбутнього особистістю юнацького віку”	Лекція, дискусія, рефлексія	Формування в учасників лекції 1) знань про метапроекування особистості юнацького віку та його складові, 2) уявлень про власні можливості з проектування свого майбутнього	80 хв.
2. Психологічний тренінг “Активізація метапроекування особистості юнацького віку”				
2.1.	Заняття 1. Розвиток життєвих цілей особистості юнацького віку (90 хв.) Мета: активізація структури життєвих цілей учасників тренінгу в просторово-часовому континуумі їх майбутнього, розвиток у них вмій з ефективного цілеутворення, актуалізація інтернального локусу контролю щодо реалізації своїх життєвих цілей			
2.1.1	<i>Вступна частина:</i> вправи-розминки “Що означають наші імена”, “Комплімент”	Групова робота	Створення позитивного емоційного клімату, обговорення цілей та завдань тренінгових роботи, конкретизація індивідуальних цілей учасників тренінгу	10 хв.
2.1.2	<i>Основна частина:</i> вправа цілей” “Мішень	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Візуалізація ієрархії цілей учасників тренінгу, визначення ними пріоритетних для себе цілей	10 хв.

2.1.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Дерево цілей”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Деталізація структури життєвих цілей учасників тренінгу в життєвому часі	10 хв.
2.1.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Матриця Ейзенхауера”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток вмінь щоденного короткострокового цілеутворення	10 хв.
2.1.5	<i>Основна частина:</i> проективний малюнок “Мое щасливе майбутнє”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Візуалізація стратегічних життєвих цілей учасників у короткостроковій, середньотривалій та тривалій життєвій перспективі	15 хв.
2.1.6	<i>Основна частина:</i> вправа “Постановка життєвих цілей за методом АВС”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток вмінь щоденного короткострокового цілеутворення, узгодження життєвих цілей у короткостроковій і віддаленій перспективі	10
2.1.7	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Мое майбутнє - залежить від мене”	Індивідуальна робота, групова робота	Розвиток інтернального локусу контролю, прийняття учасниками тренінгу на себе відповідальності за реалізацію своїх життєвих цілей	20 хв.
2.1.8	<i>Заклучна частина:</i> підведення підсумків заняття	Групова робота, рефлексія	Обговорення почуттів і вражень учасників тренінгу, уточнення їх побажань щодо подальшої роботи, одержання зворотного зв'язку	5 хв.
2.2.	Заняття 2. Активізація життєвих планів юнаків та дівчат (90 хв.) Мета: сприяння розвитку чітких, деталізованих у континуумі майбутнього, відповідних власним цілям життєвих планів юнаків, розвиток вмінь з узгодження та інтеграції цих планів з іншими складовими проектування життєвого шляху, активізація вмінь з ефективного тайм-менеджменту своєї життєдіяльності			
2.2.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Комплімент за життєві досягнення”	Групова робота	Створення позитивного емоційного клімату в тренінговій групі, розвиток позитивних ставлень її	5 хв.

			учасників на тренінгову роботу	
2.2.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Як досягти цілей за 24 год.?” (за алгоритмом Б.Трейсі)	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь з довгострокового планування учасниками реалізації своїх стратегічних життєвих цілей	15 хв.
2.2.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Хронометраж”	Індивідуальна робота, робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток умінь і навичок щоденного обліку юнаками витрат свого часу, визначення ефективності своєї життєдіяльності для досягнення життєвих цілей	7 хв.
2.2.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Планування життєдіяльності за методом Парето”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь з ефективного планування юнаками досягнення своїх життєвих цілей. Активізація рефлексивних умінь з аналізу власної життєвої ефективності	7 хв.
2.2.5	Вправа “Метод Альпи”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток умінь учасників тренінгу з визначення пріоритетів у своїх життєвих планів та їх ефективної реалізації	7 хв.
2.2.6	<i>Основна частина:</i> ділова гра “Задоволення-необхідність-результат”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток умінь учасників з узгодження та інтеграції своїх життєвих планів з цілями й смислами свого життя	10 хв.
2.2.7	<i>Основна частина:</i> вправа “Візуалізація проекту ідеального майбутнього засобами графіку Ганта”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків зі створення візуалізованих проектів реалізації своїх життєвих цілей та планів	7 хв.
2.2.8	<i>Основна частина:</i> вправа “Планування досягнення життєвих цілей засобами програми “Leader Task”	Індивідуальна робота, робота в мікрогрупах, рефлексія	Розвиток умінь з інтегрованого планування юнаками своєї життєдіяльності засобами комп’ютерних програм	8 хв.
2.2.9	<i>Основна частина:</i>	Індивідуальна	вдосконалити вміння і навички	15

	вправа “Варіативне планування проекту майбутнього за методом “кайрос”	ьна робота, рефлексія	учасників тренінгу з інтегрованого цілеутворення й планування своєї життєдіяльності	хв.
2.2.10	<i>Заключна частина:</i> медитація “Дорогою життя”	Індивідуал ьна робота, рефлексія	Сприяння переосмисленню юнаками свого життєвого шляху від теперішнього до майбутнього	10 хв.
2.3.	Заняття 3. Розвиток здатності особистості юнацького віку до прогнозування майбутнього (90 хв.) Мета: Розвиток у юнаків і дівчат умінь з аналітичного, гнучкого, пролонгованого в часі й доказового прогнозування реалізації варіативних цілей і планів їх життя			
2.3.1	<i>Вступна частина:</i> вправа-розминка “Подарунок через 20 років”	Групова робота	Створення позитивного емоційного клімату в тренінговій групі, розвиток позитивних ставлень її учасників на тренінгову роботу	5 хв.
2.3.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Лист собі від себе до 80 років”	Індивідуал ьна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток умінь юнаків з тривалого в часі прогнозування свого майбутнього	10 хв.
2.3.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Моє майбутнє: ідеальне й реальне”	Індивідуал ьна робота, групова робота, рефлексія	Сприяння розвитку в юнаків умінь з варіативного прогнозування свого майбутнього	10 хв.
2.3.4	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Я-майбутній: позитивний чи негативний”	Робота в мікрогрупах, групова робота, рефлексія	Розвиток у юнаків умінь прогнозування впливу процесів їх життєпроекування на благополуччя інших людей	10 хв.
2.3.5	<i>Основна частина:</i> вправа “Події мого життя”	Індивідуал ьна робота, групова робота, рефлексія	Створення умов для переосмислення юнаками свого особистісного міфу та інтеграції уявлень про свій життєвий проект у часі від минулого до майбутнього	10 хв.
2.3.6	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Як	Групова робота,	Розвиток у юнаків суб’єктного ставлення до проекту свого	15 хв.

	управляти обставинами свого життя”	рефлексія	майбутнього й внутрішнього локусу контролю щодо його реалізації	
2.3.7	<i>Основна частина:</i> вправа “Прогнозування в процесі прийняття рішень”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток у юнаків умінь з прогнозування реалізації варіативних життєвих рішень	10 хв.
2.3.8	<i>Основна частина:</i> вправа “Карта ресурсів”	Індивідуальна робота, рефлексія	Розширення уявлень учасників тренінгу про наявні в них життєві ресурси та можливості використання цих ресурсів для реалізації своїх життєвих цілей	10 хв.
2.3.9	<i>Заключна частина:</i> проєктивний малюнок “Моє щасливе майбутнє”	Індивідуальна робота, “sharing”, рефлексія	Візуалізація юнаками ідеальних уявлень про поетапну реалізацію проєктів їх майбутнього	10 хв.
2.4	Заняття 4. Формування активно-пластичної стратегії метапроєктування юнаків (90 хв.) Мета: розвиток у юнаків активної, творчо-перетворювальної стратегії проєктування свого майбутнього, розвиток у них умінь узгоджувати свій життєвий проєкт з проєктами інших людей			
2.4.1	<i>Вступна частина:</i> розминка-психогімнастика “Сплутані ланцюжки”	Групова робота, рефлексія	Створення позитивного емоційного клімату в тренінговій групі, активізація спрямованості юнаків на гармонійну міжособистісну взаємодію	5 хв.
2.4.2	<i>Основна частина:</i> вправа “Концентрація на своїх думках” на основі технологій М.Бакнера, Е.Толле	Індивідуальна робота, рефлексія	Розвиток у юнаків умінь концентрувати свою життєву активність на своїх життєвих цілях, абстрагуватись від несприятливих життєвих обставин	10 хв.
2.4.3	<i>Основна частина:</i> вправа “Розшифровка Вашого життєвого сценарію”	Індивідуальна робота, рефлексія	Сприяння усвідомленню й осмисленню учасниками тренінгу соціальних детермінант, що впливають на проєктування ними свого майбутнього	15 хв.
2.4.4	<i>Основна частина:</i>	Індивідуальна	Розвиток у юнаків умінь з	8 хв.

	вправа “Виявлення драйвера”	ьна робота, рефлексія	виявлення соціально детермінованих негативних установок у проектуванні свого майбутнього	
2.4.5	<i>Основна частина:</i> рольова гра “Оптимальний спосіб реалізації моїх екзистенцій: залежний, незалежний, гармонійний”	Робота в мікрогрупах, рефлексія	Сприяння розвитку автономної стратегії досягнення юнаками їх життєвих цілей	12 хв.
2.4.6	<i>Основна частина:</i> вправа “Метод форсайту”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Створення умов для інтеграції складових метапроектування юнаків, оптимізації їх життєвих рішень у виборі способів реалізації свого майбутнього	10 хв.
2.4.7	<i>Основна частина:</i> вправа “Метод Дельфі”	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Розвиток у юнаків умінь з рефлексивного аналізу впливу реалізації свого життєвого проекту на життєдіяльність інших людей	10 хв.
2.4.8	<i>Основна частина:</i> вправа “Реалізація ідеального життєвого проекту засобами modjo” на основі технологій М.Голдсмита та М.Рейтера	Індивідуальна робота, групова робота, рефлексія	Актуалізація життєвої енергії творчого й продуктивного самотворення юнаками свого майбутнього	15 хв.
2.4.9	<i>Заклучна частина:</i> Підведення підсумків заняття	Групова робота, рефлексія	Обговорення почуттів і вражень учасників тренінгу, уточнення їх побажань щодо подальшої роботи, одержання зворотного зв'язку	5 хв.
2.5.	Заняття 5. Презентація життєвих проектів юнаків (90 хв.) Мета: оптимізація автономних проектів життєвого шляху юнаків, розвиток у них вмінь рефлексивного аналізу й творчого реконструювання своїх життєвих проектів			
2.5.1	<i>Вступна частина:</i>	Індивідуал	Налаштування юнаків на	5 хв.

	вправа-розминка “Лист вдячності”	ьна робота, рефлексія	роботу в групі, актуалізація їх уявлень про вплив міжособистісної взаємодії в тренінговій групі на процеси їх життєпроекування	
2.5.2	<i>Основна частина:</i> презентації житєвих проектів юнаків та їх обговорення	Групова робота, рефлексія	Розширення житєвого досвіду учаскиїв тренінгу щодо можливостей проектування житєвого шляху особистості юнацького віку	45 хв.
2.5.3	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Позитивні надбання мого житєвого проекту”	Групова робота, рефлексія	Сприяння рефлексивному осмисленню юнаками позитивної динаміки процесів їх життєпроекування впродовж тренінгової роботи	10 хв.
2.5.4	<i>Основна частина:</i> вправа “Конкретизація проектів майбутнього юнаків засобами експрес- сценування”	Робота в мікрогрупа х, групова робота, рефлексія	Уточнення пріоритетних локусів метапроекування юнаків, виявлення “розривів їх сценаріїв майбутнього”, наявності/відсутності впливу драйверів, непрогнозованих факторів життєпроекування	10 хв.
2.5.5	<i>Основна частина:</i> міні-дискусія “Бути автором житєвого проекту”	Індивідуал ьна робота, групова робота, рефлексія	Актуалізація уявлень юнаків про подальше творче реконструювання ними своїх житєвих проектів	10 хв.
2.5.6	<i>Заключна частина:</i> вправа “Збори валізи в дорогу”	Групова робота, рефлексія	Підведення підсумків тренінгової роботи, обмін думками, емоціями, переживаннями учаскиїв тренінгу	10 хв.

ДОДАТОК 3.

**Кількісні показники становлення основних складових проектування
життєвого шляху в досліджуваних контрольній групі до і після
формульованого експерименту**

Таблиця 1

**Кількісні показники становлення смисложиттєвих орієнтацій у життєвому
просторі в досліджуваних контрольній групі до і після формульованого
експерименту**

n=87

Домінуючі смисложиттєві орієнтації юнаків	Вікова група юнаків (у %)				
	17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=17)	21 рік (n=16)
Альтруїстичні (КГ до)	11,76	11,11	10,52	5,88	25,00
Альтруїстичні (КГ після)	11,76	11,11	10,52	11,76	18,75
Екзистенційні (КГ до)	11,76	5,56	5,26	11,76	12,50
Екзистенційні (КГ після)	11,76	11,11	5,26	5,88	12,50
Гедоністичні (КГ до)	29,41	38,89	21,05	29,41	12,50
Гедоністичні (КГ після)	23,52	44,44	21,05	23,52	12,50
Статусні (КГ до)	23,52	33,33	15,78	17,64	25,00
Статусні (КГ після)	29,41	38,89	21,05	17,64	18,75
Комунікативні (КГ до)	11,76	5,56	26,31	29,41	12,50
Комунікативні (КГ після)	17,64	11,11	26,31	41,17	6,25
Пізнавальні (КГ до)	35,29	33,33	57,89	17,64	25,00
Пізнавальні (КГ після)	47,05	33,33	63,15	17,64	25,00
Сімейні (КГ до)	52,94	66,67	47,36	58,82	62,50
Сімейні (КГ після)	52,94	55,56	36,84	52,94	68,75
Самореалізації (КГ до)	23,52	61,11	36,84	52,94	43,75
Самореалізації (КГ після)	23,52	50,00	36,84	52,94	56,25

Кількісні результати дослідження розвитку смисложиттєвих орієнтацій у життєвому часі в досліджуваних контрольної групи до і після формувального експерименту

n=87

Рівні розвитку смисложиттєвих орієнтацій юнаків у часі	Група досліджуваних	Вікова група респондентів (у %)				
		17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=17)	21 рік (n=16)
Високий	КГ до	76,45	77,78	89,48	82,35	81,25
	КГ після	82,36	72,22	78,94	82,35	93,75
Середній	КГ до	11,76	11,11	5,26	17,65	12,50
	КГ після	5,88	11,11	15,78	17,65	6,25
Низький	КГ до	11,76	11,11	5,26	0,00	6,25
	КГ після	11,76	16,67	5,26	0,00	0,00

**Кількісні показники становлення ліній життєвого проекту в досліджуваних
контрольній групі до і після формувального експерименту**

n=87

Група юна- ків		Рівні розвитку ліній життєвого проекту (у %)											
		Інтимно- особистісна			Професійна			Етнічна			Духовна		
		Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
17 років (n=17)	КГ до	11,76	64,72	23,52	17,65	58,82	23,53	23,53	58,82	17,65	17,65	58,82	23,53
	КГ після	11,76	58,83	29,41	17,65	64,70	17,65	17,65	58,82	23,53	17,65	52,94	29,41
18 років (n=19)	КГ до	15,78	73,70	10,52	10,52	68,43	21,05	10,53	78,94	10,53	21,05	57,90	21,05
	КГ після	15,78	73,70	10,52	21,05	63,17	15,78	5,26	84,21	10,53	15,78	57,90	26,33
19 років (n=18)	КГ до	16,67	66,66	16,67	11,11	61,11	27,78	5,56	77,77	16,67	16,67	72,22	11,11
	КГ після	22,22	61,11	16,67	16,67	61,11	22,22	0,00	88,89	11,11	16,67	83,33	0,00
20 років (n=17)	КГ до	23,53	64,70	11,77	23,52	58,84	17,64	11,76	70,59	17,65	29,41	58,83	11,76
	КГ після	11,77	70,59	17,64	17,64	58,84	23,52	11,76	70,59	17,65	29,41	52,94	17,65
21 рік (n=16)	КГ до	18,75	68,75	12,50	25,00	62,50	12,50	6,25	81,25	12,50	18,75	62,50	18,75
	КГ після	25,00	62,50	12,50	37,50	62,50	0,00	12,50	81,25	6,25	18,75	68,75	12,50

**Кількісні результати дослідження метапроекування в учасників
контрольної групи до і після формувального експерименту**

n=87

Рівні розвитку метапроекування життєвого шляху юнаків	Група дослід жуваних	Вікова група респондентів (у %)				
		17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=17)	21 рік (n=16)
Високий	КГ до	17,65	21,05	22,22	23,53	31,25
	КГ після	17,65	15,79	22,22	29,41	31,25
Середній	КГ до	64,71	63,16	50,00	52,94	50,00
	КГ після	70,59	68,42	61,11	52,94	62,50
Низький	КГ до	17,65	15,79	27,78	23,53	18,75
	КГ після	11,76	15,79	16,67	17,65	6,25

Таблиця 5

**Кількісні результати дослідження проектування в учасників контрольної
групи до і після формувального експерименту**

n=87

Рівні проектування життєвого шляху юнаків	Група дослід жуваних	Вікова група респондентів (у %)				
		17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=17)	21 рік (n=16)
Високий	КГ до	17,65	21,05	16,67	17,65	25,00
	КГ після	17,65	15,79	16,67	23,53	18,75
Середній	КГ до	58,83	68,43	77,77	70,59	62,50
	КГ після	64,70	68,43	77,77	70,59	68,75
Низький	КГ до	23,52	10,52	5,56	11,76	12,50
	КГ після	17,65	15,79	5,56	5,88	12,50

Кількісні результати дослідження розвитку механізмів життєпроекування в учасників контрольної групи до і після формувального експерименту

n=87

Рівні розвитку механізмів проектування життєвого шляху			Вікова група респондентів (у %)				
			17 років (n=17)	18 років (n=19)	19 років (n=18)	20 років (n=17)	21 рік (n=16)
Екзистенційна рефлексія	КГ до	Високий	29,41	21,05	27,78	17,64	25,00
		Середній	70,59	78,95	72,22	82,36	75,00
		Низький	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	КГ після	Високий	29,41	15,78	33,33	11,76	25,00
		Середній	70,59	84,22	66,67	88,24	75,00
		Низький	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Прийняття життєвих рішень (стратКГіа "Пильність")	КГ до	Високий	64,70	26,31	55,55	52,95	68,75
		Середній	17,65	57,90	27,78	35,29	25,00
		Низький	17,65	15,79	16,67	11,76	6,25
	КГ після	Високий	58,83	26,31	50,00	47,07	68,75
		Середній	17,65	63,17	33,33	41,17	31,25
		Низький	23,52	10,52	16,67	11,76	0,00
Авторський життєвий вибір	КГ до	Високий	41,17	26,31	61,11	52,95	37,50
		Середній	47,07	57,90	33,33	41,17	50,00
		Низький	11,76	15,79	5,56	5,88	12,50
	КГ після	Високий	41,17	21,05	61,11	47,07	43,75
		Середній	47,07	57,90	38,89	47,07	56,25
		Низький	11,76	21,05	0,00	5,88	0,00
Суб'єктн	КГ до	Високий	35,29	31,58	50,00	47,07	31,25

		Середній	52,95	57,90	33,33	35,29	56,25
		Низький	11,76	10,52	16,67	17,64	12,50
	КГ після	Високий	41,17	31,59	50,00	41,17	31,25
		Середній	47,07	63,15	33,33	41,17	62,50
		Низький	11,76	5,26	16,67	17,66	6,25

ДОДАТОК II.

Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків ЕГ після формувального експерименту за показниками асиметрії та ексцесу

Таблиця 1

Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків віком 17 років експериментальної групи після формувального експерименту

n=17

		EG after 17 years
N	Valid	17
	Missing	0
	Mean	2,2353
	Std. Deviation	,66421
	Skewness	-,291
	Std. Error of Skewness	,550
	Kurtosis	-,505
	Std. Error of Kurtosis	,063

Таблиця 2

Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків віком 18 років експериментальної групи після формувального експерименту

n=19

		EG after 18 years
	Valid	19
	Missing	0
	Mean	2,2105
	Std. Deviation	,53530
	Skewness	,229
	Std. Error of Skewness	,524
	Kurtosis	,316
	Std. Error of Kurtosis	,014

Таблиця 3

Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків віком 19 років експериментальної групи після формувального експерименту

n=18

		EG after 19 years
N	Valid	18
	Missing	0
	Mean	2,3889
	Std. Deviation	,50163
	Skewness	,498
	Std. Error of Skewness	,536
	Kurtosis	-0,987
	Std. Error of Kurtosis	,038

Таблиця 4

Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків віком 20 років експериментальної групи після формувального експерименту

n=16

		EG after 20 years
N	Valid	16
	Missing	0
	Mean	2,3750
	Std. Deviation	,50000
	Skewness	,571
	Std. Error of Skewness	,564
	Kurtosis	-0,934
	Std. Error of Kurtosis	,091

**Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків віком 21
рікекспериментальної групи після формувального експерименту**

n=15

		EG after 21 years
N	Valid	15
	Missing	0
	Mean	2,4667
	Std. Deviation	,51640
	Skewness	,149
	Std. Error of Skewness	,580
	Kurtosis	-0,308
	Std. Error of Kurtosis	,121

Таблиця 6

**Результати обчислення нормальності розподілу вибірки юнаків віком 17-21
рік експериментальної групи після формувального експерименту**

n=85

		EG after 17-21 years
N	Valid	85
	Missing	0
	Mean	2,3294
	Std. Deviation	,54310
	Skewness	,036
	Std. Error of Skewness	,261
	Kurtosis	-,723
	Std. Error of Kurtosis	,517

ДОДАТОК І.

Результати дослідження інтеркореляційних взаємозв'язків між показниками складових проектування життєвого шляху за критерієм Пірсона (група ЕГ після)

Умовні позначення: *I* - показник інтимно-особистісної лінії життєвого проекту, *Pr* - показник професійної лінії життєвого проекту, *E* - показник етнічної лінії життєвого проекту, *D* - показник духовної лінії життєвого проекту, *M* - показник метапроектування життєвого шляху; ** - достовірність інтеркореляційних зв'язків за критерієм Ст'юдента виявлена на рівні $p \leq 0,01$, * - достовірність інтеркореляційних зв'язків за критерієм Ст'юдента виявлена на рівні $p \leq 0,05$.

Таблиця 1

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків за критерієм Пірсона в групі ЕГ після (вік - 17 років)

n=17

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,938**	0,869**	0,931**	0,876**
Pr	0,938**	1	1,00**	0,824**	0,789**
E	0,869**	1,00**	1	1,00**	0,936**
D	0,931**	0,824**	1,00**	1	1,00**
M	0,876**	0,789**	0,936**	1,00**	1

Таблиця 2

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків за критерієм Пірсона в групі ЕГ після (вік - 18 років)

n=19

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,780**	0,780**	1,00**	1,00**
Pr	0,780**	1	1,00**	0,780**	0,780**
E	0,780**	1,00**	1	0,780**	0,780**
D	1,00**	0,780**	0,780**	1	1,00**
M	1,00**	0,780**	0,780**	1,00**	1

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків за критерієм Пірсона в групі ЕГ після (вік - 19 років)

n=18

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,892**	0,598**	0,800**	0,800**
Pr	0,892**	1	0,670**	0,714**	0,714**
E	0,598**	0,670**	1	0,478*	0,478*
D	0,800**	0,714**	0,478*	1	1,00**
M	0,800**	0,714**	0,478*	1,00**	1

Таблиця 4

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків за критерієм Пірсона в групі ЕГ після (вік - 20 років)

n=16

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,808**	0,870**	0,878**	0,775**
Pr	0,808**	1	0,905**	0,732**	0,671**
E	0,870**	0,905**	1	0,764**	0,674**
D	0,878**	0,732**	0,764**	1	0,882**
M	0,775**	0,671**	0,674**	0,882**	1

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків за критерієм Пірсона в групі ЕГ після (вік - 21 рік)

n=15

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,764**	0,866**	0,667**	0,577**
Pr	0,764	1	0,661**	0,873**	0,756**
E	0,866**	0,661**	1	0,577**	0,500**
D	0,667**	0,873**	0,577**	1	0,866**
M	0,577**	0,756**	0,500**	0,866**	1

Таблиця 6

Результати дослідження інтеркореляційних зв'язків за критерієм Пірсона в групі ЕГ після (вік - 17-21 рік)

n=85

Показники	Показники				
	I	Pr	E	D	M
I	1	0,840**	0,802**	0,875**	0,830**
Pr	0,840**	1	0,860**	0,814**	0,779**
E	0,802**	0,860**	1	0,719**	0,689**
D	0,875**	0,814**	0,719**	1	0,946**
M	0,830**	0,779**	0,689**	0,946**	1

ДОДАТОК Й.

Результати визначення статистичної достовірності динаміки показників проектування юнаками життєвого шляху до і після формувального експерименту

Додаток Й 1. Результати визначення статистичної достовірності динаміки показників розвитку інтимно-особистісної лінії життєвого проекту досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту (за t-критерієм Стьюдента для залежних вибірок)

T-TEST PAIRS=ЕГ до WITH ЕГ після (PAIRED)
/CRITERIA=CI(.9500)
/MISSING=ANALYSIS.

T-Test

Paired Samples Statistics

Pair 1	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
ЕГ до	2,0000	85	,55470	,04254
ЕГ після	2,3294	85	,54149	,04153

Paired Samples Correlations

Pair 1	N	Correlation	Sig.
ЕГ до - ЕГ після	85	,630	,000

Paired Samples Test

Pair 1	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
ЕГ до - ЕГ після	-,32941	,47139	,03615	-,40078	-,25804	-9,111	169	,000

Додаток Й 2. Результати визначення статистичної достовірності динаміки показників розвитку професійної лінії життєвого проекту досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту (за t-критерієм Стюдента для залежних вибірок)

T-TEST PAIRS=ЕГ до WITH ЕГ після (PAIRED)
/CRITERIA=CI(.9500)
/MISSING=ANALYSIS.

T-Test

Paired Samples Statistics

Pair 1	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
ЕГ до	1,9419	85	,61852	,04716
ЕГ після	2,2558	85	,59601	,04545

Paired Samples Correlations

Pair 1	N	Correlation	Sig.
ЕГ до - ЕГ після	85	,707	,000

Paired Samples Test

Pair 1	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
ЕГ до - ЕГ після	-,31395	,46545	,03549	-,38401	-,24390	-8,	171	,000

Додаток Й 3. Результати визначення статистичної достовірності динаміки показників розвитку етнічної лінії життєвого проекту досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту (за t-критерієм Стюдента для залежних вибірок)

T-TEST PAIRS=ЕГ до WITH ЕГ після (PAIRED)
/CRITERIA=CI(.9500)
/MISSING=ANALYSIS.

T-Test

Paired Samples Statistics

Pair 1	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
ЕГ до	1,9059	85	,52451	,04023
ЕГ після	2,1882	85	,54380	,04171

Paired Samples Correlations

Pair 1	N	Correlation	Sig.
ЕГ до - ЕГ після	85	,643	,000

Paired Samples Test

Pair 1	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
ЕГ до - ЕГ після	-,28235	,45147	,03463	-,35071	-,21400	-8,154	169	,000

Додаток Й 4. Результати визначення статистичної достовірності динаміки показників розвитку духовної лінії життєвого проекту досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту (за t-критерієм Стюдента для залежних вибірок)

T-TEST PAIRS=ЕГ до WITH ЕГ після (PAIRED)
/CRITERIA=CI(.9500)
/MISSING=ANALYSIS.

T-Test

Paired Samples Statistics

Pair 1	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
ЕГ до	1,9059	85	,71540	,04987
ЕГ після	2,4353	85	,56416	,04327

Paired Samples Correlations

Pair 1	N	Correlation	Sig.
ЕГ до - ЕГ після	85	,718	,000

Paired Samples Test

Pair 1	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
ЕГ до - ЕГ після	-,49941	,49061	,03839	-,60521	-,45362	-13,789	169	,000

Додаток Й 5. Результати визначення статистичної достовірності динаміки показників розвитку метапроектів досліджуваних експериментальної групи до і після формувального експерименту (за t-критерієм Стюдента для залежних вибірок)

T-TEST PAIRS=ЕГ до WITH ЕГ після (PAIRED)
/CRITERIA=CI(.9500)
/MISSING=ANALYSIS.

T-Test

Paired Samples Statistics

Pair 1	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
ЕГ до	2,0235	85	,67018	,04940
ЕГ після	2,4471	85	,56539	,04336

Paired Samples Correlations

Pair 1	N	Correlation	Sig.
Pair 1 ЕГ до - ЕГ після	85	,690	,000

Paired Samples Test

Pair 1	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
ЕГ до - ЕГ після	-,42353	,49558	,03801	-,49856	-,34850	-11,143	169	,000

**Додаток Й 6. Результати визначення статистичної достовірності динаміки
узагальнених показників проектування життєвого шляху досліджуваними
експериментальної групи до і після формувального експерименту (за t-
критерієм Стюдента для залежних вибірок)**

T-TEST PAIRS=ЕГ до WITH ЕГ після (PAIRED)
/CRITERIA=CI(.9500)
/MISSING=ANALYSIS.

T-Test

Paired Samples Statistics

Pair 1	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
ЕГ до	1,9765	85	,59538	,04566
ЕГ після	2,3294	85	,54149	,04153

Paired Samples Correlations

Pair 1	N	Correlation	Sig.
ЕГ до - ЕГ після	85	,648	,000

Paired Samples Test

Pair 1	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
ЕГ до - ЕГ після	-,35294	,47930	,03676	-,42551	-,28037	-9,601	169	,000